

HET EILAND URK

PUBLICATIES VAN DE STICHTING VOOR HET BEVOLKINGS-
ONDERZOEK IN DE DROOGGELEGDE ZUIDERZEEPOLDERS

No. 9

SECTIES VOOR TAALKUNDE EN PHONETIEK, ANTHROPOLOGIE,
PSYCHOLOGIE IN SAMENWERKING MET HET DIALECTENBUREAU
DER NEDERLANDSCHE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN

HET EILAND URK

ONDER LEIDING VAN

P. J. MEERTENS EN L. KAISER

MET MEDEWERKING VAN

J. BENDERS, R. CLAEYS, J. C. DAAN, M. A. VAN HERWERDEN †,
H. Tj. PIEBENGA, A. C. DE VOOYS EN E. D. WIERSMA †

N. SAMSOM N. V. — ALPHEN AAN DEN RIJN — 1942

VOORWOORD

Urk mag tot de folkloristische pronkstukken van Nederland gerekend worden. Het moge door zijn afgelegenheid minder geprofitteerd hebben van de nieuwsgierigheid der vreemdelingen, maar het kan zich niet beklagen over gebrek aan belangstelling van de zijde der wetenschap. Dit blijkt ook uit de publicaties over Urk en zijn bewoners.

Allan, Harting en Staring zijn de onderzoekers, die in het midden der vorige eeuw de aandacht gevestigd hebben op den bodem van het eiland en op zijn bewoners. Daarna verflauwde blijkbaar die belangstelling om in onzen tijd te herleven. In 1931 schreef Dr. De Vooys in het *Tijdschrift van het Aardrijkskundig Genootschap* zijn „Bijdrage tot de sociale geographie van het eiland Urk”; in 1940 publiceerde Dr. Plomp zijn boek over Urk als no. 6 in de reeks van Zuiderzeestudies, uitgegeven vanwege de Stichting voor het bevolkingsonderzoek in de drooggelegde Zuiderzeepolders.

Deze opleving moet worden toegeschreven aan den invloed der Zuiderzeewerken, die een deel van het Zuiderzeelandschap zoodanig gewijzigd hebben, dat de bevolking daarvan den sterksten invloed ondergaat. Dit ervaart ook Urk. De afsluiting bracht een slag toe aan zijn visscherij; de drooglegging maakte van het eiland Urk een stuk vasteland, voorhaven van een agrarisch kolonisatiegebied, afhankelijk van de economische ontwikkeling van dit nieuwe achterland.

Het oude Urk verdwijnt; een nieuw zal komen.

Dat legt aan de wetenschap een tweeledige taak op: het vastleggen van een scherp en zoo volledig mogelijk beeld van het oude land en daarnaast het registreeren van den ontwikkelingsgang naar den nieuwen tijd.

Dit boek beoogt het eerste. Het bevat een verzameling studies over de Urkers, welke een vrij volledig beeld geeft van hun biologische en psychische eigenschappen; van het maatschappelijk leven der Urkers en ten slotte van hun taal.

De taalstudies zijn te danken aan de bemoeienissen van de Dialectencommissie der Nederlandsche Akademie van Wetenschappen; de nieuwere anthropologische, psychologische en sociale behalve aan deze Commissie vooral aan de Stichting voor het bevolkingsonderzoek in de drooggelegde

Zuiderzeepolders, het verschijnen van het boek tenslotte aan den moed en het vertrouwen van onzen uitgever, de firma Samsom.

Het boek mist de eenheid in opzet en geest, welke kenmerkend behooren te zijn voor het werk van den individueelen onderzoeker. Dit bezwaar zou wellicht voor een deel zijn opgeheven, door meer samenwerking van de verschillende wetenschappelijke specialisten en hun organisaties, doch die is nog moeilijk te bereiken. Het boek is nu een verzamelwerk gebleven, waarvan de documentaire waarde daardoor uiteraard geenszins verkleind is.

Amsterdam, Mei 1942.

H. N. TER VEEN.

I N H O U D

	Blz.
Inleiding 1	XI
Inleiding 2	XV
Hoofdstuk I. Anthropologie der Urkers	I
1. Litteratuur	I
2. Het materiaal en de uitwerking	8
3. Maten en indices	11
4. Pigmentatie	81
5. Morphologische eigenschappen	90
6. Physiologische eigenschappen	106
7. Enkele waarnemingen t. o. v. erfelijkheid en erfelijke afwijkingen	109
8. Resultaten van het bloedgroepen-onderzoek op Urk	113
9. Samenvatting en beschouwing over het rassenkundig vraagstuk op Urk	120
Geraadpleegde litteratuur	124
Hoofdstuk II. De psychologie der Urkers	127
1. Materiaal	128
2. Temperament	136
3. De samenhang van activiteit en intellect	141
4. De karaktereigenschappen {	
a. Egophile en altruïstische neigingen	144
b. Abstracte neigingen	147
c. Correlaties met zelfstandigheid	148
5. De samenhang van lichamelijke en psychische eigenschappen	152
6. Samenvatting	161
Hoofdstuk III. Land en volk	162
1. Geologie en prachistorie	162
2. Beknopte geschiedenis van het eiland	166
3. Landschap en dorpsaspect	184
4. Het volksleven op Urk	194
1. De kleeding der Urkers	194
2. Volksreligie en geestenwereld	198
3. Kinderspelen	201
a. Loopspele	201
b. Loop- en bergspelen	201
c. Loopspele met ronde	202

	Blz.
<i>d.</i> Loop- en sprookjesspelen	205
<i>e.</i> Werpsspelen	205
<i>f.</i> Bruggespelen	208
<i>g.</i> Slangespelen	208
<i>h.</i> Dansspelen	209
<i>A.</i> Touwtjespringen	209
<i>B.</i> Rondedansen	209
<i>c.</i> Reidansen	210
<i>i.</i> Aftelrijmpjes	212
<i>j.</i> Varia	212
4. De gang van het jaar	213
5. Het gezinsleven	216
<i>a.</i> Geboorte, doop en kindsheid	216
<i>b.</i> Liefde en huwelijk	220
<i>c.</i> Huiselijk verkeer	221
<i>d.</i> Ziekte, dood en begrafenis	222
6. Landbouw en veeteelt	224
7. De volkskunst	225
<i>a.</i> Raadsels, spreekwoorden en zegswijzen	225
<i>b.</i> Spotrijmen, enz.	225
<i>c.</i> Volkspoëzie	226
<i>d.</i> Knipkunst	231
8. De volkswetenschap	231
<i>a.</i> Volkswetkunde	231
<i>b.</i> Plantlore	232
5. Beeld van het volkskarakter	233
1. Naar gegevens uit de litteratuur	233
2. Naar persoonlijke indrukken	237
Hoofdstuk IV. Beknopte sociographie	243
1. Sociographie	243
1. Inleiding	243
2. Urk als eiland	244
3. Middelen van bestaan	245
4. Het weiland	247
5. De loop van de bevolking	248
6. De welvaart	252
2. Het bevolkingsvraagstuk, inteelt en migratieverhoudingen . .	260
3. Sterfte	262
1. Sterfte in het algemeen	262
2. Sterfte naar den leeftijd	263
3. Sterfte naar de oorzaken van den dood	265

	Blz.
Hoofdstuk V. Het dialect van Urk	273
Lijst van afkortingen	273
1. Klankleer	273
1. Transcriptie	273
<i>a.</i> Verklaring	273
<i>b.</i> Klinkers	273
<i>c.</i> Tweeklanken	275
<i>d.</i> Medeklinkers	275
2. Beschrijving van de klanken in verband met het algemeen Nederlandsch	276
<i>a.</i> Klinkers	276
A [i] [i̇]	276
B [ɛ]	277
C [ɛ̇]	278
D [ɛ̈]	278
E [ɛ̄]	278
F [ɛ̇̄]	279
G [ū] [ū̇]	279
H [ø]	280
I [ø̇]	280
J [ø̈]	281
K [ȳ]	281
L [ȳ̇]	281
M [u] [u̇]	281
N [o]	282
O [ȯ]	282
P [ɔ]	283
Q [ɔ̇]	283
R [ä]	283
S [ā]	284
T [ǡ]	284
U [ǟ]	284
V [x]	284
<i>b.</i> Tweeklanken	284
A. [ɛi]	284
B. [ji̇]	285
C. [ɔu]	285
<i>c.</i> Svarabhaktivocaal	285
<i>d.</i> Lijst van klinkers, uitgaande van het Nederlandsch	285
<i>e.</i> Medeklinkers	286
A. [w]	286
B. [ɳ]	286

	Blz.
C. [r]	287
D. [l]	287
E. [ŋ]	287
E. [sk]	287
G. [ʃ]	287
f. Assimilatie	287
A. Volkomen assimilatie	287
g. Gutturaliseering	288
h. Toevoeging van medeklinkers	289
A. Prothesis	289
B. Epenthesis	289
C. Paragoge	289
i. Syncope	289
j. Wijziging van klanken	289
k. Metathesis	290
3. Accent	290
2. Phonetiek van het Urksch	291
1. Inleiding	291
2. Beschrijving der klanken	292
a. Klinkers	292
b. Medeklinkers	299
3. Enkele eigenschappen der klanken in woord en zinsverband	300
a. Duur	301
b. Stemhebbendheid	303
c. Nasaleering	305
4. Samenvatting	307
5. Naschrift	307
3. Vormleer	308
1. Zelfstandig naamwoord	308
a. Woordvorming	308
b. Geslacht	308
c. Verbuiging	308
A. Enkelvoud	308
B. Meervoud	309
d. Verkleinwoorden	310
2. Bijvoeglijk naamwoord	311
a. Woordvorming	311
b. Verbuiging	311
c. Trappen van vergelijking	311
3. Lidwoord	312
a. Het bepaalde en onbepaalde lidwoord	312

	Blz.
4. Voornaamwoord	312
<i>a.</i> Persoonlijk voornaamwoord	312
<i>A.</i> Het pronomen van den 1en persoon	312
<i>B.</i> Het pronomen van den 2en persoon	312
<i>c.</i> Het pronomen van den 3en persoon	312
<i>b.</i> Het bezittelijk voornaamwoord	313
<i>c.</i> Het aanwijzend voornaamwoord	313
<i>d.</i> Het vragend voornaamwoord	313
<i>e.</i> Het onbepaalde voornaamwoord	314
5. Telwoord	314
<i>a.</i> Bepaald hoofdtelwoord	314
<i>b.</i> Onbepaald hoofdtelwoord	315
<i>c.</i> Rangtelwoord	315
6. Werkwoord	315
<i>a.</i> Woordvorming	315
<i>A.</i> De nominale vormen	315
<i>b.</i> Vervoeging	315
<i>A.</i> De uitgangen	315
<i>B.</i> Samengestelde tijden	316
<i>c.</i> Stamvorming	316
<i>A.</i> Klasse I	316
<i>a.</i>	316
<i>b.</i>	316
<i>c.</i>	316
<i>B.</i> Klasse II	317
<i>a.</i>	317
<i>b.</i>	317
<i>c.</i> Klasse III	317
<i>a.</i>	317
<i>b.</i>	318
<i>c.</i>	318
<i>D.</i> Klasse IV	318
<i>a.</i>	318
<i>b.</i>	318
<i>c.</i>	319
<i>E.</i> Klasse V	319
<i>F.</i> Klasse VI	320
<i>G.</i> Oorspronkelijk redupliceerende w.w. (klasse VII)	320
<i>a.</i>	320
<i>b.</i>	320
<i>c.</i>	321
<i>d.</i> Praeterito-praesentia	321

	Blz.
<i>e.</i> Onregelmatige w.w.	321
<i>f.</i> Zwakke w.w.	322
<i>g.</i> W.w. die overgingen	322
<i>h.</i> W.w. die van sterk zwak werden	322
7. Bijwoord	323
8. Voorzetsel	323
9. Munten en maten	323
4. Enkele opmerkingen over de phonologie van het Urksch . . .	324
5. Plaats van het Urksch temidden van de omringende dialecten	325
6. Eigennamen	326
1. Familienamen	326
2. Eigennamen uit de historie van Urk, van de elfde tot de negentiende eeuw	330
3. De plaats- en veldnamen van Urk en naaste omgeving. . .	333
7. Scheepsbouw en visscherij	334
1. Beschrijving	334
2. Lijst van scheeps- en visscherijtermen	345
8. Woordenlijst	356
Lijst van in het taalkundig gedeelte aangehaalde werken	497
Litteratuurlijst	501

Inleiding 1.

In September 1925 vestigde Prof. Dr. G. van Rijnberk de aandacht van de tweede ondergeteekende op een artikel van H. J. Moerman: *De Geschiedenis van de Zuiderzee*, dat zoojuist in het *Haagsch Maandblad* was verschenen. De schrijver wees aan het eind van dit opstel op den belangrijken oogst die, ook op dialectgebied, van de Zuiderzee-eilanden nog was binnen te halen.

In aansluiting hieraan besloot de *Dialectencommissie der Koninklijke (Nederlandsche) Akademie van Wetenschappen* in den zomer van 1931 een onderzoek in te stellen naar de taal van het eiland Urk, alvorens de voorgenomen drooglegging der Zuiderzee het eiland met den vasten wal zou verbinden en het typeerende zoowel in de taal als in de zeden en gebruiken der bevolking even snel als zeker met een wissen ondergang zou bedreigen. Het dialect der Urker bevolking had sinds lang de aandacht getrokken der Nederlandsche linguïsten. Johan Winkler, de eerste die er, in zijn *Algemeen Nederduitsch en Friesch Dialecticon* ('s-Gravenhage, 1874) speciale aandacht aan had gewijd, noemde dit dialect zelfs een der merkwaardigste en meest bijzondere van Nederland, en niet ten onrechte, al knoopte hij er onjuiste conclusies aan vast. Op aanraden van Prof. Cosijn had de Urker onderwijzer Klaas Koffeman (1833—1885), die voor Winkler reeds de gelijkenis van den verloren zoon in den tongval van zijn geboorte- en woonplaats had overgezet, in de *Taal- en Letterbode* VI (1875) een overzicht gegeven van het Urker taaleigen in den vorm van een verklarende woordenlijst en een schema van de vervoeging in het Urksch. Voor de *Association Néerlandaise de Phonétique Expérimentale* hield de tweede ondergeteekende in 1928 een voordracht over de spraak van Urk. (Archives Néerlandaises de Phonétique expérimentale, IV, 1929, 116—121.)

Onder leiding van ondergeteekenden (van de tweede voor zoover het experimenteele deel van het onderzoek betrof), hebben in de maanden Juli en Augustus 1931 enkele kandidaten in de letteren, de heeren J. Benders te Amsterdam (thans litt. drs.), J. B. Drewes te Amsterdam (thans litt. drs.) en G. A. van Es te Groningen (thans litt. dr.) gedurende enkele weken op Urk vertoefd en aldaar langs verschillende wegen de taal en het volksleven der bevolking bestudeerd. Terwijl dit onderzoek in hoofdzaak door mondelinge ondervraging geschiedde, werden daarnaast door middel van de phonograaf een aantal liedjes, woorden en zinnen enz. en bovendien de klanken van het dialect vastgelegd. Van enkele klinkers en medeklinkers werden palatogrammen vervaardigd; bovendien werden articulatiebewegingen en

de luchtstroom uit mond en neus tredend langs experimenteelen weg geregistreerd. Teneinde den duur der klanken, de stemhebbendheid, de nasaliteit en het verloop der toonhoogte te berekenen werd een groot aantal curven vervaardigd. De heer Van Es paste deze methode toe ter bestudeering van de melodie onder invloed van bepaalde affecten. Voor dit experimenteele onderzoek stond Prof. Dr. G. van Rijnberk (Amsterdam) bereidwillig de benodigde instrumenten uit zijn laboratorium af, terwijl W. Kroon, bediende aan het Physiologisch laboratorium, bij deze onderzoekingen zijn hulp verleende.

Aan dit onderzoek werd een enquête naar de migratie der bevolking verbonden, ingesteld door den heer A. C. de Vooys, geogr. drs. te Utrecht (thans geogr. dr.), en een bloedgroepenonderzoek, dat op verzoek van dr. M. A. van Herwerden (Utrecht) door den heer J. Bijl, med. drs. te Utrecht, in samenwerking met den plaatselijken arts, den heer A. Vonk, med. drs., werd verricht.

De bevolking van het eiland heeft zich met groote welwillendheid ter beschikking gesteld van de verschillende onderzoeken en daardoor in niet geringe mate bijgedragen tot het welslagen der excursie. Zonder aan de hulpvaardigheid van anderen te kort te doen, moet in het bijzonder de hulp van den heer I. K. Koffeman, oud-directeur van den gemeentelijken vischafslag (zoon van den bovengenoemden Klaas Koffeman), genoemd worden, wien geen moeite te veel is geweest en wiens gastvrij huis voor de deelnemers aan de excursie onafgebroken open heeft gestaan. Dat het onderzoek geslaagd mag heeten, is niet het minst aan zijn medewerking te danken. Ook aan zijn dochter Mariap van Urk-Koffeman, de dorpsdichteres, zijn zoon Jan Koffeman en den heer J. Verstelle, oud-onderwijzer te Urk, hebben de excursisten groote verplichtingen. De heeren I. K. en J. Koffeman hebben een deel der kopij (in 't bijzonder het hoofdstuk over de volkskunde) doorgelezen en van hun op- en aanmerkingen voorzien, wat de betrouwbaarheid van onzen tekst in niet geringe mate ten goede is gekomen. Wij stellen er prijs op, ook op deze plaats een woord van hartelijken dank tot hen te richten voor deze medewerking.

Had de Dialectencommissie zich aanvankelijk voorgesteld, reeds in het jaar na de excursie tot publicatie van de verzamelde gegevens over te kunnen gaan, weldra zou blijken dat door verschillende omstandigheden hiervan voorloopig nog geen sprake zou kunnen zijn. De eigenlijke dialectologische deelnemers aan de excursie konden geen tijd vinden, hun aandeel in het werk in afzienbaren tijd persklaar te maken. De heer Drewes, die het tijdroovende en minutieuze werk, aan de samenstelling van de woordenlijst verbonden, op zich had genomen, en die bovendien de gegevens voor klanken en vormleer had bijeengebracht, trok zich na verloop van tijd geheel terug. Mejuffrouw J. C. Daan, litt. dra. en assistente aan het Bureau der Dialecten-

commissie, nam zijn taak over en maakte deze gegevens persklaar. Het door den heer Van Es verzamelde materiaal bleek tot te weinig positieve resultaten te leiden, dan dat een publicatie wenschelijk was; ook deze trok zich dus terug. Tengevolge daarvan mist de lezer in deze monografie een hoofdstuk over den syntaxis van het Urker dialect.

Daarentegen publiceerde de heer De Vooys nog in hetzelfde jaar de door hem verzamelde gegevens in een opstel, getiteld *Bijdrage tot de sociale geographie van het eiland Urk* (Tijdschrift van het Kon. Nederl. Aardrijksk. Genootschap, 2de serie, XLVIII, 1931, 1017—1034), terwijl hij in zijn proefschrift *De trek van de plattelandsbevolking in Nederland; bijdrage tot de kennis van de sociale mobiliteit en de horizontale migratie van de plattelandsbevolking* (Groningen, 1932) nogmaals de migratie van het eiland behandelde. Men vindt het eerstgenoemde opstel in deze monografie ongewijzigd overgenomen. Een proefschrift, geheel aan de sociografie van Urk gewijd, is bewerkt door den heer Chr. Plomp, sociol. dr. te Amsterdam (1940).

Dr. M. A. van Herwerden zond ons eind 1933 de resultaten van het door de heeren Bijl en Vonk verrichte bloedgroepen-onderzoek. Kort daarop, 26 Januari 1934, overleed deze begaafde vrouw. Wij hebben gemeend ook uit redenen van piëteit haar bijdrage ongewijzigd te moeten opnemen, al spreekt het vanzelf, dat zij deze, bij de snelle vorderingen die de wetenschap van het bloedgroepen-onderzoek maakt, thans niet meer in dezen vorm zou hebben geschreven.

De heer Benders, die vooral aan de visscherij en den scheepsbouw der Urkers zijn aandacht had gewijd, heeft het desbetreffende hoofdstuk voor deze monografie geschreven. Ook de woordenlijst van visscherij- en scheepsbouwtermen is van zijn hand.

Toen in 1939 de *Stichting voor het Bevolkingsonderzoek in de drooggelegde Zuiderzeepolders* aanbod, de publicatie van ons onderzoek onder haar auspiciën uit te geven, heeft de Dialectencommissie dit royale aanbod dankbaar aanvaard. Aangezien deze Stichting inmiddels Urk reeds in haar wetenschappelijke onderzoekingen had betrokken, konden de resultaten van het psychologisch onderzoek, door Prof. Dr. E. D. Wiersma (Groningen) en het anthropologisch onderzoek, door den heer H. Tj. Piebenga (Middenmeer) ingesteld, met de uitkomsten der vroegere onderzoekingen een belangrijke monographie vormen. De heer Piebenga heeft hierin tevens het hoofdstuk over de geologie van het eiland geschreven en aan het door den eersten ondergeteekende bewerkte hoofdstuk over de volkskunde zijn aantekeningen over het volkskarakter en den huizenbouw toegevoegd. De beschrijving van de kleederdracht is van de hand van mej. Daan.

De tweede ondergeteekende heeft de eind-redactie van het geheele werk gehad. Aan het persklaar maken van het taalkundige gedeelte heeft vooral mej. Daan een werkzaam aandeel genomen.

Habent sua fata libelli! Ook dit boek heeft zijn geschiedenis, een geschiedenis, die zich over negen jaren uitstrekt. Wij zijn er van overtuigd dat dit werk, zooals het thans in druk verschijnt, niettegenstaande Horatius' waarschuwing „Nono prematur in anno” niet in den wind is geslagen, nog verre van volmaakt is en op allerlei punten uitbreiding of correctie behoeft. O. a. kon voor een aantal hoofdstukken, die reeds geruimen tijd geleden niet alleen geschreven, maar ook gezet waren, geen gebruik worden gemaakt van recente publicaties.

De bewerkers hadden in de eerste plaats de bedoeling, bouwstoffen bijeen te brengen, waaruit anderen langs wetenschappelijken weg conclusies kunnen trekken of theorieën kunnen opbouwen. Wie dit voor oogen houdt, zal zich bij het lezen wellicht niet àl te zeer teleurgesteld gevoelen.

Amsterdam, 1 November 1939.

P. J. MEERTENS.

L. KAISER.

Inleiding 2.

Daar de uitkomsten van het anthropologisch onderzoek, dat Dr. J. Sasse in 1910 op Urk verrichtte, door verschillende omstandigheden niet of althans slechts voor een zeer gering gedeelte zijn gepubliceerd, terwijl ook het materiaal niet te achterhalen bleek ¹⁾, werd het in 1927 noodzakelijk geacht, nogmaals een onderzoek naar de anthropologische samenstelling van de bevolking van het eiland Urk in te stellen. Dr. D. J. H. Nyëssen belastte zich hiermede en in de jaren 1927 en 1928 verzamelde hij dan ook de noodige gegevens omtrent maten en andere morphologische eigenschappen van omstreeks 800 Urkers. Ook hier echter bleven de uitwerking en publicatie van dit waardevolle materiaal achterwege. Toen tenslotte bekend werd, dat er ook geen plannen tot publicatie bestonden, en bovendien Urk, in verband met de drooglegging van den Noordoostpolder, zijn laatste dagen als eiland tegemoet ging, oordeelde de „Stichting voor het bevolkingsonderzoek in de drooggelegde Zuiderzeepolders” — die ook de randgebieden dier polders in haar onderzoek betreft — het wenschelijk vóór de opheffing der isolatie en den aanvang der vermenging van eiland- en polderbewoners, opnieuw een zoodanig onderzoek in te stellen.

Dit werd mij door de Stichting opgedragen en verricht in den tijd tusschen 18 October 1938 en 5 Maart 1939.

Hoewel bijwijken een zekere weerstand overwonnen moest worden, stelde zich toch een voldoende groot gedeelte der Urkers bereidwillig voor de metingen enz. beschikbaar. Behalve in de scholen, waar het onderzoek seriegewijze plaats vond, werden de gegevens per gezin verzameld; dit heeft echter op Urk, als inteelt-eiland, niet die bezwaren, die men anders daartegen wel meent te moeten aanvoeren. Het onderzoek omvat in totaal 721 personen, waaronder 289 kinderen van de lagere scholen van 9 tot 14 jaar, 182 jongeren van 14 tot 21 jaar en 250 volwassenen.

Gedurende de eerste maanden genoot ik de zeer gewaardeerde hulp van Mej. Dra. C. P. van Niftrik te Amsterdam, die het genealogisch archiefwerk ten behoeve van het inteelt-onderzoek verrichtte, en van den heer Drs. G. N. Visser, die bij het psychologisch en anthropologisch onderzoek werkzaam was, terwijl Mej. T. Blom te Groningen, als schrijfkracht fungeerde. Later kon ik op vriendschappelijke wijze samenwerken met den heer Drs. C. Plomp, die bezig was met het sociographisch onderzoek van Urk. Voor hun aller hulp en medearbeid ben ik ten eerste dankbaar.

¹⁾ Een gedeelte der foto's echter, die Sasse toen heeft genomen, konden door een vriendelijke beschikking van mevr. Sasse hier worden afgedrukt.

Ook de autoriteiten van het eiland bleken steeds gaarne bereid, alle medewerking te verleen. Den heer G. Keijzer, burgemeester van Urk, die het archief der gemeente voor ons openstelde, den gemeentearts A. Vonk, die het onderzoek in alle mogelijke opzichten steunde, den predikanten, met name Ds. E. van Wieringen, die mij inzage verleende in het archief der Ned. Herv. Kerk te Urk, het bestuur en het personeel der lagere scholen, van de gemeentelijke naaischool en van de visscherij-school, den huisvader Gnodde van het Patrimoniumgebouw, die allen steeds medewerkten om het onderzoek mogelijk te maken, den heer C. de Vries, die mij zijn uitvoerig manuscript over de geschiedenis van Urk ter inzage bood, alsmede al dien Urkers zelf, die, vaak op ongelegen tijden, zich beschikbaar stelden voor het onderzoek, hun allen wil ik ook op deze plaats gaarne mijn hartelijken dank daarvoor betuigen.

Zonder de hulp van mijn vrouw zou ik er niet in geslaagd zijn de statistische uitwerking van het materiaal zoo spoedig te voltooien.

„Driemaal is schippersrecht”. Dit spreekwoord geldt blijkbaar ook voor anthropologen, althans ten opzichte van het eiland Urk. Het heeft Urk aan anthropologische belangstelling zeker niet ontbroken. Gelukkig, dat dit eindelijk objectieve resultaten heeft opgeleverd.

November 1939.

H. T. J. PIEBENGA.

I. ANTHROPOLOGIE DER URKERS

H. Tj. PIEBENGA

1. Litteratuur.

Het is opmerkelijk, dat Urk, toch een tamelijk afgelegen eiland, reeds vroeg de aandacht der anthropologen tot zich trok. In zijn in 1828 verschenen verhandeling over de schedels van verschillende volken bespreekt Blumenbach ook een drietal schedels van de Zuiderzee-eilanden Marken, *Urk*, en Schokland, die volgens hem een reeks eigenaardige kenmerken zouden vertoonen. De karakteristiek dezer schedels zou nl. liggen in het sterk terugwijkend voorhoofd, waartegen een goed ontwikkelde arcus superciliaris zich afteekent, en in een min of meer vooruitstekende bovenkaak. Hij heeft dit type de meer misbruikte en ook hier ongelukkig gekozen kwalificatie „*Batavus genuinus*” meegegeven, omdat hij overtuigd was, dat hij — door de geïsoleerde ligging der eilanden — hier te doen had met de zuivere en onvermengde nakomelingen van het „Bataafsche” oerras; ook de constantheid van het type wees volgens hem in deze richting.

In 1852 bezocht de Utrechtsche hoogleeraar Harting het eiland. Ook hij legde den nadruk op het feit, dat de bevolking van Urk „een zuiver, nagenoeg geheel onvermengd ras” is, en wijst verder op de overeenkomst, die hen allen, als leden eener familie kenmerkt: „zonder dat juist de een bepaald op den ander gelijk, is er toch in den algemeenen lichaamsbouw, in de gelaatstreken, in de kleur van het haar, van de oogen enz. iets, dat telkens aan hunne gemeenschappelijke afstamming herinnert”.

Het type wordt door hem als volgt geschilderd: „stevig gebouwde, wel gemaakte menschen met breede schouders en heupen, blond haar en blauwe oogen . . . de vrouwen munten uit door blankheid van vel en door groote donker blaauwe oogen met lange wimpers en fraai gebogen wenkbrauwen . . . hun overige lichaamsvorm heeft iets plomps en mannelijks”. Trouwens, een dergelijke algemeene beschrijving van den lichaamsvorm der Urkers hadden ook reeds Le Francq van Berkhey (1769—1811) en Mees (1847) gegeven. Terwijl de eerste hun een groote overeenkomst met de Schokkers toeschreef (alleen de Schokker vrouwen waren volgens hem iets tengerder, meer sproetig en rood of rossig van haarkleur), legt Mees den nadruk iets meer op de verschillen: tegenover de groote en forsche Urkers waren de Schokkers meer kort en gedrongen; ook waren de laatsten meer blond tot hoogblond van haarkleur.

Daar Harting meende op Urk „de onvervalschte type aan te treffen van de vroegere bewoners van ons vaderland”, achtte hij het ook van belang

een drietal Urker schedels te vergelijken met eenige andere van Nederlandsche of Europeesche herkomst. Daar de maten, die hij heeft genomen, thans grootendeels in onbruik zijn geraakt, heeft het geen zin ze hier weer te geven. Bij een der schedels is het voorhoofd zeer laag en sterk terugwijkend, bij een anderen is het, hoewel evenmin hoog, meer gewelfd. De derde schedel is die van een onvolwassen, vrouwelijk individu. Bij de beide eerstgenoemde schedels zijn de wenkbrauwbogen sterk ontwikkeld; alle drie hebben een absoluut groote lengte, de breedte overtreft daarentegen het gemiddelde der andere schedels slechts weinig. De kleinste voorhoofdsbreedte is smaller dan gewoonlijk; in de norma verticalis zijn de schedels daardoor iets scherper wigvormig van gedaante. De jukboogbreedte gaat de gemiddelde grootte iets te boven, hetwelk aan het geheele gezicht iets vols en ronds ¹⁾ verleent. Ook de kaakhoekbreedte is aanmerkelijk. Als bijzonderheid vermeldt Harting nog, dat bij den eersten schedel de voorvlakten der bovenkaaksbeenderen niet gelijk gewoonlijk hol, maar vlak, ja zelfs veeleer bol zijn. (Door Virchow (1877) werd dit abusievelijk met „hohl” vertaald.)

Ook Allan (1857) besteedde eenige aandacht aan de anthropologische gesteldheid der Urkers. Hetgeen hij schreef is echter, zonder veel verandering, van Prof. Harting overgenomen, zooals bij vergelijking duidelijk blijkt; zelfs de ietwat bevreemdende constateering omtrent het blonde haar der Urkers vindt men hier terug. Het is derhalve onnoodig zijn gegevens hier te resumeeren.

Van der Hoeven (1860) beschreef in zijn schedel-catalogus één Urker en twee Schokker schedels. Ze zijn alle drie van het „typus suecorum”: het occipitale vertoont een sterke welving. Van der Hoeven was verder één der eersten, die op de chamaecephalie van de Zuiderzeeschedels wees; door middel van een uitroepsteeken vestigde hij de aandacht op de geringe hoogteafmeting en beschrijft het verschijnsel vervolgens met den term „cranium depressum”.

Had men tot nu toe dus van verschillende zijden telkens weer de onderscheidene characteristica van den Urker — of meer algemeen, de Zuiderzeeschedels in het licht gesteld, na de publicatie, die de Bonner anatoom Schaaffhausen omtrent zijn onderzoek van den Neandertal-schedel in 1863 liet verschijnen, ontstond daaruit eerst een wetenschappelijke kwestie. Hij had daarin nl. verwezen naar den *Batavus genuinus* als een schedel, die als het ware tot een vergelijking met de Neandertal-calotte uitnoodigde, en daarmee in vele opzichten overeenkomst vertoonde. Huxley (1864) daarentegen wees de analogie tusschen de beide schedels volkomen van de hand; meer dan den *Batavus genuinus* vond hij de schedels der recente Australiërs voor een vergelijking met den Neandertaler in aanmerking komen. En wat

¹⁾ Volgens Harting geldt dit alleen voor de mannen. Het gelaat der vrouwen heeft een meer ovalen vorm.

den *Batavus genuinus* zelf betrof, het occipitale van dezen schedel was wel zeer merkwaardig gevormd, maar vertoonde overigens volgens hem geen enkele overeenkomst met het Neandertal-occipitale.

En daarmee was het geschilpunt ontstaan. Ook Sasse (1865) mengde zich in den strijd, doordat hij verklaarde — zich daarbij ook op Vrolik beroepend —, dat de *Batavus genuinus* in geen enkel opzicht noch voor de Nederlandsche bevolking in het algemeen, noch voor die van het Zuiderzeegebied in het bijzonder als representant kon gelden, een meening, die langzamerhand in het buitenland post ging vatten. Aan den anderen kant was hij het evenmin met Huxley eens.

In 1866 toonde Welcker aan, dat, binnen een reeks van schedelbreedte ¹⁾ en -hoogtemetingen van schedels uit Europa en daarbuiten, die hij had doorgevoerd, een vijftiental schedels, afkomstig van Urk en Marken, de geringste hoogteafmetingen bezaten.

In zijn „Natuurlijke historie van Nederland” geeft Lubach (1868) een scherpe typeering van wat hij noemt het Friesche en het Nederduitsche type. De indeeling van de Zuiderzee-eilandbewoners bij een dezer groepen veroorzaakte hem blijkbaar moeilijkheden, althans van een beslissing in dezen ziet hij af, laat echter ook een typeering van deze bevolking achterwege.

Spengel onderwierp in 1875 den *Batavus genuinus*, tezamen met nog 6 andere schedels uit het Zuiderzeegebied ²⁾ in het Göttinger museum aanwezig, aan een hernieuwd onderzoek. Zij vertoonden alle in meer of mindere mate de Blumenbachsche *characteristica*; voorzoover de hoogte echter betrof, maakte één der Urker schedels een uitzondering. Daar één der Marker schedels boven de *linea nuchae supr.* een dwars-indruk liet zien, vroeg Spengel zich af, of hij hier met een kunstmatige deformatie te doen had, en of die dan ook voor de eigenaardigheden der andere schedels aansprakelijk moest worden gesteld. Hij wees echter tenslotte deze mogelijkheid van de hand, omdat elk spoor van overeenkomstige indrukken aan frontale en parietalia ontbrak; de indruk beperkte zich uitsluitend tot de allernaaste omgeving van de mediaan-sagittale. Derhalve bleef hij de „neandertaloide” kenmerken der Zuiderzee-schedels als typisch beschouwen.

Reeds gedurende langen tijd had ook Virchow herhaaldelijk belangstelling in deze kwestie getoond en daarvan ook door eenige kleinere publicaties blijk gegeven. In 1877 verscheen zijn groote verhandeling over de physische anthropologie der Duitschers, „mit besonderer Berücksichtigung der Friesen”, waarin hij zich hoofdzakelijk met het probleem der verhouding der Zuiderzee-schedels tot den Neandertaler bezig hield; hij herriep daarin niet alleen zijn vroegere beoordeeling van den Neandertal-schedel als een pathologisch geval, maar verdedigde bovendien krachtig de analogie met den *Batavus genuinus*

¹⁾ Welcker mat de schedelbreedte tusschen de *tubera parietalia*.

²⁾ Daarvan 2 van Urk afkomstig.

aan de hand van een vrij groot aantal schedels, uit Oost-, Midden- en Westfriesland, het Zuiderzeegebied en nog eenige andere plaatsen uit Nederland en N. W.-Duitschland. Daarbij interesseerde hem bovenal het verschijnsel der chamaecephalie, dat hij veel gewichtiger achtte dan de andere „Batavus”-kenmerken, den sterk ontwikkelden wenkbrauwenboog en het wijkend voorhoofd. Omdat hij verder de grootste verspreiding dezer eigenschappen in de bovengenoemde streken aantrof — in onderscheid vooral met de „Reihen-gräber”-schedels, waaronder dit type veel zeldzamer voorkwam en meer in overeenstemming met het Zweedsche type —, het gebied dus vroeger grotendeels door de Friezen ingenomen, terwijl bovendien juist in Friesland en het Zuiderzeegebied dit lage wijkende voorhoofd, deze lange vlakke mediaan-sagittale welvingslijn, de eigenaardig gewelfde achterhoofdsvorm en de sterke arcus superciliaris het meest geprononceerd voorkwamen, kwam hij er toe, een Friesch ras met de genoemde kenmerken op te stellen. Ook de Urker schedels, die hij de meest typische voor het Zuiderzeegebied achtte, beschouwde hij dus als tot dit ras te behooren. Zelfs den Neandertaler bracht hij daarmee in verband, want „obwohl das Neanderthal weder jetzt zu Friesland gehört, noch jemals dazu gehört hat, so ist es doch nicht so entfernt davon, dasz die Möglichkeit eines wirklich ethnischen Zusammenhang von der Hand gewiesen werden könnte”.

Wat verder nog speciaal de Urker schedels betreft, volgens Virchow waren bij deze zoowel de individuele als de sexuele verschillen veel duidelijker dan b.v. bij de Markers; vooral ten opzichte van den welvingsindex der schedelbeenderen trad dit aan het licht.

Uitvoerig behandelde Virchow de mogelijkheid of de eigenaardige kenmerken van de Zuiderzee-schedels verklaard zouden kunnen worden door kunstmatige deformatie. De vergelijking met een „crâne déformé à la française”, afgebeeld bij Foville (1844), bracht hem daartoe. Volgens Virchow was er ongetwijfeld groote overeenkomst met den Marker vrouwschedel vast te stellen; tot een conclusie kon dit echter niet voeren, daar het van den Franschen schedel evenmin vast stond, dat de typische vorm door deformatie was veroorzaakt. Alle momenten, die een kunstmatige vormverandering te voorschijn zouden kunnen roepen, werden door Virchow nauwkeurig nagegaan evenals de verschijnselen, die daarbij zouden ontstaan.

Hoewel er, ook bij de Urker schedels, wel kenmerken waren te vinden ¹⁾, die mogelijkerwijze in deze richting zouden kunnen wijzen, toch was hij van meening, dat de hypothese der kunstmatige deformatie „noch weiterer Gründe zum Beweise ihrer Richtigkeit bedarf”.

Het groote aanzien, dat Virchow als anthropoloog genoot, maakte, dat

¹⁾ Als zoodanig noemde Virchow: „die starke Vorwölbung der Schläfenabschnitte des Stirnbeines bei einer gleichzeitigen starken Erniedrigung des Vorderkopfes, sowie die schwache Vertiefung der Oberfläche der Seitenwandbeine hinter der Kranznaht”.

zijn standpunt in vrij grooten kring ingang vond. Toch werd hij ook verder wel bestreden, zoo o. a. door Von Hoelder (1880), die de Neandertal-calotte aan een imbecil toeschreef en in een sterk polemisches getinte verhandeling de chamaecephalie van het Zuiderzee-type ontkende. Overigens achtte hij dezen vorm heelemaal niet typeerend voor „Friesland”, zooals Virchow dit opvatte; hij beschouwde ze als „déformation plastique” tengevolge van rachitis.

De positie, die A. Folmer in zijn eerste publicatie (1881), die twee series terpschedels behandelde, innam, was eenigszins dubieus; terwijl hij bij de bespreking van de eerste groep volkomen negatief tegenover den *Batavus genuinus* als typisch specimen van den Nederlandschen schedel stond, moest hij bij de behandeling der tweede serie erkennen, dat verscheidene dezer schedels aan de beschrijving van Blumenbach herinnerden, zoodat deze groep overeenkomsten met de recente schedels van Urk en Marken vertoonde.

Ook in zijn latere onderzoekingen (1883, '85, '87) verzette Folmer zich dikwijls tegen de beschouwingen van Virchow en Spengel, zoo ook inzake de chamaecephalie. Noch hijzelf, noch Sasse hadden het *Batavus*-type ooit gevonden en ook de neandertaloide vormen ¹⁾ beschouwde hij als vrij zeldzaam en van slechts weinig belang, daar hij ze ontstaan achtte onder invloed van het ruwe klimaat.

Men kwam echter langzaam tot een andere meening, nadat Schwalbe (1901) waarschijnlijk had gemaakt, dat de Neandertaler wel tot het *genus* *homo* behoorde, maar dan toch tot een andere species dan de recente *homo sapiens*. Daardoor werd natuurlijk de hypothese van den samenhang tusschen Neandertaler en *Batavus genuinus* volkomen op losse schroeven gezet; in zijn klassieke verhandeling toonde Schwalbe dan ook aan, dat de overeenkomst tusschen deze beide schedels weinig meer dan een oppervlakkige kon worden genoemd. De eigenaardige kenmerken der Zuiderzeeschedels zelf bleven daardoor onaangetast, maar ook onverklaard. Immers, al bereiken de voorhoofdshoek en de bregmahoek van den *Batavus* de waarden van de Neandertal-calotte niet, zij zijn toch ook niet „normaal” menschelijk. De liggingsindex van het bregma komt zelfs zeer dicht bij die van den Neandertaler. Dit neemt echter niet weg, dat het Schwalbe's verdienste blijft, aangetoond te hebben, dat, in tegenstelling met den Neandertaler, de meeste eigenschappen van den *Batavus*-schedel — zooals de calotte-hoogte, de lambdahoek, de welvingsindex, de verhouding van den parietalen tot den sagittalen naad van het os parietale enz. — binnen de recent-menschelijke variatie-breedte vallen.

In 1908 wijdde Bolk in zijn publicatie „Über die Verbreitung der Rothaarigen in den Niederlanden” terloops een passage aan de kwestie der Zuiderzee-schedels. Hij twijfelt niet, of deze vorm is het gevolg van kunst-

¹⁾ Deze onderscheiding tusschen *Batavus*-type en neandertaloide vormen wordt door Folmer niet nader gedefinieerd.

matige deformatie, „wovon jeder, der diese . . . Insel besucht, sich überzeugen kann”.

Tenslotte probeerde Barge in zijn dissertatie over Friesche en Marker schedels (1912) licht in de kwestie te brengen. Na het onderzoek van een dertien-tal Marker schedels aan de hand van de maten, reeds door Schwalbe (1901, 1902) gebruikt bij zijn onderzoek over den Neandertal- en den Frieschen schedel, kon hij de conclusies van Schwalbe volkomen bevestigen: verwantschap tusschen den Neandertaler en het Zuiderzee-type achtte hij niet aanwezig en de overeenkomsten tusschen die beide gering. Het Batavus-type beschouwde hij bovendien, evenals Bolk, als ontstaan te zijn tengevolge van kunstmatige vormverandering. Nieuwe argumenten, om deze misvorming te staven, voerde Barge echter niet aan. Zijn dissertatie heeft er evenwel sterk toe bijgedragen, dat de hypothese der kunstmatige deformatie in vrij grooten kring ingang vond; althans, nadien was er nauwelijks nog sprake van belangstelling in het probleem van den „Batavus genuinus”.

Van het onderzoek, dat Sasse in 1910 op Urk doorvoerde, bezitten wij slechts een kort verslag (1911). Daaruit blijkt, dat van 250 volwassenen en ruim 200 kinderen gegevens werden verzameld. Naast enkele korthoofden waren er ook langhoofden; het meest echter kwam voor de gemiddelde lengte-breedte-index, die 79,4 voor de mannen en 80,6 voor de vrouwen bedroeg. Opvallend was het groote aantal donkerblonden, bruinen en zwarten, zelfs een enkele diepzwarte ontbrak niet; lichtblonden waren daarentegen op Urk hoogst zeldzaam; bruine oogen waren echter ook opvallend zeldzaam, terwijl een blauwe, lichtgrijze en grijze gemengd met bruin en bruingroene oogkleur zeer vaak voorkwam. Heel lange en smalle gezichten vond men naast heel breede; de neusindex had zeer lage waarden naast betrekkelijk hoge.

Volgens Sasse had de meest typische persoon relatief het breedste hoofd, den hoogsten neusindex en de kleine lichaamslengte van 1606 mm. De neusvorm was scherp en rechtekantig; hieruit trok hij de conclusie, dat hij hier met het type van het alpine onderras had te maken. Daarnaast kwam ook het Germaansche type wel voor; dit was echter moeilijk te vinden door de jarenlange kruising.

In het algemeen vielen op de vele groote vrouwen, de merkwaardige combinatie van donker haar en blauwe oogen, de vrij breede gezichten en de scherpe neuzen.

Sasse vond het wenschelijk het onderzoek na 50 jaar te herhalen om na te gaan of men hier met een constant geworden plaatselijke onder-variëteit had te maken, waarbij de wetten van Mendel van gelding zijn.

Sasse had vrij veel foto's op Urk genomen; op enkele daarvan kwamen volgens hem typen voor, die aan Zuid-Europa deden denken.

Uit het levensbericht, dat ten Kate (1916) schreef na het overlijden

van Sasse, blijkt, dat ook ten Kate van meening was, dat het Mediterrane ras op Urk vertegenwoordigd zou zijn.

In zijn dissertatie „The passing of the Frisians” leverde Nyëssen (1927) scherpe kritiek op het werk van Barge. Daar hij de kunstmatige vervorming der Zuiderzee-schedels door Barge niet bewezen achtte, beschouwde hij het vraagstuk van den *Batavus genuinus* als onopgelost.

In een andere publicatie van de hand van Nyëssen (1929) is een tabel te vinden, waarin de hoofdlenkte en -breedte en de neushoogte, naar leeftijdsgroepen, van 550 mannelijke en 260 vrouwelijke Urkers zijn vermeld, gebaseerd op het onderzoek, dat Nyëssen in 1927/28 op het eiland verrichtte. In de desbetreffende hoofdstukken kom ik daarop nader terug.

Samenvattend moet men uit de bovenvermelde litteratuur wel concluderen, dat het probleem, dat met de anthropologische eigenaardigheden der Zuiderzeebevolking in het algemeen ¹⁾ en die van Urk in het bijzonder is gegeven, nog steeds niet tot een oplossing is gebracht. Niet alleen, dat men meestal met uiterst kleine getallen van onderzochte objecten opereerde (Virchow b.v. werkte met 17 Zuiderzeeschedels, waarvan nog een aantal uit de litteratuur; Barge had slechts de beschikking over 13 Marker schedels!), maar ook heeft men er zich, of met het aannemen van een genetisch verband tusschen Neandertaler en Zuiderzeetype of met het stellen van de hypothese der artificieele deformatie, zeer zeker te gemakkelijk afgemaakt. De weinige resultaten, die de beide vorige onderzoekingen op Urk hebben opgeleverd nog buiten beschouwing gelaten, zou alleen al om deze redenen een hernieuwd onderzoek noodzakelijk zijn. Het anthropologisch probleem van het Zuiderzeetype is in zijn geheel omvang natuurlijk eerst op te lossen, wanneer zoowel de bevolking van Marken, als die van Urk en bovendien nog het zich op Schokland bevindende skeletmateriaal ²⁾ in het onderzoek worden betrokken; hier zal ik mij echter tot Urk moeten beperken. Het zal derhalve mijn taak zijn om na te gaan:

1°. wat de anthropologische kenmerken zijn van de thans levende bevolking van het eiland Urk;

2°. of de eigenschappen van het z.g. Zuiderzee-type bij de Urkers terug zijn te vinden, en zoo ja,

3°. of er een verklaring zou kunnen worden gevonden voor deze karakteristieke kenmerken.

¹⁾ Ik heb het Zuiderzeetype in zijn geheel daarom zoo dikwijls moeten noemen, omdat verreweg de meeste onderzoekers niet direct en van te voren scherp tusschen de drie Zuiderzee-eilanden hebben onderscheiden. Virchow is eigenlijk de eenige, die de schedels van Marken, Urk en Schokland met elkaar heeft vergeleken; hij meende, dat er wel verschillen waren te vinden, maar dat die toch niet in staat waren, de zonder twijfel bestaande samenhoorigheid te niet te doen.

²⁾ Op Urk was het onmogelijk, de beschikking over schedel- en ander skeletmateriaal te verkrijgen.

2. Het materiaal en de uitwerking.

Bij het onderzoek werd er op toegezien, dat alleen individuen van oude Urker afstamming werden opgenomen; toch bevinden zich enkelen bij het materiaal, waarvan slechts drie van de vier grootouders autochthoon zijn. Hetgeen reeds Kohlbrugge (1904) voor Volendam en Marken vermeldde, gold ook voor Urk: „die Leute machten allerlei Schwierigkeiten”, waardoor dikwijls de overreding der menschen meer tijd in beslag nam dan het onderzoek zelf, zooals ook Saller (1930) constateerde.

Er werd bij het onderzoek gebruik gemaakt van de anthropologische meetlijsten der „Stichting voor het bevolkingsonderzoek in de drooggelegde Zuiderzeepolders”:

NUMMER :	DATUM :
NAAM :	
Geslacht:	Lichaamslengte:
Leeftijd:	Oorhoogte:
Beroep:	Hoofdlengte:
Godsdienst:	Hoofdbreedte:
Gehuwd:	Jukbeenbreedte:
Woonplaats:	Kaakhoekbreedte:
Sedert:	Morph. Gezichtshoogte:
Vanwaar gekomen:	Neuslengte:
Herkomst Vader:	Afstand Nasion—Mond:
„ Moeder:	Kinhoogte:
„ Grootvader V.:	Neusbreedte:
„ Grootmoeder V.:	Mondbreedte:
„ Grootvader M.:	Arendsneus:
„ Grootmoeder M.:	Kromme neus:
Oogkleur:	Wipneus:
Haarkleur:	Grieksche neuswortel:
Haarvorm:	Diep-ingesneden wortel:
Epicanthus:	Hoofd-index:
Tandanomalieën:	Morphol. gezichts-index:
Tandcariës:	Neus-index:
Bloedgroep:	Index jugoparietalis:
	Index jugomandibularis:
Voorkomen van:	en bij wie in de familie:
(partieel) Albinisme:	
Hazelip (gespl. verhemelte):	
Misvorming:	
KZ.:	
Zwakz.:	
Epilepsie:	
Doofstomheid:	
Blindheid:	
Tweelingen:	

waaraan enkele aanvullingen werden toegevoegd, zooals de physiognomische gezichtshoogte, de kleinste voorhoofdsbreedte en eenige indices.

Van de beschrijvend morphologische eigenschappen werden, behalve de op de meetlijst vermelde, nog nagegaan de hoogte van den neuswortel en de vorm van den neusrug; de mediaan-sagittale hoofdcurve werd vastgelegd door middel van de loodkabel-methode (Baelz-Abel), terwijl dermatoglyphen van vingers en handen werden vervaardigd door middel van de Stampo-houtplaat-methode, beschreven bij Geipel (1935). Van een gedeelte der onderzochte personen werden foto's en face, en profil en halfprofil gemaakt.

Verder werden nog enkele physiologische gegevens verzameld omtrent den smaakdrempel voor phenylthiourem en omtrent de menarche, terwijl bij een gedeelte van het materiaal nog het voorkomen van enkele erfelijke ziekten en afwijkingen werd nagegaan. Tenslotte is over de jaren 1900—1935 nog een statistiek der doodsoorzaken (gerangschikt naar de internationale kleine lijst) opgesteld; de inwoners van niet-Urker afstamming werden daarbij veronachtzaamd.

Het onderzoek der bloedgroepen kon achterwege blijven, daar dit in 1930 reeds was verricht op instigatie van Dr. Marianne van Herwerden; de weerstand bij de bevolking was te dien opzichte trouwens zoo groot, dat we er niet aan konden denken, het toen verzamelde materiaal nog uit te breiden.

In totaal werden onderzocht 721 personen, nl. 250 volwassenen (140 m + 110 v), 182 jongens en meisjes (82 m en 100 v) van 14—20 jaar en 289 schoolkinderen (162 m en 127 v) van 9—13 jaar. Wat de verdeling in leeftijdsgroepen betreft, deze vormde inzonderheid een moeilijkheid, dat er nog geen algemeen aanvaarde indeeling bestaat. Hoewel de hier aangewende leeftijdsgroepeering geenszins ideaal is, heb ik toch aan deze indeeling vastgehouden, daar de meeste vergelijkingsdata uit de litteratuur betrekking hebben op 21—60-jarigen. Een bezwaar vormt het feit, dat na het 21e jaar nog aanzienlijke veranderingen zoowel in lichaamslengte als in de hoofdmaten kunnen optreden, terwijl voor de groep van 14—20-jarigen een verdere verdeling wel gewettigd was, maar met het oog op de kleinheid van het materiaal toch niet wenschelijk. In de litteratuur ontmoet men nu en dan de groep der 25—60-jarigen, een indeeling die voor de mannen ongetwijfeld meer op haar plaats is, maar voor de vrouwen geenerlei voordeelen biedt. Waarschijnlijk zou het trouwens de voorkeur verdienen, een voor mannen en vrouwen verschillende leeftijdsgroepeering vast te stellen.

De kinderen van 9—13 jaar werden op school onderzocht, de jongeren van 14—20 jaar gedeeltelijk op de gemeentelijke visscherij-school en naaischool en in het Patrimoniumgebouw en gedeeltelijk, evenals de volwassenen, in de gezinnen.

De maten werden bijna alle genomen naar de methode van Martin. Bij het meten der lichaamslengte werden alleen de schoenen uitgetrokken. De oorhoogte werd gemeten door middel van den parallelometer van Schultz, die de meetfout van deze lastige maat verkleint en bovendien den invloed der asymmetrie uitschakelt. De physiognomische bovengezichtshoogte (nasion-stomion) en de morphologische gezichtshoogte werden niet, zooals Martin aangeeft, met de „Stangenzirkel”, maar evenals Scheidt (1927) heeft gedaan met de „Gleitzirkel” direct gemeten ¹⁾.

Voor de beoordeeling van oog- en haarkleur was ik aangewezen op het gebruik van de in Amsterdam gebruikelijke academische oog- en haarkleurtafels, zoodat mijn gegevens niet direct te vergelijken zijn met die, welke verkregen zijn met de internationale tafels van Martin (-Schultz) en Fischer-Saller; toch zijn de resultaten zoo nog meer betrouwbaar, dan wanneer enkel en alleen op den indruk wordt afgegaan.

Bij de statistische uitwerking van het materiaal werden de algemeen gebruikelijke methoden gevolgd, zooals ze o. a. door Johannsen (1926) en Weber (1935) zijn beschreven; bij de kleinere groepen zag ik er van af, σ , m en v te berekenen, daar de resultaten dan toch te onzeker blijven.

De homogeniteit van het materiaal is groot, hetgeen op dit inteelt-eiland niet te verwonderen valt. Sociale verschillen vallen niet op; er is wel een visscherstand en een knechtenstand, en ook de middenstand ontbreekt niet, maar deze groepen zijn niet streng afgescheiden; voor het in aanmerking nemen dezer verschillen met het oog op het vaststellen van mogelijke onderscheiden in de anthropologische samenstelling der sociale groepen is het materiaal te klein.

¹⁾ Zie de voetnoot op blz. 61.

3. Maten en indices.

De *lichaamslengte* is een der meest onderzochte anthropologische kenmerken. Ook in Nederland verschenen tal van publicaties, die zich bezig hielden met de lichaamslengte en de vermeerdering daarvan in de laatste zeventig jaar. Bijna al deze onderzoeken hebben betrekking op de 19-jarige recruten voor het leger, zoodat overeenkomstige gegevens omtrent volwassenen en het vrouwelijk geslacht veel zeldzamer zijn of ontbreken.

In Tab. 1 vindt men de verschillende lichaamslengten van de leeftijdsgroepen van het mannelijk geslacht.

Tab. 1. De lichaamslengte bij het mannelijk geslacht
(naar leeftijdsgroepen, lengte in cm)

leeftijd	n	Var. breedte	M $\pm$ m	σ	v
9	23	123—145	132,6		
10	35	125—149	135,5		
11	28	131—150	139,3		
12	40	132—162	147,3		
13	34	134—170	150,7		
14—20	82	152—188	170,6 $\pm$ 0,87	7,86	4,55
21—60	121	158—196	172,7 $\pm$ 0,58	6,36	3,68
61—x	19	152—188	167,9		

Tijdens het verloop der groeiperiode neemt de lengte gedurig toe, het meest opvallend van het 11e tot het 12e jaar en gedurende de puberteit. Saller (1930) vond, dat bij de door hem onderzochte bewoners van het aan de grens van de Kieler Bocht gelegen eiland Fehmarn, de lengte ook nog gedurende de periode van 20—24 jaar toenam en dat daarna een vermindering intrad; van 25—60 jaar bleef de lengte vrij stationnair, terwijl in de regressieve phase daarna de lichaamslengte duidelijk afnam. Hannesson (1925) constateerde daarentegen bij de IJslanders reeds eerder een geringe vermindering. Voor de Urkers laat bovenstaande tabel dienaangaande geen conclusie toe; het gemiddelde der boven zestig-jarigen is aanzienlijk kleiner dan dat der 21—60 jarigen.

Tab. 2 vermeldt de lichaamslengten van de overeenkomstige groepen van het vrouwelijk geslacht.

Tab. 2. De lichaamslengte bij het vrouwelijk geslacht
(Zie Tab. 1)

leeftijd	n	Var. breedte	M $\pm$ m	σ	v
9	19	125—146	133,7		
10	23	121—149	134,1		
11	30	133—157	144,8		
12	33	138—161	147,9		
13	21	135—164	150,0		
14—20	100	149—174	161,2 $\pm$ 0,53	5,34	3,31
21—60	100	149—174	161,5 $\pm$ 0,54	5,37	3,33
61—x	10	147—163	155,2		

Ook hier vindt het groter worden in den loop der jaren duidelijk zijn weerslag in de cijfers. Terwijl echter bij de jongens de grootste toename tusschen het 11e en het 12e jaar viel, heeft dit bij de meisjes reeds eerder plaats, nl. van het 10e tot het 11e jaar.

Eerst in de periode van 14—20 jaar wordt het geslachtsverschil ten opzichte van de lichaamslengte duidelijk. Voor de volwassenen bedraagt de geslachtsrelatie 1,07, absoluut is het verschil in doorsnede meer dan 10 cm, terwijl de 13-jarige jongens en meisjes nog ongeveer even groot zijn. Opvallend is verder het geringe verschil tusschen de vrouwelijke 14—20 jarigen en de 21—60-jarigen, nl. slechts 3 mm tegen ruim 2 cm bij de mannen; waarschijnlijk is dit een gevolg van het feit, dat de maximale lengte bij het vrouwelijk geslacht veel eerder bereikt wordt dan bij de mannen; zooals reeds eerder door Stratz (1903) werd geconstateerd overtreft de gemiddelde lengte der 11-jarige meisjes die der even oude jongens; statistisch zeker is dit verschijnsel hier echter niet. Bij Saller (1930) was het in geringere mate — en ook statistisch onzeker — het geval bij de 12- en 13-jarige meisjes van Fehmarn. Waarschijnlijk hangt dit samen met de voor jongens en meisjes verschillende groeiperioden, door Stratz „Füllung” en „Streckung” genoemd.

Ook in fig. 1, waar de gegevens van tab. 1 en 2 graphisch zijn voorgesteld, komen deze feiten duidelijk naar voren. Zoowel bij de jongens als bij de meisjes zijn twee perioden van snelleren en van langzameren lengtegroei te onderscheiden. Bij de vrouwen neemt de lichaamslengte gedurende de regressieve phase iets sneller af dan bij het mannelijk geslacht.

Of de toename van de gemiddelde lichaamslengte, die ook in Nederland heeft plaats gehad (Bruinsma 1906, 1907; Bolk 1909, 1914; van den Broek 1927; e. a.) eveneens op Urk haar invloed heeft laten gelden, kan ik niet nagaan. Sasse (1911) schrijft de voor Urk meest typische persoon de kleine lichaamshoogte van 160,9 cm toe; het is niet duidelijk, wat hij daarmee precies bedoelde. In elk geval valt deze afmeting aanzienlijk beneden het gemiddelde van thans (zie tab. 1).

Het is bekend, dat de vermeerdering in lichaamslengte grootendeels

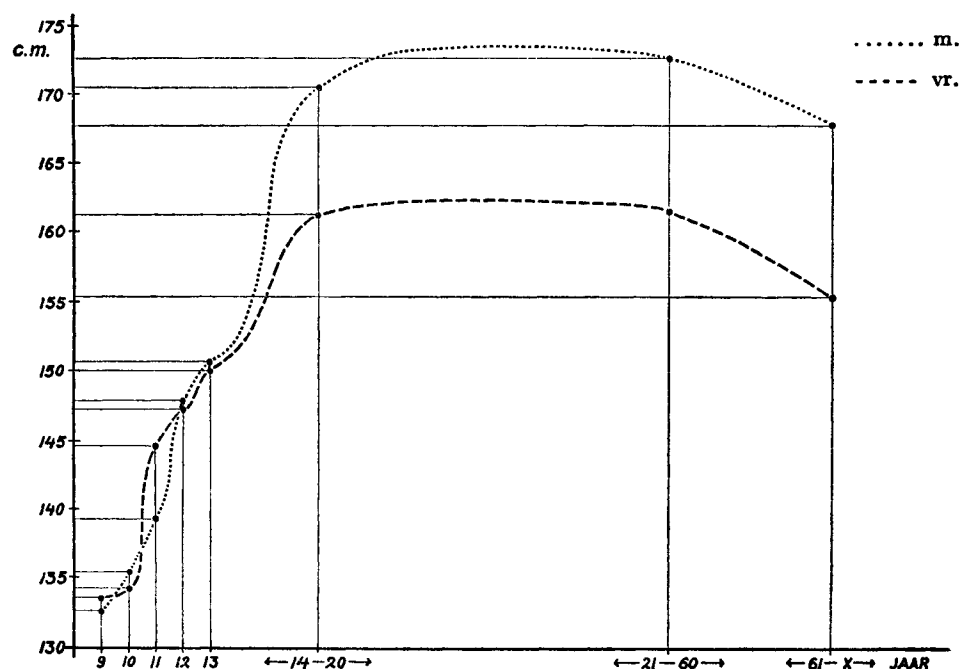

Fig. 1. Graphische voorstelling van de leeftijdsverandering der lichaamslengte.
(De afstand voor de leeftijdsgroep 21—60 is relatief te klein.)

moet worden toegeschreven aan het verminderen van het aantal zeer kleine en kleine personen. Onderzoekt men nu de verdeling der lichaamslengte bij de volwassen Urkers (Tab. 3) van 21—60 jaar, dan blijkt, dat de groep

Tab. 3. De procentuele bezetting der lengtegroepen bij volwassenen.
(n = 121 m. en 100 vr.)

lichaamslengte	m.		vr.	
	cm	%	cm	%
zeer klein	x—152,9	—	x—141,9	—
klein	153—162,9	4,1	142—150,9	4,0
beneden middelmaat	163—166,9	10,7	151—154,9	7,0
middelmaat	167—169,9	13,2	155—157,9	13,0
boven middelmaat	170—172,9	26,4	158—159,9	17,0
lang	173—182,9	39,7	160—169,9	50,0
zeer lang	183—x	5,8	170—x	9,0

der zeer kleinen op Urk niet voorkomt, terwijl ook het aantal kleinen gering is. Zelfs de andere groepen-indeeling van Bolk in aanmerking genomen ¹⁾

¹⁾ De indeeling van Bolk was hem opgelegd door het gebruik van de militie-staten. Ik heb mij gehouden aan het algemeen gebruikelijke schema van Schmidt (1905). Wegens de kleinheid van het materiaal bleef fouten-berekening achterwege.

en rekening houdend met het feit, dat de gegevens van Bolk betrekking hebben op nog niet geheel volgroeide individuen, ligt het percentage der kleinen onder de tegenwoordige Urkers aanzienlijk beneden het gemiddelde percentage der kleinen (= minimalen + zeer kleinen + kleinen, naar Bolk) voor het geheele rijk gedurende de periode 1898—1907, zoodat de conclusie niet al te gewaagd lijkt, dat Urk ten opzichte van de lengte-toename geen uitzondering op den regel vormt.

Het was Sasse verder nog opgevallen, dat er zooveel groote vrouwen op Urk voorkwamen. Deze constatering wordt door bovenstaande tabel wel bevestigd: het percentage der lange en zeer lange vrouwen is aanzienlijk grooter dan het overeenkomstige percentage der mannen; gezien de cijfers, die Saller (1930, 1931) publiceerde voor Fehmarn en Süderdithmarschen, blijkt dit echter een meer voorkomend verschijnsel te zijn.

De groepen-indeeling voor de vrouwen is gebaseerd op die der mannen met inachtneming der bovenvermelde geslachtsrelatie. Met het oog op dit duidelijk geslachtsverschil in lichaamslengte ware het zinloos om, zooals ook in Nederland nog te veel gebeurt, een indeeling, die voor het mannelijk geslacht is bedoeld, ook op het vrouwelijk geslacht toe te passen. Het is echter nog de vraag, of de correctie door middel van de geslachtsrelatie wel de meest juiste is; immers de geslachtsrelatie is berekend uit de mannelijke-vrouwelijke *gemiddelden*, en het is niet onmogelijk, dat de geslachtsrelatie voor de waarden boven of beneden de gemiddelden een andere grootte aanneemt.

Hierin zou dan ook de verklaring gezocht moeten worden voor het hooge percentage groote vrouwen; dit is echter een veronderstelling, die aan een grooter materiaal dient te worden bevestigd.

De gemiddelde lichaamslengte der volwassen mannelijke Urkers, die 172,7 cm bedraagt, doet de bevolking van het eiland behooren tot de uitgesproken lange populaties van noordwestelijk Europa; ze komen zelfs even boven het rijksgemiddelde van Nederland uit, dat van den Broek (1927) berekende op 172,36 cm op grond van de gemiddelde lengte van 170,77 cm der voor den weerdienst gekeurde 19-jarigen. Ook bij vergelijking met andere N.W.-Europeesche eiland- of kustbevolkingen (zie Tab. 4) blijkt, dat de gemiddelde lengte der Urkers aan den hoogen kant is. Toch moet men bij een dusdanige vergelijking op allerlei bronnen van fouten bedacht zijn.

Al laat men de meetfout en de fout van het kleine getal of de statistische fout buiten beschouwing, dan blijven er nog de verschillen, die op een onderscheid in de samenstelling van het materiaal kunnen berusten, b.v. ten opzichte van den leeftijdsopbouw ¹⁾ of van den socialen stand. In bovenstaande tabel zijn deze laatste echter waarschijnlijk grootendeels uitgeschakeld, daar het hier in hoofdzaak visschers- en boerenbevolkingen betreft.

¹⁾ De Trøndelager Noren van Bryn (1920) in Tab. 4 zijn b.v. niet zonder meer vergelijkbaar met de andere groepen, daar het hier recruten betreft.

Tab. 4. De gemiddelde lichaamslengte van volwassen mannen bij verschillende N.W. Europeesche eiland- of kustbevolkingen.

	n	M $\pm$ m	auteur
Runö (Zweden)	77	174,1 $\pm$ 0,71	Hildén 1926
Fehmarn (Duitschland)	333	173,9	Saller 1930
Urk	121	172,7 $\pm$ 0,58	
Spiekeroog (Duitschland)	59	172,5	Ruhnau 1925
Trøndelagen (Noorwegen)	500	172,4	Bryn 1920
Finkenwärder (Duitschland)	70	171,5	Scheidt 1927
Fär Öer	445	170,5	Jørgensen 1902
Terschelling	64	170,2	Sasse 1914
Bornholm (Denemarken)	680	169,4 $\pm$ 0,23	Ribbing 1926
Volendam	56	169,3	Kohlbrugge 1904
Fanö (Denemarken)	127	167,1 $\pm$ 0,55	Ribbing 1926

Keiter (1931) toonde aan, dat tusschen deze beide groepen slechts zeer geringe verschillen ten opzichte van de gemiddelde lichaamslengte bestaan. Ook de „biologische fout”, die ontstaat door het afnemen van de lichaamslengte in den loop van den dag met 2 à 3 cm (Martin 1928) kan een soortgelijke uitwerking hebben. Met inachtneming dezer overwegingen behoudt een vergelijking natuurlijk zijn waarde. Alleen het gemiddelde van de Zweden van het eiland Runö en dat van de Duitschers van het eiland Fehmarn liggen boven dat der Urkers, de andere groepen hebben een gemiddelde daar beneden; weliswaar moet men bij de Volendammers ¹⁾ en de bewoners van de Fär Öer en van Terschelling rekening houden met de mogelijkheid, dat door de lengte-toename sedert het desbetreffend onderzoek de gemiddelde lengte grooter is geworden. Ook de volwassen vrouwen op Urk, met een doorsnee-lengte van 161,5 $\pm$ 0,54 cm, zijn groot. Het gemiddelde wordt overtroffen door de bewoonsters van het eiland Finkenwärder (163,6 cm) en door die van het eiland Fehmarn (162,5 cm); het gemiddelde der andere vrouwelijke populaties blijft lager: voor de Fär Öer is het 159,9 cm, voor Runö 159,7 $\pm$ 0,67 cm, voor Bornholm 159,5 $\pm$ 0,43 cm.

Het geslachtsverschil in lichaamslengte is op Urk kleiner dan op het eiland Runö, met een geslachtsrelatie van 1,09, kleiner ook dan het Europeesche gemiddelde (een geslachtsrelatie van 1,08), maar even groot als het geslachtsverschil op Fehmarn.

De variabiliteit der lichaamslengte (zie de variatie-coëfficiënten v in tab. 1 en 2) is op Urk vrij normaal. Anders dan men oppervlakkig beschouwd

¹⁾ Kohlbrugge veronderstelt bovendien nog, dat zijn gemiddelde te gering is, omdat hij in hoofdzaak oudere mannen mat; dit wordt bevestigd door het gemiddelde der vrouwen, 164,0 cm, hetgeen een geslachtsrelatie van slechts 1,03 zou beteekenen, terwijl voor de lichaamslengte nog nergens zoo'n lage relatie werd geconstateerd. Toch blijft, wanneer men de boven 50- of de boven 60-jarigen van zijn materiaal buiten beschouwing laat, de gemiddelde lichaamslengte vrijwel gelijk, nl. bij uitschakeling der 61- x-jarigen 169,8 cm en bij die der 51- x-jarigen 169,6 cm. Het gemiddelde der vrouwen wordt bij uitschakeling van de beneden 21-jarigen zelfs 164,6 cm. De fout van het kleine getal zal hier wel een rol spelen.

zou verwachten, vermindert inteelt de variabiliteit als zoodanig dus niet. In de variatie-coëfficiënt der mannelijke jongeren van 14—20 jaar tegenover die der vrouwelijke komt het reeds boven genoemde verschijnsel tot uitdrukking, dat de lengtegroei in deze periode bij het mannelijk geslacht sneller verloopt dan bij het vrouwelijk geslacht, waardoor ook grootere verschillen optreden en de variabiliteit dienovereenkomstig vergroot wordt ($v = 4,55$ tegenover $v = 3,31$).

De *hoofdlengte* der Urkers is, blijkens de in tab. 5 ondergebrachte gegevens omtrent de gemiddelde lengte van het hoofd bij de verschillende leeftijds-groepen van het mannelijk geslacht, reeds op jeugdigen leeftijd zeer aan-

Tab. 5. De hoofdlengte bij het mannelijk geslacht
(naar leeftijdsgroepen; in mm).

leeftijd	n	Var. breedte	M $\pm$ m	σ	v
9	23	171—194	179,3		
10	35	171—194	183,0		
11	28	170—200	183,5		
12	40	171—194	184,5		
13	34	175—194	184,7		
14—20	82	176—212	192,7 $\pm$ 0,63	5,64	2,93
21—60	121	181—219	196,8 $\pm$ 0,62	6,87	3,49
61—x	19	186—216	197,7		

zienlijk. Een hoofdlengte van 194 mm, die zelfs voor volwassenen tot de zeer lange moet worden gerekend, is bij de schoolkinderen geenszins een hooge uitzondering. De grootste toename van deze hoofdmaat valt tusschen het negende en het tiende jaar en verder in de puberteitsperiode van 14—20 jaar, terwijl in de andere jaren de groei geleidelijker verloopt. Opmerkelijk is verder, dat, anders dan bij de lichaamslengte, waar ongeveer na het 60e levensjaar een daling optreedt, bij de lengte van het hoofd de toename ook na dien tijd nog aanhoudt.

Dat het hier geen toevalligheid betreft, die door de kleinheid van het materiaal werd veroorzaakt, bewijzen de overeenkomstige bevindingen bij de Fehmaraners van Saller (1930). Trouwens, bij het vrouwelijk geslacht (zie tab. 6) vindt men het zelfde verschijnsel: tot op hoogen leeftijd neemt

Tab. 6. De hoofdlengte bij het vrouwelijk geslacht. (Zie Tab. 5.)

leeftijd	n	Var. breedte	M $\pm$ m	σ	v
9	19	166—187	176,0		
10	23	165—186	176,4		
11	30	170—189	178,2		
12	33	165—194	179,3		
13	21	171—195	180,0		
14—20	100	172—195	182,8 $\pm$ 0,54	5,43	2,97
21—60	100	174—201	187,3 $\pm$ 0,56	5,61	3,00
61—x	10	176—199	189,3		

de hoofdlengete nog toe. Toch verloopt het groeiproces hier eenigszins anders dan bij het mannelijk geslacht, daar perioden van verhoogde toename van de hoofdlengete niet voorkomen of althans minder duidelijk zijn.

Ter vergelijking zij hier ingevoegd tabel 7, waarin ik de gegevens van Nyëssen, die hij 1927/'28 op Urk verzamelde, volgens de hier aangewende leeftijdsgrøpeering heb verwerkt. De overeenstemming tusschen de drie tabellen is zoo groot, dat ze elkaar volkomen bevestigen; alle verschillen liggen binnen de grenzen van de statistische fout. Ook bij Nyëssen heeft de

Tab. 7. De hoofdlengete der Urkers naar Nyëssen (1929).

leeftijd	m.			vr.		
	n	Var. breedte	m	n	Var. breedte	m
9	26	166—186	176,7	26	164—185	175,9
10	36	172—192	180,2	33	159—195	175,1
11	33	170—194	181,5	26	165—187	177,0
12	42	172—184	179,9	2	177—180	178,5
13	18	173—194	181,5	3	173—180	175,7
14—20	105	170—203	186,6	13	176—190	183,1
21—60	132	177—216	195,1	130	170—204	185,7
61—x	32	183—215	198,4	23	175—200	188,4

lengete-toename van het vrouwelijk hoofd geleidelijker plaats dan van het mannelijke, terwijl ook hier de grootste vermeerdering bij de jongens valt tusschen het 9e en het 10e jaar en in de periode van 14—20 jaar.

In fig. 2 is het verloop van het groeiproces van de hoofdlengete bij de beide sexen graphisch weergegeven.

De aanhoudende lengete-toename valt bij beide geslachten duidelijk in het oog, evenals het feit, dat deze bij de vrouwen meer geleidelijk plaats grijpt.

Anders dan bij de lichaamslengete is hier op 9-jarigen leeftijd reeds een duidelijk geslachtsverschil merkbaar. De geslachtsrelatie is voor de 10-jarigen reeds 1,04, voor de volwassenen 1,06 en loopt voor de boven 60-jarigen weer iets terug. Saller knoopt aan dit verschijnsel, dat hij ook constateerde aan de eilandbevolking van Fehmarn, de conclusie vast, dat de hoofdmaten reeds dadelijk onder invloed staan van de primair geslachtsbepalende factoren, terwijl de geslachtsdifferentiatie der lichaamsmaten — lengete, been- en armlengete enz. — in hoofdzaak door hormonale werking te voorschijn zou worden geroepen.

Tab. 8 geeft een overzicht over het procentueele voorkomen van de verschillende hoofdlengeten bij de beide sexen.

Verreweg het grootste percentage der Urkers valt ten opzichte van de hoofdlengete volgens de indeeling van Lebzelter (1923) ¹⁾ in de groep der

¹⁾ Deze indeeling van Lebzelter is misschien te zeer op middeneuropeesche en Balkan-verhoudingen ingesteld. Althans de groep der zeer langen heeft op Urk een dusdanigen omvang, dat een verdere verdeling gewettigd ware.

Tab. 8. De procentuele bezetting der hoofdlengte-groepen bij volwassenen
(n = 140 m. en 110 vr.). Zie tekst.

	m.		vr.	
	mm	%	mm	%
zeer kort	x—169	—	x—159	—
kort	170—177	—	160—167	—
middelmatig	178—185	5,0 ± 1,8	168—175	4,5 ± 2,0
lang	186—193	30,0 ± 3,9	176—183	19,1 ± 3,7
zeer lang	194—x	65,0 ± 4,0	184—x	76,4 ± 4,0

zeer langen. Evenals bij de lichaamslengte is ook hier de indeeling der vrouwen gebaseerd op die der mannen met inachtneming der hierbestaande geslachtsrelatie van 1,06; weer doet zich het verschijnsel voor, dat van de vrouwen een grooter gedeelte in de groep zeer lang valt dan van de mannen. Wel is dit onderscheid statistisch niet zeker ($D \pm m_D = 11,4 \pm 5,66$), maar het is toch opmerkelijk, dat het zoowel bij de lichaamslengte als bij de hoofdlengte optreedt. Om hierin verder inzicht te verkrijgen, heb ik de afzonderlijke geslachtsrelatie berekend voor de varianten die boven de gemiddelden liggen. Het blijkt, dat deze kleiner is, nl. 1,05! Het is dus noodzakelijk, voor de herleiding van de mannelijke groepen-indeeling tot een voor de vrouwen,

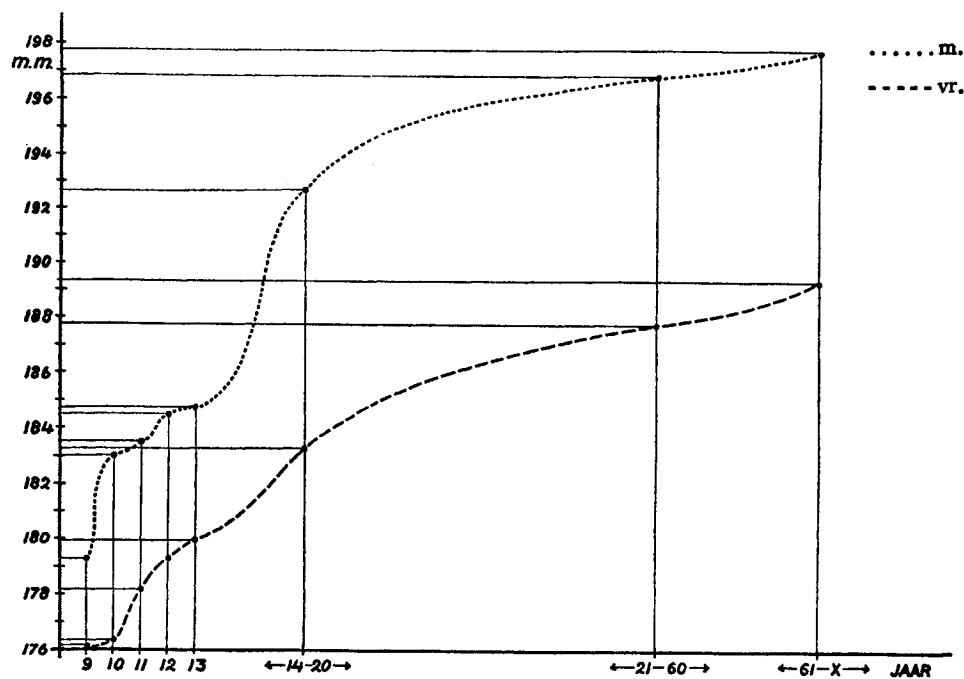

Fig. 2 Groeicurve van de hoofdlengte.

de geslachtsrelaties voor de varianten boven en beneden de gemiddelden afzonderlijk te bepalen en eerst op grond daarvan de correctie aan te brengen.

De hoofdlenge-groepenindeeling voor de vrouwen wordt dan x—159; 160—167; 168—176; 177—184; 185—x en de resp. percentages 0; 0; 4,5; 29,1; 66,4; een veel grooter overeenstemming met de percentages der mannen is hierdoor bereikt.

Tab. 9. De procentuele bezetting der hoofdlengetegroepen bij verschillende bevolkingen. (Fehmarn, Saller 1930, n = 291 m. en 327 vr.; Süderdithmarschen, Saller 1931, n = 184 m. en 179 vr., Urk n = 140 m. en 110 vr.)

	m.			vr.		
	Fehmarn	Dithmarschen	Urk	Fehmarn	Dithmarschen	Urk
zeer kort . .	—	—	—	—	—	—
kort	1,0	0,5	—	2,4	1,1	—
middelmatig .	8,6	3,3	5,0	11,9	7,3	4,5
lang	42,6	39,0	30,0	44,0	45,2	29,1
zeer lang . .	47,8	57,2	65,0	41,7	46,4	66,4

In tab. 9 zijn de percentages voor Urk vergeleken met die voor Fehmarn en Süderdithmarschen. Urk kent geen korthoofden, slechts zeer weinig middelmatigen, en bezit de meeste zeer langen. Opmerkelijk is op Urk ook het groot aantal personen, dat een grootere hoofdlenge heeft dan 200 mm: van de volwassen mannen is dit $25,7 \pm 4,0$ % (van de Spiekeroogers heeft $37,3 \pm 6,3$ % een hoofdlenge boven 200 mm). Dit oefent natuurlijk zijn invloed ook uit op het gemiddelde, dat dan ook met 196,8 cm voor de volwassen mannen tot de hoogste in Europa behoort. De treffende kenschetsing „wahre Kephhalonen” door Virchow (1877) gebezigd, was ongetwijfeld op zijn plaats.

Tab. 10. De gemiddelde hoofdlenge van volwassen mannen bij verschillende N.W. - Europeesche kust- en eilandbevolkingen.

	n	M $\pm$ m	auteur
Terschelling.	64	197,9	Sasse 1914
Urk	121	196,8 $\pm$ 0,62	
Runö (Zweden)	77	195,7 $\pm$ 0,61	Hildén 1926
Fär Öer	445	195,1	Jørgensen 1902
Schleswig-Holm (Duitschland) .	73	194,6 $\pm$ 0,56	Keiter 1931
Spiekeroog (Duitschland) . . .	59	193,9	Ruhnau 1925
Bornholm (Denemarken)	680	193,6 $\pm$ 0,20	Ribbing 1926
Fehmarn (Duitschland)	291	193,5 $\pm$ 0,38	Saller 1930
Finkenwärder (Duitschland) . .	70	192,0	Scheidt 1927
Fanö (Denemarken)	127	190,1 $\pm$ 0,50	Ribbing 1926
Volendam	56	188,4 $\pm$ 0,79	Kohlbrugge . . . 1904

Onmiddellijk na de Terschellinger Friezen komen de Urkers (zie tab. 10), terwijl de Volendammers van Kohlbrugge met een hoofdlenge van 188,4

mm ¹⁾ het minimum van de tabel vormen. Dit ten opzichte van de eenheid van het z.g. Zuiderzee-type eenigszins bevreemdende verschijnsel deed het gewenscht voorkomen, hier de drievoudige typen-differentieering toe te passen; daar $D \pm m_D = 8,4 \pm 1,0$, blijkt het onderscheid in hoofdlenge tusschen Urkers en Volendammers statistisch vast te staan.

Ook het gemiddelde der vrouwen, $187,3 \pm 0,56$, is zeer hoog en wordt door geen enkele der hier ter vergelijking aangehaalde bevolkingen bereikt: de vrouwen van Runö $185,5 \pm 0,63$, van Bornholm $185,4 \pm 0,40$, van Spiekeroog $184,9$, van Fehmarn $183,0 \pm 0,34$ en van Volendam $179,3$; het dichtst komen de vrouwen van de Fär Öer, met een gemiddelde van $186,3$ mm er aan toe.

De variabiliteit van de hoofdlenge (zie v, tab. 5 en 6) is op Urk normaal; de variabiliteitscoëfficiënt van de volwassen mannen is aan den hoogen kant, maar het verschil met die van andere populaties ligt binnen de grenzen van de statistische fout.

De gegevens omtrent de *breedte van het hoofd* bij de leeftijdsgroepen van het mannelijk geslacht vindt men in tab. 11.

Tab. 11. De hoofdbreedte bij het mannelijk geslacht
(naar leeftijdsgroepen; in mm).

leeftijd	n	Var. breedte	M $\pm$ m	σ	v
9	23	143—156	150,5		
10	35	142—160	150,4		
11	28	141—158	149,2		
12	40	137—160	150,9		
13	34	139—164	151,6		
14—20	82	144—170	154,5 $\pm$ 0,57	5,13	3,32
21—60	121	143—173	157,4 $\pm$ 0,52	5,70	3,62
61—x	19	146—167	157,2		

Aan de gemiddelde hoofdbreedten der jongens valt direct op, dat deze hoofdafmeting van 9 tot 11 jaar af- in plaats van toeneemt. Waarschijnlijk is dit te wijten aan de fout van het kleine getal; een dergelijke afname komt echter (bij 10—12-jarigen) ook voor in het materiaal van Saller, terwijl ook bij de Urker meisjes van 10 jaar (zie tab. 12) dit verschijnsel voorkomt. Hoe dit ook zij, zeker is wel dat de toename der hoofdbreedte in deze periode zeer gering is; bij de meisjes vangt deze omstreeks het 10e jaar aan, bij de jongens een jaar later. Tot in den tijd van het volwassen zijn neemt deze maat vervolgens geleidelijk toe, om gedurende de regressieve phase weer af te nemen; dat bij de vrouwen boven 60 jaar volgens tab. 12 nog een vermeerdering optreedt, is vrij zeker een toevalligheid die aan het kleine aantal te danken is; ook bij de mannen is de afname in die periode opvallend gering.

¹⁾ Kohlbrugge zelf noemt als gemiddelde 190,0 mm; dit is echter onjuist. Bij de berekening van m uit zijn persoonstabel bleek mij, dat dit 188,4 mm moet zijn; ook vele der andere gemiddelden kloppen niet, daar Kohlbrugge blijkbaar de gemiddelden afrondde.

Tab. 12. De hoofdbreedte bij het vrouwelijk geslacht.
(Zie tab. 11.)

Leeftijd	n	Var. breedte	M $\pm$ m	σ	v
9	19	140—154	145,0		
10	23	137—156	143,9		
11	30	134—155	145,0		
12	33	135—157	146,3		
13	21	139—154	147,1		
14—20	100	137—158	149,8 $\pm$ 0,45	4,47	2,98
21—60	100	142—162	152,4 $\pm$ 0,40	3,96	2,60
61—x	10	149—160	154,0		

De tabel, die Nyëssen in zijn „Somatical investigation of the Javanese” 1929 omtrent het door hem op Urk verrichte onderzoek publiceerde, levert ook voor de hoofdbreedte niet te verwaarloozen contrôlemateriaal. Zijn gegevens verwerkte ik in tab. 13. Wat het groeiproces betreft, vertoont tab. 13 wel ongeveer het zelfde beeld als tab. 11 en 12, alleen iets onregelmatiger; de ouderdomsvermindering is hier veel duidelijker. Het meest in het oog loopende verschil is wel, dat de meeste gemiddelden van Nyëssen iets lager zijn dan de mijne, op enkele plaatsen zelfs lager dan de grens van de statistische fout.

Tab. 13. De hoofdbreedte der Urkers naar Nyëssen (1929).

leeftijd	m.			vr.		
	n	Var. breedte	m	n	Var. breedte	m
9	26	141—158	148,7	26	133—151	143,3
10	36	135—160	148,2	33	133—158	143,3
11	32	138—163	150,6	26	134—158	145,6
12	26	142—159	148,5	2	136—140	138,0
13	18	135—155	148,5	3	141—150	146,3
14—20	105	132—164	151,0	13	141—156	148,8
21—60	131	133—169	154,0	130	134—160	149,3
61—x	32	140—167	150,6	23	132—160	147,1

Bij vergelijking der variatie-breedten blijkt, dat ik dikwijls hogere varianten heb gemeten dan Nyëssen, die natuurlijk bij een relatief kleine n de gemiddelden sterk beïnvloeden; toch krijgt men den indruk, dat hier ook andere oorzaken werkzaam zijn, zooals misschien een andere meetmethode ¹⁾. Evenals bij de hoofdlengete is het geslachtsverschil reeds op 9-jarigen leeftijd duidelijk merkbaar; het wordt in — en ook nog na — de puberteitsperiode betrekkelijk slechts weinig grooter. Voor de 21—60-jarigen bedraagt de geslachtsrelatie 1,03 (bij Nyëssen is deze 1,02, een bedrag, dat bij mijn weten in N.W.-Europa nergens elders werd geconstateerd).

In fig. 3 is de groeicurve van de hoofdbreedte, op grond van de

¹⁾ Ik mat de grootste breedte volgens Martin, door den meetpasser in zigzag-vormige lijn van voren naar achteren te voeren.

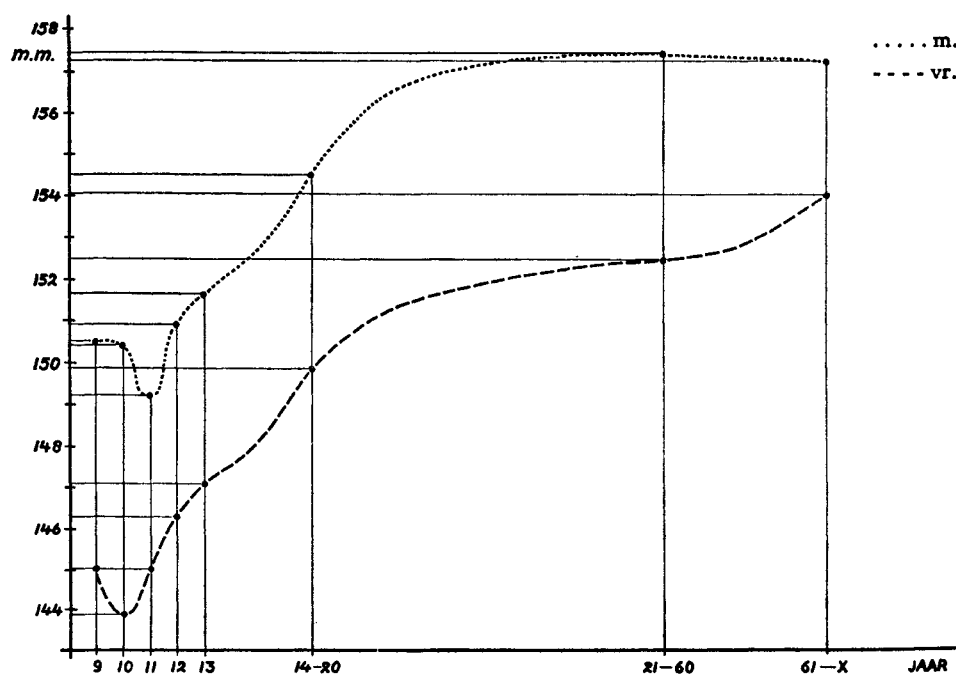

Fig. 3. Groeicurve van de hoofdbreedte.

gemiddelden van tab. 11 en 12, weergegeven. Zooals ik hierboven reeds vermeldde, moet de vermeerdering van de hoofdbreedte in de regressieve phase bij het vrouwelijk geslacht, die in fig. 3 opvalt, als een fout van het kleine getal beschouwd worden.

Tab. 14. De procentuele bezetting der hoofdbreedtegroepen bij Urker volwassenen (n = 140 m. en 110 vr.).

	m.		vr.	
	mm	%	mm	%
zeer smal	x—139	—	x—135	—
smal	140—147	4,3 ± 1,7	136—142	2,7 ± 1,5
middelmatig	148—155	28,6 ± 3,8	143—150	26,4 ± 4,1
breed	156—163	53,6 ± 4,2	151—158	65,5 ± 4,5
zeer breed	164—x	13,6 ± 2,9	159—x	5,5 ± 2,1

De breedte van het Urker hoofd is gemiddeld vrij groot, hetgeen ook wordt aangetoond door de cijfers van tab. 14: de breede groep heeft verreweg het grootste percentage, zeer smalle hoofden komen op Urk niet voor, en ook de smalle zijn slechts in een gering percentage aanwezig. Het verschil in de bezetting der zeer breede groep tusschen de beide geslachten is statistisch onzeker.

Tab. 15. De procentuele bezetting der hoofdbreedtegroepen op Urk vergeleken met andere bevolkingen (Fehmarn, Saller 1930 n = 219 m. en 327 vr.; Süderdithmarschen, Saller 1931 n = 184 m. en 179 vr.).

	m.			vr.		
	Fehmarn	Dithmarschen	Urk	Fehmarn	Dithmarschen	Urk
zeer smal .	—	—	—	—	—	—
smal	0,7	1,1	4,3	1,2	1,7	2,7
middelmatig	15,2	22,9	28,6	12,8	20,9	26,4
breed . . .	46,2	53,0	53,6	52,6	63,3	65,5
zeer breed .	37,9	23,0	13,6	33,4	14,1	5,5

Bij vergelijking met andere populaties (tab. 15) blijkt, dat in de zelfde volgorde als de hoofdlenkte toenam, de hoofdbreedte vermindert; terwijl echter de lengte ongeveer het maximum bereikte, komt de breedte lang niet aan het N.W.-Europeesche minimum toe; integendeel, hoewel de breedte relatief afneemt, blijft ze absoluut toch zeer aanzienlijk. Dit komt nog duidelijker uit bij de vergelijking met de gemiddelden van de hoofdbreedte van andere bevolkingen, die in tab. 16 is doorgevoerd.

Urk bevindt zich in de tabel vlak bij Terschelling en ook dicht bij het maximum der hoofdbreedte, de bevolking van Fehmarn. De Volendammers zijn gemiddeld 2 mm smaller, maar dit verschil kan ook toevallig zijn: $D \pm m_D = 2,2 \pm 0,90$; het verschil met het Oostfriesche eiland Spiekeroog is daarentegen statistisch wel zeker.

Tab. 16. De gemiddelde hoofdbreedte van volwassen mannen bij verschillende N. en W.-Europeesche kust- en eilandbevolkingen.

	n	M $\pm$ m	auteur	
Fehmarn (Duitschland)	291	161,8 $\pm$ 0,35	Saller,	1930
Finkenwärder (Duitschland) . .	70	160,1	Scheidt,	1927
Urk	121	157,4 $\pm$ 0,52		
Terschelling	64	156,9	Sasse,	1914
Fanö (Denemarken)	127	156,3 $\pm$ 0,50	Ribbing,	1926
Runö (Zweden)	77	156,1 $\pm$ 0,60	Hilden,	1926
Fär Öer	445	155,6	Jørgensen,	1902
Volendam	56	155,2 $\pm$ 0,79	Kohlbrugge,	1904
Bornholm (Denemarken)	680	154,6 $\pm$ 0,20	Ribbing,	1926
Spiekeroog (Duitschland)	59	154,6	Ruhnau,	1925

Ook de vrouwelijke Urkers staan met hun gemiddelde 152,4 $\pm$ 0,40 niet ver van het maximum, dat de Fehmaraner en Finkenwärder vrouwen met 155,3 mm houden. Het gemiddelde der Volendammer vrouwen (uit n = 12) is te onzeker, om er een conclusie uit te trekken; het bedraagt 147,7 mm.

Tusschen Urk en Volendam bevinden zich de vrouwelijke gemiddelden van het eiland Runö (150,1 $\pm$ 0,61), van de Fär Öer (150,3), van Bornholm (149,2 $\pm$ 0,30) en van Spiekeroog (148,8).

De geslachtsrelatie op Urk bedroeg voor de hoofdbreedte 1,03; op Finkenwårder was deze even groot en op Runö, de Far Öer, Fehmarn, Bornholm en Spiekeroog eenigszins grooter (1,04); in Volendam zelfs 1,05.

De variabiliteit van de hoofdbreedte (zie tab. 11 en 12, v) is bij de mannen normaal, bij de vrouwen zeer gering.

De relatie van de hoofdbreedte tot de hoofdlengete wordt uitgedrukt door den z.g. *hoofdindex*. De gemiddelden van dezen index zijn voor het mannelijk geslacht met de andere gegevens in tab. 17 verzameld. Ze werden volgens Martin berekend uit de individueele indices, niet volgens de Fransche school (ook Saller, 1930 volgde deze methode) uit de gemiddelden van lengte en breedte. Past men deze laatste berekening toe, dan wordt de index voor de 21—60-jarige mannen iets lager, nl. 80,0.

Tab. 17. De lengte-breedte-index van het hoofd bij het mannelijk geslacht.

leeftijd	n	Var. breedte	M $\pm$ m	σ	v
9	23	79—90	84,0		
10	35	78—88	82,2		
11	28	74—89	81,5		
12	40	76—89	80,2		
13	34	74—90	82,2		
14—20	82	75—86	80,4 $\pm$ 0,34	3,04	3,78
21—60	121	72—87	80,3 $\pm$ 0,27	2,95	3,67
61—x	19	76—85	80,0		

Van het 9e tot het 12e jaar daalt de index, d. w. z. de lengte groeit dan sneller dan de breedte; tusschen het 12e en het 13e jaar groeit daarentegen de breedte sneller en de index rijst twee eenheden, om daarna tot in de regressieve phase langzaam te dalen.

Tab. 18. De lengte-breedte-index van het hoofd bij het vrouwelijk geslacht.

leeftijd	n	Var. breedte	M $\pm$ m	σ	v
9	19	78—89	83,3		
10	23	76—86	81,7		
11	30	74—88	81,2		
12	33	75—88	82,1		
13	21	74—88	81,9		
14—20	100	72—89	81,7 $\pm$ 0,30	3,03	3,71
21—60	100	76—89	81,5 $\pm$ 0,26	2,59	3,18
61—x	10	78—85	81,5		

Tab. 18 toont de waarden van de vrouwelijke gemiddelden. Ook hier daalt de index eerst en groeit de breedte dus langzamer dan de lengte, maar bij de meisjes vangt de breedte reeds tegen het 12e jaar aan sneller toe te nemen. Het tweede maximum wordt door de jongens omstreeks 13, door de meisjes omstreeks 12 jaar bereikt. Bij beide zakt nadien de index geleidelijk tot na 60 jaar, overeenkomstig de hierboven besproken leeftijdsveranderingen

in lengte en breedte. De gemiddelde hoofdindex der 21—60-jarige vrouwen, berekend uit de gemiddelde lengte en de gemiddelde breedte, is eveneens iets lager dan de in tab. 18 vermelde en bedraagt 81,3.

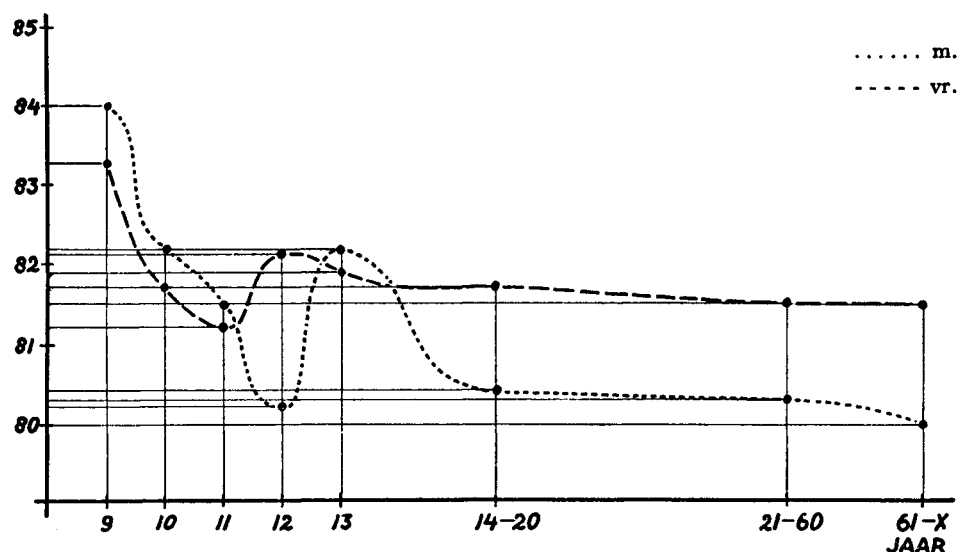

Fig. 4. Groeicurve van de lengte-breedte-index van het hoofd.

Het verloop van het groeiproces is voor beide geslachten in fig. 4 op grond van de gegevens van tab. 17 en 18 graphisch voorgesteld. Door den afwisselend snelleren lengte- of breedte-groei bij de meisjes en jongens wordt het bekende geslachtsverschil pas in de periode van 14—20 jaar duidelijk en blijft daarna bestaan tot in de regressieve phase. De geslachtsrelatie is voor de 21—60-jarigen 0,985.

Tab. 19. De procentuele bezetting der hoofd-index-groepen op Urk
(n = 140 M en 110 V).

	M		V	
	Indexgrenzen	%	Indexgrenzen	%
dolichocephaal	x—75,9	6,4 ± 1,9	x—76,9	3,6 ± 1,8
mesocephaal	76,0—80,9	50,0 ± 4,2	77,0—81,9	52,7 ± 4,7
brachycephaal	81,0—85,4	42,2 ± 4,1	82,0—86,4	40,9 ± 4,7
hyperbrachycephaal . .	85,5—90,9	1,4 ± 1,0	86,5—91,9	2,7 ± 1,5
isocephaal	91,0—x	—	92,0—x	—

Gaat men de verdeling van de Urker hoofdindex-varianten over de gebruikelijke index-klassen na, dan blijkt (zie tab. 19), dat de grootste groep die der mesocephalen is; daarna komen de brachycephalen; dolichocephalen zijn er op Urk, niettegenstaande de absoluut zeer groote hoofd lengte, maar weinig, en hyperbrachycephalen nog minder. Overeenkomstig deze vaststellingen

vallen zoowel de mannelijke als de vrouwelijke gemiddelden binnen de grenzen der mesocephale klasse. Dat met dit alles slechts uiterst weinig over den *vorm* van het Urker hoofd is gezegd, hoef ik na de talrijke publicaties, die kritiek oefenden op het index- en het index-klassen-systeem (laatstelijk Gerhardt, 1938) niet meer aan te toonen. De hoofdindex geeft niets anders weer dan de breedte, uitgedrukt in procenten van de lengte.

In tab. 20 zijn de Urker percentages vergeleken met die van eenige andere populaties; ter bevordering van de overzichtelijkheid is daarbij het drie-klassensysteem dolicho-, meso- en brachycephaal aangewend.

Tab. 20. De procentuele bezetting der hoofd-index-groepen bij eenige N.W.-Europeesche eiland- en kustbevolkingen.

	dolicho- cephaal x—75,9	mesocephaal 76,0—80,9	brachy- cephaal 81,0—x	auteur	
Fehmarn	0,3	20,5	79,2	Saller,	1930
Volendam	1,8	30,4	67,9	Kohlbrugge,	1904
Finkenwärder	2,9	36,8	60,3	Scheidt,	1928
Urk	6,4	50,0	43,6		
Spiekeroog	15,7	52,8	31,5	Ruhnau,	1925
Runö	8,8	61,3	30,0	Hildén,	1926
IJsland	23,9	59,7	16,4	Hannesson,	1925

Vlak na het maximum aan brachycephalen, dat het eiland Fehmarn bezit, komt Volendam, dat aanzienlijk minder dolichocephalen dan Urk, en ook minder meso-, maar veel meer brachycephalen heeft. Globaal gezien neemt de dolichocephalie toe van het Oosten naar het Westen en het Noorden; maar Volendam is een van de niet weinige uitzonderingen op dien „regel”. Trouwens, Zweden heeft nog meer dolichocephalen dan IJsland. De verdeling op Urk komt het dichtst bij die van het eiland Runö.

Voorzoover den gemiddelden hoofdindex betreft, vertoont tab. 21 ongeveer dezelfde volgorde als tab. 20. Het hoogste gemiddelde heeft Fehmarn, dan volgt Volendam, vervolgens het Deensche eiland Fanö, het Elbe-eiland

Tab. 21. De gemiddelde lengte-breedte-index van het hoofd van volwassen mannen bij verschillende N. W.-Europeesche kust- en eilandbevolkingen.

	n	M ± m	auteur	
Fehmarn (Duitschland)	291	83,6 ± 0,19	Saller,	1930
Volendam	56	82,4 ± 0,39	Kohlbrugge,	1904
Fanö (Denemarken)	127	82,2 ± 0,27	Ribbing,	1926
Finkenwärder (Duitschland)	70	82,1	Scheidt,	1927
Urk	121	80,3 ± 0,27		
Bornholm (Denemarken)	680	80,0 ± 0,12	Ribbing,	1926
Runö (Zweden)	77	79,8 ± 0,30	Hildén,	1926
Fär Öer	445	79,7	Jørgensen,	1902
Spiekeroog (Duitschland)	59	79,6	Ruhnau,	1925
Terschelling	64	79,4	Sasse,	1914

Finkenwärder, en Urk; Terschelling heeft door zijn iets grotere hoofdlengte en iets geringere hoofdbreedte een duidelijk lageren index dan Urk. Het verschil tusschen Volendam en Urk moet, op grond van de drievoudige typendifferentieering, als reëel beschouwd worden ($D \pm m_D = 2,3 \pm 0,47$).

De vrouwelijke gemiddelden der hier aangehaalde bevolkingen geven een overeenkomstig beeld. De geslachtsrelatie loopt van 1,00 (Fanö) over 0,99 (Fehmarn, Faröer, Bornholm en Spiekeroog) en 0,985 (Urk) tot 0,98 (Runö).

De variabiliteit van den hoofdindex is bij de Urker mannen normaal, bij de vrouwen gering.

Fig. 5 geeft de variantencurven der Urkers weer; ter vergelijking is die van de Volendammers bijgevoegd; vanwege de kleine getallen zijn er

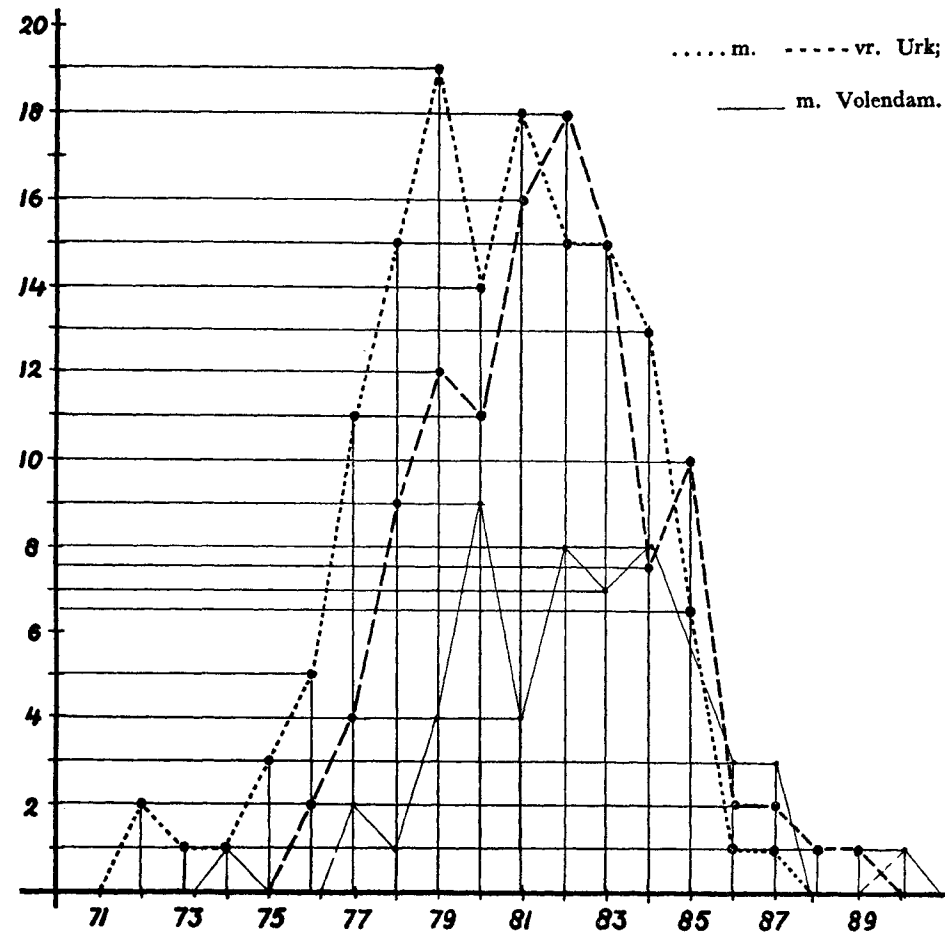

Fig. 5. Variantencurven van den lengte-breedte-index van het hoofd.

echter geen conclusies uit te trekken; zoo kan b.v. de top op 79 (Urker mannen) niet anders beschouwd worden dan als een toevallige ligging tusschen de grenzen 7 en 31.

De *oorhoogte* van het hoofd moet voor Urk tot de zeer belangrijke maten worden gerekend. Immers, zooals reeds in het litteratuuroverzicht werd vermeld, Virchow (1877) beschouwde de chamaecephalie, die door hoogte en lengte van het hoofd wordt bepaald, als het voornaamste kenmerk van den Frieschen — en daartoe rekende hij ook het Zuiderzee-type — schedel. Het is daarom buitengewoon jammer, dat juist de oorhoogte één der meest onzekere maten vormt; alle onderzoekers leggen er den nadruk op ¹⁾, dat de meetfout zeer groot is, omdat men de techniek der oorhoogtemeting pas na lange oefening beheerscht. Daar komt nog bij, dat de oorhoogte met verschillende instrumenten wordt gemeten en dat de resultaten daarvan derhalve niet zonder meer met elkaar zijn te vergelijken. Zoo kan men de oorhoogte meten met het bovenstuk van den anthropometer (met of zonder oorhoogte-naald) met den grooten coördinatenpasser van Aichel en sinds kort met den parallelometer van Schultz (1935) ²⁾. Op Urk is met het laatstgenoemde instrument gemeten. Doordat zoowel rechts als links de oorhoogte direct kan worden afgelezen, is de invloed van de asymmetrie uitgeschakeld, daar men als oorhoogte het gemiddelde van de beide waarden voor links en rechts noteert. Het is mij nog niet bekend, wat voor invloed dit op de absolute grootte van deze afmeting uitoefent; in elk geval zijn de zoo verkregen waarden niet direct met de andere te vergelijken, zelfs niet met die van den grooten coördinatenpasser van Aichel, daar bij deze meting de stand van de lineaal ingevolge de asymmetrie van het linker en het rechter tragion niet altijd verticaal kan zijn.

De ten opzichte van deze oorhoogte verzamelde gegevens zijn voor de mannen in tab. 22 ondergebracht.

Tab. 22. De oorhoogte bij het mannelijk geslacht.

leeftijd	n	Var.-breedte	M $\pm$ m	σ	v
9	23	113—134	125,1		
10	35	110—140	125,8		
11	28	107—142	127,5		
12	40	117—139	129,4		
13	34	120—141	129,0		
14—20	82	116—149	129,6 $\pm$ 0,61	5,55	4,28
21—60	121	112—144	128,9 $\pm$ 0,54	5,91	4,59
61—x	19	122—137	127,8		

¹⁾ Zoo b.v. Martin (1914, 1928), Hannesson (1925), Saller (1930), Keiter (1931).

²⁾ Scheidt heeft nog een methode aangegeven om de oorhoogte te berekenen uit de breedte tusschen de ooren en den afstand tragion-vertex. Volgens Saller (1930) bestaat hierbij de onnauwkeurigheid vooral in de onzekere definieering van het vertex.

De oorhoogte neemt van het 9e jaar tot in de puberteitsperiode langzaam en tamelijk onregelmatig toe en daalt daarna geleidelijk tot in de regressieve phase. Eigenaardigerwijze spelen deze groei-veranderingen zich af binnen het bereik van slechts 5 mm! Vergeleken met de hoofdlengte, die ongeveer 20 mm toeneemt, is dit wel uiterst weinig; de oorhoogte van het hoofd komt hierin meer overeen met de hoofdbreedte, die ook slechts 7 mm toeneemt, relatief dus ongeveer evenveel. Wanneer men de Urker gemiddelden naast die van het eiland Fehmarn legt, blijkt, dat daar na den 9-jarigen leeftijd nog een gemiddelde vermeerdering van de oorhoogte met 9 mm plaats heeft, terwijl verder opvalt, dat op Urk de jongens een grootere oorhoogte bezitten dan de Fehmaraners, maar dat bij de volwassenen deze verhouding net omgekeerd is.

De gemiddelden voor het vrouwelijk geslacht, die in tab. 23 zijn verenigd, geven een beeld, dat eenigszins afwijkt van het verloop bij het mannelijk geslacht; de toename, die ook hier ongeveer tot het eind der progressieve phase voortduurt, is nog onregelmatiger en wordt tweemaal onderbroken door een periode van stilstand of zelfs van geringe afname. Hoewel

Tab. 23. De oorhoogte bij het vrouwelijk geslacht.

leeftijd	n	Var. breedte	M $\pm$ m	σ	v
9	19	111—131	120,3		
10	23	111—131	121,7		
11	30	113—129	121,4		
12	33	114—131	123,3		
13	21	115—135	123,4		
14—20	100	114—136	125,5 $\pm$ 0,54	5,37	4,28
21—60	100	107—137	123,4 $\pm$ 0,61	6,12	4,96
61—x	10	116—137	125,6		

dit laatste wegens de kleine n statistisch onzeker is, hoeft het niet als onmogelijk te worden beschouwd, dat men hier met een reëel verschijnsel heeft te doen, daar het ook bij de 11-jarige meisjes van Fehmarn voorkomt. Wanneer dit inderdaad het geval is, zou de verklaring kunnen liggen in de verplaatsing van de grootste hoogte meer naar achteren, die tijdens de progressieve phase optreedt. Verder schreef reeds Virchow (1877), „daz bei der Mehrzahl der Marker Schädel hinter der Kranznaht eine Vertiefung der Oberfläche der Seitenwandbeine vorhanden ist”. Het ware te onderzoeken, op welk tijdstip deze parietale indeuking, die ook op Urk voorkomt, zich begint te ontwikkelen en in hoeverre zij in staat is de afmeting van de oorhoogte te beïnvloeden ¹⁾.

Volgens tab. 23 neemt ook bij het vrouwelijk geslacht de oorhoogte van het hoofd met slechts 5 mm toe; op Fehmarn is deze toename weer iets groter, nl. 7 mm. Een van de oorzaken van dit verschijnsel is ongetwijfeld

¹⁾ Von Hoelder (1880) mat indeukingen tot 5 mm.

het feit, dat de Urker 9-jarigen reeds een relatief zeer groote oorhoogte bezitten.

De vermeerdering van deze hoofdmaat, die in tab. 23 nog bij de vrouwen in de regressieve phase optreedt, is vrijwel zeker een fout van het kleine getal; de vermindering in deze periode is normaal en komt ook voor bij de oudere mannen van tab. 22; zij moet waarschijnlijk eenzijdig worden toegeschreven aan de verdunning van den haardos en anderzijds aan de verslapping van het huidweefsel.

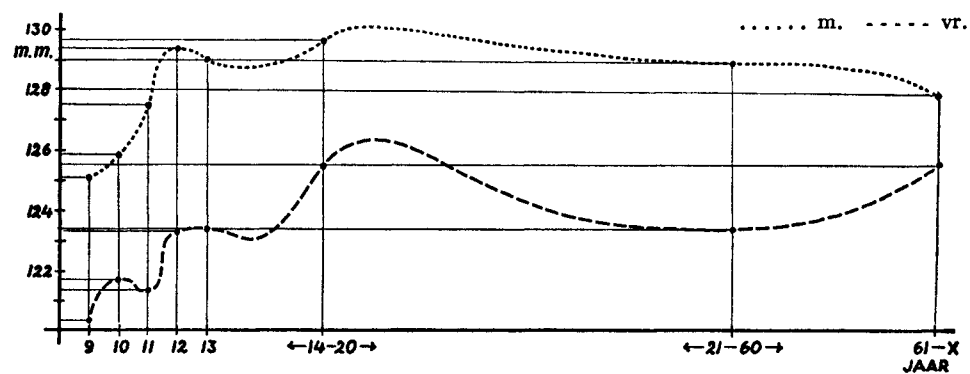

Fig. 6. Groeicurve van de oorhoogte van het hoofd.

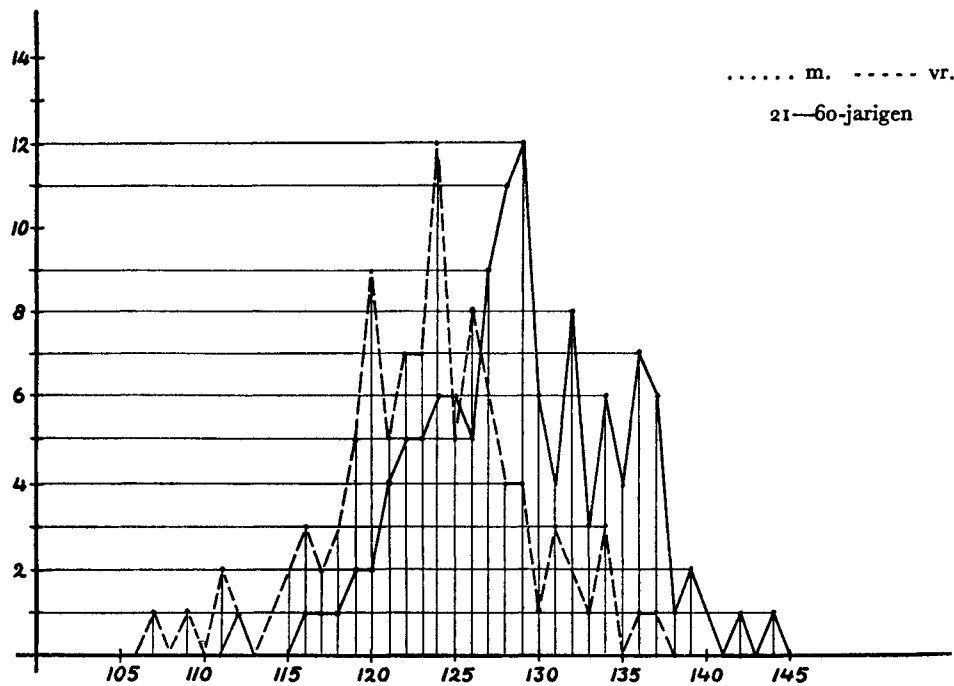

Fig. 7. Variantencurve van de oorhoogte van het hoofd.

In fig. 6 vindt men de graphische voorstelling van het verloop van de groeiveranderingen; de curven geven de hierboven besproken verschijnselen duidelijk weer, en het geslachtsverschil is voor alle leeftijden goed waarneembaar; de geslachtsrelatie is voor de 21—60-jarigen 1,04. Zooals ook reeds uit de gemiddelden der tabellen 22 en 23 bleek, vertoont de vrouwelijke curve iets meer afwisseling, de perioden van groeiversnelling en -verlangzaming, event. -stilstand, springen duidelijker in het oog; de stijging naar de 61—x-jarigen is echter, zooals reeds gezegd, waarschijnlijk aan het kleine aantal gemeten oudere vrouwen te wijten, dat toevalligheden als deze niet uitsluit.

Daar mij geen algemeen gebruikelijke indeeling in oorhoogtegroepen bekend is, en deze wegens de hierboven reeds uiteengezette geringe vergelijkbaarheid der door verschillende onderzoekers gemeten populaties ook moeilijk is op te stellen, zijn in fig. 7 de variantencurven van deze maat voor de Urker volwassenen weergegeven.

Om de zelfde reden moet men ook niet te veel waarde hechten aan de in tab. 24 doorgevoerde vergelijking van de gemiddelde oorhoogten van de hier tot dat doel geciteerde bevolkingen.

Tab. 24. De gemiddelde oorhoogte van volwassen mannen bij verschillende N.W.-Europeesche kust- en eilandbevolkingen.

	n	M $\pm$ m	auteur	
Fehmarn (Duitschland)	288	129,2 $\pm$ 0,41	Saller,	1930
Urk	121	128,9 $\pm$ 0,54		
Finkenwärder (Duitschland)	70	126,8	Scheidt,	1927
Eckernförde (Duitschland)	54	125,0 $\pm$ 0,57	Keiter,	1931
Runö (Zweden)	77	124,2 $\pm$ 0,85	Hildén,	1926
Schleswig-Holm (Duitschland)	73	120,0 $\pm$ 0,46	Keiter,	1931
Terschelling.	64	117,5 $\pm$ 0,68	Sasse,	1914

Sasse b.v. geeft uitdrukkelijk aan, dat hij volgens een afwijkende methode heeft gemeten; hij nam als oorpunt niet het trigion maar zocht een equivalent voor het porion aan den schedel. Waarschijnlijk moet het uiterst lage Terschellinger gemiddelde daaraan worden toegeschreven. Maar ook anderszins wordt het trigion dikwijls aan de spits, in plaats van, zooals Martin voorschrijft en meer gebruikelijk is, aan het bovenste punt van de tragus genomen. Hoe dit nu verder ook zij, de vergelijking van de verschillende gemiddelden van tab. 24 heeft het, ten opzichte van de door Virchow beweerde chamaecephalie van den Urker schedel, ongetwijfeld hoogst merkwaardige resultaat, dat de thans levende Urkers tot de *hoogste* typen der hier vergeleken groepen behooren! Bij de bespreking van den lengte-hoogte-index kom ik op deze kwestie terug.

Door middel van de formules van Lee-Pearson (naar Martin 1928) is het mogelijk uit de gemiddelde lengte, breedte en hoogte de gemiddelde schedelcapaciteit van een levende populatie te berekenen.

Tab. 25. De gemiddelde schedelcapaciteit bij eenige N. W.-Europeesche eilandbevolkingen (in cm³).

	m.		vr.		auteur	
	n	M	n	M		
Fehmarn	288	1575	324	1346	Saller,	1930
Runö	77	1499	85	1219	Hildén,	1926
Urk	121	1486	100	1327		
Finkenwärder	70	1459	73	1320	Scheidt,	1927

In tab. 25 is het resultaat voor Urk naast de gemiddelden van eenige andere bevolkingen gezet. Overeenkomstig de grootte van alle drie dimensies van het Urker hoofd valt de gemiddelde schedelcapaciteit naar Sarasins indeeling (naar Martin 1928) in de klasse der aristencephalen zoowel voor het mannelijk als het vrouwelijk geslacht. De geslachtsrelatie bedraagt 1,12; op Fehmarn is deze 1,17; op Runö 1,23; op Finkenwärder eveneens 1,12; men heeft hier dus met een uitgesproken geslachtsverschil te doen.

De *lengte-hoogte-index* geeft de hoogte weer, uitgedrukt in procenten van de lengte; hier gelden dus de zelfde restricties als ten opzichte van de absolute oorhoogte van het hoofd.

Tab. 26 vereenigt de gemiddelde indices der mannelijke leeftijdsklassen.

Bij de schooljongens blijft de lengte-hoogte-index van 9 tot 13 jaar vrijwel constant; tusschen het 9e en het 12e jaar treedt echter een schommeling op, die — met het voorbehoud der statistische onzekerheid — bewijst, dat in deze periode eerst de lengtegroei en vervolgens de hoogtegroei overweegt. Na het 13e jaar evenwel blijft de lengtegroei overheerschen; tot in de regressieve phase daalt de index.

Tab. 26. De lengte-hoogte-index van het hoofd bij het mannelijk geslacht.

leeftijd	n	Var. breedte	M ± m	σ	v
9	23	64—77	70,0		
10	35	60—76	68,9		
11	28	57—76	69,9		
12	40	62—76	70,4		
13	34	64—75	70,0		
14—20	82	57—72	67,4 ± 0,43	3,91	5,80
21—60	121	58—73	65,8 ± 0,26	2,82	4,29
61—x	19	60—69	65,3		

Berekent men den index niet uit de individueele waarden, maar direct uit de gemiddelde lengte en hoogte, dan is deze verhoudingsmaat voor de 21—60-jarigen iets lager, nl. 65,5.

Tab. 27 toont de overeenkomstige gegevens voor de vrouwelijke leeftijdsklassen. Tijdens de kindsheid is de index der jongens gemiddeld iets hooger

dan die der meisjes; later is de vrouwelijke index de grootere, maar het geslachtsverschil is niet in het oogvallend; het wordt aangeduid door een geslachtsrelatie (voor de 21—60-jarigen) van 0,98.

Tab. 27. De lengte-hoogte-index van het hoofd bij het vrouwelijk geslacht.

leeftijd	n	Var. breedte	M $\pm$ m	σ	v
9	19	64—77	69,6		
10	23	65—74	69,2		
11	30	62—73	68,2		
12	33	65—74	69,1		
13	21	64—72	68,5		
14—20	100	62—74	67,7 $\pm$ 0,31	3,12	4,61
21—60	100	59—73	66,2 $\pm$ 0,33	3,32	5,02
61—x	10	62—72	66,6		

De variabiliteit van den lengte-hoogte-index is op Urk over het algemeen gering; bij de volwassen mannen is dit echter in meerdere mate het geval dan bij de vrouwen.

Fig. 8 stelt de groeicurven van den lengte-hoogte-index voor, die gebaseerd zijn op de gemiddelden van tab. 26 en 27.

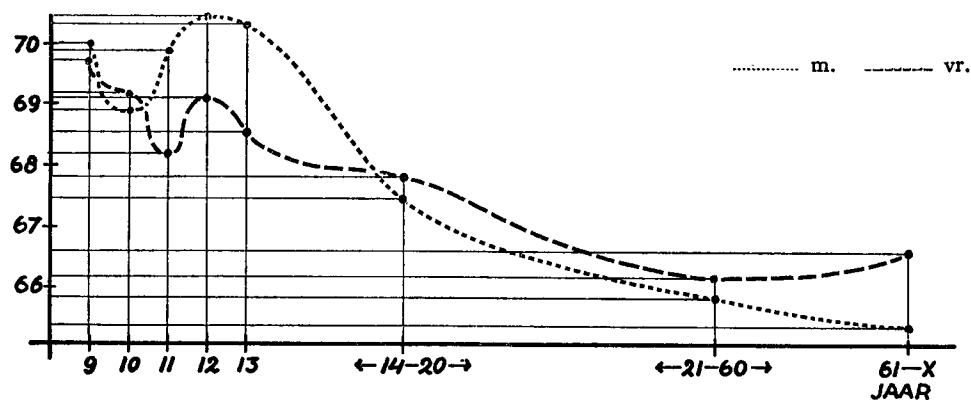

Fig. 8. Groeicurve van den lengte-hoogte-index van het hoofd.

Blijkbaar vangt de daling van den index, d. i. dus het overheerschen van den lengte-groei over den hoogtegroei, in het vrouwelijk geslacht vroeger aan dan in het mannelijke, n.l. reeds dadelijk na het 9e jaar. De daling bij de jongens omstreeks 10 en bij meisjes omstreeks het 11e jaar is statistisch niet zeker en kan dus ook toevallig zijn, evenals, over de geheele linie, het geslachtsverschil.

In tab. 28 is de gemiddelde lengte-hoogte-index der Urker mannen vergeleken met die van eenige andere N.W. Europeesche bevolkingen.

Tab. 28. De gemiddelde lengte-hoogte-index van volwassen mannen bij eenige N.W.-Europeesche eiland-bevolkingen.

	n	M $\pm$ m	auteur	
Fehmarn (Duitschland)	288	66,8 $\pm$ 0,19	Saller,	1930
Urke	121	65,8 $\pm$ 0,26		
Finkenwärders (Duitschland) . .	70	65,7	Scheidt,	1927
Runö (Zweden)	77	63,5 $\pm$ 0,44	Hildén,	1926
Terschelling ¹⁾	64	59,6	Sasse,	1914

Zooals hierboven reeds werd uiteengezet, is het onzeker in hoeverre deze gemiddelden vergelijkbaar zijn, maar toch kan men wel als vaststaand aannemen, dat het Urker gemiddelde ten opzichte van dat van andere groepen als vrij hoog moet worden beschouwd. Het wordt alleen door de Fehmaraners overtroffen, en ongeveer geëvenaard door de Finkenwärders. Bij de oorhoogte werd al opgemerkt, dat dit resultaat, dat het Urker hoofd als in doorsnede hypsicephaal kenmerkt, lijnrecht in tegenspraak is met de meening der oudere onderzoekers, dat niet alleen in het algemeen de Zuiderzeeschedel maar ook speciaal de Urker schedel uitgesproken chamaecephaal zou zijn. Om nog iets dieper op deze kwestie in te gaan, is in tab. 29 de procentueele verdeling van de Urker volwassenen — tezamen met die van enkele andere bevolkingen — over de drie indexklassen chamaecephaal, orthocephaal en hypsicephaal weergegeven ²⁾.

Inderdaad blijkt verreweg het grootste gedeelte der Urkers, zoowel van de mannen als van de vrouwen rond 80 %, tot de klasse der hypsicephalen te behooren, terwijl van de mannen slechts een zeer klein aantal en van de vrouwen zelfs geen enkele tot de chamaecephalen kan worden gerekend! In beide geslachten bedraagt het percentage der orthocephalen ongeveer 20.

Tab. 29. De procentueele bezetting der lengte-hoogte-indexklassen van Urke vergeleken met die van enkele andere bevolkingen.

	chamaecephaal x—58,0		orthocephaal 58,1—62,9		hypsicephaal 63,0—x		auteur	
	m.	vr.	m.	vr.	m.	vr.		
Fehmarn	0,7	—	16,0	4,6	83,3	95,4	Saller,	1930
Urke	2,5	—	17,4	20,0	80,2	80,0		
Süderdithmar- schen	3,3	0,5	32,0	14,5	64,7	85,5	Saller,	1931
Runö	7,8	10,7	31,2	46,7	61,0	42,7	Hildén,	1926

¹⁾ Door mij berekend uit de gemiddelde lengte en hoogte; dit geeft een iets lagere index, maar omdat de vergelijkbaarheid der andere gemiddelden ook niet groot is, werd het Terschellinger gemiddelde ter verdere globale oriëntering toegevoegd. Overigens schreef reeds Virchow (1877): „Leider ist es bei der grossen Ungleichheit der Messmethoden sehr schwer, . . . Vergleichen zwischen den Angaben der verschiedenen Forscher über die Höhe der Schädel anzustellen“.

²⁾ Om vergelijkingsmateriaal te hebben, ben ik de indeeling gevolgd, die o. a. door Saller, 1930 en 1931 is gebruikt en die eenigszins afwijkt van de indeeling naar Martin 1928 (x—57,6; 57,7—62,5; 62,6—x); bij deze laatste groepeerings verschuiven de percentages nog iets meer ten gunste van de hypsicephalen.

Bij de beoordeeling dezer discrepantie moet echter wel in het oog worden gehouden, dat b.v. Virchow zijn later wijdverbreide meening aangaande de Urker „mesochamaecephalie” had verkregen uit het onderzoek van slechts 6 schedels. Daarvan hadden 2 reeds gediend voor het onderzoek zoowel van Blumenbach als later van Spengel, 3 voor het onderzoek van Harting en één voor dat van Van der Hoeven. Bovendien is het niet onwaarschijnlijk, dat men hier te doen heeft met een selectie, waarvan de specimina juist vanwege hun merkwaardigen vorm in de musea Vrolik, Sandifort enz. terecht waren gekomen. Trouwens, de hoogte, die Virchow voor de berekening van den lengte-hoogte-index benutte, was zijn z.g. „ganze Höhe”, de afstand tusschen het basion en het hoogste punt van de eerste helft van de sutura sagittalis achter het bregma. Deze hoogte is niet met de thans gebezigde auriculaire hoogte te vergelijken, en de resultaten, verkregen uit de daarmee berekende indices dus evenmin. Daar komt verder nog bij, dat Virchow zich in zijn groote publicatie over de Friezen practisch alleen hield aan een indeeling in hypsi- en chamaecephalen; de aan onze orthocephalen analoge groep voegde hij blijkbaar bij die der laatstgenoemden, waardoor die natuurlijk niet weinig aan omvang toenam; en ook dan nam hij het met de betiteling niet zoo nauw; zoo noemt hij op blz. 293 een schedel met een index van 71,2 „nicht sehr niedrig”, een paar bladzijden later heet daarentegen een index van 71,6 duidelijk chamaecephaal. Van de 6 Urker schedels zijn er slechts 2 met een index beneden de 70, en één schedel is ook volgens Virchow zelf uitgesproken hypsicephaal.

Uit dit alles valt niet anders te concludeeren, dan dat Virchow door de Urkers als groep chamaecephaal te noemen, maar al te zeer heeft gegeneraliseerd.

In hoeverre het hooge percentage hypsicéphalen onder de Urkers hen van de Markers onderscheidt, is niet na te gaan, daar Barge (1912) de auriculaire hoogte bij zijn 13 Marker schedels niet heeft gemeten.

De *breedte-hoogte-index* brengt de oorhoogte van het hoofd in betrekking tot de breedte, waarbij deze laatste 100 wordt gezet.

In tab. 30 zijn de gemiddelden van dezen index, voorzoover de mannelijke leeftijdsklassen betreft, verzameld.

Tab. 30. De breedte-hoogte-index van het hoofd bij het mannelijk geslacht.

leeftijd	n	Var. breedte	M $\pm$ m	σ	v
9	23	74—91	83,4		
10	35	75—92	83,9		
11	28	72—97	85,6		
12	40	76—96	86,2		
13	34	74—94	85,3		
14—20	82	72—92	83,9 $\pm$ 0,46	4,17	4,97
21—60	121	70—89	81,9 $\pm$ 0,33	3,66	4,47
61—x	19	75—87	81,5		

Van het 9e tot het 12e jaar stijgt de gemiddelde index, de hoogte neemt dan dus sneller toe dan de breedte; deze veranderingen liggen echter binnen de grenzen van de statistische fout. Na het 12e jaar vangt een vrij regelmatige daling aan, die tot in de regressieve phase voortduurt; gedurende deze geheele periode overweegt de breedtegroei derhalve op den hoogte-groei. Achtereenvolgens is, volgens de gemiddelden van tab. 30, het Urker hoofd metriocephaal, akrocephaal en daarna weer metriocephaal in doorsnee.

Tab. 31 vereenigt de vrouwelijke gemiddelden. Het geheele verloop van

Tab. 31. De breedte-hoogte-index van het hoofd bij het vrouwelijk geslacht.

leeftijd	n	Var. breedte	M $\pm$ m	σ	v
9	19	77—92	84,3		
10	23	78—93	84,7		
11	30	80—89	83,7		
12	33	76—90	84,5		
13	21	75—94	84,0		
14—20	100	77—92	82,6 $\pm$ 0,33	3,32	4,02
21—60	100	71—92	81,3 $\pm$ 0,40	4,02	4,94
61—x	10	75—88	81,5		

het groeiproces blijft hier binnen de metriocephale grenzen; behoudens kleine, statistisch onzekere schommelingen vangt bij de meisjes de daling van den index reeds dadelijk na het 9e jaar aan. In het mannelijk geslacht blijven de groeiveranderingen binnen het bereik van 5 indexeenheden, bij het vrouwelijk geslacht van ruim 3.

Het geslachtsverschil ten opzichte van den breedte-hoogte-index is niet groot; de geslachtsrelatie bedraagt voor de volwassenen 1,01, bij de 14—20-jarigen is ze iets groter.

De variabiliteit is zoowel bij de mannen als bij de vrouwen aanzienlijk

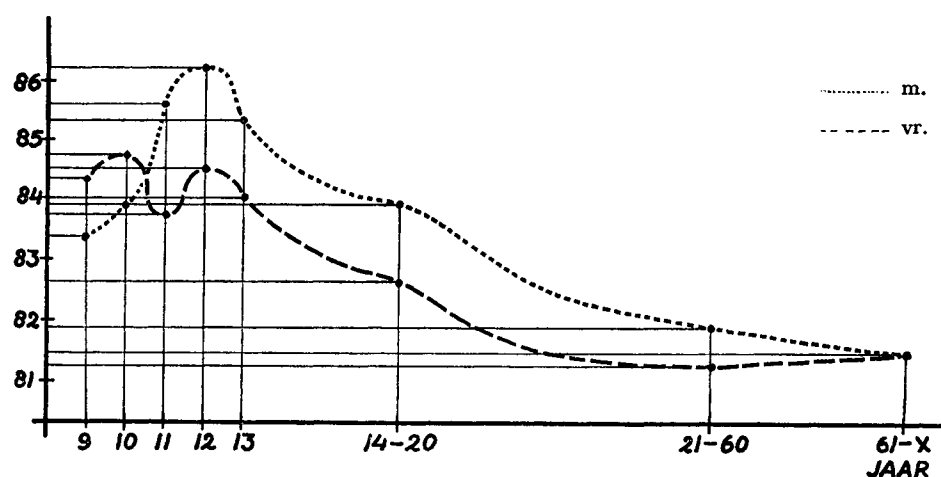

Fig. 9. Groeicurve van den breedte-hoogte-index van het hoofd.

geringer dan elders; bij de hier ter vergelijking aangehaalde onderzoeken loopt de coëfficiënt van 5,41—6,87, op Urk bedraagt de variatie-coëfficiënt 4,02—4,97.

In fig. 9 zijn de mannelijke en vrouwelijke gemiddelden der leeftijds-klassen graphisch voorgesteld. De loop der curven geeft de hierboven geschilderde verhoudingen duidelijk weer. Overeenkomstig de geslachtsrelatie ligt de vrouwelijke curve beneden de mannelijke.

In tab. 32 is de gemiddelde breedte-hoogte-index der mannelijke Urkers van 21—60 jaar vergeleken met die van andere populaties.

Tab. 32. De gemiddelde breedte-hoogte-index van volwassen mannen bij eenige N. W.-Europeesche eiland- en kustbevolkingen.

	n	M ± m	auteur
Trøndelagen (Noorwegen) . . .	500	85,7	Bryn, 1925
Urk	121	81,9 ± 0,33	
IJsland	844	81,8	Hannesson, 1925
Finkenwärder (Duitschland) . .	70	80,4	Scheidt, 1927
Fehmarn (Duitschland)	288	79,9 ± 0,27	Saller, 1930
Runö (Zweden)	77	79,6 ± 0,55	Hildén, 1926
Süderdithmarschen (Duitschland)	184	78,6	Saller, 1931

Hoewel het Urker gemiddelde nog aanzienlijk door dat van de Trøndelager Noren wordt overtroffen is het toch tamelijk hoog; het wordt geëvenaard door het gemiddelde van IJsland; Finkenwärder, Fehmarn, Runö en Süderdithmarschen hebben alle in doorsnee een lageren breedte-hoogte-index. Ten opzichte van de breedte is de hoogte derhalve op Urk in het algemeen wel groot, maar toch niet zoozeer in het oogvallend als t. o. v. de lengte. Dit blijkt ook uit de procentueele bezetting der index-klassen, die in tab. 33 is ondergebracht.

Tab. 33. De procentueele bezetting der breedte-hoogte-index klassen bij Urker volwassenen, vergeleken met die bij eenige andere bevolkingen.

	tapeinocephaal x—78,9		metriocephaal 79,0—84,9		akrocephaal 85,0—x		auteur
	m.	vr.	m.	vr.	m.	vr.	
Süderdithmarschen	50,5	38,5	41,3	48,6	8,2	12,9	Saller, 1931
Fehmarn	44,1	33,3	43,4	47,5	12,5	19,2	Saller, 1930
Urk	22,1	23,6	55,0	60,0	22,9	16,4	

Anders dan bij den lengte-hoogte-index wordt hier het grootste percentage zoowel bij de mannen als bij de vrouwen ingenomen door de midden-klasse; meer dan de helft der Urkers behoort tot de metriocephalen, de klassen der tapeino- en akrocephalen zijn ongeveer gelijk bezet, alleen met dit geslachtsverschil, dat bij de vrouwen het percentage der tapeinocephalen en bij de mannen dat van de akrocephalen iets grooter is. In Süderdithmarschen

en op Fehmarn daarentegen is de klasse der tapeinocephalen veel sterker bezet, hetgeen dus voor Urk ook weer wijst op een ten opzichte van de breedte grotere hoogte. Het geslachtsverschil is bij deze populaties eveneens anders dan op Urk; dit wordt ook uitgedrukt door de geslachtsrelatie, die op Urk 1,01 bedroeg, in Süderdithmarschen echter 0,98, op Fehmarn 0,99, maar op Finkenwärder (1,02) weer omgekeerd, evenals op Runö (1,04).

In tab. 34 vindt men de gemiddelden van de *kleinste voorhoofds-breedte* voor de opeenvolgende leeftijdsgroepen vermeld.

Tab. 34. De kleinste voorhoofdsbreedte bij het mannelijk geslacht.

leeftijd	n	Var. breedte	M $\pm$ m	σ	v
9	23	96—110	102,3		
10	35	95—111	102,5		
11	28	87—111	102,8		
12	40	95—115	104,5		
13	34	97—111	104,0		
14—20	82	97—119	110,1 $\pm$ 0,72	6,55	5,90
21—60	121	96—123	110,4 $\pm$ 0,52	5,73	5,19
61—x	19	97—126	110,5		

Behalve een enkele, waarschijnlijk toevallige daling omstreeks het dertiende jaar, neemt de voorhoofdsbreedte regelmatig toe; in de periode van 14—20 jaar verloopt het groeiproces iets sneller dan van 9—13 jaar. Bij de ouderen dan 60 jaar is geen vermindering van deze maat vast te stellen; na de puberteit blijft het gemiddelde vrijwel constant.

Tab. 35 geeft de gemiddelden voor het vrouwelijk geslacht, die iets

Tab. 35. De kleinste voorhoofdsbreedte bij het vrouwelijk geslacht.

leeftijd	n	Var. breedte	M $\pm$ m	σ	v
9	19	94—109	100,0		
10	23	94—108	100,0		
11	30	95—108	100,8		
12	33	94—110	100,9		
13	21	96—109	102,9		
14—20	100	96—114	106,1 $\pm$ 0,41	4,14	3,90
21—60	100	98—122	108,4 $\pm$ 0,52	5,20	4,80
61—x	10	101—113	107,6		

lager liggen dan de mannelijke; het verschil loopt van 2—4 mm; de geslachtsrelatie is bij de volwassenen 1,02, bij de 14—20-jarigen evenals bij de 61—x-jarigen iets groter, nl. resp. 1,04 en 1,03.

In tegenstelling met de mannen is bij de vrouwen een ouderdoms-afname van de voorhoofdsbreedte bemerkbaar, die zich hier wel niet statistisch laat consolideeren, maar die toch vrij zeker als reëel beschouwd moet worden; deze vermindering in de regressieve phase is bij het vrouwelijk geslacht ook

elders geconstateerd. Verder verloopt het groeiproces vrijwel evenwijdig aan dat van het mannelijk geslacht, hetgeen aan de curven van fig. 10, die dezen gang van zaken in beeld brengen, duidelijk valt op te merken. Na de periode van 14—20 jaar neemt echter de voorhoofdsbreedte van de vrouwen, weer in tegenstelling met die van de mannen, nog met meer dan 2 mm toe, waardoor de vrouwelijke curve een over het geheel iets vlakker verloop vertoont, alleen, ten gevolge van een eenigszins snellere toename, tusschen het 12e en het 13e jaar even onderbroken.

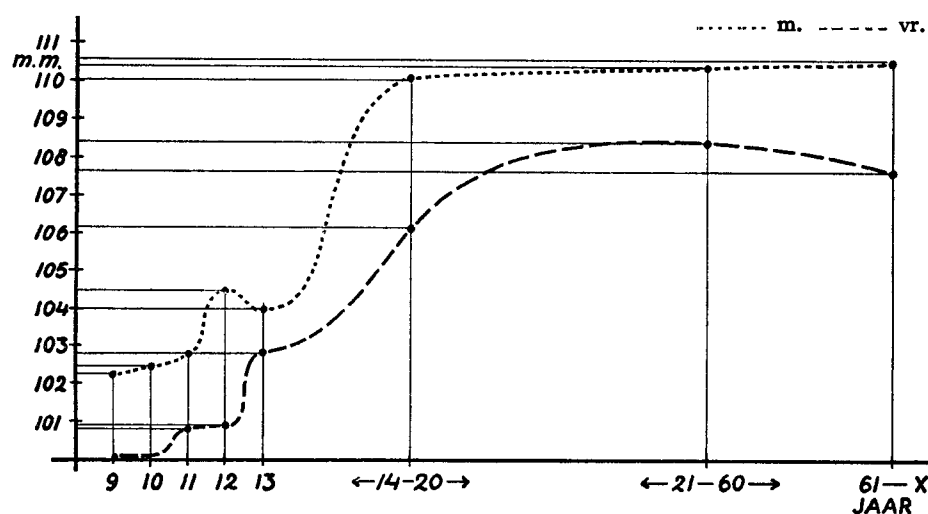

Fig. 10. Groeicurve van de kleinste voorhoofdsbreedte.

Bij de mannen is de variabiliteit vrij groot ($v = 5,19$); bij de vrouwen normaal ($v = 4,80$). Voor de Volendammers van Kohlbrugge berekende ik v op 4,55, op Terschelling bedraagt v voor de voorhoofdsbreedte slechts 3,60, op Fehmarn 4,80 en op IJsland 4,26.

Terwijl op Urk bij de volwassenen de geslachtsrelatie 1,02 bedroeg, is deze op Fehmarn en in Süderdithmarschen 1,04 en in Schwansen en de Schlei (Keiter, 1931) 1,03.

Uit tab. 36, waarin de voorhoofdsbreedte van volwassen Urker mannen wordt vergeleken met die van andere bevolkingen, blijkt dat het Urker gemiddelde ongeveer het midden houdt. Volendam valt op door een zeer hoog gemiddelde, dat statistisch zeker van dat van Urk verschilt: $D \pm m_D = 7,0 \pm 0,88$.

Het verschil met Terschelling kan echter nog net toevallig zijn, daar $D \pm m_D = 2,1 \pm 0,71$; statistisch is dat niet uit te maken. De voorhoofdsbreedte der IJslanders is evenwel zeker kleiner dan die van de Urkers, terwijl de Fär Öer-bewoners en de Trøndelager Noren dicht bij het Urker gemiddelde komen en Süderdithmarschen in dit opzicht met Terschelling overeenkomt.

Tab. 36. De gemiddelde voorhoofdsbreedte bij eenige N. W.-Europeesche eiland- en kustbevolkingen.

	n	M $\pm$ m	auteur
Volendam	56	117,4 $\pm$ 0,71	Kohlbrugge, 1904
Fehmarn	290	111,2 $\pm$ 0,31	Saller, 1930
Trøndelagen	500	111,0	Bryn, 1920
Urk	121	110,4 $\pm$ 0,52	
Fär Oer	342	109,8	Jørgensen, 1902
Süderdithmarschen	182	108,6 $\pm$ 0,35	Saller, 1931
Terschelling	64	108,3 $\pm$ 0,49	Sasse, 1914
IJsland	844	106,5 $\pm$ 0,11	Hannesson, 1925

Wat de procentueele bezetting der voorhoofdsbreedte-klassen betreft (zie tab. 37), ook hierin toont Urk, dat de groep der smallen en zeer smallen hier veel talrijker is dan in Volendam, waar de breeden en zeer breeden daartegenover overheerschen; zelfs de klasse der middelmatigen is daar maar matig bezet.

Tab. 37. De procentueele bezetting der voorhoofdsbreedteklassen bij Urker volwassen mannen (n = 140) en Volendammers (Kohlbrugge, 1904; n = 56).

	klassegrenzen	Urk	Volendam
zeer smal	x—103	10,0	—
smal	104—109	30,0	5,4
middelmatig	110—115	40,0	28,6
breed	116—121	15,0	39,3
zeer breed	122—x	5,0	26,8

Wanneer men door middel van den transversalen *index fronto-parietalis* de kleinste voorhoofdsbreedte in procenten van de hoofdbreedte uitdrukt, verkrijgt men een gegeven omtrent de meer of minder „wigvormige” gedaante van het hoofd in de norma verticalis, waarop Harting (1853) voor Urk de aandacht vestigde. Tab. 38 brengt de gemiddelde indices voor de mannelijke Urker bevolking.

Tab. 38. De index fronto-parietalis bij het mannelijk geslacht.

leeftijd	n	Var. breedte	M $\pm$ m	σ	v
9	23	63—73	68,0		
10	35	65—73	68,2		
11	28	59—73	68,5		
12	40	65—76	69,5		
13	34	64—75	68,6		
14—20	81	65—77	71,1 $\pm$ 0,30	2,70	3,80
21—60	121	63—80	70,6 $\pm$ 0,29	3,24	4,59
61—x	19	61—76	69,5		

Tot in de puberteitsperiode vindt een langzame stijging van dezen index

plaats, althans behoudens een kleine statistisch onzekere daling omstreeks het 13e jaar. Na het gemiddelde der leeftijdsklasse van 14—20 jaar daalt de index geleidelijk. Terwijl dus in de jeugd de snelheid van den groei der voorhoofdsbreedte overweegt, neemt daarna de hoofdbreedte sneller toe. Op zich zelf beschouwd dringt zich bij deze verhouding van voorhoofdsbreedte en hoofdbreedte van 70 tot 100 — die voor de N. W.-Europeesche populaties vrij normaal is — nog niet de overeenkomst met den vorm van een wig op; bij een sterke transversale welving van het voorhoofd, of bij een sterk uitsteken van de vergroeiing der beide arcus superciliares kan daaruit echter inderdaad een vorm ontstaan, die tot deze vergelijking aanleiding geeft.

In tab. 39 zijn de overeenkomstige gemiddelden der vrouwelijke Urkers vermeld. Over het algemeen liggen deze iets hoger dan de mannelijke; alleen omstreeks het 12e jaar is er een — statistisch weer mogelijkerwijze toevallige — daling, die het gemiddelde even beneden het mannelijke brengt. Bij de vrouwen duurt bovendien de stijging nog voort tot in de stationnaire phase. Eerst in de regressieve phase wint de toename van de hoofdbreedte het van die van de voorhoofdsbreedte.

Tab. 39. De index fronto-parietalis bij het vrouwelijk geslacht.

leeftijd	n	Var. breedte	M $\pm$ m	σ	v
9	19	64—75	68,7		
10	23	64—75	69,4		
11	30	65—74	69,6		
12	33	63—75	69,0		
13	21	63—74	70,0		
14—20	100	64—79	71,0 $\pm$ 0,28	2,84	4,06
21—60	100	64—78	71,5 $\pm$ 0,34	3,36	4,70
61—x	10	66—76	70,1		

Voor de volwassenen bedraagt de geslachtsrelatie 0,99.

Blijkens de variatie-coëfficiënten is de variabiliteit van den transversalen index fronto-parietalis op Urk vrij normaal (op Fehmarn voor volwassen mannen $v = 4,46$, op IJsland 4,05).

Wat nog de wigvormige gedaante der Urker hoofden in de norma verticalis betreft, de vrouwen vertoonen deze in geringere mate. De oorzaak daarvan moet zoowel in een iets hooger fronto-parietaal-index, een relatief dus eenigszins breder voorhoofd, als in een geringere transversale welving en een geringere ontwikkeling der arcus superciliaris worden gezocht.

Fig. 11 geeft de graphische voorstellingen van het verloop van het groeiproces op grond van de gemiddelden van tab. 38 en 39. In de jeugd zijn de curven voor de jongens en meisjes ongeveer congruent met één jaar tijdsverschil, en de hoogere ligging als geslachtsverschil in aanmerking genomen. Dat er bij de 14—20-jarigen vrijwel geen geslachtsverschil valt op te merken

is misschien een statistische toevalligheid, hoewel ook op Fehmarn omstreeks dezen tijd het geslachtsverschil zeer klein is.

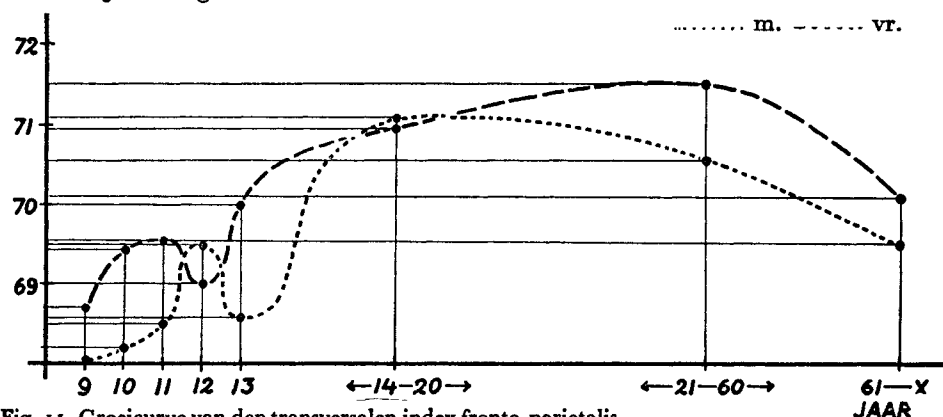

Fig. 11. Groeicurve van den transversalen index fronto-parietalis.

Deze index bedraagt bij de Trøndelager Noren 72,6, bij de Urkers 70,6, bij de Fär Öer-bevolking 70,0 en bij de Fehmaraners 68,7 in het mannelijk geslacht; relatief hebben de Noren dus het breedste en de Fehmaraners het smalste voorhoofd van deze populaties, hetgeen inderdaad bevestigt, dat de hoofdbreedte een overwegenden invloed op den index fronto-parietalis uitoefent (Martin, 1928) ¹⁾. De Volendammers hebben een gemiddelden index van 75,5 en vormen derhalve een uitzondering op den regel van Martin, daar hier alleen de geweldige voorhoofdsbreedte den hoogen index te voorschijn riep.

Wanneer men de physiognomische met de morphologische gezichtshoogte vermindert, blijft een maat over, die naar Martin de geprojecteerde voorhoofdshoogte wordt genoemd. Deze naam is echter alleen juist, wanneer beide afmetingen met het bovenste gedeelte van den anthropometer zijn gemeten en niet, wanneer b.v. de physiognomische gezichtshoogte met den meetpasser direct is genomen. De maat, die men in het laatste geval door aftrekking van de eveneens direct gemeten morphologische gezichtshoogte verkrijgt, hangt wel slechts indirect samen met de werkelijke voorhoofdshoogte, maar verschilt in grootte toch uiterst weinig met de geprojecteerde voorhoofdshoogte. In de meeste gevallen bedraagt het onderscheid niet meer dan 1 mm en is derhalve ongeveer even groot als de meetfout. Evenals de geprojecteerde kan dus ook de op deze wijze berekende voorhoofdshoogte een indruk geven van de werkelijke ²⁾. In tab. 40 vindt men de gemiddelde waarden voor het mannelijk geslacht.

¹⁾ Saller (1930) heeft gemeend, deze opvatting van Martin te moeten bestrijden op grond van de grootte van de variatie-coëfficiënt voor de voorhoofdsbreedte in zijn Fehmaraner materiaal. Dit is echter onjuist en berust op een verkeerd begrip van de passage bij Martin; blijkbaar doelde Martin niet op de variatie binnen een populatie maar op die tusschen verschillende populaties.

²⁾ Ook Sasse (1914) berekende zoo de voorhoofdshoogte van zijn Terschellinger mannen, terwijl Scheidt (1927) op dezelfde wijze de gezichtshoogten mat. Trouwens, deze methode verdient de voorkeur boven die met het bovenstuk van den anthropometer, omdat het minder tijd vraagt, nauwkeuriger is, en een kleinere meetfout oplevert.

Tab. 40. De voorhoofdshoogte bij het mannelijk geslacht.
(zie tekst!)

leeftijd	n	Var.-breedte	M $\pm$ m	σ	v
9	23	43—69	57,8		
10	35	44—70	56,9		
11	28	39—69	54,7		
12	40	41—75	55,9		
13	34	41—65	55,0		
14—20	81	45—81	65,2 $\pm$ 0,97	8,70	13,34
21—60	121	46—82	65,9 $\pm$ 0,71	7,86	11,93
61—x	19	54—82	67,8		

Gedurende de jeugd van 9—13 jaar neemt de voorhoofdshoogte in waarde af, het voorhoofd wordt in deze periode lager in plaats van hoger. Hieruit blijkt derhalve, dat niet slechts het procentuele aandeel van het voorhoofd in de gezichtshoogte tijdens de groeicyclus kleiner wordt, zooals Wiersma (1939) aantoonde¹⁾, maar dat ook de absolute hoogteafmeting dan vermindert, althans voorzoover de berekende voorhoofdshoogte betreft. Eerst in de puberteit van 14—20 jaar wordt deze achterstand ingehaald. De oorzaak van dit verschijnsel kan hier niet worden nagegaan. In de regressieve phase vindt nog een vermeerdering van deze maat met 2 mm plaats, waarschijnlijk veroorzaakt door de verplaatsing van de haargrens naar boven.

De vrouwelijke gemiddelden (zie tab. 41) vertoonen een overeenkomstig beeld; ook hier wordt het voorhoofd in schijn — d. w. z. relatief — lager.

Tab. 41. De voorhoofdshoogte bij het vrouwelijk geslacht.
(zie tekst!)

leeftijd	n	Var.-breedte	M $\pm$ m	σ	v
9	19	40—74	59,2		
10	23	45—65	57,6		
11	30	39—67	55,0		
12	33	41—68	56,4		
13	21	47—70	56,2		
14—20	100	42—78	62,1 $\pm$ 0,88	8,79	14,44
21—60	100	44—79	63,5 $\pm$ 0,71	7,08	11,15
61—x	10	50—69	63,2		

Verder bevestigen de cijfers den algemeenen indruk, dat het vrouwelijk voorhoofd in doorsnee lager is dan het mannelijke; de geslachtsrelatie is zelfs tamelijk hoog, nl. 1,04.²⁾ In beide geslachten is de variabiliteit van deze maat zeer groot.

Vergelijkingsmateriaal is er nog weinig. De Terschellinger mannen van Sasse (1914) hebben een gemiddelde voorhoofdshoogte van 64,7 $\pm$ 0,54

¹⁾ Wiersma mat het voorhoofd direct tusschen trichion en glabella.

²⁾ Bij de schoolkinderen is het voorhoofd der meisjes echter eenigszins *hooger* dan dat der jongens.

mm, $v = 6,70$, $V = 46-76$. Het Urker gemiddelde stemt vrij goed met het Terschellinger overeen, de variabiliteit is op Urk evenwel veel groter.

De *jukboogbreedte*, de belangrijkste breedtemaat van het gezicht, neemt, blijkens de gemiddelden van tab. 42, tot op hoogen ouderdom in afmeting toe, en wel tamelijk regelmatig, zonder groote schommelingen; alleen omstreeks

Tab. 42. De jukboogbreedte bij het mannelijk geslacht.
(naar leeftijdsgroepen; breedte in mm)

leeftijd	n	Var.-breedte	M $\pm$ m	σ	v
9	23	115—147	122,7		
10	35	115—134	125,7		
11	28	118—135	125,1		
12	40	118—136	128,6		
13	34	121—144	129,0		
14—20	82	127—153	137,7 $\pm$ 0,54	4,93	3,58
21—60	121	129—160	143,0 $\pm$ 0,57	6,29	4,41
61—x	19	131—156	143,9		

het 11e en het 13e jaar valt een periode van groeistilstand of althans van minder snelle vermeerdering op te merken. Vanaf het 9e jaar tot in het volwassen zijn bedraagt de toename ruim 20 mm. Bij het vrouwelijk geslacht (zie tab. 43) is dit echter aanzienlijk minder, nl. slechts 14 mm. Het geslachtsverschil is wel reeds op jeugdigen leeftijd duidelijk, maar in den tijd

Tab. 43. De jukboogbreedte bij het vrouwelijk geslacht.

leeftijd	n	Var.-breedte	M $\pm$ m	σ	v
9	19	112—128	121,1		
10	23	114—132	121,6		
11	30	113—130	122,8		
12	33	119—134	126,3		
13	21	120—141	127,0		
14—20	100	120—140	130,5 $\pm$ 0,47	4,74	3,63
21—60	100	119—143	133,6 $\pm$ 0,47	4,74	3,54
61—x	10	130—141	134,8		

van 14—20 jaar wordt het toch zoodanig vergroot, dat eerst dan de differentie statistisch zeker staat ($D \pm m_D = 7,2 \pm 0,72$). Voor de volwassenen bedraagt de geslachtsrelatie 1,06, het absolute breedteverschil is dan in doorsnee 9 mm.

Terwijl de variabiliteit bij de Urker mannen ten opzichte van de jukboogbreedte vrij groot is en de tot nu toe bekende variatiebreedte van de variabiliteitscoëfficiënt (3,15—4,27) zelfs naar den maximalen kant verruimde, blijft die van de vrouwen weer niet alleen daarbinnen, maar zelfs aan den minimalen kant.

Fig. 12 geeft de groeicurven van de jukboogbreedte weer; het vrij vlakke verloop, vooral in het vrouwelijke geslacht, valt op.

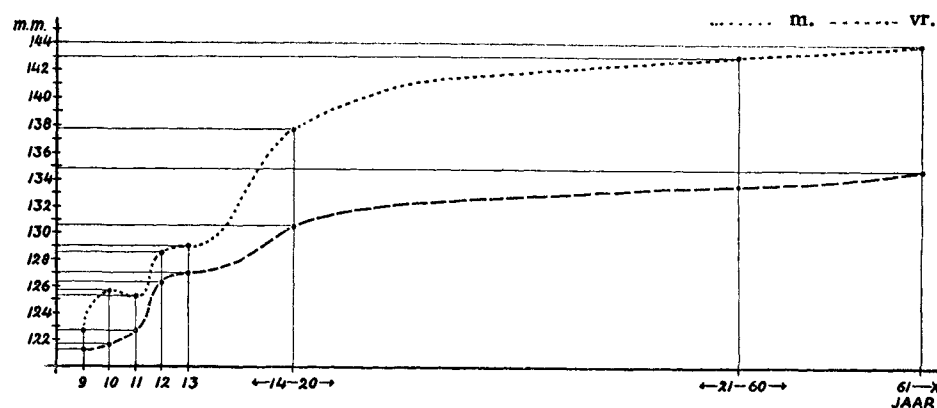

Fig. 12. Groeicurven van de jukboogbreedte.

In tab. 44 zijn de Urker gemiddelden vergeleken met die van eenige andere N. W.-Europeesche kust- en eilandpopulaties.

Tab. 44. De gemiddelde jukboogbreedte van volwassen Urkers vergeleken met die van verschillende N. W.-Europeesche kust- en eilandbevolkingen.

	m.		vr.		auteur
	n	M $\pm$ m	n	M $\pm$ m	
Spiekeroog (Duitschland)	59	139,5	—	—	Ruhnau, 1925
Fanö	127	140,5 $\pm$ 0,50	82	132,1 $\pm$ 0,50	Ribbing, 1926
Bornholm (Denemarken) .	680	141,1 $\pm$ 0,20	200	133,0 $\pm$ 0,40	Ribbing, 1926
Volendam	56	142,6 $\pm$ 0,72	12	133,0	Kohlbrugge, 1904
Urk	121	143,0 $\pm$ 0,57	100	133,6 $\pm$ 0,47	
Terschelling	64	143,3 $\pm$ 0,38	—	—	Sasse, 1914
Runö (Zweden)	77	143,3 $\pm$ 0,52	—	133,9 $\pm$ 0,52	Hildén, 1926
Finkenwärder (Duitschl.)	70	143,8	73	133,3	Scheidt, 1927
Fehmarn (Duitschland) .	290	145,0 $\pm$ 0,33	326	136,7 $\pm$ 0,29	Saller, 1930
Fär Öer	342	146,0	344	136,2	Jørgensen, 1902
Eckernförde (Duitschland)	54	148,1 $\pm$ 0,67	—	—	Keiter, 1931

Evenals dat bij de voorhoofdsbreedte het geval was, houdt Urk ongeveer het midden tusschen de lage Oostfriesche en Deensche waarden en de hoogere van de Fär Öer en de oostkust van Sleeswijk-Holstein. Binnen Nederland is er slechts een gering verschil — dat bovendien nog statistisch onzeker is — tusschen de bevolkingen van Volendam, Urk en Terschelling; ook hier houdt Urk het midden.

Opvallend is verder het verschijnsel, dat de vrouwelijke gemiddelden veel minder varieeren, dan de mannelijke. Zooals binnen de Urker bevolking de variabiliteit der vrouwen geringer bleek dan die der mannen, is ook tusschen de verschillende populaties van tab. 44 de vrouwelijke variatiebreedte kleiner dan de mannelijke.

Was op Urk de geslachtsrelatie 1,06, op Fanö, Bornholm en Fehmarn is deze even groot; voor Volendam, Runö en de Fär Öer is ze iets grooter en bedraagt 1,07; op het Elbe-eiland Finkenwärder zelfs 1,08.

Wat de procentuele bezetting der jukboogbreedteklassen tab. 45, naar de indeeling van Lebzelter (1923) betreft ¹⁾, bijna de helft der mannen valt in de klassen der breedten en zeer breedten; ook het percentage der middelmatigen is aanzienlijk, terwijl het aantal smallen slechts $\frac{1}{3}$ bedraagt van het aantal breedten; bij de mannen ontbreken zeer smallen geheel.

Tab. 45. De procentuele bezetting der jukboogbreedteklassen door volwassen Urkers.

	m.		vr.	
	klassegrenzen	%	klassegrenzen	%
zeer smal	x—127	—	x—120	0,9 ± 0,9
smal	128—135	13,6 ± 2,9	121—127	10,0 ± 2,9
middelmatig	136—143	37,1 ± 4,1	128—135	50,0 ± 4,7
breed	144—151	40,0 ± 4,1	136—142	37,3 ± 4,6
zeer breed	152—x	9,3 ± 2,4	143—x	1,8 ± 1,3

Van de vrouwen behoort rond de helft tot de klasse der middelmatigen; het percentage smallen is nog kleiner dan bij de mannen, zelfs wanneer men de zeer smallen er bij telt; ook zeer breedten zijn er onder de vrouwen maar uiterst weinig.

Tab. 46. De procentuele bezetting der jukboogbreedte-klassen door Urker volwassen mannen, vergeleken met die door enkele andere bevolkingen.
(Volendam, Kohlbrugge n = 56; Süderdithmarschen en Fehmarn, Saller 1930 en '31
n = 184 en 290)

	Volendam	Dithmarschen	Urk	Fehmarn
zeer smal	1,8	1,1	—	—
smal	8,9	12,0	13,6	4,0
middelmatig	46,4	40,4	37,1	35,9
breed	37,5	39,9	40,0	46,9
zeer breed	5,4	6,6	9,3	13,2

Vergelijkt men, zooals in tab. 46 is geschied, deze verdeeling met die van Volendam, Süderdithmarschen en Fehmarn, dan blijkt ook hier, dat men de jukboogbreedte der Urkers, evenals trouwens die der andere populaties, als middelmatig tot breed moet beschouwen. Fehmarn en in mindere mate ook Urk hebben een sterkere bezetting der breede klassen; telt men de breedten en zeer breedten samen, dan zijn de percentages: Volendam 43, Süderdithmarschen 45, Urk 49, Fehmarn 50. In de zelfde volgorde neemt het aantal middelmatigen af, evenals iets onregelmatiger, het aantal smallen.

De *index jugo-frontalis*, die de kleinste voorhoofdsbreedte in procenten van de jukboogbreedte uitdrukt, geeft een indruk omtrent het in meerdere of mindere mate uitsteken der jukbeenbogen. De gemiddelden zijn voor het

¹⁾ De indeeling der vrouwen stamt van Saller (1930) en is doorgevoerd op grond van een geslachtsrelatie van 1,06. Hoewel dit niet geheel juist is — zooals ik hierboven aantoonde, is de geslachtsrelatie voor de boven- en beneden-middelmatigen niet altijd gelijk aan die der gemiddelden — heb ik, om vergelijkingsmateriaal te hebben, deze indeeling toch overgenomen.

mannelijk geslacht, tezamen met de andere gegevens omtrent variatie-breedte enz., in tab. 47 vermeld.

Tab. 47. De index jugo-frontalis bij het mannelijk geslacht.

leeftijd	n	Var.-breedte	M $\pm$ m	σ	v
9	23	71—92	83,7		
10	35	77—86	81,6		
11	28	71—88	81,3		
12	40	76—87	81,4		
13	34	76—86	80,9		
14—20	81	75—86	80,1 $\pm$ 0,32	2,87	3,58
21—60	121	68—90	77,7 $\pm$ 0,32	3,49	4,49
61—x	19	70—86	77,1		

Vanaf het 9e jaar vermindert de index gedurende het geheele verdere leven in waarde; relatief worden de jukbeenbogen dus steeds breder, waardoor ze tegenover de voorhoofdsbreedte ook steeds meer komen uit te steken. Behalve van het 10e tot het 12e jaar blijkt de jukboogbreedte derhalve sneller te groeien dan de voorhoofdsbreedte.

Deze gang van zaken is in overeenstemming met de gegevens, die Saller (1930, 1931) vond voor Fehmarn en Süderdithmarschen, evenwel niet met die ten opzichte van de Lübecker Oberrealschüler (1928); bij de laatsten neemt de index nl. gedurende de progressieve fase aan waarde toe. Hoogstwaarschijnlijk moet dit echter worden toegeschreven aan hun abnormale voorhoofdsmaten; Saller zelf gaf reeds toe (1930), dat hier methodische meetfouten in het spel kunnen zijn.

In tab. 48 vindt men de gemiddelden voor het vrouwelijk geslacht.

Tab. 48. De index jugo-frontalis bij het vrouwelijk geslacht.

leeftijd	n	Var.-breedte	M $\pm$ m	σ	v
9	19	80—88	83,3		
10	23	76—86	82,2		
11	30	75—88	82,2		
12	33	73—86	80,2		
13	21	76—88	81,3		
14—20	100	71—92	81,9 $\pm$ 0,38	3,81	4,65
21—60	100	73—89	81,5 $\pm$ 0,32	3,23	3,96
61—x	10	73—85	79,9		

Het relatieve groeiproces verloopt hier iets onregelmatiger dan bij het mannelijk geslacht, terwijl bovendien de daling van den index veel minder uitgesproken is, waardoor reeds de gemiddelden der 14—20 jarigen een duidelijk geslachtsverschil vertoonen, dat op jeugdiger leeftijd nog niet aanwezig is. De snelle daling naar het gemiddelde der 12-jarigen is statistisch onzeker. Voor de volwassenen bedraagt de geslachtsrelatie 0,95, de vrouwen

hebben een aanmerkelijken hooger index dan de mannen; overeenkomstig den algemeenen indruk steken bij de vrouwen de jukbeenbogen minder uit, hetgeen ook reeds Harting (1853) was opgevallen.

In fig. 13 vindt men de graphische voorstellingen van de leeftijdsveranderingen van den index jugo-frontalis. Overeenkomstig den hooger index ligt de vrouwelijke curve boven de mannelijke, behalve bij de misschien toevallige daling der 12-jarigen, terwijl deze, als gevolg van de geringere leeftijdsveranderingen ten opzichte zoowel van de jukboog-, als van de voorhoofdsbreedte, ook een vlakker verloop vertoont.

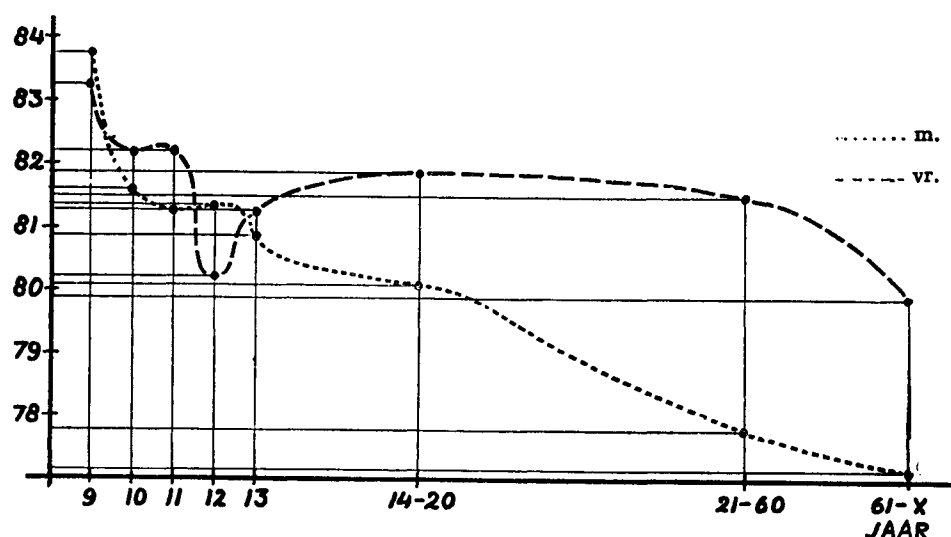

Fig. 13. Groeicurven van den index jugo-frontalis.

Vergelijkingsmateriaal voor dezen index is er nog niet veel. Voor de Volendammers van Kohlbrugge berekende ik het gemiddelde op $82,7 \pm 0,48$ ($\pm = 3,55$; $V = 76,3-89,0$; $v = 4,29$), dit ligt dus aanzienlijk hooger dan het Urker gemiddelde; voor Fehmarn is het lager, nl. $76,7 \pm 0,19$, evenals voor de Fär Öer (Jørgensen, 1902): 75,3.

Daar de index jugo-frontalis de verhouding aangeeft tusschen voorhoofds- en jukboogbreedte, kan men aan de hand van de grootte van dezen index beoordeelen, in hoeverre de jukbeenbogen uitsteken. In tab. 49 is het

Tab. 49. Het procentuele voorkomen van uitstekende jukbeenbogen bij volwassen Urker mannen ($n = 121$), Volendammers (Kohlbrugge, $n = 56$) en Süderdithmarschen (Saller, $n = 185$).

	index klasse- grenzen	Volendam	Urk	Dithmarschen
zeer sterk uitstekend .	x—69,9	—	2,5	1,6
sterk uitstekend . . .	70,0—74,9	—	18,2	33,5
uitstekend	75,0—79,9	25,0	51,2	51,9
zwak uitstekend . . .	80,0—84,9	53,6	26,4	11,9
nauwelijks uitstekend .	85,0—x	21,4	1,7	1,1

procentueele voorkomen van de in verschillende sterkte-graden uitstekende jukbogen bij Urkers, Volendammers en Süderdithmarscher vermeld. Terwijl Volendam verreweg het grootste percentage zwak uitstekende jukbogen bezit, is op Urk ruim 20 % sterk of zeer sterk uitstekend; in Dithmarschen is dit aantal nog grooter.

Evenals de index jugo-frontalis geeft ook de *index jugo-parietalis* de verhouding weer tusschen een hoofd- en een gezichtsmaat, weshalve de laatstgenoemde ook wel cephalo-facialis wordt genoemd. Tab. 50 geeft de gemiddelde indices voor de mannelijke Urker bevolking weer; zij drukken de gemiddelde

Tab. 50. De index jugo-parietalis (cephalo-facialis) bij het mannelijk geslacht.

leeftijd	n	Var.-breedte	M $\pm$ m	σ	v
9	23	74—96	81,4		
10	35	77—87	83,6		
11	28	81—92	83,9		
12	40	79—90	85,3		
13	34	78—93	85,0		
14—20	82	82—96	88,9 $\pm$ 0,52	4,74	5,33
21—60	121	76—99	90,5 $\pm$ 0,31	3,42	3,78
61—x	19	85—98	91,1		

verhouding uit tusschen jukboogbreedte en hoofdbreedte en duiden dus, evenals de fronto-parietaal-index een transversale relatie aan.

Gedurende den geheelen levenscyclus, althans van het 9e jaar af tot in de regressieve phase, neemt de index aan waarde toe; de groeivermeerdering van de jukboogbreedte gaat dus sneller in zijn werk dan die van de hoofdbreedte. Gecombineerd met de bevindingen ten aanzien van de indices fronto-parietalis en jugo-frontalis laat zich hieruit afleiden, dat de groeisnelheid toeneemt in de volgorde hoofdbreedte, voorhoofdsbreedte, jukboogbreedte.

Hoewel in mindere mate neemt ook bij het vrouwelijk geslacht de jugo-parietaal-index toe (zie tab. 51). Terwijl in de jeugd van 9—13 jaar

Tab. 51. De index jugo-parietalis (cephalo-facialis) bij het vrouwelijk geslacht.

leeftijd	n	Var.-breedte	M $\pm$ m	σ	v
9	19	77—88	82,9		
10	23	81—89	84,6		
11	30	75—90	84,8		
12	33	80—92	86,1		
13	21	82—93	86,3		
14—20	100	82—93	87,1 $\pm$ 0,29	2,93	3,36
21—60	100	73—94	87,9 $\pm$ 0,39	3,91	4,45
61—x	10	81—91	87,6		

de index in het vrouwelijk geslacht boven den mannelijken ligt, is door de snellere stijging bij de mannen de verhouding bij de 14—20-jarigen en de

volwassenen net omgekeerd. In fig. 14 wordt dit verschijnsel aangeduid door de snijding der groeicurven tusschen de gemiddelden voor het 13e en 14—20e jaar. In overeenstemming hiermee ligt de geslachtsrelatie der jeugdigen beneden 1,00, terwijl ze voor de volwassenen 1,03 bedraagt.

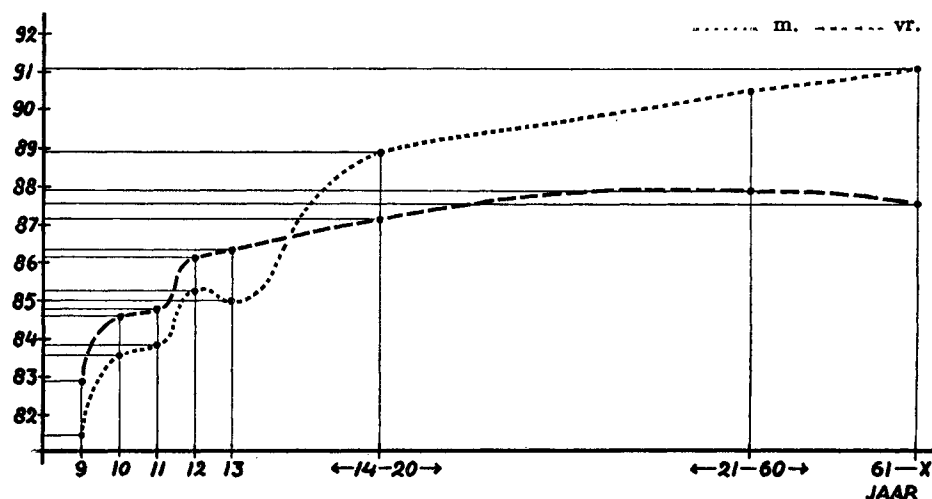

Fig. 14. Groeicurven van den index jugo-parietalis (cephalo-facialis).

Ook ten opzichte van den index jugo-parietalis is er slechts weinig vergelijkingsmateriaal. Naar Broca berekend uit de gemiddelde absolute waarden (hetgeen in doorsnee t. o. v. den jugo-parietaal-index een iets hogere waarde tot resultaat heeft), bezitten de Terschellingers van Sasse een gemiddelden index van 91,3, de Volendammers van Kohlbrugge een van 90,6, de Urker index (uit de individuele indices berekend) was 90,5, de Spieker-ooger (Ruhnau 1925) 90,2 en de Fehmaraners 89,6 (Saller, 1930).

De geslachtsrelatie loopt naar Saller van 1,02 (Fanö, Bornholm, Fehmarn, Süderdithmarschen) over 1,03 (Urk, Runö) en 1,04 (Fär Öer) tot 1,05 (Finkenwårder) en heeft voor Urk dus een gemiddelde grootte.

Reeds Sasse schreef in zijn „Kort Verslag van het anthropologies onderzoek der Urker levende bevolking” (1911), dat er op Urk naast heel lange

Tab. 52. De physiognomische gezichtshoogte bij het mannelijk geslacht.

leeftijd	n	Var.-breedte	M $\pm$ m	σ	v
9	23	140—177	159,3		
10	35	144—182	161,2		
11	28	139—177	160,0		
12	40	151—186	162,7		
13	34	151—184	165,2		
14—20	82	165—210	186,1 $\pm$ 1,20	10,89	5,85
21—60	121	156—219	189,8 $\pm$ 0,88	9,70	5,11
61—x	19	171—209	190,5		

en smalle gezichten ook heel breede voorkwamen. Uit de variatie-breedten van de *physiognomische gezichtshoogte* blijkt wel (zie tab. 52), dat dit ten opzichte van deze gezichtsmaat inderdaad het geval is. De gemiddelden zijn echter aan den hoogen kant; van het 9e jaar af heeft gedurige groeitoename plaats, in de jeugd van 9—13 jaar vrij langzaam, in de periode van 14—20 jaar echter aanmerkelijk sneller. Dat tegen de verwachting in ook in de regressieve phase geen vermindering optreedt, moet worden toegeschreven aan de verplaatsing van de haargrens naar boven, die een eventueele vermindering zou maskeeren.

Tab. 53. De physiognomische gezichtshoogte bij het vrouwelijk geslacht.

leeftijd	n	Var.-breedte	M $\pm$ m	σ	v
9	19	140—177	156,7		
10	23	143—174	158,6		
11	30	141—171	160,7		
12	33	146—178	161,9		
13	21	142—174	161,6		
14—20	100	152—190	173,4 $\pm$ 0,86	8,59	4,95
21—60	100	153—197	175,6 $\pm$ 0,83	8,34	4,74
61—x	10	155—183	170,5		

Blijkens tab. 53 verloopt het groeiproces bij het vrouwelijk geslacht overeenkomstig aan het mannelijke, alleen is de toename van 14 tot 20 jaar veel minder groot, waardoor een duidelijke geslachtsdifferentiatie tot stand komt. Bij de 9—13-jarigen is het geslachtsverschil wel in den zelfden zin aanwezig (behalve bij de 11-jarigen), maar dan is het zoo gering, dat het binnen de grenzen van de statistische fout blijft. Voor de volwassenen is de geslachtsrelatie 1,08; voor de personen boven de zestig bedraagt ze zelfs 1,12 en is derhalve aanzienlijk grooter dan bij de hoofdmaten het geval is.

De variabiliteit is ook ten opzichte van de physiognomische gezichtshoogte geringer bij de vrouwen dan bij de mannen.

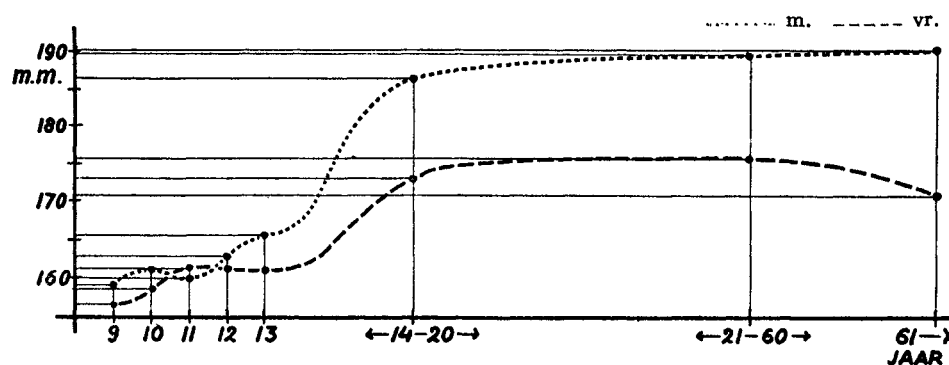

Fig. 15. Groeicurven van de physiognomische gezichtshoogte.

In fig. 15 is de gang van zaken ten opzichte van de groeiveranderingen dezer gezichtsmaat graphisch voorgesteld. Opvallend is het verschillend gedrag in de regressieve phase bij mannen en vrouwen. Terwijl bij de mannen zelfs nog een kleine stijging bemerkbaar is, neemt bij het vrouwelijk geslacht de gezichtshoogte dan duidelijk af.

Om na te gaan, waaraan dit is toe te schrijven, zijn in fig. 15a de groei-curve van de voorhoofdshoogte (zie tab. 40 en 41) weergegeven. Daaruit blijkt, dat bij de mannen de verplaatsing van de haargrens naar boven tengevolge van haaruitval in den ouderdom een vergroting van de voorhoofdshoogte en derhalve ook van de physiognomische gezichtshoogte bewerkt,

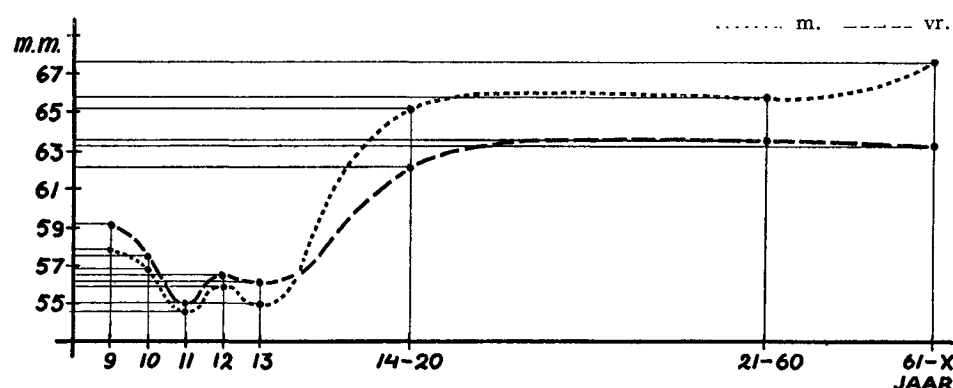

Fig. 15a. De groeicurven der voorhoofdshoogte.

terwijl dit bij de vrouwen blijkbaar in veel mindere mate het geval is. Er moet echter bij de vrouwen nog een andere oorzaak zijn aan te wijzen, die de absolute vermindering der gezichtshoogte te voorschijn roept, daar de afname der voorhoofdshoogte daarvoor veel te gering is. Waarschijnlijk spelen het uitvallen der tanden en de alveolaire resorptie hier een rol; dat dit inderdaad het geval is, zal bij de physiognomische bovengezichtshoogte en de kinhoogte moeten blijken.

Ook in fig. 15 en 15a hebben de vrouwelijke curve weer een vlakker verloop dan de mannelijke; evenals bij de meeste andere tot nog toe besproken hoofd- en gezichtsmaten is de ontwikkeling in het vrouwelijk geslacht gelijkmatiger.

Tab. 54. De gemiddelde physiognomische gezichtshoogte van volwassen Urkers, vergeleken met die van enige andere kust- en eilandbevolkingen.

	n	M $\pm$ m	auteur
Volendam	56	184,4 $\pm$ 1,35	Kohlbrugge, 1904
Urk	121	189,8 $\pm$ 0,88	
Terschelling	53	190,4 $\pm$ 0,91	Sasse, 1914
Schleswig-Holm (Duitschland) .	73	194,8 $\pm$ 0,93	Keiter, 1931
Eckernförde (Duitschland) . . .	54	196,4 $\pm$ 1,43	Keiter, 1931

Tab. 54 vergelijkt de gemiddelde physiognomische gezichtshoogte der Urker mannen met die van eenige andere populaties. Ook hier wordt men weer getroffen door het groote verschil met de Volendammers, die een gemiddelde gezichtshoogte van $184,4 \pm 1,35$ ($\sigma = 10,12$, $v = 5,49$, $V = 165-210$) hebben, hetgeen op grond van de drievoudige typendifferentieering ($D \pm m_D = 5,4 \pm 1,61$) statistisch zeker lager is dan het Urker gemiddelde; dit laatste is vrijwel identiek aan het Terschellinger. Zeer hoog zijn de gemiddelden der Schleswiger en Eckernförder visschers.

De gemiddelden der *morphologische gezichtshoogte* voor de opeenvolgende leeftijdsgroepen vertoonen blijkens tab. 55 ongeveer dezelfde onderlinge verhoudingen als bij de physiognomische gezichtshoogte het geval was, met dit onderscheid echter, dat bij de morphologische gezichtshoogte de toename

Tab. 55. De morphologische gezichtshoogte bij het mannelijk geslacht.

leeftijd	n	Var.-breedte	M $\pm$ m	σ	v
9	23	92—113	101,1		
10	35	91—115	104,5		
11	28	89—119	104,9		
12	40	99—126	109,3		
13	34	101—122	110,2		
14—20	82	107—137	121,1 $\pm$ 0,87	7,89	6,51
21—60	121	105—146	125,2 $\pm$ 0,74	8,11	6,48
61—x	19	102—145	124,1		

van 9—13 jaar reeds vrij sterk is, althans even groot als in de puberteitsperiode. Dit verschil moet ongetwijfeld worden toegeschreven aan den minder snellen groei van de voorhoofdshoogte van 9 tot 13 jaar, die hierboven reeds werd geconstateerd (tab. 40, fig. 15a). Verder is hier een vermindering der gezichtshoogte in de regressieve phase merkbaar, die bij de vrouwen (zie tab. 56) nog veel duidelijker voor oogen treedt. Ook in het vrouwelijk geslacht valt een groote overeenkomst met de verhoudingen ten opzichte van de physiognomische gezichtshoogte waar te nemen, hetgeen overigens geen verwondering baart.

Tab. 56. De morphologische gezichtshoogte bij het vrouwelijk geslacht.

leeftijd	n	Var.-breedte	M $\pm$ m	σ	v
9	19	86—108	97,5		
10	23	92—113	101,0		
11	30	94—115	105,8		
12	33	89—115	105,5		
13	21	94—115	105,3		
14—20	100	96—130	110,3 $\pm$ 0,74	7,38	6,69
21—60	100	97—127	112,2 $\pm$ 0,61	6,05	5,39
61—x	10	92—120	106,3		

Van 11 tot 13 jaar is er blijkbaar min of meer een groeistilstand, die is vooraf gegaan door een periode van versnelde toename van 9 tot 11 jaar. De afname in de regressieve phase is vrij sterk, het gemiddelde der boven-de-zestigers is nog slechts 95 % van het gemiddelde der volwassenen. Omdat dit verschijnsel bij de mannen slechts in geringe mate optreedt, wordt het geslachtsverschil voortdurend groter: de geslachtsrelatie is bij de 14—20-jarigen, 1,10, bij de volwassenen 1,12 en bij de 61—x-jarigen zelfs 1,16; het is verreweg de grootste der tot nog toe behandelde maten en indices.

Ook ten opzichte van deze gezichtsmaat is de variabiliteit bij de mannen de hoogste, die geconstateerd werd; de variatie-coëfficiënten lopen van 4,38 (Noren, Bryn 1928) tot 6,25 (Fehmaraners, Saller 1930), terwijl op Urk de coëfficiënt 6,48 bedraagt; bij de vrouwen daarentegen is ook hier de variabiliteit veel geringer; de variatie-coëfficiënt 5,39 ligt zelfs nog beneden de tot nu toe bekende variatie-breedte (5,54—6,73).

De groeicurven voor de morphologische gezichtshoogte (fig. 16) vertoonen zooveel overeenkomst met die voor de physiognomische, dat de conclusie gerechtvaardigd is, dat de vorm der laatstgenoemde grootendeels wordt bepaald door de opeenvolgende groeiveranderingen der morphologische gezichtshoogte, terwijl de voorhoofdshoogte daarop slechts weinig invloed uitoefent. De daling der gezichtshoogte gedurende de regressieve phase is alleen duidelijk bij de Urker vrouwen.

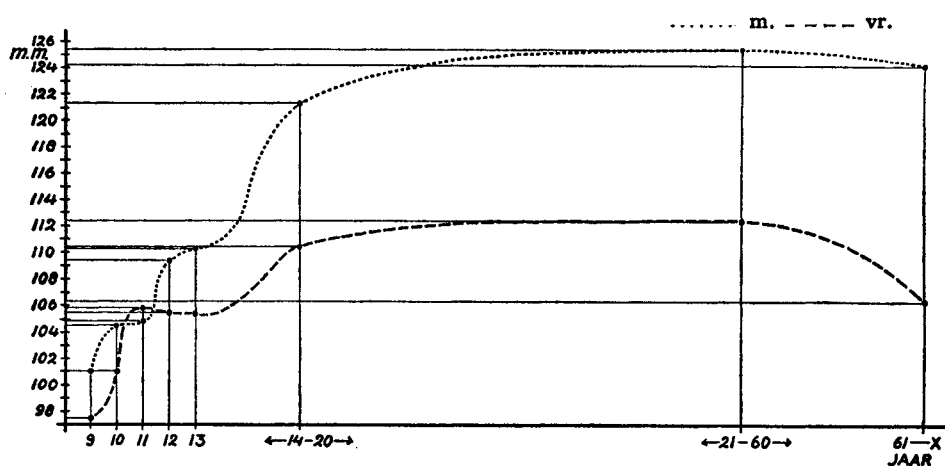

Fig. 16. Groeicurven van de morphologische gezichtshoogte

In tab. 57 is een vergelijking getroffen ¹⁾ tusschen de Urker gemiddelden en die van enkele andere N. W.-Europeesche eiland- of kustbevolkingen.

¹⁾ Bryn (1928), Lundborg en Linders (1926), Saller (1930) e. a. vestigen er de aandacht op, dat alle maten der levende bevolking, waarbij het nasion als meetpunt voorkomt, moeilijk vergelijkbaar zijn vanwege de niet gemakkelijke meet-techniek en de niet altijd overeenstemmende methoden.

Tab. 57. De gemiddelde morphologische gezichtshoogte der volwassen Urkers vergeleken met die van enkele andere N. W.-Europeesche eiland- of kustbevolkingen.

	m.		vr.		auteur
	n	M $\pm$ m	n	M $\pm$ m	
Spiekeroog (Duitschland)	59	130,6		—	Ruhnau, 1925
Eckernförde (Duitschland)	54	129,6 $\pm$ 0,77		—	Keiter, 1931
Finkenwärder (Duitschl.)	70	127,1	73	118,1	Scheidt, 1927
Terschelling	64	125,2 $\pm$ 0,31		—	Sasse, 1914
Urk	121	125,2 $\pm$ 0,74	100	112,2 $\pm$ 0,61	
Runö (Zweden)	77	123,1 $\pm$ 0,66		111,7 $\pm$ 0,85	Hildén, 1926
Bornholm (Denemarken) .	680	123,0 $\pm$ 0,30	200	112,7 $\pm$ 0,45	Ribbing, 1926
Fehmarn (Duitschland) .	291	122,0 $\pm$ 0,45	324	111,3 $\pm$ 0,38	Saller, 1930
Fär Öer	342	121,3	344	112,7	Jørgensen, 1902
Fanö (Denemarken) . . .	127	119,7 $\pm$ 0,60	82	109,2 $\pm$ 0,70	Ribbing, 1926

De grootste morphologische gezichtshoogte bezitten de Spiekerooger Oostfriezen, dan volgen de Eckernförder visschers van de Oostkust van Sleeswijk-Holstein en de Finkenwärders en daarna de Terschellingers en Urkers, die in doorsnede dezelfde gezichtshoogte hebben. De Fehmaraner visschers en boeren blijken aanmerkelijk van het nabijgelegen Eckernförde te verschillen; ze hebben evenals de bewoners van de Fär Öer en van het Deensche eiland Fanö een veel lager gezicht.

Het geslachtsverschil blijkt niet overal even groot te zijn. Voor Finkenwärder is de geslachtsrelatie 1,08 evenals op de Fär Öer; op Bornholm en op Fehmarn 1,09; op Runö en Fanö 1,10; Urk spant de kroon met een geslachtsrelatie van 1,12.

Tab. 58. De procentueele bezetting der morphol. gezichtshoogteklassen bij Urkers (n = 121 m), Fehmaraners (Saller, 1930, n = 291 m) en Süderdithmarschers (Saller, 1931, n = 184).

	indeeling	Urk	Fehmarn	Dithmarschen
zeer laag	x—111	9,9	7,6	9,8
laag	112—117	15,7	19,9	17,5
middelmatig	118—123	20,7	28,9	37,7
hoog	124—129	28,1	27,1	25,2
zeer hoog	130—x	25,6	16,5	9,8

Beschouwt men de procentueele bezetting der morphologische gezichtshoogteklassen naar de indeeling van Lebzelter (1923)¹⁾, dan valt bij de Urkers direct het kleine percentage middelmatigen op. De grootste groep wordt gevormd door de hoge gezichten. Tezamen met de zeer hoge omvatten ze meer dan de helft der bevolking. Met steeds afnemend percentage volgen dan de groepen der middelmatige, lage en zeer lage gezichtshoogten.

¹⁾ Van een indeeling der vrouwen heb ik afgezien, wijl de geslachtsrelatie vrij variabel is (1,08—1,12) en vergelijking dan toch niet goed mogelijk is.

Op Fehmarn en in Süderdithmarschen zijn de hoge en zeer hoge gezichten veel minder talrijk; opmerkelijk is echter, dat daar geen toename van de lage en zeer lage tegenoverstaat, deze groepen zijn niet of nauwelijks groter dan op Urk. In plaats daarvan nemen de middelmatigen in aantal toe. Dit vormt een in getallen uitgedrukte bevestiging van den algemeenen indruk van Sasse (1914), dat naast de heel lange gezichten ook heel breede en lage voorkwamen: de groep der middelmatigen is op Urk te klein om een duidelijke, bemiddelende overgang tusschen de extremen te vormen.

Door de *morphologische gezichtsindex* wordt de morphologische gezichtshoogte uitgedrukt in procenten der jukboogbreedte; daar deze beide de hoofdafmetingen van het gezicht vormen, kan men derhalve zeggen, dat deze index — met inachtneming der restricties, die voor het index-systeem als zoodanig gelden — een functie van den gelaatsvorm voorstelt. In tab. 59 vindt men de gemiddelden der mannelijke leeftijdsgroepen tezamen met de andere gegevens.

Tab. 59. De morphologische gezichtsindex bij het mannelijk geslacht.

leeftijd	n	Var.-breedte	M $\pm$ m	σ	v
9	23	66—94	82,7		
10	35	73—93	83,1		
11	28	74—99	83,9		
12	40	78—97	85,2		
13	34	74—95	85,9		
14—20	82	73—99	87,9 $\pm$ 0,60	5,43	6,18
21—60	121	70—106	87,1 $\pm$ 0,61	6,61	7,59
61—x	19	68—102	86,3		

Tot in de puberteitsperiode van 14 tot 20 jaar neemt de index gestadig toe, daarna vindt er weer een langzame daling plaats. In de jeugd blijkt

Tab. 60. De morphologische gezichtsindex bij het vrouwelijk geslacht.

leeftijd	n	Var.-breedte	M $\pm$ m	σ	v
9	19	74—89	80,9		
10	23	75—88	82,7		
11	30	80—94	86,2		
12	33	70—96	84,3		
13	21	78—92	83,2		
14—20	100	73—100	84,8 $\pm$ 0,55	5,50	6,49
21—60	100	73—100	84,2 $\pm$ 0,54	5,40	6,41
61—x	10	68—88	79,8		

dus bij het gezicht eerst de lengtegroei te overwegen, terwijl later de snelheid van den breedtegroei de overhand heeft. Bij de vrouwen (tab. 60) is dit laatste vooral in de regressieve phase nog veel duidelijker, omdat de ook dan nog aanhoudende breedtegroei gepaard gaat met een vermindering der

gezichtshoogte. Voorzoover de kleine getallen conclusies toelaten, verloopt het groeiproces bij het vrouwelijk geslacht aanmerkelijk anders dan bij het mannelijke, met name in de progressieve phase. Ook uit fig. 17 blijkt dit duidelijk.

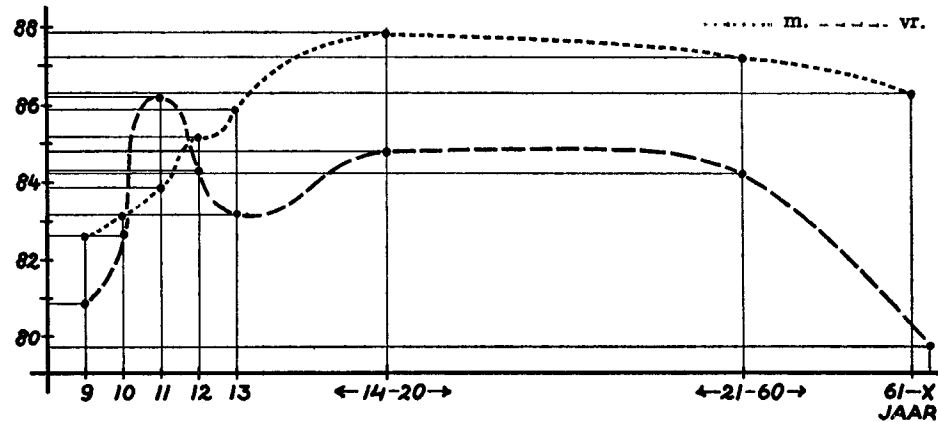

Fig. 17. Groeicurven van den morph. gezichtsindex.

Daar bij de meisjes van het 9e tot het 11e jaar de breedtegroei der jukbeebogen ongeveer stilstaat, de gezichtshoogte echter aanzienlijk toeneemt, komt er een stijging van den gezichtsindex tot stand, die bij de curve in den 11-jaar-top tot uitdrukking komt. Van 11—13 jaar overheerscht daarentegen de breedtegroei, de index daalt. Van het 13e tot het 14—20e jaar vindt daarna weer een stijging plaats, daar in deze periode de gezichtshoogte blijkbaar sneller toeneemt dan de jukboogbreedte, nadien echter blijft de breedtegroei ook in het vrouwelijk geslacht definitief overwegen. Door dit verschil in het verloop van het groeiproces is het geslachtsverschil bij de jeugdigen niet steeds duidelijk; bij de ouderen is het geslachtsverschil ook statistisch gewaarborgd, daar $D \pm m_D = 2,9 \pm 0,82$. De geslachtsrelatie bedraagt bij de 14—20-jarigen 1,04, bij de 21—60-jarigen 1,03 en bij de ouderen dan 60 jaar, 1,08.

De variabiliteit is zoowel bij de mannen als bij de vrouwen tamelijk groot op Urk, de coëfficiënt ligt bij de eersten weer duidelijk buiten de tot nu toe bekende variatiebreedte (4,49—6,55), bij de laatsten net even (5,47—6,35), maar blijft bij beide binnen de fouten-grenzen.

Wat de relatieve grootte van den Urker gezichtsindex betreft, ook in vergelijking met de andere populaties van tab. 61 is deze als middelmatig te beschouwen. De bezwaren, die een gemiddelde als zoodanig aankleven, (voornamelijk, dat het lang niet altijd kenmerkend voor de onderzochte bevolking behoeft te zijn), doen zich ten opzichte van den morphologischen gezichtsindex wel zeer sterk gevoelen. Immers het gemiddelde valt in de klasse der mesoprosopen, terwijl het mesoprosope gezicht juist heelemaal

Tab. 61. De gemiddelde morphologische gezichtsindex der volwassen Urkers vergeleken met dien van enkele andere N. W.-Europeesche eiland- of kustbevolkingen.

	m.		vr.		auteur
	n	M $\pm$ m	n	M $\pm$ m	
Spiekeroog	59	93,1	63	91,2	Ruhnau, 1925
Finkenwärd	70	89,9	73	88,8	Scheidt, 1927
Terschelling	64	87,5 $\pm$ 0,48		—	Sasse, 1914
Bornholm	680	87,2	200	84,7	Ribbing, 1926
Urk	121	87,1 $\pm$ 0,61	100	84,2 $\pm$ 0,54	
Schleswig-Holm	73	87,1 $\pm$ 0,58		—	Keiter, 1931
Runö	77	86,0 $\pm$ 0,47		83,5 $\pm$ 0,61	Hildén, 1926
Fanö	127	85,1	82	82,7	Ribbing, 1926
Fehmarn	290	84,1 $\pm$ 0,32	326	81,4 $\pm$ 0,28	Saller, 1930
Fär Öer	342	83,1	344	83,4	Jørgensen, 1902

niet typisch voor de Urker bevolking is. Spiekeroog heeft in doorsnee relatief het smalste gezicht, dan volgen Finkenwärd, Terschelling en Bornholm, Urk en de Schleswiger visschersbevolking; de laatste vier gemiddelden liggen zeer dicht bij elkaar. Het gemiddelde der Fär Öer-bevolking ligt, evenals dat der Fehmaraners, aanmerkelijk lager. Daar het geslachtsverschil bij alle populaties niet even groot is, is ook de volgorde der vrouwelijke gemiddelden eenigszins anders. Op de Fär Öer bedraagt de geslachtsrelatie 1,00, op Finkenwärd 1,01, op Spiekeroog 1,02 en op Bornholm, Runö, Fanö, Fehmarn en Urk 1,03.

In tab. 62 is de procentuele bezetting der gezichtsindexklassen naar de gebruikelijke indeeling voor de Urker mannen weergegeven. Ter vergelijking zijn de verdeelingen bij eenige andere bevolkingen bijgevoegd.

Tab. 62. De procentuele bezetting der gezichtsindexklassen bij de Urkers (n = 121 m) Fehmaraners (n = 290 m, Saller), Dithmarscher (n = 184 m, Saller) en Noren van Trøndelagen (n = 500, Bryn).

	indexklasse- grenzen	Fehmarn	Dithmarschen	Urk	Trøndelagen
hypereuryprosoop .	x—78,9	15,9	12,6	10,7	1,8
euryprosoop . . .	79,0—83,9	30,3	26,9	25,6	14,9
mesoprosoop . . .	84,0—87,9	27,9	30,8	22,3	24,4
leptoprosoop . . .	88,0—92,9	15,9	23,1	24,0	37,1
hyperleptoprosoop .	93,0—x	10,0	6,6	17,4	21,6

Ook hier valt het vrij kleine percentage mesoprosopen op, naast de eury- en leptoprosopen, vooral wanneer men, zooals dikwijls wordt gedaan, de hyper-klassen er bij voegt: 36 % euryprosopen en 41 % leptoprosopen; een duidelijk overwegen van één van beide valt niet te constateeren, terwijl dit bij andere bevolkingen meestal wel het geval is, zeer duidelijk b.v. op Spiekeroog met 76 % lepto-, 17 % meso- en 7 % euryprosopen, iets minder op Fehmarn met 26 % lepto-, 28 % meso- en 46 % euryprosopen.

De afstand nasion-stomion wordt door Martin de physiognomische

bovengezichtshoogte genoemd; zelf voerde Martin als bezwaar daar tegen reeds aan, dat slechts één der beide meetpunten nl. het stomion physiognomisch is bepaald. Een verder (en zwaarderwegend) bezwaar is m. i., dat men hier physiognomisch heelemaal niet met het *bovengezicht* heeft te maken. De naam, die reeds Sasse (1914) voor deze maat bezigde, nl. „Mittelantlitzhöhe”, middengezichtshoogte, is dan ook veel juister ¹⁾.

Zooals van te voren te verwachten, loopen de gemiddelden dezer *physiognomische middengezichtshoogte* (zie tab. 63) vrijwel gelijk op met die der

Tab. 63. De physiognomische middengezichtshoogte (nasion-stomion) bij het mannelijk geslacht.

leeftijd	n	Var.-breedte	M $\pm$ m	σ	v
9	23	54—70	62,6		
10	35	57—70	64,5		
11	28	56—72	63,9		
12	40	59—74	66,5		
13	34	62—76	67,5		
14—20	82	63—84	73,7 $\pm$ 0,53	4,83	6,55
21—60	121	62—88	76,5 $\pm$ 0,50	5,46	7,15
61—x	19	68—85	76,9		

morphologische gezichtshoogte. Evenals daar neemt ook hier de hoogte bij het mannelijk geslacht voortdurend toe, behoudens de kleine vermindering van het 10e naar het 11e jaar, die ook toevallig kan zijn. Zelfs gedurende de regressieve phase is er nog een — statistisch onzekere — kleine toename; blijkbaar is een eventuele afname tengevolge van tanduitval en kaakresorptie bij de mannen te verwaarlozen. Bij de vrouwen daarentegen vindt er blijkens de gemiddelden van tab. 64 een duidelijke vermindering dezer gezichtsmaat

Tab. 64. De physiognomische middengezichtshoogte (nasion-stomion) bij het vrouwelijk geslacht.

leeftijd	n	Var.-breedte	M $\pm$ m	σ	v
9	19	52—67	60,4		
10	23	55—71	62,5		
11	30	56—70	64,3		
12	33	56—77	64,4		
13	21	58—72	64,6		
14—20	100	58—79	66,7 $\pm$ 0,43	4,32	6,48
21—60	100	60—78	69,6 $\pm$ 0,40	4,02	5,78
61—x	10	56—74	67,3		

gedurende de regressieve phase plaats. Terwijl bij de mannen na het 9e jaar de middengezichtshoogte nog met ruim 14 mm vermeerderd, is de toename bij het vrouwelijk geslacht slechts 9 mm. Van het 11e tot het 13e jaar is de

¹⁾ Bovendien is daardoor de onderscheiding van de morphologische bovengezichtshoogte (nasion-prosthion) gemakkelijker. Bij de revisie: Ook Hägler (1941) spreekt zich tegen de benaming naar Martin uit; hij noemt deze maat: „stomionale morphologische Obergesichtshöhe”, hetgeen nauwelijks een verbetering beteekent!

toename dermate gering, dat men van groeistilstand kan spreken. In dezelfde periode wordt het geslachtsverschil duidelijk. Bij de 14—20-jarigen bedraagt de geslachtsrelatie 1,10, evenals bij de volwassenen van 21—60 jaar; bij de ouderen bedraagt ze 1,14.

Wat de variabiliteitscoëfficiënt betreft, is er weinig vergelijkingsmateriaal; zoowel de mannelijke als de vrouwelijke coëfficiënt is lager dan die voor Fehmarn (m 7,33, v 6,59) en voor Süderdithmarschen (m 7,04 v 7,07).

De curven der leeftijdsveranderingen der middengezichtshoogte (fig. 18) vertoonen een zoodanige overeenkomst met die der physiognomische en

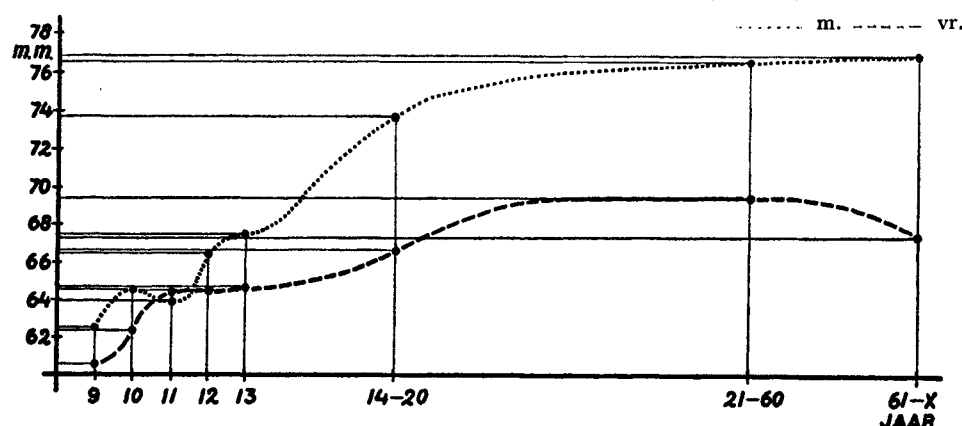

Fig. 18. Groeicurven van de physiognomische middengezichtshoogte (nasion-stomion).

morphologische gezichtshoogte, dat men ze congruent kan noemen. Meer dan de voorhoofdshoogte en de kinhoogte blijkt derhalve de middengezichtshoogte de totale hoogte van het gezicht te beïnvloeden, althans ten opzichte van den groeicyclus.

In tab. 65 vindt men het weinige mij bekende vergelijkingsmateriaal verzameld. Urk heeft hier de kleinste middengezichtshoogte. Fehmarn, dat een lagere morphologische gezichtshoogte had, heeft een grotere midden-

Tab. 65. De gemiddelde physiognomische middengezichtshoogte (nasion-stomion) der volwassen Urkers vergeleken met die van eenige andere N. W.-Europeesche eiland- of kustbevolkingen.

	m.		vr.		auteur	
	n	M ± m	n	M ± m		
Süderdithmarschen . .	184	79,9 ± 0,42	179	72,3 ± 0,38	Saller,	1931
Fehmarn	291	79,4 ± 0,34	326	73,0 ± 0,27	Saller,	1930
Terschelling	62	77,7 ± 0,40		—	Sasse,	1914
Schwansen (Schleigebied)	631	77,1 ± 0,19	590	69,8 ± 0,17	Keiter,	1931
Urk	121	76,5 ± 0,50	100	69,6 ± 0,40		

gezichtshoogte. Berekent men naar aanleiding daarvan het procentueele aandeel der middengezichtshoogte aan de morphologische gezichtshoogte, dan blijkt dit te zijn:

in Süderdithmarschen voor beide geslachten 66 %;
 op Fehmarn voor de mannen 65 %, voor de vrouwen 66 %;
 op Terschelling 62 %;
 in Schwansen en het Schleigebied voor beide geslachten 61 %;
 op Urk voor de mannen 61 %, voor de vrouwen 62 %.

Opvallend is het hooge aandeel der door Saller onderzochte bevolkingen¹⁾. Keiter trok uit zijn materiaal de conclusie: „Der so verschiedene Breitenhöhen-index des männlichen und weiblichen Gesichtes ist nicht durch verschiedene Höhe des Unterkiefers bedingt“. De bovenstaande procenten bewijzen, dat dit in zijn absoluutheid en algemeenheid zeker niet voor iedere populatie geldt; op Urk en op Fehmarn blijkt in elk geval ook de onderkaak aan het geslachtsverschil van den morphologischen gezichtsindex mee te werken.

De geslachtsrelatie der physiognomische middengezichtshoogte is op Fehmarn 1,09, in Süderdithmarschen, Schwansen en op Urk 1,10 en is dus in het algemeen even groot of iets kleiner dan de geslachtsrelatie der morph. gezichtshoogte.

Tab. 66 brengt de gemiddelden der *kaakhoekbreedte* met de andere gegevens voor de leeftijdsgroepen van het mannelijk geslacht; gedurende den geheelen indi-

Tab. 66. De kaakhoekbreedte bij het mannelijk geslacht.

leeftijd	n	Var.-breedte	M $\pm$ m	σ	v
9	23	87—101	92,5		
10	35	87—103	95,6		
11	28	87—105	94,8		
12	40	85—110	98,7		
13	34	90—112	99,4		
14—20	82	97—120	107,9 $\pm$ 0,55	5,04	4,67
21—60	121	95—131	112,6 $\pm$ 0,62	6,77	6,01
61—x	19	88—128	114,6		

vidueelen cyclus neemt de kaakhoekbreedte blijkbaar toe; ook ten opzichte van deze breedtemaat is er van het 10e tot het 11e jaar een geringe vermindering, die statistisch niet gewaarborgd is, maar ook bij de Fehmaraner jongens van Saller (1930) voorkomt. De vrouwelijke gemiddelden vindt men in tab. 67; voor alle leeftijdsgroepen liggen ze lager dan de mannelijke. De toename in de regressieve phase is hier nog iets groter, die in de progressieve phase van 14—20 jaar echter iets kleiner. Het geslachtsverschil is bij de 9-jarigen reeds duidelijk, maar wordt gedurende de puberteitsperiode nog groter. De geslachtsrelatie bedraagt voor de volwassenen 1,06 (voor de 14—20-jarigen 1,07, bij de ouderen dan 60 jaar 1,05).

¹⁾ Bij de revisie: Naderhand blijkt mij, dat Saller inderdaad een afwijkende methode volgde: hij mat geprojecteerd, met het bovenstuk van den anthropometer, de gezichtshoogte en de middengezichtshoogte; terwijl dit echter t. o. v. de eerste maat een verschil van $\pm$ 5 m.M. teweeg brengt, is het verschil tusschen de directe en de geprojecteerde maat t. o. v. de tweede veel kleiner, hetgeen bovengenoemd resultaat verklaart. (Zie Keiter 1933 en Saller 1933.)

Tab. 67. De kaakhoekbreedte bij het vrouwelijk geslacht.

leeftijd	n	Var.-breedte	M $\pm$ m	σ	v
9	19	81—102	89,7		
10	23	85—101	90,7		
11	30	86—99	93,9		
12	33	87—102	94,6		
13	21	89—104	95,7		
14—20	100	93—111	100,3 $\pm$ 0,45	4,50	4,44
21—60	100	92—115	105,9 $\pm$ 0,49	4,89	4,62
61—x	10	102—116	109,0		

De variatie-coëfficiënt bedraagt voor de volwassen mannen 6,01, voor de vrouwen 4,62. Voor IJsland $v_m = 5,15$, voor Fehmarn 5,02, voor Süderdithmarschen 5,19; de variabiliteit der Urker mannen is derhalve ook ten opzichte van de kaakhoekbreedte vrij groot, en die der vrouwen weer gering.

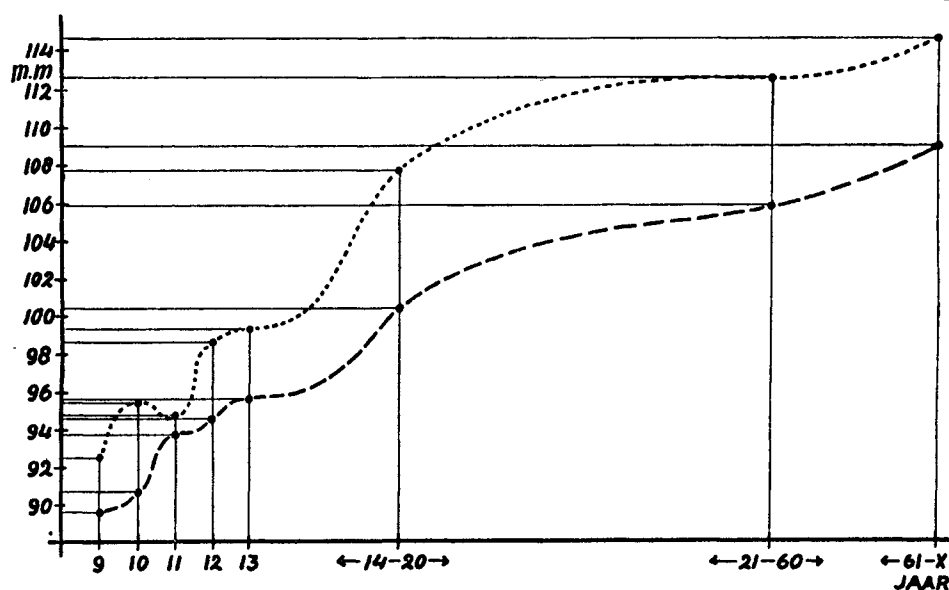

Fig. 19. Groeicurven van de kaakhoekbreedte. m. vr. ---

In fig. 19 is het verloop van het groeiproces graphisch voorgesteld aan de hand van de gemiddelden van tab. 66 en 67; dienovereenkomstig ligt de vrouwelijke curve aanzienlijk lager dan de mannelijke, reeds bij de jeugdigen van 9—13 jaar; alleen de waarden voor de leeftijdsgroepen der 11-jarigen liggen dicht bij elkaar. Dat het Urker gemiddelde der volwassenen vrij hoog is, blijkt wel uit tab. 68; de Urker kaakhoekbreedte wordt alleen overtroffen door die van de Fär Öer-bewoners. Het verschil tusschen de Urkers en de Terschellingens van Sasse is statistisch niet gewaarborgd, wijl $D \pm m_D = 2,3 \pm 0,83$; de gemiddelden van Schwansen, Süderdithmarschen en IJsland zijn evenwel zeker lager.

Tab. 68. De gemiddelde kaakhoekbreedte der volwassen Urkers vergeleken met die van eenige andere N. W.-Europeesche eiland- of kustbevolkingen.

	m.		vr.		auteur
	n	M $\pm$ m	n	M $\pm$ m	
Fär Öer	342	114,6	344	104,3	Jørgensen, 1902
Urk	121	112,6 $\pm$ 0,62	100	105,9 $\pm$ 0,49	
Fehmarn	290	111,5 $\pm$ 0,33	326	102,4 $\pm$ 0,22	Saller, 1930
Terschelling	63	110,3 $\pm$ 0,56		—	Sasse, 1914
Schwansen (Schleigebied)	631	109,7 $\pm$ 0,63	590	101,9 $\pm$ 0,69	Keiter, 1931
Süderdithmarschen	184	109,4 $\pm$ 0,42	179	101,8 $\pm$ 0,38	Saller, 1931
IJsland		108,5 $\pm$ 0,12		—	Hannesson, 1925

Ook in tab. 68 is de volgorde der vrouwelijke gemiddelden een andere dan die bij de mannen; de geslachtsrelatie is blijkbaar niet overal even groot. Op Urk is deze het kleinst, n.l. 1,06, in Süderdithmarschen 1,07, in Schwansen 1,08, op Fehmarn 1,09 en op de Fär Öer 1,10. De geslachtsrelatie der kaakhoekbreedte is dus vrij variabel.

In tab. 69 zijn de varianten der kaakhoekbreedte in klassen ingedeeld; de bezetting van elk dezer klassen is in procenten aangegeven. Daarbij valt slechts een zeer gering percentage der Urkers in de klasse der zeer smallen en ook de smallen zijn nog niet talrijk. De middelmatigen vormen de grootste groep; ze worden bijna geëvenaard door de breedden; het percentage der zeer breedden is klein, maar toch duidelijk grooter dan dat der zeer smallen. De kaakhoekbreedte der Urkers moet dus middelmatig tot breed genoemd worden.

Tab. 69. De procentuele bezetting der kaakhoekbreedteklassen door volwassen Urker mannen (n = 121).

	klassegrenzen	%
zeer smal	x—98	2,5 $\pm$ 1,42
smal	99—106	14,9 $\pm$ 3,24
middelmatig	107—114	39,7 $\pm$ 4,45
breed	115—122	36,4 $\pm$ 4,40
zeer breed	123—x	6,6 $\pm$ 2,30

De *index jugo-mandibularis* geeft de verhouding weer tusschen de kaakhoekbreedte en de jukboogbreedte, waarbij de laatste gelijk 100 wordt gezet. Tab. 70 geeft de gemiddelden enz. voor het mannelijk geslacht.

Tab. 70. De *index jugo-mandibularis* bij het mannelijk geslacht.

leeftijd	n	Var.-breedte	M $\pm$ m	σ	v
9	23	68—81	75,7		
10	35	70—81	75,9		
11	28	67—83	75,7		
12	40	68—83	76,9		
13	34	69—85	77,3		
14—20	82	74—84	78,6 $\pm$ 0,30	2,75	3,50
21—60	121	68—89	78,9 $\pm$ 0,36	3,93	4,98
61—x	19	66—89	79,8		

De index blijft van het 9e tot het 11e jaar vrijwel gelijk, de jukboogbreedte groeit dan dus relatief even snel als de kaakhoekbreedte; tot in de puberteitsperiode stijgt de index en groeit de kaakhoekbreedte dus sneller; daarna blijft de index weer langen tijd vrijwel stationnair om in de regressieve phase opnieuw te stijgen; ook dan overweegt de kaakhoekbreedtegroei. Eenigszins anders verloopt het groeiproces bij het vrouwelijk geslacht (zie tab. 71). In tegenstelling met de jongens vertoonen de meisjes van 9—11 jaar

Tab. 71. De index jugo-mandibularis bij het vrouwelijk geslacht.

leeftijd	n	Var.-breedte	M $\pm$ m	C	v
9	19	66—84	74,1		
10	23	71—79	74,4		
11	30	70—82	76,3		
12	33	69—82	75,3		
13	21	71—82	75,6		
14—20	100	70—84	77,1 $\pm$ 0,31	3,11	4,03
21—60	100	70—88	79,4 $\pm$ 0,38	3,76	4,74
61—x	10	76—86	80,8		

een vrij sterke stijging van den index, die evenwel ook toevallig kan zijn, en waaruit dus niet met zekerheid een sterk overwicht van den kaakhoekbreedtegroei valt te concludeeren. Na een daling van het 11e tot het 12e jaar stijgt de index opnieuw regelmatig tot in de regressieve phase. Terwijl bij de 14—20-jarigen de mannelijke gemiddelden hooger zijn dan de vrouwelijke (de geslachtsrelatie bedraagt dan 1,02), is dit bij de volwassenen niet meer het geval (geslachtsrelatie 0,99).

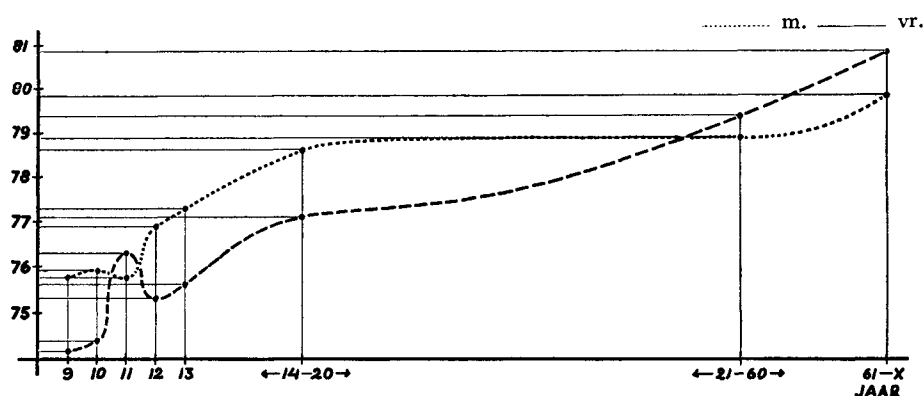

Fig. 20. Groeicurven van den index jugo-mandibularis.

Fig. 20 geeft deze verhoudingen graphisch voorgesteld weer. Hier is de mannelijke curve vlakker dan de vrouwelijke; de snellere stijging van deze laatste wordt veroorzaakt door den geringeren jukboogbreedtegroei. In de progressieve phase ligt de mannelijke curve boven, de onderkaakhoek is bij

de mannen dan relatief breder dan bij de vrouwen; in de stationnaire en regressieve phase is het omgekeerde het geval. Evenals bij de gezichtshoogtematen kruisen de curven elkaar bij de leeftijdsgroepen der 11-jarigen.

Vergelijkt men de gemiddelde index jugomandibularis der Urker volwassenen met die der andere populaties van tab. 72, dan blijkt deze een maximum te vormen, hetgeen ongetwijfeld meer door een absoluut groote

Tab. 72. De gemiddelde jugo-mandibulaire index der volwassen Urkers vergeleken met die van eenige andere N. W.-Europeesche eiland- of kustbevolkingen.

	M		Vr		auteur
	n	M $\pm$ m	n	M $\pm$ m	
Urk	121	78,9 $\pm$ 0,36	100	79,4 $\pm$ 0,38	
Fär Öer	342	78,5	344	76,5	Jørgensen, 1902
IJsland		77,3 $\pm$ 0,13		—	Hannesson, 1925
Terschelling	63	77,0 $\pm$ 0,67		—	Sasse, 1914
Fehmarn	289	76,9 $\pm$ 0,22	326	74,9 $\pm$ 0,20	Saller, 1930
Süderdithmarschen . .	184	76,7 $\pm$ 0,24	179	75,8 $\pm$ 0,23	Saller, 1931
Schwansen (Schleigebied)	631	75,3 $\pm$ 0,13	590	74,1 $\pm$ 0,14	Keiter, 1931

kaakhoekbreedte dan door een geringe jukboogbreedte wordt te weeg gebracht. Ook de index der Fär Öer-bevolking is zeer hoog. Met steeds afnemenden index volgen dan de IJslanders, de Terschellingers, de Fehmaraners, de Süderdithmarschers ex de bewoners van het Schleigebied in Oostelijk Sleeswijk-Holstein. Deze geheele variatie ligt evenwel binnen de vrij nauwe grenzen van minder dan vier indexeenheden.

De geslachtsrelatie bedraagt op Urk 0,99, in Süderdithmarschen 1,01, in het Schleigebied 1,02 en op Fehmarn en de Fär Öer 1,03, en is dus, overeenkomstig de absolute maten, waarop de index is gebaseerd, vrij variabel.

Naar de indeeling van Lundborg en Linders (1926), ook door Saller (1931) toegepast (en hier in tab. 73 weergegeven), valt het grootste percentage der Urkers in de klasse met een ten opzichte van de jukboogbreedte middelmatige kaakhoekbreedte, n.l. rond 40 %; de klasse der relatief breedten is slechts weinig minder bezet (37 %), terwijl de betrekkelijk smallen veel minder talrijk zijn; tot hen behooren rond 15 % der Urkers.

Tab. 73. De procentuele bezetting der jugomandibulaire indexklassen door Urker volwassen mannen (n = 121) en Süderdithmarschers (n = 184, Saller 1931).

	indexklasse-grenzen	Urk	Dithmarschen
zeer smal	x—69,9	2,5	1,1
smal	70,0—74,9	14,9	32,4
middelmatig	75,0—79,9	39,7	49,7
breed	80,0—84,9	37,3	16,2
zeer breed	85,0—x	5,8	0,6

Opvallend groot is verder de overeenkomst dezer procentuele verdeling met die van de absolute kaakhoekbreedte; de percentages der analoge klassen zijn ongeveer identiek (zie tab. 69). Van deze Urker verdeling wijkt die van de Süderdithmarschers van Saller aanmerkelijk af, er zijn daar veel meer relatief smalle en minder relatief breede kaakhoeken ten opzichte van de jukbeenbogen.

De *kinhoogte*, direct gemeten tusschen gnathion en stomion, is niet zonder meer te vergelijken met de kinhoogte, verkregen door substractie van de physiognomische middengezichtshoogte (nasion-stomion) van de morphologische gezichtshoogte, die men zoo nu en dan in de litteratuur ontmoet (o. a. bij Sasse, 1914); de gemeten kinhoogte is bij de Urkers in doorsnee 1 mm grooter dan de berekende. Nog grooter is het verschil, wanneer men de kinhoogte meet tusschen gnathion en incision inferior, zooals Abel (1934) en Kaiser (1939) deden ¹⁾ met speciale doelstellingen; deze beide maten zijn derhalve niet te vergelijken.

Tab. 74 vermeldt de gemiddelden der (tusschen gnathion en stomion gemeten) kinhoogte der mannelijke leeftijdsgroepen. De groei van de kinhoogte duurt voort tot in de puberteitsperiode; het maximum wordt dan

Tab. 74. De kinhoogte (gnathion-stomion) bij het mannelijk geslacht.

leeftijd	n	Var.-breedte	M $\pm$ m	σ	v
9	23	32—47	38,7		
10	35	33—48	40,9		
11	28	34—47	41,8		
12	40	38—53	43,8		
13	34	37—50	43,8		
14—20	82	39—61	48,7 $\pm$ 0,48	4,32	8,87
21—60	121	38—62	48,8 $\pm$ 0,45	4,91	10,06
61—x	19	34—61	48,1		

ook reeds bereikt. Daarna blijft deze maat langen tijd stationnair, om in de regressieve phase weer iets in waarde te dalen. Van 12 tot 13 jaar valt er bij het Urker materiaal evenwel geen vermeerdering te constateeren.

Blijkens de gemiddelden van tab. 75 wordt een geslachtsdifferentiatie van de kinhoogte eerst met den 12-jarigen leeftijd duidelijk; voordien ontloopen de mannelijke en vrouwelijke gemiddelden elkaar niet veel, hoewel de laatsten voortdurend een weinig kleiner zijn. Ook bij de meisjes is er van 12 tot 13 jaar een groeistilstand; terwijl echter bij de jongens de groei vóór en na die periode van stilstand ongeveer even groot is, neemt de kinhoogte bij de meisjes na het 13e jaar minder toe dan van 9 tot 12 jaar. Verder valt op, dat het gemiddelde der volwassen vrouwen reeds iets lager ligt dan dat der 14—20-

¹⁾ Bij een klein aantal personen uit de Wieringermeer-populatie bleek mij het verschil tusschen de beide maten gnathion-stomion en gnathion-incision inf. buitengewoon variabel te zijn en tusschen 1 en 5 mm te liggen. Dit wordt o. a. door de verschillende oclusies van het gebit veroorzaakt.

Tab. 75. De kinhoogte (gnathion-stomion) bij het vrouwelijk geslacht.

leeftijd	n	Var.-breedte	M $\pm$ m	σ	v
9	19	31—49	38,6		
10	23	33—44	40,1		
11	30	37—47	41,7		
12	33	30—48	42,4		
13	21	36—48	42,1		
14—20	100	37—56	44,5 $\pm$ 0,43	4,32	9,71
21—60	100	35—55	43,7 $\pm$ 0,41	4,11	9,41
61—x	10	37—51	41,0		

jarigen; deze daling is evenwel uit statistisch oogpunt onzeker. Indien het hier dus geen toevalligheid betreft, zou de oorzaak ook van deze afname in tanduitval en kaakreductie gezocht moeten worden. Inderdaad vangt dit verschijnsel op Urk reeds zeer vroeg aan. In de regressieve phase is de afname eveneens veel duidelijker bij de vrouwen dan bij de mannen, waardoor de geslachtsrelatie wordt vergroot; deze bedraagt voor de 14—20-jarigen 1,09, voor de 21—60-jarigen 1,12 en voor de ouderen zelfs 1,17 en komt vrijwel overeen met de geslachtsrelatie der morphologische gezichtshoogte, terwijl ze iets groter is dan die van de physiognomische middengezichtshoogte.

De variatiecoëfficiënt is zoowel bij mannen als vrouwen groot; daar ik echter geen vergelijkingsmateriaal ter beschikking heb ¹⁾, is het niet mogelijk de beteekenis daarvan na te gaan. Die van de mannen is weer iets groter dan de vrouwelijke.

In fig. 21 zijn de groeicurven der kinhoogte weergegeven; de hierboven besproken verschijnselen vindt men er gemakkelijk in terug.

Daar mij voor de gemeten kinhoogte geen vergelijkingsmateriaal bekend is, heb ik in tab. 76 ter globale orientatie de Urker gemiddelden naast de *berekende* gemiddelde kinhoogten van enkele N. W.-Europeesche eiland- en kustbevolkingen gezet. Bij de vergelijking dienen de hierboven vermelde

Tab. 76. De gemiddelde kinhoogte (zie tekst!) der volwassen Urkers vergeleken met die van eenige andere N. W.-Europeesche eiland- en kustbevolkingen.

	m.		vr.		auteur
	n	M $\pm$ m	n	M $\pm$ m	
Urk	121	48,8 $\pm$ 0,45	100	43,7 $\pm$ 0,41	
Schwansen (Schleigebied)	631	48,7	590	44,4	Keiter, 1931
Terschelling	62	47,7 $\pm$ 0,33		—	Sasse, 1914
Fehmarn	291	42,6	324	38,3	Saller, 1930
Süderdithmarschen . . .	184	41,0	179	36,9	Saller, 1931

¹⁾ Sasse geeft voor zijn berekende kinhoogte een variabiliteitscoëfficiënt van 0,054 (naar Johannsen is dit 5,40), hetgeen voor het Terschellinger materiaal op twee na de hoogste var. coëff. vormt, daar deze op dat eiland abnormaal laag zijn; het lijkt mij niet onmogelijk, dat Sasse een eenigszins afwijkende methode heeft gebezigd. Kaiser (1939) vond voor de gnathion-incision-kinhoogte bij 216 Amsterdamsche studenten $v_m = 7,15$, $v_{vr} = 7,54$.

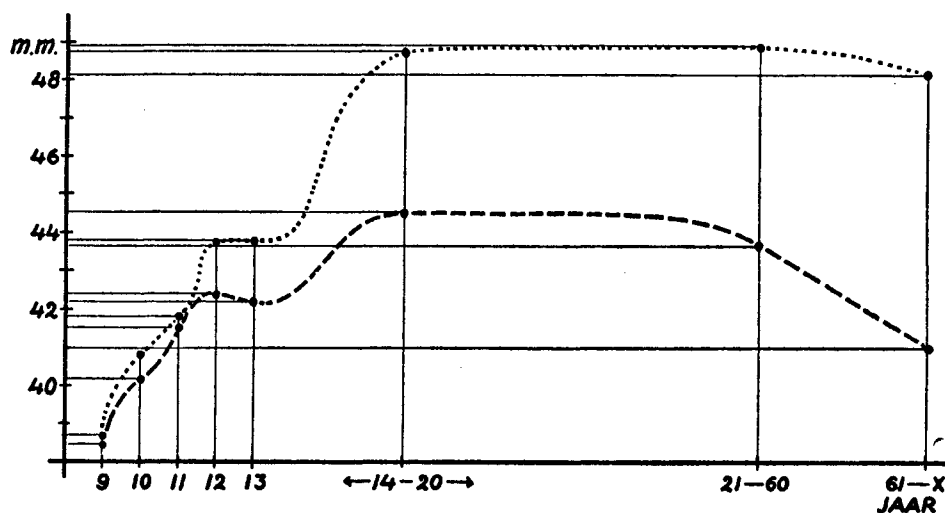

Fig. 21. Groeicurven der kinhoogte m. — vr.

daaruit voortvloeiende verschillen in acht te worden genomen. Het Terschellinger gemiddelde werd door Sasse zelf berekend uit de *individuele* subtracties, de overige zijn verkregen uit de *gemiddelden* der morphologische gezichtshoogte en de physiognomische middengezichtshoogte. Tusschen de gemiddelde kinhoogte van Urk, Schwansen en Terschelling is waarschijnlijk slechts weinig verschil; de door Saller onderzochte populaties vallen echter op door een zeer geringe kinhoogte; daar zijn middengezichtshoogten afweken door haar maximale grootte moet verschil in meet-methode niet uitgesloten worden geacht. De geslachtsrelatie beweegt zich tusschen 1,09 en 1,12.

Tab. 77. De procentuele bezetting der kinhoogteklassen door volwassen Urker mannen (n = 121)

	klasegrenzen	%
zeer laag	x—41	5,0 ± 2,0
laag	42—45	16,5 ± 3,4
middelmatig	46—49	40,5 ± 4,5
hoog	50—53	19,8 ± 3,6
zeer hoog	54—x	18,2 ± 3,5

In tab. 77 zijn de individuele varianten van de kinhoogte der 21—60-jarige Urkers in klassen ingedeeld. Het hoogste percentage valt in de klasse der middelmatigen, het aantal hoogen en zeer hoogen is echter aanmerkelijk grooter dan het aantal lagen en zeer lagen; vooral bij de extreme klassen valt dit op.

Omtrent de *neushoogte* zijn de gemiddelden, alsmede de gegevens betreffende de variatie-breedte enz., voor de leeftijdsklassen van het mannelijk

Tab. 78. De neushoogte bij het mannelijk geslacht.

leeftijd	n	Var.-breedte	M $\pm$ m	σ	v
9	23	36—49	42,9		
10	35	37—51	44,9		
11	28	39—50	44,5		
12	40	38—52	46,5		
13	34	40—55	47,6		
14—20	82	44—63	52,9 $\pm$ 0,36	3,21	6,26
21—60	121	45—66	55,5 $\pm$ 0,42	4,64	8,36
61—x	19	49—62	55,8		

geslacht ondergebracht in tab. 78. Met uitzondering van de periode van 10 tot 11 jaar, gedurende welke de groei — evenals bij al de andere hoogtematen van het gezicht het geval was — nagenoeg stilstaat (tenzij hier een statistische toevalligheid in het spel is), heeft tot in de regressieve fase een gestage vermeerdering van de neushoogte plaats; gedurende de progressieve fase is deze toename het grootst.

Tab. 79. De neushoogte bij het vrouwelijk geslacht.

leeftijd	n	Var.-breedte	M $\pm$ m	σ	v
9	19	34—49	43,0		
10	23	39—51	44,6		
11	30	40—52	45,7		
12	33	37—52	45,5		
13	21	39—50	45,6		
14—20	100	41—56	49,4 $\pm$ 0,31	3,10	6,27
21—60	100	43—61	51,1 $\pm$ 0,42	4,17	8,16
61—x	10	43—58	51,7		

Bij de Urker meisjes blijft de gemiddelde neushoogte van 11 tot 13 jaar vrijwel op hetzelfde peil, zooals tab. 79 laat zien; ook hier is dit verschijnsel statistisch niet voldoende gewaarborgd. Met het 12e jaar wordt het geslachtsverschil, dat voordien nauwelijks aanwezig is, duidelijk; de vrouwelijke gemiddelden liggen, eveneens overeenkomstig de andere gezichts-hoogtematen, lager dan de mannelijke; de geslachtsrelatie bedraagt voor de 21—60-jarigen 1,09.

Blijkens de variatiecoëfficiënten is de variabiliteit ten opzichte van de neushoogte op Urk vrij normaal: zij blijven binnen de tot nu toe bekende grenzen der variatiebreedte van 3,55—10,23. De coëfficiënten zijn voor de beide geslachten vrijwel identiek. In beide geslachten ook zijn de variatiecoëfficiënten der 14—20-jarigen duidelijk kleiner dan die der volwassenen. Op Fehmarn (Saller, 1930) was dit eveneens het geval bij de 16—19-jarigen; waaraan dit verschijnsel zou moeten worden toegeschreven, kan ik hier niet nagaan; de groeiveranderingen bewerken meestal een vergrooting van de variabiliteit.

Fig. 22 stelt het verloop der opeenvolgende groeiveranderingen graphisch voor. Zij het in mindere mate, toch blijkt ook hier weer de overeenkomst in den vorm der groeicurven van al de hoogtematen van het gezicht. Duidelijk valt verder het verschil in groeisnelheid vóór en na het gemiddelde der 14—20-jarigen in het oog, bij de vrouwen echter minder dan bij de mannen. De stijging der curve gedurende de regressieve phase is bij het vrouwelijk geslacht iets sterker dan bij het mannelijke, in de progressieve phase daarentegen iets flauwer.

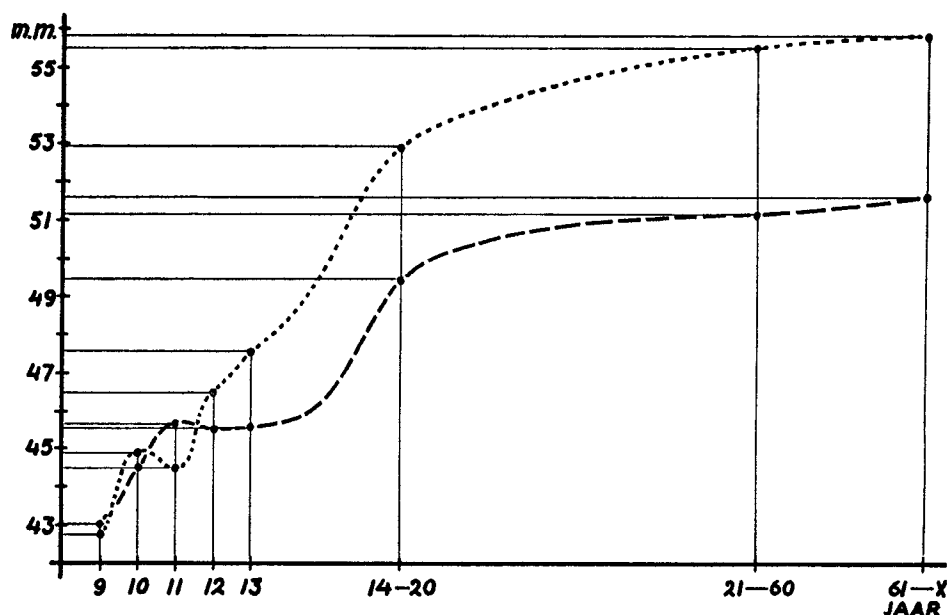

Fig. 22. De groeicurven der neushoogte. m. --- vr.

Behalve ten opzichte van de hoofdlenkte en -breedte heeft Nyëssen (1929) ook zijn gegevens aangaande de neushoogte der Urkers — verzameld tijdens zijn onderzoek 1927—'28 — gepubliceerd; ter vergelijking heb ik ze, ingedeeld naar de hier gebezigde leeftijdsklassen, in tab. 80 weergegeven.

Tab. 80. De neushoogte der Urkers naar Nyëssen (1929).

leeftijd	m			vr.		
	n	Var.-breedte	M	n	Var.-breedte	M
9	25	35—60	46,9	26	40—54	46,2
10	36	36—56	47,9	32	41—55	47,6
11	33	43—56	49,6	25	41—54	47,3
12	42	42—56	48,8	2	45—48	46,5
13	18	48—60	51,8	3	49—53	51,3
14—20	104	43—66	55,0	16	48—61	53,3
21—60	132	47—75	59,4	130	47—67	55,2
61—x	32	52—76	65,5	23	33—68	56,1

Hier doet zich het — ten opzichte van de neushoogte overigens niet zoo verwonderlijk — verschijnsel voor, dat de gemiddelden van Nyëssen in doorsnee 3 à 4 mm grooter zijn dan de mijne, en wel zoo algemeen, dat elke statistische toevalligheid, wat dit betreft, buitengesloten moet worden geacht. Ongetwijfeld ligt de oorzaak in een verschil in meetmethode, waarbij de hierboven reeds vermelde moeilijke bepaalbaarheid van het nasion een rol heeft gespeeld, die niet alleen bij het rassenkundig onderzoek (zie noot 1, bladz. 54), maar ook bij het tweelingonderzoek steeds weer is gebleken (Abel, 1934). In tegenstelling met de absolute grootte vertoonen de relatieve groeiveranderingen dergelijke verschillen niet, terwijl ook het geslachtsverschil vrijwel gelijk is. De abnormale toename der gemiddelde neushoogte in de regressieve phase der mannen bij Nyëssen zal wel aan het kleine getal geweten moeten worden, hoewel de variatie-breedte bewijst, dat het materiaal van Nyëssen maximale varianten bevat. Bij de vrouwen is deze ouderdomsvermeerdering ook bij Nyëssen veel geringer, waardoor de geslachtsrelatie zijner 61—x-jarigen buitengewoon groot wordt.

De bezwaren, die in het algemeen een vergelijking van de gemiddelde neushoogten van door verschillende onderzoekers gemeten populaties blijkbaar dus in den weg staan, maken natuurlijk ook de waarde van de in tab. 81

Tab. 81. De gemiddelde neushoogte der volwassen Urkers vergeleken met die van eenige andere N. W.-Europeesche eiland- en kustbevolkingen.

	m.		vr.		auteur
	n	M $\pm$ m	n	M $\pm$ m	
Süderdithmarschen . .	184	59,3 $\pm$ 0,31	179	54,4 $\pm$ 0,29	Saller, 1931
Fehmarn	291	56,5 $\pm$ 0,25	326	52,2 $\pm$ 0,22	Saller, 1930
Runö	77	56,1 $\pm$ 0,42		51,2 $\pm$ 0,37	Hildén, 1926
Fär Öer	342	56,0	344	51,2	Jørgensen, 1902
Urker	121	55,5 $\pm$ 0,42	100	51,1 $\pm$ 0,42	
Terschelling	64	55,3 $\pm$ 0,33		—	Sasse, 1914
Schwansen (Schleigebied)	631	54,1 $\pm$ 0,17	590	50,4 $\pm$ 0,16	Keiter, 1931
Volendam ¹⁾	49	52,8 $\pm$ 0,60	12	50,0	Kohlbrugge, 1904

getroffen vergelijking eenigszins dubieus. Met dit voorbehoud kan men de neuslengte der Urkers in doorsnede middelmatig groot noemen; waarschijnlijk worden ze in dit opzicht overtroffen door de Süderdithmarschers, de Fehmaraners en de bevolking van het eiland Runö en van de Fär Öer. Het Terscellinger gemiddelde is vrijwel gelijk aan het Urker, de Volendammer neushoogte is evenwel geringer, hetgeen ook door de drievoudige typendifferentiatie gewaarborgd wordt, daar $D \pm m_D = 2,7 \pm 0,73$.

De volgorde der vrouwelijke gemiddelden is gelijk aan die der mannelijke, de variabiliteit der geslachtsrelatie is dus zeker niet zeer groot; inder-

¹⁾ Kohlbrugge zelf geeft als gemiddelde neuslengte 54,0 mm aan; daarin zijn echter ook de 61—x-jarigen vervat, die ik hier heb uitgeschakeld.

daad bedraagt deze meestal 1,09, op Fehmarn en in Schwansen echter 1,08, op Runö 1,10.

Tab. 82. De procentuele bezetting der neushoogte-klassen door volwassen Urkers (n = 121 m) en Volendammers (n = 49 m)

	klassegrenzen	Urk	Volendam
zeer laag	x—48	5,0	14,3
laag	49—52	21,5	36,7
middelmatig	53—56	34,7	26,5
hoog	57—60	25,6	20,4
zeer hoog	61—x	13,2	2,1

In tab. 82 zijn de varianten der neushoogte in klassen ingedeeld; terwijl een vrij groot gedeelte der Urkers in de hoge klassen valt, zijn bij de Volendammers de lagen en zeer lagen veel talrijker; het percentage der middelmatigen is daarentegen kleiner dan bij de Urkers.

De *index nasofacialis sagittalis* drukt de neushoogte uit in procenten der morphologische gezichtshoogte ¹⁾. Blijkens tab. 83 varieert de index bij de

Tab. 83. De gemiddelde *index nasofacialis sagittalis* der volwassen Urkers vergeleken met die van eenige andere N. W.-Europeesche eiland- en kustbevolkingen.

	m.		vr.		auteur	
	n	M	n	M		
Süderdithmarschen	184	49,0	179	49,9	Saller,	1931
Fehmarn	291	46,3	324	46,9	Saller,	1930
Fär Öer	342	46,1	344	45,5	Jørgensen,	1902
Runö	77	45,6		45,8	Hildén,	1926
Urk	121	44,3	100	45,5		
Terschelling	64	44,2		—	Sasse,	1914
Schwansen (Schleigebied) . .	631	43,0	590	44,1	Keiter,	1931

hier vergeleken populaties van 49 tot 43 bij de mannen, en bij de vrouwen van 50 tot 44. Het valt op, dat de volgorde bijna geheel dezelfde is als bij de gemiddelde neushoogte (zie tab. 81) en ongeveer de omgekeerde van die der morphologische gezichtshoogte (zie tab. 57). Daaruit volgt, dat naarmate de neushoogte toeneemt, ook de sagittale *index nasofacialis* groter wordt, terwijl bij het groter worden der morphologische gezichtshoogte de *index* de neiging heeft kleiner te worden, m. a. w. de neushoogte varieert niet parallel met de gezichtshoogte ²⁾.

De geslachtsrelatie van den *index* bedraagt in Süderdithmarschen 0,98, op Fehmarn 0,99, op de Fär Öer 1,01, op Runö 0,995, op Urk en in Schwansen 0,975. In het algemeen hebben de vrouwen derhalve relatief een iets langere neus dan de mannen.

¹⁾ De indices van tab. 83 werden alle naar Broca berekend uit de gemiddelden der absolute maten, niet uit de individuele indices.

²⁾ Ook hierbij dient echter rekening te worden gehouden met het feit, dat Saller wel de gezichtshoogte, maar niet de neushoogte geprojecteerd mat, hetgeen een hooger *index* oplevert. Deze conclusie behoeft dus nog verdere bevestiging.

De gemiddelde *neusbreedten* der mannelijke leeftijdsgroepen vindt men in tab. 84 vermeld. Ook deze maat blijkt tot in de regressieve phase aan waarde toe te nemen. Met uitzondering van de periode van 11 tot 12 jaar, die gekenmerkt wordt door groeistilstand, vindt een zeer geleidelijke vermeerdering plaats; de groeisnelheid is in de progressieve phase niet noemenswaard grooter

Tab. 84. De neusbreedte bij het mannelijk geslacht.

leeftijd	n	Var.-breedte	M $\pm$ m	σ	v
9	23	24—33	28,1		
10	35	24—34	28,5		
11	28	26—35	29,8		
12	40	26—34	29,8		
13	34	28—37	30,9		
14—20	81	27—39	33,6 $\pm$ 0,28	2,51	7,47
21—60	121	28—45	35,4 $\pm$ 0,28	3,07	8,67
61—x	19	28—44	36,4		

dan in de stationnaire. De vrouwelijke gemiddelden (zie tab. 85) zijn kleiner dan de mannelijke, maar stemmen er overigens volkomen mee overeen, alleen de ouderdomstoename is iets grooter, terwijl de toename in de progressieve en stationnaire phase iets geringer is.

Tab. 85. De neusbreedte bij het vrouwelijk geslacht.

leeftijd	n	Var.-breedte	M $\pm$ m	σ	v
9	19	24—33	27,9		
10	23	25—30	27,9		
11	30	24—34	28,7		
12	33	23—33	28,8		
13	21	27—33	29,7		
14—20	100	26—37	31,5 $\pm$ 0,26	2,64	8,38
21—60	100	26—38	32,7 $\pm$ 0,26	2,55	7,80
61—x	10	30—39	35,0		

De geslachtsrelatie der volwassenen bedraagt 1,08, de vrouwelijke neuzen zijn dus duidelijk smaller dan de mannelijke.

Variatiecoëfficiënten der neusbreedte zijn in N. W.-Europa bekend van 6,56 (Runö) tot 11,80 (Zweden), de Urker coëfficiënten vallen binnen deze variatie-breedte; de variabiliteit is bij de mannen weer even grooter dan bij de vrouwen.

De groeicurven der neusbreedte (fig. 23) zijn, de lagere ligging der vrouwelijke curve in aanmerking genomen, vrijwel identiek. Reeds bij de 9-jarigen is het geslachtsverschil, hoewel klein, toch aanwezig; gedurende de puberteitsperiode wordt het geleidelijk grooter.

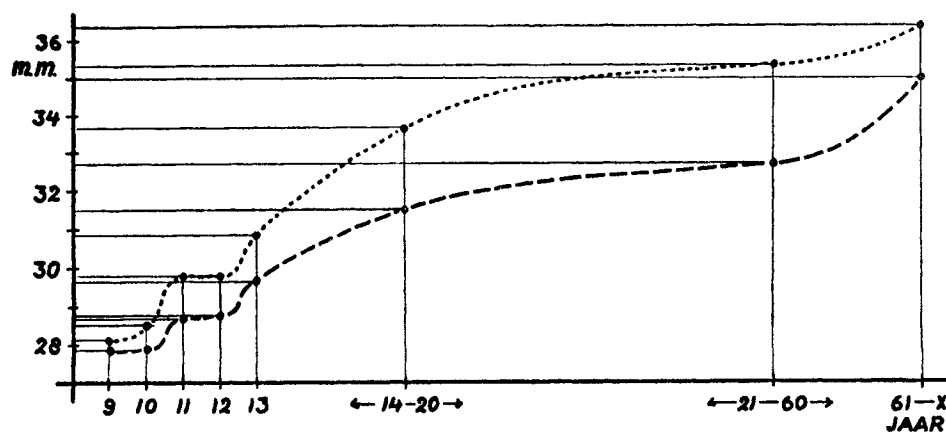

Fig. 23. De groeicurven der neusbreedte m. vr.

Het Urker gemiddelde (zie tab. 86) wordt duidelijk overtroffen door dat van Terschelling, de Farøer en Runö; het verschil tusschen de Urkers en de Terschellingers ten opzichte van de neusbreedte wordt wel door de drievoudige typendifferentie *statistisch* gewaarborgd ($D \pm m_D = 2,3 \pm 0,41$), maar *biologisch* behoeft het nog niet reëel te zijn, daar het materiaal van Sasse ook 61-x-jarigen bevatte; hoeveel heeft hij niet aangegeven. Volendam, Süderdithmarschen en Fehmarn stemmen, wat de neusbreedte betreft, goed met Urk overeen; de bewoners van het Schleigebied aan de Sleswijksche Oostkust hebben daarentegen in doorsnede iets smallere neuzen.

De geslachtsrelatie der neusbreedte is vrij variabel: deze is op Urk, in Volendam en in Schwansen 1,08, op Fehmarn 1,09, op Runö 1,10, in Süderdithmarschen 1,12 en op de Farøer bedraagt ze zelfs 1,13.

Tab. 86. De gemiddelde neusbreedte der volwassen Urkers vergeleken met die van eenige andere N. W.-Europeesche eiland- en kustbevolkingen.

	m.		vr.		auteur
	n	M $\pm$ m	n	M $\pm$ m	
Terschelling	64	37,7 $\pm$ 0,30	—	—	Sasse, 1914
Farøer	342	37,6	344	33,2	Jørgensen, 1902
Runö	77	37,0 $\pm$ 0,27	—	33,8 $\pm$ 0,27	Hildén, 1926
Volendam ¹⁾	44	35,5 $\pm$ 0,43	12	32,9	Kohlbrugge, 1904
Urk	121	35,4 $\pm$ 0,28	100	32,7 $\pm$ 0,26	
Süderdithmarschen . .	184	35,4 $\pm$ 0,21	179	31,5 $\pm$ 0,19	Saller, 1931
Fehmarn	291	35,3 $\pm$ 0,20	326	32,3 $\pm$ 0,14	Saller, 1930
Schwansen (Schleigebied)	631	34,1 $\pm$ 0,15	590	31,6 $\pm$ 0,09	Keiter, 1931

¹⁾ Kohlbrugge zelf geeft het afgerond gemiddelde 40,0 mm voor de neusbreedte der Volendamers aan; onafgerond bedraagt het 36,4 mm. Ook hierbij zijn de 61-x-jarigen meegerekend, die ik in tab. 86 heb uitgeschakeld.

In tab. 87 zijn de individuele neusbreedten der Urkers in klassen ingedeeld. Het grootste percentage valt in de klasse der middelmatigen, terwijl het aantal smalle en zeer smalle neuzen bijna dubbel zoo groot is als het aantal breede en zeer breede. De verdeling der Volendammer neusbreedten, die ter vergelijking is bijgevoegd, vertoont een eenigszins ander beeld; de breede neuzen zijn daar talrijker.

Tab. 87. De procentuele bezetting der neusbreedte-klassen door Urkers (n = 121 m) en Volendammers (n 44 m, Kohlbrugge, 1904)

	klassegrenzen	Urk	Volendam
zeer smal	x—31	8,3	2,3
smal	32—34	30,6	31,8
middelmatig	35—37	41,3	36,4
breed	38—40	16,5	27,3
zeer breed	41—x	3,3	2,3

De verhouding van de neusbreedte tot de neushoogte wordt aangegeven door den *neusindex*; deze drukt n.l. de neusbreedte uit in procenten der neushoogte. De verschillende gegevens daaromtrent vindt men in tab. 88, voorzover de mannelijke leeftijdsgroepen betreft. Naast de gewone gemiddelden, die uit de individuele indices werden berekend (kolom $M \pm m$), bevinden

Tab. 88. De neusindex bij het mannelijk geslacht (zie tekst).

leeftijd	n	Var.-breedte	M (Broca)	$M \pm m$	σ	v
9	23	51—78	65,5	66,6		
10	35	52—86	63,5	64,7		
11	28	57—90	67,0	67,5		
12	40	53—84	64,1	64,4		
13	34	57—79	64,9	66,4		
14—20	82	50—77	63,5	$65,0 \pm 0,72$	6,54	10,06
21—60	121	48—85	63,8	$64,9 \pm 0,69$	7,59	11,69
61—x	19	46—83	65,5	65,8		

zich de gemiddelden, die uit de gemiddelden der absolute neusmaten werden afgeleid, naar de methode van Broca, daar mij bleek, dat tusschen deze beide niet onaanzienlijke verschillen bestaan: bij de mannen is de gemiddelde neusindex naar Broca 0,3—1,5 index-eenheid kleiner dan de gewone. Waaraan dit verschijnsel valt toe te schrijven, kan eerst aan de hand van verder vergelijkingsmateriaal uitgemaakt worden; vast staat, dat de beide rekenmethodes in dit opzicht niet gelijkwaardig zijn — de berekening uit de individuele waarden van den neusindex is ongetwijfeld de meest juiste — en dat de daaruit verkregen resultaten niet zonder meer vergelijkbaar zijn ¹⁾.

¹⁾ De opmerking van Saller (1931), die uitsluitend de berekening naar Broca toepast, dat de Broca-gemiddelden „gelegentlich genauer” zijn, klopt in elk geval voor den neusindex niet, evenmin als zijn conclusie, dat de verschillen „praktisch unwesentlich” zijn. Als oorzaak voor de verschillen geeft hij op kleinheid en inhomogeniteit van het materiaal; ook dit is blijkbaar onjuist voorzover het laatste betreft, terwijl bij kleine n het verschil niet grooter blijkt te worden.

Tab. 88 toont aan, dat van regelmatige groeiveranderingen van den neusindex bij het Urker materiaal geen sprake kan zijn; met eenige — waarschijnlijk toevallige — schommelingen blijft het gemiddelde toch vrij dicht bij de waarde 65. De vrouwelijke gemiddelden (zie tab. 89) liggen iets verder uit

Tab. 89. De neusindex bij het vrouwelijk geslacht.

leeftijd	n	Var.-breedte	M (Broca)	M $\pm$ m	σ	v
9	19	58—85	64,9	64,7		
10	23	49—71	62,6	61,9		
11	30	48—79	62,8	62,5		
12	33	45—79	63,3	63,4		
13	21	56—84	65,1	66,0		
14—20	100	55—76	63,8	64,8 $\pm$ 0,50	5,03	7,76
21—60	100	48—82	64,0	65,6 $\pm$ 0,72	7,16	10,95
61—x	10	60—85	67,7	72,4		

elkaar; gedurende de progressieve phase blijven ze beneden de mannelijke waarden, bij de volwassenen is het vrouwelijk gemiddelde iets grooter. De buitengewoon sterke toename van de indexwaarde in de regressieve phase moet waarschijnlijk aan het kleine aantal geweten worden.

De geslachtsrelatie der volwassenen bedraagt 0,99, het geslachtsverschil is echter statistisch niet gewaarborgd.

De variabiliteit ten opzichte van den neusindex is op Urk vrij groot; de variatiecoëfficiënt der mannen is iets hoger dan die der vrouwen, maar beide blijven binnen de N. W. Europeesche variatiebreedte van 8,80 (Zweden) — 12,66 (Noren).

Fig. 24 geeft de graphische voorstelling weer van de gemiddelden van tab. 88 en 89. Terwijl zoowel op jeugdigen als op ouderen leeftijd de mannelijke en de vrouwelijke curve uiteenwijken (hetgeen overigens ook toevallig kan zijn), loopen ze vanaf het 13e jaar tot in de stationnaire phase vrijwel parallel.

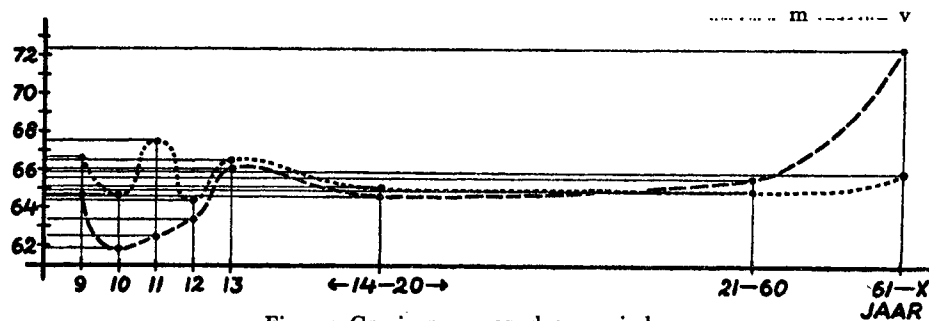

Fig. 24 Groeicurven van den neusindex.

Een vergelijking van de gemiddelde neusindices van verschillende populaties staan nog meer moeilijkheden in den weg dan bij de neushoogte het geval was; immers de neushoogte bepaalt mede den neusindex, zoodat

hier dezelfde beperkingen gelden als daar, terwijl bij den neusindex bovendien het verschil in rekenmethode zijn invloed nog laat gelden. In tab. 90 zijn daarom de bevolkingen, waarvan de gemiddelden naar Broca zijn berekend, met een * gekenmerkt. Het blijkt echter niet steeds, welke methode werd gevolgd.

Tab. 90. De gemiddelde neusindex der volwassen Urkers vergeleken met dien van eenige andere N. W.-Europeesche eiland- en kustbevolkingen.

	m.		vr.		auteur
	n	M $\pm$ m	n	M $\pm$ m	
Volendam	56	68,9 $\pm$ 1,08	12	68,7	Kohlbrugge, 1904
Terschelling	64	68,6 $\pm$ 0,70		—	Sasse, 1914
Fär Öer	342	67,6	344	65,2	Jørgensen, 1902
Runö	77	66,1 $\pm$ 0,65		66,3 $\pm$ 0,64	Hildén, 1926
Urk	121	64,9 $\pm$ 0,69	100	65,6 $\pm$ 0,72	
Schwansen (Schleigebied) *	631	63,3 $\pm$ 0,24	590	62,7 $\pm$ 0,21	Keiter, 1931
Fehmarn *	290	62,4 $\pm$ 0,40	324	61,8 $\pm$ 0,35	Saller, 1930
Süderdithmarschen *	183	59,7 $\pm$ 0,49	179	57,9 $\pm$ 0,50	Saller, 1931
Finkenwärder	70	58,4	73	56,1	Scheidt, 1927

Zoowel het Volendammer als het Terschellinger gemiddelde (die onderling ongeveer identiek zijn) overtreft den gemiddelden neusindex der Urkers met statistische zekerheid, want voor Volendam $D \pm m_D = 4,0 \pm 1,28$ en voor Terschelling $D \pm m_D = 3,7 \pm 0,98$ ten opzichte van Urk.

Biologisch hangt verder de zekerheid af van de overeenstemming in meetmethode, die zich uiteraard niet meer laat beoordeelen.

In verband met de Broca-gemiddelden staat het niet vast, dat Schwansen en Fehmarn een relatief smalneuziger bevolking hebben dan Urk, voor Süderdithmarschen en Finkenwärder is dit wel waarschijnlijk.

Het heeft weinig zin de verschillende geslachtsrelaties vast te stellen, daar het geslachtsverschil veelal gering en statistisch ongewaarborgd is.

In tab. 91 is, naar de gebruikelijke indeeling, de procentueele bezetting der neusindexklassen weergegeven; ter vergelijking is de verdeling der Volendammers en die der Fehmaraners bijgevoegd.

Tab. 91. De procentueele bezetting der neusindexklassen door Volendammers (Kohlbrugge, 1904), Urkers en Fehmaraners (Saller, 1930).

	index- klassegrenzen	Volendam	Urk		Fehmarn	
		n = 56 m.	n = 121 m.	n = 100 vr.	n = 290 m.	n = 324 vr.
hyperleptorrhin . . .	x—54,9	—	11,7	9,0	7,9	12,3
leptorrhin	55,0—69,9	69,6	66,1	65,0	74,9	75,3
mesorrhin	70,0—84,9	26,8	21,5	26,0	16,9	12,4
chamaerrhin	85,0—99,9	3,6	0,8	—	0,3	—
hyperchamaerrhin . .	100,0—x	—	—	—	—	—

Evenals bij andere N. W. Europeesche populaties is ook bij de Urkers verreweg het grootste percentage leptorrhin, bij de Volendammers in iets mindere, bij de Fehmaraners in meerdere mate. Het aantal chamaerrhinen is in Volendam klein, op Urk en op Fehmarn uiterst gering. In dezelfde volgorde neemt ook het percentage mesorrhinen af.

De verdeling der vrouwen wijkt slechts weinig af van die der mannen en bij de verschillende populaties niet steeds in denzelfden zin. Chamaerrhinen echter komen niet alleen op Urk en op Fehmarn niet onder de vrouwen voor, maar dit is ook elders in N. W. Europa het geval, zoodat deze geringere neiging tot chamaerrhinie bij het vrouwelijk geslacht waarschijnlijk als geslachtsverschil is op te vatten.

Van de *mondbreedte* tenslotte vindt men de gemiddelden enz. voor het mannelijk geslacht in tab. 92. Daaruit blijkt, dat ook deze gezichtsmaat tot op hoogen leeftijd nog in waarde toeneemt; de groeisnelheid is echter gedurende de progressieve phase aanmerkelijk grooter dan in de stationnaire phase, terwijl daarna het breeder worden van den mond weer iets sneller in

Tab. 92. De mondbreedte bij het mannelijk geslacht.

leeftijd	n	Var.-breedte	M $\pm$ m	σ	v
9	23	32—50	40,5		
10	35	35—49	42,2		
11	28	35—53	43,3		
12	40	30—54	43,3		
13	34	38—49	44,4		
14—20	81	42—62	50,5 $\pm$ 0,53	4,77	9,44
21—60	121	44—66	51,3 $\pm$ 0,40	4,43	8,64
61—x	19	47—62	53,4		

zijn werk gaat, hetgeen waarschijnlijk aan verslapping van de orbicularis oris en andere mondspieren toegeschreven moet worden.

Bij het vrouwelijk geslacht (zie tab. 93) verloopt de groei over het algemeen geleidelijker, verschil in groeisnelheid tusschen de verschillende perioden valt niet te constateeren. Reeds gedurende de jeugd is het geslachtsverschil merkbaar, duidelijk wordt het echter eerst in de puberteitsperiode

Tab. 93. De mondbreedte bij het vrouwelijk geslacht.

leeftijd	n	Var.-breedte	M $\pm$ m	σ	v
9	19	33—49	40,3		
10	23	34—49	41,0		
11	30	35—49	41,4		
12	33	30—50	42,4		
13	21	38—48	43,0		
14—20	100	38—51	45,1 $\pm$ 0,30	3,01	6,66
21—60	100	36—57	47,5 $\pm$ 0,46	4,55	9,58
61—x	10	42—57	49,1		

door de verhoogde groeisnelheid bij het mannelijk geslacht, die bij de vrouwen niet optreedt; dit resulteert in den smalleren mond van het vrouwelijk geslacht. De geslachtsrelatie bedraagt bij de 14—20-jarigen 1,12, bij de 21—60-jarigen 1,08 en bij de ouderen 1,09.

Wat de variabiliteit van de mondbreedte der Urkers betreft, absoluut zijn de variatiecoëfficiënten tamelijk groot; of dit relatief ook het geval is, is moeilijk te beoordeelen, daar slechts zeer weinig vergelijkingsmateriaal ter beschikking staat. In het Schleigebied aan de Oostkust van Sleeswijk-Holstein is de variatiecoëfficiënt bij de mannen 8,59; deze stemt dus vrij goed met de Urker coëfficiënt overeen. Die van de vrouwen is daarentegen iets lager, n.l. 8,17 ¹⁾. De variatiecoëfficiënten, die Kaiser (1939) voor de mondbreedte van Amsterdamsche studenten vond (m. 7,70, vr. 7,26) zijn echter nog lager, hetgeen opnieuw bewijst, dat men in het algemeen aan de hand van variatiecoëfficiënten niet de raszuiverheid of de homogeniteit van een populatie kan beoordeelen (Eugen Fischer, 1936); immers de Amsterdamsche studenten vormen ten opzichte van de Urkers een vrij heterogene groep.

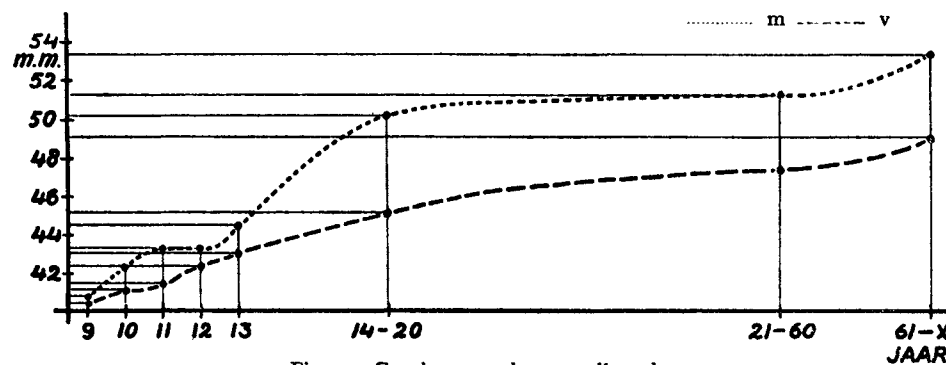

Fig. 25 Groeicurven der mondbreedte.

Fig. 25 geeft de groeicurven der mondbreedte weer; terwijl de mannelijke curve een duidelijken knik vertoont, veroorzaakt door het verschil in groeisnelheid in de progressieve en stationnaire phase, valt de vrouwelijke curve op door een uiterst vlak verloop.

De gemiddelde mondbreedte der 21—60-jarige Urkers is in tab. 94 vergeleken met die van eenige andere groepen, waarvan de onderlinge vergelijkbaarheid waarschijnlijk niet groot is vanwege sociale selectie enz., maar die toch een globale oriëntatie mogelijk maakt. Naar de weinige ter beschikking staande gegevens te oordeelen, is de Urker mond vrij smal. Nog smallere monden hebben in het mannelijk geslacht de Amsterdamsche studenten, bij de vrouwen de Belgen en de Franschen. De geslachtsrelatie blijkt uiterst variabel te zijn: bij de Duitschers uit het Schleigebied en bij de Amster-

¹⁾ Keiter heeft de statistische methode van Lenz aangewend en niet σ , maar c bepaald; ik berekende daaruit v op den grondslag $\sigma = 1,25 c$.

Tab. 94. De gemiddelde mondbreedte der 21—60-jarige Urkers, vergeleken met die van eenige andere groepen

	m.	vr.	auteur
	M ± m	M ± m	
Poolsche Joden	56,0	49,0	geciteerd naar Martin 1928
Duitschers (Schleigebied)	55,3 ± 0,16	52,0 ± 0,14	Keiter, 1931
Belgen	54,0	46,0	Quételet } naar Martin, 1928
Franschen	53,0	47,0	
Urkers	51,3 ± 0,40	47,5 ± 0,46	Kaiser, 1939
Amsterdamsche Studenten	50,4 ± 0,36	47,5 ± 0,34	

damsche studenten is deze het kleinst en bedraagt 1,06; bij de Urkers 1,08, bij de Franschen 1,12 en bij de Poolsche Joden 1,14; maximaal is ze met 1,17 bij de Belgen.

Ook de procentueele bezetting der mondbreedteklassen, die in tab. 95 is weergegeven, toont aan, dat een relatief smalle mond voor Urk typisch genoemd kan worden, daar bijna de helft der eilandbewoners in de klassen der smal- of zeer smalmondigen valt; de breedmondigen zijn veel minder talrijk.

Tab. 95. De procentueele bezetting der mondbreedteklassen door 21—60-jarige Urker mannen (n = 121)

	klassegrenzen	%
zeer smal	x—45	9,1 ± 2,61
smal	46—50	37,2 ± 4,39
middelmattig	51—55	34,7 ± 4,32
breed	56—60	15,7 ± 3,28
zeer breed	61—x	3,3 ± 1,62

4. Pigmentatie.

Terwijl Harting (1853), die tijdens een verblijf van enkele dagen op het eiland persoonlijk met de bevolking had kennis gemaakt, de Urkers over het algemeen blond noemde, viel Sasse (1914) juist het groote aantal donkerblonden, bruinen en zwarten op; zelfs de overigens in N. W. Europa zeldzame diepzwarte haarkleur ontbrak volgens hem op Urk niet. Onder de geheele autochthone mannelijke bevolking had hij slechts 3 blondharigen geconstateerd. Ieder, die het voormalig eiland bezoekt, kan er zich gemakkelijk van overtuigen, dat de bevolking van thans inderdaad zeer donkerharig is. Daar men verder moeilijk kan aannemen, dat de haarkleur in het verloop van slechts enkele generaties een dergelijke verandering zou hebben ondergaan, moet men wel vaststellen, dat de qualificatie van Harting onjuist is geweest. Ook de cijfers, die bij het bloedgroeponderzoek (1928—1930) op Urk zijn verkregen, wijzen in deze richting: van de 277 volwassenen en kinderen (m. en vr.) waren:

36,1 ± 2,9 % lichtblond of rood en
63,9 ± 2,9 % donkerblond of zwart.

Voorzoover mij bekend, werd hierbij de haarkleur eenvoudig naar den indruk bepaald; een haarkleurtafel werd niet gebruikt, zoodat invloed van subjectieve momenten niet uitgesloten is. Bij het onderhavig onderzoek werd de beoordeeling der haarkleur wel aan een objectief criterium getoetst, maar wijl ik niet de beschikking had over de thans internationaal gebruikte haarkleurtafel van Fischer-Saller (1928), was ik aangewezen op het gebruik van de Amsterdamsche academische haarkleurtafel. Deze bestaat uit verschillend gekleurde haarstrengen, voorzien van de nummers 1 tot en met 6, die respectievelijk geheel of nagenoeg geheel overeenkomen met de kleuren U, M, H, IV, E en A van de haarkleurtafel van Fischer-Saller ¹⁾. Zijn de daarmee verkregen resultaten ongetwijfeld meer betrouwbaar, dan wanneer alleen op den indruk wordt afgegaan, toch bracht het gebruik van de academische haarkleurtafel meermalen moeilijkheden met zich mee, vooral in die gevallen, waarbij een tusschenliggende haarkleur bij een der nummers moest worden ondergedeeld. Verder bleek het noodzakelijk nog een uitbreiding te treffen, daar op Urk een haarkleur voorkwam, die duidelijk donkerder was dan nr. 1, de donkerste kleur van de academische haarkleurtafel. Op de lijsten heb ik deze kleur, waartoe vooral ook het reeds door Sasse gecon-

¹⁾ Voor de vaststelling en mededeeling dezer equivalenten zeg ik ook hier Dr. A. de Froe van het Anatomisch-Embryologisch Laboratorium van Prof. Woerdeman te Amsterdam mijn hartelijken dank.

stateerde diepzwart werd gerekend, met 1 + aangegeven. In tab. 96 vindt men de procentueele verdeeling dezer haarkleuren; het materiaal werd daartoe in drie leeftijdsgroepen ingedeeld ¹⁾, terwijl de percentages voor het mannelijk en het vrouwelijk geslacht afzonderlijk werden berekend. In fig. 26 vindt men de gegevens van tab. 96 graphisch voorgesteld door middel van blok-diagrammen, die de leeftijdsveranderingen in de bezetting der haarkleurklassen duidelijk laten uitkomen. Zeer opvallend treedt daarbij aan het

Tab. 96. De procentueele verdeeling der haarkleuren.

academische haarkleurtafel	haarkleurtafel Fischer- Saller	9—13 jaar		14—20 jaar		21—x jaar	
		m. n = 160	vr. n = 126	m. n = 82	vr. n = 100	m. n = 130	vr. n = 100
1 +	zwart Y	1,3	0,8	6,1	—	16,2	38,0
1	zeer donker bruin U	8,1	14,3	18,3	30,0	36,1	40,0
2	donkerblond M	26,9	30,2	37,9	35,0	38,5	15,0
3	blond H	38,8	33,3	30,5	30,0	7,7	5,0
4	rood IV	2,5	2,4	1,2	1,0	0,7	1,0
5	lichtblond E	20,6	18,3	6,1	4,0	0,7	1,0
6	witblond A	1,9	0,8	—	—	—	—

licht het verschijnsel van het z.g. „Nachdunkeln”, het donkerder worden van de haarkleur in den loop van den individueelen cyclus: terwijl de percentages der zeer donkere haarkleuren van de schoolkinderen via de jeugdigen naar de volwassenen een geweldige vermeerdering ondergaan, verdwijnt het witblonde haar geheel en wordt het aantal individuen met blonde of lichtblonde haarkleur veel minder talrijk, een gevolg van de algeheele verschuiving van blond via donkerblond naar donkerbruin en zwart. Ook het percentage der roodharigen ondergaat, hoewel in mindere mate, een vermindering.

Opmerkelijk is in dit opzicht het geleidelijk voortschrijden dezer verdonkering. Van de leeftijdsgroep der 9—13-jarigen naar die der 14—20-jarigen is de afname het sterkst bij de *lichtblonden*, de overgang naar de volwassenen wordt echter gekenmerkt door een sterke vermindering der *blonden* en gedeeltelijk zelfs der *donkerblonden*.

Over de geheele linie is verder — hoewel statistisch meestal niet gewaarborgd — een vrij duidelijk geslachtsverschil merkbaar. Aan den blonden kant overwegen n.l. de mannelijke percentages, aan den kant der donkere haarkleuren zijn de vrouwelijke percentages daarentegen het grootst. Bij de donkerblonden komt er een eigenaardige verbinding van groeiverandering en geslachtsverschil tot stand. Terwijl bij de 9—13-jarige donkerblonden het vrouwelijk geslacht in de meerderheid is, overheerschen bij de 14—20-jarigen en in nog meerdere mate bij de volwassenen de mannen in aantal,

¹⁾ De grijsjarigen, overigens op Urk niet erg talrijk, werden daarbij uitgeschakeld.

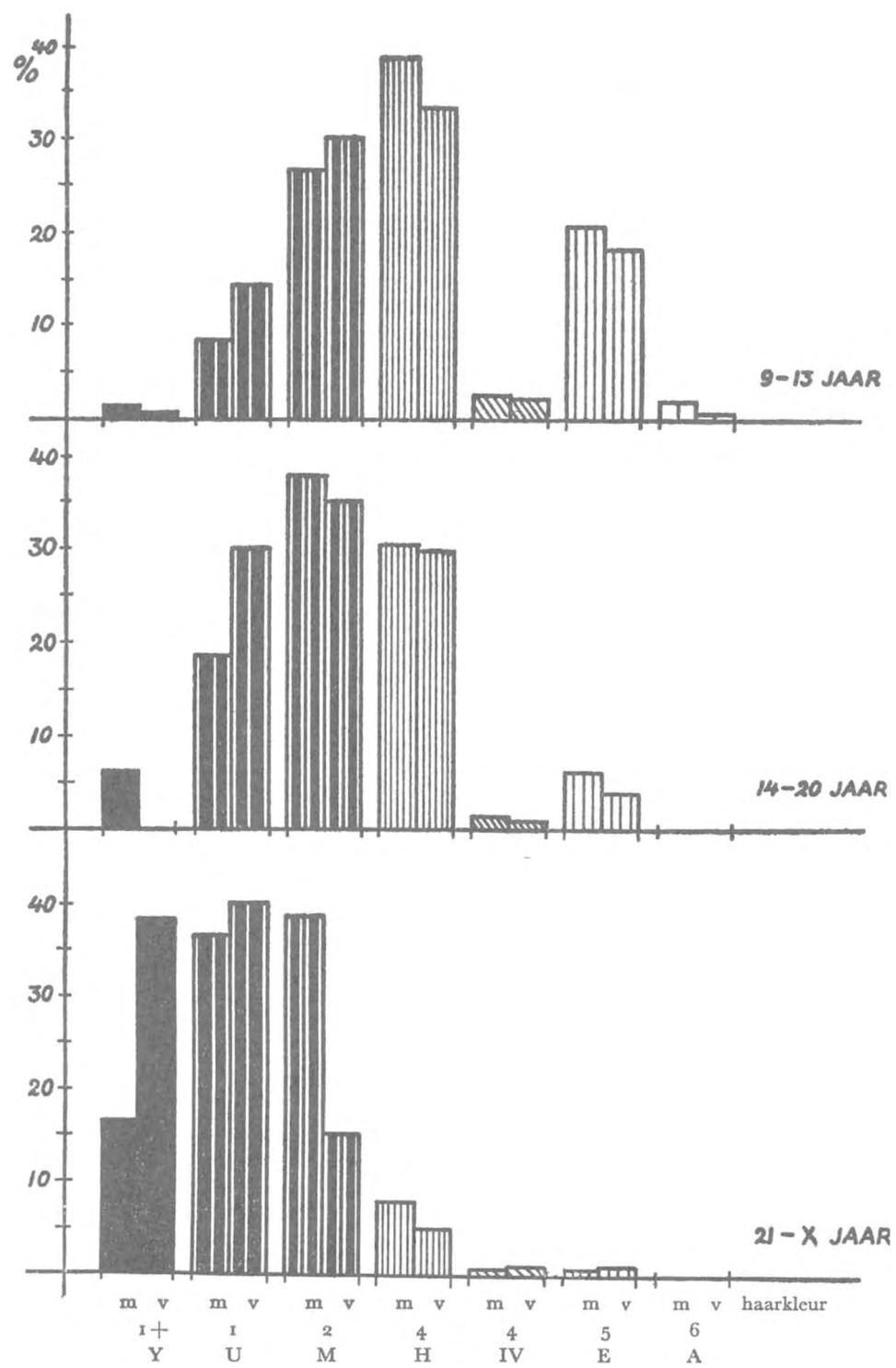

Fig. 26 Blok-diagrammen der procentueele haarkleurverdeling.

zoodat men van een omkeering van dit relatieve geslachtsverschil kan spreken. Het geheele verschijnsel is des te opmerkelijker, omdat bij andere populaties dit geslachtsverschil veelal niet zoo duidelijk tot uiting komt.

Het is niet zonder belang om na te gaan, in hoeverre er overeenstemming bestaat tusschen de hierboven reeds vermelde cijfers, die ten opzichte van de haarkleur bij het bloedgroeponderzoek zijn verkregen en de cijfers van tab. 96. Daartoe zijn deze in tab. 97 dienovereenkomstig gegroepeerd,

Tab. 97. De procentuele verdeling der haarkleuren.

haarkleur	9—13 jaar n = 286 m. + vr.	14—20 jaar n = 182 m. + vr.	21—x jaar n = 240 m. + vr.
donkerblond-zwart (2—1+)	40,7 ± 2,9	64,0 ± 3,6	91,3 ± 1,8
blond-lichtblond (3—6) . . .	56,8 ± 2,9	34,9 ± 3,5	7,9 ± 1,7
rood (4)	2,5 ± 0,9	1,1 ± 0,8	0,8 ± 0,6

echter met bijbehoud van de indeeling in leeftijdsklassen, hetgeen bij het bloedgroeponderzoek onnoodig was, zoodat zich daarbij kinderen, jeugdigen en volwassenen in één groep bevinden. Er blijkt nu inderdaad een merkwaardige overeenstemming te bestaan tusschen de percentages van tab. 97 (leeftijdsklasse 14—20 jaar) en de haarkleurpercentages van het bloedgroeponderzoek; het verschil bedraagt slechts 0,1 %. Het feit, dat die overeenkomst alleen geldt voor de 14-20-jarigen wordt afdoende verklaard door den leeftijdsopbouw van het bloedgroepmateriaal. Zeer duidelijk laten ook de cijfers van tab. 97 het verschijnsel van het donkerder worden van de haarkleur met klimmenden leeftijd zien. Lenz (1925) was de eerste, die waarschijnlijk maakte, dat dit als hormoonwerking verklaard moet worden; de erfactoren voor pigmentvorming zouden n.l. eerst door de geslachtshormonen geactiveerd worden. Op Urk is het „Nachdunkeln” wel zeer opvallend: het percentage der donkerharigen wordt meer dan verdubbeld, terwijl de blonden bijna gedecimeerd worden! Ook in het percentage der roodharigen uit zich dit. Immers, hoewel het verschil in percentage tusschen kinderen en volwassenen statistisch niet vaststaat ($D \pm m_D = 1,7 \pm 1,1$), zou de gelijkmatige daling van het aantal roodharigen met toenemenden leeftijd er toch wel op kunnen wijzen, dat het hier een reëel verschijnsel betreft, hetgeen men dan als volgt zou kunnen verklaren. Bij een aantal roodharigen zullen naast de allelen uit de multiple serie, die de verschillende nuances der roode haarkleur veroorzaakt, ook allelen uit de serie voor donkerharigheid aanwezig zijn. Deze laatste komen gedurende de kindsheid niet tot uiting, zoodat deze personen dan roodharig zijn. Met de verhoogde werkzaamheid der klieren met interne secretie tijdens de puberteit wordt de pigmentvorming geactiveerd, waardoor het melanokeratide tot stand komt, dat ten slotte het rhodokeratide volkomen overdekt en een donkere haarkleur bewerkstelligt.

Dat een dergelijke verandering van haarkleur inderdaad voorkomt, maakt het getuigenis van een ouden Urker (met haarkleur 1) waarschijnlijk, die verklaarde, dat hij in zijn jeugd uitgesproken rossig was geweest ¹⁾.

De indruk van Sasse (1911, 1914), dat een opmerkelijk groot aantal Urkers donkerharig is, wordt dus volkomen door de cijfers bevestigd. Ook wanneer men, zooals in tab. 98 is geschied, de procentueele verdeling van

Tab. 98. De procentueele verdeling der haarkleuren bij volwassen Urkers (m. + vr.), vergeleken met die bij eenige andere N. W.-Europeesche populaties.

	donkerbruin — zwart	donker- blond	blond	rood	auteur
Urk	62,5	28,8	7,9	0,8	
Fär Öer	59,7	40,0		0,3	Jørgensen, 1902
Fehmarn	52,4	27,0	20,6	—	Saller, 1930
Volendam	33,8	11,8	54,4	—	Kohlbrugge, 1904
Süderdithmarschen	32,9	37,4	27,5	2,3	Saller, 1931
Terschelling	31,5	22,2	46,3	—	Sasse, 1914
Maasholm	28,0	56,0	14,0	2,0	Keiter, 1931
Spiekeroog	14,4	42,2	38,9	4,4	Ruhnau, 1925
Puttershoek	11,5	54,5	29,1	4,2	Hers, 1938

de haarkleuren bij de Urkers vergelijkt met die van andere N. W. Europeesche populaties, blijkt, dat dit aantal maximaal is. Toch dient daarbij wel in het oog te worden gehouden, dat een vergelijking dezer haarkleur-verdeelingen vele hinderpalen in den weg staan.

Eenerzijds is n.l. bij de vaststelling der haarkleur dikwijls alleen op den indruk afgegaan, anderzijds worden de onderscheiden haarkleuren op de meest verschillende wijzen tot groepen vereenigd.

Waar de scheidslijn tusschen blond en donkerblond wordt getrokken, of de donkerblonden tot de blonden of tot de donkerharigen worden gerekend, in al dergelijke gevallen is de toch noodzakelijke overeenstemming maar al te dikwijls volkomen zoek. Bij de samenstelling van tab. 98 is met deze overwegingen zooveel mogelijk rekening gehouden, zoodat de haarkleurverdeelingen dezer populaties althans eenigszins vergelijkbaar zijn. Het percentage donkerbruin- tot zwartharigen is het hoogste bij de Urkers. Eigenaardigerwijze zijn het eveneens eilandbewoners of visschersbevolkingen, die in dit opzicht Urk het meest benaderen: de Fär Öer met 59,7 % donkerharigen, het eiland Fehmarn met 52,4 %; op vrij grooten afstand volgen dan eerst de Volendammers, de Süderdithmarschers en de Terscellingers en Maasholmers. Het aantal donkerharigen onder de Spiekerooger Oostfriezen en

¹⁾ De onderzoekingen van Sary (naar Eugen Fischer, 1939) hebben uitgewezen, dat rood- en donkerkleurig haar niet alleen in pigment, maar ook in keratine verschillen. Ik kan niet beoordeelen of bovenstaande verklaring daarmee vereenigbaar is.

Overigens vond ook Saller (1930) op het eiland Fehmarn, dat eveneens zeer donkerharig is, een vermindering van het percentage roodharigen met toenemenden leeftijd, hoewel minder duidelijk. Hij wijt dit echter aan de rassenkundige samenstelling van zijn materiaal, die bij de kinderen een andere zou zijn dan bij de volwassenen, hetgeen op Urk zeer zeker niet het geval is.

onder de bewoners van Puttershoek en Maasdam (Hoeksche Waard, Z.-H.) is gering; het aantal donkerblonden is daarentegen bij de laatste drie populaties zeer hoog. Wat het percentage der roodharigen betreft, tab. 98 vertoont in dit opzicht slechts geringe verschillen; de zwakst gepigmenteerde bevolkingen (Spiekeroog en Puttershoek) hebben hier de meeste roodharigen, hetgeen misschien toevallig is, daar Bolk (1904, 1908) in Nederland een ongeveer gelijk percentage roodharigen in het Noorden en in het Zuiden kon vaststellen. In Europa echter neemt het aantal roodharigen van het Noorden naar het Zuiden af.

Ook omtrent de *oogkleur* der Urkers heeft Sasse (1911) zijn bevindingen weergegeven. Hij noemt het aantal bruine oogen opvallend zeldzaam (in verband met de uitgesproken donkere haarkleur), terwijl daarentegen blauwe, lichtgrijze en grijze met bruin gemengde (bruingroene) oogen zeer veel voorkwamen. Goed in overeenstemming hiermede zijn de cijfers van tab. 99,

Tab. 99. De procentuele verdeling der oogkleuren.

academische oogkleurtafel	oogkleurtafel van Martin	9—13 jaar		14—20 jaar		21—x jaar	
		m. n = 160	vr. n = 126	m. n = 82	vr. n = 100	m. n = 140	vr. n = 110
1 bruin	3	—	—	—	1,0	—	—
2 lichtbruin	4	5,6	7,9	7,2	19,0	9,3	18,2
3 gemengd bruin	5—7	13,1	8,7	2,4	6,0	12,9	4,5
4 gemengd	8—9	5,6	7,0	6,1	11,0	4,3	2,7
5 gemengd	10—11	6,3	10,4	9,8	6,0	2,9	8,2
6 gemengd grijs	11—12	3,8	10,4	8,5	4,0	7,1	9,1
7 grijs	12	30,6	22,2	29,3	27,0	25,7	32,7
8 blauw	14—15	35,0	33,3	36,6	26,0	37,9	24,6

die de procentuele verdeling der oogkleuren bij het Urker materiaal weergegeven. Bij de vaststelling der oogkleur moest gebruik worden gemaakt van de Academische oogkleurtafel, die bestaat uit acht oogen in de kleuren van bruin tot blauw, overeenkomend met de volgende aequivalenten van de oogkleurtafel van Martin: 3, 4, 5—7, 8—9, 10—11, 11—12, 12 en 14—15 ¹⁾. Zooals uit de vele dubbele symbolen reeds blijkt, kunnen de resultaten niet direct vergeleken worden met die, welke met de oogkleurtafel van Martin verkregen zijn, ingedeeld in de groepen 1—6 bruin, 7—12 gemengd, 13—16 blauw, naar het voorstel van Martin. Daarbij veroorzaken de grenskleuren der gemengde groep de meeste moeilijkheden. Daar oogkleur 3 (acad.) niet meer zuiver lichtbruin is, werd deze bij de gemengde oogkleuren ingedeeld, terwijl 7 evenals 8 (acad.) een groep op zich zelf vormden. In fig. 27 vindt men de blokdiagrammen voor deze groepenindeeling: 1—2 bruin; 3—6 gemengd; 7 grijs; 8 blauw.

Leeftijdsveranderingen in de procentuele bezetting der oogkleurklassen zijn niet zoo opvallend als bij de haarkleur; bovendien verlopen ze bij de

¹⁾ Ook deze aequivalenten werden door Dr. de Froe vastgesteld.

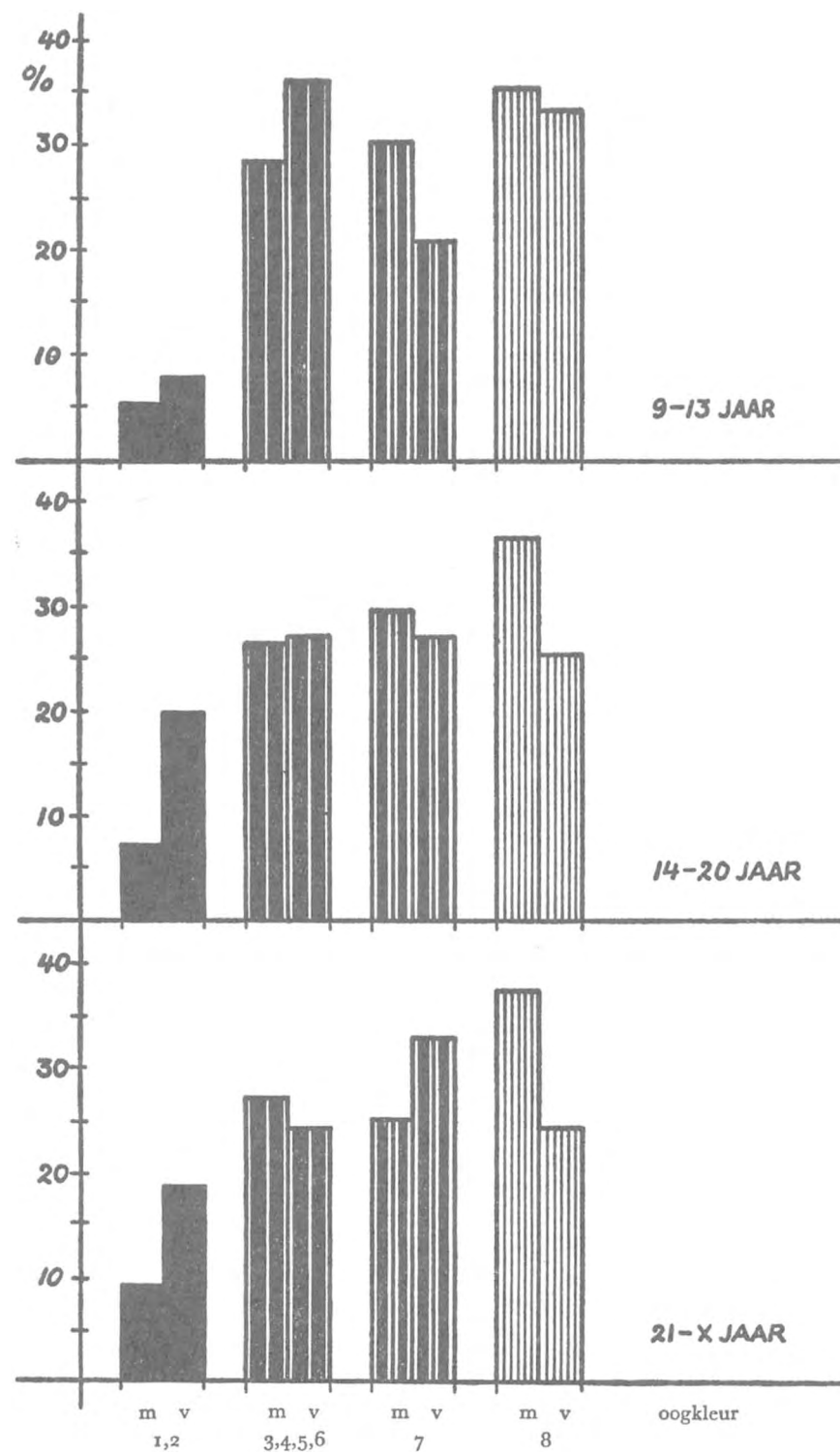

Fig. 27 Blok-diagrammen der procentueele oogkleurverdeling.
(1,2=bruin; 3,4,5,6=gemengd; 7=grijs; 8=blauw)

beide geslachten eenigszins verschillend volgens tab. 99; ook in fig. 27 komt dat duidelijk uit. Het aantal bruinoogige vrouwen schijnt met klimmenden leeftijd toe te nemen, in veel sterkere mate dan bij de mannen het geval is. Het percentage vrouwen met een gemengde oogkleur vermindert daarentegen, terwijl het bij de mannen vrijwel gelijk blijft. De grijze oogen nemen gedurende het verloop van de progressieve phase bij de Urker vrouwen in aantal toe, bij de Urker mannen echter vermindert dit aantal. Bij de blauwoogigen zijn deze verhoudingen net omgekeerd; tegenover een geringe toename bij het mannelijk geslacht, staat een grootere afname bij de vrouwen.

In hoeverre men nu bij deze naar de sexen verschillende leeftijdsveranderingen met een reëel verschijnsel heeft te maken, laat zich vanwege de groote statistische foutenpercentages slechts moeiliijk beoordeelen. Daarvoor pleit misschien, dat al deze groeiveranderingen tot één verschijnsel teruggebracht kunnen worden: het sterker worden der pigmentatie in den loop der progressieve phase van het vrouwelijk geslacht. Blijkbaar wordt een gedeelte der vrouwen met een gemengde oogkleur bruinoogig, terwijl bij een ander deel de blauwe oogkleur in een grijze verandert.

Bij het bloedgroeponderzoek is — bij een gedeelte van het materiaal, n.l. $n = 286$ — ook de oogkleur vastgesteld, en wel, voorzoover mij bekend, zonder oogkleurtafel, alleen naar den subjectieven indruk. Daarbij werden de volgende cijfers verkregen:

$81,5 \pm 2,3$ % blauw, blauwgrijs of grijs, en

$18,5 \pm 2,3$ % bruin of grijsbruin,

zoodat ook deze verdeeling vrij goed overeenstemt met die van tab. 99.

Bij een vergelijking van oogkleurverdeelingen van verschillende populaties, zooals die in tab. 100 is getroffen, gelden dezelfde restricties als ten

Tab. 100. De procentueele verdeeling der oogkleuren bij volwassen Urkers (m. + vr.), vergeleken met die van eenige andere N. W.-Europeesche eiland- of kustbevolkingen.

	bruin	gemengd	grijs	blauw	auteur
Volendam	16,2	27,9	55,9		Kohlbrugge, 1904
Urk	13,3	26,0	28,8	32,0	
Maasholm	11,0	27,0	15,0	47,0	Keiter, 1931
Schleswig-Holm .	9,0	24,0	10,0	57,0	Keiter, 1931
Fär Öer	8,6	75,3		16,2	Jørgensen, 1902
Spiekeroog . . .	6,4	8,9	84,7		Ruhnau, 1925
Fehmarn	5,1	26,9		68,0	Saller, 1930
Finkenwärder . .	4,7	32,3		63,0	Scheidt, 1927
Runö	2,6	30,3	67,1		Hildén, 1926
Terschelling . . .	1,6	6,6	45,9	45,9	Sasse, 1914

opzichte van de haarkleur ¹⁾. Terwijl de Volendammer haarkleur in doorsnee

¹⁾ Overigens maken de zeer groote verschillen in de bezetting der oogkleurklassen reeds waarschijnlijk, dat hierbij de methodisch verschillende groeppenindeeling ook een rol heeft gespeeld.

lichter is dan de Urker, schijnt het irisstromapigment bij hen iets sterker te zijn ontwikkeld, dan op Urk het geval is; de differenties der verschillende percentages zijn echter statistisch niet gewaarborgd. Al de andere visschersbevolkingen van tab. 100 hebben, naar volgorde in steeds sterkere mate, in doorsnee een lichtere oogkleur dan de Urkers; bij de Terschellinger Friezen blijkt het aantal bruinoogigen zelfs minimaal te zijn. Relatief, ten opzichte van de hier vergeleken populaties, zijn de Urker oogen vrij sterk gepigmenteerd; tegenover de Zuiderlijke Nederlanden echter en natuurlijk nog meer tegenover Zuid-Europa is het aantal bruinoogigen nog gering te noemen.

Omtrent de *huidkleur* werden geen gegevens verzameld.

5. Morphologische eigenschappen.

De maten, tusschen bepaalde meetpunten van hoofd of schedel genomen, geven slechts een onvolkomen beeld omtrent den vorm van dit lichaamsdeel. Zelfs wanneer men door middel van het index-systeem hun onderlinge verhoudingen vaststelt, betreft dit toch enkel de relatieve plaatsbepaling van een viertal punten, die in sommige gevallen ook nog niet eens in één plat vlak liggen. Terwijl bij de kraniografie de mogelijkheid bestaat, deze leemte aan te vullen door diagrammen, vervaardigd door middel van dia- of perigraaf, had deze methode langen tijd geen equivalent bij de beschrijving der levende bevolking. De loodkabelmethode van Baelz, laatstelijk beschreven door Abel (1934), voorziet nu in deze behoefte. Een loodkabel ¹⁾ wordt daartoe vast tegen het hoofd aangedrukt, waardoor deze den vorm aanneemt van de vast te leggen welvingslijn en daarna voorzichtig op papier overgebracht en nagetrokken.

Aan de op deze wijze verkregen *mediaan-sagittale welvingslijn* b.v., die dus den vorm van het hoofd in het mediaan-sagittale vlak weergeeft, kan men dan de verschillende vorm-verhoudingen bestudeeren. Allereerst dringt zich hierbij de vraag op, in hoeverre bij de welvingslijnen der Urker bevolking de Blumenbachsche *characteristica*, n.l. het vliedend voorhoofd en de sterk ontwikkelde *arcus superciliaris* zijn terug te vinden. Ten opzichte van het terugwijkend voorhoofd ligt een moeilijkheid in het feit, dat de oriëntering van de mediaan-sagittale hoofdcurve naar de Frankforter horizontale niet mogelijk is, zoodat niet zonder meer is vast te stellen, of men met een vliedend dan wel met een rechtopstaand voorhoofd heeft te maken. Ook de hulpcirkel, getrokken op den afstand nasion ²⁾ — opisthokranion als middellijn (zie fig. 28), kan dit bezwaar slechts ten deele oplossen. Aan den afstand van de welvingslijn tot den hulpcirkel laat zich n.l. wel eenigszins beoordeelen, of het voorhoofd in meerdere of mindere mate terugwijkt: valt de curve aanmerkelijk binnen den cirkel, dan is het voorhoofd sterk terugwijkend; valt de curve daarentegen buiten den cirkel, dan staat het rechtop.

¹⁾ Baelz gebruikte oorspronkelijk loodbanden, terwijl Abel 6 en 4 mm dikke zwakstroomkabels wegens de geringere elasticiteit doelmatiger bevond. Bij het onderzoek op Urk werden kabels aangewend van 4 mm, eenigszins platgeslagen tot 3 mm dikte en 5 mm breedte, lang ruim 50 cm; voor het voorhoofd en het bovenste gedeelte van den neusrug werd bovendien een loodband gebruikt van 6 mm breedte, 1 mm dikte en bijna 20 cm lengte. Dat deze methode een voldoende nauwkeurigheid ten opzichte van de vorm-weergeving waarborgt, bewijst het bovengenoemde tweelingonderzoek van Abel, hoewel ten opzichte van de maten soms meer of minder belangrijke afwijkingen kunnen optreden, die echter op verschillende wijzen voorkomen kunnen worden.

²⁾ In dit geval niet het officieele nasion, maar het diepste punt der neuswortelgroeve. Het verschil is echter t. o. v. den grooten afstand tot het opisthokranion zoo miniem, dat dit te verwaarloozen is.

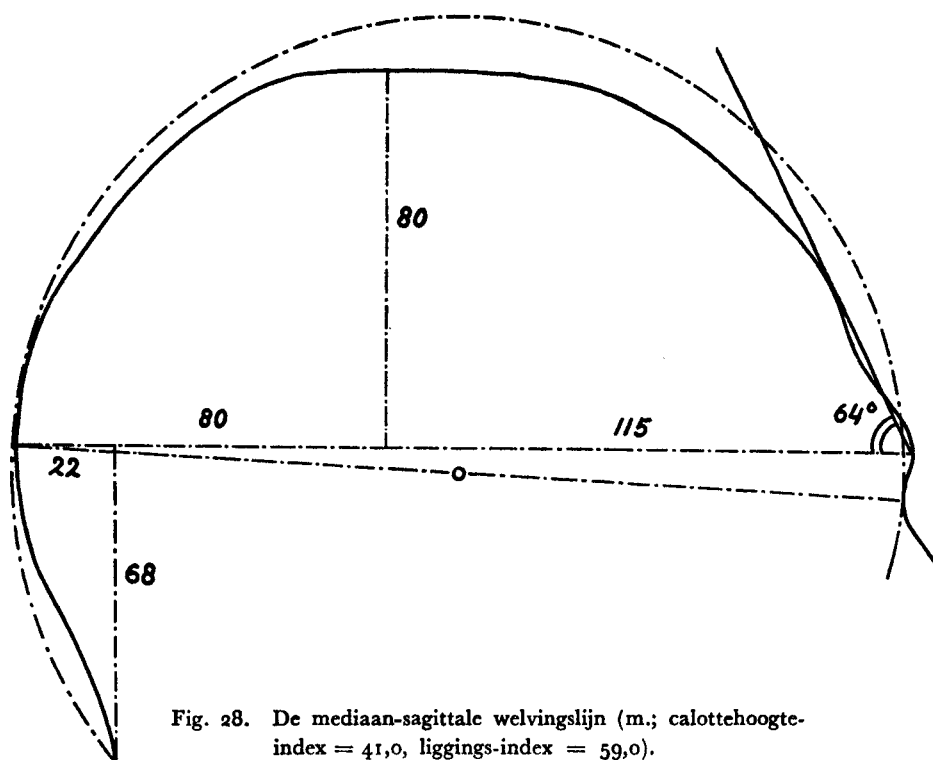

Fig. 28. De mediaan-sagittale welvingslijn (m.; calottehoogte-index = 41,0, liggings-index = 59,0).

Met het oog op de geringere mate van wijking van het vrouwelijk voorhoofd moet hierbij natuurlijk het geslachtsverschil in aanmerking worden genomen. Gaat men zoo schattenderwijze na, in welk percentage dit kenmerk onder de Urkers aanwezig is, dan komt men tot de volgende getallen: van de mannen ($n = 189$) heeft rond $40,0 \pm 3,6 \%$, van de vrouwen ($n = 121$) $35,0 \pm 4,3 \%$ een meer of minder vliedend voorhoofd.

Deze methode is echter niet zonder bezwaren. Immers de meer of mindere diepte der neuswortelgroeve oefent vrij grooten invloed uit op de ligging van den hulpcirkel ten opzichte van de welvingslijn. Het was daarom gewenscht te probeeren deze eigenschap nauwkeuriger in getallen uit te drukken. Dit gelukte, door — in analogie met de methoden der schedelbeschrijving — den voorhoofdshoek te meten. Maar terwijl bij den schedel hiertoe de hoek wordt gemeten tusschen de glabella-inion-lijn en de lijn, die getrokken wordt van glabella naar het meest vooruitstekende deel van het pars cerebralis van het frontale, is dit bij de mediaan-sagittale van het hoofd onmogelijk, daar hier het inion niet of slechts onnauwkeurig te bepalen is. Noodgedwongen heb ik daarom als voorhoofdshoek gemeten den hoek dien bovengenoemde lijn maakt met de glabella-opisthokranion-lijn; deze hoek is natuurlijk altijd kleiner — in doorsnee ongeveer 14° — dan de bij het schedelonderzoek gebezigde hoek.

Tab. 101. De voorhoofdshoek (zie tekst).

	n	Var.-breedte	M ± m	σ
m.	189	64°—87°	75° 21' ± 24'	5° 35'
vr.	121	70°—91°	81° 49' ± 29'	5° 24'

Tab. 101 geeft de gemiddelde hoekgrootte bij de Urker mannen en vrouwen boven 18 jaar weer. Er blijkt een duidelijk geslachtsverschil te bestaan; de voorhoofdshoek is bij het vrouwelijk geslacht aanzienlijk groter dan bij het mannelijk ¹⁾; de geslachtsrelatie bedraagt 0,92. De variabiliteit is daarentegen bij de mannen iets groter. Vergelijkingsmateriaal is niet aanwezig.

Tab. 102. De procentuele verdeling der voorhoofdsvormen.
(Zie tekst; n = 189 m. en 121 vr.)

	m.		vr.	
	klassegrenzen	%	klassegrenzen	%
sterk vliedend	x°—66°	4,7 ± 1,5	x°—72°	3,5 ± 1,7
vliedend	67°—72°	29,2 ± 3,3	73°—78°	17,6 ± 3,5
zwak vliedend	73°—78°	34,0 ± 3,4	79°—84°	45,5 ± 4,5
rechttopstaand	79°—84°	26,7 ± 3,2	85°—90°	31,7 ± 4,2
zeer steil	85°—x°	5,4 ± 1,6	91°—x°	1,7 ± 1,2

In tab. 102 zijn de voorhoofdshoek-varianten in klassen ingedeeld.

Wanneer men in aanmerking neemt, dat een groot gedeelte dergenen, die thans in de klassen der zwak vliedende of rechttopstaande voorhoofden vallen, tusschen 18 en 25 jaar oud zijn en zich dus juist op een leeftijd bevinden, waarop de helling van het voorhoofd begint, of nog niet is afgelopen, kan men ongetwijfeld vaststellen, dat voor een vrij groot deel der Urker bevolking deze eigenschap ook thans nog typisch is ²⁾. Bovendien zijn de klassegrenzen misschien iets te laag genomen; wegens het ontbreken van vergelijkingsmateriaal is dit uiterst moeilijk te beoordeelen. In tab. 102 is de verhouding der rechttopstaande tot de zwak tot sterk vliedende voorhoofden ongeveer als 1 tot 2. Vergelijkt men de percentages der vliedende

¹⁾ Barge (1912) meent bij zijn Marker schedels een omgekeerd geslachtsverschil geconstateerd te hebben: de helling van het vrouwelijk frontale zou groter zijn dan die van het mannelijk. Deze conclusie berust echter op een gemiddelde uit slechts 3 schedels, en is derhalve onbetrouwbaar.

²⁾ De Göttinger „Batavus genuinus” van Blumenbach bezit een voorhoofdshoek van 60° en ligt dus nog 4° beneden het Urker minimum (gemeten aan de afbeelding bij Barge, 1912), terwijl de variatie-breedte bij den Neandertaler loopt van 55°—74° (aan afbeeldingen en diagrammen bij Weinert, 1935 en Gieseler, 1936). De Steinheimer heeft een voorhoofdshoek van 58° (bij Gieseler, 1936). Keiter (1931), die geen verdere gegevens meedeelt, noemt als m.-minimum 62° voor het Schleigebied, als vr.-minimum 70°.

Naar Hellsch (Forschungen u. Fortschritte 1937) is een bepaald kenmerk typisch voor een bevolking te achten, wanneer het bij een derde gedeelte daarvan voorkomt.

en sterk vliedende voorhoofden bij de Urker bevolking met die van het Schleigebied (Keiter, 1931):

Urk m. 34,0 % vr. 21,0 %
 Schleigebied . . m. 17,0 % vr. 16,0 %,

dan blijkt ook, dat op Urk deze vorm veel vaker voorkomt.

Dat een krachtig ontwikkelde wenkbrauwboog op Urk eveneens niet zeldzaam is, laat tab. 103 wel zien.

Tab. 103. Het procentuele voorkomen der arcus superciliaris.

	sterk ontwikkeld	matig ontwikkeld	afwezig
m.	23,6 ± 3,1	47,1 ± 3,6	29,3 ± 3,3
vr.	10,8 ± 2,8	38,8 ± 4,4	50,4 ± 4,5

Het geslachtsverschil ten opzichte van dit kenmerk, dat reeds Spengel (1875) opviel, treedt klaar aan het licht. Daar het hier een subjectieve schatting betreft, laten deze percentages zich moeilijk vergelijken met die van Keiter. Waarschijnlijk is een vergelijking van de percentages voor afwezigheid van den arcus superciliaris nog het zuiverst; deze ontbreekt op Urk bij m. in 29,3 ± 3,3 %, bij vr. in 50,4 ± 4,5 %; in het Schleigebied bij m. in 15,0 ± 1,4 %, bij vr. in 29,0 ± 1,8 %.

Dit relatief vrij groot verschil is zoowel bij mannen als vrouwen statistisch gewaarborgd, daar bij m. $D \pm m_D = 14,3 \pm 3,6$ en bij vr. $D \pm m_D = 21,4 \pm 4,8$.

Geen enkele der hoogtebepalingen, die bij den schedel gebruikelijk zijn, kan bij de mediaan-sagittale welvingslijn van het hoofd toegepast worden. Zelfs de calotte-hoogte is alleen te bepalen als men de grootste lengte (glabella-opisthokranion) als basis neemt ¹⁾, inplaats van de gebruikelijke glabella-inion-lijn.

Tab. 104 geeft inlichtingen omtrent de gemiddelde grootte enz. van deze calottehoogte.

Tab. 104. De calotte-hoogte (zie tekst).

	n	Var.-breedte	M ± m	σ	v
m.	189	70—95	85,3 ± 0,38	5,26	6,17
vr.	121	72—92	83,8 ± 0,40	4,39	5,25
		$D \pm m_D = 1,5 \pm 0,55$			

Het geslachtsverschil komt overeen met dat ten opzichte van de oorhoogte van het hoofd: de vrouwelijke calotte heeft een iets geringere hoogte dan de mannelijke; de geslachtsrelatie bedraagt 1,02. De gemiddelden zijn ongeveer even groot als de gemiddelde calotte-hoogte, die Barge (1912)

¹⁾ Barge (12) heeft beide methoden toegepast en verkiest de grootste lengte als basis voor de hoogtebepaling, daar „de glabella-inion-lijn weinig met den vorm van den schedel heeft uit te staan”.

voor Friesche terpschedels vond; het minimum der variatie-breedte ligt echter bij de Urkers 6 mm lager. Bovendien moet het verschil tusschen hoofd en schedel hier nog in rekening worden gebracht, evenals trouwens bij het gemiddelde der Markers (77,7), dat wel aanzienlijk kleiner is dan dat der Urkers; maar dat met inachtneming van bovengenoemd verschil niet zooveel van het Urker gemiddelde zal afwijken.

De calotte-hoogte-index drukt de calotte-hoogte uit in procenten van de grootste lengte van het hoofd (zie tab. 105). Ook hierin bestaat een vrij

Tab. 105. De calotte-hoogte-index.

	n	Var.-breedte	M $\pm$ m	σ	v
m.	189	36,8—48,1	42,4 $\pm$ 0,18	2,47	5,82
vr.	121	38,8—47,9	43,7 $\pm$ 0,18	2,01	4,60
D $\pm$ m _D = 1,3 $\pm$ 0,25.					

duidelijk, statistisch gewaarborgd geslachtsverschil; de relatie tusschen het mannelijk en het vrouwelijk gemiddelde bedraagt 0,97. Terwijl de vrouwelijke calotte absoluut lager is dan de mannelijke, is het relatief, ten opzichte van de grootste lengte net omgekeerd, geheel overeenkomstig de verhoudingen bij de oorhoogte en den lengtehoogte-index (zie tab. 22, 23, 26 en 27). Zoowel de variatie-breedte als de gemiddelden liggen beneden de waarden voor de Friesche terpschedels van Barge; beide komen echter ongeveer overeen met de waarden voor de Marker schedels, zoodat, anders dan bij de auriculaire hoogte het geval was, het hoofd der Urkers voorzoover de calotte betreft aan den lagen kant is.

Tab. 106. De liggingsindex der calottehoogte.

	n	Var.-breedte	M $\pm$ m	σ	v
m.	189	45—62	54,0 $\pm$ 0,24	3,22	5,96
vr.	121	46—60	53,1 $\pm$ 0,26	2,87	5,40
D $\pm$ m _D = 0,9 $\pm$ 0,36					

Voor den liggingsindex der calottehoogte (zie tab. 106) is er geen vergelijkingsmateriaal. In doorsnee ligt de calottehoogte over de helft der grootste lengte, bij de mannen in meerdere mate dan bij de vrouwen. Daar de liggingsindex den afstand van glabella tot het voetpunt der calottehoogte in procenten der grootste lengte uitdrukt (zie fig. 28), wordt deze mede beïnvloed door de helling van het voorhoofd. Het geslachtsverschil is vrij klein en statistisch onzeker (geslachtsrelatie = 1,02).

Ook de welving van het achterhoofd laat zich aan de mediaan-sagittale hoofdcurve goed beoordeelen; men zou daarbij de gebruikelijke indeeling in vlakke, matig, en sterk gewelfde achterhoofdsvormen kunnen toepassen,

maar het leek mij ook hier gewenscht te probeeren, deze eigenschap nauwkeuriger in getallen uit te drukken. Een eerste vereischte was nu een vast punt te zoeken, van waar uit zou kunnen worden gemeten. Dit werd gevonden in het snijpunt van den hulpcirkel met de mediaan-sagittale dáár, waar de nekmusculatuur de hoofdcurve van de schedelcurve doet afwijken. Laat men van dit punt uit een loodlijn neer op de grootste lengte (zie fig. 28), dan heeft men in den afstand van het voetpunt van deze loodlijn tot het opistho-kranion een maat, die goed in staat is de meerdere of mindere welving van het achterhoofd weer te geven. Ik zou dezen afstand de occipitale lengte willen noemen, in analogie met het gebruik o. a. bij Virchow (1877) ¹⁾. Tab. 107 geeft de gemiddelden van deze occipitale lengte-varianten voor de beide geslachten. Daar de variabiliteit ten opzichte van deze maat zeer groot is

Tab. 107. De occipitale lengte (Zie tekst en fig. 28).

	n	Var.-breedte	M ± m	σ	v
m.	189	6—46	23,4 ± 0,56	7,71	32,95
vr.	121	8—44	26,2 ± 0,71	7,84	29,92
D ± m _D = 2,8 ± 0,90.					

en de waarden dus ver uit elkaar liggen, hebben de gemiddelden overigens slechts een beperkte waarde. Een geslachtsverschil is duidelijk merkbaar, de occipitale lengte is, statistisch gewaarborgd, bij de vrouwen in doorsnee bijna 3 mm langer dan bij de mannen. Dit is volkomen in overeenstemming met de bevindingen van Virchow bij het schedelonderzoek en pleit dus voor de deugdelijkheid dezer methode. De geslachtsrelatie is vrij groot en bedraagt 0,89.

Tab. 108 vermeldt, hoe dikwijls waarde-varianten van de hier onderscheiden occipitale lengte-klassen voorkomen, uitgedrukt in procenten. De

Tab. 108. De procentueele bezetting der occipitale lengte-klassen.

	klassegrenzen	m.	vr.
zeer kort	x—14	9,0	7,4
kort	15—21	15,7	14,8
middelmatig	22—28	36,6	34,6
lang	29—35	29,1	37,0
zeer lang	36—x	9,7	6,2

lange en zeer lange klassen blijken beter bezet te zijn dan de korte en zeer korte, terwijl ruim een derde gedeelte van de Urkers in de klasse der middelmatigen valt. Een matig tot sterk gewelfd achterhoofd is derhalve voor Urk

¹⁾ Virchow noemde den geprojecteerden afstand van de achterhoofdswelving tot het opisthion *occipitale lengte*; Keiter (1931) spreekt ten opzichte van den subjectief geschatten graad van uitstekende van het achterhoofd buiten de nekvlaakte van „*postnuchale lengte*” (geprojecteerd op de Frankforter horizontale).

typisch, uitgesproken planoccipitalen (Toldt, 1910) zijn in het materiaal niet aanwezig.

De lengte der loodlijn zelf (zie fig. 28) wordt grootendeels bepaald door een hogere of lagere ligging van het opisthokranion, zoodat men hier van de „occipitale hoogte” kan spreken. Het opisthokranion blijkt bij de vrouwen

Tab. 109. De occipitale hoogte. (De ligging van het opisthokranion; zie tekst en fig. 28.)

	n	Var.-breedte	M $\pm$ m	σ	v
m.	189	45—87	68,7 $\pm$ 0,68	9,27	13,49
vr.	121	43—90	70,9 $\pm$ 0,80	8,83	11,04
D $\pm$ m _D = 2,2 $\pm$ 1,05.					

in doorsnee ruim 2 mm hoger te liggen dan bij de mannen; dit verschijnsel is echter statistisch niet gewaarborgd. De geslachtsrelatie is veel kleiner dan ten opzichte van de occipitale lengte; zij bedraagt 0,97. De variabiliteit is ook hier weer bij de vrouwen geringer dan bij de mannen, bij beiden is deze echter vrij hoog, hoewel de variatiecoëfficiënten aanzienlijk beneden die voor de occipitale lengte blijven.

Beschouwt men de verdeling der varianten over de gebruikelijke vijf klassen, dan valt op, dat het percentage der Urker mannen met een laag of zeer laag opisthokranion duidelijk hoger is dan het percentage met hoog of zeer hoog opisthokranion. Bij de vrouwen is het verschil niet zoo groot en het accent is zelfs iets meer in de richting van een hoge ligging

Tab. 110. De procentuele bezetting der occipitale hoogte-klassen.

	klassegrenzen	m.	vr.
zeer laag	x—53	12,7	7,4
laag	54—62	29,1	22,2
middelmatig	63—71	33,6	33,3
hoog	72—80	18,6	28,4
zeer hoog	81—x	6,0	8,6

verschoven, terwijl het aantal met een matig hoog opisthokranion bij beide ongeveer een derde gedeelte uitmaakt.

In het mediaan-sagittale vlak van het gezicht gelegen is het *neusprofiel*, waarvan men de percentages van het voorkomen der verschillende vormen in tab. 111 aantreft. Daarbij werd de gegolfde („wellige”) neusvorm bij de rechte ingedeeld, evenals die neuzen, waarvan de top iets is opgewipt, terwijl de neusrug overigens recht is. Deze laatste vorm is onder de rechte neuzen op Urk vrij sterk vertegenwoordigd. Het bekende feit, dat kinderen een

Tab. 111. De procentuele verdeling van den vorm van den neusrug ¹⁾.

vorm van den neusrug	9—13 jaar		14—20 jaar		21—x jaar	
	m. n = 150	vr. n = 116	m. n = 92	vr. n = 112	m. n = 218	vr. n = 170
concaaf	47,3	46,6	19,6	42,9	4,6	31,8
recht	51,3	47,4	78,2	57,1	69,3	59,8
convex	1,4	6,0	2,2	—	26,1	8,4

grootere neiging tot concave neusvormen vertoonen, terwijl bij ouderen meer rechte en convexe neuzen voorkomen, vindt in tab. 111 wel een zeer duidelijken neerslag. Bij het mannelijk geslacht wordt gedurende de progressieve phase het aantal concave neuzen zelfs gedecimeerd; blijkbaar vindt er via de rechte een overgang plaats naar de convexe neuzen. Bij het vrouwelijk geslacht is deze percentage-verandering met klimmenden leeftijd niet zoo uitgesproken; zoo vermindert het aantal concave neuzen b.v. slechts met een derde gedeelte. Daar bij de 9—13-jarigen nog geen geslachtsverschil valt te constateeren, ontwikkelt zich dit eerst in de puberteitsperiode; bij de Urker volwassenen is het geslachtsverschil opvallend groot, grooter dan bij de beide andere populaties van tab. 112; bij alle drie ligt het evenwel in die zelfde richting. Op Urk zijn concave neuzen zeldzamer en rechte neuzen talrijker dan bij de bewoners van het Schleigebied en Fehmarn. Merkwaardigerwijze daalt bij de hier vergeleken populaties de variabiliteit der percentages in de volgorde concaaf-recht-convex; dit verschijnsel kan echter ook toevallig

Tab. 112. De procentuele verdeling der neusvormen bij volwassen Urkers vergeleken met die bij de bewoners van het Schleigebied (Keiter, 1931) en van het eiland Fehmarn (Saller, 1930).

	Urk		Schleigebied		Fehmarn	
	m. n = 218	vr. n = 170	m. n = 618	vr. n = 594	m. n = 329	vr. n = 376
concaaf	4,6	31,8	12,8	28,3	19,4	51,3
recht	69,3	59,8	65,7	61,4	51,4	33,5
convex	26,1	8,4	21,5	10,3	29,2	15,2

zijn. De percentages convexe neuzen looplen slechts weinig uit elkaar; het aantal rechtneuzigen is op Urk het grootst.

Naast den vorm van den neusrug werd op Urk ook de meerdere of mindere *diepte van den neuswortel* nagegaan. De gegevens dienaangaande vindt men in tab. 113. Ook dit kenmerk is blijkbaar phaenogenetisch aan het geslacht gebonden: de percentages voor diepe en hooge neuswortels verschillen bij mannen en vrouwen aanzienlijk; het vrouwelijk geslacht neigt meer tot een

¹⁾ In deze tabel werden ook de betr. gegevens van de psychologische enquête-lijsten naar Prof. Wiersma verwerkt, evenals in de tab. 115, 116, 117 en 120; ze werden of door mijzelf of onder mijn leiding verzameld.

hoogen neuswortel. Het aantal middelmatig diepe neuswortels is bij de beide geslachten ongeveer gelijk.

Tab. 113. De procentuele verdeling der neuswortelvormen bij Urkers vergeleken met die bij Süderdithmarschers (Saller, 1931).

	Urk		Süderdithmarschen	
	n = 109 m.	n = 99 vr.	n = 93 m.	n = 82 vr.
diep	20,2	4,0	30,7	13,4
middelmatig	39,4	35,2	47,3	48,8
hoog	40,4	60,8	22,0	37,8

Op Urk zijn minder diepe en meer hooge neuswortels aanwezig dan in Süderdithmarschen.

Hoewel bij het onderzoek van de verschillende vormen van ooglidplooien alleen het al dan niet voorkomen van een *epicanthus* werd nagegaan, valt bij de Urkers toch direct op het buitengewoon groot aantal oogen, dat dicht onder de wenkbrauwen ligt en een ooglidplooï bezit, die het laterale twee-derde gedeelte van den ooglidrand bedekt. Onder de *epicanthus* verstaat men een huidplooï, die in den medialen ooghoek het bovenste ooglid met het onderste verbindt en daardoor de caruncula lacrimalis, die in normale gevallen duidelijk zichtbaar is, bedekt. Aichel (1929, 1932) onderscheidde de Mongolenplooï, waarbij de „Deckfalte”, de plooï van het bovenste ooglid de caruncula lacrimalis verbergt, en de Indianenplooï, waarbij dit geschiedt door den medialen rand van het ooglid zelf. Bij de *epicanthus*-vormen op Urk was de doorvoering van een dergelijke onderscheiding niet mogelijk vanwege de talrijke overgangsvormen; bovendien kwam het voor, dat rechts de *epicanthus* door de dekplooï werd gevormd, terwijl links de ooglidrand daarbij op den voorgrond trad.

Tab. 114 toont aan, hoe vaak een *epicanthus* onder het Urker materiaal voorkomt, zonder er mee rekening te houden, of deze eigenschap alleen links, alleen rechts, of zoowel links als rechts tot uiting komt. In het mannelijk

Tab. 114. Het procentuele voorkomen van *epicanthus*-vormingen.

epicanthus-vorming	9—13 jr.		14—20 jr.		21—x jr.	
	m. n = 158	vr. n = 125	m. n = 82	vr. n = 98	m. n = 140	vr. n = 110
afwezig	88,0	95,2	92,7	95,9	98,6	96,4
zwak	3,2	1,6	2,4	—	—	0,9
duidelijk	8,9	3,2	4,9	4,1	1,4	2,7

geslacht was de *epicanthus* in 57 % alleen links, in 5 % alleen rechts en in 38 % aan beide zijden te vinden, terwijl in het vrouwelijk geslacht de *epicanthus* bij een derde gedeelte alleen links, en bij twee-derde gedeelte zoowel links als rechts optreedt.

Volgens tab. 114 komt bij de 9—13-jarigen de epicanthus vaker bij de jongens voor dan bij de meisjes. Dit geslachtsverschil ($12,0 \pm 2,6$ % bij m. en $4,8 \pm 1,9$ % bij vr.) is echter statistisch niet gewaarborgd, daar $D \pm m_D = 7,2 \pm 3,2$, terwijl het overwicht in het mannelijk geslacht met klimmenden leeftijd geheel blijkt te verdwijnen. Met het voorbehoud der statistische onzekerheid zou men hieruit dus de conclusie moeten trekken, dat bij een groot aantal mannelijke personen de epicanthus in den loop der progressieve phase in ontwikkeling achteruitgaat en verdwijnt, terwijl bij de vrouwen aanvankelijk wel een kleiner aantal dit kenmerk vertoont, maar het daarentegen langer behoudt. Het gevolg daarvan is dan, dat onder de volwassenen het percentage der vrouwelijke kenmerkdragers het grootst is.

Het is bekend, dat *doorlopende wenkbrauwen* bij de eene populatie vaker voorkomen dan bij de andere; zoo b.v. onder de bewoners van Kreta, waar deze eigenschap in sommige provincies bij 60 % der bevolking voorkomt (Baur-Fischer-Lenz, 1936), terwijl in N. W. Europa vergroeide wenkbrauwen veel zeldzamer zijn. Op Urk echter treft men, blijkens de percentages van tab. 115, de duidelijk met haar begroeide glabella vrij dikwijls aan, n.l. bij

Tab. 115. Het procentuele voorkomen van doorlopende wenkbrauwen.

wenkbrauwen	9—13 jr.		14—20 jr.		21—x jr.	
	m. n = 160	vr. n = 126	m. n = 90	vr. n = 109	m. n = 166	vr. n = 144
doorlopend	15,6	11,9	26,7	11,9	24,1	9,0
niet doorlopend	84,4	88,1	73,3	88,1	75,9	91,0

de volwassen mannen in $24,1 \pm 3,3$ %, bij de volwassen vrouwen in $9,0 \pm 2,4$ %. Dit uitgesproken geslachtsverschil staat statistisch vast; immers $D \pm m_D = 15,1 \pm 4,1$. Het is overigens volkomen in overeenstemming met de zwaardere wenkbrauwen en den ook verder sterkeren haargroei in het gezicht bij het mannelijk geslacht. Ook het toenemen van het percentage doorlopende wenkbrauwen gedurende de puberteit wijst in deze richting, terwijl de donkere haarkleur der Urkers het zichtbaar worden van dit kenmerk bevordert, daar bij een lichte haarkleur de vergroeiing der wenkbrauwen niet direct opvalt.

Tab. 116 verstrekt inlichtingen omtrent den *stand der ooren* bij de mannelijke en vrouwelijke leeftijdsgroepen. Opvallend is het vrij groot geslachts-

Tab. 116. De procentuele verdeling van den stand der ooren.

stand der ooren	9—13 jr.		14—20 jr.		21—x jr.	
	m. n = 152	vr. n = 114	m. n = 17	vr. n = 23	m. n = 137	vr. n = 59
weinig afstaand	49,3	91,3	52,9	95,7	73,0	94,9
ver afstaand	50,7	8,8	47,1	4,3	27,0	5,1

verschil bij de 9—13-jarigen: het percentage jongens met wijd uitstaande ooren is veel grooter dan dat der meisjes. Bij de volwassenen is dit in veel mindere mate het geval, zoodat de conclusie voor de hand ligt, dat bij het mannelijk geslacht de ooren met klimmenden leeftijd een steeds kleineren hoek maken met het hoofd.

Tab. 117. De procentueele verdeling van den vorm van de oorlel.

vorm van de oorlel	9—13 jr.		14—20 jr.		21—x jr.	
	m. n = 152	vr. n = 117	m. n = 17	vr. n = 23	m. n = 138	vr. n = 58
vergroeid	25,7	49,6	41,2	47,8	44,2	50,0
vrij	74,3	50,4	58,8	52,2	55,8	50,0

Ook ten opzichte van de vrije of wel vergroeide oorlel (zie tab. 117) wordt het geslachtsverschil gedurende het verloop der progressieve phase kleiner, maar blijft ook hier in denzelfden zin bestaan: vrouwen hebben vaker vergroeide oorlellen dan mannen ¹⁾.

Bij vergelijking met andere populaties (tab. 118) blijkt, dat Urk een maximum aan vergroeide oorlellen bezit; het geslachtsverschil is op Urk iets kleiner dan op Fehmarn, terwijl in Süderdithmarschen geen noemenswaard geslachtsverschil aanwezig is, evenmin trouwens als op het eiland Runö,

Tab. 118. Het procentueele voorkomen van vergroeide oorlellen bij volwassen Urkers, Fehmaraners en Süderdithmarschers (Saller, 1930, 1931).

oorlel	Urk		Fehmarn		Süderdithmarschen	
	m.	vr.	m.	vr.	m.	vr.
vergroeid	44,2	50,0	20,1	29,9	26,0	26,8
vrij	55,8	50,0	79,9	70,1	74,0	73,2

waar Hildén (1922, 1926) vergroeide oorlellen bij rond 35 % der bevolking aantrof.

De vaststelling van den *haarvorm* werd op Urk eenerzijds bemoeilijkt door de korte haardracht der jongens en anderzijds door de „hulle”, de oorijzerdracht der vrouwen, die wellicht in staat zijn den haarvorm eenigszins te beïnvloeden. Tab. 119 geeft de procentueele verdeling weer voor de haarvormen sluik, golvend en krullend.

Tab. 119. De procentueele verdeling van den haarvorm.

haarvorm	9—13 jr.		14—20 jr.		21—x jr.	
	m. n = 156	vr. n = 116	m. n = 82	vr. n = 100	m. n = 140	vr. n = 110
sluik	87,2	83,6	63,4	72,0	41,4	76,4
golvend	9,6	12,1	19,5	26,0	47,9	20,9
krullend	3,2	4,3	17,1	2,0	10,7	2,7

¹⁾ Op eventueele asymmetrie werd niet gelet; ook wanneer slechts aan één zijde de oorlel vergroeid was, aan de andere daarentegen vrij, werd „vergroeid” aangestreept.

De meerderheid der Urkers is sluikharig, bij de volwassenen echter in mindere mate dan bij de jeugdigen, terwijl onder de volwassenen het aantal sluikharige vrouwen grooter is dan het aantal sluikharige mannen; het percentage met golvend of krullend haar is daarentegen bij de mannen het grootst. Het is niet onwaarschijnlijk, dat bij het tot stand komen van dit vrij groot geslachtsverschil de hulle een rol heeft gespeeld.

Een duidelijke leeftijdsverandering ten opzichte van het procentuele voorkomen doet zich ook voor bij de onderkin (zie tab. 120); op hooger leeftijd komt de onderkin vaker voor dan in de jeugd, terwijl bij de volwassenen een geslachtsverschil is aangeduid in dien zin, dat een uitgesproken onderkin bij vrouwen aanmerkelijk vaker wordt aangetroffen dan bij mannen. Dat uit statistisch oogpunt in dit opzicht een toevallige speling onwaarschijnlijk geacht moet worden, blijkt uit $D \pm m_D = 29,1 \pm 8,2$.

Tab. 120. Het procentuele voorkomen van de onderkin.

onderkin	9—13 jr.		14—20 jr.		21—x jr.	
	m. n = 138	vr. n = 111	m. n = 17	vr. n = 21	m. n = 116	vr. n = 51
afwezig	84,8	87,4	100,0	76,2	55,2	31,4
aangeduid	10,9	11,7	—	19,0	32,8	27,4
duidelijk	4,3	0,9	—	4,8	12,1	41,2

Tab. 121. De procentuele verdeling der tastfiguren bij de Urkers, in vergelijking met die bij eenige andere Europeesche populaties.

	wervels	lussen		bogen	n	auteur
		rad.	uln.			
Friezen . . .	21,4	5,5	62,9	10,2	200 m. + 200 vr.	Piebenga, 1938
Urkers . . .	22,0	6,2	63,4	8,5	200 m. + 200 vr.	
Noren . . .	25,7	5,8	61,1	7,4	24518 *	Bonnevie, 1923
Hollanders (Utrecht) .	25,9	5,1	61,0	7,9	2222 m. + 278 vr.*	Dankmeijer, 1934
Denen . . .	26,2	6,3	62,5	5,0	259 m. + 136 vr.	Bonnevie, 1933
Vlamingen .	26,4	5,5	62,7	5,4	100 m. + 100 vr.	Piebenga, 1938
Duitschers (Ströbeck) .	26,6	4,7	61,4	7,3	315 m. + 214 vr.	Karl, 1934
Engelschen .	27,4	6,5	65,5	7,1	2000	Waite, 1915
Portugeezen .	27,4	6,8	68,2	4,3	2500 m. + 2500 vr.	de Pina e. a., 1934
Franschen .	30,0	4,8	60,8	4,2	15000 *	Bayle, 1926
Spanjaarden .	30,3	6,3	63,2	6,5	10000 *	Oloriz, 1908
Walen . . .	32,1	4,5	59,8	3,6	100 m. + 100 vr.	Piebenga, 1938
Hongaren . .	32,3	3,6	59,1	5,0	833 m. + vr.	Bonnevie, 1929
Italianen . .	36,5	4,4	58,4	4,7	1579 *	Falco, 1908

* politie-archief-materiaal; het aantal mannen overweegt in sterke mate.

Tenslotte volgen nog enkele gegevens betreffende de *dermatoglyphen* der Urkers. De tastfiguren der vingers komen in de volgende percentages voor (n = 200 m. + 200 vr.):

bogen	8,5 ± 0,4 %
radiale lussen	6,2 ± 0,4 %
ulnare lussen	63,4 ± 0,8 %
wervels	22,0 ± 0,7 % ¹⁾

Vergelijkt men deze verdeeling met die bij andere Europeesche populaties (zie tab. 121), dan blijken de Urkers in dit opzicht het dichtst bij de Friezen te staan; het percentage wervels is relatief gering, het aantal bogen vrij groot. Vooral in verband met de hypothese van Sasse (1911) omtrent een Mediterranean rasinslag op Urk is dit van belang; immers de overwegend Mediterrane populaties hebben een veel grooter percentage wervels en minder bogen.

Beziet men de verdeeling voor de beide geslachten afzonderlijk:

	m.	vr.
bogen	8,7	8,3
radiale lussen	6,6	5,9
ulnare lussen	64,1	62,6
wervels	20,7	23,3,

dan blijkt het geslachtsverschil niet in overeenstemming te zijn met tot nu toe verkregen resultaten; terwijl anders de vrouwen meer bogen en minder wervels hebben dan de mannen is het op Urk omgekeerd. Dit komt ook

duidelijk uit in de door Dankmeijer (1934) gebezigde $\frac{\text{bogen} \times 100}{\text{wervel}}$ -index,

die bij de vrouwen altijd hooger is dan bij de mannen; op Urk echter is deze voor de mannen 42,0 voor de vrouwen 35,6. Het is evenwel niet onmogelijk, dat het kleine getal hier zijn invloed doet gelden.

Het percentage boog-individuen is $34,0 \pm 2,4$ %.

In tab. 122 is de verdeeling voor elk der 10 vingers apart weergegeven, gescheiden naar de geslachten. De overeenkomst met de verdeeling bij de Friezen (Piebenga, 1938) is grooter dan met die bij de Hollanders (politie-archief-materiaal Utrecht, Dankmeijer, 1934, 1938); ten opzichte van de wervels echter is er in zooverre een afwijking, dat het percentage van deze groep tastfiguren op den duim iets grooter, op Dig. IV daarentegen iets kleiner is.

Het eenigszins afwijkend geslachtsverschil laat zich ook bij de aparte vingers aantonen: de mannelijke rechterduim heeft meer bogen dan de vrouwelijke, terwijl de vrouwelijke linkerduim het van den mannelijken wint ten opzichte van het percentage wervels. Ook de asymmetrische verdeeling over links en rechts vertoont verschillen met de normale. Het is echter niet mogelijk hieromtrent tot een conclusie te komen, daar al deze afwijkingen liggen binnen de grenzen van de statistische fout. ²⁾

¹⁾ De indeeling der tastfiguren geschiedde ook hier naar de richtlijnen van Geipel (1935).

²⁾ Voor verdere gegevens zij verwezen naar mijn dissertatie „Über das Hautleistensystem der Bevölkerung der Insel Urk“, Berlin 1941.

Tab. 122. De procentueele verdeling der tastfiguren over de aparte vingers bij beide geslachten.

Digit.		bogen		rad. lussen		uln. lussen		wervels	
		links	rechts	links	rechts	links	rechts	links	rechts
I	m.	4,5	5,0	0,5	0,5	65,5	59,0	29,5	35,5
	vr.	7,0	3,5	1,0	0,5	57,5	62,0	34,5	34,0
II	m.	15,0	24,0	26,0	28,5	38,5	26,5	20,5	21,0
	vr.	17,5	15,5	25,0	22,5	30,0	31,0	27,5	31,0
III	m.	14,5	12,5	3,5	4,5	70,0	71,0	12,0	12,0
	vr.	17,5	10,0	4,0	1,5	63,0	76,0	15,5	12,5
IV	m.	2,5	3,5	1,0	1,0	73,5	56,0	23,0	39,5
	vr.	4,5	3,5	1,5	2,5	64,5	60,0	29,5	34,0
V	m.	3,5	1,5	—	—	91,5	89,5	5,0	9,0
	vr.	1,5	2,0	—	—	90,5	91,5	8,0	6,5
I—V	m.	8,0	9,3	6,2	6,9	67,8	60,4	18,0	23,4
	vr.	9,6	6,9	6,3	5,4	61,1	64,1	23,0	23,6

Van de handafdrukken zij hier alleen het voorkomen van de viervingerplooï („Affenfurche”), een anomalie van de M-figuur in de palma der hand, nagegaan. Deze M-figuur bestaat in de meeste gevallen uit 3 plooïen of z.g. handlijnen, die in de cheiromantie levenslijn, hoofdlijn en hartlijn worden genoemd, terwijl in de anthropologie daarvoor sinds Pösch (1925) de namen duimplooï, vijfvingerplooï en drievingerplooï worden gebruikt (zie fig. 29 I, 1, 2 en 3). Van dit normale verloop der handlijnen komt in het algemeen vrij zeldzaam een afwijking voor, waarbij in de plaats van de drie- en de vijfvingerplooï slechts één handlijn aanwezig is, die dwars over de handpalma loopt (zie fig. 29, III), en viervingerplooï wordt genoemd. Tusschen deze beide vormen bestaan er tal van overgangen, waarvan in fig. 29, II, één is weergegeven. Bij mongoloïde idioten wordt de viervingerplooï veel vaker aangetroffen dan onder de normale bevolking (Langdon-Down, 1909, Portius, 1937); bij epileptici is dit, hoewel in mindere mate, eveneens het geval. Bij de grootstads populaties van Zürich en 's-Gravenhage kwam volgens Rittmeister (1936) deze anomalie in haar goed ontwikkelde vormen bij 1,5 % voor.

Op Urk komt de viervingerplooï iets minder vaak voor, n.l. bij $0,5 \pm 0,4$ %, terwijl de verschillende overgangsvormen bij $8,0 \pm 1,4$ % der bevolking werden aangetroffen. Tab. 123 geeft de verdeling der percentages over de beide geslachten aan, met inachtneming van het links-rechts-verschil. Een noemenswaardige asymmetrie kon echter niet worden geconstateerd, tenzij in dezen vorm, dat bij de overgangsvormen meestal links het dichtste de „klassieke” apenplooï benaderde. Het geslachtsverschil, dat in dien zin is aangeduid, dat het mannelijk percentage iets groter zou zijn, is statistisch niet gewaarborgd. Verder bleek, dat in bepaalde gevallen buiten de directe

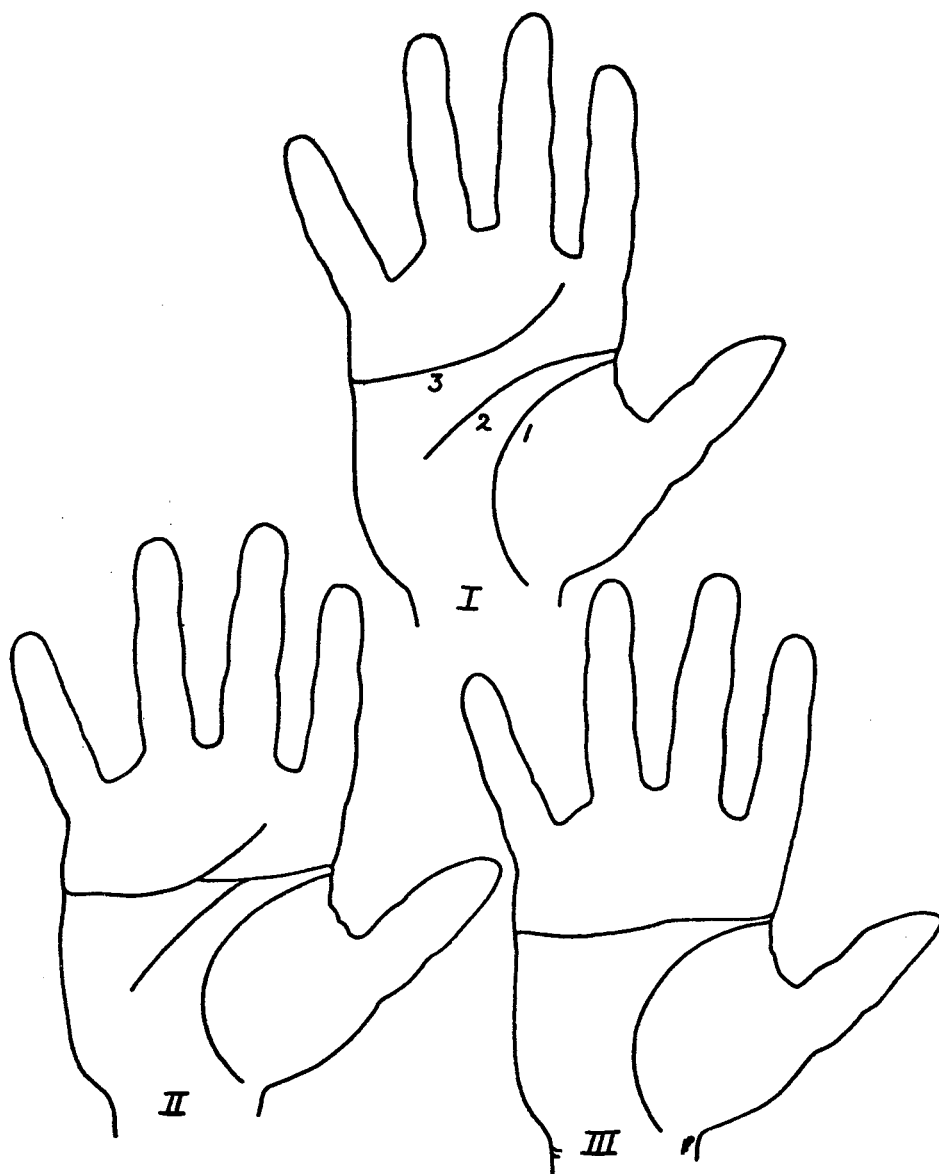

Fig. 29 De viervingerplooi (zie tekst).

overgangsvormen handlijn-constellaties voorkomen, die oppervlakkig met het beeld van de viervingerplooi overeenkomen, maar daarmee in werkelijkheid niets hebben uit te staan. Zoo kan eenerzijds naast een volledige drievingerlijn een vijfvingerlijn aanwezig zijn, die zoo lang is, dat de ulnaire rand van de hand wordt bereikt, waardoor ook deze plooi dan dwars over het geheele handvlak loopt; anderzijds kan het radiale gedeelte van de drievinger-

Tab. 123. Het procentuele voorkomen der viervingerplooï bij de Urker bevolking (n = 200 m. + 200 vr.).

	m.			vr.		
	linker hand	rechter hand	beide handen	linker hand	rechter hand	beide handen
viervingerplooï	—	—	1,0	—	—	—
overgangsvormen	3,0	3,5	4,5	2,0	1,5	1,5

plooï zoodanig „afknikken”, dat de radiale rand wordt bereikt. Door ligging en richting van deze plooïen kunnen ze van de genuïne viervingerplooï worden onderscheiden. Op Urk treft men deze vormen in resp. 1,5 % en 0,8 % aan.

6. Physiologische eigenschappen.

Daar Julien (1938) binnen Nederland verschillen had geconstateerd in de verdeling van den smaakdrempel voor phenylthioureum leek het gewenscht ook op Urk deze eigenschap na te gaan. De uitkomst was verrassend. Terwijl bij de Nederlanders van Julien deze stof in overgroote meerderheid, n.l. bij rond 84 %, een bittere smaakreactie verwekte, was op Urk het aantal dergenen, die niet in staat bleken eenigen smaak daaraan te ontdekken, zeer groot (zie tab. 124). Wanneer men de gemiddelde quadratische fout van

Tab. 124. De procentuele verdeling van den smaakdrempel voor phenylthioureum.

	n	bitter	smakeloos	anders	auteur
Nederlanders .	1438	83,6 $\pm$ 1,0	12,9 $\pm$ 0,5	3,5 $\pm$ 0,5	Julien, 1938
Nederl. Joden	239	74,5 $\pm$ 2,8	16,7 $\pm$ 2,4	8,8 $\pm$ 1,8	Julien, 1938
Urkers . . .	611	56,4 $\pm$ 2,0	40,5 $\pm$ 2,0	3,1 $\pm$ 0,7	

de verschillen in percentages berekent, blijkt het onderscheid tusschen de drie populaties van tab. 124 statistisch vast te staan. Waaraan valt deze totaal afwijkende verdeling toe te schrijven?

Reeds Blakeslee (1932) en Snyder (1932) maakten waarschijnlijk, dat de eigenschap, dit phenylthiocarbamide tot in hooge concentraties niet te kunnen proeven, op een (of meer) recessieve erfactor(en) berust; ook mijn nog weinig omvangrijk familie-materiaal wijst in deze richting. Het is vrijwel zeker, dat hierin de verklaring gezocht moet worden voor het groote aantal „smakeloozen” op Urk. Het is immers bekend, dat bij een inteelt-bevolking vermeerdering van het aantal homozygoten optreedt, tengevolge waarvan ook het aantal dragers van een recessief kenmerk toeneemt. Dit wordt bevestigd door de verdeling bij de Nederlandsche Joden van Julien; daar de Joden tot op zekere hoogte eveneens een inteelt-populatie vormen, is het in overeenstemming met deze verklaring, dat ook bij hen het percentage niet-proevers verhoogd is.

Toch zijn hiermee niet alle vragen opgelost. Zoo bleek op Urk, dat ook de reactie-tijd een rol speelt. Meerdere personen waren eerst na verloop van 1—3 minuten in staat den smaak van het proefpapiertje vast te stellen, terwijl anderen oogenblikkelijk reageerden. Verdere onderzoekingen zouden moeten nagaan, of en in hoeverre b.v. de speekselafscheiding of de verdeling der tongpapillen invloed daarop uitoefenen.

Anders dan bij de meeste der hier besproken kenmerken valt er ten

opzichte van den smaakdrempel voor phenylthioureum geen geslachtsverschil te constateeren, bij de beide sexen zijn de percentages nagenoeg gelijk. Ook tusschen de leeftijdsgroepen bestond er geen onderscheid in den verdeling.

Bij zijn onderzoek naar de *menarche* bij de Nederlandsche vrouw kon Bolk (1923) aantonen, dat deze bij blondines gemiddeld op den leeftijd van 13 jaar en 5½ maand valt, bij brunettes echter in doorsnee met 14 jaar en 4 maanden. De gemiddelde leeftijd bij de intrede der menses voor zijn geheele materiaal (n = 1787) laat zich berekenen op 13 jaar en 6½ maand $\pm$ ½ maand.

Op Urk valt de *menarche* in doorsnee op den leeftijd van 14 jaar en 6 maand $\pm$ 2 maand, d. i. derhalve aanzienlijk later dan het rijksgemiddelde; het verschil bedraagt bijna een jaar. Deze leeftijd stemt daarentegen beter overeen met dien, welken Bolk voor brunettes vond. In verband met de Urker donkerharigheid is dit wel merkwaardig, te meer waar Bolk op grond van zijn gegevens omtrent de *menarche* bij 165 Jodinnen tot de conclusie was gekomen, dat de pigmentatie als zoodanig daarbij geen rol speelt.

Nu bleek reeds (zie hoofdstuk Pigmentatie), dat de pigmentvorming waarschijnlijk geactiveerd wordt door de geslachtshormonen; daarnaast is het vrijwel zeker, dat deze laatste ook invloed uitoefenen op de *menarche*, zoodat wellicht hier de verklaring ligt voor dit verschijnsel. Zoowel het in hooge mate „Nachdunkeln” van het haar als de latere *menarche* zouden dan (gedeeltelijk) als een gevolg van bepaalde hormonale werkingen zijn te beschouwen. Daar de haarkleur echter slechts ten deele van het geslachtshormoon afhangt, maar verder door erfactoren wordt bepaald, laten zich daaraan de bevindingen bij de Jodinnen (donkerder haar maar vroeger *menarche*) toeschrijven. Dat ook bij de *menarche* erfelijke factoren in het spel zijn, werd door Bolk reeds waarschijnlijk gemaakt en bevestigd door het tweelingonderzoek van Petri (1933).

In tab. 125 vindt men de procentueele bezetting der *menarche*-leeftijdsklassen vermeld; ter vergelijking zijn de cijfers voor de Nederlandschen en

Tab. 125. De procentueele bezetting der *menarche*-leeftijdsklassen.

leeftijd	Urk n = 102	Nederl. (Bolk) n = 1787	Nederl. Jodinnen (Bolk) n = 165
10	—	1,7	1,8
11	5,9	7,3	12,1
12	7,8	16,7	26,0
13	14,7	25,7	23,6
14	24,5	22,6	18,1
15	17,7	13,9	10,3
16	15,7	6,7	5,4
17	12,7	3,0	1,2
18 jr.	1,0	1,4	—

de Nederlandsche Jodinnen van Bolk (1923) bijgevoegd. De percentages voor de lagere leeftijden zijn bij de Jodinnen het grootst, terwijl die voor de hogere leeftijden bij de Urker vrouwen het grootst zijn. De Nederlandschen staan daar tusschen in. In overeenkomst daarmee is bij de Urkerinnen de klasse der 14-jarigen, bij de Nederlandschen die der 13-jarigen en bij de Jodinnen die der 12-jarigen het dichtst bezet.

Merkwaardigerwijze is de leeftijdsverschuiving ten opzichte van het optreden van de menarche, die Bolk bij de generaties van voor 1880 en daarna constateerde (in dien zin, dat bij de latere generaties de intrede der menses ongeveer 14 maanden vroeger plaats vond), op Urk zelfs niet aangeduid. Het gemiddelde der huidige generaties is hetzelfde als dat van de generaties voor 1900 of voor 1880. Dit wekt te meer verwondering, daar Stein (1926) het verschijnsel der leeftijdsverschuiving ook in Freiburg kon aantoonen, evenals Schreiner (1925) in Noorwegen, zoodat deze vervroeging niet slechts voor Nederland geldt.

Wat de *bloedgroepenverdeeling* op Urk betreft, verwijs ik naar het verslag van Dr. A. M. van Herwerden (blz. 113), terwijl Bijlmer (1940) een overzicht heeft gegeven over de verdeeling in geheel Nederland.

7. Enkele waarnemingen ten opzichte van erfelijkheid en erfelijke afwijkingen.

Daar bij het onderhavig onderzoek als hoofddoel gold, het voorkomen van de verschillende anthropologische eigenschappen onder de Urker bevolking na te gaan, kon slechts weinig familie-materiaal worden verzameld. De hier volgende opmerkingen hebben dan ook slechts casuïstische waarde en zijn meestal onvolledig. Het onderzoek naar de wijze van overerving van een eigenschap als de sterk ontwikkelde arcus superciliaris wordt ten zeerste bemoeilijkt door het feit, dat de uiting van dit kenmerk in hooge mate aan het geslacht is gebonden. Zoo bezaten in een gezin met 8 kinderen 2 broers een wenkbrauwboog, die die van den *Batavus genuinus* bijna evenaarde, terwijl bij den vader glabella en orbitaalrand vrij vlak waren, en bij de moeder slechts een arcus was aangeduid. Bij het nagaan der verdere ascendentie, voor zoover nog in leven, bleek, dat de vader der moeder eveneens een vrij sterk ontwikkelden wenkbrauwboog bezat. In 6 gezinnen — met te zamen 39 individuen —, bij welke minstens eenmaal dit kenmerk werd aangetroffen, kwamen in totaal ¹⁾ slechts 14 arcus in een meer of minder sterken graad van ontwikkeling voor, zoodat het percentage van voorkomen nog beneden dat voor het geheele materiaal ligt (zie tab. 103). Weliswaar was een klein gedeelte der kinderen nog beneden 21 jaar, zoodat de arcus zich bij hen alsnog zou kunnen ontwikkelen. Bovendien is, vanwege de inteelt, familiäre opeenhooping nauwelijks te verwachten.

Een buitengewoon laag voorhoofd werd aangetroffen bij een moeder en dochter; ook het verloop der haargrens was volkomen gelijk. De andere dochter vertoonde dit opvallend kenmerk niet. In een ander gezin was een zeer laag voorhoofd in even sterke mate aanwezig bij den vader, de moeder en den eenigen zoon.

Doorlopende wenkbrauwen bleken vrij duidelijk familiair voor te komen. Fig. 30 geeft een desbetreffenden stamboom weer. Wat de wijze van overerving aangaat, wijst deze in de richting van recessiviteit. Een ander argument,

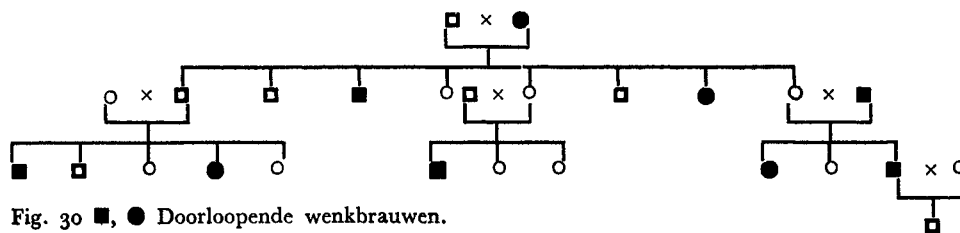

Fig. 30 ■, ● Doorlopende wenkbrauwen.

¹⁾ Met inachtneming van het geslachtsverschil voorzoover dat mogelijk was.

dat daarvoor pleit, is gelegen in het vrij hoog percentage, waarin dit kenmerk onder de Urkers voorkomt. Een huwelijk tusschen twee bezitters van deze eigenschap werd echter niet aangetroffen, zoodat deze contrôle ontbreekt.

Twee broers bezaten beiden een uitermate hooge kin en integumentale bovenlip; de ouders werden niet onderzocht.

De overigens op Urk vrij zeldzame roode haarkleur werd eenmaal bij een kind aangetroffen, waarvan zoowel de vader als de moeder een zwart-bruine haarkleur hadden. De vader verklaarde vroeger rossig te zijn geweest. De 4 andere kinderen waren blond tot donkerblond. In een ander gezin was de vader donkerblond, de moeder roodharig, terwijl van de vier kinderen geen enkel de haarkleur der moeder bezat.

Ten opzichte van den smaakdrempel voor phenylthioureum is het familiemateriaal iets grooter, hoewel ook veel te klein om bewijzend te zijn. Tab. 126 geeft de cijfers. Het meest voor de hand liggend voor de verklaring van deze resultaten is het aannemen van recessieve overerving van de eigenschap deze stof niet te kunnen proeven; de eene proever uit de kruising niet-proever $\times$ niet-proever is daarmee evenwel in strijd.

Tab. 126. Erfelijkheid van den smaakdrempel voor phenylthioureum.

P.	n	F ₁		
		proever	niet-proever	n
proever $\times$ proever	5	18	4	22
proever $\times$ niet-proever	4	7	5	12
niet-proever $\times$ niet-proever	6	1	18	19

Verder werden eveneens gegevens verzameld omtrent het voorkomen van eenige erfelijke ziekten en afwijkingen ¹⁾).

Algemeen *albinisme* komt op het eiland niet voor. Partieel albinotisch zijn er twee personen; in beide gevallen is de rechter wenkbrauw wit.

Hazelip en *gespleten verhemelte* werd vijfmaal aangetroffen, en komt op Urk dus iets vaker voor dan met de rijksdoorsnee 1 : 950 (Sanders, 1934) overeenkomt; bij geen enkele dezer gevallen werd de anomalie bij de naaste ascendentie geconstateerd.

Misvormingen zijn op Urk vrij talrijk. *Polydactylie* kwam in 2 gezinnen voor, evenals *syndactylie*. *Ectrodactylie* (Dig. II en V ontbraken), aan de linkerhand nog gecombineerd met syndactylie, werd bij een persoon aangetroffen, zonder dat bij de naaste bloedverwanten iets bekend was omtrent vaker

¹⁾ Voorzover de onderzochte personen betreft, werden deze gegevens door familie-anamnesen verkregen, hetgeen meebrengt, dat ze dikwijls onvolledig zijn en niet zelden onjuist. Ter correctie diende een lijst van het voorkomen onder de geheele bevolking, opgesteld met de hulp van Dr. Vonk, den gemeente-arts, waarvoor hem ook hier dank zij gebracht. De autochtone bevolking omvat ongeveer 3200 zielen.

voorkomen in de familie. *Camptodactylie* bij Dig. V kwam veelvuldig voor, waardoor familiale opeenhooping moeilijk viel vast te stellen.

Heupluxaties ontmoet men dikwijls; op de geheele bevolking nl. minstens 38 gevallen (waaronder 10 m. en 28 vr.): 18 × aan beide zijden, 11 × links en 9 × rechts.

De waarde van het getal 38 op een bevolking van 3000 bewoners blijkt het duidelijkst, wanneer men daarnaast enkele andere getallen plaatst, die bij andere groepen zijn waargenomen. Zoo vond Dr. Murk Jansen in 1930 te Leiden op een bevolking van 70.000 inwoners 66 gevallen van aangeboren heupluxatie en vonden Dr. W. Mol en E. P. Schuyt in hetzelfde jaar te Haarlem op 116.000 inwoners 86 gevallen; in beide gevallen nog niet een promille. Hiernaast staat Urk met ruim een procent.

Kyphose werd 20 maal geconstateerd; 9 × bij het mannelijk en 11 × bij het vrouwelijk geslacht ¹⁾. Bij de schoolkinderen is het aantal gevallen van *skoliose* groot; een zeer sterke *lordose* werd op 289 kinderen 4 × aangetroffen.

Hydrocephalus kwam 2 × voor, waarbij de vraag open moet blijven, in hoeverre de erfelijkheid daarbij een rol speelde.

Een (niet op Urk wonende) persoon van Urker afstamming bezat een *torticollis*, terwijl deze anomalie noch bij de ouders, noch bij de grootouders werd aangetroffen.

Tuberculeuze aandoeningen zijn op Urk zeer talrijk.

In twee families kwamen *angiomen* veelvuldig voor, voornamelijk aan het rechter oor.

Bij twee personen ontbrak aan een zijde het uitwendig oor congenitaal.

Doofstom waren twee personen uit de zelfde familie, *blind* drie personen.

Onder de volwassenen kwam *strabisme* bij rond 2 % voor.

Ook strabisme blijkt familiair voor te komen. Men vergelijke den stamboom in fig. 31.

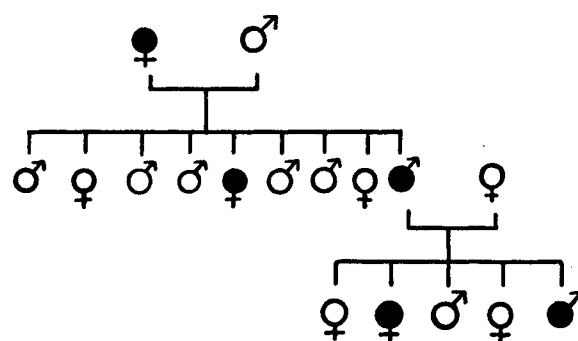

FIG. 31 ● STRABROME

¹⁾ Het kenmerk van een „hoogen” of „ronden” rug vertoonde een duidelijke familiale opeenhooping.

Dwerggroei werd bij twee personen geconstateerd, *myxoedeem* bij één. *Huntington's chorea* werd eveneens een maal aangetroffen.

Zwakzinnigheid kwam in ernstigen graad 9 × voor, in lichtere graden veelvuldiger.

Van 5 personen werd aangegeven, dat ze aan toevallen leden; in hoeverre het hier *genuine epilepsie* betrof, was niet uit te maken.

Van krankzinnigheid werden vijf gevallen medegedeeld, waaronder zoowel schizophrene als cyclophrene.

Waarschijnlijk is het aantal geestelijk onvolwaardigen betrekkelijk gering. Immers volgens de hierboven vermelde gegevens is niet aan te nemen, dat een percentage overeenkomend met 1.61 % in 1930 bij de telling van de A. V. O. gevonden, wordt bereikt.

Van 124 gedurende de periode 1900—1935 doodgeboren of kort na de geboorte gestorven kinderen werd als doodsoorzaak aangegeven: *partus praematurus* in 33,1 %; abnormale ligging in 10.5 %; *congenitale anomalieën* als anencephalie, acranie, spina bifida aperta, hydrocephalus, oesophagusstenose enz. in 23,4 %, terwijl een nadere aanduiding ontbrak in 33,1 %.

8. Resultaten van het bloedgroepen-onderzoek op Urk.

M. A. VAN HERWERDEN †

In het jaar 1926 werd door de Koninklijke Akademie van Wetenschappen een commissie benoemd met de opdracht een anthropologischen Status der Nederlandsche bevolking op te maken. Aan ondergeteekende werd het onderzoek naar de verspreiding der bloedgroepen in ons land toevertrouwd. De merkwaardige eigenschap der roode bloedlichaampjes om groepswijze onder de menschheid een verschillend gedrag te vertoonen had sinds enkele jaren de algemeene aandacht niet alleen van serologische, doch ook van anthropologische zijde getrokken. Terwijl het reeds lang bekend was, dat dierenbloed en bloed van den mensch te zamen gebracht, een aanéénklontering der roode bloedlichaampjes onderling vertoonde, is eerst in 1901 door K. Landsteiner ontdekt, dat ook het bloed der menschen onderling door zoodanig verschijnsel gekenmerkt was. Vier groepen, tegenwoordig O, A, B en AB geheeten, zijn op de volgende wijze te herkennen:

Indien een persoon tot groep O behoort, worden zijn roode bloedlichaampjes door de bloedvloeistof (het z.g. bloedserum) van geen enkel ander mensch tot aaneenklontering (agglutinatie) gebracht. De roode bloedlichaampjes van deze groep bevatten nl. geen agglutinabele stoffen (z.g. *agglutinogenen*). Daarentegen is het bloedserum van dezen zelfden persoon in staat om de roode bloedlichaampjes van de andere drie groepen te agglutineeren. Dit serum bevat n.l. z.g. *agglutininen*, opgeloste stoffen, die zoowel het agglutinogeen van groep A aangrijpen (z.g. agglutinine α), als agglutininen, die de bloedlichaampjes van B aangrijpen (z.g. agglutinine β). Daar groep AB een kruisingsproduct is van groep A en groep B, worden ook de roode bloedlichaampjes van deze groep geagglutineerd.

Een persoon, behorend tot bloedgroep A, heeft bloedlichaampjes, die geagglutineerd worden door serum van groep O en B, niet door serum van bloedgroep AB, want deze laatste groep mist de agglutininen tegen ieder der andere bloedgroepen in het serum.

Een persoon, behorend tot bloedgroep B, heeft bloedlichaampjes, die geagglutineerd worden door serum van groep O en A, niet om bovengenoemde reden, door serum van groep AB.

Een persoon, behorend tot bloedgroep AB, heeft bloedlichaampjes, die geagglutineerd worden door serum van groep O, A en B.

Het hiernavolgend schema geeft een overzicht van deze verschijnselen. Over ondergroepen en nieuwe sindsdien ontdekte bloedgroepen wordt hier niet

gesproken, omdat zij op het oogenblik in hoofdzaak alleen serologische be- teekenis hebben en nog niet gebruikt worden voor anthropologisch onderzoek.

Bloedlichaampjes	Serum:	O	A	B	AB
	O	—	—	—	—
	A	+	—	+	—
	B	+	+	—	—
	AB	+	+	+	—

Wat is nu de anthropologische waar- de der bloedgroepen? Deze is eerst op den voorgrond getreden, nadat was aangetoond, dat men hier met een erfelijk vastgelegd kenmerk te doen heeft, dat in den verschijningsvorm van de geboorte tot aan den dood onveranderd blijft, zelfs reeds bij het embryo zich openbaart. Nu bleek, dat de percentsgewijze verdeling der vier bloedgroepen bij verschillende rassen ongelijk is. Beide waarnemingen zijn

het eerst door den Poolschen seroloog L. Hirsfeld gedaan. Hirsfeld vond in het Balkanleger tijdens den wereldoorlog in 1918 een zeer verschillend per- centage A en B, al naar de herkomst der daar aanwezige militaire groepen. Gaandeweg is gebleken (over de geheele wereld heeft men deze onderzoe- kingen in den loop der jaren ondernomen), dat het percentage A daalt ten gunste van B, naarmate men van N.W.-Europa zuidoostwaarts en oostwaarts gaat. Dit percentage B, 10 procent of lager in N.W.-Europa, stijgt tot 20 procent, wanneer men Rusland nadert, bereikt een maximum in Voor-Indië, daalt weer in de richting van onzen Archipel en nog verder naar Australië, waar de autochtone bevolking weer een zeer hoog percentage A heeft.

De Indianen hebben merkwaardigerwijze bijkans alleen groep O; de andere bloedgroepen komen onder de Indianen in zulk een gering percentage voor, dat men meent ze aan toevallige rasvermenging met andere rassen toe te mogen schrijven. Dat dit verschijnsel der ongelijke percentverdeling onaf- hankelijk is van klimaat en andere uitwendige omstandigheden blijkt o. a. wanneer men de Zigeuners in Hongarije onderzoekt, die nog de percent- verdeling vertoonen van hun stamgenooten in Voor-Indië, terwijl een Duit- sche kolonie in het zelfde land na meer dan 2 eeuwen nog de percentverhou- ding der bloedgroepen vertoont, die overeenkomt met die van de bevolking in het Rijnland en zich zeer sterk van die der Hongaren onderscheidt. Evenzoo hebben de Klingaleezen, die als koelies in onzen Archipel werken wegens hun afkomst uit Voor-Indië weer een hooger percentage B dan de Javaansche koelies. De Joden, die eeuwenlang in W.-Europa leven, hebben een hooger percentage B dan de overige bevolking.

Dat de verdeling in bloedgroepen vermoedelijk ouder is dan de mensch- heid, blijkt uit het voorkomen van overeenkomstige agglutinenen bij anthropoïde apen.

In het eerste enthousiasme over de ontdekking heeft men gemeend in de bloedgroepen een raskenmerk van veel meer vèrgaande beteekenis gevonden te hebben dan b.v. de haar- of oogkleur of hoofdindex, een kenmerk, dat plotseling opheldering zou kunnen geven omtrent tal van duistere punten omtrent de rasverdeeling op aarde. Wanneer men met de noodige critiek te werk gaat, kan ongetwijfeld het onderzoek naar de verspreiding der bloedgroepen in de anthropologie een plaats van beteekenis, zelfs van onmisbare waarde worden toegekend. Men heeft te doen met een verschijnsel, dat eenmaal erfelijk vastgelegd niet meer in den verschijningsvorm tijdens het leven verandert, in tegenstelling b.v. met de haarkleur waar kleine variaties mogelijk zijn evenals in de hoofdmaten. Deze ontoegankelijkheid voor uitwendige invloeden maakt het begrijpelijk, dat men temidden van een bevolking een andere bevolkingsgroep van andere rassamenstelling kan aantreffen, die door een andere percentsgewijze verdeeling der bloedgroepen gekarakteriseerd is. Ook hier te lande zien wij hoe b.v. de ongemengde Amsterdamsche Joden een hooger percentage B en AB bezitten dan de bevolking, temidden waarvan zij sedert eeuwen wonen. Over de verkregen uitkomsten zal later een publicatie van Dr. H. Hertzberger te Amsterdam verschijnen.

Men moet zich echter geen te groote illusie maken, wanneer men onderzoekingen in den mengkroes van West-Europa doet om nu door bloedgroepbepalingen b.v. de zuiver Noordsche en Alpine elementen of een mediterrane inslag vast te stellen. In dat opzicht heeft men aanvankelijk de verwachting te hoog gespannen en men heeft over het hoofd gezien, dat plaatsgewijze verschillen in percentage der vier bloedgroepen zeer goed kan voorkomen bij menschen van zeer overeenkomstige rasmenging, welke alleen zijn toe te schrijven aan eeuwenlange plaatselijke inteelt, zooals men deze o. a. nog veelvuldig in onze Nederlandsche plattelandsgemeenten kan waarnemen, zelfs in gemeenten, die slechts door luttele weilanden van elkaar gescheiden zijn.

Bij het Nederlandsche onderzoek, zooals dit tot nu toe is bewerkt en voor een groot deel nog in bewerking is, is dat ook zeer duidelijk gebleken. Ook hier zal het niet mogelijk wezen door de percentsgewijze verdeeling der bloedgroepen de verschillende rassen, die ons Nederlandsche volk samenstellen, te onderscheiden. Wanneer het geheele onderzoek gereed is, zal misschien wel het algemeene overzicht iets aan het licht brengen omtrent de diverse samenstelling der bevolking in bepaalde gebieden, dat eenige anthropologische waarde heeft. Maar over het algemeen zal de dooreenmenging der rassen, een verschijnsel, dat zich hier te lande o. a. ook door het groote aantal mesocephalen openbaart, de vaststelling van zuivere rasverschillen onmogelijk maken. Waardevol daarentegen is, dat men juist door de zeer uiteenlopende procentverhoudingen van verscheidene belendende gebieden hier als het ware een in cijfers neergelegd beeld van deze eeuwenlange inteelt krijgt.

Uit den aard der zaak lag het in onze bedoeling steekproeven te nemen

in de Nederlandsche bevolking, in het bijzonder in de sessiele bevolking ten plattelande. Wij waren echter aangewezen op de medewerking van artsen en gemeentelijke autoriteiten. De poging om in den loop der jaren de recrutenkeuring voor dit onderzoek te benutten, stootte af op bezwaren van regeeringswege. Om een algemeen uit verschillende streken afkomstige menschengroep te hebben werden telken jare groepen studenten in verschillende universiteiten onderzocht. Het resultaat bij 3085 dezer studenten is reeds gepubliceerd ¹⁾, evenals een onderzoek in de Over-Veluwe ²⁾, terwijl een onderzoek over de Hoeksche Waard ter perse is.

Natuurlijk stonden de eilanden op ons programma. Waar het mogelijk was hebben wij deze in het onderzoek opgenomen. Op Urk kregen wij de medewerking van Dr. A. Vonk, aan wien de dank der anthropologische commissie toekomt voor zijn hulp onder geenszins gemakkelijke omstandigheden. Door Dr. Vonk werden monsters bloed (enkele druppels per persoon) onder de Urker bevolking verzameld en tevens eenige andere anthropologische gegevens vastgesteld. Een aanvulling van dit in de jaren 1928 en 1929 verzameld materiaal geschiedde in 1930, dank zij de medewerking der Dialect-commissie, die tijdens haar werkzaamheden op Urk in den zomer 1930 den heer J. Bijl, destijds med. cand. te Utrecht, toestond om gelijktijdig bloedmonsters voor ons te verzamelen, wederom met medewerking van Dr. Vonk.

Wij moeten ons, daar de kans is uitgesloten om in de eerste tijden meer materiaal op Urk te krijgen, tevreden stellen met de 316 bloedmonsters, die thans onder verschillende leden der Urksche bevolking verzameld zijn.

De procentsgewijze verdeling is aldus:

O	A	B	AB
131 =	156 =	19 =	10 =
41,5 % $\pm$ 2,77	49,4 % $\pm$ 2,81	6,0 % $\pm$ 1,34	3,1 % $\pm$ 0,98
p—31	q—4,6	r—64,4	p—q—r—100 ³⁾

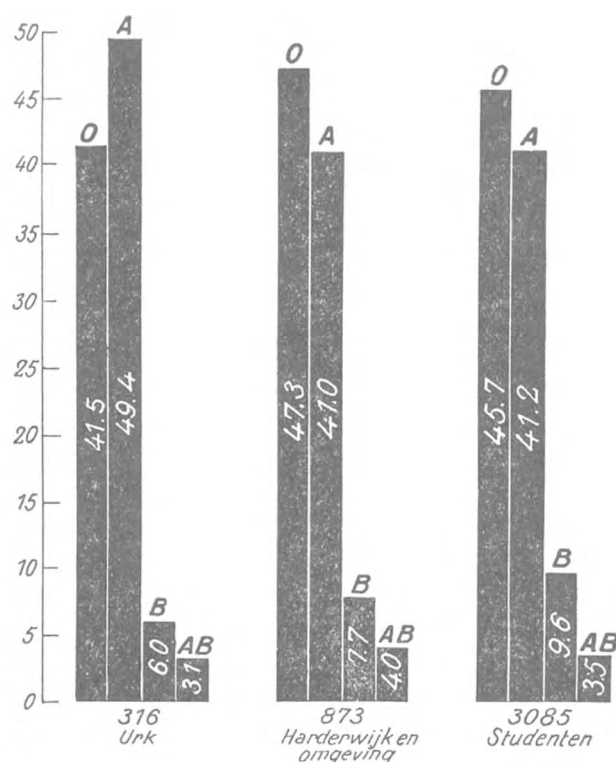
In Fig. 32 is de procentsgewijze verdeling der bloedgroepen overzichtelijk voorgesteld door een reeks kolommen en ter vergelijking daarnaast geplaatst de bloedgroepen-verdeling op de Over-Veluwe en die welke bij het onderzoek van een groot aantal Nederlandsche studenten gevonden werd ⁴⁾. Het percentage B is op Urk betrekkelijk laag, het percentage A vrij hoog. Dit wil niet zeggen, dat er niet meer afgesloten gebieden in ons land zijn, die zulk een laag percentage B vertoonen. Men vindt o. a. in Overijssel enkele plaatsen

¹⁾ M. A. van Herwerden en Th. J. Boele-Nijland. Investigation of bloodgroups in Holland. Proc. Royal Acad. of Sc. vol. 33, 1930.

²⁾ C. P. J. Penning, M. A. v. Herwerden and Th. J. Boele-Nijland. Bloodgroup investigation in the Over-Veluwe. Ibid. vol. 35, 1932.

³⁾ P, q en r stellen volgens de berekeningsmethode van F. Bernstein de frequentie voor van de erfactoren, die in een bevolkingsgroep aan de bloedgroepen A, B en O ten grondslag liggen.

⁴⁾ In deze groep komt in vergelijking tot onze autochtone bevolking een betrekkelijk groot aantal personen met buitenlandsche verwantschap voor.

met nog lager percentage B. Toch is m. i. deze bevinding op Urk wel in staat om de hypothese omtrent een mediterrane afstamming der Urker bevolking hoogst onwaarschijnlijk te maken ¹⁾. Trouwens wanneer men ziet, dat 81,5 % van de 286 gelijktijdig op bloedgroep en oogkleur onderzochte personen een lichte oogkleur hebben (blauw, blauwgrijs of grijs) kan dit evenzeer tegen deze hypothese pleiten.

Het is belangrijk na te gaan aan de hand van de lijst van Dr. A. C. de Vooys betreffende het namen-onderzoek op Urk (p. 1032 zijner publicatie ²⁾), of de geslachten, die de in ons land zeldzame eigenschap B vertoonen, deze op elkaar overgedragen hebben:

Geslacht *Hakvoort*, 21 leden onderzocht, 5 maal B en 4 maal AB.

Geslacht *Post* (7 huwelijken met *Hakvoorts*), 13 leden onderzocht, 1 maal B, 1 maal AB.

Geslacht *Kramer* (4 huwelijken met *Hakvoorts*), 25 leden onderzocht, 1 maal B, 1 maal AB.

Geslacht *Romkes* (5 huwelijken met *Hakvoorts*), 19 leden onderzocht, 1 maal B.

¹⁾ Hypothese verkondigd door den anthropoloog J. Sasse. Zie J. Wap, Ned. Tijdschr. v. Geneeskunde, blz. 2784 en J. H. Nyessen Am. Journ. of phys. Anthropology, 12, 1927, p. 1.

²⁾ A. C. de Vooys. Bijdrage tot de geographie van het eiland Urk. Tijdschr. Kon. Aardr. Genootschap, serie 2, deel 48, afl. 6, 1931.

Ook de geslachten *Post*, *Kramer* en *Romkes* zijn door frequente huwelijken verbonden (*Kramer-Romkes* 8 maal, *Kramer-Post* 7 maal).

Het is ondenkbaar, dat het geslacht *Hakvoort* sterk heeft bijgedragen tot de verspreiding van de bloedgroep B en dientengevolge ook van AB op Urk.

Dat het geslacht veelvuldig op Urk voorkomt, blijkt uit tabel 2 p. 1032 van De Vooy's (80 gehuwde personen op Urk geboren, daar wonend in het jaar 1930). Het behoort tot de geslachten, die reeds in de 18e eeuw op Urk woonachtig waren en waarschijnlijk, getuige de weinige houvastheid der immigranten, reeds in voorafgaande eeuwen.

Doch ook in eenige andere geslachten, waarvan op de tabel van De Vooy's geen huwelijken met het geslacht *Hakvoort* vermeld staan, werden nog enkele malen B en AB aangetroffen, nl. in de geslachten *Bakker*, *v. Dokkum*, *Hoekman*, *De Jonge* (immigranten), *v. Kampen*, *Kaptein*, *Ten Napel* (immigranten), *Snoek*, *Visser* en *De Vries*. Ook hier is (afgezien van het feit dat volgens De Vooy's de op p. 1034 gepubliceerde tabel slechts fragmentair is), vanzelfsprekend onderlinge overdracht der agglutinogenen B niet uitgesloten, getuige ook de onderlinge huwelijken met de geslachten *Post*, *Romkes* enz.

Er staan slechts 10 namen op de lijst van De Vooy's, waarvan geen der dragers op hun bloedgroep zijn onderzocht.

Nevensgaande 2 tabellen geven een overzicht van de bloedgroepenverdeeling in verband met de gevonden procent-verhoudingen van lichte en donkere haar- en oogkleur binnen elke bloedgroep. Bij 277 der 316 ten opzichte van hun bloedgroep onderzochte personen hadden 100 = 36,1 procent $\pm$ 2,89 lichtblond of rood haar, 177 = 63,9 procent $\pm$ 2,89 donkerblond of

TABEL 1

Bloedgroep en Haarkleur			
Bloedgroep	Aantal	Lichte Haarkleur r. of l.bl.	Donkere Haarkleur d.bl. of zw.
O	121 43.7 % $\pm$ 2.98	45 = 37.2 % $\pm$ 4.40 46.4 % $\pm$ 4.99	76 = 62.8 % $\pm$ 4.40 42.9 % $\pm$ 3.72
A	130 46.9 % $\pm$ 3.00	50 = 38.4 % $\pm$ 4.27 51.5 % $\pm$ 5.0	80 = 61.6 % $\pm$ 4.27 45.2 % $\pm$ 3.74
B	17 6.2 % $\pm$ 1.45	2 = 11.8 % $\pm$ 7.84 2.1 % $\pm$ 1.44	15 = 88.2 % $\pm$ 7.84 8.5 % $\pm$ 2.10
AB	9 3.2 % $\pm$ 1.06	3 = 33.5 % $\pm$ 15.75 3.1 % $\pm$ 1.73	6 = 66.5 % $\pm$ 10.75 3.4 % $\pm$ 1.36
Totaal	277	100 = 36.1 % $\pm$ 2.89	177 = 63.9 % $\pm$ 2.89
Correlatie A $\rightarrow$ B en lichte haarkleur $\rightarrow$ donkere haarkleur = 0.18 $\pm$ 0.080.			
" O $\rightarrow$ B " " " $\rightarrow$ " " = 0.17 $\pm$ 0.080.			

zwart haar. Van 286 ten opzichte van bloedgroep en oogkleur onderzochten hadden 233 = 81,5 procent $\pm$ 2,29 blauwe, blauwgrijze of grijze oogen en 53 = 18,5 procent $\pm$ 2,29 grijsbruine of bruine oogen.

TABEL 2

Bloedgroep en oogkleur			
Bloedgroep	Aantal	Lichte oogen bl. bl.gr. of gr.	Donkere oogen gr. br. of br.
O	121 42.3 % $\pm$ 2.92	108 = 89.2 % $\pm$ 2.82 46.4 % $\pm$ 3.27	13 = 10.8 % $\pm$ 2.82 24.5 % $\pm$ 5.90
A	138 48.2 % $\pm$ 2.96	105 = 76.1 % $\pm$ 3.64 45.1 % $\pm$ 3.26	33 = 23.9 % $\pm$ 3.64 62.3 % $\pm$ 6.65
B	17 5.9 % $\pm$ 1.39	14 = 82.3 % $\pm$ 9.26 6.0 % $\pm$ 1.56	3 = 17.6 % $\pm$ 9.26 5.6 % $\pm$ 3.16
AB	10 3.6 % $\pm$ 1.10	6 = 60.0 % $\pm$ 15.5 2.5 % $\pm$ 1.03	4 = 40.0 % $\pm$ 15.5 7.6 % $\pm$ 3.68
Totaal	286	233 = 81.5 % $\pm$ 2.29	53 = 18.5 % $\pm$ 2.29
Correlatie A $\rightarrow$ B en lichte oogkleur $\rightarrow$ donkere oogkleur 0.047 $\pm$ 0.080.			
,, O $\rightarrow$ B ,, ,, ,, $\rightarrow$,, ,, 0.070 $\pm$ 0.085.			

Er is bij de onderzochte personen geen correlatie tusschen bloedgroep en pigmentatie van haar en oog te bespeuren. Wat tabel 1 betreft, ligt de correlatie binnen 3 maal de waarschijnlijke fout, wat tabel 2 betreft is de ware fout zelfs grooter dan de correlatie-coëfficiënt. De tot nu toe gepubliceerde gegevens in Nederland geven nergens blijk dat een zoodanige correlatie bestaat, noch bij het onderzoek in de Over-Veluwe, noch bij het uitgebreide studenten-onderzoek. Ook in andere landen heeft men, zoodra men strengere eischen aan de berekeningswijze is gaan stellen, tevergeefs naar aanvankelijk als positief beschreven correlaties tusschen deze zoozeer verschillende anthropologische kenmerken gezocht. Het is derhalve te verwachten, dat ook bij de beschikking over een grooter aantal gegevens uit Urk dan ons thans ten dienste stonden, deze correlatie tusschen bloedgroep en pigmentatie van haar en oog zou ontbreken. Dit neemt niet weg, dat het gewenscht blijft, wanneer de gelegenheid zich daartoe mocht voordoen, het bloedgroepen-onderzoek op Urk voort te zetten.

Utrecht, 15 November 1933.

9. Samenvatting en beschouwing over het rassenkundig vraagstuk op Urk.

H. Tj. PIEBENGA.

Het anthropologisch onderzoek op het eiland Urk omvat 721 personen, onder welke zich 250 volwassenen (140 m. + 110 vr.), 182 14—20-jarigen (82 m. + 100 vr.) en 289 schoolkinderen van 9—13 jaar (162 m. + 127 vr.) bevinden. Nagegaan werden de lichaamslengte, 13 hoofd- en gezichtsmaten, 11 daaruit berekende indices, de pigmentatie van haar en oog, en nog 20 andere morphologische kenmerken; verder nog eenige physiologische eigenschappen en een aantal erfelijke afwijkingen.

De gemiddelde lichaamslengte der volwassen mannelijke Urkers, die 172,6 cm bedraagt, doet de bevolking van het eiland behooren tot de uitgesproken lange populaties van Noordwestelijk Europa; ze komen zelfs even boven het rijksgemiddelde van Nederland uit, dat Van den Broek berekende op 172,36 cm.

De gemiddelde hoofdlengete voor de volwassen mannen behoort met 196,8 mm tot de hoogste in Europa; 25,7 % der Urkers heeft een hoofdlengete grooter dan 200 mm.

Ook de breedte van het Urker hoofd is in doorsnee vrij groot: bij de mannen 157,4 mm, waardoor de hoofdindex dicht bij de grens tusschen meso- en brachycephalie komt te liggen en 80,3 bedraagt. Dienovereenkomstig is de meerderheid der Urkers mesocephaal, met afnemende veelvuldigheid volgen de brachycephalen, de dolichocephalen en de hyperbrachycephalen.

De zoowel absoluut als relatief groote gemiddelde oorhoogte (m. 128,9 mm) is met het oog op de veelal aangenomen laagheid der Zuiderzeeschedels opvallend: chamaecephale lengte-hoogte-indices komen slechts bij 2,5 % der Urkers voor, de overgroote meerderheid is hypsicephaal. Wat den breedte-hoogte-index betreft (m. 81,9), valt 55 % in de klasse der metriocephalen, terwijl het aantal tapeinocephalen iets grooter is dan dat der akrocephalen.

De schedelcapaciteit werd berekend op 1486 cm³ voor de mannen en 1327 cm³ voor de vrouwen.

De kleinste voorhoofdsbreedte der Urkers is in doorsnee smal tot middelmatig; uitgedrukt in procenten van de hoofdbreedte door middel van den fronto-parietaal-index bedraagt ze bij de mannen in doorsnee 70,6.

De berekende voorhoofdshoogte is bij de Urkers (63,5 mm) iets kleiner dan bij de Terschellingers (64,7) van Sasse.

De jukboogbreedte (m. gemiddeld 143,0 mm) heeft op Urk de meeste varianten in de klassen der breedten en middelmatigen; relatief t. o. v. de voorhoofdsbreedte geeft deze maat in den index jugo-frontalis een indruk,

in hoeverre de jukbogen uitsteken. Rond 21 % der Urkers hebben sterk tot zeer sterk uitstekende jukbogen. De index jugo-parietalis is bij de mannen in doorsnee 90,5. De physiognomische gezichtshoogte der Urker mannen komt vrijwel overeen met die der Terschellingers (Sasse), maar is groter dan die der Volendammers (Kohlbrugge). De morphologische gezichtshoogte bedraagt gemiddeld 125,2 mm, de gezichtsindex 87,1, bij een aanwezigheid van 36 % euryprosopen, 22 % mesoprosopen en 42 % leptoprosopen. De physiognomische middengezichtshoogte is relatief klein.

Ten opzichte van de kaakhoekbreedte valt het meerendeel der Urkers in de middelmatige en breede klassen, het gemiddelde (m.) bedraagt 112,6 mm. Ook in procenten der jukboogbreedte uitgedrukt (index jugo-mandibularis) is deze met 78,9 zelfs maximaal. Ook de kinhoogte is vrij groot (M m. = 48,8 mm), terwijl de neushoogte middelmatig is. De neushoogte bleek niet parallel met de gezichtshoogte te variëren. De neusbreedte is middelmatig tot smal, zoodat de neusindex 70 % leptorrhine varianten oplevert.

De mondbreedte (M m. = 51,3 mm) is relatief gering.

De Urkers zijn over het algemeen donkerharig; daarentegen is de meerderheid blauw- of grijsogig, slechts 13 % (m. + vr.) heeft bruine oogen.

Aan de mediaan-sagittale welvingslijnen, vastgelegd door middel van de nieuwe loodkabelmethode (Abel, 1934), werd een voorhoofdshoek bepaald van gemiddeld 75° (m.) en 82° (vr.).

Een derde gedeelte der Urkers heeft vliedende tot sterk vliedende voorhoofden. De wenkbrauwboog is bij 70 % (m.) matig tot sterk ontwikkeld. De calottehoogte bedraagt in doorsnee 85,3 mm, de calottehoogte-index is gemiddeld 42,4, dus vrij laag. De liggingsindex der calottehoogte bedraagt 54,0. Om de ligging van het opisthokranion en de occipitale welving te kunnen beoordeelen werden eenige nieuwe maten ingevoerd: de occipitale hoogte (M m. = 68,7 mm) en de occipitale lengte (M m. = 23,4 mm) met hun variantenklassen.

De neusvorm is bij de meerderheid recht; daarna is bij de mannen de convexe, bij de vrouwen de concave neusrug het sterkst vertegenwoordigd. Ten opzichte van den neuswortel ligt bij de mannen het accent meer op de diepe vormen, bij de vrouwen op de hooge. Een epicanthus komt onder de volwassen Urkers nog bij rond 2 % voor; doorlopende wenkbrauwen bij 16 %. Bijna in de helft der gevallen is de oorlel vergroeid. De haarvorm is bij de mannen in 41 % sluik, 48 % golvend en 11 % krullend; bij de vrouwen 76 % sluik, 21 % golvend en 3 % krullend.

Van de tastfiguren der vingertoppen zijn 8,5 % bogen, 6,2 % radiale lussen, 63,4 % ulnaire lussen en 22,0 % wervels. Op de handpalmen der Urkers zijn viervingerplooiën zeldzaam.

De smaakdrempel voor phenylthioureum ligt bij 40 % der Urkers zoo hoog, dat dezen niet in staat bleken de gebezigde concentratie te proeven.

De menarche valt op Urk op den gemiddelden leeftijd van 14½ jaar.

Verder werd vastgesteld, dat een aantal erfelijke afwijkingen vrij veelvuldig op het eiland voorkomt.

Door de indeeling van het materiaal in leeftijdsklassen konden van al de onderzochte kenmerken de groeiverschijnselen en de ouderdomsveranderingen worden nagegaan. Ook werden de geslachten gescheiden gehouden, om het geslachtsverschil en de geslachtsrelatie te bepalen. Van de maten en indices werden de variabiliteitscoëfficiënten berekend. In de meeste gevallen was de variabiliteit bij de vrouwen geringer dan bij de mannen.

Sasse heeft reeds de moeilijkheid van het rassenkundig vraagstuk op Urk tot uitdrukking gebracht. Volgens hem bezat „de typische persoon” relatief het breedste hoofd, den hoogsten neusindex, de kleine lichaamslengte van 160,6 cm en een scherp, rechtekantigen neus. Hij noemt dit een type van het „alpine onderras”. Hoe hij tot het opstellen van dit type kwam blijft onzeker.

Naast dit „alpine onderras” zou verder ook het „Germaanse type” voorkomen, maar door de jarenlange kruising zou het moeilijk zijn te vinden, terwijl hij bovendien typen had aangetroffen, die aan Zuid-Europa deden denken. Volgens Sasse vormt dus het „alpine onderras” het hoofdbestanddeel, dat een meer of minder belangrijken inslag van het Reihengräber-type en van het Mediterrane ras vertoont. In zijn Terschellinger publicatie schrijft hij nog, dat hij naar Urk was gekomen in de hoop, daar een centrum van het alpine ras te vinden, „was jedoch nicht der Fall war”, hetgeen de beteekenis van het „alpine onderras” niet bepaald duidelijker maakt. Ook de hypothese eener Mediterrane rassencomponent op Urk heeft te veel, dat daartegen pleit: de lichaamslengte — deze is sinds 1910 echter ongetwijfeld toegenomen —, de hoofdlangte en -breedte, de kaakhoekbreedte, het percentage blauw-oogigen, de bloedgroepen, de tastfiguren der vingers, het terugwijkend voorhoofd, enz.

Waarschijnlijk is het beter, aan te nemen, dat men hier te maken heeft met in hoofdzaak twee rassencomponenten, nl. het Noordras en het Faalsche ras, ook Dal-ras of ras van Cromagnon genoemd, met een inslag van het alpine ras. Daardoor worden de bij dit onderzoek verkregen resultaten afdoend verklaard, behalve „de merkwaardige combinatie” (Sasse) van donker haar en blauwe oogen. En eigenaardig vindt men deze combinatie meer bij kust- of eilandbevolkingen van N. W.-Europa, zoo o. a. op de Fär Öer en op Fehmarn. Het is mogelijk, dit op rekening te schuiven van het „donkere type” van het Dal-ras (Paudler, geciteerd naar Perret, 1937), dat zich dan langs de zeekusten zou hebben verspreid. Er is ook een andere mogelijkheid. Wanneer het waar zou zijn, dat — zooals dikwijls is beweerd — *pigment-arme* rassen *minder* weerstandsvermogen tegen allerlei ziekten zouden hebben dan de

pigmentrijke (misschien via een *verhoogde* geslachtshormoonafscheiding bij de laatstgenoemden, die de haarkleur meer dan de oogkleur beïnvloedt en zeker ook de vitaliteit niet onberoerd laat), dan zou dit verschijnsel verklaard kunnen worden als gevolg van een scherpe selectie, waartoe dan verder ook de inteelt het zijne heeft bijgedragen. Selectie heeft op Urk zeker in sterke mate plaats gehad, getuige de vele hevige epidemieën van pest en pokken enz., zoo b.v. de halveering der bevolking in 1637. Wanneer toen meer donkerharigen zijn overgebleven, is de toestand van thans daarmee verklaard. Reeds Harting (1853) noemde als oorzaak der Urksche haarkleur de gemeenschappelijke afstamming. Toch blijft dit een vrij hypothetische verklaring, die niet alle moeilijkheden oplost.

In een enkele sibbe is verder een vrij sterke inslag van het Voor-Aziatisch ras waarneembaar, hetgeen vrij zeker aan vermenging met Joden moet worden toegeschreven; dit is echter genealogisch niet aan te toonen. Vergelijk echter de plaatsaanduiding „Jodenhoek” (blz. 310).

In hoeverre de eigenschappen van het z.g. Zuiderzeetype bij den Urker zijn terug te vinden, is betrekkelijk moeilijk vast te stellen, daar het Zuiderzeetype naar aanleiding van *schedel*onderzoekingen is opgesteld, terwijl men het hier met de *levende* bevolking heeft te doen. Toch bleek bij het onderzoek, dat de Blumenbachsche characteristica — sterk ontwikkelde arcus superciliaris, vliedend voorhoofd en matige prognathie — ook onder de Urkers van thans nog wel voorkomt, echter niet in zoodanige mate, dat alle Urkers tot dit type gerekend zouden moeten worden. Zooals ik reeds eerder (1940) opmerkte, moet de „Batavus genuinus” als een extreme variant van zijn type beschouwd worden.

Terwijl Barge (1912) voor Marken dezen vorm aan kunstmatige deformatie toeschreef, kan een zoodanige verklaring ten opzichte van Urk niet gegeven worden, omdat de Urker kindermuts niet door banden om het hoofd, maar door banden onder de keel wordt bevestigd en derhalve onmogelijk grooten druk kan uitoefenen.

Veel eerder ware aan te nemen, dat het z.g. Zuiderzeetype een oude component der bevolking van N. W.-Europa vormt; in hoeverre dit type chamaecephaal genoemd moet worden is nog niet duidelijk. In elk geval geldt dit ten opzichte van de Urkers alleen voor de calottehoogte en niet voor de auriculaire hoogte van het hoofd.

Een onderzoek van de levende bevolking van de andere Zuiderzeeilanden en van de Zuiderzeekust zal eerst kunnen uitmaken, in hoeverre de Urkers een bijzonder type vormen, terwijl een onderzoek aan skeletmateriaal zou moeten beslissen over de vraag, in hoeverre dit type constant is geworden.

GERAADPLEEGDE LITTERATUUR

- Abel, W.*, Die Vererbung von Antlitz und Kopfform des Menschen. Zs. Morph. Anthr. 1934.
- Barge, J. A. J.*, Friesche en Marker schedels. Diss. Amsterdam, 1912.
- Bayle, E.*, Note sur les empreintes digitales. Bull. soc. d'ét. form. hum. IV, 1926.
- Baur-Fischer-Lenz.*, Menschliche Erblehre. München, 1936.
- Berkhey, J. le Franco van.*, Natuurlijke historie van Holland, 1769—1811.
- Blumenbach, J. F.*, Nova pentas collectionis suae craniorum diversarum gentium. Göttingen, 1828.
- Bolk, L.* Über die Verbreitung der Rothaarigen in den Niederlanden. Zs. Morph. Anthr., 1908.
- Bolk, L.*, Over de lichaamslengte der mannelijke bevolking in Nederland. N. T. Geneesk., 1909.
- Bolk, L.*, De menarche bij de Nederlandsche vrouw. Verh. Kon. Ned. Ak. Wetensch. 1923.
- Bonnevie, K.*, Main results of a statistical investigation of fingerprints from 24518 individuals. Eug. Genet. and the Family, 1923.
- Bonnevie, K.*, Was lehrt die Embryologie der Papillarmuster über ihre Bedeutung als Rassen- und Familiencharacter? I, Zs. ind. Abst. Vererb.lehre, 1929.
- Bonnevie, K.*, Papillarmuster bei Linkshändigen. Hereditas, 1933.
- Broek, A. J. P. v. d.*, Over de voortzetting der toeneming van de lichaamslengte in Nederland. Verh. Kon. Ned. Ak. Wetensch., 1927.
- Bruinsma, G. W.*, Toename in lichaamsbouw der mannelijke bevolking in Nederland. Ned. T. Geneesk., 1906.
- Bryn, H.*, Anthropologia norvegica. Skr. Norske vid. ak. Oslo, 1925.
- Bryn, H.*, Über die Augentypen in Norwegen und ihre Vererbungsverhältnisse. Skr. Norske vid. ak. Oslo, 1927.
- Dankmeijer, J.*, De beteekenis van vingerafdrukken voor het anthropologisch onderzoek. Diss. Utrecht, 1934.
- Dankmeijer, J.*, Some anthropological data on fingerprints. Am. J. Phys. Anthr., 1938.
- Falco, G.*, Ricerche sulla frequenza e simpatia dei diversi tipi de figuri papillari su 1579 individui. Atti soc. med. leg., 1908.
- Feltkamp, A. J. van Bork —.*, Anthropological research in the Netherlands. Verh. Kon. Ned. Ak. Wetensch., 1938.

- Fischer, Eugen.*, Versuch einer Phänogenetik der normalen körperlichen Eigenschaften des Menschen. Zs. ind. Abst. Vererb. lehre, 1939.
- Fischer, Eugen u. Saller, K.*, Eine neue Haarfarbentafel. Anthr. Anz. V, 1928.
- Folmer, A.*, Een bijdrage tot de ethnologie van Friesland. Ned. T. Geneesk., 1887.
- Geipel, G.* Anleitung zur erbbiologischen Beurteilung der Finger- und Handleisten. München, 1935.
- Gerhardt, K.*, Zur Frage Brachykephalie und Schädelform. Zs. Morph. Anthr., 1938.
- Hannesson, G.*, Körpermasse und Körperproportionen der Isländer. Beil. Jahrbuch Univ. Islands. Reykjavik, 1925.
- Harting, P.*, Het eiland Urk. Utrecht, 1853.
- Hers, F.*, Het dorp Puttershoek. Mensch en Maatsch., 1938.
- Hildén, K.*, Über die Form des Ohr läppchens beim Menschen und ihre Abhängigkeit von Erbanlagen. Hereditas, 1922.
- Hildén, K.*, Die Runö-Schweden. Fennia, 1926.
- Hoelder, H. von.* Über die in Deutschland vorkommenden von Herrn Virchow den Friesen zugesprochenen niederen Schädelformen. Arch. f. Anthr., 1880.
- Hoeven, J. v. d.*, Catalogus craniorum diversarium gentium. Lugdunum Batavorum, 1860.
- Johannsen, W.*, Elemente der exakten Erblichkeitslehre. Jena, 1926.
- Jørgensen, F.*, Anthropologiske Undersøgelser fra Farøerne. 1902.
- Julien, P.*, De verdeeling van den phenylthio-ureum-smaakdrempel in Nederland en West-Equatoriaal Afrika. Mensch en Maatsch., 1938.
- Kaiser, L.*, Biological and statistical research concerning the speech of 216 students. Arch. Néerl. de Phon., 1939.
- Karl, E.*, Systematische und erbbiologische Untersuchungen der Papillarmuster der menschlichen Fingerbeeren. Leipzig, 1934.
- Keiter, F.*, Schwansen und die Schlei. Jena, 1931.
- Kohlbrugge, J. H. F.* Zur Anthropometrie holländischer Fischer. Hand. Ned. Anthr. Ver. 1904.
- Langdon-Down, R. L.*, Brit. Med. Journ., 1909, II.
- Lebzelter, V.*, Beiträge zur physischen Anthropologie der Balkan-halbinsel. Mitt. Anthr. Ges. Wien, 1923.
- Lubach, D.*, Natuurlijke historie van Nederland. De bewoners. Amsterdam, 1868.
- Lundborg, H. und Linders, F. J.*, The racial characters of the Swedish nation, 1926.
- Lundborg, H. und Linders, F. J.*, Rassenkunde des schwedischen Volkes. Jena, 1928.
- Martin, R.*, Lehrbuch der Anthropologie. Jena, 1928.

- Nyëssen, D. J. H.*, The passing of the Frisians. The Hague, 1927.
- Nyëssen, D. J. H.*, Somatical investigation of the Javanese, 1929.
- Oloriz, A.*, Dactiloscopia. Congr. Zaragossa. Conf. 24 X, 1908.
- Paudler, F.*, Die hellfarbigen Rassen und ihre Sprachstämme, Kulturen und Urheimaten. Heidelberg, 1924.
- Perret, G.*, Cro-Magnon-Typen vom Neolithikum bis heute. Zs. Morph. Anthr., 1937.
- Petri*, Untersuchungen zur Erbbedingtheit der Menarche. Zs. Morph. Anthr., 1932.
- Piebenga, H. Tj.*, Systematische und erbbiologische Untersuchungen über das Hautleistensystem der Friesen, Flamen und Wallonen. Zs. Morph. Anthr., 1938.
- Pina, L. de*, A distribuição das figuras papilaris dos dedos nos indigenas negros das colónias portuguesas. 1.º Congr. nac. de anthr. col. Pôrto, 1934.
- Portius, W.*, Über Anomalien der Beugefurchen an den Händen von Geisteskranken. Der Erbarzt, 1937.
- Ribbing, L.*, On the anthropology of the island of Bornholm. Nord. Stat. Tidsskr., 1926.
- Rittmeister, J.*, Über die Affenfurche. Zs. Anat. Entwickl.-Gesch., 1936.
- Ruhnau, K.*, Einige anthropologische Angaben über die Bevölkerung der ostfriesischen Insel Spiekeroog. Arch. Rassenbiol., 1925.
- Saller, K.*, Die Fehmaraner. Jena, 1930.
- Saller, K.*, Süderdithmarsische Geestbevölkerung. Jena, 1931.
- Sanders, J.*, Inheritance of harelip and cleft palate. Genetica, 1934.
- Sasse, A.*, Bijdrage tot de kennis van den schedelvorm der Nederlanders. Verh. Kon. Ned. Ak. Wetensch., 1865.
- Sasse, A.*, Lecture. Bull. Soc. d'Anthr. Paris, 1865.
- Sasse, J.*, Kort verslag van het anthropologies onderzoek der Urker levende bevolking. Hand. XIII Ned. Nat. en Geneesk. Congr., 1911.
- Sasse, J.*, Zur Anthropometrie der Bewohner der holländisch-friesischen Insel Terschelling. Zs. Morph. Anthr., 1914.
- Schaaffhausen, D.*, Verh. des naturhist. Ver. Rheinl. u. Westfalen. XX, 1863.
- Scheidt, W. und Wriede, H.*, Die Elbinsel Finkerwärder. München, 1927.
- Scheidt, W.*, Niedersächsische Bauern, II. Jena, 1932.
- Schultz, B. K.*, Anthropol. Anzeiger, XII, 1935.
- Schwalbe, G.*, Der Neanderthalschädel. Bonn. Jahrb. 1901.
- Schwalbe, G.*, Neanderthalschädel u. Friesenschädel. Globus, 1902.
- Snyder, L. H.*, The inheritance of taste deficiency in man. The Ohio Journ. Science, 1932.
- Spengel, J. W.*, Arch. f. Anthr., 1875.
- Virchow, R.*, Beiträge zur physischen Anthropologie der Deutschen mit besonderer Berücksichtigung der Friesen. Berlin, 1877.
- Weber, E.*, Variations- und Erblichkeitsstatistik. München, 1935.

AFBEELDINGEN

Fig. 33

Foto's J. Sasse

Fig. 34

Foto Bert Buurman

Fig. 35

Foto Bert Buurman

Fig. 36

Foto Bert Buurman

Fig. 37

Foto Bert Buurman

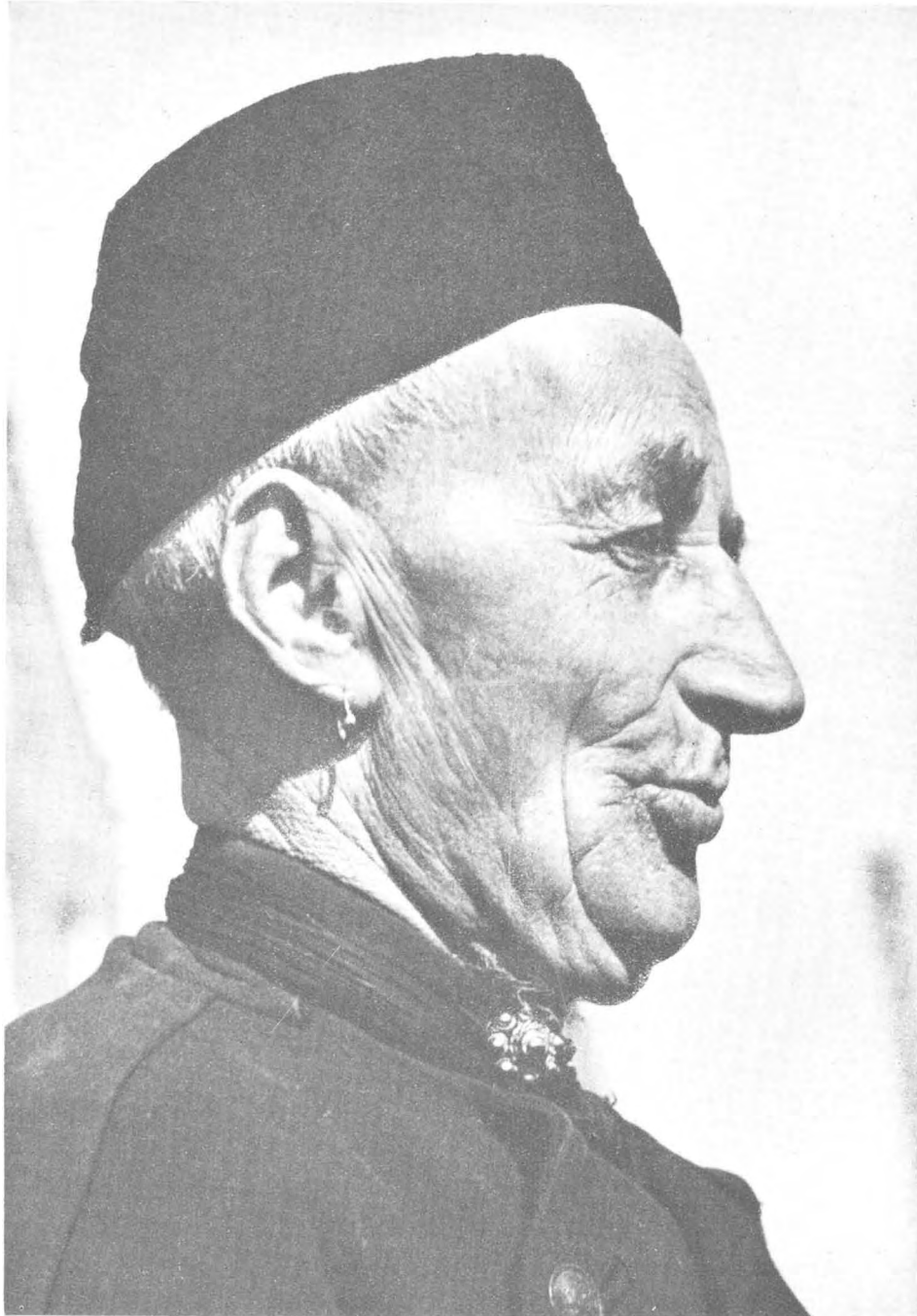

Fig. 38

Foto Bert Buurman

Fig. 39

Foto Bert Buurman

Fig. 40

Foto Bert Buurman

Fig. 41

Foto Bert Burman

Fig. 42

Foto Bert Buurman

Figuur 33. Eenige voorbeelden van opnamen die SASSE in 1910 op Urk maakte.

De Figuren 34—36 geven vóór- en zijopnamen van 12 Urker mannen en 6 Urker vrouwen. In beide groepen zijn verschillende leeftijden vertegenwoordigd. De afbeeldingen hebben uitsluitend betrekking op leden van oude Urker families. Met uitzondering van de drie jongste mannen, dragen alle afgebeelde mannen het karpoesje, hetgeen de photo's uit een oogpunt van volkskunde wel karakteristiek maakt, doch tegelijk hun anthropologische waarde verkleint. Fig. 35 doet zien, hoe sterk de algemeene indruk van het gelaat door het karpoesje wordt gewijzigd (linker en middelste afbeelding in de bovenste rij). De afgebeelde vrouwen dragen allen de hoofdbedekking, die kenmerkend is voor Urker meisjes en Urker vrouwen, hetgeen weer hetzelfde voor- en nadeel heeft. Bovendien zijn de photo's geen anthropologische photo's in den strikten zin: de houding van het hoofd is binnen wijde grenzen door de proefpersonen zelf bepaald, hetgeen het onmogelijk maakt de afbeeldingen voor meting te gebruiken. Zij bedoelen dan ook veel meer een indruk te geven van het Urker gelaat, waarin zich zoowel de psychische eigenschappen als de morphologische bijzonderheden der bevolking kenbaar maken. Bovendien zijn zij een illustratie voor verschillende der in Hoofdstuk I beschreven verschijnselen (wijziging van den neusvorm met den leeftijd, verkorting der gezichtshoogte met den leeftijd, enz.).

De Figuren 37—42 geven een vergrooting van een zestal der afbeeldingen, waarop verschillende bijzonderheden duidelijker uitkomen dan in de afbeeldingen op kleinere schaal. Bij het beschouwen dezer beelden kan men zich moeilijk van de gedachte losmaken, dat in de Urker bevolking waardevolle hoedanigheden van het Nederlandsche volk sterk en zuiver bewaard zijn gebleven.

II. DE PSYCHOLOGIE DER URKERS

naar gegevens nagelaten door Prof. dr. E. D. WIERSMA
(gerangschikt en beschreven door L. KAISER)

De Stichting voor het Bevolkingsonderzoek in de Drooggelegde Zuiderzeepolders had het voorrecht ook voor het psychologisch onderzoek op Urk Prof. Dr. E. D. Wiersma bereid te vinden de leiding te nemen.

Het materiaal werd volgens zijn aanwijzingen verzameld, uitgaande van de door Heymans en Wiersma aangegeven enquêtelijst. De voorloopige bewerking geschiedde op het Bureau der Stichting, zooveel mogelijk onder leiding van Prof. Wiersma. Voor de uiteindelijke bewerking werden de gegevens naar Groningen gezonden, waar Prof. Wiersma, bijgestaan door Mevr. Wiersma-Borleffs zelf een onnoemelijk aantal percentages berekende. In de cahiers, waarin deze procentgetallen in tabelvorm genoteerd werden, schreef Prof. Wiersma hier en daar reeds een enkele bladzijde tot inleiding van een nieuw onderdeel of tot het maken van gevolgtrekkingen. Deze gedeelten zijn in het volgende tusschen aanhalingsteekens geplaatst.

Daar de eind-redactie van het geheele werk over Urk aan mij was opgedragen, zag ik mij voor de taak gesteld de aantekeningen en tabellen van Prof. Wiersma tot een hoofdstuk samen te vatten. De vergelijking met gegevens uit de Wieringermeer en van anderen oorsprong heb ik gemeend te moeten toevoegen.

Hoezeer ik mij ervan bewust ben, dat op deze wijze slechts een schaduw kon ontstaan van de bewerking, die Prof. Wiersma zelf zou hebben gegeven, meen ik, dat wij niet dankbaar genoeg kunnen zijn voor de toewijding en het doorzettingsvermogen, waarmee Prof. Wiersma zijn werk voortgestuwd heeft, zoover hij maar eenigszins kon. Moge het onderstaande van deze werkkraft getuigen en tegelijk een bijdrage leveren tot de kennis van de bevolking van Urk, die tevoren nooit stelselmatig psychologisch was onderzocht.

1. Materiaal.

Het materiaal, dat tot grondslag diende voor de hieronder volgende beschrijving van de psychische eigenschappen der bewoners van Urk, werd gedurende de maanden October 1938—Maart 1939 volgens de enquête-methode van Heymans en Wiersma verzameld ¹⁾. Hierbij had de heer H. Tj. Piebenga de leiding en het grootste aandeel in het werk; hij werd bijgestaan door Mej. C. P. van Niftrik, vooral voor zoover het de schoolkinderen betreft, en een korten tijd door den heer J. Visser.

Bij deze enquête-methode is de onderzoeker in sterke mate aangewezen op de hulp van ingezetenen, die de te onderzoeken personen goed kennen en toch voldoende objectiviteit bij de beoordeling in acht kunnen nemen. Deze onontbeerlijke medewerking werd op Urk in ruime mate verkregen. De vrees ongewild te kort te schieten brengt er toe, voor deze medewerking oprechten dank te betuigen zonder namen te noemen.

Eenigszins anders is het met de eveneens onmisbare medewerking van de autoriteiten, waardoor het mogelijk werd het onderzoek in de beide lagere scholen, in de Visscherijschool en in de Naaischool te organiseren, hetgeen het bereiken van een voldoende aantal onderzochte personen in den gestelden tijd mogelijk maakte. Voor deze medewerking zij hier nog eens dank gebracht in de eerste plaats aan den Burgemeester van Urk, den heer G. Keyzer, verder aan de hoofden van de bedoelde scholen en aan de onderwijzers.

Dan blijft nog erkentelijkheid uit te spreken tegenover de bewoners van Urk zelve, die toestonden, dat hun kinderen werden onderzocht, en die er in vele gevallen ook toe over gingen zichzelf aan een onderzoek te onderwerpen. Mogen zij overtuigd zijn er toe hebben meegewerkt, dat voor het nageslacht een zoo scherp mogelijk beeld van den aard van de bewoners van het eiland Urk bewaard zal blijven.

Het materiaal omvat de gegevens betreffende 286 schoolkinderen (160 jongens en 126 meisjes) en 262 volwassenen (176 mannen en 86 vrouwen), zoodat in het geheel 548 bewoners van Urk beschreven werden.

Het onderzoek geschiedde volgens de hieronder volgende vragenlijst.

Psychische eigenschappen.

Temperamentseigenschappen

Activiteit

1. *bewegelijk en druk* (gesticuleeren, gemakkelijk van stoel opspringen, heen en weer loopen), of *geneigd er zijn gemak van te nemen?*

¹⁾ G. Heymans und E. Wiersma. Beiträge zur speziellen Psychologie auf Grund einer Massenuntersuchung. Zeitschr. f. Psychologie, Bd. 45, 46, 49, 51, 1907, 1908, 1909.

2. *steeds ijverig werkzaam, alleen bij buien werkzaam, of doorgaans lui* } in beroep, ambacht, school, huishouden?
3. *meestal bezig* — ook in vrije uren? — (knutselen, tuinwerk, iets repareeren, handwerkjes), of *geneigd er zijn gemak van te nemen?*
4. *verwaarloozen* van verplicht werk (beroep, ambacht, huishouding, studie), van onverplicht werk (werkzaamheid in vereenigingen, propaganda, bijstudiën, liefhebberijen), of *niet?*
5. *geneigd uit te stellen* (bijv. het schrijven van brieven, het beredderen van zaken), of *gewoon alles flink aan te pakken en af te maken?*
6. *spoedig uit het veld geslagen* bij tegenspoed, of *doorzetten* (door bezwaren geprikkeld)?
7. *koppig* (geen raad aannemen, tegen beter weten in doorzetten), of *zwichkend* voor argumenten?
8. *impulsief* (handelen of besluiten onder oogenblikkelijken indruk), of *bedachtzaam* (niet handelen zonder overwegen van vóór en tegen)?
9. *principemensch* (handelen volgens vooraf vastgestelde beginselen), of *plooibaar* (handelen naar gelang van omstandigheden)?
10. *geneigd tot wagen* (alles op één kaart zetten, speculeeren), of *voorzichtig* (niet over één nacht ijs gaan)?
11. *resoluut* (in moeilijke omstandigheden snel gedragslijn vaststellen), of *besluiteloos* (lang aarzelen, vaak heen- en weergaan, moeilijk tot definitief besluit kunnen komen)?

Emotionaliteit

12. *emotioneel* (sterk gevoelsleven, zich ook kleinigheden meer aantrekken dan anderen, spoedig in verrukking of in tranen), of *niet-emotioneel* (minder aantrekkelijk dan anderen, koel van natuur)?
13. *heftig* in gesprek (stemverheffen, sterke uitdrukkingen gebruiken, zich boosmaken), of *koel en zakelijk?*
14. *prikkelbaar* (over kleinigheden ontstemd, kwalijk nemend), of *goed gehumeurd* (gemakkelijk en vriendelijk in den omgang) of zelfs *buiten staat om boos te worden* (zich zonder verzet laten beleedigen of voor den gek laten houden)?
15. *geneigd gunstig* of *ongunstig* over anderen te denken?
16. *jaloersch* (zich veel met anderen vergelijken, vinden, dat deze er beter aan toe zijn, of het minder verdienen), of *niet-jaloersch?*
17. *zich in harmonie voelend* met engere en ruimere omgeving, of ermee voortdurend innerlijk *in conflict?*
18. *achterdochtig* (bijv. tegenover bedienden; meenen geheime vijanden te hebben; licht verkeerde bedoelingen onderstellen), of *goedgeloovig* (vertrouwen op verklaringen van belanghebbenden, geloof hechten aan reclameberichten in dagbladen)?

19. *verdraagzaam* (vriendschappelijk omgaan met personen van andere richting) of *onverdraagzaam* (bij voorkeur koopen bij partij- of geloofsgenooten; haat tegen belijders van andere meeningen)?
20. *vroolijk en opgewekt* (schik in het leven hebben), of *zwaarmoedig en somber*, of *afwisselend beide*, of *steeds kalm en gelijkmatig* van stemming?
21. *joviaal* (genietend van grappen; zelf vol grappen)?
22. *zwaartillend* (overmatig bezorgd voor toekomst; sterk opzien tegen een op zich genomen taak en verwachte verandering enz.), of *luchthartig* (geneigd te denken, dat alles wel los zal loopen)?

Psychische n a w e r k i n g

23. *snel getroost* na verlies van beminde personen (weer gewone belangstelling in bezigheden en ontspanningen), of *lang onder den indruk* (het niet te boven kunnen komen)?
24. *dadelijk weer verzoend na toorn* (geheel weer als vroeger; er niet meer aan denken), of *nog eenigen tijd ontstemd*, of *moeilijk te verzoenen* (duurzame wrok tegen bepaalde personen)?
25. *kalm* in optreden, of *gejaagd en zenuwachtig*?
26. *sterk wisselend in sympathieën* voor personen (eerst met iemand wegloopen; later slecht over hem spreken), of *constant in affecties*?
27. *gehecht aan oude herinneringen* (vriendschappen uit jeugd aanhouden; bezoeken aan geboorteplaats, aan graven van afgestorvenen, enz.), of *meer door nieuwe indrukken en vrienden in beslag genomen*?
28. *hardnekkig vasthouden aan eens gevestigde meeningen* (stokpaardjes; ontoegankelijk voor redeneering), of ook wel *open voor nieuwe inzichten*, of zelfs *gemakkelijk om te praten*?
29. *gesteld op verandering* (van woonplaats, huis- of kamerinrichting, omgang; behoefte om andere dingen te zien en te doorleven, om eens uit den sleur te komen), of *routinemensch* (gehecht aan oude gewoonten, dagindeeling en uitspanningen; moeilijk scheiden van oude meubels, kleeën, enz.).
30. *herhaaldelijk, éénmaal* of *nooit* van het eene bedrijf of vak overgaan tot het andere?
31. vaak bezig met *grootte plannen*, die ten slotte toch niet tot uitvoering komen?
32. bij handelen meer beheerscht door gedachte aan *verwijderde toekomst* (sparen voor den ouden dag; materiaal verzamelen voor later werk), of *aan onmiddellijke resultaten*?
33. handelen *over het geheel in overeenstemming*, of *in strijd* met zijn uitgesproken beginselen?
34. een in zich zelve *samenhangende persoonlijkheid* (gemakkelijk te kennen; geleidelijk zich ontwikkelend), of *behept met tegenstrijdigheden* (soms verrassend door geheel onverwachte uitingen, of handelingen; onberekenbaar, plotseling naar voren komen van onvermoede talenten of neigingen)?

Intellect

35. *bevattelijk* (gemakkelijk iets begrijpen; spoedig zien, waar het op aankomt; uit niet volledige aanwijzingen de juiste bedoeling kunnen opmaken), of *minder bevattelijk* (moeilijk iets nieuws begrijpen; herhaalden uitleg noodig hebben)?
36. *verstandig* (nauwkeurig weten en duidelijk zijn bedoelingen kunnen uitleggen; een volledig inzicht hebben in de resultaten van zijn voorgenomen handelingen) of *oppervlakkig* (oordeelen op losse gegevens; vaak zich tegenspreken), of *zelfs dom* (eenvoudige dingen niet kunnen begrijpen)?
37. *een goed menschenkenner* (zijn menschen weten te kiezen; met menschen van allerlei soort weten om te gaan), of *niet* (zich vaak laten beetnemen; menschen verkeerd beoordeelen)?
38. *practisch en redzaam* (opmaken van een plan; vinden van den uitweg uit moeilijkheden; zich zoeken te helpen met gebrekkige hulpmiddelen), of *onpractisch*?
39. *ruim van blik* (vrij van de vooroordeelen van zijn stand of kring; niet hangen aan kleinigheden en vormen; in het denken niet gebonden door bepaalde principes en dogmata), of *bekrompen* (vast zitten in conventies; pietluttig; door principes, dogmata of leerstellingen tot een bepaalde denkrichting beperkt)?
40. in denkbeelden *zelfstandig*, of *geneigd anderen na te praten*?
41. geneigd over elke kwestie met *een besliste meening* voor den dag te komen, of zich alleen *voorwaardelijk uit te spreken* (een slag om den arm houden)?
42. gekenmerkt door een bijzonderen aanleg voor *wiskunde, talen, muziek, teekenen, schilderen, beeldhouwen, letterkundig werk, tooneelspel, menschen nadoen*?
43. *geestig* (aardige opmerkingen maken; iemand op vermakelijke wijze er in laten loopen; bij de hand met antwoorden), of *niet*?
44. *conversabel* (iemand, met wien men prettig kan praten), of *stil en in zich zelf gekeerd* (met wien het moeilijk is een gesprek gaande te houden)?
45. *mededeelzaam* (veel en vertrouwelijk spreken over eigen aangelegenheden en die van anderen), of *zwijgzaam* (zorgvuldig elke toenadering vermijden; zich op een afstand houden)?
46. *zich gaarne verdiepen in phantastische problemen* (toekomstmogelijkheden op wetenschappelijk, oeconomisch, politiek of ander gebied), of *nuchter en zakelijk* (zich houden aan de op dat oogenblik bestaande gegevens; zonder eenige behoefte te gevoelen, om niet-bewezen veronderstellingen te maken)?
47. *een goed verteller van anecdoten, van langere verhalen*, ook van *eigengemaakte verhalen* (bijv. aan kinderen)?

48. *in verhalen langdradig en omslachtig* (het wezenlijke niet van het onwezenlijke weten te onderscheiden), of *beknopt en zakelijk*?
49. gewoon, dikwijls met *dezelfde verhalen* voor den dag te komen?
50. in staat, zonder voorbereiding, behoorlijk *in het publiek te spreken* (in vergaderingen, bij feestelijkheden, enz.), of *niet*?
51. *een goed waarnemer* (allerlei kleinigheden opmerken, die aan anderen ontgaan), of *niet* (dingen niet zien, die vlak voor iemands neus staan)?
52. *zeer goed* — *goed* — *slecht* muzikaal gehoor?
53. *handig* (in timmeren, plakken, vrouwelijke handwerken; ook ongewonen handenarbeid behoorlijk kunnen verrichten) of *onhandig* (handen voor alles verkeerd staan)?
54. *buitengewoon goed* — *goed* — *slecht* geheugen?

Karakter of Neigingen

55. *gesteld op lekker eten of drinken*, of *niet*?
56. *regelmatig* — *nu en dan* — *nooit* alcoholgebruik? — *dronkaard*?
57. *losbandig* — *ingetogen* op sexueel gebied?
58. *meer bevredigd door geestelijken arbeid* (lectuur, bezoek aan musea, studie, enz.) of *door aangeboden verstrooiingen* (schouwburg, bioscoop, concert, enz.)?
59. *ijdel en behaagziek* (zich opvallend kleeden; vaak in spiegel kijken), of *weinig lettend op eigen uiterlijk*?
60. *tevreden over eigen capaciteiten en praestaties* (bluffen; meenen alles beter te kunnen doen dan anderen), of daarover *niet tevreden* (veel zelfkritiek; opzien tegen anderen)?
61. *gevoelig voor waardeering* van en *kritiek* op zijn arbeid, of *ongevoelig* voor het oordeel van anderen?
62. *eerzuchtig* (gesteld op erkenning; op eerebaantjes en ridderorden; niet tevreden met tweede plaats), of *onverschillig voor erkenning* door anderen, of *zelfs geneigd zich op den achtergrond te houden*?
63. *geldzuchtig* (keus of wisseling van betrekking voornamelijk op financieele motieven; ondernemingen op touw zetten of speculeeren om vermogen te vergrooten), of *belangeloos*?
64. *gierig, zuinig, royaal* of *verkwistend*? *Vaak in schulden*?
65. *heerschzuchtig* (overal den baas willen spelen; nooit wat toegeven; huis-tiran), of *geneigd ieder zijn vrijheid te laten, of zelf gemakkelijk te leiden en te beheerschen* (onder pantoffel)?
66. *streng* — *teeder en zorgzaam* tegenover eigen kinderen, of *geneigd hun groote vrijheid te laten*?
67. *goed voor bedienden en ondergeschikten* (hun zoo weinig mogelijk hun ondergeschikte positie doen gevoelen; zich moeite geven in hun belang; ze lang kunnen houden), of *niet* (veel wisselen)?

68. *iemand, die medeleeft met anderen* (fijngevoelig, veel egards en attenties, zorgvuldig vermijden van elk woord, dat zou kunnen kwetsen), of *alleen bezig met zichzelf*?
69. *hulpvaardig* (zich voor anderen moeite geven; grootere of kleinere offers getroosten), of *egoïstisch* (niet voor anderen over hebben), of zelfs *wreed* (gaarne anderen onaangenaam zijn, hen vernederen of een gek figuur laten maken)?
70. *medelijdend* (spoedig begaan met het lot van anderen, ook van dieren; zich daarin verdiepen), of *hardvochtig* (zich weinig aantrekken van het leed van medemenschen en dieren; zich niet daarin kunnen verplaatsen)?
71. *philanthropisch werkzaam* (armen- en ziekenbezoek; in philanthropische vereenigingen werken), of *slechts financieel steunen*, of *zelfs dat niet of nauwelijks*?
72. in politiek *radicaal* / *gematigd* hervormingsgezind, *conservatief* of *onverschillig*?
73. *werkzaam in politiek* (propaganda maken, in vergaderingen spreken, in couranten schrijven), of *niet*?
74. *warm vaderlander* (trotsch op nationaliteit; gevoelig v. oordeel van buitenlanders daarover) of *niet*?
75. *een compleet evenwichtig mensch* in denken en handelen, of *eenzijdig gevoelend en strevend*?
76. *verstandelijk mensch* (alles beredeneeren), of *gevoelsmensch* (zich laten leiden door gevoelsindrukken)?
77. *in optreden geheel natuurlijk* (zich voordoen, zooals men is), of *min of meer gedwongen* (zich niet op zijn gemak voelen), of *geaffecteerd* (salontoon, poseeren, een bepaalde rol willen spelen)?
78. *demonstratief* (zijn meeningen, sympathieën en antipathieën gaarne uiten en warm verdedigen), of *gesloten* (ze voor zich houden), of *huichelaar* (schijnheilig, andere meeningen voorwenden, pharizeesch)?
79. gewoon *eerlijk voor zijn bedoelingen uit te komen*, of *diplomatisch* (bedoelingen verbergen), of *zelfs intrigant* (oneerlijke middelen aanwenden)?
80. *strikt geloofwaardig*, of *geneigd te overdrijven* en verhalen *wat op te sieren*, of *leugenachtig*?
81. *in geldzaken absoluut betrouwbaar*, of *alleen eerlijk binnen de grenzen der wet*, of *bepaald oneerlijk*?
82. *warm godsdienstig* (geheele leven van godsdienst doortrokken), of *conventioneel godsdienstig* (uitwendige godsdienstplichten vervullen, zonder er veel bij te gevoelen), of *geneigd met godsdienst te spotten*, of *onverschillig*?
83. *op godsdienstig gebied dogmatisch* (zich houden aan de letter), of *vrij van inzicht* (den geest laten overwegen)?
84. *kindervriend* (graag met kinderen spelen; zich bij hen bemind weten te maken), of *niet*?
85. *dierenvriend* (graag honden, katten, vogels houden; ook andere gewoonlijk in het wild levende dieren), of *niet*?

86. geneigd tot omgang met personen van *hoogeren*, van *eigen*, of van *lageren stand*?
87. *verschillend in toon en optreden* tegenover hooger en lager geplaatsten (onderdanig jegens de eersten, uit de hoogte jegens de laatsten), of *tegenover allen ongeveer gelijk*?
88. *moedig van natuur* (bijv. bij opstootjes, brand, inbraak; door het gevaar geprikkeld), of *vreesachtig* (liefst gevaar vermijden), of *zelfs lafhartig* (in gevaar niets waard)?
89. *gesteld op uitgaan* (sociëteit, gezelschap, publieke vermakelijkheid, bioscoop), of *huiselijk* (zich het aangenaamst voelen in eigen gezin), of *eenzelvig van natuur* (zich gaarne afzonderen)?
90. *gewoon bij voorkeur te praten over zaken, over personen, of over zichzelf*?
91. *zich van het woord meester maken* (in gesprek anderen in de rede vallen; overschreeuwen, het hoogste woord hebben), of *bescheiden naar iemand luisteren* (tot deze heeft uitgesproken)?
92. *liefhebber van sexueele of vieze aardigheden*, of *daarvan afkeerig*?
93. gewoon *veel* te lezen, of *weinig* te lezen?
94. het gelezene *nauwkeurig en geordend te onthouden en weer te geven*, of *onnauwkeurig en verward*?
95. geneigd zich te verdiepen in *abstracte* (theologische of philosophische) *overpeinzingen*?
96. *ijverig verzamelaar* (van natuur- of kunstvoorwerpen, oudheden, postzegels of iets anders)?
97. *anarchist, spiritist, theosoof, vegetariër, geheelonthouder, aanhanger der natuurgeneeswijze*?
98. *liefhebber van sport* (wandelen, fietsen, schaatsenrijden, kegelen, biljarten, jagen enz.)?
99. *liefhebber van intellectueele spelen* (schaken, dammen, domineeren, bridgen, patience, enz.)?
100. *liefhebber van hazardspel* (roulette, ecarté enz.; weddenschappen bij wedrennen)? Ook *om grof geld*?
101. *nauwkeurig op de hoogte van familierelaties en vermogensomstandigheden* van bekenden?
102. *complimenteus, gewoon beleefd*, of *nurksch*?
103. *distrail* (dikwijls met gedachten elders; zitten te soezen), of *altijd wakker* (met geheele persoonlijkheid bij het werk of gesprek van het oogenblik)?
104. *netjes* (op kleeding, omgeving enz.; niets laten rondslingeren; gelijkmatig en zorgvuldig handschrift), of *slordig*?
105. *accuraat* (nauwkeurig op tijd komen op bureau, werk, school enz.; een opgelegde of op zich genomen taak op tijd afleveren), of *niet*?
106. in spreken *gewichtig en deftig, zakelijk, gemoedelijk, ironisch*, of gewoon er maar *op los te praten*?

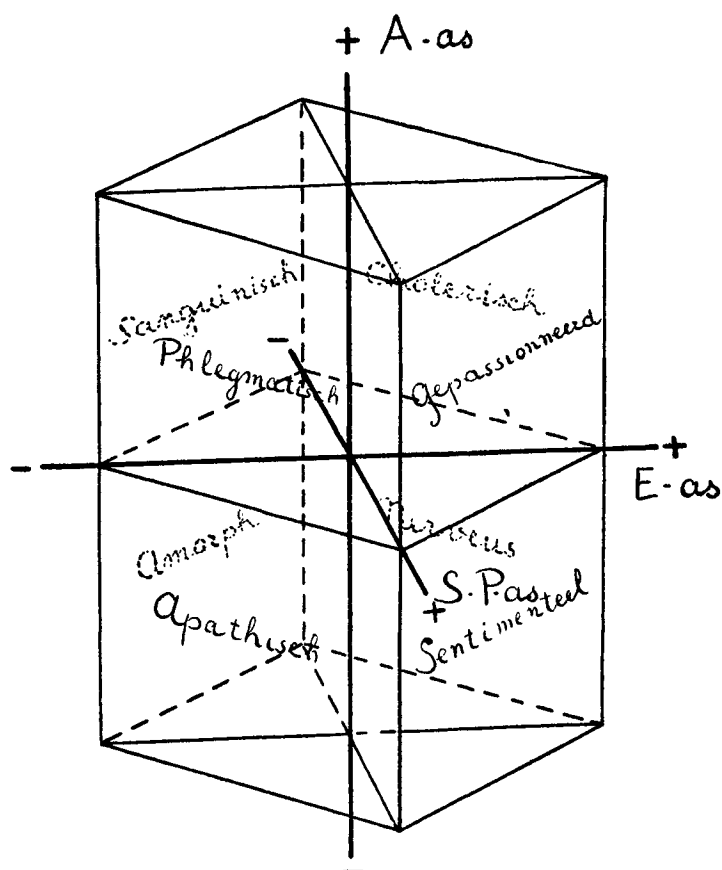
- 107. iemand, die *veel, weinig* of *nooit licht*?
- 108. bij voorkeur lachen om *eigen geestigheden*?
- 109. in ziekte: *moedig* of *angstig*; *geduldig* of *ongeduldig*; geneigd *spoedig med. hulp te zoeken*, of *niet*?
- 110. lijdende of geleden hebbende aan psychische afwijkingen: *manie, melancholie, acute hallucinatorische verwardheid, chronische paranoia, schizofrenie, dementia paralytica, idiotie, imbecillitas, hysterie, neurasthenie, epilepsie, hypochondrie, phobieën, manieën, obscessies* of *andere geestel. afwijkingen*?

De gegevens hebben dus betrekking op innerlijke eigenschappen van temperament, neigingen en intellect, maar ook op de uiterlijke verschijning, omdat Wiersma meer en meer overtuigd was van het bestaan van een sterk verband tusschen uiterlijk en innerlijk. Intuïtief wordt een dergelijk verband wel algemeen erkend, het is zelfs van veel belang in de samenleving, maar wetenschappelijk staat er nog maar weinig van vast. Een groep als de Urkers, met een markant innerlijk en uiterlijk, leent zich bij uitstek om dit verband nader te onderzoeken.

2. Temperament.

Het temperament is opgebouwd uit drie elementen: de activiteit, de emotionaliteit, de secundaire functie. Activiteit en emotionaliteit zijn beide in de gangbare betekenis gebruikt en behoeven dus geen nadere toelichting. Onder secundaire functie verstaan Heymans en Wiersma de psychische naverwerking die een gewaarwording, een aangename of onaangename beleving volgt. Het is bekend, hoe spoedig de een vergeet, hoezeer hij de gave bezit in het oogenblik te leven, en hoe lang de ander blijft vasthouden aan een bepaald gevoel: trouw in zijn gunstige, koppigheid en haatdragendheid in zijn ongunstige gedaante.

Het zijn deze drie eigenschappen tezamen, die, naarmate zij positief of negatief aanwezig zijn, de acht temperamenten van Heymans en Wiersma geven.

In deze voorstelling, waarin voor elk der temperamenteigenschappen een dimensie ter beschikking staat, is toch aan de activiteit de belangrijkste plaats toegekend, omdat Wiersma meer en meer de activiteit bepalend achtte, niet alleen voor het temperament maar ook voor de karaktereigenschappen ¹⁾. Alle mogelijke gunstige eigenschappen toch blijken zwakker of sterker gecorreleerd met activiteit, de ongunstige met een gemis aan activiteit. Zoo is de activiteit als de hoofdas van het innerlijk te beschouwen, waar de andere eigenschappen zich in gunstige of ongunstige combinaties omheen groepeeren.

In de aantekeningen betreffende de uitwerking van het Urker materiaal nam Wiersma in de eerste plaats de activiteit als maatstaf om tot een indeeling en een overzicht te geraken.

Een eenvoudige overzichtstabel over de temperamenteigenschappen der Urkers moge voorafgaan.

Temperamenteigenschappen Urkers (alle leeftijdsgroepen tezamen).

A	266	49 %	E	332	61 %	P	251	46 %
A?	41	7 %	E?	36	6 %	P?	123	22 %
nA	241	44 %	nE	180	33 %	S	174	32 %
548 100 %			548 100 %			548 100 %		

Vergelijking met een dergelijke tabel vervaardigd uit de gegevens van 1846 onderzochte personen in de Wieringermeer deed naast groote overeenkomst opmerkelijke verschillen vinden.

Tegen de verwachting in gaf de secundaire functie in beide groepen geen noemenswaard verschil. De sterke primaire functie van den Urker wordt blijkbaar geëvenaard door die van den polderpionier, die zich van zijn ouden grond heeft moeten losmaken.

De activiteit der polderbewoners is begrijpelijkerwijze niet van een gemiddelde maar van een buitensporig hooge waarde, gezien den ondernemingsgeest dezer personen. Activiteit is dan ook eigen aan 83 % van de groep der Wieringermeerbewoners en slechts aan 49 % der Urkers.

Bij de emotionaliteit zou men kunnen meenen, dat de Urkers zeer veel aandoenlijker waren dan de polderbewoners; 34 % van dezen tegen 61 % der Urkers zijn emotioneel genoemd, doch ook het percentage der niet-emotioneelen is bij de Urkers veel hooger (33 % bij dezen tegen 19 % bij de polderbewoners), zoodat het verschil eigenlijk schuilt in de E?, de twijfelachtig-emotioneelen wier percentage op Urk uiterst laag (7%) en in den polder veel hooger (48 %) is.

Dit brengt ons tot een opmerking betreffende een eigenaardigheid van het Urker materiaal, die niet slechts de temperamenteigenschappen, maar ook de overige eigenschappen betreft. Er is bij de Urker enquête zooveel

¹⁾ E. D. Wiersma. Voor Paedagoog en Huisarts. Amsterdam, N. V. Noord-Holl. Uitgevers Mij.

mogelijk een keuze gedaan tusschen het aangeven van een bepaalde eigenschap met positief of met negatief teeken, terwijl men toch mag aannemen, dat een groote groep een eigenschap in twijfelachtige mate zal bezitten. Wordt de enquête uitgevoerd zooals in de Wieringermeer geschiedde, dan worden van elken onderzochten persoon vele vragen noch positief noch negatief beantwoord. Invulling beteekent, dat de eigenschap hetzij positief, hetzij negatief, in sterke mate aanwezig is.

Merkwaardig blijft echter, dat bij de temperamentseigenschappen dit verschil tusschen de beide enquêtes zich alleen in de emotionaliteit uit, hetgeen dus zou kunnen beteekenen, dat omtrent de emotionaliteit der Urkers zelden of nooit twijfel behoefde te bestaan en dat deze eigenschap overigens in ongeveer $\frac{2}{3}$ der gevallen positief aanwezig was.

De vraag doet zich voor of de opbouw der onderzochte groepen wel voldoende gelijk was om vergelijking toe te staan. Dit was maar tot op zekere hoogte het geval. Wel was in beide groepen het aantal der schoolkinderen overwegend, maar terwijl in de Urker groep de volgende leeftijdsklassen alle een vrij gering percentage vormden, vertoonde in de polderbevolking de leeftijd 30—39 jaar een sterken top. Om deze reden werden voor de verschillende leeftijdsgroepen afzonderlijke percentages berekend. Hieronder volgt daarvan een overzicht.

De tabel geeft de activiteit der Urkers in percenten volgens leeftijdsgroepen, de cijfers tusschen haakjes hebben betrekking op de Wieringermeerbewoners.

	7—14 jaar	15—19 jaar	20—29 jaar	30—39 jaar	40—49 jaar	50—x jaar
A	44 (61)	50 (87)	44 (92)	59 (93)	60 (93)	51 (87)
A?	11 (13)	3 (8)	3 (4)	3 (4)	0 (3)	5 (4)
nA	45 (26)	47 (5)	53 (3)	38 (3)	40 (4)	44 (9)

Hieruit blijkt, dat het verschil tusschen de schoolkindergroepen, hoewel ook niet onaanzienlijk, toch kleiner is dan dat tusschen de hogere leeftijdsgroepen, terwijl het in de groep der 20—29-jarigen het meest uitgesproken is.

Tenslotte is bij dit alles nog geen rekening gehouden met het sexeverschil. Het is bekend, dat vrouwen actiever zijn dan mannen; het aantal der in het onderzoek betrokken Urker vrouwen was betrekkelijk zeer gering. Hierdoor moet het verschil in activiteit dus zeker ten deele worden verklaard.

In elk geval vertoont de activiteit der Urkers een top bij de 30—49-jarigen, dat zijn zij, die het meest zelfstandig werkzaam zijn. Voor de Wieringermeerbewoners is deze stijging ongeveer afwezig. Wel vertoonen bij hen alle volwassen leeftijden een grootere mate van activiteit dan de schoolkinderen.

Wat de emotionaliteit betreft, blijkt in de hogere leeftijdsklassen de som van E en E? bij Urkers en Wieringermeerbewoners wel ongeveer gelijk.

De secundaire functie vertoont ook thans geen groot verschil. Slechts in de leeftijdsklassen 15—19, 20—29, 30—39, 40—49 jaar vertoont de Urker zich veel sterker primair, en ook wel iets minder secundair, maar dit laatste verschil is zeer gering, de compensatie wordt evenals bij de emotionaliteit gevonden in het op Urk zelden toegekende P?, zoodat het verschil mogelijk op een verschil in het toepassen der methode berust.

Rekening houdend met het sexe-verschil vindt men voor de groep volwassenen, 20—x-jarigen, de volgende temperamentsgegevens:

Temperamenteigenschappen Urker mannen en vrouwen.

175 M				87 V			
A	45 %	nA	50 %	A	68 %	nA	30 %
E	71 %	nE	25 %	E	79 %	nE	21 %
S	30 %	P	54 %	S	28 %	P	56 %

Hier komt inderdaad het verschil in activiteit te voorschijn, maar de beide andere temperamenteigenschappen blijken zeer gelijkelijk aanwezig in beide groepen. Dr. Chr. Plomp deelt in zijn dissertatie ¹⁾ de verklaring mede, die een Urker hem gaf voor de relatief groote emotionaliteit der mannelijke Urkers. Doordat de mannen bijna steeds afwezig zijn is de opvoeding, ook die der jongens, geheel in handen van de vrouwen. Hierdoor zouden de Urker jongens bepaalde min of meer vrouwelijke eigenschappen verkrijgen, o. a. een groote emotionaliteit, die zij later, dus in het algemeen na den schoolplichtigen leeftijd in een uitsluitend mannelijke omgeving niet meer verliezen. Deze opmerking van Urker zijde kan een belangrijke bijdrage leveren tot de kennis van den invloed van opvoeding en omgeving op het temperament.

Tenslotte volgt hier een tabel van het percentsgewijze voorkomen der verschillende temperamenten bij de Urker bevolking.

	7—14 jaar	15—19 jaar	20—29 jaar	30—39 jaar	40—49 jaar	50—x jaar	Totaal percen- tage
A {	Cholerisch .	9	28	25	26	21	15
	Gepassion- neerd . . .	6	14	6	12	11	9
	Sanguinisch .	4	0	6	9	6	5
	Phlegmatisch	18	3	0	3	4	7
nA {	Nerveus . . .	17	33	33	19	17	18
	Sentimenteel	3	0	6	7	6	5
	Amorph . . .	5	3	14	6	6	5
	Apathisch . .	9	11	0	2	6	7

Hier blijkt duidelijk, hoe betrekkelijk sterk het cholerische en het nerveuze temperament, dus het emotioneele primaire, al of niet gecombineerd met activiteit, op Urk zijn vertegenwoordigd.

¹⁾ Chr. Plomp. Urk, Sociografie van een Eilandbevolking. Publicaties van de Stichting voor het Bevolkingsonderzoek in de Drooggelegde Zuiderzeepolders, no. 6, Alphen a/d Rijn, 1940.

Volgt nog een vergelijking van het voor de Urkers gevondene met de gegevens uit andere enquêtes, in de eerste plaats met die, verkregen uit de oorspronkelijke enquêtes van *Heymans* en *Wiersma*.

Deze enquêtes omvatten twee generaties. Voor de activiteit van de vaders werd gevonden 86 % en voor die der zonen 67 %, voor de moeders 87 % en de dochters 72 %. De vergelijking met de zonen en dochters valt uit ten ongunste van de mannelijke Urkers, terwijl de getallen der vrouwelijke groepen weinig verschillen.

Voor de emotionaliteit vonden Heymans en Wiersma 46 % en 45 % bij de vaders, resp. de zonen, en 59 % en 61 % bij de moeders en de dochters. Hier zou dus een zeer sterke emotionaliteit der Urkers blijken.

De secundaire functie was bij de oudere generatie der door Heymans en Wiersma onderzochten wel zeer veel sterker dan de op Urk gevonden waarden: 63 %, 49 %. De bij de zonen en dochters gevonden percentages (32 %, 31 %) komen zeer goed overeen met de waarden der tegenwoordige Urkers.

In activiteit stemmen de Urkers het best overeen met een groep Amsterdamsche studenten van wie 44 % der mannen en 57 % der vrouwen actief werd gevonden ¹⁾. Ook de emotionaliteit komt vrij goed met deze groep overeen: 64 % der mannen, 74 % der vrouwen, waarbij de Urkers het toch nog winnen. De secundaire functie werd bij de studenten iets hooger gevonden 38 % der mannen en 43 % der vrouwen. Men kan zich echter slechts verwonderen, dat de verschillen tusschen zoo ongelijksoortige groepen niet veel grooter zijn.

De Urker schoolkinderen werden reeds vergeleken met de schoolkinderen in de Wieringermeer. Beschouwing van een 400 schoolkinderen van Wieringen (ongeveer 300 Wieringer kinderen en 100 kinderen afkomstig uit Zuid-Groningen en Drente) gaf: voor de activiteit waarden, die zeer dicht bij de in de Wieringermeer voor de schoolkinderen gevonden waarden lagen, maar waarbij de Urker kinderen weer ongunstig afsteken. Wat de emotionaliteit betreft stemden de Wieringer kinderen bijna volkomen met die van Urk overeen. De secundaire functie ten slotte scheen bij de Wieringer kinderen in meerdere mate aanwezig: 48 % van hen werd secundair bevonden tegenover 32 % der Urker kinderen, terwijl het percentage primair onderscheidenlijk 39 bij de Wieringer en 45 bij de Urker kinderen was.

Stelt men de drie groepen schoolkinderen dus naast elkaar, dan is de uitkomst:

- Wieringermeer en Wieringen beide actief, Urk minder;
- Urk en Wieringen beide emotioneel, Wieringermeer minder;
- Urk en Wieringermeer beide primair, Wieringen meer secundair.

¹⁾ L. Kaiser. Biological and Statistical Research concerning the Speech of 216 Dutch Students Archives Néerlandaises de Phonétique Expérimentale, XV, 1939.

3. De samenhang van activiteit en intellect.

Geven wij eerst een overzicht van de gegevens, die betreffende de bevattelijkheid der Urkers, schoolkinderen en volwassen mannen en vrouwen, zijn gevonden.

Van 286 schoolkinderen bleken 138 bevattelijk, d. i. 48 % en 129 niet-bevattelijk, d. i. 45 %. Over een gering aantal (19) werd geen oordeel neergeschreven. Pas door vergelijking van deze gegevens met die betreffende een andere groep schoolkinderen geven deze percentages een bepaalden indruk omtrent de Urker schooljeugd (zie blz. 142).

Van 262 volwassen personen werden 148 als bevattelijk beschouwd (56 %) en 103 als niet-bevattelijk (39 %), terwijl hier slechts in 11 gevallen geen oordeel werd vastgelegd.

Gaan wij na of hier samenhang tusschen bevattelijkheid en activiteit is aan te toonen.

Procentgetallen				
	Schoolkinderen		Volwassenen	
	Actieven	Niet-actieven	Actieven	Niet-actieven
Bevattelijk	77	3	73	37
Niet-bevattelijk	20	77	24	61

Hier blijkt wel onmiskenbaar de door Wiersma ook in andere gevallen aangetoonde samenhang tusschen activiteit en bevattelijkheid.

Gaan wij thans na, of ook bij het andere intellectueele element: de verstandigheid, een dergelijke samenhang bestaat, dan zijn daartoe alleen gegevens betreffende volwassenen ter beschikking, daar bij de schoolkinderen in de meeste gevallen geen oordeel is uitgesproken over het al of niet verstandig zijn.

Procentgetallen			
	Volwassenen		
	Actieven	Niet-actieven	Gemiddeld
Verstandig	38	9	24
Oppervlakkig	60	62	60
Dom	2	26	12

Hier blijkt, dat het percentage der oppervlakkigen geen samenhang met de activiteit vertoont, maar dat der dommen en verstandigen des te meer.

Van de volwassenen werden nog afzonderlijke percentages voor mannen en vrouwen berekend. De Urker vrouwen komen hier eenigszins ongunstig uit tegenover de Urker mannen, zooals hieronder blijkt.

Procentgetallen

	175 Mannen	87 Vrouwen	262 Personen
Bevattelijk	58	53	56
Niet-bevattelijk	38	43	39
Verstandig	29	14	24
Oppervlakkig	56	67	60
Dom	12	13	12

Hoe verhouden de leeftijdsgroepen zich onderling? Hoe komt de bevolking van Urk uit naast b.v. die van de Wieringermeer? Hierop geven de volgende tabellen antwoord, waarbij weer de bevattelijkheid is gescheiden van de verstandigheid. De tusschen haakjes geplaatste waarden hebben betrekking op de Wieringermeer.

Bevattelijkheid leeftijdsgroepen Urk (en Wieringermeer) in percenten

	7—14 jaar	15—19 jaar	20—29 jaar	30—39 jaar	40—49 jaar	50—x jaar	Totaal
Bevattelijk . . .	48 (47)	61 (72)	56 (86)	55 (82)	64 (76)	50 (74)	52 (71)
Niet-bevattelijk .	46 (38)	39 (19)	42 (10)	45 (13)	30 (20)	49 (17)	44 (22)
Niet-gevuld .	6 (15)	— (8)	2 (4)	— (3)	6 (4)	1 (9)	4 (7)

Opmerkelijk is, dat hier bij de schoolkinderen vrijwel geen verschil wordt gevonden, terwijl de andere groepen en wel die van 20—29 en van 30—39 jaar wel duidelijke verschillen vertoonen. Vooral voor de laatste groep is dit belangrijk, omdat men deze als de ouders van de groep der schoolkinderen mag beschouwen. Deze waarneming zou dus tegen erfelijkheid der bevattelijkheid spreken. De ouders, die zich in de Wieringermeer hebben gevestigd munten uit door bevattelijkheid, maar hun kinderen vertoonen deze eigenschap reeds weer in normale mate. Natuurlijk behoeft deze waarneming controle en staving.

De tabel betreffende de tweede eigenschap: de verstandigheid, is veel minder betrouwbaar, doordat bij beide schoolkindergroepen en ook bij de oudere Wieringermeergroep deze vraag zeer dikwijls onbeantwoord bleef.

Verstandigheid leeftijdsgroepen Urk (en Wieringermeer) in percenten

	7—14 jaar	15—19 jaar	20—29 jaar	30—39 jaar	40—49 jaar	50—x jaar	Totaal
Verstandig . . .	8 (19)	19 (16)	11 (20)	28 (27)	32 (20)	26 (32)	16 (22)
Oppervlakkig .	15 (20)	64 (8)	72 (8)	52 (5)	55 (12)	59 (13)	36 (12)
Dom	4 (11)	17 (5)	17 (1)	14 (2)	8 (1)	9 (1)	8 (4)
Niet-gevuld .	73 (50)	— (70)	— (71)	7 (65)	6 (67)	5 (54)	40 (62)

Hoogstens zou men kunnen besluiten, dat het percentage verstandigen niet heel veel verschilt, doch dat de percentages oppervlakkigen en dommen op Urk hooger zijn. Bij de schoolkinderen neemt men echter het omgekeerde waar, terwijl de allerscherpste tegenstelling weer in de groep 20—29 jaar en 30—39 jaar (dus actieve Wieringermeer-immigranten) te vinden is.

Het is bekend, dat in de enquête van Wiersma behalve de vragen naar bevattelijkheid en verstandigheid nog tal van vragen voorkomen, die op het intellect betrekking hebben. Zij dienen in het algemeen tot contrôle en bevestiging van het uit de beide eerste afgeleide.

In het geval der Urkers, wien in zoo treffende mate de gave van het woord eigen is, ligt het voor de hand te trachten uit deze vragen iets betreffende dezen bijzonderen aanleg vast te stellen. Hier volgen de desbetreffende gegevens.

Spreektrant der Urkers

	20—29 jaar	30—39 jaar	40—49 jaar	Totaal alle leeftijden
Langdradig	8 %	14 %	15 %	14 %
Beknopt	81 %	79 %	81 %	56 %
Niet-ingevuld	11 %	7 %	4 %	30 %

Uit deze tabel blijkt wel hoe zeer een beknopte zakelijke wijze van spreken op Urk overweegt bij het langdradig vertellen, waarin zich een onmacht de gedachten onder woorden te brengen verraadt.

Zoo werd van 31 % dus bijna $\frac{1}{3}$ van de groep der 40—50-jarige Urkers gezegd, dat zij in staat waren in het publiek te spreken, een opmerkelijk hoog aantal voor de visschersbevolking van een afgelegen eiland.

Resumeerend kunnen wij besluiten, dat het intellect der Urkers zeer bevredigend is, met name hun bevattelijkheid. Weliswaar staan de volwassen groepen achter bij de uitgekozen immigranten in de Wieringermeer, maar bij de schoolkinderen is een dergelijk verschil afwezig. Het verbale intellect, de gave van het in taalvorm brengen en het uitspreken der gedachten blijkt in buitengewone mate bij de Urker bevolking aanwezig.

4. De karaktereigenschappen en de samenhang van deze met de activiteit en de zelfstandigheid.

Komen wij thans tot een beschrijving van de karakter-eigenschappen, waarbij wij de indeeling van Wiersma in vitale en abstracte neigingen volgen.

Als bepalend voor de *vitale neigingen* zijn te beschouwen de gegevens betreffende het gesteld zijn op lekker eten en drinken (alcohol!) en de verhouding tot de sexuele behoeften. Daarnaast staat een reeks vragen, die voeren tot een beoordeeling van den graad van eigenliefde (egophilie) die den persoon eigen is.

De vitale neiging op de voedselopname betrekking hebbend is bij het jonge individu en vooral in de schoolsfeer niet gemakkelijk te beoordeelen. Het aantal malen, dat dit punt niet ingevuld werd, is voor de schoolkindergroep, zoowel op Urk als in de Wieringermeer zeer groot. Geven wij slechts de totale percentages dan zou op Urk 33 %, in de Wieringermeer 56 % der onderzochte personen gesteld zijn op lekker eten en drinken, terwijl bij 7 % der Urkers en bij 1 % der Wieringermeerbewoners deze eigenschap bepaald afwezig zou zijn.

a. Egophile en altruïstische neigingen.

Betreffende de schoolkinderen op Urk gaf Wiersma de volgende tabel, die den samenhang der egophile neigingen met de activiteit in het licht stelt.

Procentgetallen							
	A	nA	Gem.		A	nA	Gem.
Tevreden ¹⁾	5	4	4	Niet tevreden ¹⁾ . .	5	2	3
Ijdel	4	3	3	Niet ijdel	8	12	10
Eerzuchtig	40	20	31	Onverschillig	25	41	30
Heerschzuchtig . . .	17	21	18	Achtergrond	17	20	19
				Vrijheid-latend . . .	37	43	38
				Te leiden	57	23	27
Gemiddeld	65	48	56		145	140	127
	16	12	14		24	23	21

„Uit de gemiddelde waarden blijkt de grootere egophilie der actieven, die vooral ten opzichte van de eerzucht en de heerschzucht, blijkens de geringere onverschilligheid voor erkenning en de grootere volgzaamheid van de gemiddelden en de niet-actieven afwijken.”

Jammer is natuurlijk, dat het aantal gevallen waarin een bepaald oordeel is neergeschreven betrekkelijk gering is.

Overigens geeft Wiersma betreffende het voorkomen der egophilie in de verschillende leeftijdsgroepen het volgende overzicht.

¹⁾ Met eigen prestaties.

Procentgetallen

	15—19 jaar	20—29 jaar	30—39 jaar	40—49 jaar	50—x jaar	Totaal
Tevreden	62	72	61	62	59	62
Niet tevreden . . .	38	3	13	5	8	12
Niet ingevuld . . .	—	25	28	33	32	26
IJdel	44	47	36	33	11	31
Niet ijdel	38	31	36	38	61	43
Niet ingevuld . . .	18	22	28	29	28	26
Eerzuchtig	3	8	21	33	13	17
Onverschillig . . .	18	20	11	7	10	13
Achtergrond	15	16	23	14	24	19
Niet ingevuld . . .	64	56	45	46	53	51
Heerschzuchtig . . .	3 (3)	5 (7)	9 (8)	11 (8)	13 (13)	9 (7)
Vrijheid latend . . .	53 (30)	69 (62)	63 (67)	58 (64)	55 (51)	59 (43)
Te leiden	15 (3)	20 (3)	16 (4)	5 (2)	17 (6)	15 (5)
Niet ingevuld . . .	29 (64)	6 (28)	12 (21)	25 (27)	15 (31)	17 (45)

Het tevreden zijn met zichzelf is door alle leeftijdsgroepen heen bij 60 % aanwezig en vertoont alleen in de groep 20—29 jaar een voorbijgaande stijging. De ijdelheid gedraagt zich bijna gelijk, maar deze valt in de groep ouder dan 50 jaar zeer sterk terug.

Eerzucht blijkt een neiging van den rijpen leeftijd te zijn en bereikt een top bij de 40—49-jarigen. Ook de heerschzucht stijgt met de jaren: de 40—49-jarigen zijn het minst te leiden, later neemt die eigenschap weer eenigszins toe.

Hoewel deze gegevens stellig eenige waarde bezitten, mist men hier de vergelijking met andere bevolkingsgroepen, die tot een bepaalde beoordeeling van de Urker bevolking zou kunnen leiden.

Voor de heerschzucht konden tusschen haakjes de getallen voor de overeenkomstige leeftijdsgroepen der Wieringermeerbewoners aangegeven worden. Deze leeren, dat hier zeker geen treffend verschil bestaat tusschen de beide groepen, maar dat misschien de Urker zich iets gemakkelijker laat leiden.

Betreffende de *altruïstische neigingen* wordt het volgende overzicht voor de schoolkinderen gegeven.

„Het is duidelijk, dat op de vragen, die betrekking hebben op het meelevén en meegevoelen met anderen, op de hulpvaardigheid en jaloezie slechts weinig antwoorden konden worden verkregen, omdat het vermogen om zich te kunnen verplaatsen in het leven, indenken in het gemoed van anderen eerst op later leeftijd tot ontwikkeling komt. Het meegevoelen met anderen moet worden geleerd en bereikt niet bij allen een gelijke hoogte. Door het onderricht kunnen belangrijke resultaten worden verkregen. Naar enkele daarvoor aanwendbare methodes in „Voor paedagoog en huisarts” zij hier verwezen. Volgens deze opvatting mag de onderwijzer zich niet neerleggen

bij de stelling, dat de moraliteit door uitwendige invloeden niet op hooger niveau zou zijn te brengen. Integendeel, op school behoort niet slechts voor de verstandelijke ontwikkeling, maar even zoo voor de moreele opleiding zorg te worden gedragen. Zorgvuldig uitgezochte methodes zullen op daarvoor bestemde lesuren moeten worden aangewend. Wanneer de jeugd in die richting is geschoold, zullen op later leeftijd verdraagzaamheid en hulpvaardigheid niet zooals nu, met voeten worden getreden, maar zal een sterker gevoel van afkeer bestaan voor onrechtvaardigheid, achterdocht, hardvochtigheid enz."

Onderstaande tabel belicht den samenhang van de activiteit met de altruïstische neigingen.

Procentgetallen							
	A	nA	Gem.		A	nA	Gem.
Goedgehumeurd . . .	73	43	58	Prikkelbaar	14	39	25
Buiten staat ¹⁾ . . .	5	11	8	Jaloersch	3	5	5
Niet jaloersch . . .	11	6	9	Met zichzelf	2	2	2
Meeleven	2	0	1	Egoïstisch	0	3	1
Hulpvaardig	14	16	13				
Gem.	115	75	90	Gem.	19	49	34
	23	15	18		5	12	8

„Blijkens bovenstaande tabel zijn van de altruïstische neigingen de hoogere bij de actieven sterker, de lagere zwakker dan gemiddeld, terwijl omgekeerd behoudens een paar uitzonderingen de hoogere neigingen bij de niet-actieven onder de doorsneewaarde, de lagere daarboven staan."

Aangaande het voorkomen van altruïstische neigingen bij de volwassen bevolking geeft de volgende tabel een overzicht.

Procentgetallen				
	20—29 jaar	30—39 jaar	40—49 jaar	50—x jaar
Goedgehumeurd . . .	67	66	70	53
Prikkelbaar	22	29	20	45
Buiten staat ¹⁾	8	5	2	4
Meeleven	42	55	35	50
Met zichzelf	19	21	18	20
Hulpvaardig	75	55	42	61
Egoïstisch	17	25	16	14

Duidelijk blijkt hieruit de standvastigheid van de altruïstische eigenschappen in de verschillende (volwassen) leeftijdsgroepen, waarop misschien

¹⁾ boos te worden.

de leeftijd van ouder dan 50 jaar een uitzondering maakt wat betreft de prikkelbaarheid, die dan schijnt te vermeerderen.

Vergelijking met de tabel der schoolkinderen zou doen besluiten, dat de bedoelde neigingen ook op dezen leeftijd in dezelfde mate aanwezig zijn, met uitzondering van het meeleven, dat aangeleerd moet worden.

Vergelijking van de Urker gegevens met die van de Wieringermeerbevolking was slechts in twee gevallen mogelijk. Zij doet zien, dat de Wieringermeerbewoner werd geacht aanmerkelijk hulpvaardiger en minder egoïstisch te zijn dan de Urker, terwijl ook de Urker meer prikkelbaar, de Wieringermeerbewoner meer goedgehumeurd schijnt te zijn.

Ook hierin waren echter de schoolkinderen van Urk en van de Wieringermeer vrijwel gelijk.

b. Abstracte neigingen.

Komen wij eindelijk tot een beschrijving der abstracte neigingen: eerlijkheid, moed, plichtsgevoel, natuurlijkheid, verdraagzaamheid.

Weer beginnend met de schoolkinderen geeft Wiersma de volgende tabel betreffende de plichtmatigheid der Urker schoolkinderen, waarin de samenhang met de activiteit dadelijk treft:

Procentgetallen							
	A	nA	Gem.		A	nA	Gem.
Verwaarloozen . . .	2	67	35	Niet verwaarloozen	92	29	60
Uitstellen	2	94	37	Aanpakken	93	1	46
Niet-accuraat	17	69	40	Accuraat	81	27	52
Slordig	12	48	27	Netjes	86	53	66
Gem.	34 8	278 69	139 35	Gem.	353 88	110 27	224 56

En concludeert: „De plichtmatigheid is bij de actieven belangrijk groter, bij de niet-actieven veel geringer dan gemiddeld”.

Voor de eerlijkheid geldt iets dergelijks:

Procentgetallen							
	A	nA	Gem.		A	nA	Gem.
Strict eerlijk . . .	74	41	56	Overdrijvend . . .	11	31	21
				Leugenachtig . . .	4	22	12

Wiersma vervolgt: „Op de vragen, die betrekking hebben op de abstracte neigingen, is alleen op de bovengenoemde een voldoende aantal antwoorden gegeven. Het blijkt, dat de hogere abstracte neigingen door de activiteit, de lagere daarentegen door de niet-activiteit worden bevorderd.”

Vergelijken we de abstracte eigenschappen der Urkers met die der bewoners van de Wieringermeer, voor zoover voldoende antwoorden zijn ingekomen, dan ontstaat voor de plichtmatigheid de volgende tabel:

Procentgetallen							
	7—14 jaar	15—19 jaar	20—29 jaar	30—39 jaar	40—49 jaar	50—x jaar	Totaal
Uitstellen . . .	45 (14)	39 (11)	44 (5)	40 (8)	42 (13)	45 (6)	43 (10)
Aanpakken . . .	48 (21)	58 (71)	47 (83)	53 (81)	55 (73)	46 (75)	49 (62)
Niet-accuraat .	41 (11)	72 (4)	53 (3)	48 (3)	42 (4)	58 (6)	47 (6)
Accuraat . . .	52 (31)	22 (32)	42 (57)	26 (37)	38 (48)	18 (60)	41 (46)
Slordig	28 (38)	36 (5)	28 (7)	26 (11)	17 (12)	45 (14)	30 (10)
Netjes	67 (44)	64 (74)	69 (86)	59 (83)	74 (80)	47 (71)	64 (70)

en voor de verdraagzaamheid:

	7—14 jaar	15—19 jaar	20—29 jaar	30—39 jaar	40—49 jaar	50—x jaar
Verdraagzaam . .		61 (69)	92 (80)	90 (80)	89 (80)	80 (66)
Onverdraagzaam .		3 (0)	3 (1)	5 (2)	6 (3)	13 (5)

De plichtmatigheid der Urkers schijnt niet bijzonder groot en in elk geval achterstaand bij die der Wieringermeerbewoners in alle leeftijdsgroepen, met zeer geringe wisselingen tusschen de verschillende groepen onderling. Voor zoover het de netheid betreft, zijn de verschillen echter veel groter en is de verhouding tusschen de beide schoolkindergroepen omgekeerd als die tusschen de andere leeftijdsgroepen.

Van de overige abstracte neigingen zijn de vragen te vaak onbeantwoord gebleven dan dat bepaalde gevolgtrekkingen konden worden gemaakt.

Het is duidelijk, dat de beide groepen in verdraagzaamheid elkaar niet veel toegeven; behalve in de groep van 15—19-jarigen schijnen de Urkers de Wieringermeerbewoners nog te overtreffen.

Voor de schoolkinderen werd de samenhang tusschen de activiteit en eenige abstracte eigenschappen hierboven aangetoond.

c. *Correlaties met Zelfstandigheid.*

Het komt mij voor, dat Wiersma in zijn aantekeningen als toetssteen voor verscheidene psychische eigenschappen heeft willen nemen een eigenschap, die maatschappelijk van overwegend belang is. Als zoodanig koos hij de *zelfstandigheid*, door hem in zijn laatste publicatie over de schoolkinderen van de Wieringermeer ¹⁾ gerangschikt onder de intellectueele eigenschappen.

Betreffende deze eigenschap schrijft Wiersma: „Zelfstandigheid in denken, handelen en gevoelen is gekenmerkt door het vermogen zijn eigen richting

¹⁾ E. D. Wiersma. Uitkomsten van een Psychologisch Onderzoek in de Wieringermeer. Publicaties van de Stichting voor het Bevolkingsonderzoek in de Drooggelegde Zuiderzeepolders, no. 4, Alphen a/d Rijn, 1940.

of overtuiging te volgen. Dit vermogen kan onder verschillende omstandigheden in meerdere of mindere mate zijn verzwakt.

Het jonge kind kan nog niet zelf zijn weg door het leven bepalen. Allen verliezen dit vermogen in toestanden van slaperigheid, sufheid, vermoeidheid, intoxicatie, onder invloed van affecten, bij overweldiging en ook ten gevolge van aanhoudende africhting, b.v. van kinderen op opleidingsscholen, van studenten voor examens en vooral van militairen bij de opleiding voor den krijgsdienst. Deze gebreken vinden hun analogieën in de pathologie. Bij debielen, imbecillen en idioten bestaat, zooals bij het kind, gebrekkige ontwikkeling, bij vele ziekten van somatischen en psychischen aard, een belemmering der psychische functies.

Onzelfstandigheid, het onvermogen om op zichzelf te staan, om onafhankelijk te zijn, kan behalve in graad ook in vorm groote verschillen vertoonen. Zij kan zich bepalen tot enkele functies, b.v. het denken, het handelen en het gevoelen, maar zij kan zich ook uitstrekken over meerdere of alle geestelijke functies. Allerlei variaties kunnen dus worden aangetroffen en daarmee dienen de paedagoog en de medicus rekening te houden, om onzelfstandigheid ten gevolge van ondoelmatig onderwijs op lagere, middelbare en hooge scholen en te groote automatisering door militaire oefeningen te voorkomen. Het is heel goed mogelijk, dat er vooral stoornissen worden aangetroffen in de zelfstandigheid van het denken, van het handelen, van het gevoelen, terwijl de niet aangetaste gebieden normaal functionneeren."

De vraag betreffende het al of niet zelfstandig zijn (zooals dat blijkt uit het uitgesproken oordeel) raakt de kern van het zich maatschappelijk handhaven in het algemeen, en is wel bijzonder belangrijk voor de Urkers ingesloten in den nieuwen polder.

Op grond van de uitwerking van materiaal in de Wieringermeer verzameld, schrijft Wiersma: „Blijkbaar zijn de onzelfstandigen veel minder actief, en meer primair dan gemiddeld en dan de zelfstandigen. Zij neigen dus meer tot het nerveuze temperament dan de zelfstandigen, maar tevens is het duidelijk, dat onder de onzelfstandigen ook een groot aantal actieven, niet-emotioneelen en secundairen aanwezig zijn. Zelfs worden daaronder actieve secundairen, dus wilskrachtige personen aangetroffen."

Vervolgens wordt hieronder de samenhang van de zelfstandigheid met de temperamentseigenschappen bij de Urkers nagegaan.

Procentgetallen				
	20—29 jaar	30—39 jaar	40—49 jaar	50—x jaar
Zelfstandigen	42	47	47	45
Napraters	44	36	36	38
Van zelfst. A	53	73	69	61
„ „ nA	47	27	31	36
Van napraters A	31	50	45	29
„ „ nA	62	50	55	71

Een positieve correlatie tusschen zelfstandigheid in oordeel en activiteit mag dus wel worden aangenomen.

Beschouwen wij de volgende temperamenteigenschappen in dit verband dan blijkt:

		Procentgetallen			
		20—29 jaar	30—39 jaar	40—49 jaar	50—x jaar
Van zelfst.	E	93	77	77	82
„ „	nE	7	19	15	18
Van napraters	E	62	80	55	71
„ „	nE	38	15	40	25

Hieruit volgt wel duidelijk, dat ook de emotionaliteit positief gecorreleerd is met de zelfstandigheid.

Vragen wij ons ten slotte af, of ook de secundaire functie een verband vertoont, dan blijkt het volgende:

		Procentgetallen			
		20—29 jaar	30—39 jaar	40—49 jaar	50—x jaar
Van zelfst.	S	27	31	31	45
„ „	P	67	62	46	39
Van napraters	S	0	30	15	32
„ „	P	94	45	55	46

Hier blijkt alweer een positieve correlatie, waaruit zou volgen, dat het temperament van de zelfstandigen bij uitstek zou zijn het gepassioneerde.

Wiersma schrijft letterlijk:

„De zelfstandigen zijn meer actief, meer emotioneel, meer secundair dan de napraters. Zij zijn meer cholerisch, de onzelfstandigen meer amorph.”

Dit geldt speciaal voor de groep der Urkers, waarin de primairen immers talrijk zijn.

Vervolgens heeft Wiersma de overige intellect-eigenschappen getoetst aan de zelfstandigheid.

De uitkomsten zijn de volgende:

Procentgetallen					
Van zelfst.	bevattelijk	82	Van zelfst.	verstandig	34
„ „	niet-bevattelijk	18	„ „	oppervlakkig	59
			„ „	dom	5
Van napraters	bevattelijk	26	Van napraters	verstandig	9
„ „	niet-bevattelijk	69	„ „	oppervlakkig	70
			„ „	dom	14

Ook bij de overige intellectueele eigenschappen: menschenkennis, ruim- of bekrompenheid, het goed vertellen van verhalen (al of niet eigengemaakte), zijn de zelfstandigen steeds in het voordeel.

De egophile eigenschappen zijn eveneens nagegaan op haar samenhang met de zelfstandigheid.

De zelfstandigen waren veel minder heerschzuchtig en meer geneigd ieder zijn vrijheid te laten, zij waren misschien iets meer tevreden met eigen prestaties, zij hadden meer eerezucht en hielden zich minder op den achtergrond. Wij mogen dus zeggen, dat bij hen, als bij de actieven, de egophilie meer ontwikkeld was.

Ten opzichte van de altruïstische neigingen bleken de zelfstandigen slechts meer uitgesproken, zoowel naar den egoïstischen als naar den altruïstischen kant, terwijl dit bij de onzelfstandigen veel vaker onbeslist bleef.

Ook wat de vitale neigingen aangaat (gesteld zijn op lekker eten en drinken) schenen de zelfstandigen meer uitgesproken positief of negatief te zijn.

Volgt ten slotte de samenhang met de abstracte neigingen, dan blijkt de plichtmatigheid duidelijk samen te gaan met de zelfstandigheid, en wel is dit het sterkst voor de vraag: aanpakken of uitstellen.

Voor de verdraagzaamheid werd gevonden, dat de zelfstandigen iets minder verdraagzaam zijn.

Wat de eerlijkheid betreft: de zelfstandigen zijn iets eerlijker dan de napraters.

Ook met de abstracte neigingen heeft de zelfstandigheid een samenhang, doch deze is veel minder standvastig dan die met temperament en intellect en betreft in hoofdzaak de plichtmatigheid.

Uit het bovenstaande blijkt, dat de aanleg der Urkers in vele opzichten gunstig is te noemen. Op meerdere punten kunnen zij de vergelijking met de boven het gemiddelde uitstekende bevolking van de Wieringermeer doorstaan. Binnen enkele jaren zal een overeenkomstige bevolking zich naast en om hun eiland vestigen. De groote mate van verdraagzaamheid der Urkers doet vermoeden, dat hieruit niet bijzonder veel botsingen zullen ontstaan.

In hoeverre zullen echter de Urkers hun zelfstandigheid kunnen blijven bewaren? Hierin zal volgens het bovenstaande de graad van activiteit den doorslag geven. Slagen zij erin dezen op te voeren tot ongeveer den graad van activiteit der hen omringende immigranten, dan schijnt zelfstandigheid voor de groep der Urkers gewaarborgd. Ongetwijfeld ligt in het rondom zich zien ontstaan van nieuw land reeds een sterke prikkel tot activiteit. Waarschijnlijk zal daarnaast ook wilskracht noodig zijn om het gewenschte peil te bereiken.

5. De samenhang van lichamelijke en psychische eigenschappen.

Zooals reeds hierboven gezegd, houden wij allen in het dagelijksch leven rekening met een zekeren samenhang tusschen uiterlijk en innerlijk. In hoeverre wij goede gronden voor een dergelijke aanname hebben, blijft ons geheel onbewust.

Wiersma ging nu dezen samenhang in het bijzonder na voor een paar morphologische eigenschappen: *slank-gedrongen* en voor een paar physiologische: *snel-traag*.

Uitgaande van de schoolkinderen bleken van dezen 65 % slank, 16 % gedrongen, en 19 % onbepaald te zijn. Gespierd waren slechts 8 %!, d. w. z. van de slanken 5 % en van de gedrongenen 13 %. Mager waren 62 %, n.l. 82 % van de slanken en 27 % van de gedrongenen. Fijn waren 8 %, n.l. van de slanken 12 % en van de gedrongenen 0 %.

Aangevuld met de hier genoemde samenhangende gegevens staat het beeld van de slanken en dat der gedrongenen vrij scherp omschreven voor ons.

Daar onder de anthropologische waarnemingen de schedelmeting een zeer voorname plaats inneemt, werd hier ook nagegaan, hoe de vormen van voorhoofd, achterhoofd en gelaat samenhangen met den algemeenen lichaamsbouw.

Vorm van het voorhoofd.

Procentgetallen			
	Slank	Gedrongen	Gem.
Hoog	68	53	63
Laag	21	42	22

Vorm en kleur van het gelaat.

Procentgetallen			
	Slank	Gedrongen	Gem.
Rond	10	18	11
Vierkant	13	30	16
Eivormig	76	49	67
Blozend	63	71	66
Bleek	27	20	23

„Volgens bovenstaande opgaven zijn de voorhoofden der slanken hooger, der gedrongenen lager dan gemiddeld, terwijl in den stand geen noemens-

waardige verschillen kunnen worden aangenomen. Ook in den vorm van de achterhoofden werden geen verschillen opgegeven. In het gelaat vinden wij groote verschillen. Het gelaat der slanken is minder rond en vierkant, meer eivormig, dat der gedrongenen meer rond en vierkant, minder eivormig dan gemiddeld.”

De kleur van het gelaat is in deze groep bij de slanken iets vaker bleek dan bij de gedrongenen, doch de blozende kleur overweegt in het algemeen sterk.

De slanken bleken een iets dunnere huid te bezitten, die ook droger en minder vettig is dan die der gedrongenen.

Ook de volwassenen werden ingedeeld in slanken en gedrongenen.

Van 174 mannen waren	82 slank d. i.	47 %.
	62 gedrongen	36 %.
	30 n. i.	17 %.
	174	100 %.
Van 87 vrouwen waren	46 slank d. i.	53 %.
	32 gedrongen	37 %.
	9 n. i.	10 %.
	87	100 %.

Van de 128 slanken (mannen en vrouwen) waren 81 % mager, van de 94 gedrongenen slechts 2 %; vet waren slechts 2 % van de slanken en 64 % van de gedrongenen. De eigenschappen mager—vet schijnen dus op den volwassen leeftijd nog veel nauwer samen te hangen met de eigenschappen slank—gedrongen, dan bij de schoolkinderen het geval was.

De gedrongenen waren ook iets meer gespierd n.l. 44 %, terwijl van de slanken 36 % gespierd waren. Fijne bouw werd bij 15 % der slanken aangegeven, grove bouw bij 11 %. Van de gedrongenen was 0 % fijn en 37 % grof, zoodat ook hier een duidelijke correlatie blijkt.

Ook bij de volwassenen bestond een bepaald verband tusschen lichaamsbouw en vorm van schedel en aangezicht.

Het voorhoofd was hoog bij 70 % van de slanken, laag bij 20 % van hen. Bij de gedrongenen waren deze percentages 21 en 9. Verschillen in den stand van het voorhoofd en den vorm van het achterhoofd waren ook bij de volwassenen niet typisch.

Van de slanken was het gezicht in 85 % eivormig, van de gedrongenen in 42 %; rond was het in 12 % van de slanken en 29 % van de gedrongenen; vierkant in 3 % van de slanken en 25 % van de gedrongenen. De kleurverschillen van de huid waren bij de volwassenen onduidelijk. De huid bleek weer vaker dun, droog en minder vettig bij de slanken.

Gaan wij over tot de physiologische eigenschappen snel-traag.

„Gemoedstoestanden blijken uit de uitdrukkingsbewegingen, die in de houding, het spreken, de gelaatsexpressie, den blik der oogen en verder ook in den slaap, de maag- en darmfunctie, de lichaamstemperatuur, de pols- en ademhalingsfrequentie, de zweetsecretie enz., dus in automatische en autonome verrichtingen zichtbaar zijn. De automatismen worden onderscheiden in het snelle en het langzame, het zekere en het onzekere, het rustige en het onrustige tempo-type, de autonomieën in hyper- en hypo-autonome typen. De indeeling in deze typen heeft recht van bestaan omdat de verschillen, die hen kenmerken, zich als inherente verschijnselen der persoonlijkheid vertoonen. De algemeene reactiesnelheid gaat b.v. gepaard met verhoogde snelheid van alle handelingen: van het loopen, het schrijven, het spreken enz., terwijl omgekeerd langzaamheid zich niet in een enkele beweging, maar in alle bewegingen openbaart. Op gelijke wijze kan alle doen en laten òf door beslistheid en zekerheid, òf door onzekerheid zijn gekenmerkt. En zoo is het ook met rustigheid en onrustigheid.

Het enquêtemateriaal stelt ons in staat de verschillende tempotypes af te zonderen, de onderlinge correlaties en die met andere verschijnselen te berekenen. Uit vroegere onderzoekingen met de somato-psychologische enquête is duidelijk gebleken, dat er een sterke correlatie bestaat ¹⁾ tusschen de algemeene reactiesnelheid met de vlugheid en traagheid, de beslistheid en onzekerheid, de rustigheid en onrustigheid van andere bewegingen.

Zijn de bovengenoemde physiologische typen ook bij deze schoolkinderen te vinden en is ook hier een samenhang te vinden tusschen de reactiesnelheid en andere verrichtingen? Om daarin inzicht te verkrijgen werden uit alle kinderen de snel en traag reageerenden uit het materiaal uitgezocht en vergeleken met de leerlingen, die in houding rechtop of gebogen, krachtig of slap, die in hun bewegingen beslist of onzeker, rustig of onrustig, kalm of haastig en gejaagd, die bij het aanvoelen een hoogere of een lagere lichaamstemperatuur, die een snelle of langzame pols en ademhaling hadden.

Er zijn van 286 leerlingen 54 van wie wordt opgegeven, dat zij snel, 127, dat zij traag reageeren. Er werd berekend hoeveel van de snel, hoeveel van de traag reageerenden en hoeveel van alle kinderen, dus gemiddeld, beslist en onzeker, rustig en onrustig, kalm en gejaagd zijn, een expressieve en een niet expressieve gelaatsuitdrukking, een rechte en gebogen, een krachtige en slappe houding, een verhoogde huidtemperatuur en vermeerderde zweetsecretie vertoonen. De volgende tabel geeft een overzicht van de resultaten.

Uit deze tabel blijkt, dat de beslistheid, de gelaatsexpressie, de rechte houding, de huidtemperatuur, de zweetsecretie door grootere snelheid der

¹⁾ E. D. Wiersma. *Capita psychopathologica*, Groningen, 1931.

bewegingen worden verhoogd, dat onzekerheid en krachteloosheid door traagheid der bewegingen verhoogd, onrust, gejaagdheid worden verminderd."

Procentgetallen

	snel	gem.	traag		snel	gem.	traag
Besliste bewegingen .	61	31	28	Onzekere bewegingen	0	8	12
Rustige „	9	15	9	Onrustige „	11	11	3
Kalme „	13	19	32	Gejaagde „	51	12	1
Expressief gelaat . .	30	17	15	Niet-expressief gelaat	55	54	74
Rechtop	91	71	39	Gebogen houding .	50	4	7
Krachtige houding .	33	36	38	Slappe „	20	34	38
Temp.hoog	19	9	13	Temp.laag	50	16	17
Huid droog	32	15	17	Huid nat	26	13	13

De physiologische typen bij de volwassenen vertoonden veel overeenkomst met die bij de schoolkinderen.

Van mannen en vrouwen tezamen waren traag 70 % en snel 23 %. De mannen bleken duidelijk trager dan de vrouwen. Wat betreft de onderscheiding der bewegingen in beslist en onzeker was het sexe-verschil niet sterk.

Van de tragen waren 57 % beslist en 30 % onzeker; van de snellen 85 % beslist en 8 % onzeker. Men onderscheidt dus: trage beslisten en trage onzekeren, snelle beslisten en snelle onzekeren.

De snelheid van spreken en lopen bleek gecorreleerd met de snelheid der reactie, zoodat het hier om algemeene, motorische, eigenschappen gaat en niet om die van afzonderlijke spiergroepen, die b.v. door oefening een groote snelheid zouden hebben verworven.

De snellen spraken ook luider en de tragen zachter, zoodat men hier, nog algemeener, van grotere energie-afgave kan spreken.

Het gelaat was bij de tragen minder expressief en veel minder bewegelijk. De blik was bij de tragen rustiger dan bij de snellen, zoodat hier iets omtrent den psychischen achtergrond van de verschillende verschijnselen blijkt. De tragen hadden merkwaardig veel angstige droomen. De tragen deden vaker een middagslaapje, maar overigens bleek geen verschil tusschen den slaap der snellen en der tragen.

Het scheen nu van belang na te gaan hoe de uiterlijke eigenschappen: slank-gedrongen, snel-langzaam samenhangen met psychische eigenschappen.

In de eerste plaats werden hiervoor de temperamentseigenschappen gekozen, die in de groepen slanken en gedrongenen afzonderlijk werden nagegaan.

De activiteit was niet verschillend in de beide groepen: 51 % der slanken en 48 % der gedrongenen was actief, 41 % der slanken en 45 % der gedrongenen was niet-actief, terwijl de overige percentages, onderscheidenlijk 8 en 7, als twijfelachtig actief waren aangemerkt.

Bezien wij echter uitsluitend de jonge mensen, de schoolkinderen,

of ook de 7—29-jarigen, dan blijken de slanken in deze groep meer actief te zijn: 50 % van de slanken tegen 34 % van de gedrongenen bezit deze eigenschap. Degenen, die jong reeds niet slank zijn, hebben dus een sterkere correlatie met de inactiviteit dan degenen, die den gedrongen bouw op lateren leeftijd verwerven.

De emotionaliteit was vrij gelijkelijk verdeeld, de gedrongenen schenen iets meer emotioneel te zijn.

Tegenover deze geringe verschillen staat een vrij groot verschil in secundaire functie. Van de slanken waren 50 % primair en 31 % secundair, terwijl de overigen onduidelijk primair waren. Onder de gedrongenen waren 39 % primair en 38 % secundair, terwijl de overigen onduidelijk primair waren. Dit verschil was ook aanwezig wanneer de volwassenen afzonderlijk werden beschouwd. Prof. Wiersma gaf zulk een samenhang reeds aan in *Capita psychopathologica*.

Wat de volledige samenstelling van de temperamenten betreft, zullen dus de gepassioneerden en de sentimenteelen onder de gedrongenen ten deele de plaats van de cholerischen en nerveuzen innemen.

Een volgende vraag is die naar den samenhang met het intellect. Ten opzichte van de bevattelijkheid bleek geen verschil tusschen slanken en gedrongenen. Uit de antwoorden op de vraag: verstandig, oppervlakkig of dom, bleek het aantal oppervlakkigen onder de slanken betrekkelijk zeer groot, terwijl het aantal verstandigen en dommen niet verschilde.

Bij de vitale neigingen: het gesteld zijn op lekker eten en drinken, ontmoeten wij een eigenschap, waar de correlatie meer den vorm van een oorzakelijk verband schijnt aan te nemen. Toch was hier, wanneer de leeftijds-groepen in aanmerking werden genomen, geen verschil te vinden tusschen de slanken en de gedrongenen.

De egophile neigingen vertoonden geen verschillen, met uitzondering van de ijdelheid en de heerschzucht, die bij de gedrongenen sterker vertegenwoordigd schenen, terwijl dezen ook minder vaak niet-ijdel en minder te leiden waren of geneigd ieder zijn vrijheid te laten.

Van de altruïstische neigingen bleek geen verschil in prikkelbaarheid

Aantallen

	20—29 jaar		30—39 jaar		40—49 jaar		50— . jaar		Totaal	
	sl.	gedr.	sl.	gedr.	sl.	gedr.	sl.	gedr.	sl.	gedr.
Ijdel	12	4	12	14	5	16	3	26	32	60
Niet ijdel	9	3	10	—	9	—	16	2	44	5
Niet ingevuld . . .	5	—	6	5	6	8	6	12	23	25
Heerschzuchtig . .	1	1	2	3	2	4	2	7	7	15
Vrijheid latend . .	19	3	18	10	11	15	18	17	66	45
Te leiden	5	2	5	3	2	1	3	6	15	12
Niet ingevuld . . .	1	1	3	3	5	4	2	10	11	18

te bestaan, maar wel waren de slanken hulpvaardig en leefden zij meer mee met anderen, terwijl zij minder egoïstisch en in zichzelf verdiept waren dan de gedrongenen.

Aantallen

	20—29 jaar		30—39 jaar		40—49 jaar		50—x jaar		Totaal	
	sl.	gedr.	sl.	gedr.	sl.	gedr.	sl.	gedr.	sl.	gedr.
Meeleven	12	1	14	3	7	10	17	16	50	30
Zichzelf	4	3	3	8	2	4	4	13	13	28
Niet ingevuld . . .	10	3	11	8	11	10	4	11	36	32
Hulpvaardig . . .	21	3	19	7	13	14	15	26	68	50
Egoïst	3	3	4	9	3	5	4	6	14	23
Niet ingevuld . . .	2	1	5	3	4	5	6	8	17	17

Komen wij thans tot een toetsing der abstracte neigingen en in de eerste plaats der plichtmatigheid.

Aantallen

	20—29 jaar		30—39 jaar		40—49 jaar		50—x jaar		Totaal	
	sl.	gedr.	sl.	gedr.	sl.	gedr.	sl.	gedr.	sl.	gedr.
Uitstellen	8	6	12	5	10	8	9	17	39	36
Aanpakken	15	1	15	11	10	16	15	18	55	46
Niet ingevuld . . .	3	—	1	3	—	—	1	5	5	8
Niet accuraat . . .	11	6	12	11	6	12	16	22	45	51
Accuraat	14	—	11	2	8	11	4	10	37	23
Niet ingevuld . . .	1	1	5	6	6	1	5	8	17	16
Slordig	6	4	7	5	4	4	13	17	30	30
Netjes	19	2	17	11	16	20	11	20	63	53
Niet ingevuld . . .	1	—	4	3	—	—	1	3	6	6

Als totaal voor de plichtmatigheid volgt door optelling der afzonderlijke gegevens voor de slanken en gedrongene volwassenen:

	slank	gedrongen
niet plichtmatig	114	117
plichtmatig	155	122
niet ingev.	28	30

Bezien wij vervolgens de eerlijkheid, dan schijnen de slanken meer strict eerlijk te zijn, terwijl de gedrongenen vaker overdrijven en opsieren. De percentages, waarin het oordeel leugenachtig is neergeschreven, verschillen echter niet.

De laatste abstracte eigenschap, waarvan gegevens zijn verzameld, de verdraagzaamheid, blijkt in iets sterkere mate aan de slanken eigen te zijn.

Samenvattend kunnen wij zeggen, dat in de Urker bevolking slanken en gedrongenen zijn te onderscheiden. Dat het laatste type zich kenmerkt door

sterkere secundaire functie, minder oppervlakkigheid, sterkere ijdelheid en heerszucht, minder meeleven en minder hulpvaardigheid, geringere plichtmatigheid, geringere mate van stricte eerlijkheid en geringere verdraagzaamheid.

Op het eerste gezicht zijn deze verschillen niet alle samenhangend: de sterkere secundaire functie en de geringere oppervlakkigheid staan los van de overige verschillen, die alle in eenzelfde richting wijzen. Zij duiden n.l. op een sterker individualisme en een geringere geschiktheid tot het opgaan in de groep.

Vragen wij ons thans af, of de groepen der slanken en gedrongenen inderdaad anthropologische groepen vertegenwoordigen, dan bestaan hiervoor stellig aanwijzingen. Sasse¹⁾ vond reeds heel breede naast heel smalle gezichten, hetgeen Piebenga op grond van zijn gegevens kon bevestigen en scherper aangeven (vergel. blz. 58); 36 % der bevolking bleek euryprosoop en 41 % leptoprosoop, zoodat voor een overgangsgroep slechts een gering percentage overschiet. Op grond hiervan meent Piebenga dan ook, dat de Urker bevolking uit twee elementen bestaat. Wij mogen nu aannemen, dat de door Wiersma als slanken onderscheiden individuen in het algemeen tot het Noordsche ras hooren (dus in dit bijzondere geval vrij zeker tot de Friezen), terwijl de gedrongenen dan met het Dal-volk overeenkomen. De gevonden sterke correlatie met den gelaatsvorm maakt deze opvatting aannemelijk. Een correlatie met oog- of haarkleur werd niet gevonden.

Een gegeven, dat eenigermate samenhangt met het vermelde, vindt men in een mededeeling van Schuurmans Stekhoven²⁾, die waarnam, dat de door blonde blauwoogigen bewoonde huizen meer gevuld waren dan die, welke door een donker type werden bewoond. Dit wijst op een meerdere verdraagzaamheid van het Noordsche ras. Waarschijnlijk was de door dezen schrijver bedoelde brunette-groep alpien, dus slechts tot op zekere hoogte op één lijn te stellen met het gedrongen type op Urk.

Een moeilijkheid bij het vergelijken der psychische eigenschappen der beide bevolkingsgroepen is hierin gelegen, dat de eigenschap slank-gedrongen zeer sterk samenhangt met den leeftijd: de slankheid neemt af met het klimmen der jaren. Verschillende psychische eigenschappen bleken eveneens sterk met den leeftijd samen te hangen, zooals de heerszucht, die met de jaren toeneemt. Zuivere gegevens zou men dus slechts kunnen ontleenen aan zeer beperkte leeftijdsgroepen, maar het geringe aantal onderzochte personen laat in dit geval een dergelijke splitsing niet toe. Duidelijk bleek in verschillende gevallen, dat een bepaalde samenhang zich het sterkst vertoonde bij de jeugdige gedrongenen, vergel. blz. 157.

¹⁾ J. Sasse. Kort Verslag van het anthropologisch onderzoek der Urker levende Bevolking. 1911.

²⁾ J. H. Schuurmans Stekhoven. Rasconstructie en Woningtoestanden, Ned. Tijdschr. v. Geneesk. 1905, blz. 1691.

De gevonden eigenschappen: eenvoud, stricte eerlijkheid, plichtmatigheid zijn stellig eigenschappen, die wij gewend zijn aan de Friezen toe te kennen. Wel moet bedacht worden, dat de onderzoekers zelf tot deze groep behoorden, zoodat de eigenschappen van dit deel der Urker bevolking hun meer toegankelijk moeten zijn geweest dan die van het Dal-volk.

Toch is de grootste voorzichtigheid geboden. De bijzondere combinatie van de bovenvermelde individualistische eigenschappen met een sterke secundaire functie en een niet-oppervlakkig intellect doet onwillekeurig denken aan een mediterrane bevolking. Hoewel men het langs dezen weg gevondene slechts als een zwakke aanwijzing kan beschouwen, is niet te ontkennen, dat de opvatting betreffende een verband tusschen de tegenwoordige Urkers en het mediterrane ras, die Sasse verdedigde, hierdoor eenigen steun verkrijgt. Hier zij herinnerd aan de opvatting van *Hellpach*, die het alpiene type als een mengsel van Noordsch en mediterraan ras beschouwt.

Verder heeft het vinden van een samenhang tusschen lichamelijke en geestelijke eigenschappen nog een algemeen belang. Deze vormt n.l. een aanwijzing in de richting van de erfelijkheid der psychische eigenschappen. Immers indien bepaalde lichamelijke eigenschappen, voor welke erfelijkheid wordt aangenomen, inderdaad samenhangen met bepaalde psychische eigenschappen, zou, middellijk, ook voor deze laatste erfelijkheid zijn aangetoond.

De gegevens, verkregen door het nagaan der psychische eigenschappen der snellen en tragen, zijn minder belangwekkend.

Al dadelijk bij de temperamentseigenschappen blijken de snellen wel actiever dan de tragen, maar dit is vanzelfsprekend. Ook waren de tragen wat vaker niet-emotioneel en meer secundair dan de snellen, zoodat hun totale temperament naar het sentimenteele verschoven is ten opzichte van dat der snellen, dat meer cholerisch is.

Ook met de bevattelijkheid bleek eenig verband: de snellen werden vaker bevattelijk genoemd: 63 % tegen 53 % en minder vaak niet-bevattelijk: 36 % tegen 45 %. Daarentegen bleek geen duidelijke samenhang met de verstandigheid.

Wat betreft de vitale eigenschap: het gesteld zijn op lekker eten en drinken, vertoonden de beide groepen geen verschil.

De egophile eigenschappen bleken meer aan de snellen eigen dan aan de tragen, maar dit geeft niets nieuws, omdat dit verschil reeds bij de actieven en de niet-actieven is aangetoond. De snellen zijn dus meer egophiel dan de tragen.

De altruïstische neigingen gaven een wat tegenstrijdig beeld. De snellen toonden zich wel meer prikkelbaar, hetgeen in hun snel reageeren ligt opgesloten. Zij zouden op grond hiervan als minder altruïstisch moeten worden

beschouwd, doch zij toonden meer meeleven met anderen en minder bezig-zijn met zichzelf, hetgeen hier weer tegenover staat. De hulpvaardigheid was niet verschillend, zoodat de uitkomst is, dat er ten opzichte van de altruïstische neigingen geen verschil tusschen de beide groepen bestaat.

Als voorbeeld van de abstracte neigingen beginnen wij weer met de plichtmatigheid. Het verwaarloozen van verplichte werkzaamheden, de accuraatheid en de netheid vertoonden in het geheel geen verschil, maar het paar aanpakken-uitstellen, waarin sterk een snelheidsfactor aanwezig is, vertoont een verschil ten gunste van de snellen, die meer aanpakken: 59 % tegen 47 % en minder uitstellen: 36 % tegen 46 %. Noch de eerlijkheid, noch de verdraagzaamheid vertoont een verschil, zoodat omtrent de abstracte neigingen ook eigenlijk niets gevonden is.

Het physiologische verschil: snel-traag geeft dus nagenoeg geen aanwijzingen betreffende het innerlijk van een persoon. Het doet dit slechts in zooverre als het met activiteit is gecorreleerd. Het heeft geen zin de Urker bevolking te verdeelen in snellen en tragen, want deze eigenschappen zijn blijkbaar geen groepskenmerken (al werd onder de snellen een hooger percentage bruinoogigen gevonden).

Anders was het met het verschil in lichaamsbouw. Het onderzoek gaf stellig aanwijzingen voor een indeeling der bevolking in slanken en gedrongenen, waarin men twee groepen herkent, die ook in hun psychische eigenschappen kenmerkende verschillen vertoonen.

6. Samenvatting.

Samenvattend kunnen wij zeggen, dat de psychische eigenschappen der Urkers gunstig zijn te noemen. In activiteit blijven zij echter achter bij een immigranten-bevolking.

Verder zijn hun eigenschappen veelal wat individualistisch: de eigen persoon neemt een wat groote plaats in het bewustzijn in, waardoor het opgaan in de groep noodzakelijkerwijze lijdt.

Het schijnt, dat in het bijzonder de Urkers, die een gedrongen bouw toonen, deze eigenschappen bezitten. Dit vindt echter een tegenwicht in de meerdere secundaire functie en de geringere oppervlakkigheid van deze groep.

Vroegere onderzoekers hebben deze gedrongenen van bouw als de meest typische Urkers beschouwd. Vergeleken met de groep der slanken zouden zij een Zuidelijken inslag bezitten. In zooverre de genoemde psychische eigenschappen inderdaad samenhangen met dezen bouw, zijn dus ook deze als kenmerkend voor den typischen Urker te beschouwen.

III. LAND EN VOLK

1. Geologie en praehistorie.

H. Tj. PIEBENGA.

Het eiland Urk, midden in de Zuiderzee gelegen op ongeveer $52^{\circ} 39'$ noorderbreedte en $5^{\circ} 35'$ oosterlengte van Greenwich, bestaat uit een diluviaal en een alluviaal gedeelte. Het diluviale gedeelte wordt gevormd door een ongeveer 9 m hoogen heuvel in het Zuidwesten van het eiland, het alluviale gedeelte, dat ongeveer $\frac{5}{6}$ van het eiland beslaat, is aanmerkelijk lager.

Harting (1853) was de eerste, die het eiland op zijn geologische gesteldheid onderzocht. De algemeen verbreide meening, dat het eiland een rots zou zijn ¹⁾, alsmede berichten aangaande zoetwaterputten, die met het getij der zee of met den waterstand van den IJssel bij Kampen zouden rijzen en dalen, hadden zijn interesse gewekt en dientengevolge kwam hij er toe, in 1852 een viertal boringen en een aantal gravingen te laten verrichten. Deze bewezen hem, dat de twee gedeelten geheel verschillende formaties waren. Het diluviale gedeelte bleek een keileemheuvel te zijn, waarvan het onderzoek hem vier verschillende lagen deed kennen.

De eerste laag, nabij de Ned. Herv. Kerk, bijna 6 m dik, bestond uit geelachtig rood gekleurde leem met daartusschen tamelijk veel zand en steenen van allerlei grootte. De kleur wisselde naar gelang van het verschillend gehalte aan ijzeroxydhydraat — waardoor de laag een zeer groote hardheid en vastheid had verkregen — en het al of niet aanwezig zijn van koolzure kalk, die vooral op grootere diepte in overvloed aanwezig was, waardoor de leem in leemmergel overging. De leem had slechts een zeer geringe plasticiteit. Het aantal rolsteenen in deze laag was buitengewoon groot. Men vond er graniet, syeniet en gneis in vele variëteiten, glimmerhoudende zandsteen, marmer en vele andere kalkgesteenten, krijt en vuursteenen.

De tweede laag, van veel geringere dikte — ongeveer 0.5 m — bestond uit een zwartachtig grijze, zandige leemmergel, hier en daar met een geel- tot bruinachtige tint. Vooral in de diepere gedeelten der laag was veel zand aanwezig. De rolsteenen in deze laag behoorden grootendeels tot dezelfde rotsoorten als die in de eerste laag. Het aantal vuursteenen — daaronder vrij groote knollen — was echter aanzienlijk grooter.

De derde laag, even dikker dan de tweede, werd gevormd door een licht geelachtig grijze leemachtige zandmergel. Deze lagen twee en drie

¹⁾ Ook thans blijkt die meening nog niet uitgeroeid te zijn. Althans het Urker „orgaan” ten dienste van het vreemdelingenverkeer spreekt nog steeds van een „rotsachtige structuur van den bodem”.

gingen onmerkbaar in elkaar over en vertoonden dus geen scherpe grens. De gerolde steenen uit deze laag kwamen overeen met die in de tweede.

De vierde laag bestond uit zand, dat geheel vrij was van koolzure kalk, en zich daardoor wezenlijk van de hooger liggende lagen onderscheidde.

In de bovenste drie lagen bleef het percentage granieten, gneisen en porphieren enz. ongeveer gelijk (25 %), de kalkgesteenten namen benedenwaarts af (54 % — 25 % — 16 %), terwijl het krijt en de vuursteen in de diepere lagen juist het talrijkst waren. Voorzoover Harting kon nagaan, kwamen in de vierde laag geen rolsteen voor.

Blijkens de in deze gesteenten voorkomende fossielen (*Leptaena depressa*, *Beyrichia complicata*, *Actinocrinus laevis*, *Pentacrinus pentagonalis*, *Terebratula flabellula* en *plicatella*) heeft men hier te doen met formaties uit het Siluur, het Devoon en de Jura, terwijl een stuk *Taxites*-hout uit de bruinkool van het Tertiair afkomstig is; ook vulkanische gesteenten ontbreken niet. Harting acht deze rolsteen uit Scandinavië of misschien uit Engeland afkomstig.

Het laag liggend gedeelte van het eiland is een alluviale formatie. Daar, waar het aan de zee grenst, wordt het door een grofkorrelig zand bedekt, dat talrijke recente schelpen en rolsteen bevat. Ook de lage, overlans evenwijdig aan de N.W.-kust loopende rug bestaat uit dit zand, alleen bedekt met een dun laagje teelaarde. Tusschen het zand vindt men hier en daar losgewoeld en aangespoeld veen, er onder ligt een laag klei, blijkens de daarin vervatte schelpen een marine-formatie. Het geheele middengedeelte daarentegen wordt ingenomen door een zoetwater-formatie. Aan de oppervlakte ligt een laag zandige klei, waarin geen spoor van overblijfselen van zee-organismen voorkomt, terwijl er wel schalen van *Navicula Brebissonii* Kütz, een zoetwater-diatomee, werden aangetroffen. Naar beneden wordt de klei minder zandig en gaat over in een donker gekleurde taaie kleimergel. Onder de klei bevindt zich laagveen, waarin vele stukken hout van *Salix alba*, den wilg.

Volgens Harting is de zoetwater-formatie blijkbaar de oudere, en de marine-formatie de jongere. Hij acht de kern van het alluviale gedeelte ontstaan in den tijd van de zoetwater-lagune achter den schoorwal.

In de achttiende eeuw werd er zoo nu en dan barnsteen op Urk gevonden; later was dit niet meer het geval.

In 1889 publiceerde Martin een artikel over den geologischen opbouw van het eiland Urk. Ook hij beschouwt den zandigen leemheuvel als een in den ijstijd ontstane hoogte, in tegenstelling met Harting echter noemt hij de klei van het geheele alluviale gedeelte een marine-formatie.

In 1915 zijn onder leiding van Steenhuis een tweetal diepboringen verricht, n.l. één in de nabijheid van den vuurtoren (tot 31.8 m onder volzeepeil) en één op het dorpsplein bij de Gereformeerde Kerk (tot 154.4 m onder

volzeepoil). De keileemlaag bleek een dikte van 9 en 14 m te bezitten, en is daarmee een der dikste van Nederland.

Naar aanleiding dezer gegevens kan men zich de vorming van het eiland aldus voorstellen, dat tengevolge van materiaal aanvoer en -bezinking in den diluvialen ijstijd een nederzetting van een dikke laag keileem op den praeglacialen bodem heeft plaats gehad, dat boom- en plantengroei optraden, waardoor op de lagere gedeelten veenvorming ontstond; dan, al naar de these van Harting of Martin, kleiafzetting in zoet of zout water en daarna afslag op groote schaal, zoowel van het keileem- als van het klei- en veengedeelte.

Of het eiland Urk evenals het nabije Gaasterland b.v. in praehistorische tijden door menschen bewoond is geweest, weten wij niet; uit geen der praehistorische tijdperken zijn ons vondsten bekend.

— kustlijn van thans.
- - - - - vermoedelijke kustlijn in het begin onzer jaartelling.

Fig. 44. Het eiland Urk met omgeving.

2. Beknopte geschiedenis van het eiland.

P. J. MEERTENS (met medewerking van H. Tj. PIEBENGA).

Urk is wellicht van de oudste tijden af een eiland geweest, waarop volgens Buitenrust Hettema ook de naam zou wijzen ¹⁾. In den Frankischen tijd behoorde het tot den pagus Salo; de grens tusschen de gouwen Salo en Umbalacha liep ten noorden van Urk. In 966 gaf Keizer Otto I de helft van het eiland („cuiusdam insulae medietatem in Almere, quae Urch vocatur”) ten geschenke aan het klooster St. Pantaleon te Keulen ²⁾. Sindsdien komt de naam, beurtelings Urch, Orch, Urck, Orc, Orkel geschreven, herhaaldelijk in de oorkonden voor ³⁾. In 968 schonk Otto aan het jonkvrouwenstift St. Vitus te Hoog-Elten al wat Wichman, sedert 967 graaf van Hamaland, op Urk in leen had bezeten, dus de andere helft van het eiland ⁴⁾. In 1225 komt Urk voor de laatste maal in verband met dit stift voor. Inmiddels komt het al in 1132, met Nagele en Emelweerd, op de lijsten van de bezittingen van het St. Odulfusklooster te Staveren voor ⁵⁾, waarop we het in 1245 nogmaals vinden genoemd. Mogen we daaruit afleiden dat het eiland gedeeltelijk tot het stift van Hoog-Elten, gedeeltelijk tot het St. Odulfusklooster behoorde? Alle zekerheid hieromtrent ontbreekt.

Het stift van St. Vitus stelde een voogd aan, die het op Urk vertegenwoordigde. Als de eerste wordt Wichman genoemd; later vinden we als zoodanig de bisschoppen van Utrecht vermeld, die in 1204 ook goederen op Nagele bezaten. In 1245 had het St. Odulfusklooster een „grangia” (schuur) op Urk, waar de opbrengst der tienden werd geborgen. Hieruit kan worden afgeleid, dat op het eiland destijds landbouw werd gedreven, terwijl het bestaan van veeteelt blijkt uit de vier kannen boter, die jaarlijks voor St. Pantaleon moesten worden opgebracht.

Wanneer in 1336 het dekanaat Stauria, dat tot dien tijd een eenheid had gevormd, in drie deelen uiteenvalt, komt Urk met Nagele, Emelweerd en Cunre (Kuinre) onder Merdum (Oudemirdum, Gaasterland).

In de volgende eeuwen vinden we het eiland achtereenvolgens in het bezit van een aantal adellijke geslachten. Van 1203—1438 behoorde het aan

¹⁾ *Urk* kan ontstaan zijn uit urd-k; urd = werd, eiland; ohd. warid, werid; vgl. angels. waroð, oever, strand. *Nomina geographica Neerlandica*, 4, 1899, 8—9.

²⁾ H. G. A. Obreen, *Oorkondenboek van Holland en Zeeland*, aflev. 1, ('s-Gravenhage, 1937) no. 36.

³⁾ Vgl. *Nomina geographica Neerlandica*, t. a. p., 4—7.

⁴⁾ Obreen, t. a. p., no. 38. Vgl. no. 64 (anno 996) en no. 120 (anno 1129?).

⁵⁾ Bronnen voor de geschiedenis der kerkelijke rechtspraak in het bisdom Utrecht in de middeleeuwen, I ('s-Gravenhage, 1914), 323.

het geslacht der heeren van Kuinre (de Cunre), die er ook het overste recht (het halsrecht) bezaten. Waarschijnlijk hebben zij eerst als advocaat van het klooster van St. Odulfus het gezag op het eiland uitgeoefend, en zullen zij later zelfstandig zijn opgetreden. Dit is te waarschijnlijk, omdat de heeren van Kuinre in het Keulsche kloosterallodium het gezag uitoefenden, terwijl dit in het deel van het eiland, dat aan het St. Vitus-stift behoorde (het deel ten zuiden van de kerk, dat den naam droeg van *die Delff*) door de heeren van Voorst geschiedde. Onder Herman III van Cunre werd in 1415 het landrecht van Urk opgesteld, dat Hollandsch van opzet is. De graven van Holland beschikten trouwens al in 1204 over de beleening van het eiland, zoodat dit destijds al niet meer tot Salland kan hebben behoord. Door het huwelijk van Hermans dochter Alijt met Evert Frese van Stroewijk kwam de heerlijkheid van 1438—1476 aan het geslacht Frese (Vries). Zonder rekening te houden met hen, schonk Karel de Stoute het aan Gerrit Entzoon, burgemeester van Enkhuizen, waarna de leenvrouwe Alijt haar rechten verkocht aan Evert Zoudenbalch, die in 1478 door Maximiliaan in zijn rechten werd bevestigd.

Urk had intusschen in 1455 een poging gewaagd om vrij te komen van de kloosterschatting aan het stift te Elten, maar zonder succes. Het eiland kwam eenigen tijd onder den kerkelijken ban, waarna de schatting prompt werd betaald.

Van 1476—1599 bleven de Zoudenbalchs, die tot de vooraanstaandste Utrechtsche patriciërs behoorden, heeren van Urk. Toen Gerrit Zoudenbalch in laatstgenoemd jaar overleed, kwam het aan zijn weduwe Barbara van Essesteijn; toen deze in 1614 stierf, werd Jonkvrouwe Walrave Zoudenbalch, gehuwd met Johan Ruys, de bezitster. Toen Ruys in 1616 failliet werd verklaard, kwam de heerlijkheid in de handen der schuldeischers, die het tenslotte voor 10.000 gulden aan Johan van der Werve verkochten. In 1660 verkocht deze het eiland voor 14.000 gulden aan de stad Amsterdam, die het tot den Franschen tijd als hooge heerlijkheid behield. Een der burgemeesters der stad was ambtshalve heer van Urk.

De veronderstelling dat het eiland in de zestiende eeuw ook eenigen tijd aan de bisschoppen van Utrecht zou hebben behoord, is ongegrond. De nauwe connecties die tusschen hen en Evert Zoudenbalch, heer van Urk en Emelwaarde, proost van St. Servaas te Maastricht, kanunnik en thesaurier van den Dom te Utrecht, bestonden, hebben tot deze veronderstelling aanleiding gegeven.

Reeds in 1617 was op aandringen van Amsterdam door de Pilotage-commissie een vuurboet op het eiland geplaatst. In 1624 was de zee al op 5 roeden (ongeveer 20 m) afstands van dezen vuurboet gekomen, en in 1649 besloot men dan ook, hem 100 voet landwaarts in te verplaatsen. Omdat Amsterdam daaraan al veel geld had besteed, werd het wenschelijk geacht,

dat de stad de geheele zorg voor het eiland aan zich zou trekken. Zoo kwam in 1660 de aankoop van Urk tot stand.

Amsterdam droeg tevens bij in het paal- en steenwerk, dat het eiland moest beschermen tegen het geweld van het water. De kosten van onderhoud liepen zoo hoog, dat de Staten aan Amsterdam tot twee keer octrooi verleenden om een loterij op te richten ten behoeve van Urk en Emmeloord, eerst in 1710 en later nog in 1725 ¹⁾).

Het gerecht van Urk bestond ten tijde van Commelin uit een schout, die tegelijk secretaris was en door burgemeesteren van Amsterdam werd aangesteld, en vijf burgemeesters. Deze waren tegelijk schepenen en plachten bij hun aanstelling geen eed af te leggen. Het hoog gerecht stond aan den ambachtsheer, met wien schout en burgemeesters in crimineele zaken overleg pleegden ²⁾).

Uit het feit dat twee kloosters, respectievelijk in 966 en 968 met een deel ervan werden begiftigd, mag men opmaken dat Urk destijds aanzienlijk grooter was dan het in later eeuwen is geworden. H. J. Moerman veronderstelt dat Urk en Schokland in de vroegste middeleeuwen één eiland hebben uitgemaakt, waartoe dan ook Espelo en Nagel zouden hebben behoord ³⁾. In 1317 wordt op Urk de parochie Espelo vermeld, die ongetwijfeld identiek is met het door Commelin vermelde Espelbergh, dat in zijn tijd (1693) echter al vergaan was. Volgens dezen geschiedschrijver lag deze buurtschap west-noord-west van Urk. Ook maakt hij melding van een kerk, die oost-noord-oost van Urk zou hebben gelegen op een plek, welke „by de visschers van dit eyland, en andere zeevarende luyden, noch met de naam van het Urker kerkhof bekend is” ⁴⁾. Nagel lag tusschen Urk en Schokland in, ongeveer halverwege. Mr. G. Mees Az., die in 1847 een gedocumenteerde studie over Schokland publiceerde, vermeldt daarin dat een tachtigjarige visscher er bij laag water drie voet boven den zeebodem overblijfselen van muren had gezien ⁵⁾. Ook Dumbard spreekt van een oude overlevering volgens welke het water hier een oude stad zou bedekken ⁶⁾. De aanstaande drooglegging van dit water zal ons de geheimen, die de zee hier in haar schoot bergt, openbaren.

Oude berichten over het eiland en zijn bewoners bezitten we niet in

¹⁾ Jan Wagenaar, Amsterdam in zyne opkomst, aanwas, enz. I (Amsterdam, 1760), 729; III (Amsterdam, 1767), 87.

²⁾ T. a. p., III, 87—88.

³⁾ H. J. Moerman, De geschiedenis van de Zuiderzee (Haagsch maandblad, IV, 1925, II, 350). Vgl. het kaartje op blz. 345. Voor de veronderstelling, o. a. door J. W. Racer, Overijsselsche gedenkstukken, II (Kampen, 1782), 79, geuit, dat Urk vroeger geen eiland zou zijn geweest en dat de schippers met hun boomen een straat van Vollenhove naar Urk zouden weten te vinden, bestaat geen grond.

⁴⁾ Zie hierna blz. 175.

⁵⁾ G. Mees Az., Schokland (Overijsselsche almanak, XII, 1847), 271.

⁶⁾ Tegenwoordige staat van Overijssel, IV, 182. In zijn *Analecta vetera aliquot scripta inedita*, II (Deventer, 1721), 206, is sprake van een bosch, dat oudtijds tusschen Urk en Friesland zou hebben gelegen.

grooten getale. De *Croenick der byscoppen van Utert* (omstr. 1575) van Arent toe Boecop, die gehuwd was met Lubbe van Urck en in 1559 het eiland heeft bezocht, deelt mede dat omstreeks 927 wat thans de Zuiderzee is, met „bosschaye ende wyldernissen” overdekt was, het romantische „bos van onghenade”, dat de Urkers dwong om hun dooden in steenen doodkisten te begraven, daar de wilde dieren ze anders zouden opvreten. Toe Boecop had op het eiland nog vijf van deze „stenen dooitvaten inder eerde myt een ysseren ketten an melcanderen vaste ghemaket” op het kerkhof gezien. In zijn tijd werden ze in Kampen en omgeving gebruikt als waterbakken om er visch in levend te houden ¹⁾.

Op de *Kaerte van dye Suyd zee tot dat Panserdyep toe ende tot dat Maersdiep toe om met schepen wt of in te zeylen van Amstelredam te zeewaert, ghedruckt int jaar 1540* vindt men de oudste aantekening over dit kerkhof, „dat oude kerckhof bi zuytwesteind van Urck: in dat zuydeynd van dat clif is een witte inham ende die hoogste boom die staat in dat zuydeynd van die huysen op Urck als die boom komt over die witte inham, zoo zijt gij neven dat oude kerckhof op dat kerckhof ist VI ellen diep cleyne schepen hebben daer gheen gebreck of”. Het laatste is, zooals we aanstonds zullen zien, in tegenspraak met wat Commelin dienaangaande in 1643 bericht.

De Hollandsche vertaler van Guicciardini (1617) wijdt een korte beschrijving aan het eiland, dat hij „van goeder natuere ende bequaem om de selve (de inwoners) te voeden” noemt. „De inwoonders” zoo vervolgt hij, „zijn meest van een gheslachte voortgheteelt, by eenighe die voortijds heur begeven hebben om de selve te bedijcken ende bouwen, aldaer onder malcanderen gehyljckt ende vermenichvuldicht, gewent zijnde te leven buyten het geselschap van andere menschen, niemant al daer vernemende, dan als de schepen uyt Hollant nae Vrieslant seylende, aldaer somtijts by nachte op ancker ligghen” ²⁾.

Joh. Is. Pontanus vermeldt het eiland maar als terloops in zijn *Historiae Gelricae libri XIV* (1639). Hij noemt het in de bewoordingen van den vertaler Arend van Slichtenhorst „in oude tijden een Rhijn-eyland, maer nu een eyland ofte veel eer stippel wt de Zuyder-zee wt-kijkende” en deelt verder mee dat de zee er in weinig jaren een groot stuk van af heeft geslagen, met de kerk, die zestig jaar of langer geleden niet ver van den oever stond, maar die thans geheel is weggespoeld ³⁾.

Uitvoeriger spreken Commelin en Wagenaar er over. De eerste (1693) geeft een zeer gedetailleerde beschrijving, die op schriftelijke gegevens, hem

¹⁾ Kronijk van Arent toe Boecop. (Codex diplomaticus Neerlandicus, 2de serie, V). (Utrecht, 1860), 51.

²⁾ Loys Guicciardin, Description de tous les Pays-Bas (Arnhem, 1617), 467b.

³⁾ Arend van Slichtenhorst, XIV boeken van de Geldersse geschiedenissen (Arnhem, 1653), I, 107. Vgl. Joh. Is. Pontanus, *Historiae Gelricae libri XIV* (Hardervici, 1639), I, 38.

door den predikant van het eiland, Richardus van Landtswerven, verstrekt, berustte. Om de schaarschte van gegevens drukken we dit bericht in zijn geheel af. „In zijn omtrek” schrijft hij, „is het Eyland Urk ontrent een uur gaans groot; de helft is van binnen by na niet als zant en water-poelen, insonderheyd aan de Oost Noord-oost kant van Urk, doch dat met kleyne moeite soude tot land kunnen gemaakt worden. Evenwel word de gront, niet tegenstaande de kleenheyd der plaatse, soo vruchtbaar bevonden, dat dit Eyland over de hondert Koe-beesten te hoy en te gras voeden kan. Op sommige plaatsen, gelyk gesegt is, word het Eyland zantachtig bevonden; ten Noorden, Westen en Zuyden, vind men ongemeene groote steenen, die, by aldiense in voorigen tyde op andere plaatsen niet waren vervoert, den lande gansche bolwerken soudon kunnen verstrekken. Ook zyn ze ’er noch in zulken menigte wel overig, datse eenigsins tot behoudenis van het Eyland soudon kunnen dienen. Op sommige plaatsen is het land oeierig, (soo spreekt men daar) en oeier is by dese Eylanders soo veel te seggen, als een harde en vaste stoffe. By wylten, door het inbreken der Zee, werpt het land ook groote steenen uyt, geeft ook veel versch water, dat op de kaep, staande op een berg, na zes of zeven voeten gravens, te voorschyn komt. Op sommige plaatsen is ook het land seer laeg, want niet verre van dese berg ten Noord-oosten, siet men, voornamelyk ’s Winters, dikwils in eenige huysen, het water langs de vloer heene stroomen: waar door de luyden genootzaakt zyn, een geute in de huysen te maken, om door middel van dien, sich van het overtollige water t’ ontlasten; gelyk daar ontrent ook twee Water-putten staan, daar in het water dikwils nevens der aarde staat. Ook heeft aan het Oost-end, Oost Noord-oost van Urk, wel soo na dit Urk, als Emmeloord, een Kerk gestaan, waar af de plaats, daar op de Kerk eertyds stond, by de Visschers van dit Eyland, en andere Zee-varende luyden, noch ten huydigen dage met de naam, van het Urker-kerk-hof bekend is. Noch wijst-men, ten Zuyden van Urk, en ten Oosten van het diep, het Val van Urk genaamt, een half myl van Urk, een derde Kerk aan. Met uytsteken van plecht-gaerens, worden d’Eylanders of andere Schippers hier ter plaatse (daar op ook, vermits d’ondiepte, dikwils niet alleen groote, maar ook dryvers en ander kleen vaartuyg komen vast te sitten, en niet dan by hoog water daar af kunnen geraken) dikwils ook noch menigte van Kerk-steenen gewaar. Dicht strekte sich eertyds Urk, ten Westen aan het Val. Ook weten vele, daar van tegenwoordig noch eenige in ’t leven zyn, te seggen, dat in de tyd van 70 jaren, wel zeven-tien of achttien huysen, behalve de plaatsen, die tusschen dese huysen gelegen waren, aan de West Noord-wester-hoek van het hooge Klif, door het geweld van ’t zee-water zijn af, en weg gespoelt, en dat, daar nu de vlakke of strant, strekkende Noort Noort-West, gelegen is, zeer veel weylands geweest is; in voege het land, aan die hoek, zoo veel door de Zee verlooren heeft, als by na tot in het midden van ’t Eyland. Ook is ten Zuyd-Westen, daar de

Visschers hun schuyten ter Zee leggen, ontrent voor 30 of 40 jaren, noch veel Weylands geweest.

d'Eilanders plegen aan het West Noort-west van Urk, Espelbergh geheten, hun woonplaatsen te hebben; want zeker stok out man, nu ruym 30 jaren overleden, van dit Eyland wiste (zoo de Heer Richardus van Landts Werven, Leeraar op dit Eyland, uyt wiens naarstige ondersoeking, dit boven verhaalde, en 't geen noch van dese Eylanden te verhalen staat, te danken hebben, by brieven heeft bekend gemaakt) te zeggen, dat aldaar nog eenige huysen, ten getale van vijf of zes, in zijn jonkheyd gestaan hadden, die door het inbreken van de zee, zoo hoog staande als de huysen tegenwoordig, moesten verplaatst worden, ter plaatse, daar Urk tegenwoordig bewoont word; welke plaatse of land (dat sig ten Westen, Zuyden, Noorden en Oostwaarts strekte) in voorigen tijde by d'inwoonders alhier tot bouland wierde gebruykt, eerse zig genootsaakt vonden van Espelberg te verplaatsen; waar aan af te meten is, dat dit Eyland te dien tijde, dat dus met bouw- en weyland versien was, genoeg zelfs haar inwoonderen voedsel heeft kunnen verschaffen. Dog mits 't inbreken van de Zee van alle kanten, daar door het weyland allengs is komen weg te spoelen, en 't Eiland te verkleenen, waren d'Eylanders genootsaakt hun bouwland, datse hadden, af te snijden, en, gelijk tegenwoordig geschied, tot weyland voor hun beesten te gebruyken. En is dit Eyland nu zoo verre verkleent, dat een huysgesin, waar van man en vrouw beyde inboorlingen zijn, alleen maar twee beesten in de weyde mag staan, 't en zy eenig vreemdeling getrouwt aan een inboorling voor vijftien of zestien jaren, het zelve recht daar toe had, of voor twaalf jaren met gelt zijn burgerschap gekocht hebbende, het zelve mogte doen. Dit verminderen en 't verkleenen van 't land zal te weege brengen, dat daar op ('t en zy by tijds daar in niet was voorsien) dewijl het nu aan dese Stad behoort, gelijk alreede by de Regeeringe alle jaren voorsieninge gedaan word, ofte 't zoude anders in de tijd van weynig jaren, daar nu vier of vijf Koe-beesten gehouden worden, naaulijks een Koe-beest, voor een huysgesin, te hoy en te gras kunnen onderhouden worden.

Op de hoogte van 't Klif, ten Noorden en Zuyden van de vuurbaak, plegen zich in groote menigte Konijnen t'onthouden, gelijk d'Eylanders, oude Luyden zijnde, daar van zeer veel weten te spreken, die ook getuygen, dat de Konijnen in de vlakte van het Klif haar hoolen maakten, en allengs door het inbreken der Zee zijn uytgeroeit en te niet geworden; invoegen d'inwoonders alhier, van veele hunner lijf-behoeften, daarse in voorigen tijde wel van voorsien waren, mits het verkleenen van het land, nu versteken, en zoo wel des zomers als des winters, genootsaakt zijn die elders te zoeken. En inzonderheyd des winters by langduurigen vorst, indiense zig zelve dan niet wel versien hebben, zijne gehouden met veel, moeyte en arbeyd, ja dikwils, met gevaar van het leven daar in te schieten, elders die van de naast

by gelegen plaatsen te halen. Des zomers, alsse eenig gemak mochten te verwachten hebben, worden hun schuyten dikwils by storm en onweer, door de Zee, die zig rondom het Eyland zeer ongestuymig vertoont, in de gront, het water zeer hoog zijnde, geslagen en weg gedreven. Zijn ook by het aanhouden van storm en onweer, zoowel by dage als des nachts zorgvuldig toe te zien, om hun schade voor te komen, hoewel dikwils te vergeefs, als bleek, in den jare zestien hondert en vijftig in Lentemaand, toen 'er zeven schuyten weg dreven, en in andere plaatsen hier en daar te lande aen quamen.

Eertijds, inzonderheyd op Espelbergh, stonden op dit Eyland geringe Visschershutten; en zijn ook, de huysen op dit Eyland, ter plaatse daar Urk tegenwoordig bewoont word, van de grond af met straat, en andere groote stenen opgehaalt, en voorts van andere slechte stoffen, by d'inwoonders zelfs, met zeer weynig behulp van andere, tot hun gebouwen en woonplaatsen, gemaakt. Aan de versche waterputten, die d'inwoonders op dit Eyland hebben, ontrent negentien in 't getal, en met groote stenen rontom van de grond, en dat al vry diep, opgehaalt zijn, zou men kunnen bespeuren, dat hier eertijds sterke luyden, en van groote lengte, gewoont hebben; want zommige van dese steenen zijn zoo groot en zwaar, datse tegenwoordig voor menschen ontilbaar zouden zijn. De zommigen van dese versche waterputten, voor dertig jaren gemaakt, zijn rontom met groote veen-turven opgetrokken. d'Inwoonders erneren zich alleen met Visschen, zijn sober van staat, en naulijks vier huysgesinnen, die met haar hoofdzom drie of vier duysend gulden zouden kunnen uyt maken. Ter Zee plachtense te varen met schuyten zeer klein van maaksel, en dat zonder roer of zwaart; en moesten met hun schuyten van Enkhuysen, daarse voornamelijk des winters hun haring verkochten, en te markt bragten, met een Noord-oosten Wind, om weder op Urk te komen, tot aan de Friesche Kust tegen wind oproejen, en dan met zeer weynig zeyl, gebruykende in plaats van een roer een riem, aandoen.

Vier mannen (dat volgens een oud gebruyk, en van aller geheugenis her, hier ter plaatse by de Magistraat ingevoert is) zijn 'er gestelt, die gehouden zijn, een Schip, in noot zijnde, te helpen en bystant te doen. Dit stellen van 4 mannen, is bij de Magistraat te dien eynde gedaan, om het twisten, dat anders onder het volk zoude mogen komen t'ontstaan, door dit middel weg te nemen. Dese vier mannen zijn ook gehouden het loon, by hen verdient, in handen van de Magistraat over te leveren, en genieten zy, voor hun moeyte, alleen maar een sober dag-loon. d'Overige penningen komen tot profijt van 't gantsche Eyland, 't zy datse die aanleggen tot het jaarlijkse schot, of tot het hermaken van hun dijk, die by na alle jaren ten deele weg spoelt. In den jare zestien hondert zeven-en-dertig, was het getal der Menschen op dit Eyland in 't geheel drie hondert, en wierden door een besmettelijke ziekte hondert negen-en-veertig uyt dit leven weg gerukt.

Tegenwoordig zijn 'er tusschen de twee en drie hondert mensen, en in de vijftig huysen, met acht hoybergen in 't geheel.

Op het gantsche Eyland is geen besonder Richt- of Raad-huys, dan alleen des Schouts Huys, alwaar d'Inwoonders gemeenlijk te Rechte verschijnen. En aler hier eenig Recht in Oude tijden wierd aangevangen, was de Schout gewoon een houten driestel voor hem te zetten, waar op hy dan drie kruysen tekende, en met het maken van ieder kruys dese woorden uytspreekt: Dit recht houde ik voor eerst van Gods wegen; ten tweeden van 's Heeren wegen; en ten derden van der Gemeente wegen. Doch dit is nu buyten gewoonte.

Op Pinxter Maandag na het Preken, haddense voor een gewoonte een Gaay op te rechten, als daar yemand was die dienst konde doen, oft zoo zulks niet, evenwel op dien gesetten tijd. De Schout, of zoo de Heer van het Land daar tegenwoordig was, die noyt die oude gewoonte tegen ging, maar met een vereering te geven hen daar in stijfde, schoot na d'opgerichte Gaay den eersten pijl; de Koning was de gene, die den Gaay velde, die dan van de gantsche menigte met zingen en vreugde-tekenen te zijnen huys gebragt wierd, daar dan een maaltijd daar yeder zijn deel toe gaf, wierd aangerecht. Dan zag men de Koning met zijn verkoore Koningin, die des Konings hoed, met eenige zilvere Gaitjes behangen, op 't hoofd had, beyde met groente bekranst, groene takken boven haar hoofden, en groene zooden aan haar zijden. Daar na wierden de Koning en Koningin, met de menigte, (het schijnt zo by hen geheten) met vendel en trompet geleyd, daarse dan eenige vaten biers, geduurende de tijd van drie of vier dagen, uytveegden. Tot dit werk haddense ook een besondere Schout en Schutmeesters, om de moetwilligen te straffen, en zoo yemand eenig bier quam te storten, te doen boeten.

En dit schieten na de Gaay en drinken is voor de laatste reyse in den jare zestien hondert vijf-en-vijftig geschiet. In den jare sestien hondert en ses is hier ook in 't gebruyk gekomen een Henshoorn, welke Henshoorn in die tyd anders geen gebruyk had.

In den jare zestien hondert en zeventien heeft den wel-edelen en grootachtbaren Hr. Gerrit Jacobsz. Witsen, Burgermeester hier ter Stede, uyt last van d'Ed. Mog. Heeren Staten een vierbaak op Urk doen stellen, en is op den eersten van Herfst-maand des selven jaars d'eerste viering geschied, als het opschrift, dat in een witten steen aen de vierbaak gehouwen staat, te kennen geeft. Aan het Zuyd-west end van Urk staat dese vuurbaak, en is al verscheyde reyse met het inbreken van de Zee, dieper in 't land gezet, en zoud ook in het jaar, zestien hondert twee-en-tzestig, niet staan (vermits ze zeer na aan Zee staat, en naauwliks elf voeten van de kant van 't Klif) hebben gebleven, had met beschanzen van groote steenen bij de Magistraat deser Stede daar in niet voorsien geworden.

Eenige jaren, schrijft de bovengemelde Leeraar Richardus van Lands-

werven, als de ware hervormige Godsdienst bloeide, zelfs door ons gantsche land, onthielden hier sich alleen eenige verlopen Papen en Monnicken, na het getuygenis van d'inwoonders alhier, die het volk met het verkondigen van Heylige dagen (by den Roomsgesinden zoo geheeten) met het maken van Wywater, en anders, aan 't Pausdom hielden, gelijk in al de voorgaande tijden, toense gewoon waren rontom de Kerk Van Urk Bedevaarten te doen, in 't rouwe gekleet te gaan, insonderheid des winters op Kersavond; op welken tijd zy een besondere penitentie aan namen te doen voor hunne zonden, zelfs in den sneeuw en bittere koude van Vorst, gelijk als nog op Emmeloord dat gebruyk niet en heeft afgenomen, die rontom hun Kerk Beêvaarten doen. Naulijks ('t zijn noch al des boven gemelden Leeraars woorden) zeventigh jaaren geleden, zag men in de Kerk een menigte van brandende kaarsen aangesteken, de Godsdienstige op hun wyse in een eygenwillige Godtsdienst blootshoofs, en barrevoets eenigen tijd in de Kerk doorbrengen, of zoo ze een Mispaap hadden, sijn misdienst quamen uyt te wachten. Op Paesschen warensse gewoon alhier in de Kerk te singen: Christus is op gestanden, al van de Moordenaars handen. Endelijk heeft 'et den Heere der Heirscharen, na sijn groote en onverdiende genade, belieft, door het preeken des Woords Gods den Inwoonderen van dit Eyland de verborgentheden des Evangeliums bekent te maken, en hun oogen in een klaarder licht en meerder kennis van de waare Godsdienst te openen.

De E. Klassis van Enkhuisen, hebbende na veel moeyten endelijk bekomen een jaarlijkse wedde voor een ordinaris Leeraar (na dat dese de Gemeente op Urk voor een tijdt bedient had) van haar Ed. Gr. Mog. heeft na voorgaande bekendmaking van haar Ed. Mogende de Gemachtigde Raden tot Hoorn beroepen, Peter Salebien, die op den vyftienden van Wijnmaant, des jaars zestien hondert acht-en-twintig door den Leeraar Joannis Puppinus in den dienst aldaar bevestigd is. Dees had in sijn aanvang van sijn dienst veel moeite en arbeyd, om eenigen tot het aanhooren van Gods Woord te krygen; heeft hen niet te min sederd de tijd van sijn bediening, door het onderwijsen in de rechtsinnige Leere der waarheyd, veele vreemde vooroordeelen van deselve Leere, uyt de herten van sommigen, hoewel het grootste en meeste deel van het Eyland noch stond by hun oud gevoelen onder de Zegeninge Gods weg genomen. De by een komste ter preken op Sondagen, was nog zeer gering, en de wortel der Roomsgesinde Godsdienst, of liever het geene datse voor het beste oordeelden (want niemand van hen daar af regte belijdenis zoude hebben kunnen doen) was naulijks uyt te royen, vermitse d'aangenome Leere van hun Ouders als aangeërft, die herkomstig uyt het Pausdom waren, zoo lichtelijk niet konden afleggen; welk verouderd gevoelen (hoewel vry verminderd en krachteloos geworden) nog uyt de herten van zommige niet gesuyvert is. Na dat evenwel eenige jaren, herwaards het klare licht des Evangeliums is verkondigt geweest, hebben veele hier

op dit Eyland, het licht der kennisse in God ontfangen: want de boven gemelde Leeraar Pieter Salebien, heeft in de tijd van zijn bediening alhier eenige tot het gehoor van Gods Woord gekregen, en ook zes of zeven personen tot de Gemeenschap der Kerke aangenomen. Na het overlijden van desen Leeraar, is hem in den dienst gevolgt Franciscus Vynans, die de Gemeente, blyvende vast in d'oude gestalte, zestien jaren heeft bedient. Na desen is gevolgt, de opgemelde Heer Richardus van Lande-werven, die alleen maar zeven Lidtmaten, in den beginne van zijn dienst op dit gantsche Eyland bevond; dog met 'et ernstig vermaanen, soo veel te weeg heeft gebragt (daar toe niet weynig geholpen de wintersche avond Predicaten) dat sig daar tegenwoordig al een redelijk getal van Ledematen bevinden; en groeyt niet alleen de lust en iever van met grooter meenigte ter Predicaten te komen, maar houden ook, die in 't eerst als een deel Nicodemiten in de Kerk quamen, hun kinderen daar toe, datse de Katechismus by vrage en antwoord, opentlijk in de Kerk laten opseggen.

't Gerecht van dit Eyland Urk staat aan een Schout, en vijf burgermeesteren. Nog Docter, 't geen een wonder is, nog Heelmeesters, heeft men op dit Eyland, maar behelpen zig dese Eylanders, indiense van eenige ziekten worden overvallen, of zig komen te beseren, van zelfs, en met hun eyge geneesmiddelen." ¹⁾

Minder uitvoerig is Wagenaar (1767), maar zijn gegevens hebben te meer waarde omdat zij klaarblijkelijk op eigen aanschouwing berusten. Ook zijn beschrijving nemen we in haar geheel over:

„Urk is, zo men wil, van ouds, veel grooter geweest; doch kan nu naauwlyks een uur gaands in den omtrek haalen ²⁾. 't Is, op zijn langst, vierhonderd en vyftig roeden lang, en, op zijn breedst, twee honderd roeden breed. De Zuiderzee heeft, in vroeger tijd, een goed gedeelte van het Eiland afgespoeld. Men plagt, nog in de voorgaande eeuw, oostwaards en zuidwaards van Urk, twee plaatsen aan te wyzen, waar weleer Kerken en huizen gestaan hadden. De vaartuigen, die tusschen Urk en Schokland aan den grond raakten, plagten, dikwils, op overblyfsels van steenen huizen te stooten. Ook scheuren 'er de Visschers, nog somtyds, hunne netten aan. De grond van 't Eilandje is ten deele zandagtig, schoon met steengruis bezet: ten deele steenagtig, en, op sommige plaatsen, vooral noordoostwaards, zo laag, dat het water, somtijds, in of voor de huizen staat. In de laagte, wordt hooi gewonnen. Tusschen Urk en 't Enkhuizer zand, loopt een diep, het Val van Urk genaamd, waar de zee, somtijds, zeer hol staat, en geweldiglyk klotst tegen 't Eiland. Op Urk, zijn omtrent twintig waterputten, die vier of vyf vademen diep, en rondsom met steenen opgehaald zyn. Het water, in deeze putten, is bruin, of

¹⁾ Casparus Commelin, Vervolg van de beschrijving der stad Amsterdam (Amsterdam, 1693), 878—884.

²⁾ Verbaal van den jaare 1661, in 't Groot-Memor. N. V. f. 63 verso. [noot van Wagenaar].

geelagtig, en eenigszins brak. Doch een derzelven heeft zeer blank water, welk men gemeend heeft te ryzen of te daalen, naar dat de Yssel, die by Kampen in de Zuiderzee valt, hoog of laag was. Doch my is verzekerd, dat het water deezer put regenwater is, welk van de hoogte afzypelt, en toe- of afneemt, naar dat 'er veel of weinig regen valt. Op Urk is, tegenwoordig, niet meer dan ééne Kerk. De Predikant, die dezelve bedient, behoort onder de Classis van Enkhuizen. De Ledemaaten der Gemeente verkiezen den Predikant, ten overstaan van eenen afgezonden uit de Classis. Doch de Ambagtsheer heeft het regt van goed- of afkeuring. De Kerk van Urk, door zwaaren storm, zynde ingestort, is, in 't jaar 1716, herbouwd. 't Huis van den Predikant werdt, in 't jaar 1736, van nieuws, opgetimmerd. Men vindt een goed getal van steenen huizen op het Eiland. 't Getal der huizen in 't geheel was, volgens de Lyst van den jaare 1632, zeven en veertig. In 't jaar 1749, werden 'er drie en zestig geteld: dat der opgezetenen beloopt omtrent vier honderd. Zy zyn, tegenwoordig, allen Gereformeerd; geneeren zig, voor 't grootste gedeelte, met visschen, en brengen of Both, of ook wel Kabbeljaauw, Schelvisch, Tarboth, Schol en Tongen, te Amsterdam en elders, ter markt. Men heeft eene Zeilenmaakery en Taanery op 't Eiland. 't Land van Urk is vol groote steenen, die, voormaals, ten behoeve van den Heer, plagten verkocht te worden: doch, sedert veele jaaren, tot zeeweering dienen. Voor 't overige, heeft men 'er bouw- en hooiland. Men heeft weinige boomen op Urk, en eene gemeene weide, waar veertig of vyftig koeijen geweid worden. Men plagt 'er, van ouds, de gewoonte te hebben van, eens 's jaars, naar de Papegaai te schieten: doch zulks is, na 't jaar 1655, niet meer geschied. De mans gaan in visschers gewaad: de vrouwen, evenals die van de Streek, tusschen Hoorn en Enkhuizen. Urk wordt, zo wel als Schokland, met veel moeite en kosten, beschermd tegen de aanvallen der zee, om dat beide deeze Eilandjes, dikwils, eene schuilplaats verstrekken, voor zulken, die de Zuiderzee bevaaren, en van eenen storm belooopen worden. Ook zijn 'er, op Urk, vier personen door 't Gerecht gesteld, die byzonderlyk verplicht zijn, den verlegenen zee-luiden bystand te bewijzen. In 't jaar 1617, werdt, aan 't zuidwesteinde van Urk, onder 't opzigt van den Heere Gerrit Jacob Witsen, Burgemeester van Amsterdam, een Vuurtooren gesteld, die, sedert, meer dan eens, Landwaards in, heeft moeten verzet worden; doch van de uiterste noodzaakelykheid is, tot beveiliging der vaarte langs de Zuiderzee. Het strand omtrent den Vuurtooren is sterkst beschoeid." ¹⁾

Buiten deze Amsterdamsche stadsbeschrijvingen zijn de gegevens over Urk betrekkelijk schaarsch. Vrij uitvoerig is nog, wederom bij monde van Jan Wagenaar, de *Tegenwoordige Staat* (1750), vooral in zijn beschrijving van de gemeenteweide, het hooiland.

¹⁾ Wagenaar, t. a. p., III, 85—88.

„Het (eiland) bestaat ten deele uit Hooiland, met Roodagtig Zand en op sommige Plaatsen uit eenigen Leemgrond. Het Westelykste gedeelte is Weiland, 't welk als een Gemeente of Gemeene Weide gebruikt wordt, waartoe ieder Ingebooren van Urk regt heeft om het te beweiden. Ieder Huisgezin mag echter niet meer dan twee Beesten weiden, en uit het Getal der Huisgezinnen, 't welk op omtrent 70 begroot wordt, blijkt dat ieder der Ingezeten hier omtrent zyn aantal niet in de weide brengt, dewyl 'er doorgaans maar tusschen de 40 en 50 Beesten op het Eiland gerekend worden, die hier hunnen Leeftogt kunnen vinden. Het grootste gedeelte van Urk, aan de Oostzyde is Hooiland, 't welk van 't Weiland met een Sloot wordt afgescheiden. Van dit Hooiland bezit de een der Ingezeten minder, de ander meer; en wordt het zelve verkogt of verhuurd, of ook het Hooi by Verkoop aan malkanderen overgedaan. Ieders gedeelte is door Paaltjes onderscheiden. Dit Hooiland is echter niet genoeg om 's Winters de Koebeesten te voeren, waarom de Ingezeten genoodzaakt zyn noch een gedeelte Hooi van de Vaste Kust te haalen. Voorheenen was 'er aan den Zuidwestkant noch een Stuk Lands, met een Huis, de Heeren-Kamp genaamd, dat afzonderlyk als het Land van den Heer aangemerkt en verhuurd werdt, doch dit onderscheid is niet meer bekend.” De schrijver vermeldt verder de oeververdediging van het eiland en de waterputten met zoet water, ter diepte van vier of vijf vademmen. In 1632 waren 47 huizen op de lijsten der verpondingen geplaatst; in 1749 bedroeg het aantal huizen 63. „Voormaals waren deeze Huizen zonder Schoorsteenen, en men liet de Rook ter Deur of ten Venster uitvliegen: doch sedert eenige jaaren hebben die van Urk zig ook van Schoorsteenen bediend.” Verder deelt hij verscheidene statistische gegevens mede over den staat der bevolking, die in 1750 uit 389 personen bestond, waaronder 168 lidmaten. Hij eindigt zijn bericht met een aantal historische gegevens en een aantekening over de visscherij: „De Ingezeten zijn hier allen Visschers, die veel op de Bothvangst plagten te vaaren; doch thans visschen zy meest al in de Noordzee op Schelvisch, Schol en Tong, die of by hen afgehaald of door hen zelve te Amsterdam ter Markt gebragt wordt. Zy hebben 45 of 46 Visschuiten en 2 Koffen, ten dienste der Eilanders om Goederen af en aan te vaaren van Amsterdam” ¹⁾.

Dirk Burger vermeldt in zijn *Chronyk van de stad Medenblik* (1767) de groote steenen, die op het eiland worden gevonden, en waarvan er een zoo groot is „dat 'er een wagen met twee paarden wel zoude kunnen op om-draken, zy hebben 'er elf paarden voorgeslagen, maar zy kunnen hem niet van zyn plaats krygen”. ²⁾

In het *Journal der reize van den Agent van nationale oeconomie der Bataafsche*

¹⁾ Hedendaagsche historie, of tegenwoordige staat van alle volkeren, XVIII (Amsterdam, 1750), 626—631.

²⁾ Dirk Burger, *Chronyk van de stad Medenblik* (Hoorn, 1767), 256.

Republiek uit het jaar 1800 vindt men vrij uitvoerige gegevens over den maatschappelijke toestand der Urkers, in 't bijzonder over de visscherij. Men leest er o. a. in, dat er honderd huizen op het eiland staan, waarin zeshonderd menschen wonen, dat terwijl de mannen visschen de vrouwen zich bezighouden met het heien van palen en het arbeiden aan de zeedijken, en dat de schepen te Blokzijl gemaakt en hersteld worden ¹⁾.

Het oudste verhaal van een bezoek op het eiland Urk is dat van A. J. van der Aa in *De Vriend des Vaderlands* van 1835. Van der Aa vertoefde er nauwelijks een uur, maar lang genoeg om een indruk te krijgen van de plaatselijke gesteldheid en de bevolking. Hem trof de onregelmatigheid in de ligging der woningen, die schots en scheef door elkaar stonden. Van de inwoners vertelt hij, dat ze doorgaans zeer ingetogen leefden. Herbergbezoek geldt, behalve tijdens de kermis en bij bijzondere omstandigheden, als een schande. Aan den vasten wal bezoekt de Urker wel de herberg, maar zelden geeft hij zich dan aan onmatigheid over. Tijdens de kermis, die met Pinksteren wordt gehouden, en wanneer er koek- en speelgoedkramen uit Noordholland of Overijsel komen, zijn ze als uitgelaten, en dan gebeurt het niet zelden dat de een of ander zich aan den drank te buiten gaat ²⁾. In zijn beschrijving van Urk in het Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden ³⁾ heeft Van der Aa uit deze schets het een en ander overgenomen.

Omstreeks het midden der vorige eeuw verschenen kort na elkaar twee beknopte, maar in haar beknoptheid vrij volledige monografieën over Urk: *Het eiland Urk, zijn bodem, voortbrengselen en bewoners* door den Utrechtschen hoogleeraar P. Harting ⁴⁾ en *Het eiland Urk en zijne bewoners* door den Marker onderwijzer F. Allan ⁵⁾. Harting interesseerde zich in de eerste plaats voor de geologische, liever nog de geognostische gesteldheid van het eiland. Met een hem door de Hoofdcommissie voor de Geologische kaart van Nederland verleend subsidie liet hij gravingen en boringen op Urk verrichten, die hem in staat stelden een uitvoerige geognostische beschrijving van Urk op te stellen. Bovendien bevat deze monografie enkele mededeelingen over de geografische ligging, den vorm en de grootte van het eiland, den plantengroei, de mensche-lijke en dierlijke bevolking, de leefwijze en de beschaving der Urkers.

Het beknoptere boekje van Allan bevat een algemeene beschouwing van het eiland en het dorp, waarin het historische element een groote plaats inneemt, en een hoofdstuk over de bevolking van Urk, waarbij o. a. de kleederdracht en het karakter worden besproken.

¹⁾ Journaal der reize van den agent van nationale oeconomie der Bataafsche republiek (A° 1800). (Sloet's tijdschrift voor staathuishoudkunde en statistiek, 19, 1860, 256—259.)

²⁾ A. J. van der Aa, Iets over het eiland Urk. (*De Vriend des Vaderlands*, IX, 1835, 720—729.)

³⁾ A. J. van der Aa, Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden, XI (Gorinchem, 1848), 396—400.

⁴⁾ P. Harting, *Het eiland Urk, zijn bodem, voortbrengselen en bewoners*. Utrecht, 1853.

⁵⁾ F. Allan, *Het eiland Urk en zijne bewoners*. Amsterdam, 1857.

De curieuze reisbeschrijving van den Parijzenaar Henry Havard, die in den zomer van 1873 de kusten en eilanden van de Zuiderzee bezocht en deze in zijn *Voyage aux villes mortes du Zuiderzée* ¹⁾ op amusante en onderhoudende wijze beschreef, bevat een uitvoerig relaas van een tocht naar Urk. Ook dezen bezoeker trof in de eerste plaats de onregelmatige bouw van het dorp, dat mede daardoor aan schilderachtigheid heeft gewonnen. Havard bezocht het eiland op een Zaterdag, toen de vloot binnen was, en zag het eiland dus op zijn voordeeligst. Aan de beschrijving van de kleederdracht, vooral die der vrouwen, wijdde hij alle aandacht. Hij noemt de visschers „flinke kerels, stevig gebouwd, met een ongedwongen voorkomen en een open blik”, de vrouwen „meest allen bevallig en schoon, echter geene salonschoonen, maar groote, statige vrouwen, met eene frische tint en roode lippen, terwijl zekere plooijen in hare japonlijven het bewijs leveren, dat zij in stevigheid van bouw niet onderdoen voor de Friezen”. De bewoners zijn volgens hem even gastvrij, voorkomend en beleefd als die van Marken.

De schets van Dr. J. W. Liefstinck, *Een reisje naar Urk*, in den Volksalmanak van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen voor 1875 verschenen, bevat o. a. de beschrijving van een kerkdienst en van het kerkhof en noemt verder verschillende karaktertrekken van de bevolking. De gevolgen van de bezwaren tegen de koepokinenting zag deze reiziger op het gelaat van „ontelbaar veel knappe deernen en gespierde mannen”. Men vertelde hem, dat er niet minder dan twee-en-tachtig tooverkollen op het eiland zouden huizen, maar voor het overige roemt hij de milddadigheid en de trouwhartigheid der Urkers. „In het dagelijksch leven kent men geene arglistige of slimme berekening; men bejegt elkander met argeloos vertrouwen. Hij is geen ware Urker, die des nachts zijne deur in het slot draait, vreezende dat men hem bestelen zal” ²⁾.

In hetzelfde jaar bracht de Deutsche geograaf J. Petermann een bezoek op het eiland, waarvan hij in het tijdschrift *Globus*, dl. XXVIII het een en ander vertelde. Ook deze schrijver vestigt de aandacht op het bijgeloof van de Urkers, maar de desbetreffende passage is klaarblijkelijk uit het opstel van Liefstinck overgenomen ³⁾.

Voor de verdere reisbeschrijvingen, waarin Urk wordt genoemd, en de afzonderlijke aan dit eiland gewijde schetsen en verhandelingen mogen we den belangstellenden lezer naar de bibliografie verwijzen.

Tijdens den Wereldoorlog van 1914—1918 heeft Urk een zekere inter-

¹⁾ Henry Havard, *La Hollande pittoresque. Voyage aux villes mortes du Zuiderzée*. Paris, 1874. - We citeeren de Nederlandsche vertaling: *Verleden en heden. Een togt langs de kusten van de Zuiderzee*. Uit het Fransch door S. M. Campbell, met een woord vooraf van Jan ten Brink en een naschrift van Mrd. Cohen Stuart. Haarlem, 1875.

²⁾ J. W. Liefstinck, *Een reisje naar Urk*. (Volksalmanak voor het jaar 1875, uitgegeven door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, 153—164.)

³⁾ J. Petermann, *Ein Besuch auf der Insel Urk in der Zuydersee*. (*Globus*, XXVIII, 1875, 25—27, 42—43.)

ationale vermaardheid gekregen, doordat de Nederlandsche regeering het eiland aanwees als interneeringsgebied voor krijgsgevangen buitenlandsche officieren van de Geallieerden. Dit interneeringskamp lag op den „Berg”, het hooggelegen gedeelte van het eiland, en gaf aanleiding tot vele en velerlei klachten. Het vochtige klimaat bleek voor verscheidene officieren ongeschikt en de journalist Jan Feith, die een onderzoek ter plaatse instelde naar de klachten, bericht dat een van hen het eiland om zijn klimaat „Ile du Diable” noemde. De geneeskundige hulp was ontoereikend, aangezien de eenige dokter van het eiland niet voldoende Fransch en Engelsch verstond en sprak en er geen behoorlijke ziekenbarak aanwezig was. De Duitschgezinde bevolking was den geïnterneerden uitgesproken onvriendelijk gezind; herhaaldelijk werden de officieren beleedigd. Het bewakingsdetachement bestond geheel uit Urker soldaten; alleen de beide officieren waren van elders. Toen het verhaal ging, dat bij een poging tot ontsnapping de vluchtelingen hadden getracht de wacht door ontploffingsmiddelen onschadelijk te maken, dreigde de bevolking dat, indien er ook maar één haar gekrenkt was van een der Urker soldaten, geen vreemde officier ooit levend van het eiland zou zijn gekomen ¹⁾).

Ook op Urk heeft de bevolking zich fel verzet tegen de plannen tot gedeeltelijke drooglegging van de Zuiderzee, waardoor Urk deel zou uitmaken van den noord-oostelijken polder. Deze bezwaren golden in de eerste plaats de afsluiting van de Zuiderzee, waardoor Urk als visscherseiland ten doode zou zijn opgeschreven, en in de tweede plaats de aanhechting aan den vasten wal, waardoor het eiland zijn eigen karakter zou verliezen en vreemde, ongewenschte invloeden den volksaard zouden ondermijnen. Ondanks alle verzet is de noordoostelijke inpoldering thans een feit geworden en op 3 October 1939 heeft het eiland Urk als zoodanig opgehouden te bestaan. Jef Last in zijn *Zuiderzee* ²⁾ en K. Norel in *Aan dood water; de laatste dagen van een eiland en Rondom het land van morgen; land en volk rondom de Zuiderzee* ³⁾ hebben dezen vergeefschen strijd van de bevolking voor het behoud van haar eeuwenoude isolement in romanvorm uitgebeeld.

De Hervorming heeft op Urk eerst laat haar intrede gedaan ⁴⁾. In 1599 werd „de sorge ende inspectie van het eylant van Urc” aan de classis van

¹⁾ Jan Feith, *Interneeringsellende op Urk*. (Algem. Handelsblad 4, 5, 6, 8, 9 en 17 Jan. 1916, Av.). Vgl. Jan Feith, *Interneeringsverhalen* (t. a. p., 11, 14 en 18 Jan. 1916, Av.).

²⁾ Jef Last, *Zuiderzee*. Roman. Amsterdam, 1934. (Voor de Duitse en Fransche vertalingen vgl. de bibliografie.)

³⁾ K. Norel. *Aan dood water. De laatste dagen van een eiland*. Nijkerk, 1938. Naar dit boek werd door de Ned. Christ. Filmcentrale een geluidsfilm vervaardigd: *De laatste dagen van een eiland*.

K. Norel, *Rondom het land van morgen. Land en volk rondom de Zuiderzee*. Wageningen, 1938.

Vgl. ook „Wijkend Water” door Fred. Thomas, 's-Gravenhage, 1940.

⁴⁾ Vgl. voor het volgende: C. de Vries, *Urk in de eerste helft der zeventiende eeuw* (De Urker Courant, Dec. 1932—Mei 1934).

Enkhuizen opgedragen ¹⁾, waaronder de Hervormde kerk van het eiland nog altijd ressorteert. Door de tegenwerking van de vrouwe van Urk, de Roomsche-Katholiekgezinde Barbara van Essesteyn († 1614), weduwe van Gerrit Zoudenbalch, en andere oorzaken duurde het echter nog tot 1628 eer hier de reformatie tot stand kwam. Op de Overijselsche synode van 1619 werd er over geklaagd, dat „noch op Urck ende Emmeleroort eenighe papen staen ende misse doen met groet nadeel ende afbreucke der kercken deser provincie, naest aen de plaetsen gelegen” ²⁾. De synode wendde zich tot de Staten Generaal, die de zaak in handen van de Hollandsche afgevaardigden stelden. Kort daarop schreven de Staten van Holland Gecommitteerde Raden van West-Friesland en het Noorderkwartier aan om „te versorgen dat die suyvere ende ware godtsdienst aldaer (op Urk) soude mogen worden geoeffent”. Na veel geharrewar met den heer van Urk en Emmeloord, Jonkheer van de Werve, die eveneens Roomschegezind was, kon eindelijk, in 1628, Petrus Salebien, tot dusver schoolmeester te Kastrikum, als eerste geordende predikant van het eiland worden beroepen. Veel vrucht op zijn arbeid zag hij niet; toen hij in 1637 aan de pest overleed, waren er, wanneer we Wagenaar mogen gelooven, niet meer dan 6 of 7 personen tot belijdenis gekomen. In ditzelfde en het voorafgaande jaar werd de helft door deze pestziekte ten grave gebracht.

De geheele zeventiende eeuw door ging het met de reformatie van Urk uiterst langzaam in zijn werk. In een Verbaal van de reijze na Urck en Emeloord door burgemeesters en gecommitteerden van Amsterdam uit 1661 lezen we: „Wat nu belanght de kerckelijcke regieringhe off den standt vande kercke op Urck, zoo ist dat de meeste inwoonders Roomsche Catholijcq zijn; maer alzoo zij geen misse en hebben, zoo comen zij, nevens de Gereformeerden somwijlen mede inde kerck om Godts heijligh woordt te hooren prediken: vorders zoo zijn onder de Gereformeerden omtrent twintigh communicanten, zoo mannen als vrouwen”. ³⁾ De mededeelingen van den predikant Richardus van Landswerven aan Commelin, hiervóór vermeld, sluiten hierbij aan. Eerst in den loop van de volgende eeuw is de Gereformeerde kerk van Urk er in geslaagd praktisch de geheele bevolking van het eiland tot zich te trekken. Het wordt dan gewoonte dat de meisjes, die als dienstbode naar Noordholland trokken, voordien, dus op vrij jeugdigen leeftijd, belijdenis aflegden.

In 1836 scheidde een groot aantal inwoners zich af tot een Afgescheidene gemeente, waarvan Pier J. Schaap (1811—1843) de eerste voorganger werd. Het aantal bij deze kerk aangeslotenen bedroeg in 1848 al ruim 600, waar-

¹⁾ J. Reitsma en S. D. van Veen, *Acta der provinciale en particuliere synoden*, I (Groningen, 1892), 277; vgl. 281, 291, 313, 334, 348, 369, 384.

²⁾ T. a. p., V (Groningen, 1896), 313; vgl. 351.

³⁾ Collectie Van Sypesteyn, no. 30 (Algem. Rijks-Archief, 's-Gravenhage).

onder 150 lidmaten. In 1930 behoorden van de 3216 inwoners van het eiland 2726 tot de Gereformeerde kerken ¹⁾. In 1894 kwam bovendien een Christelijk-Gereformeerde kerk tot stand; haar eerste predikant was Ds. M. den Boer. In het oprichtingsjaar telde zij 23 leden, in 1930 143 ¹⁾. Drie kwart van hen behooren tot den visschersstand.

¹⁾ Volgens de gegevens van de volkstelling van 31 December 1930.

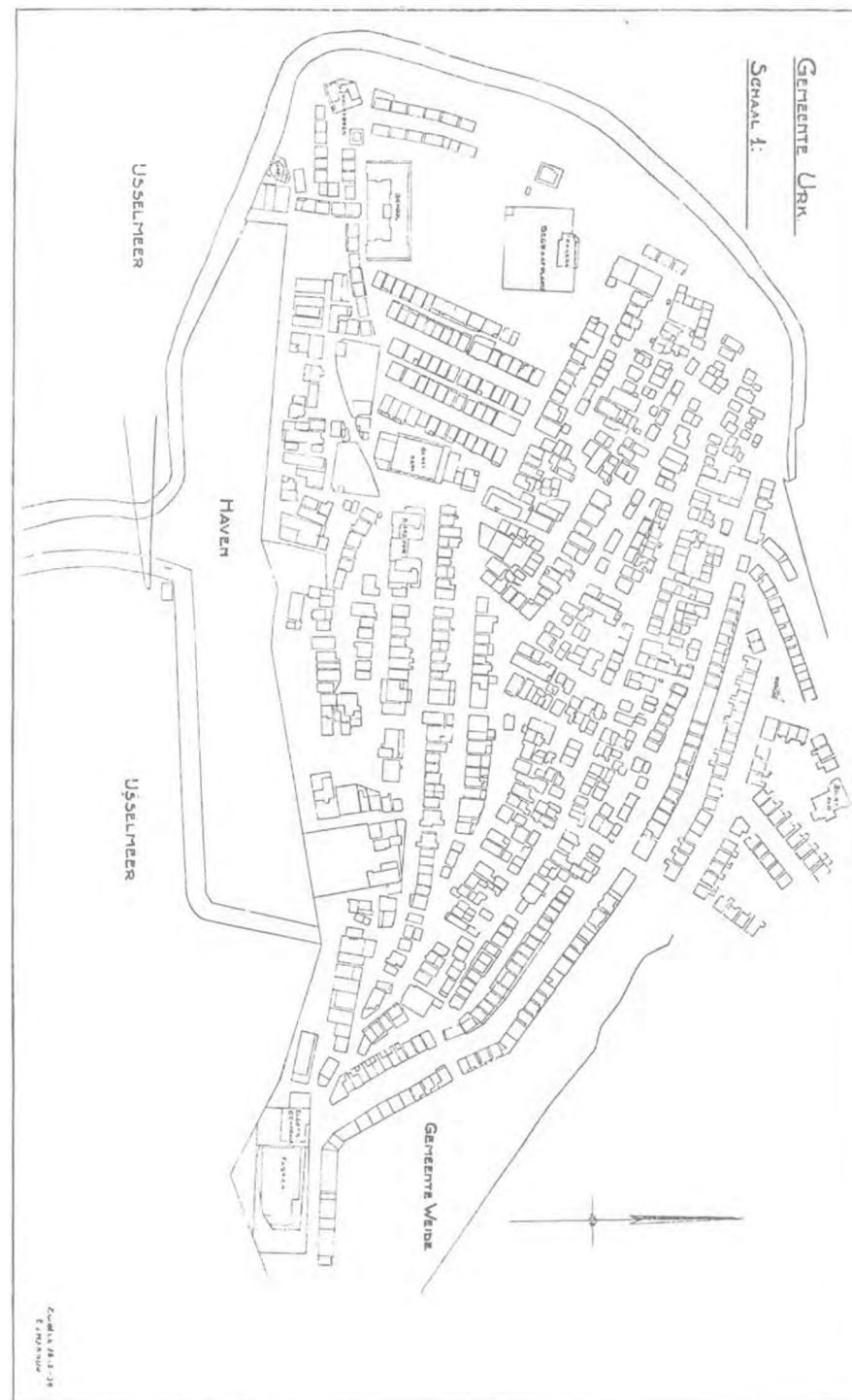

Fig. 45. Plattegrond van het dorp

3. Landschap en dorpsaspect.

H. Tj. PIEBENGA.

Tusschen de Vormt, het Val van Urk en de Nagel, midden in de Zuiderzee op 21 km afstand van Enkhuizen, ruim 21 km van de Lemmer, 25 km van Kampen en ruim 35 km van Harderwijk ligt het eiland Urk. Van Schokland, waarmee het vroeger misschien heeft samengehangen, is het thans ongeveer 12 km verwijderd. Het eiland is langwerpig van vorm en strekt zich uit in de richting Zuidwest-Noordoost; in deze richting ligt ook de grootste lengte, nl. 1,8 km, terwijl de grootste breedte, in tegenovergestelde richting gemeten, 0,6 km bedraagt. De omtrek is ongeveer 4 km lang en het oppervlak bedraagt ruim 80 ha.

In vroeger tijden was het eiland veel groter; herhaaldelijk vindt men vermeld, dat de zee aanzienlijke stukken lands verzwolg.

Zoo werd in 1617 ter beveiliging der scheepvaart een vuurboet op Urk geplaatst; in 1624 was de zee reeds tot op 5 roeden (= bijna 20 m) genaderd, terwijl in 1649 de zee nog slechts 12 voet (= ruim 3 m) was verwijderd. Daarop werd het vuurbaken 100 voet landwaarts verplaatst; in 1661 was daar nog maar 30 voet (= ruim 8 m) van over. Uit deze getallen laat zich berekenen, dat in dien tijd de landafslag gemiddeld meer dan 1 m per jaar bedroeg, althans aan de Westkust. Gedurende de 17e eeuw werden 16 huizen (het dorp was toen meer Westelijk gelegen dan thans) weggeslagen; in 1776, toen reeds groote bedragen aan de zeewering waren besteed, sloegen 2 noordwest gelegen huizen en de geheele voorgrond voor den vuurtoren weg.

Ook de volksoverlevering weet nog te vertellen, dat Urk eenmaal aanzienlijk groter was. Naast het ook elders ¹⁾ bekende verhaal, dat de graslanden zoo ver verwijderd lagen, dat men maar twee voer hooi per dag kon binnenhalen, hoorde ik ook van een ongeveer 70-jarige weduwe, dat in den tijd van haar grootmoeder Urk zoo groot was, dat die het middageten op het vuur kon zetten, wanneer ze boven door het „vienster” heel in de verte de mannen met het hooi in het zicht kreeg. Wanneer die dan thuis waren, was het eten gaar. Dat zou er dus op wijzen, dat ook in Noordoostelijke richting land verloren is gegaan; dit blijkt trouwens ook uit mededeelingen van Ds. Weerman (1730—1780).

In ander opzicht echter is er land bijgekomen; zoo is het moeras aan de Zuidoost-kust (het Broekland; de Nink), dat in 1789 nog ruim 12 ha besloeg, tegen het midden der vorige eeuw drooggelegd door middel van een

¹⁾ Zoo b.v. op Schokland, te Harlingen, te Harderwijk en enkele andere plaatsen aan de Zuiderzeekust.

sloot en een watermolen. Maar in vergelijking met het verloren gegane is het natuurlijk slechts weinig.

Wanneer men van Enkhuizen naar Urk vaart, ziet men bij helder weer het eiland al spoedig aan de kimmten verschijnen. Naderbij komende, heeft men van dezen kant een goed gezicht op het hooge gedeelte van Urk, den 9 m hoogen heuvel, die het Zuidwesten van het eiland vormt; van het daarachter liggend lage gedeelte ziet men weinig. De hooge kust daalt vrij steil naar zee af en wordt beneden nog beschermd door een steenen kade. In de 16e eeuw was hier nog een klif, zoodat de kust toen nog veel steiler was; de wisselende kleuren van het keileem — rood, geelachtig bruin en in het Zuiden ook wit — boden een eigenaardig schouwspel; thans is de geheele helling met gras begroeid, zoodat de groene kleur overheerscht. Rechts, aan den Zuidkant, vlak aan de kust ziet men den witten vuurtoren, links, aan den Noordkant en iets verder het land in, de Nederlandsch Hervormde Kerk en daar tusschen in een serie nieuwe huizen en de leelijke barakken van het interneeringskamp uit den wereldoorlog.

Voordat de boot de haven — die in 1819 is aangelegd en later aanmerkelijk werd vergroot — binnenvaart, heeft men, nu van de Zuidzijde, een goed gezicht op het dorp: een chaos van disharmonieerende daken met daarvoor, ordeloos door elkaar, een bosch van bottermasten. Wanneer men nu, aan wal gekomen, het straatje, dat met een tamelijk steile helling naar het centrum van het dorp voert, laat liggen en zijn weg neemt langs de haven, komt men bij het hotel Woudenberg in de straat, die naar het Oostelijke einde van het dorp voert. Hier vindt men eenige fabrieken — nl. de Gemeentelijke Electrische Centrale, de voormalige vischmeelfabriek, een ijsfabriek — en opslagplaatsen, die de schoonheid van het dorp nu juist niet verhoogen. Na de mestvaart te zijn gepasseerd, heeft men aan de rechterhand weer de zee; de zeewering bestaat hier uit een rij palen met daarachter nog een soort zomerdijkje, waarover de weg „om Top” voert. Links heeft men nu het gezicht op het alluviale gedeelte van Urk, een laagliggende vlakte die hoofdzakelijk voor hooiwinning wordt benut. In plaats van door slooten — Urk is zuinig op zijn bodem — is dit grasland door prikkeldraad en op sommige plaatsen zelfs door afgedankte, half verroeste ijzeren hekken in perceelen verdeeld; boomen groeien er zoo goed als niet, zoodat dit gedeelte zelfs in den zomer een eenigszins troostelozen indruk maakt. Het mooie vergezicht over de zee met in het verschiet de visschende botters en de met volle zeilen varende tjalken neemt dien indruk echter spoedig weg.

Op de plaats van den ouden molen, die in de vorige eeuw het hier liggend moeras heeft drooggemalen, staat nu een ijzeren windmotor, die blijkbaar echter slechts zelden zijn functie behoeft te vervullen. Na ruim een kwartier loopen heeft men de uiterste Noordoostpunt van het eiland bereikt, die in den volksmond „om Top” wordt genoemd. Hier was gedurende langen

tijd de reede van het eiland; de schepen konden er aanleggen aan een hoofd, dat in de 17e eeuw was gebouwd. Het water — het Hop geheeten, waaruit later, door het niet uitspreken van de h, „Top” ontstond — was er vrij kalm, daar aan de andere zijde de Staart, een smalle zandplaat, waarin het eiland uitloopt, de schepen tegen te sterken golfslag beschermde. Thans is van dit alles alleen de staart nog overgebleven, enkele centimeters boven — maar dikwijls genoeg ook onder — het wateroppervlak.

Langs de Noordkust komt men in het dorp terug. Duidelijk onderscheidt men van hieruit de twee deelen van het eiland: voor strekt zich de lage, alluviale vlakte uit en daarachter verheft zich de diluviale heuvel, waarop het dorp is gebouwd. De Noordkust ligt iets hoger dan de Zuidkust. Er ligt hier namelijk een lage zandrug, parallel aan de kust; volgens mededeelingen van Burgemeester Nentjes aan Harting (1853) zou deze zandrug zijn ontstaan verschuldigd zijn aan de zware Noord-Wester stormen van de jaren 1775 en 1776. Van de Staart is hetzelfde wel beweerde ¹⁾, daarvan is het echter bekend, dat deze zandplaat reeds in de 17e eeuw aanwezig was, en daar de Staart inderdaad niets anders is dan de voortzetting in zee van dezen zandrug, is het niet onmogelijk, dat ook den zandrug een hoogere ouderdom toekomt. Dichtbij het dorp is hij ruim 1 m hoog en gaat daar bijna onmerkbaar over in den diluvialen heuvel; meer Zuidelijk is de grens tusschen de beide deelen echter duidelijk te herkennen.

Men komt langs dezen weg in het nieuwe gedeelte van het dorp, dat „Tuindorp” of „Wijk VIIa” wordt genoemd. De Noordwest-Zuidoost loopende Noordweg vormt de scheiding tusschen dit nieuwste en het oudste gedeelte van het dorp, dat de Lage Buurt (officieel Wijk V en VI) heet. Opmerkelijk is het onderscheid tusschen deze „Wijken”. Vindt men in de nieuwere gedeelten van het dorp regelmatige straten, met hier en daar zelfs trottoirs, in Wijk V en VI valt van dit alles niets te bekennen; in plaats daarvan een menigte straatjes en steegjes en slopjes en pleintjes (in de vorige eeuw waren deze ook nog met gras begroeid, waardoor Harting met recht kon zeggen, dat het een weide geleek, waarin men willekeurig een aantal huizen had neergezet), die een waren doolhof van deze buurt maken. Toch is dit verreweg het mooiste gedeelte van Urk; tegenover de volkomen bouwanarchie, die het nieuwe gedeelte kenmerkt — de huizen hebben alleen de leelijke geknikte daken gemeen — zijn de huizen in de oude wijken alle naar de oude traditie gebouwd, zonder dat men tot een doodende eenvormigheid is vervallen. En al heeft men zich niet aan rooilijnen gebonden ²⁾, in zooverre hebben de oude Urkers zich toch aan regel gehouden, dat de woonkamers bijna alle op het Zuiden uitzien, waardoor een tamelijk algemeene Oost-West-oriëntatie

¹⁾ Zie: P. H. Witkamp, Aardrijkskundig woordenboek van Nederland (Tiel, 1871—1895), 1895.

²⁾ De Urkers bouwen meest op eigen grond; reeds in 1661 schrijft Andries de Graeff, de burgemeester van Amsterdam, na een bezoek aan Urk: „een ieder is meester en eigenaar van de grond, die hij betimmerd heeft”.

Wanneer we nu het Urker huis als zoodanig eens nader beschouwen, valt de voorgevel direct op door zijn karakteristieken vorm. Het onderste gedeelte, laag, in baksteen uitgevoerd, is dikwijls wit-gekalkt; de vensters zijn klein, bij een hoogst enkele van de alleroudste huizen nog zonder kozijnen in den muur gemetseld, terwijl de voordeur, die uit boven- en onderdeur bestaat, overeenkomstig de algemeene hoogte-afmetingen dikwijls zoo laag is, dat men zich bij het binnentreden moet bukken. De benedenmuur wordt bekroond door een driehoekigen topgevel ¹⁾, van hout van buitengewoon

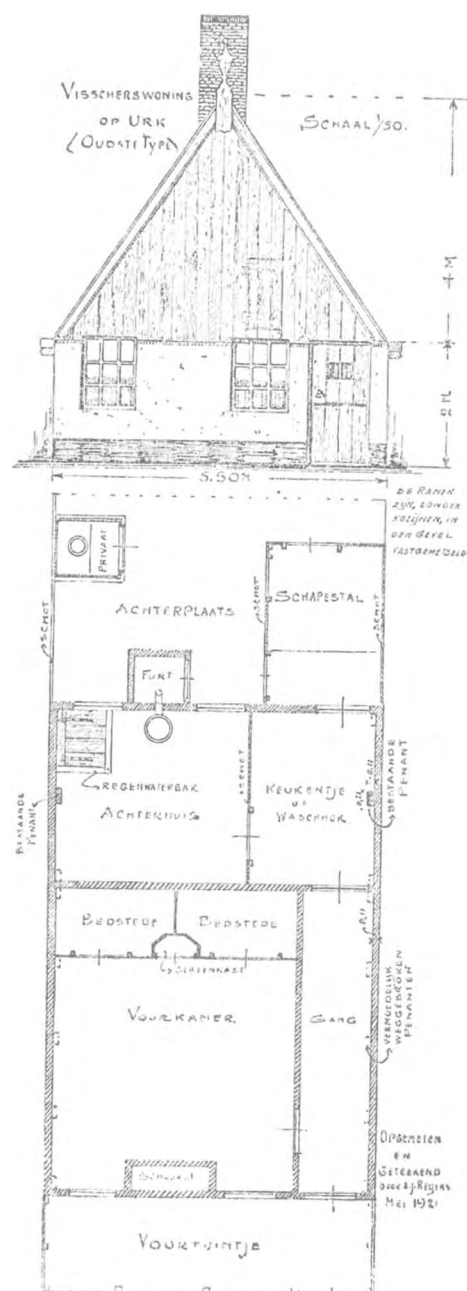

Fig. 46

¹⁾ De naam „gevel” slaat op Urk alleen op dezen houten topgevel. Op Wieringen is die verbijzondering nog verder gegaan: daar noemt men alleen het orna ment boven aan den topgevel nog „geveltje”.

goed afgewogen verhoudingen. Oorspronkelijk kent men geen vensters in dezen topgevel, ofschoon de groote ruime zolder, waar de netten worden gedroogd, best wat licht zou kunnen gebruiken; er bevindt zich daarentegen wel, meestal scheef boven de voordeur, een luik, het „vienster” genoemd; dit diende voor het luchten, en, wanneer er gewerkt werd, ook als lichtbron.

Algemeen wordt de gevel groen geschilderd, de windlatten aan de zijden en het „makelaartje”, — het ornament aan den top — daarentegen wit, hetgeen een uitermate frisschen indruk geeft.

De vorm van het makelaartje is niet altijd eender; er komen op Urk minstens elf verschillende typen voor (zie fig. 47). Nrs. 8 en 9 ziet men er echter verreweg het meest. In Westfriesland is de houten topgevel ook algemeen in gebruik, evenals trouwens op Marken, Wieringen en Texel en in enkele kustplaatsen van den kop van Overijssel. Voorzoover de vorm der makelaars echter betreft, komt Urk meer met Westfriesland, dan met den kop van Overijssel overeen. Verscheidene der hier afgebeelde typen vindt men in Westfriesland terug, terwijl, voor zoover mij bekend, alleen nr. 2 in den kop van Overijssel (en ook in het Zuidelijk deel der provincie Friesland) voorkomt.

Er is de laatste jaren reeds tamelijk veel geschreven over de herkomst en de beteekenis dezer makelaar-symbolen. Het is hier niet de plaats daar nader op in te gaan ¹⁾; wel wil ik hier de meening weergeven van een oud Urker die zijn eiland terdege kent: in den meest voorkomenden vorm (nr. 8) zou hij een hart willen zien met de daaruit opstijgende liefdesvlam: het brandend hart van Christus. Bij het plaatsen van het makelaartje redeneerde men aldus: het liefdehart van Christus is voor ons de makelaar bij God, degene, die de zaak bij God voor ons in orde maakt. Daarom werd het dan boven aan het huis geplaatst.

Nr. 1 maakt een totaal on-Urkschen indruk; het is dan ook eigenlijk geen makelaar, maar een Friesch „ûleboerd”. Aan den vorm zag ik direct, dat het uit den Zuidwesthoek van Friesland moest stammen; dit bleek bij nasporing inderdaad het geval te zijn.

Na deze uitweiding thans terugkeerende tot de eigenlijke woning, kan men vaststellen, dat de groote meerderheid der daken tegenwoordig met (roode) pannen is gedekt; nog slechts een enkele woning is weggedoken onder het beschuttende rieten dak, dat hier vroeger algemeen was.

Er is nog een andere eigenaardigheid, die den Urker huizenbouw kenmerkt, nl. de typische buitenhuissche stookinrichting, die op Urk „fort” wordt genoemd. Dit is een soort naar buiten uitgebouwde, eenigszins pyramidaal gemetselde schoorsteen, die 's zomers dient om het eten te koken; daartoe hing een „oalaak” (haalijzer) in het fort, waaraan men den pot kon hangen

¹⁾ drie dezer makelaars dragen Germaansche runen als symbool (nl. nrs. 3, 7 en 10 resp. de f , Y, *-rune).

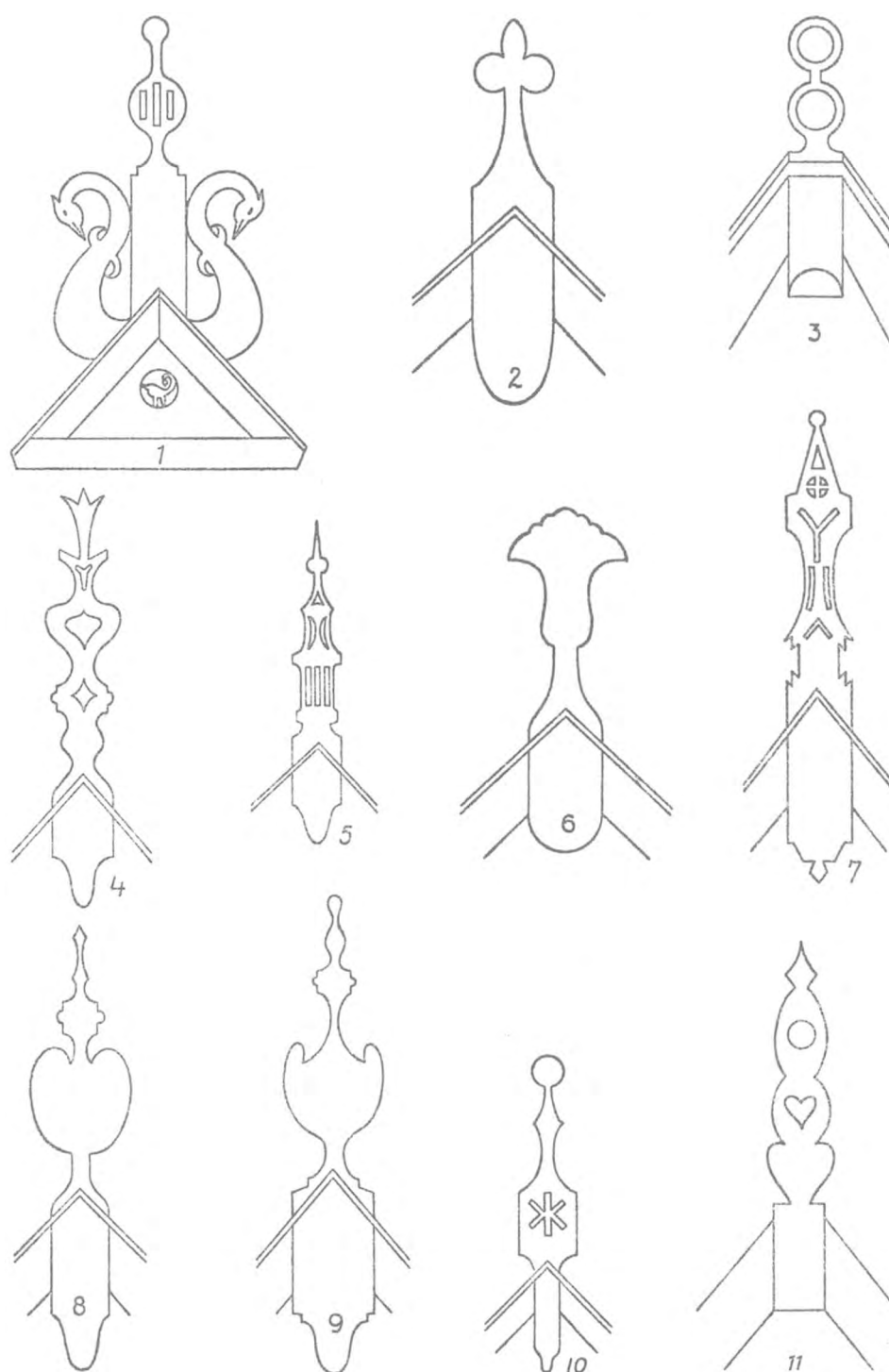

Fig 47. Gevelteekens „makelaartjes” op het eiland Urk.

boven het turfvuurtje. Het fort bevindt zich op allerlei plaatsen ¹⁾: voor bij de deur, tegen den zijgevel, of tegen den achtergevel.

Reeds Sasse (1914) waren deze forten, die men ook op Wieringen, den Z.W. hoek van Friesland, Tessel en Terschelling vindt ²⁾, opgevallen. Ze zijn thans snel bezig te verdwijnen.

Wat de muurverankeringen aangaat, fig. 48 toont de verschillende ankervormen, die op Urk voorkomen; het zijn dezelfde als die men in Westfriesland aantreft.

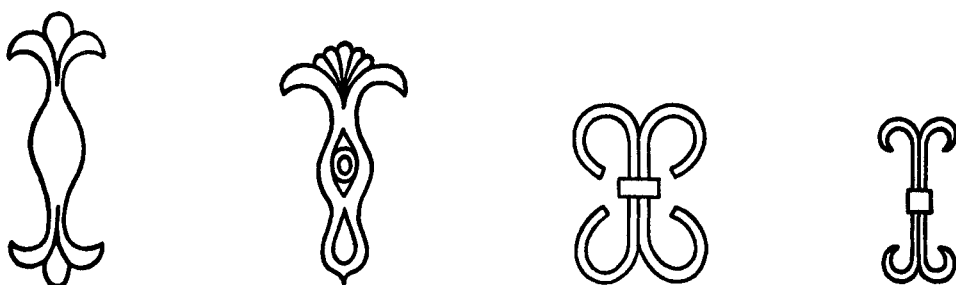

Fig. 48. Ankervormen op het eiland Urk.

De watervoorziening heeft op Urk altijd een groote rol gespeeld. Ook in den tijd, dat de 19 of 20 waterputten nog aanwezig waren, was men voor een groot deel toch op regenwater aangewezen; daartoe werd het op de daken opgevangen water in „bakken” verzameld. Deze bevonden zich thans achter in een hoek van het huis.

Beschouwt men nu dezen toestand van het Urker huizentype van thans, dan rijzen er drie vragen bij ons op:

- 1°. hoe is de ontwikkelingsgang van deze huizen geweest?
- 2°. hoe heeft de Urker boerenhoeve, die er zeker geweest is, maar waarvan geen enkel specimen bewaard is gebleven, er uitgezien?
- 3°. is, met het oog op de beide vorige vragen, het Urker huizentype in verband te brengen met het z.g. Zuiderzeetype?

Wat de eerste vraag betreft, er zijn slechts weinig gegevens bekend, die licht kunnen werpen op deze kwestie. Het volgende ontleen ik grootendeels aan gegevens uit de „Geschiedenis van Urk” van den heer C. de Vries (manuscript):

Omstreeks de 17e eeuw stonden er op Urk $\pm$ 50 huizen; ze zagen alle uit op het Zuiden en stonden ieder op eigen erf; tusschen de huizen bevond zich een „ginkien” of een „glop”. Een rooilijn was ook toen niet aanwezig. De wanden van het huis waren meerendeels van hout; eerst later begon men het benedengedeelte van steen te maken. In den Zuidelijken gevel, den voor-gevel, waren een deur en meestal een venster; een achterdeur ontbrak nog dikwijls.

¹⁾ Dus niet, zooals Reijers en Moerman (Flevo I, 1921, 155) willen, altijd tegen den achtergevel; misschien is dit wel de oudste plaats.

²⁾ Overigens ook reeds bij Brueghel, Paysage nr. 8, de la suite „Praediorum villarum etc”.

Fig. 51 Schokker huis, op Urk herbouwd, met dak „aflegering”.

Fig. 52. Wijk IV (bij de Ned. Herv. pastorie).
51—52 foto's Chr. Plomp

Fig. 53. Doorzicht op de Lage Buurt (Wijk V).

Fig. 54. Een „gloppje” in wijk V.
54 foto J. Benders

Fig. 55. Wijk III. Forten rechts van de voordeur.
(gebouwd omstreeks het einde der vorige eeuw;
de geheele voorgevel is van steen).

Fig. 56. Urker huis, met het fort geheel links
aan den voorgevel.

Fig. 57. Het nieuwe gedeelte (Noordweg).
Foto's J. Benders en Chr. Plomp

Fig. 58. Pleintje met „glop” in
wijk V. Foto J. Benders

Fig. 59. Urker huis met fort
in wijk V; een tuintje voor het
huis. Foto J. Benders

Fig. 60.

Foto J. Koffeman

Fig. 61.

Foto J. Koffeman

Fig. 62. Urker bidders op de „helling”. Links de vischafslag.

Fig. 63. Gezicht uit de haven op het dorp, geheel links de vuurtoren.

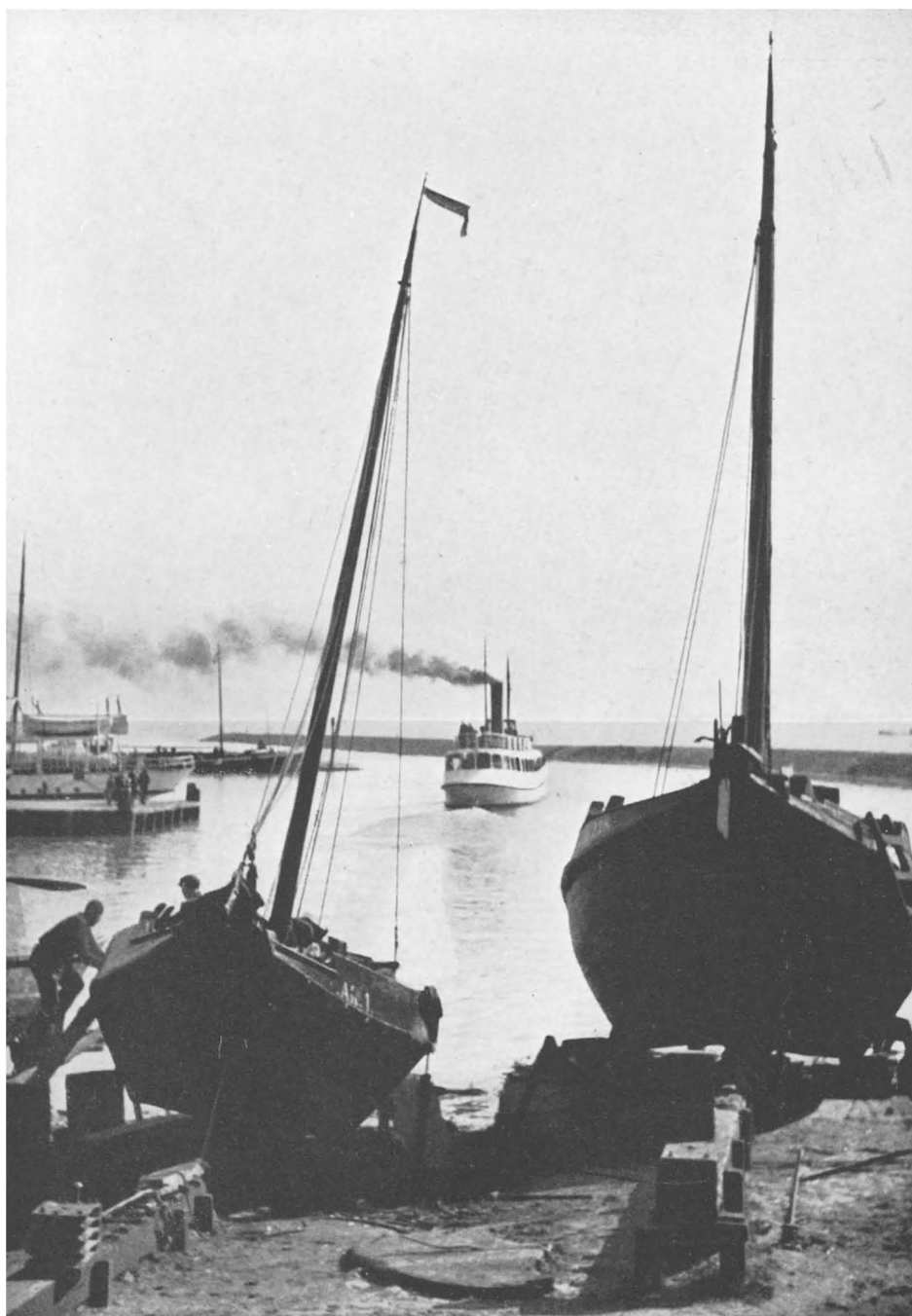

Fig. 64. Twee botters op het droge. Op den achtergrond de Urker stoomboot, die de haven verlaat.

Foto Bert Buurman

Fig. 65. Jonge Urkers op hun botter in de Urker haven.

Foto Bert Buurman

Fig. 66. Twee vrienden.

Foto Bert Buurman

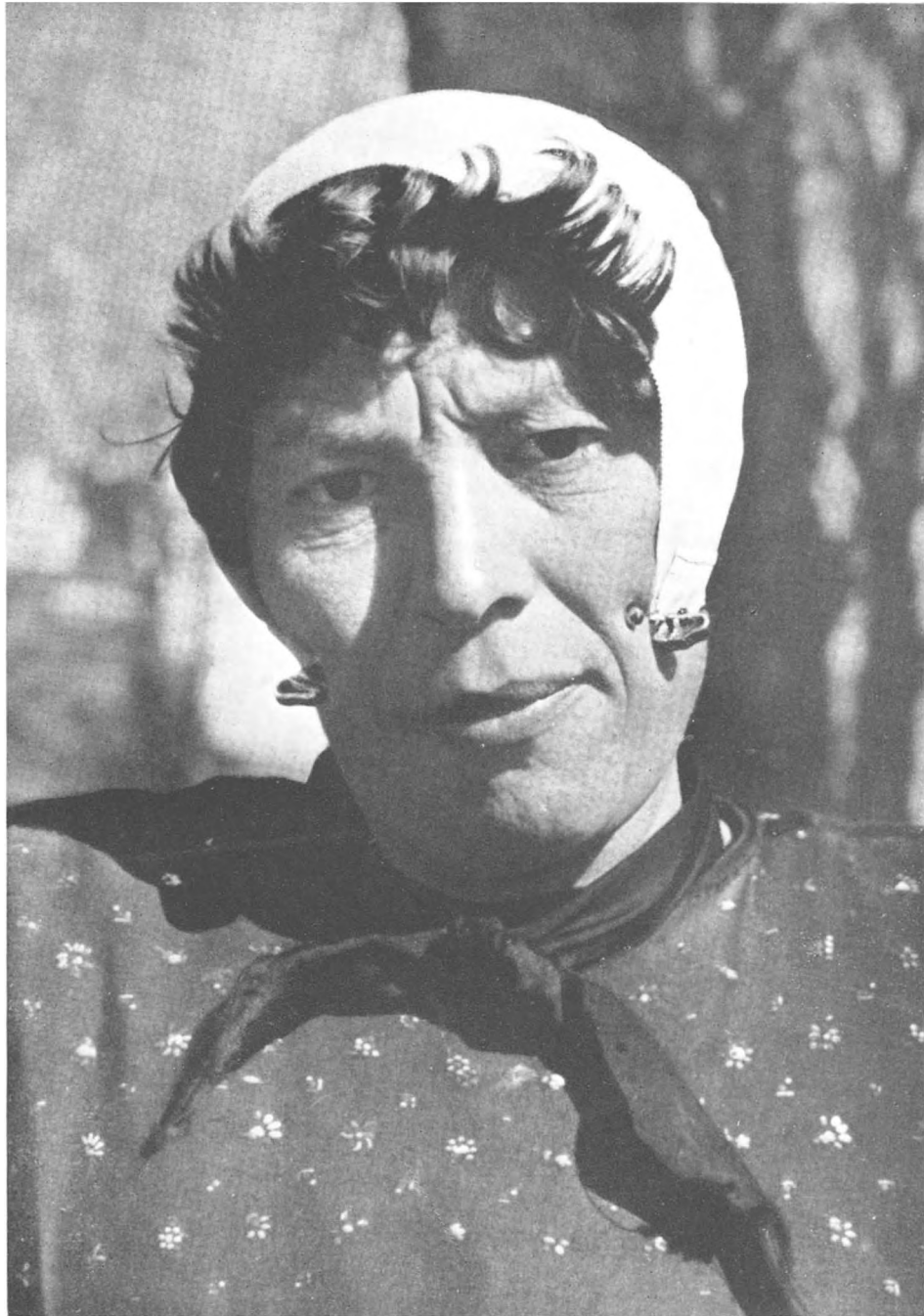

Fig. 67. De dichteres van Urk (zie Hoofdstuk Land en Volk, blz. 231).

Foto Bert Buurman

Het „vienster” in den topgevel was reeds aanwezig. De huizen hadden alle strooien of rieten daken; het regenwater werd in een ton of in een regenbak verzameld. De vloer bevond zich ongeveer 1 voet onder den beganen grond en bestond meestal uit aangestampt leem, een enkele maal was hij echter geplaveid met steenen of estriken. Op een verhoogd gedeelte van den vloer aan den voorwand bevond zich de stookplaats. De voorwand werd tegen te groote hitte beschermd door een ijzeren plaat; onder den rooster was een

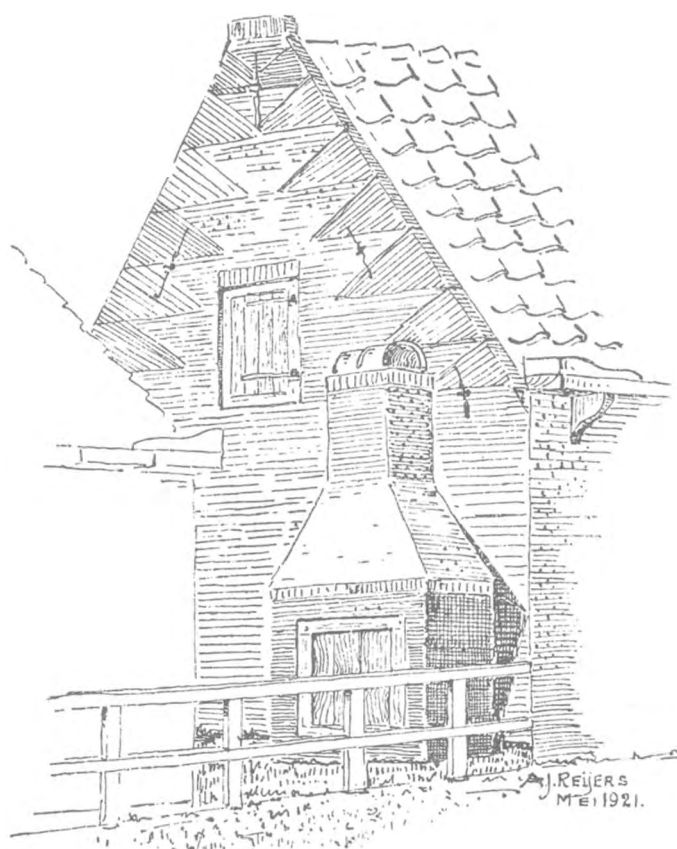

Fig. 49. FORT (STOOKHUISJE) TE URK

„kolk” gegraven, waarin de asch zich verzamelde. Boven de kolk hing de „oalaak”, waaraan de pot of ketel werd opgehangen. Schoorsteen en waren er toen nog niet; de rook ontweek door het „vienster” of door de bovendeur. ’s Zomers werd buitenshuis gekookt; volgens de Vries heeft dit aanleiding gegeven tot het ontstaan der forten. Aan den zijwand (zie plattegrond fig. 50). bevonden zich één of twee bedsteden, die soms gedeeltelijk onder de schuinte

van het dak op waren gebouwd (overeenkomend met de „katzensteg” bij de Noordfriesche huizen). Voor de bedsteden stond het „beddebankje” (op Wieringen „kooibankje” genoemd), dat dikwijls lichtblauw met rood was opgeverfd. Tusschen de bedsteden en den voorwand trof men een open ruimte aan, de „voatoaren” genoemd, die uiterst geschikt voor kleederberging enz. was. Er werd soms een schrijn neergezet of een „zoor”, een broodkast enz. De „kesse”, meestal aan den anderen kant, diende ter berging van linnengoed. Een „bordenrik” was ook aanwezig.

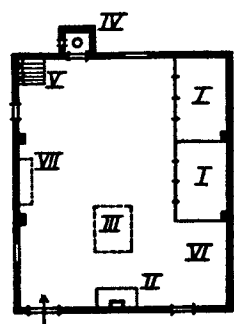

Fig. 50. Plattegrond van een Urker huis.

- I = bedstede.
- II = haardplaat.
- III = tafel.
- IV = fort.
- V = regenbak.
- VI = „voatoaren”.
- VII = „de kesse” (kabinet).

Een zoldering was er evenwel niet. De donkere ruimte onder het hoge dak, waar de netten werden gedroogd, lag open voor het gezicht. In plaats van den zolder had men „de balk”, die in geen enkel huis ontbrak. Ter versteviging van de constructie en om de daklast te dragen, had men nl. stijlen tegen de zijwanden geplaatst, telkens op bijna 2 m afstand van elkaar, en daarover lagen de balken ¹⁾. Er werd daarop allerlei weggezet, en ook de kerkstoof en de sierlijk uitgesneden mangelplank hingen er aan. Soms werd de balk met een paar planken verbreed, zoodat de turf er op „elœgd” kon worden. Daaruit is dan langzamerhand de zolder ontstaan, die echter nog lang den naam „de balk” bleef dragen.

Wat nu de plaats van den haard betreft, zoo hebben wij bij de huizen van Emmeloord op Schokland, die blijkens de op Urk opnieuw opgebouwde Schokker huizen nauw met de Urker verwant zijn, met een nog ouder stadium te maken. Hier bevond zich namelijk midden in de woning een stookgat in den grond. Eenige voeten daarboven hing een houten koker in trechtervorm, die den rook naar de ruimte onder het dak leidde. De rook verdween dan door twee tegenover elkaar geplaatste luchtgaten.

Ons thans tot de tweede vraag bepalende, nl. hoe de Urker boerenhoeve er heeft uitgezien, te dezen opzichte zijn de gegevens nog veel schaarscher. Wel meldt een notitie op de lijst der bezittingen van het St. Odul-

¹⁾ Men heeft hier dus te doen met de meer Friesche juktimmering en niet met de meer Saksische doorgeschoven timmering der balken.

phusklooster te Stavoren op 17 Augustus 1245, dat genoemd klooster dan een „grangia” op Urk bezit, maar dit bericht maakt ons niet veel wijzer.

Waarschijnlijk is het wel een soort schuur ter berging der tienden geweest, maar of er van deze kloosterschuur eenige invloed op het plaatselijke boerenhoeve-type is uitgegaan, moet als uiterst dubieus worden beschouwd.

Uit veel later tijd, nl. de 17e eeuw, wordt bericht, dat er op Urk 8 hooibergen in het dorp staan, hetgeen althans bewijst, dat er toen geen schuren op Urk waren, m. a. w. de Urker boerenhoeve was toen een „woonstalhuis” met nevengeplaatsten hooiberg. Den voor een verdere determinatie zoo gewichtigen stand der koeien worden we niet gewaar. Op een andere plaats staat — vrij laconiek — vermeld, dat de koeien „boven de groep” „in de schuur” staan; deze laatste is direct met de woning verbonden. Wat het woord „schuur” voor stal betreft, wij stuiten hier op een gelijk gebruik van dit woord, als in Groningen (zie Dykema, Proeve enz. Groningen 1851, blz. 639, en Piebenga, Die Entwicklung des Stallbaues am germanischen Bauernhaus, It Beaken I, 1939 blz. 147 v.). Deze mededeeling is verder voor te velerlei uitleg vatbaar, dan dat hieruit eenige conclusie getrokken zou kunnen worden. Ook het feit, dat bezitters van 1 koe deze, in de vorige eeuw, wel met den kop naar den muur in het achterhuis hadden geplaatst, zegt daartoe te weinig.

Omstreeks 1860 is er een Friesche stelp op Urk gebouwd. Thans heeft men het „bûthús” als keuken ingericht en de koeien hebben een nieuwe stalling gekregen: zij staan thans met de koppen naar de „golle”, het hooivak. Moet dit als een aanpassing aan Urker gewoonten beschouwd worden? Het is volkomen onzeker ¹⁾.

De derde vraag is dan ook niet op te lossen. Er valt alleen te zeggen, dat de overeenkomst met het z.g. Zuiderzeetype hoogstwaarschijnlijk niet groot is geweest; meer voor de hand zou liggen een samenhang òf met de oud-Friesche òf met de Zuidhollandsche boerenhoeve ²⁾ (zie het Kampereiland!).

¹⁾ De bewoner, die deze verandering heeft doorgevoerd, stamt echter uit Westfalen.

²⁾ Tegen de laatste pleit echter de juktimmering, misschien ook de uitdrukking „boven de groep”.

4. Het volksleven op Urk.

P. J. MEERTENS (met medewerking van J. C. DAAN)

Onder dezen titel zijn enkele aantekeningen bijeengebracht over zeden en gebruiken op Urk van vroeger en thans. In hoofdzaak is slechts datgene opgenomen, wat om de een of andere reden de aandacht verdient, in de eerste plaats, omdat het zich onderscheidt van zeden, gebruiken enz., zooals men die elders in Nederland vindt. Op volledigheid maken deze notities geen aanspraak. Ze werden in hoofdzaak in 1931 verzameld en zijn slechts hier en daar wat aangevuld.

1. De kleeding der Urkers.

J. C. DAAN

De kleederdracht der Urkers vertoont verwantschap met die der bewoners van Volendam en Marken, alsmede met de oude, thans in onbruik geraakte dracht der Hindeloopers; echter ligt deze verwantschap zoozeer uitsluitend in het beginsel van den opbouw en zoo weinig in het uiterlijk, dat zij op het eerste gezicht nauwelijks merkbaar is ¹⁾.

De mannen dragen een rood baaien hemd met een opstaand boordje, beffe genaamd, daarover een *ròmp* of *gezoendheid*, een gordel die met banden over de schouders hangt en van voren met bandjes wordt dichtgestrikt. Over den romp dragen ze 's Zondags een *lichtstriëpt boatjen*, in de week een donker, meest een blauw. 's Winters worden beide wel te gelijk gedragen. Het bovenste kleedingstuk is een zwart boatjen of *rökkien*. Het boatjen sluit met klappen over elkaar, met twee rijen knopen, het rökkien blijft van boven open, het heeft revers en sluit van onderen met een rij van drie of vier knopen. Om het hemdboord, dat met twee gouden of zilveren knopen gesloten wordt, dragen ze nog een opgerold zijden *doekien*, dat vastgehouden wordt in een gouden ring, meestal de verlofings- of trouwring. Verder een *ongerbroek*, een *tussenbroek* en een wijde en korte bovenbroek, die beneden de knie nauwer wordt en die ook door de Markers wordt gedragen. Deze broek wordt om het middel gesloten door twee groote zilveren knopen met Bijbelsche tafereelen bewerkt. Wie deze niet kan betalen neemt twee rijksdaalders, die dan denzelfden beeldenaar moeten dragen.

De kleur van de bovenste mannenkleeding is altijd zwart, de stoffen, waarvan ze gemaakt is, verschillen naar den tijd van het jaar en naar

¹⁾ (C. K. Elout), *In kleuren en kleeren* (Amsterdam, 1931), 17.

gelang de kleeven 's Zondags of in het werk worden gedragen. 's Zomers draagt men voor den Zondag wel een pak van *tubée*, een heel fijne, dunne, zwarte, wollen stof. Dikker dan dit is *sarrie* (serge). Midden in den winter draagt men een geheel pak van duffel (vroeger wel van *karzei* en *pijlaken*). Een enkele maal wordt wel een broek van laken gedragen, dikwijls bij een rökkien van sarrie. Het werkpak is veelal van *bommezij* (bombazijn) of pilo. De onderbaaitjes worden vervaardigd van *sieamoos* of *boatjesstriept*, gestreepte katoenen keperstoffen, de onderbroeken, die in het werk worden gedragen, maakt men dikwijls van een blauwe gekeperde stof, die den veelzeggenden naam draagt van *duvelsstaerek*.

Zoowel de mannen als de vrouwen dragen zwarte kousen (koesen). Men onderscheidt twee soorten: 1. die gebreid zijn met twee steken, twee naadjes (twee recht, twee averecht) en 2. *waerekieskoesen*, die in slangvormige figuren zijn gebreid. Vroeger werden, uitsluitend door visschers, ook wel *sprinkelde koesen* (zwart met witte stipjes) gedragen.

Door de week lopen de mannen op klompen, maar 's Zondags dragen ze hun *Suundese skoenen*, behalve wanneer het slecht weer of koud is. Dit zijn leeren pantoffels zonder veters en met een strikje voorop. Vroeger droeg men ook wel *gespen skoenen*, maar deze zijn verouderd.

Als hoofddekseel fungeert in den zomer een ronde hoed, een *viltjen*, en in den winter een *karrepoesien*. De karrepoes is een rond hoofddekseel van lamsvleel, dat uitsluitend op Urk en te Volendam bekend is. Volendammer karrepoezen hebben grover krullen en worden daarom op Urk geminacht. 's Winters is de karrepoes het hoofddekseel bij uitstek aan boord; hij waait niet af en kan met drie strikjes aan de achterzijde wijder of nauwer worden gemaakt. De prijs bedraagt ongeveer 8 à 9 gulden. Op Urk is maar één karrepoezenmaker meer, Albert Woord, die, bijgestaan door zijn vrouw, deze hoofddeksels vroeger voor heel de Urker en Volendammer bevolking vervaardigde. Uit de kleine lamsvellen moeten de stukken zoo gesneden worden, dat er karrepoezen van gemaakt kunnen worden, wat een moeilijk werk schijnt te zijn. Die voor Volendam maakt Woord ook van glad bont (geitenvellen). Nu de bejaarde Woord dit werk heeft neergelegd, is er niemand, die zijn taak overneemt, zoodat de karrepoes binnen afzienbaren tijd zal zijn verdwenen. De vraag naar de karrepoezen vermindert echter ook sterk, ze zijn voor een visscher te duur. Het is heel wat goedkooper om een gewone pet te dragen ¹⁾.

Het viltjen is een zwart, tamelijk laag bolhoedje, dat 's Zondags wordt gedragen, maar meer en meer uit de mode raakt. Dit hoofddekseel is onder denzelfden naam ook op Marken bekend.

De vrouwen dragen over het hemd een borstrok, de zoogenaamde *ongerborstrok*. Deze is van gestreepte stof, de mouwen zijn echter zwart. Ze zijn

¹⁾ Zie Woordenlijst i. v. karrepoes.

van zijde of fluweel, reiken tot even boven den elleboog en blijven uit de bovenkleeding altijd zichtbaar. Over dezen borstrok dragen ze het *middelde*, een soort corset van rood of blauw damast. Het loopt van voren uit in twee *tippen*, lange, smalle punten, om den buik te beschermen, en wordt met een veter dichtgeregen. Van achteren zitten er een of meer rollen aan vast, *wòrst* genaamd, die dienen als een soort „queue de Paris”. Een dergelijk rijglijf wordt ook door de Marker vrouwen gedragen. Als het damast van het middelde wat verkleurd is, wordt het opnieuw overtrokken of er wordt een stuk gezet op het gedeelte dat het geheele lichaam omsluit, dus tusschen de armsgaten en de tippen. Zoo’n stuk heet een *lindebindjen*.

De *kraplappe*, die over het middelde heengaat, bedekt dit geheel, behalve een klein gedeelte onder de armen. De kraplappe (die van de meisjes heet *krepleppien*) bedekt schouders, rug en borst geheel; het schoudergedeelte is opgevuld. De kraplappe is van de meest verschillende kleuren, ook wel bont, veelkleurig gestreept, geruit, gebloemd of met moesjes bewerkt. In het midden is ze versierd met borduursel (het *artjen*), soms met de naamletters van de draagster er onder, maar dit is tegenwoordig weinig meer gebruikelijk. Over de kraplappe wordt soms ’s Zondags nog een jakje (*liffien*) of een bovenborstrok gedragen, met korte mouwen. Deze beide kleedingstukken verschillen alleen in de stof, waarvan ze gemaakt zijn. Het *liffien* is van sarrie, de bovenborstrok van tubée. Bovendien heeft de bovenborstrok breede opslagen op de mouwen, *munsters* genaamd. Rond den vierkanten hals van het *liffien* zit een beleg. Is dit van zijde, dan heet het *strik*, is het van hetzelfde goed als het *liffien*, dan noemt men het *lint*.

De overrok is van zwarte, de onderrok dikwijls van blauwe stof. ’s Winters dragen de vrouwen drie rokken over elkaar. Een enkele maal gebruikt men voor den bovenrok laken. Slechts zeer zelden werd een bovenrok gedragen van *zuvenkleurd striept*, een stof met strepen in verschillende kleuren, waaronder veel wit en rood.

In den rouw droegen de vrouwen vroeger een *skort* van sarrie, een zeer ruim-geplooid rok, die ook bij plechtige gelegenheden als het H. Avondmaal wel werd gedragen. Bij de begrafenis werd deze over het hoofd geslagen en voor het gezicht bijeen gehouden, zoodat de vrouw dan niets meer zien kon en door een van de mannelijke naaste familieleden geleid moest worden.

Tenslotte dragen de vrouwen over den bovenrok nog een *boezel*, een schort. Polsmouwen ¹⁾ worden slechts een enkele maal, meest naar de kerk, gedragen.

Zoowel ’s Zondags als door de week worden zwarte schoenen of *meulen* gedragen. Meulen ziet men ook bijna niet meer.

De hoofdbedekking der vrouwen bestaat uit een zwarte met wit

¹⁾ Th. Molkenboer, *De Nederlandsche nationale kleederdrachten* (Amsterdam, 1917), 200.

gestikte ondermuts (een *ongermusse mit 'n lintjen*), waarover het oorijzer wordt gedragen, dat in de week van zilver, 's Zondags van goud is. Dit *oorezer* is aan de schelpvormig verbreedde zijkanen duidelijk zichtbaar door de witte overmuts heen, de *ulle* die het geheele hoofd nauw omsluit. De knop, waarin het oorijzer eindigt, drukt dicht bij den mond een kuilte in de wang, tengevolge van de veering van het ijzer. De *ulle*, die uitsluitend op Urk wordt vervaardigd, heeft van achteren eenige ruimte voor berging van het haar. Bij rouw wordt dit achterste gedeelte bedekt met een zwart mutsje, *dessien* geheeten. Dit bestaat uit een strookje tubée, dat is ingehaald. Ook draagt men bij rouw nog wel op de *ulle* een strooien hoed (*oedjen*) met zwart lint geboord, met een smallen rand, die van voren schuin en van achteren steil is opgeslagen. Vroeger werd het oedjen ook nog wel bij andere gelegenheden gedragen. Was men niet in den rouw dan was de rand van lichte gebloemde stof. De *ulle* eindigt van voren in een kanten strook, die vaak saffraangeel is gekleurd en waar de *toppe*, het als pony afgeknipte voorhaar onderuit komt. Tegenwoordig draagt men dit voorhaar hoe langer hoe meer als een rol teruggeslagen.

Als halssieraad draagt men een ketting van enkele snoeren kleine, doorschijnende granaatkralen, met een gouden slot van achteren in den nek gesloten. Vroeger droegen de vrouwen roode kralen en een rood lint boven aan den boezel, ook wel een lintje aan de ongermusse, maar dit alles is in onbruik geraakt.

De kinderkleeding is bijna geheel gelijk aan die van de volwassenen ¹⁾.

Over de kleeding in vroeger tijd is maar weinig bekend. In een brief van 1665 ²⁾ vinden we het signalement van twee vrouwen, wier aanhouding verzocht wordt omdat ze vermoedelijk schuldig zijn aan den moord op een kraamkind. Dit signalement luidt als volgt: . . . „soo ist dat wij die van de gerichte hebbende metterdaet tot ons misnoegen bevonden, dat twee vrouws-persoonen, wair van de eene Lijsjen Jansdr. out ontrent de 45 à 46 jaaren met cleijne haijrbochjes bij haar hoofd, op haar hoofd een Enckhuijser muts en gecleet met een borstrock, helder van gedaante, ende de tweede Gaer-truijd Albertsdr. out ontrent de 21 jaaren rootachtig van gedaante, met geheel roodt haijr, na der Enkhuijser wijse met vluchten op haar hoofd en mede met een borst gekleet . . .”

Havard ³⁾ geeft van de kleeding slechts een zeer beknopte beschrijving, waaruit in ieder geval blijkt dat de dagelijkse kleeding in zijn tijd wel iets kleuriger was dan tegenwoordig, vooral wat de vrouwenrokken betreft. De hoofdbedekking van de vrouwen moet in zijn tijd geheel anders zijn

¹⁾ T. a. p., 200, 201; D. J. van der Ven, *Onze Nederlandsche jeugd in nationale dracht* (Haarlem, 1929), 22 vlgg.

²⁾ Collectie Sypesteijn no. 34 Alg. Rijks-archief, 's-Gravenhage.

³⁾ Henry Havard, *La Hollande pittoresque. Voyage aux villes mortes du Zuiderzée* (Paris, 1874), 299, 300.

geweest. Voor de meisjes vermeldt hij een kleine muts met een dubbel zwart lint, voor de vrouwen een groote met een enkel lint. De bedoeling van zijn beschrijving wordt eerst duidelijk door het plaatje dat er bij gaat. Bij de meisjes houdt het lint de muts als het ware op het hoofd vast, bij de vrouwen heeft de muts een groote ruimte boven het hoofd. Het lint snoert deze muts in, ongeveer daar waar het hoofd ophoudt. Zij wordt bevestigd met twee gouden spelden.

Allan ¹⁾ vertelt van deze muts slechts dat zij eigenaardig is en alleen op Urk inheemsch. Hij vermeldt tevens, dat het Noordhollandsche oorijzer op Urk niet gedragen wordt, maar dat het haar opgestoken wordt met twee groote zilveren spelden, met groote ronde knoppen ²⁾.

2. Volksreligie en geestenwereld.

De volksreligie der Urkers onderscheidt zich niet noemenswaard van die der visschersbevolking in andere streken van ons land. Dwergen en aardmannetjes komen op dit vlakke eiland niet voor, evenmin witte wieven en weerwolven. Een halve eeuw geleden geloofden de visschers nog aan de zeemeermin, wier zingen een voorteeken van storm was. Het rijmpje

Wanneer de meeremin
haar zoete stem doet hooren
dan neemt de skipper in
zijn zeiltjes van tevoren.

is blijkbaar afkomstig van de groote vaart, waar men in geval van een op handen zijnden storm de zeilen tijdig moest innemen.

De *nachtmerrie* kwelt hier alleen de menschen, nooit het vee. Het afweermiddel is hier, als elders, de schoenen of klompen met het achtereind naar het bed te zetten.

Opvallend levendig is op Urk het geloof aan *heksen*. Wel worden niet meer, als in 1875, niet minder dan twee en tachtig vrouwen als zoodanig aangewezen ³⁾, maar haar aantal is nog steeds aanzienlijk. Een oudere vrouw met een eenigszins spitse neus of kin loopt ernstig gevaar, alleen om deze eigenschappen als heks te worden aangezien. De kollen of tooversen, zooals ze hier genoemd worden, komen te middernacht samen en gedragen zich ook overigens geheel op dezelfde wijze als haar zusters elders in deze landen. Vele zijn de verhalen van beheksingen; een enkele voorbeeld volsta. Een man hoorde zijn moeder zeggen, terwijl ze over de wieg van zijn kind stond

¹⁾ F. Allan, Het eiland Urk en zijn bewoners (Amsterdam, 1857), 30.

²⁾ Verder zie men nog: R. W. P. de Vries Jr., Nationale kleederdrachten. Urk (Boon's magazijn, 1907, I, 13); dez., Dutch national costumes (Amsterdam, 1930), 14; J. le Francq van Berkhey, Natuurlijke historie van Holland (Amsterdam, 1769—1779), 3 (2e stuk), 1013.

³⁾ J. W. Lieftinck, Een reisje naar Urk (Volksalmanak voor het jaar 1875, uitgeg. door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen), 162.

gebogen: „Je moet er toch an!“. Hij ging met zijn vrouw vroeg naar bed en sloot de deur. Om twaalf uur 's nachts klopte de oude moeder, die naast haar zoon woonde, bij dezen aan en smeekte om binnen te worden gelaten; ze wilde haar kleinkind goeden nacht zeggen. De man liet haar ondanks haar smeecken niet binnen. Den volgenden morgen vond hij zijn moeder geworpd op bed liggen. De duivel moet nu eenmaal een slachtoffer hebben!

Ook vele mannen op Urk — aldus een tachtigjarige visscher — staan met den Satan in verbinding, al omgeven ze zich met een vromen schijn, zitten vooraan in de kerk en komen zelfs aan het Avondmaal. Onder de toelating Gods heeft de Satan macht over de menschen.

Het is nog niet zoo lang geleden, dat er Urkers waren, die den Duivel persoonlijk gezien hadden, als een groote, witte of zwarte gedaante of als een gestalte zonder meer. Een jongen, die 's avonds aan boord ging, zag een klein hondje loopen. Hij nam het in zijn armen, maar het werd steeds grooter en zwaarder, tenslotte zoo groot als een kalf, zoodat hij het met schrik van zich wierp. Het dier bleef hem naloopen tot hij aan boord was; het was natuurlijk de Duivel.

Het is gevaarlijk met hem te spotten. Dat hebben eens vier Urker jongens ondervonden, die 's nachts aan boord zouden „kokken“ ¹⁾. Het menu bestond uit aardappels, kool en worst. Toen de worst verdeeld zou worden, vroeg er een: „Zou de „ouwe man“ ook niet een indjen lusten?“ „As ie zin et, zal ie wê kommen“ was het antwoord, en de worst werd in vijf partjes gedeeld. Opeens ontstond een geweldig geraas en gerommel op de plecht, dat pas een eind nam toen het daglicht aanbrak. Vol schrik en vrees kropen de jongens in de kooi. Den volgenden morgen vonden ze alles overhoop gehaald en de vijfde portie worst bleek verdwenen. Ze hebben sindsdien nooit meer met den Duivel den spot gedreven.

De Duivel kon je in het bezit stellen van een wisseldaalder. Je moest dan eerst een zak zien te krijgen, met een lang stuk touw en een kat. De kat ging in den zak en het touw er omheen, zoo stijf mogelijk aangetrokken en met zooveel knopen er in, als er maar bij mogelijkheid in konden worden gelegd. Dan ging je 's nachts tusschen twaalf en een uur met dien zak naar een driehoekig stuk land, en dan riep je: „Wie wil er een katte 'koopen?“ Dan verscheen onmiddellijk de Duivel en zei: „Ik koop geen kat in de zak“. Dan moest je antwoorden: „Koop mij dan!“ „Nou“, antwoordde de Duivel dan, „wat moet ik voor je geven?“ „Een wisseldaalder!“ Een wisseldaalder is een daalder, die altijd in je zak blijft zitten, al geef je hem ook honderd keer uit. Zoo'n wisseldaalder gaf de Duivel je dan, en als je hem dan den zak had gegeven, moest je zien dat je in huis kwam vóórdat hij de knopen had losgemaakt, want anders nam hij je mee ²⁾.

¹⁾ *Kokken* noemt men het eten koken 's nachts aan boord, als de schuit aan den wal ligt.

²⁾ Over den wisseldaalder vgl. K. ter Laan, *Nederlandse overleveringen*, II (Zutphen, 1932), 19—25 en de aldaar aangehaalde litteratuur.

Ook *spoken* zijn op Urk geen onbekende verschijning. Een bekend spook was vroeger „het domineetje”. Twee Urker visschers lagen eens met hun schuit te Harlingen, toen een man bij hen aan boord kwam en vroeg of hij met hen mee mocht. Weldra bleek hij een vluchteling te zijn, en toen de visschers merkten dat hij nogal wat geld bij zich had, besloten ze hem daarvan te berooven. Vervolgens deden ze hem op het Grint, een zandbank voor Harlingen, uitstappen, waar hij met het opkomen van den vloed jammerlijk verdronk. Later kwam het uit, dat de man een dominee was geweest. Telkens nu wanneer de visschers thuiskwamen, zat hij bij hen op de vuurplaat in het hoekje van den haard, en verscheidene ouden van dagen, o. a. de grootmoeder van onzen zegsman, hebben hem daar zien zitten ¹⁾).

Wanneer een man wat spoedig na den dood van zijn vrouw hertrouwde en omgekeerd, kwam de overleden vrouw of man wel eens spoken, maar zoo'n spook zagen slechts weinigen. Een buurvrouw van onzen zegsman zag diens overleden moeder, nadat zijn vader betrekkelijk kort na haar dood hertrouwd was.

Het voorgevoel. Algemeen verbreid is ook hier, als overal elders in en buiten onze grenzen, het geloof in het *voorgevoel*, elders voorspook, voorspooksel, voorloop, maar hier *vuurbereidege* (voorbereiding) genoemd: een hoor- of zichtbare, soms ook op andere wijze gedane aankondiging van een toekomstige gebeurtenis, in de meeste gevallen van een sterfgeval. Zij, die met den helm zijn geboren, kunnen een vuurbereidege zien; daarom waren dokters en vroedvrouwen oudtijds fel op het bezit van een helm. Verkochten ze dezen, dan kon het met den helm geboren kind vuurbereideges zien, maar ingeval de helm verbrand werd, bezat het deze gave niet. „Ouwe Louwe, van Berentjen”, die omstreeks 1880 gestorven is, moest midden in den nacht van het bed af en den weg op, waar hij dan voor de deur van wie sterven ging de baar al zag staan, temidden der menschen die aan den rouwstoet zouden deelnemen. Ook een afslager van het eiland, die voor ongeveer dertig jaar stierf, en enkele oude inmiddels eveneens gestorven vrouwen hadden deze gave. Een van hen zag een lijkstatie van de haven komen en een bepaalden weg volgen, denzelfden weg, dien de lijkstoet inderdaad enkele dagen nadien volgde. Anderen zagen een schuit omslaan en de inzittenden verdrinken, wat eveneens uitkwam.

Ook zij die niet speciaal den naam hadden, de gave der vuurbereidege te bezitten, zagen soms een voorspook. Omstreeks 1890 werd een Urker 's nachts wakker en hoorde in de kamer naast hem, waar zijn zuster en zwager sliepen, zijn schoonvader Psalm 90 en nog een anderen psalm voorlezen. Psalm 90 wordt op Urk bij alle begrafenissen voorgelezen. Zijn zuster was destijds in het begin van haar zwangerschap. Het kind dat ze ter wereld bracht, stierf na negen dagen, en bij de begrafenis las de schoonvader inderdaad de beide psalmen voor.

¹⁾ Vgl. S. Franke, *Sagen en legenden rond de Zuiderzee* (Zutphen, 1932), 19: Het domineetje van Urk.

3. Kinderspelen.

Groot is het aantal kinderspelen op Urk, ofschoon niet grooter dan in andere streken van ons land. We laten hier slechts die spelen volgen, die in een of ander opzicht, meestal wat de begeleidende melodie betreft, afwijken van den algemeen gangbaren tekst of spelwijze. Daarbij is de in-deeling gevolgd van De Cock en Teirlincks *Kinderspel en kinderlust in Zuid-Nederland*.

a. Loopspelen.

Echte loopspelen zijn: krijgertje, dat hier *kip* heet. Degene, die „hem is” „zit an kip”. De kinderen staan in een rij en loopen tegelijkertijd over, waarbij er één moet worden „getikt”. Deze is dan op zijn beurt „an kip”. De vrijplaats wordt aangeduid als: kip an 'et eus; kip an de boom; kip an 'et öffen, enz. Als men tikt, zegt men: les! Het spel onderscheidt zich overigens niet van het krijgertjesspel, zooals dat elders wordt gespeeld.

Een ander krijgertjesspel is: *schrok gezien*. Een jongen, die schrok is, loopt weg naar een boom, een huis enz. De andere jongens verspreiden zich in alle richtingen, maar komen stuk voor stuk terug en moeten nu trachten bij „an” te komen en dan „schrok gezien!” roepen. Ben je bij „an”, maar heb je dat nog niet geroepen, dan kan schrok je nog „'n lessien geven”, d. w. z. tikken. Dit spel wordt ook wel aldus gespeeld: Een van de jongens verstopt zich en de anderen gaan hem zoeken. Zoodra hij gezien is, roept degene, die hem het eerst zag: „schrok gezien!”. Schrok moet nu probeeren een van de jongens drie tikken op den rug te geven vóór deze de schuilplaats heeft bereikt. Deze is dan op zijn beurt schrok en moet zich verstoppen.

Nog een ander loopspel is *sjirt*, voluit: *sjirt 'm an de lange rij* (van *sjirren*, *scheren*: opvangen, den weg versperren). Het spel wordt als volgt gespeeld. Een der jongens wordt door een aftelrijmpje aangewezen om de anderen te vangen. Heeft hij er een gepakt, dan geven ze elkaar de hand en trachten samen een derde te vangen. Elke jongen, die gevangen wordt, sluit zich bij de rij aan. Aangezien dit spel in een beperkte ruimte wordt gespeeld, blijft er voor de laatst overgebleven jongens tenslotte geen hoekje meer over om te ontsnappen. In plaats van *sjirt* zegt men ook wel *skirt*.

Koffeman vermeldt nog het refrein: *Lank eut, riegeleut, al de kiengertjes binnen de breut* — dat gezongen werd door de kinderen die hand aan hand een lange rij vormen en onder het zingen van dit refrein langs de straten gingen. Het is tegenwoordig onbekend ¹⁾.

b. Loop- en bergspelen.

Verstoppertje of wegkruipertje, dat vooral een meisjesspel is, heet op

¹⁾ K. Koffeman, Het Urker taaleigen (Taal- en Letterbode, VI, 1875), 37.

Urk *kriegertjen doen*. Die „hem is” mag niet kijken en moet tot vijftig tellen voordat hij de kinderen, die zich intusschen verstopt hebben, mag gaan zoeken. Er wordt het volgende bij gevraagd en geantwoord:

Meus, meus, woar piep je duur?
Duur alle goaten.
'Oe lang 'ei je al 'epiept?
Zuven joar.
Woar 'ei je al die teed 'ezeten?
In de 'ooge boomen.
Wat 'ei je doar 'edoon?
Pannekoeken 'ebakt.
Piep nog ers?
Pieieiep. ¹⁾

Reeds Kiliaan kende dit spel onder den naam *Piep-muys*.

Een speciale vorm van verstoppertje spelen is *Jan Plak-an*. Bij dit spel gaan de kinderen op een rij staan en tellen af tot een bepaald getal. Wie dat treft, „is hem”. De anderen vliegen weg, verstoppen zich en moeten probeeren terug te komen aan denzelfden muur, waar tegen ze gestaan hebben. Degene die „hem is” moet den muur vast blijven houden. Zoodra hij iemand ziet, roept hij: Een, twee, drie, Jan gezien. Dit kind „is hem” dan.

Verlos is een jongensspel. Twee partijen staan, gelijk in sterkte, tegenover elkaar. Een aftelrijmpje bepaalt wie zich het eerst mogen verstoppen. Een van de jongens, die zich verstoppen, blijft aan de „verlospoal”. De anderen moeten nu probeeren ongezien den paal te bereiken en den daar staanden jongen een tik te geven. Worden ze door de tegenpartij gevangen, dan moeten ze ook aan den „verlospoal”, tot alle jongens zijn opgespoord. Is er nog één vluchteling over, dan schreeuwt het heele koor aan den paal: Verlos me nou, verlos me nou! Komt dan onverwachts de laatste jongen tevoorschijn en gelukt het hem, de rij te raken en Verlos! te roepen, dan stormen ze allen weg en moeten dan opnieuw worden opgespoord.

c. Loopspeken met ronde.

Het spel van de koningsdochter heeft hier den volgende tekst:

Wie zit er in de gouwen ketel,
wie kan naeien,
wie kan braeien,
wie kan gouwe poppetjes naeien?
Vrouw, heb je ook 'en keultjen vuur?
Nee? Dan zal ik naar de diender loopen,
diender zal je kop afstroopen,
diender zal je kōp afslaan.
Eén kind kan meegaan ²⁾.

¹⁾ A. de Cock en Is. Teirlinck, Kinderspel en kinderlust in Zuid-Nederland (Gent, 1902—1908).

²⁾ T. a. p., I, 160.

Dit lied wordt in het Hollandsch gezongen (behalve „keultjen”). Het spel wordt op de gebruikelijke wijze gespeeld.

Tot dezelfde groep behoort: *Blauwe bloempjes in de kring*. Eén meisje gaat in het midden van den kring der andere meisjes staan en loopt in de rondte tot ze voor een der meisjes stilstaat. Deze is dan haar opvolgster. Er wordt bij gezongen:

Blauwe bloempjes in de kring.
't Is zoo'n mooie gouwe ring.
Gouwe ring met kransen ¹⁾.
Juffrouw die moet dansen.
Juffrouw die moet stille staan,
driemaal in de rondte gaan.
Juffrouw die moet knielen,
d'een of d'and're kiezen,
dat zal zijn,
dat zal zijn,
dat zal (Jannetje de Boer) wel zijn.

Het lied herinnert op menige plaats aan het *Roozen dans liedt*, dat in de zeventiende eeuw in Vlaanderen bekend was en waarvan men een tekst vindt in het *Haerlems oudt liedtboek* (1716) ²⁾.

Verwant aan dit spel is *Entrez, entrez*, dat op dezelfde wijze wordt gespeeld.

Entrez, entrez,
wie gaat er mee
naar 't endjen van de Zuiderzee?
Wie zal 'et wezen,
ik of jij,
jij of ik?
Juffrouw Jantje loopt over de dik.
Zie daar gaat ze strijken,
strikkies op d'r mouwen,
gouwen ringen trouwen.
Dat doet ze maar om d'r lieven man
die ze vanavond zoenen kan.

Tot dezelfde groep behoort:

Er liep een meisje langs de straat,
al met een mandje eieren.
Die falderietsie diefaldera. (2 ×)
Ze liep het straatje nog even rond
of zij haar eieren verkoopen kon.
Die falderietsie diefaldera. (2 ×)
Ze koos een meisje uit de kring.
Ze zei: ben jij mijn lieveling.
Die falderietsie diefaldera. (2 ×)

¹⁾ Variant: 't Is zoo mooi als zulveren ring. Zulveren ring met kransen.

²⁾ Vgl. D. J. van der Ven, *De stervende folklore der Zuiderzee* (De Zuiderzee, Amsterdam, 1932), 137.

Ze gingen samen naar Amsterdam,
 ze kochten daar een boteram.
 Die falderietsie diefaldera. (2 ×)
 Ze gingen samen weer naar huis,
 ze gingen zitten bij 't fornuis.
 Die falderietsie diefaldera. (2 ×)
 Ze namen afscheid van elkaar,
 met een handkus afgedaan.
 Die falderietsie diefaldera. (2 ×)

Lied en spel zijn echter van elders afkomstig; een onderwijzeres uit IJmuiden heeft ze ongeveer twintig jaar geleden op Urk geïmporteerd. Een ander loopspel met ronde is:

Er waren eens drie Joden,
 er waren eens drie Joden,
 er waren eens drie Joden.
 De eerste heette Abram, (3 ×)
 de tweede heette Isak, (3 ×)
 de derde heette Jacob. (3 ×)
 De eerste liep met lucifers, (3 ×)
 de tweede liep met schoenesmeer, (3 ×)
 de derde liep te (h)uilen. (3 ×)
 Waar zijn ze nu gebleven? (3 ×)
 Al op het Joodse kerkhof. (3 ×)
 Nu zijn ze al weer opgestaan. (3 ×)

De meisjes staan bij dit spel in een kring, drie van haar loopen er omheen. Wanneer ze zijn gekomen aan den regel: Waar zijn ze nu gebleven? gaan deze drie meisjes achter drie andere zitten, die dan haar plaats innemen.

Nauw verwant met dit spel is: *Krui, kruiwagentje*, dat ongeveer zeventig jaar geleden op het eiland is ingevoerd door de eerste bewaarschooljuffrouw, die uit Friesland afkomstig was:

Krui, kruiwagentje,
 krui dan maar voort.
 Ik heb zoo'n aardig wagentje,
 dat mij toebehoort.
 Waar zal ik het zoeken?
 Hier in alle hoeken.
 Hier in alle straten.
 Maar ik weet niet waar.
 'k Heb het al gevonden,
 'k ben het al voorbij.
 Kom hier mijn lieve lammetje,
 kom achter mij ¹⁾.

Dit spel wordt aldus gespeeld: Een aantal meisjes loopt in een rij achter elkaar terwijl ze elkaar aan den tip van de schort vasthouden. Eén

¹⁾ Vgl. J. van Vloten, *Nederlandsche baker- en kinderrijmen*, 4de druk (Leiden, 1894), 114; *Driemaandelijksche Bladen*, VIII, 86; VI, 9.

der meisjes loopt buiten den kring der andere en neemt bij den voorlaatsten regel een der andere achter zich mee, totdat er geen meer over is.

d. Loop- en sprookjesspelen.

Het spel van wolf en schaap luidt als volgt:

'Erder, laat je skapies gaan!
Ik durf niet!
Van wie niet?
Van de weerwolf niet!
De weerwolf zit gevangen
tusschen twee ijzeren tangen,
tusschen de zon en de maan.
'Erder, laat je skapies gaan!¹⁾

e. Werpspelen.

Knikkeren heet *knikkelen*. Het knikkerspel op Urk onderscheidt zich van dat van den vasten wal in de eerste plaats daardoor, dat de inzet niet uit knikkers bestaat, maar uit knopen (bij de jongens) en uit centen (bij de ouderen), die dan opgezet worden in den grond. Zelfs volwassen mannen spelen dit spel nog wel.

Men knikkert „*op klink*” of „*op striep*”. „*Op klink*” wordt door twee, drie of vier jongens gespeeld. Deze trekken met een stokje een kring op den grond, die een diameter heeft van ongeveer 1 m. Dan zet men vier knopen (of centen) rechtop in den grond, zoodat ze een kruis vormen:

Op een paar meter afstand van de „klink” wordt een streep getrokken, de „meet”. Door munt of kruis op te gooien, bepaalt men wie mag beginnen. De eerste speler plaatst nu zijn knikker, die hier esseloar heet, tusschen den wijsvinger en den knokkel van den duim en schiet zijn esseloar weg tot dicht bij de klink, zóó dat hij bij zijn tweede beurt den knoop, die het dichtst bij de meet staat, omver of uit de klink kan schieten. De anderen trachten eveneens hun esseloar in een gunstige positie ten opzichte van de meet te krijgen. Wie binnen de klink komt, is „er of”, d. w. z. hij mag niet verder aan het spel meedoen, zoolang er nog knopen opstaan.

Men neemt daarbij twee regels in acht. Tevoren wordt onderling uitgemaakt, welke regel voor een bepaald spel zal gelden. Speelt men „er of, op zak”, dan plaatst de jongen, wiens esseloar in de klink komt, deze „op de zak”, een plaats die in de volgende figuur met een X is aangegeven.

¹⁾ Vgl. De Cock en Teirlinck, t.a.p., I, 208; Van Vloten, t.a.p., 123, 124; Driem. Bladen, VI, 5.

Wordt echter de tweede spelregel, „er of, er of, in doadelijk doppen”, toegepast, dan mag de jongen, wiens esseloar in de klink komt, of door die van een der andere spelers wordt geraakt, niet verder aan het spel deelnemen.

Hebben alle jongens hun beurt van de meet af gehad, dan probeeren ze om beurten een der opgezette knopen of elkaars esseloars te raken, ten einde de knopen te winnen of elkaar van deelneming aan het spel uit te schakelen.

Gelukt het, een knoop te raken, dan moet deze nog binnen de klink „kruis” liggen; ligt hij nl. „munt”, dan moet hij opnieuw opgezet worden. Ligt de knoop buiten de klink, dan mag hij buit worden gemaakt, óók al ligt hij munt. De winnaar mag dan nogmaals schieten en probeert dan een van zijn tegenstanders te raken. Lukt dit, dan heeft hij „op z’n fel gezeten”. Het spel gaat door tot alle vier knopen geraakt en gewonnen zijn. Men behoeft niet steeds te schieten, maar mag ook zijn esseloar een willekeurige plaats geven. Dit heet dan „zetten”.

Wordt „*op striep*” gespeeld, dan plaatst iedere jongen één knoop, of wanneer het spel maar door twee jongens wordt gespeeld, twee knopen, die op de volgende wijze moeten staan:

○ ○ ○ ○

Van de meet af kiest men weer positie en probeert de knopen te raken. De laatste knoop mag echter niet geraakt worden voordat een der deelnemers geraakt is, waarbij een knoop wordt betaald voor het raken van zijn esseloar. Raakt een andere jongen op zijn beurt dengene, die al drie knopen omver heeft geknikkerd, dan ontvangt de eerstgenoemde vier knopen.

Bij het „*op striep*” spelen worden er dus veel meer knopen gewonnen of verloren dan bij het „*op klink*” spelen. Als regel geldt echter bij beide spelen, dat degene, die geraakt wordt, zijn reeds verworven winst aan zijn overwinnaar afgeeft.

De esseloar is een kostbaar bezit. Een botten esseloar, d. w. z. een esseloar van elpenbeen, is voor geen vijftig knopen te koop. Ook de esseloar, die uit een limonadeflesch komt, is een begeerenswaardig bezit. De esseloar moet zuiver rond zijn, niet te licht, en bovendien moet hij passen op den knokkel van den jongen, waarvoor hij bestemd is. Een kleine jongen kan niet spelen met een grooten esseloar, en omgekeerd.

Het knikkeren om centen is op Urk bij politieverordening verboden, maar dit verbod werd althans in vroegere jaren veelvuldig overtreden.

Was het weer te slecht om te knikkeren, dan gingen de jongens *koegelen*. Twee, drie of vier jongens probeerden elkaars *koegel* (knikker) te raken. Werd een koegel geraakt, dan moest de eigenaar een knoop of ook wel een

tinkel (een kleinen kinkhoorn) afstaan. In plaats van koegels speelde men dit spel ook wel met ronde steenen. Het is thans in onbruik geraakt.

Men had glazen, steenen en ijzeren koegels. Hun diameter bedroeg ongeveer 5 cm.

Als werpspelen met centen kent men op Urk *span-je* en *strep*.

Span-je speelt men als volgt. Dicht bij een schutting teekent men de omtrekken van een huis:

De jongens, die aan dit spel meedoen, gooien nu om beurten een knoop of een cent tegen de schutting en trachten dien in het vierkant te doen neerkomen. Lukt dit, dan mogen ze de reeds neergegooide (maar dus buiten het vierkant gevallen) knopen of centen oprapen. Komt degene, die het eerst aan de beurt is al dadelijk „in 'et 'eus”, dan ontvangt hij van iederen medespeler een knoop of een cent. Komt de tweede speler met zijn knoop zoo dicht bij dien van den eersten speler, dat hij met uitgespreide vingertoppen den afstand kan overspannen (vandaar de naam van het spel!), dan mag hij dien knoop oprapen en nogmaals gooien.

Strep wordt aldus gespeeld: Men trekt op den grond een vierkant van 5 bij 5 cm:

De spelers moeten nu probeeren hun centen in dit hokje te gooien van een „meet” af, die twee à drie meter vóór dit hokje ligt. Gooien ze boven de streep, dan zijn de centen voor den eersten winnaar, die in het hokje gooit. Hebben ze allen „opgegoooid”, dan mag de speler, die in het hokje zit, of — indien deze er niet is — degene, die het dichtst bij de streep heeft gegooit, het eerst „oprammelen”, d. w. z. alle centen in de handen schudden en weer laten vallen. Wat kruis valt, is dan voor hem, wat munt valt, is voor de volgende spelers, die ook elk op hun beurt mogen „oprammelen”. Bij dit spel kan het dus voorkomen dat de slechtste „gooiers” door hun fortuinlijk „oprammelen” de meeste centen in de wacht sleepen.

Strep wordt doorgaans door grootere jongens gespeeld, soms ook wel door mannen. Ook dit hazardspel is bij politieverordening verboden.

Een eigenaardig, thans geheel in onbruik geraakt werpspel was het *pierewippen*. Het werd door twee of meer kinderen gespeeld, nl. een partij die opgooide en een partij die ving.

Men groef een kuiltje van ongeveer 25 cm lang en 10 cm breed in den grond en legde dwars daaroverheen een ronden stok, den ruulstok, die ongeveer 25 cm lang was. Vervolgens werd de ruulstok met een anderen, twee keer zoo langen stok opgewipt en zoo ver mogelijk weggegooit. Kon de

tegenpartij den ruulstok in de vlucht opvangen, dan was het haar beurt om op te gooien. Lukte dit haar niet, dan moest ze probeeren den langen stok, die dwars over de „kule” werd gelegd, met den ruulstok te raken. Mislukte ook dit, dan nam het kind, dat aan de beurt was, den ruulstok en sloeg dezen met een harden klap van den langen stok ver weg. Het riep daarbij: twintig stokken, wat beteekende: de ruulstok ligt op een afstand van 20 lange stokken van de kule af. Wanneer de tegenpartij dit in twijfel trok, werd de afstand nagemeten. De partij die het eerst een vooraf bepaald aantal (b.v. 200) „stokken” bezat, kwam als overwinnaar uit den strijd te voorschijn en mocht „wegsteken”. De winnaars trokken dan met den langen stok een streep in het zand tot de plek, waar de stokken werden verborgen. Daar werd aan het einde van de streep een groote kring geteekend en vervolgens werden de beide stokken in de nabijheid van dien kring verborgen. De tegenpartij moest nu, de streep volgend, de stokken trachten te vinden, daarbij op het goede spoor gebracht door de kreten „mager” of „vet”, al naar gelang ze minder dicht of dichter bij de bergplaats was. Waren de beide stokken gevonden, dan begon het spel opnieuw.

Toen Urk bestraat werd, omstreeks 1910, kwam aan dit spel, dat vroeger zeer in trek was bij de jeugd, een einde.

f. Bruggespelen.

Als *bruggespelen* kent men:

Skellevissien doorgaan, kabbelouw zal stilstaan. Twee kinderen vormen met hun armen een brug of een poort, waaronder de anderen door moeten gaan. Men onderscheidt drie standen van de armen, ster, maan en vuur geheeten, d. w. z. naar boven gericht, horizontaal en schuin naar beneden gericht. Bij vuur wordt dus een der kinderen gevangen.

Verder: Kruip nageltje, kruip vogeltje, kruip onder mijn gebied. Dit kan maar door vier kinderen (meest meisjes) gespeeld worden; het eene paar moet eerst onder de armen van het andere paar duiken, en vervolgens omgekeerd ¹⁾.

g. Slangespelen.

Wat vroeger heette: *De boom wordt hoe langer hoe dikker*, heet hier tegenwoordig ook wel: *koffiemalen*. Men herhaalt dit woord zoo lang tot alle kinderen een kluwen vormen en zingt dan: *Hier hebben we de kattendans*, eindeloos herhaald ²⁾.

Bij *slinger om de snuut*, een jongensspel, geven de kinderen elkaar een hand. De eerste jongen trekt de heele rij voort, maakt opeens een scherpe bocht en veroorzaakt daarmede dat de laatste jongens van de rij in een wijden boog rondzwaaien of op den grond worden geslingerd.

¹⁾ Vgl. De Cock en Teirlinck, t. a. p., I, 249.

²⁾ T. a. p., I, 264.

h. Dansspelen.

A. T o u w t j e s p r i n g e n.

Bij het touwtjespringen zingt men de volgende versjes:

Er stond een meisje voor het raam,
van siemele siemele bom.
Haar vrijer die kwam naast haar staan,
van siemele siemele bom.
Kom jij eens hier,
mijn lekkere dier,
dan zal ik je zoenen van plezier.

Roosje bloei al op mijn hoed,
als het geldt dan is het goed.
Roosje, wilt gij bij mij staan,
zal ik van u scheiden gaan?

B. R o n d e d a n s e n.

Hiertoe behooren:

In Zeeland staat een huis, dat op de gewone wijze en met den gebruikelijken tekst wordt gespeeld (refrein: van je wermetingelingehupsasa) ¹⁾.

Jan Huigen in de ton, dat eveneens op de gebruikelijke wijze wordt gezongen en gespeeld ²⁾.

Klosje, klosje garen, een minder bekend spel, dat echter ook elders (o. a. in Amsterdam) wordt gespeeld. De kinderen dansen hand aan hand in een kring. Bij den vierden regel keert een van haar (in dit geval Marretje) zich vlug om en danst verder met het gezicht naar den buitenkant van den kring gekeerd. In Vlaanderen heet dit spel: *Van het klein, klein spiegeltje*. De tekst luidt op Urk:

Klosje, klosje garen,
die is al zeven jaren.
Zeven jaren zijn al om.
Nu keerde mejuffrouw Marretje al om.
Juffrouw Marretje is al omgekeerd,
dat heeft ze van d'r vader en d'r moeder geleerd.
Keer omme, keer omme,
de appels en de peeren in de boomen.

In plaats van dit liedje zingt men ook wel:

Keer omme, keer omme,
mooi meisje, keert eens omme.
Mooi meisje het 'r eens omgekeerd,
dat 'et ze van een mooi meisje geleerd ³⁾.

¹⁾ De Cock en Teirlinck, t. a. p., II, 102.

²⁾ T. a. p., II, 133.

³⁾ T. a. p., II, 162, 169; Van Vloten, t. a. p., 93, 95; J. ter Gouw, *De volksvermaken* (Haarlem, 1870), 85, 303, noemt een overigens niet nader aangeduiden rondedans: *Kluwetje, kluwetje garen*.

Sieske de graafpot (klaarblijkelijk een verbastering van: de graaf komt). Bij dezen rondedans vormen de kinderen een kring, terwijl één van hen in het midden staat en een der andere kinderen uitkiest, het bij zich neemt en het kust. In Vlaanderen heet dit spel de *Rozadans* ¹⁾ of *Rozen groeien op mijnen hoed* ²⁾, maar de woorden zijn daar geheel anders dan op Urk, waar de tekst als volgt luidt:

Sieske de graafpot
 van alle mijne dagen,
 uitverkoren, uitverkoren,
 waar zal ik je zoeken? ³⁾
 Kies wie je wilt,
 de schoonste van m'n landen.
 Zeg, schoone vrouw,
 geef mij de hand van jou.
 De dagen van mijn leven
 die zal ik je nooit vergeven, ⁴⁾
 daarom zoen ik jou.
 Dag juffrouw ⁵⁾.

Ook het oude kinderspel van *de sleutels van de zee* kent men op Urk. De kinderen dansen daarbij in een kring en laten zich bij de laatste woorden van het lied neervallen. Ze zingen erbij:

Groene kralen, witte kralen,
 wie gaat er mee naar Engeland dwalen?
 Engeland is gesloten,
 de sleutels zijn gebroken.
 Is er dan geen smid in 't land
 die de sleutels maken kan?
 Zoo varen wij, zoo varen wij
 en het schip dat zinkt en daar leggen wij ⁶⁾.

c. Reidansen.

Een van elders ingevoerde reidans is:

Zeg moeder, mag ik je dochter hebben?
 A ba fimelafa kelonia.
 Wat moet je dan met me dochter doen?
 A ba fimelafa kelonia.
 Ik wil d'r een schoone vrijer geven.
 A ba fimelafa kelonia.
 En welke vrijer zal dat zijn?
 A ba fimelafa kelonia.
 Dat zal zijn, dat zal zijn,

¹⁾ Vgl. Kinderspelen uit Vlaamsch België (Gent, 1905), I, 24 (33, 34).

²⁾ Vgl. De Cock en Teirlinck, t. a. p., II, 219 (224).

³⁾ Vgl. voor de regels 3 en 4 Van Vloten, t. a. p., 89.

⁴⁾ Oorspr.: vergeten.

⁵⁾ Vgl. Driem. Bladen, II, 60, IV, 51; D. J. van der Ven, t. a. p., 137.

⁶⁾ Vgl. Kinderspelen, t. a. p., I, 97; Driem. Bladen, VI, 10; Van Vloten, t. a. p., 22.

dat zal Okke van Geert wel zijn.
 Daar wil ik mijn dochter niet an geve.
 A ba fimelafa kelonia.
 Dan zal ik wel voor haar nederkniele.
 A ba fimelafa kelonia.
 Wel, neem m'n dochter dan maar mee.
 A ba fimelafa kelonia ¹⁾).

Bij dit spel, dat al heel oud moet zijn, staan de kinderen tegenover elkaar in twee rijen, die elkaar naderen en zich dan weer van elkaar verwijderen. Een van de meisjes vervult de moederrol en geeft de antwoorden, die de moeder in den mond worden gelegd.

Doet het refrein van dit lied denken aan het bekende Vlaamsche „*Kanonneke*” (*het spel van Kanonike*), het kinderspel, dat op Urk op dezelfde wijze als dit spel wordt gespeeld, heeft hier den volgende tekst:

Twee boerinnetjes uit Frankrijk,
 Zie de ranken uit Frankrijk ²⁾.
 Station, luchtballon.
 Zie mijn lieve Betje
 door de tuin heen wand'len.
 Zie, daar gaat ze henen
 op d'r bloote beenen,
 doet ze voor d'r lieve man,
 die ze 's avonds zoenen kan ³⁾.
 Rouwen, rouwen, rouwen,
 strikjes op d'r mouwen,
 strikjes op d'r hoed,
 dat staat onze Betje goed ⁴⁾.

De kinderen staan hierbij op een rij, terwijl twee meisjes er voor staan en eerst heen en weer, later hand aan hand in de ronde loopen. Het spel is eerst betrekkelijk kort geleden van elders ingevoerd.

Een andere reidans is *Hooiberg en bisschop*. Hierbij loopen de kinderen al zingende in een kring, terwijl ze zich op het eind laten vallen. De tekst is:

Al wie mee naar de hooiberg gaat,
 naar mijnheer de bisschop.
 Kinderen, heb je dit verstaan,
 dat we naar de hooiberg gaan?
 Dag mijnheer,
 je broek zakt af,
 je pet valt af,
 je rokken zakken af.
 Dag mijnheer! ⁵⁾

¹⁾ Vgl. Van Vloten, t. a. p., 117.

²⁾ Vgl. Van Vloten, t. a. p., 117: Van ei-frank, van oliefrank, van oliefrankkanonnikje.

³⁾ De beide laatste regels bij Van Vloten, t. a. p., 95.

⁴⁾ Vgl. Aug. Gittée, Het spel van „Kanonike” (Volkskunde, VI, 123); De Cock en Teirlinck, t. a. p., II, 295; Kinderspelen, t. a. p., I, 15; Eigen Volk, IV, 135, V, 142.

⁵⁾ Eigen Volk, IV, 135.

i. Aftelrijmpjes.

Aftelrijmpjes die bij tal van spelen gebruikelijk zijn, zijn o. a. de volgende:

Ippeldepippelde pieren paren poeren pof of.

Elle lelle lesse
eulie in de vlesse
eulie in de kan,
gij/zijt/de/man/die/krij/gen/ kan.

Een twee drie vier vijf zes zeven,
Nanne van de wacht die kwam ik tegen,
op 'et glazen bruggetje.
Toen viel ze op 'er ruggetje.
Meester, laat 'et skoel uitgaan,
't is al 'allef achte.
Morrege zullemen slachte.
Steek je pippien in de brand,
gaan d'r mee naar Skokkeland.
Skokkeland, Enk'uizen,
daar stane de deuren op sluizen,
daar staat een juffrouw in de deur
mit een witte skorreldoek veur ¹⁾).

j. Varia.

Als een meisje zuur kijkt, zeggen haar vriendinnetjes:

Annetje buur,
wat kiek je zuur,
je moeten zoo zuur niet roazen.
De jongens die loopen je duur voorbij,
ze kieken je duur de gloazen ²⁾).

Tegen een vuil meisje zeggen ze:

Anneke Meier,
kop of snijer,
Anneke Flee ³⁾.
'et vet lopt bij je biljetjes neer.

En tegen een gierig meisje:

Gierege skrok,
out 'n brok,
kan geen vissien vangen,
blijft in 't netjen angen ⁴⁾).

¹⁾ Vgl. G. J. Boekennoogen, Onze rijmen (De Gids, 1893, IV, 1, 266), 25.

²⁾ Vgl. uit Giethoorn: Urre bur bur, // Liefien snur snur, // Ie moeten zoo vinnig niet raozen;
// De vrijers die gaon joe deurtien veurbij // En kieken joe deur de glaozen. A. en J. Maat, Koning.
Uit het Giethoornsche leven. (Baarn, 1932), 228.

³⁾ Flee = vuiligheid (arch.).

⁴⁾ Vgl. Fri. wdb. III 128; Ned, wdb. XIV 1103.

Een kind, dat andere kinderen krabt, voegen ze toe:

Krabbekoater
springt in 't woater,
kan gien vissien vangen,
blift in 't netjen 'angen.

Wanneer kinderen een onze-lieve-heersbeestje, een *kökkediefien*, gevangen hebben, zeggen ze:

Kökkediefien, spring oge, spring leage,
je moer is dood, je voar is dood,
je kiengeren eten droog brood ¹⁾).

Vlieger oplaten heet: *vlieger opskieten*. Het aan den vlieger bevestigde touw heet het *lik*; het aan dit touw bevestigde touw heet het *pinnebot*.

Het ter versiering op den vlieger geplakte plaatje of geschilderde figuurtje noemt men *prink*, den gekleurden, getanden rand van papier, die aan den voorkant wordt geplakt, *meuzetanden*.

4. De gang van het jaar.

Het *Kerstfeest* wordt op Urk op ingetogen wijze binnenshuis gevierd. Eerst sinds de laatste jaren kent men den kerstboom, die het feest van de zondagsschool der Hervormde kerk opluistert; in de gezinnen is hij onbekend. De meisjes die aan den vasten wal dienen, verhuren zich onder deze voorwaarde, dat ze met Kerstmis en met Pinksteren telkens tien dagen vrijaf hebben. De visschersknechts verhuren zich van Kerstmis tot Kerstmis. Op Kerstavond behoorde de eerste haring aan te komen — in den regel was die er echter al in November — en dan zongen de Urker moeders voor haar kinderen:

Kasávetjen, Kasávetjen,
m'n moeder kookt resenbrei,
'en aerekien en 'en spierekien,
'et stertjen is voor mij ²⁾).

Op *Oudejaarsavond* (31 December) is er 's avonds om 6 uur kerk, en sinds de laatste jaren bovendien 's morgens, zoowel in de Hervormde als in de Gereformeerde kerken, een dankdienst. Om 12 uur gaat het licht een paar seconden uit.

¹⁾ In Enschede zingt de jeugd: Zunnekoekskien, vlieg mier oet, want oe vaar en moe is dood.

²⁾ Vgl. Boekenoogen, t. a. p., 294.

Op *Nieuwjaarsdag* zijn alle visschers thuis. Men gaat nieuwjaar zeggen en wordt getrakteerd op een kopje koffie met een biesien (een gewoon koekje), een bitterkoekje of een Wezeper mop, soms ook op een glaasje wijn, en vroeger op euliekoeken. Arme kinderen gaan bij de notabelen, gegoede burgers, winkeliers, bakker, smid, enz. nieuwjaar wenschen — niet bij de visschers — en krijgen dan een paar cent. Ook arme oude menschen doen dit, maar sinds er — dank zij de ouderdomsrente — op Urk geen armoede meer bestaat, raakt dit gebruik bij volwassenen in onbruik. Bessien en beabe doen wat in den spaarpot van hun kleinkinderen. Ouderen kunnen de geheele maand Januari nieuwjaar wenschen, maar kinderen zijn aan den eersten dag gehouden.

Enkele spottende Nieuwjaarswenschen zijn:

Ik wins je al wat winselik is,
'n bochel die ordentelek is,
in 'n peust, zo groot as m'n veust.

Ik wins je vuul zegen in 't naeie joar,
as je me niks geven, trek ik je an je oar.

Vrouwendag (*Maria Lichtmis*, 2 Februari) is alleen als tijdsbepaling bekend in het versje:

Vrouwendag, zes weken,
het vleas is eut de pekel,
de kool is eut 'et vat.
Vrouwendag, zes weken,
E je nog al wat?

Den tweeden Woensdag in Februari is het *biddag* voor de visscherij. Oudtijds, toen er alleen nog maar zeilschepen waren, kwamen de visschers met Kerstmis thuis en bleven dan zes weken aan wal, omdat de zee dan meestal dicht was. Als de zee weer „eupen” ging, ongeveer midden Februari, gingen ze weer varen; vandaar deze biddag. Er is dan 's morgens en 's middags of 's avonds kerk, en alle visschers zorgen dan thuis te zijn. Het verzuimen van dezen biddag geldt als een groote schande, en komt dan ook maar heel zelden voor. Een visscher, die op dien dag uit was gebleven, is enkele jaren geleden met zijn schip vergaan, wat begrijpelijkerwijs grooten indruk heeft gemaakt.

De week vóór Paschen heet de *Pilatusweek*. In de Pilatusweek regent het den een of anderen dag, zeggen de visschers. Goeden Vrijdag is er één keer, na den middag, kerk, maar overigens gaat alles zijn gewonen gang. Met *Paschen* zijn alle visschers thuis. Men eet dan Paascheieren en krentenkoeken. Op Paaschmaandag is er 's morgens kerk.

Op *Hemelvaartsdag* is er 's morgens en 's middags kerk. Aangezien juist in dezen tijd (Mei of Juni) de ansjoovisteelt (ansjovisteelt) valt, gingen vroeger

de ansopieskuulders om 4 of 5 uur in den namiddag den kuul in, maar ook deze traditie heeft geen stand gehouden.

Met *Pinksteren* komen, evenals met Kerstmis, alle Urkers op hun eiland tezamen. Er is op Pinksterzondag 's morgens en 's avonds kerk, op Maandag alleen 's morgens. Vroeger was er van Maandag tot en met Donderdag kermis op Urk, maar deze is omstreeks 1875 afgeschaft. Een honderd jaar geleden waren er zelfs danshuizen op Urk, waar uitsluitend tijdens de kermis gedanst werd.

Tot 1655 placht men op Pinkstermaandag na de preek naar den papegaai te schieten. De heer van het eiland, en indien deze niet aanwezig kon zijn de schout, schoot den eersten pijl af. Wie den gaai trof, was koning en werd „van de gantsche menigte met zingen en vreugde-tekenen te zijnen huysse gebragt”. Daar vond dan een maaltijd plaats, waaraan ieder het zijne bijdroeg. De schutterskoning koos zich een koningin, die den hoed van den koning, waaraan enkele zilveren gaaitjes hingen, moest opzetten. Beiden droegen groene kransen. Voorafgegaan door het gildevaandel en onder trompetgeschal trok men vervolgens naar de herberg, waar men enkele dagen vrij bier dronk. Voor dit feest werden een bijzondere schout en schutmeesters aangewezen, die den moedwil moesten straffen. Sinds 1606 gebruikte men bij deze gelegenheid den gildebeker ¹⁾.

Met Paschen, Pinksteren en „bedienege” kwamen in vroeger jaren de scheepstimmerlieden, de smid en de kuiper van Blokzijl en Kuinre om hun rekeningen te innen. Men betaalde een gedeelte daarvan, en de rest ging „op dag en rente”, d. w. z. men stelde een dag vast, waarop men de rest zou betalen, en een anderen dag, waarop men de rente zou voldoen. Geld zenden was onbekend. Smid en kuiper namen bij deze gelegenheid ook nieuwe bestellingen aan. Allengs is ook dit gebruik in onbruik geraakt.

De visschers gingen vroeger in de Pinksterweek 's avonds uit om te kulen, en kwamen dan 's morgens vroeg (tusschen 3 en 5 uur) weer in de haven.

St. Jan is bekend als tijdsbepaling. Men zegt op Urk:

Die törreven wil en törreven kan,
die törreve mit *St. Jan*.

De turf is met *St. Jan* goed droog en het is dus de geschikte tijd, om den wintervoorraad in te slaan.

Zeven weken na Pinksteren is er avondmaal, hier *bedienege* geheeten. Ook nu zijn alle visschers aan wal. Vroeger werden den dag tevoren de schuiten schoongemaakt en ging men 's Maandags daarop met vrouw en kinderen „plezieren”, uit spelevaren naar Amsterdam, Kampen of een

¹⁾ Casparus Commelin, t. a. p., 880 (hiervoor aangehaald blz. 170); Jan Wagenaar, t. a. p., III, 85 (hiervoor aangehaald blz. 20); D. J. van der Ven, *De stervende folklore der Zuiderzee* (De Zuiderzee, Amsterdam, 1932), 94, 135.

andere plaats aan de Zuiderzee. Ook kwamen in de week na „bedienege” de schuldeischers, om de rest van hun loon in ontvangst te nemen.

Ook den eersten Zondag in October is er avondmaal, de *aerestbedienege* (herfstbediening). Dan begon ook de beugvisserij, ook wel skellevisvisserij genoemd.

5. Het gezinsleven.

a. Geboorte, doop en kindsheid.

Op Urk maakt men de jeugd wijs, dat de kindertjes uit de „Ommeldemoerstien” komen, een groote steen, die even buiten het eiland op een zandbank, de Vorm(t), ligt ¹⁾. De vroedvrouw gaat er met een bootje heen en roept aan de deur van den steen: Ommeldemoerstien, doe eupen je duur! D'r stanen twee gezinnen, die willen 'n kiendjen oalen. Ze willen het dubbel betoalen. Voor een jongetje moest f 1000,— worden betaald, maar een meisje kan men voor de helft krijgen. Tegenwoordig worden de Urker kinderen ook wel door den ooievaar gebracht.

Algemeen bestaat ook hier nog het geloof in het *verzien* van zwangere vrouwen, tengevolge waarvan zij mismaakte of geteekende (b.v. roodharige) kinderen ter wereld brengen. De nageboorte moet in huis worden begraven en met een zwaren steen bedekt. Komt er een hond bij, dan sterft de kraamvrouw of wordt op z'n minst krankzinnig. Dit geloof is nog algemeen verbreid. De derde en de negende dag na de bevalling zijn kwade dagen. Den negenden dag moesten de vrouwen oudtijds in bed doorbrengen, ook al waren ze voor dien tijd opgestaan. Er werd dan een kleed of een zeil door de kamer gespannen, de gordijnen van de bedstede werden gesloten en twee bloedverwante oude vrouwen gingen voor het bed zitten, dit alles om de witte wieven af te weren, die de vrouw (niet het kind) kwaad zouden kunnen doen.

De moeder doet na de bevalling haar kerkgang. Dikwijls wordt het kind dan tegelijk gedoopt, maar dikwijls ook eerst later. Het doopmaal is sinds het begin dezer eeuw afgeschaft. Wie op kraambezoek komt, krijgt „de komme”, brandewijn met suiker en rozijnen (z.g.n. boerenjongens). Jonge jongens werden vroeger (en trouwens nog wel) genoodigd op „sukerde kweeuwek”, beschuit met suiker, meisjes op een „köppien”, een kopje thee. Als kinderen wat brachten voor de kraamvrouw, kregen ze eveneens vier „sukerde kweeuwken”, maar ze werden niet speciaal uitgenoodigd, zooals elders vaak gebeurt.

Men bracht een kraamvrouw driemaal wat lekkers, en tenslotte een *skoot wegge mit suiker*. In willekeurige volgorde kreeg ze: *gebakken wegge*, *kraampannekoekies* of *winteldiefies*, en *preumesop* (beste pruimen, gekookt in water,

¹⁾ Vgl. S. Franke, t. a. p., 11. Hij noemt den steen: Onkele-Bonkele-steen of Kommelmoersteen. Bij de drooglegging van de Zuiderzee is deze steen in 1939 verloren gegaan. Vgl. blz. 436.

met *kweeuwek*, boter, kaneel en suiker). Dan had ze haar *pe(r)lot* (het haar toekomende lekkers) gehad. Als een vrouw geen tijd of gelegenheid had om deze gerechten zelf te maken, liet ze in plaats daarvan een *tullebānd* bakken, of als ze het minder moest doen, een *krintebol*, langwerpig en zwart van de krenten.

De vaste formule, waarmee men den kraamheer gelukwenscht, luidt: *Ik fizzlestier je mit je overwinst*. Dit wordt ook wel, maar minder vaak, tegen de kraamvrouw gezegd.

Op Urk, waar de kinderen nog gewiegd worden, is dientengevolge ook het wiegelied nog niet in oneere geraakt. Heel bekend is:

Oorisunanie ¹⁾ mijn jongetjen,
het vel is van je tongetjen.
Ik 'en 'et al tugen de lapper 'ezegd
dat ie er een velletjen overlegt.

Een bekend schootliedje is:

Toate komt teus
van de Sleus ²⁾,
brengt dan koekjes en krakertjes teus.
Gooi ze maar over het ekkien
vlak in onze Kloasien zijn bekkien.
Gooi het niet mis,
gooi het niet mis
dat het in Kloasien z'n boezeltjen is.

En een ander:

D'r kwam 's een skutjen van 'Arlingen of
mit opgewaeremde rees.
Die Jan die wou niet eten
en die Willem die was niet wees. (2 ×)

Bij het volgende versje krijgt het kind vijf klapjes op de hand en ten slotte een op het gezicht:

Ou op je ānd,
verkoop je lānd,
je eus en of,
je kalf en koe.
Een kleppie voor je tutie toe! ³⁾

Een rijmpje op de vijf vingers is:

Pinkien,
gouwe rinkien,
lange lierieboom,
speldemaker,
neuzeknaker ⁴⁾.

¹⁾ Van Vloten, t. a. p., 8. Het Friesche *nanen* = wiegen. Vgl. blz. 429.

²⁾ Zwartsluis.

³⁾ Boekenooogen, t. a. p., 31. Het rijmpje herinnert aan een oude rechtsformule.

⁴⁾ Van Vloten, t. a. p., 11; Boekenooogen, t. a. p., 268.

En een ander dit:

Die et in de sloot elegen,
die et em er eut ekregen,
die et 'm verskoond,
die et 'm op een bedde elegd,
en die et 't tegen z'n mimme ezegd. ¹⁾

Andere wiege- en schootliedjes zijn:

Oar oar, spikker in 'n boor ²⁾,
spikker in 'n boor en 'n amertjen.
Wie zit er in m'n kamertjen?
Dat is Oale van Lamertjen

waarvan het slot ook wel luidt:

Dat is Oale mit er gat
die er in m'n kamertjen zat

of nog anders:

Dat is Oale van Lamertjen,
die zit er op m'n kamertjen.

's Aves in de monescheen
dan lopen de boeren op klompen.
Lieve Grietjen, zeg 't niet,
buurman is verdronken.
Op 't indjen van de sloot
doar wordt ouwe Griet vermoord.

Bloem bloem, Maereker bloem,
Maereker bloem sting in de brand
mit een paar gulden stientjes.
Wat moet je mit die stientjes doen?
Ussies bouwen.
Wat moet je mit die ussies doen?
Kiepies in jagen.
Wat moet je mit die kiepies doen?
Eiertjes leggen.
Wat moet je mit die eiertjes doen?
Pannekoekies bakken.
Wat moet je mit die pannekoekies doen?
Kraamvrouwen brengen.
Kraamvrouwen lusten niet.
Gief de kleane kiengertjes wat.
Gief de groten een skop vor d'r gat,
dan kunen ze doarmie lopen,
dan kunen ze kiepies kopen.
Kiepies binnen vuus te duur.
Oe wat smaken die appeltjes zuur ³⁾.

¹⁾ Vgl. van Vloten, t. a. p., 11.

²⁾ Var.: spikkerdeboor.

³⁾ Vgl. van Vloten, t. a. p., 133—134.

Ik wensch je vuul zegen in 't naeie joar.
 M'n moer slapt bij m'n voar.
 M'n voar die wou me niet eawe,
 toe sliep ik in de kreawe. (kribbe)
 De kreawe was m'n al te diep,
 toe sliep ik in het lange riet,
 Het lange riet was al te lank,
 toen sliep ik in het vogelzand.
 Het vogelzand was al te mooi,
 toe sliep ik in de donkere kooi.
 De donkere kooi was al te zwart,
 toen sliep ik op het oendjen z'n start.
 Het oendjen z'n start wou breken,
 toe wou ik het tugen m'n bessien zeggen,
 toe was ik 't wier vergeten. ¹⁾

Jan, Jan, doar ginder komt je mimme an.
 As ze komt dan komt ze ier,
 as ze drinkt dan drinkt ze bier,
 as ze bakt dan bakt ze brood,
 as ze stôrreft dan is ze dood.
 Dan zullen we d'r begraven.
 After op 't kaerekof
 daar legt 'n grote blauwe stien,
 in al die doar op trapt
 die trapt er op Marijtjen.
 Wat et Marijtjen in d'r and?
 'n mooi, mooi boekien.
 Wat stat doarin te lezen?
 Je vader in je moeder,
 je zuster in je broeder,
 Koop tee vor je geld, (2 ×)
 't overschot an klutjes.

't Ouwe paard lag in de sloot
 mit z'n baeie billetjes bloot.
 Toen kwam Gerrit de slager,
 die zeen: dat biesien is mager.
 Toen kwam Leisien Lonken,
 die zeen: dat biest is dronken.
 Toen kwam Jan de timmerman,
 die spikkerde het biesien z'n pootjes an.

Er kwam 's een skutje van Arlingen of
 dat droeg zo'n oge moede(r).
 Skippertje, wil je wikken?
 Stuurman, wil je strikken?
 Steek je zealtjes in je top,

¹⁾ Vgl. Van Vloten, t. a. p., 26, 64; Boekenoogen, t. a. p., 33.

pas wat op je rommelpot.
Rommelpot ging lopen.
Toe die arme zeeman niet teus kwam
toe lag z'n vrouw al op een bed
mit een paar waereme weggen.
En dat dorst ik m'n toate nie zeggen
in dat dorst ik m'n mimme nie klagen
in dan krieg ik een eus mit slagen.

Kukelekoon zoo iet m'n oan,
Prins zoo iet m'n innetje.
's Aves in 'n korte kooi,
's ochtes in 't binnetje.

Een betrekkelijk nieuw lied is:

In 'n blok, in 'n blok, in 'n vierkante blok,
in 'n blok met zeven gaten.
E je Piet en An ok ezien?
Die ebben zoo lank eslapen.
Vischje, vischje, kom an wal!
Zal ik je braden in de pan,
zal ik je stoven in den oven,
dat je roepen: Oranje boven,
Oranje boven,
Oranje boven,
leve de Willemien!
Ik eaw me skoene loate lappe
om de politie dood te trappen.

b. Liefde en huwelijk.

Wanneer een Urker jongen zoo ongeveer 18 jaar is, begint hij te *skarrelen*. Hij wordt nu, totdat hij gaat trouwen, tot de *jonge jongens* gerekend, dit in tegenstelling tot de *ouwe jongens*, de oude vrijers. Zoo mogelijk trouwt hij tusschen zijn 20ste en 25ste jaar, en dan bij voorkeur niet bij de ouders van man of vrouw in.

Aangezien de jongens door de week op zee zijn en pas 's Zaterdagsavonds thuiskomen, vindt het vrijen alleen dien avond en op Zondag plaats. 's Zaterdagsavonds hebben de (Gereformeerde) meisjes catechisatie, waarna ze door de jongens worden opgewacht. Dit heet de „schapenmarkt”.

Met Kerstmis en Pinksteren, wanneer alle meisjes op het eiland zijn, zoeken de jongens ieder een vrijster. Nog niet lang geleden kwam dan het jonge volk met drie of vier paartjes bij elkaar zitten ten huize van een van hen. De meisjes zorgden voor een tractatie, likeur of wijn, en koekjes, die de jongens moesten betalen. Wanneer de glazen werden ingeschonken, maakte een van hen de opmerking, dat het zoo donker was. Dit was dan een aanleiding om de (petroleum)lamp wat op te draaien, tot hij loefde (walmde), zoodat hij weer moest worden neergedraaid. Dit spelletje werd

net zoo lang voortgezet, tot de lamp uit was gedraaid. De jongens en meisjes bleven dan in het donker zitten vrijen tot 's nachts een of twee uur. Nooit bleef een paartje alleen zitten; men nam gezamenlijk afscheid. De zegswijze „De lamp loeft” had op Urk dus nog een andere dan de gewone beteekenis. Gas en electriciteit hebben dit oude gebruik echter ten doode opgeschreven; het is thans nagenoeg of geheel verdwenen.

Bij de bruiloft draagt de bruid dikwijls een wit halsdoekje, dat ook bij de aanneming gedragen wordt en mogelijk een overblijfsel is van den sluier dien Katholieke meisjes op haar eersten-Kommuniedag plachten te dragen. Het huwelijk wordt door den burgemeester gesloten, die na de huwelijksinzegening en de daarbij behorende toespraak een dankgebed uitsprekt. Alleen gedwongen huwelijken worden niet in de kerk ingezegend. Op de bruiloft, waarop allen worden genoodigd die eenigszins *in de pollementoasie* (familie en kennissen) zijn, wordt meer gegeten dan gedronken, zoodat de feestvreugde zelden of nooit ontaardt. Vaak wordt hierbij een psalm gezongen en een „goed woord” gesproken; tegenwoordig houdt men ook wel eens een voordracht.

c. Huiselijk verkeer.

Maaltijden en dagindeeling. De Urker begint den dag met een *köppien* of een *ochtdebekkie*, een kopje koffie dat aan boord om 3 uur, aan wal om 8 uur of later wordt genuttigd. Om 9 uur drinkt men koffie en eet het ochtendbrood. Voor en na dezen maaltijd wordt gebeden en gedankt, en ook wordt daarbij uit den Bijbel gelezen. Om 12 uur drinkt men weer een *köppien* waarbij men thans een *kweeuwek*, een beschuit, gebruikt; vroeger heette dit kopje koffie het *sköffien* (verkleinwoord van schoft of schaft). De middagmaaltijd valt tegenwoordig om 1 uur; vroeger at men nooit voor 3 of 4 uur. Er wordt ook bij dit maal gebeden en gedankt en uit den Bijbel gelezen.

Wat de spijzen betreft, soep geldt als een groote tractatie. Koolmoes is een burengerucht, d. w. z. men deelt er van mee aan de burenen. De ingrediënten van deze eigenaardige volksspijs zijn op Urk: gort, spek, melk, witte kool, uien, boter, peper en zout.

Als men 's middags elkaar ziet, vraagt men: *E je de kost al op?* en in geval deze vraag toestemmend beantwoord wordt, voegt men erbij: *Wat e je geten?* Zelfs vraagt men wel: *E je de tee al op?* Er wordt in den namiddag n.l. 'n *bekkie* *tee* gedronken. Om 7 of 8 uur gebruikt men een *köppien* *mit een bolletjen* of een *boterham*, en om 10 uur drinkt men koffie met brood. In vele gezinnen is deze avondmaaltijd echter tot 7 uur teruggezet. Ook hierbij wordt gebeden, gedankt en gelezen. In sommige gezinnen wordt bovendien nog bij het opstaan gebeden en gelezen. Na den avondmaaltijd gaat men ter ruste. Sommigen doen na het middageten bovendien nog een *knippien* (dutje).

Van verjaardagen wordt weinig werk gemaakt. Sommigen weten zelfs

hun geboortedatum niet precies, en verjaren dan op den langsten dag, op Pinkstermaandag of op Maandag als de maaiers in 't land gaan.

d. Ziekte, dood en begrafenis.

Vroeger konden sommige Urkers een zwerenden vinger en de „derden-daagsche koude” (d. i. koorts) bespreken. Anderen bonden een draadje om een verstuipte hand of voet en wisten die op deze wijze te genezen. Men moest, om deze gave der genezing te bezitten, op den laatsten Februari geboren zijn als een van een tweeling. „Ouwe Toon” verkeerde in deze gunstige omstandigheid en kon dan ook inderdaad belezen.

Een probaat middel tegen tandpijn was vroeger een kies uit een doodshoofd; streek men deze over den zieken tand, dan was de pijn terstond verdwenen. Een ander middel was, een levende schol of bot op het gezicht van den lijder te laten sterven. Een kattedarm rond den hals gewonden, gold als voorbehoedmiddel tegen tandpijn. Het afgeschraapte vlies, dat onder den bast van een lindetak zit, is, geroerd in kokend water, nog steeds een kostelijk middel tegen zeere tepels. Het water van rozenbladen helpt tegen snijwonden; kastanjebloesem op spiritus getrokken geneest de rheumatiek.

Een geneesmiddel tegen rheumatiek, verstuiking, verrekking en dergelijke kwalen is *perecheulie*, die uit de gebraden lever van een pijlrog wordt bereid. Wanneer dit middel — dat met Haarlemmerolie te vergelijken is — helpt, dringt het door de huid in de kleeren.

Geen middel heeft echter ooit geholpen tegen den onverbiddelijken dood. Niet alleen wie de gave van het tweede gezicht heeft, ziet in een *vuurbe-reidege* zijn verschijning vooraf; vele andere teekenen kondigen hem, ook voor wie deze gave niet bezitten, aan. Een steur vangen beteekent een doode: „'n steur bringt 'n dooie vor de deur”. Ook wanneer men van aal droomt, als de spiegel van den wand valt, als drie druppels bloed uit den neus komen, als een hond een gat graaft of 's nachts huilt, voerspelt dit een doode. Vroeger geloofde men bovendien nog dat, wanneer de paarden met hun kop over het hek van de begraafplaats stonden, dit spoedig geopend zou moeten worden om een lijkstoet door te laten. Toen konden sommigen aan het luiden van de doodsklok hooren, of binnenkort weer iemand zou moeten sterven („*de klokke luidt zo dodelijk, d'r zal wel gauw wier iene op vollegen*”). Nog geldt het geloof, dat als er op Zondag een doode „over huis” staat, het geen zes weken zal duren of er sterft er weer een (wat bij een bevolking van ruim 3000 zielen trouwens niet zoo'n wonder is).

Wordt echter iemands dood voortijdig aangekondigd, b.v. bij een ernstig ziektegeval, dan gelooft men dat de zieke zal genezen: *de dood wil gien gegeven goed eaven*.

Het overlijden wordt aangezegd aan het geheele dorp door drie of vier oude vrouwen. Een van deze *anzegsters* legt het lijk af, wanneer het een

vrouw is; bij de mannen belast de timmerman zich met het *klien* (kleeden). Wanneer de doode enkele dagen „over huis” gestaan had, werd vroeger aangezegd — tegenwoordig alleen aan den kerkeraad en familie en vrienden — dat 's avonds om zes uur de overledene gekist zou worden. Op het aangegeven uur kwam men dan tezamen om te bidden, alvorens de overledene aan zijn laatste rustplaats werd toevertrouwd. Ds. J. van Anken, die van 1891 tot 1907 te Urk stond, heeft een eind gemaakt aan dit gebruik, dat dan ook bijna geheel verdwenen is.

De begrafenis wordt het geheele eiland aangezegd. De *anzegsters* noodigen de dragers uit en kiezen daartoe diegenen, die min of meer in leeftijd met den gestorvene overeenkomen. De dragers worden voor hun liefdedienst niet betaald en zelfs niet bedankt.

De kosten van de begrafenis zijn dientengevolge gering; ze komen alleen neer op het bedrag van de kist, de betaling van de *anzegsters*, een fooi voor den grafdelver en de kosten van het onthaal, dat na de begrafenis plaats vindt.

Het is eenmaal gebeurd, dat iemand aan een *anzegster* opdroeg, bepaalde dragers uit te noodigen. Dit werd door haar zoozeer als een inbreuk op haar recht en twijfel aan haar kunde beschouwd, dat alle uitgenoodigde dragers uit solidariteit met haar bedankten. Bedanken voor deze taak komt overigens niet voor; men voelt dit als een zedelijke verplichting, waaraan men zich niet mag onttrekken.

Men laat zich zoo eenigszins mogelijk uit zijn eigen huis begraven, maar wanneer men heel klein behuisd is, is dat niet altijd mogelijk. De begrafenis vindt, al naar den tijd van het jaar, om 3 of 4 uur in den middag plaats. Een half uur van tevoren begint (ook voor wie tot een andere kerk behooren) de klok van de Hervormde kerk te luiden, voor een volwassene met 120, voor een kind met 60 slagen. Onder het „kleppen” komt de predikant met een ouderling in het sterfhuis, waar de familie en de vrienden van den overledene reeds bijeen zijn gekomen. De ouderling leest een hoofdstuk uit den Bijbel en Psalm 90 voor, en vervolgens houdt de predikant een toespraak n. a. v. een Bijbeltekst en spreekt tenslotte een gebed uit. Vrienden dragen het lijk op naar het kerkhof, waar niet meer wordt gesproken. Vroeger maakten de dragers het graf dicht; tegenwoordig strooien zij en de andere aanwezigen alleen wat aarde op de kist. Twee ouderlingen houden vervolgens in het sterfhuis de *noabetrachtege* (de ouderlingen onder elkaar zeggen *noabegroafenis*): een van hen spreekt een gebed uit, de ander spreekt over een Bijbeltekst, vervolgens spreekt de eerste weer en tenslotte zegt de laatste het dankgebed. Deze *noabetrachtege* duurt ongeveer een uur. Men blijft daarna nog wat bij elkaar, drinkt en kopje koffie en rookt een sigaar. Het weigeren daarvan staat gelijk met een beleediging. Bij begrafenissen, en ook met Pinksteren, presenteerde men vroeger een Janhagelblaadje met koffie en lange pijpen, maar dit gebruik is sinds enkele jaren verdwenen.

Wanneer iemand gestorven is, worden de gordijnen neergelaten en zoo spoedig mogelijk vervangen door rouwgordijnen van neteldoek zonder versiering. Deze blijven een week of langer, tot zes weken toe, hangen. De allernaaste familie hangt, zoolang de doode „over huis” is, voor de onderramen een kleedje, dat na de begrafenis wordt weggenomen.

Een man gaat niet in den rouw; alleen worden soms de broekplaten wat weggestopt, echter niet afgelaten. De naaste vrouwelijke familieleden rouwen een jaar en zes weken, maar de jonge meisjes meestal korter. Vroeger moest de weduwe al dien tijd uit de kerk blijven, maar dit gebruik is afgeschaft.

Heeft een jonge vrouw haar man verloren, dan draagt ze in plaats van een kanten strook (een kintjeshulle) voortaan een strook van neteldoek (een strookjeshulle), die ze niet meer aflegt, ook al hertrouwt ze. De weduwe vervangt haar gouden spelden door zilveren (vroeger door stalen met zwarte knoppen), en het gouden slotje dat zij in haar nek draagt wordt eveneens voor een zilveren verruild. Vele vrouwen blijven levenslang in den rouw, ook al omdat telkens weer familieleden komen te sterven; „eens in de rouwe, nooit er weer uit”, zegt men op Urk ¹⁾.

6. Landbouw en veeteelt.

Het niet bebouwde, lage gedeelte van Urk is weiland, dat in gras- en hooiland uiteenvalt. Het grasland, de Nink (d. i. de enk), is gemeentebesit en elke ingezetene kan daar tegen een vast tarief zijn vee laten weiden. Het hooiland toonde tot voor kort een zeer ingewikkelde bezitsverhouding, die uitvoerig door D. van Blom beschreven is. Dit hooiland was in 10 stukken verdeeld, die ieder in 28 onderdeelen verdeeld waren, zoodat er in 't geheel 280 stukjes ontstonden. De Vooys veronderstelt dat dit correspondeert met de 28 geslachten, die Urk in de achttiende eeuw telde; ieder geslacht op het eiland zou dus aandeel in het hooiland hebben gehad. De verschillende grootte der perceelen zal verband hebben gehouden met het aantal kinderen (of leden van het geslacht); aan sociale differentieering mag voor dien tijd wel niet gedacht worden.

Het inhalen van den hooioogst gaat op Urk met feestelijkheden gepaard. In de week waarin 21 Juni valt komen de maaiers (ook hanneke-maaiers geheeten) 's Maandags op het eiland aan en keeren pas 's Zaterdags weer naar hun woonplaats terug. Ze vormen een troep van 18 man en wonen in Nieuw- en Oud-Leuzen (O.). Het maaien op Urk is onder hen een erfrecht, dat slechts tot enkele families beperkt is; het kan weliswaar verkocht worden, maar uitsluitend aan broers of broerskinderen. De koopsom voor een „plekke” bedraagt tot f 25,—. Bij ontstentenis van wettige erfgenamen komt de „plekke” door verkoop aan een ander.

¹⁾ Zie voor de rouwkleeding verder blz. 196.

Zoo gauw de maaiers op Urk zijn, heeft elk kind een fleschje dropwater, waarmee het de heele week rondloopt. De jonge meisjes brengen de maaiers 's middags thee, houden ze dan wat aan den praat en naaien intusschen de mouwen van hun buizen of de pijpen van hun broeken dicht. Om 4 uur 's middags krijgen ze het middagmaal, bestaande uit oude aardappelen (die speciaal voor hen bewaard werden), vleesch en boontjes of een andere groente. De kinderen worden bij de eigenaars van het hooiland op den maaierskost genoodigd, d. i. een pannekoek, dikkoek of pappezak en vervolgens een *brogge met een kweeuwek* (een snee roggebrood met een beschuit) na. Die op den maaierskost is geweest, moet helpen hooien, door b.v. op het hooi te springen om het wat vaster te krijgen en dergelijke kleinigheden te verrichten.

Het laatste voer hooi heet het *kreolesien*. Daarbij rijden de kinderen en de buurkinderen mee op den wagen. De opslagplaats van het hooi noemt men het *ooiballekien*. Als het gras gemaaid is, volgt een rondgang langs alle *lānders* (eigenaars van het hooiland), die dan de maaiers tracteeren op *Janhagel mit 'n slukkien*.

7. De volkskunst.

a. Raadsels, spreekwoorden en zegswijzen.

Raadsels en spreekwoorden, die om de een of andere reden de opmerksaamheid verdienen, kent de Urker niet. Enkele eigenaardige en niet elders aangetroffen zegswijzen zijn:

D'r komt een Jood uit (gezegd wanneer men wat van een Joodschen marskramer koopt, dat later blijkt niet aan de verwachtingen te voldoen).

D'r waeit zovuul wiend, dat zuven duvels gien bussien ooi (bosje hooi) *in de wiend opbringen*.

Je lieken het skip van Sunternenten wel, dat suven joar in de weanege (winding) *was en toe was 't er nog nie duur* (gezegd als iemand langzaam is in z'n doen) ¹⁾.

Een merkwaardige bezwering is: *m'n pinkien op 't graft*. K. Koffeman vermeldt een geval, dat een Urker jongen den rechter aanbod, zijn verklaring met deze formule te bevestigen, waarop de veldwachter van Urk den rechter inlichtte, dat deze de afgelegde verklaring dan wel voor waar kon houden ²⁾.

b. Spotrijmen, enz.

De naam van het eiland komt in spotrijmen, spreekwoorden enz. maar zelden voor. Laurillard noemt de zegswijze: *'t Is het genootschap van Urk*, ter aanduiding van iets dat niet veel om het lijf heeft. Dit spreekwoord zou

¹⁾ Vgl. K. ter Laan, Groninger-overleveringen (Groningen-Zutphen, 1928—1930), I, 194, en de overige in het woordregister op *Sunternenten* genoemde plaatsen.

²⁾ Taal- en Letterbode, VI, 1875, 33. Vgl. de woordenlijst, blz. 397.

doelen op een genootschap, aldaar in 1787 opgericht ter oefening in den wapenhandel, waarbij zich uiteraard slechts enkele van de nog geen 600 inwoners aansloten ¹⁾). Op Urk zelf kent men deze zegswijze niet. Algemeen bekend is het rijmpje van den dominee van Urk:

De dominee van Urk,
die moest op Schokland preeken,
maar door het razen van de zee
was hij zijn preek vergeten ²⁾).

In Volendam vertelt men van de Urkers hetzelfde als van de Delfzijlers in Groningen gezegd wordt, n.l. dat Sint Pieter in den hemel voor hen geen plaatsje wil inruimen, omdat ze toch op het eerste geroep van „Een schip gestrand!” als jutters naar buiten zouden hollen ³⁾).

De Schokkers hebben bij de Urkers nooit zoo hoog aangeschreven gestaan. „Nooit heeft er gemeenschap bestaan tusschen Urkers en Schokkers” schreef Jacob van Lennep aan J. ter Gouw. „’t Zijn rassen, die elkander verafschuwen als Maleiers en Javanen. Op Urk is nooit een enkele kroeg of herberg geweest; op Schokland is elke woning een kroeg” ⁴⁾). De Urkers sloegen de Schokkers ook daarom niet hoog aan, omdat deze zich niet buiten de Zuiderzee waagden. Het op blz. 73 medegedeelde weerrijmpje „*Skokker beer*” werd dan ook wel tegenover Schokkers, en vooral hun vrouwen, spottend geuit.

c. Volkspoëzie.

Bijna op ieder schip, dat de Noordzee bevoer, vond men op de kooiborden of ook wel *onger d’inneboom*, d. i. onder het roer, een rijm, een puntdicht of een spreuk geschilderd om of bij een geschilderden bloempot met vele, liefst kleurige bloemen ⁵⁾). Enkele van deze rijmen, door Urkers opgesteld ⁶⁾), laten we als voorbeeld van Urker volkspoëzie hieronder volgen:

Een schip van ijzer en van hout,
gebouwd voor zee en stroomen,
om door Jordaan en Oceaan
in Jeruzalem te komen.

Aan ’s Heeren zegen
is ’t al gelegen.

¹⁾ E. Laurillard, *Op uw stoel door uw land* (Amsterdam, 1891), 116; Jozef Cornelissen, *Nederlandsche volkshumor op stad en dorp, land en volk* (Antwerpen, 1929—1931), III, 64.

²⁾ Men vindt dit rijmpje (althans de eerste twee regels) al bij Klikspaan, *Studentenleven* (Leyden, 1844), 160.

³⁾ D. J. van der Ven, *Van vrijen en trouwen op ’t boerenland* (Amsterdam—Mechelen, 1929), 19; Jozef Cornelissen, t. a. p., IV, 335. S. Franke, t. a. p., 24: *De Urker strandjutters*.

⁴⁾ M. F. van Lennep, *Het leven van Mr. Jacob van Lennep*, 2de druk (Amsterdam, 1910), II, 260, noot 1.

⁵⁾ Ook op de lage deurtjes van de Marker „botter-loggies” treft men dergelijke rijmen aan, waarvan D. J. van der Ven, *Heemschut, volkskunst en de drooglegging der Zuiderzee* (Amsterdam, 1930), 16, een tweetal voorbeelden geeft.

⁶⁾ Door I. K. Koffeman, A. van Slooten Sr. e. a.

Och, mocht ik op Uw woord,
gelijk eens Petrus dede,
de netten werpen uit,
geloovig wachten mede,
O Gever alles goeds
en schepper van de visschen,
stuur Gij ze in het net,
dan zal de vangst niet missen.

Het is geen kunst om voor den wind
met lieflijk weer en stille stroomen
en luistrend roer terecht te komen,
maar als men zich geslingerd ziet
door stormen en verwoed' orkanen,
die 't want doen hekelen tot vlas,
dan komt des Heeren macht te pas
om wegen tot behoud te banen.

Het visschen kan mij niet meer geven
genoegzaam brood om van te leven,
toch wil ik mijn fatsoen bewaren
en ga dus nu maar groenten varen.

Als laster, afgunst, haat en nijd
haar netten om mij henen spreidt,
dan denk ik vaak aan Hamans deel,
die zelf de strop kreeg om zijn keel.
Laat haters haten en nijders nijden,
wat God mij geeft, dat moeten ze lijden.

Al werpt een visscher keer op keer
zijn netten in de diepte neer,
toch baat hem al zijn arbeid niet,
als God den zegen niet gebiedt.

Van alles wat er is gehoord
is dit het slot, het laatste woord:
Vreest God, houdt zijn gebod in waarde,
want dat betaamt een mensch op aarde.
Want eenmaal komt Hij ten gericht
en brengt een ieders werk in 't licht.
Geen enk'le daad, 't zij goed of slecht,
wordt dan zijn loon of straf ontzegd.

Wil, o Heer, aan ons gedenken
en ons uwen zegen schenken.
Stuur de visschen in het net
als aan 't meer Genesaret,
opdat ook het visschen, Heer,
mag geschieden tot uw eer.

Opschriften op de kooibordjes, de plankjes boven den ingang der kooien,
zijn o. a.:

Heer, wil ons bij dag bewaren,
wees ons in den nacht nabij,
dat in nooden en gevaren
uwe hulp onz' hope zij.

Gelukkig is de mensch
die, als hij gaat naar bed,
zijn rekening met God
gedurig effen zet.

Och, dat mij uw genadekracht
verbrijzeld voor Uw eertroon bracht,
en leer mij steeds met vaste schreden
den weg der zaligheid betreden.

Mijn buurman ligt te slapen
en wacht op 's Heeren zegen,
maar ik moet werken dag en nacht
en alles loopt mij tegen.

Voorbeelden van Urker volkspoëzie zijn ook de berijmde opschriften op een aantal grafsteenen. Terwijl deze elders hooge uitzonderingen zijn, vindt men hen op het Urker kerkhof in grooten getale. De auteurs zijn o. a. Klaas Koffeman en zijn zoon Ide K. Koffeman. Enkele voorbeelden volgen hier.

Op het graf van den geneesheer Romkes, die ook lijkdruager was, vindt men het volgende ietwat dubbelzinnige opschrift:

En veel geholpen in den nood
en velen ook gebragt ter dood.

Op het graf van Ds. J. Nentjes leest men het volgende vers (van Klaas Koffeman):

Hier rust hij, die een reeks
Van zes en twintig jaren
Gods kerke heeft gediend,
Door 't woord ons te verklaren.
Hij was een brandend licht,
't Welk in den dienst verteerde,
Totdat hij in den schoot
Der aarde wederkeerde.
Hij rust naar 's Heeren woord
In 't graf als de slaapstede,
d'Oprechten toebereid.
Geniet den vollen vrede
Als 't loon hem toegezegd,

Met al de hemellingen,
Die eeuwig voor den troon
Het driemaal heilig zingen.

Op het graf van een burgemeester leest men:

Begaafd met kennis, deugd en vlijt
Tot hulp van andren steeds bereid
Heeft hij zijn beste kracht gewijd
Aan 't heil van Urks gemeente.
Herinner dit het nageslacht
Dat onpartijdig hem steeds acht
Die hier getrouw zijn plicht betracht,
O zwijgend grafgesteente.

Op dat van een betreurde echtgenoot:

Hier ligt een dierbre vrouw,
een pronkjuweel der vrouwen;
godzaligheid en deugd
was in haar te beschouwen.

Op dat van een andere vrouw en moeder:

Hier rust in dhoop van 't eeuwig leven
Het stoffelijk deel van Jannetje Woord.
Zij was voor man en kindren een zegen,
Een zorgende moeder zoo het behoort.
Met zorgen was haar tijdelijk leven
Van weelde wist zij gansch niet af.
Met pijn en smart was het omweven,
Zelfs van haar jonge dagen af.
Zoo zeggen zij die haar hier kenden
Hier rust een vrouw vol eer en deugd
En is uit gena uit 's levens (el)lenden
Tot troost in juichende hemelvreugd.

Op het graf van het echtpaar Hakvoort, waarvan de man penningmeester
van het Weduwenfonds was, leest men:

In onbevlektheid, stipt en trouw
Was hij voor meen'ge weduwwrouw
In droeven druk tot steun en troost
Verzorger van haar hulploos kroost.

In liefde rijk voor man en kroost
Was bovendien haar een'ge troost
't Geloof in Hem, die leed en stierf
En ook voor haar gena verwierf.

Nog enkele andere grafschriften zijn:

Met Gods volk zal hij verrijzen
Juichend opstaan uit zijn Graf
En den Heiland eeuwig prijzen
Die hem eeuwig leven gaf.

Hier rust in stof en hope
Tot Christus komt op aard
Van vader, moeder, dochter
Een drietal hier vergaard.
Als eens de stem des Heeren
De dooden zal genaken
Dan zullen wij te saam
Zich in Zijn komst vermaken.

Veel lichaamspijn gehad
Veel zielestrijd geleden,
Maar nu verlost van smart
Bij God in 't hemelsch Eden.

Gelukkig hij die in dit leven
Den Heiland tot zijn Borge heeft,
Geen rechterstoel kan hem doen beven,
't Is Jezus, die hem vrijspraak geeft.

Zalig dezer maagden lot:
Jong gestorven, vroeg bij God.

Toch blijft gij waken, na 't verscheiden.
Wij zien U altijd naast ons gaan,
Uw geest blijft immer ons geleiden,
Totdat wij zelf aan d'eindpaal staan.

Tot heil der jeugd, tot troost in leed
Heeft hij altijd zijn kracht besteed.
Een steun en stut voor staat en kerk
Door bedewoord en liefdewerk.

Maar 't vrome volk in U verheugd
Zal huppelen van zielevreugd
Daar zij hun wensch verkrijgen.

Hoewel het niet berijmd is, deelen we tenslotte ook nog het grafschrift
mee van Hessel Snoek, den auteur van een Waarschuwing tegen het gebruik
van muziek bij den Godsdienst, geschreven naar aanleiding van het plan,
een orgel in de kerk te plaatsen. Het luidt:

Een troostwoord uit den hemel voor de geloovigen, die door den Geest geleid worden, zijn kinderen Gods, voornamelijk in zingen en bidden. Een waarschuwend woord uit de aarde voor diegenen, die in hun godsdienst bij het zingen gebruik maken van orgels of andere muziekinstrumenten, die zijn hoogstens gelijk aan de slapende maagden.
Door des Heeren Geest mij aldus geopenbaard.

Een zeer productieve volksdichteres is Mariap van Urk-Koffeman, kleindochter van Klaas en dochter van Ide K. Koffeman. Deze visschersvrouw, moeder van zeven kinderen, schreef iedere week een gedicht voor het gestencilde weekblad *De Oprechte Urker*, waarin zij lang niet onverdienstelijk de gebeurtenissen bezong, die de Urker gemoederen in beweging brachten. Haar werk kenmerkt zich door een sterk godsdienstigen inslag ¹⁾.

d. Knipkunst.

Aangezien de Urker niet kunstlievend is, is er van decoratieve volkskunst op Urk geen spoor te vinden. Zelfvervaardigde voorwerpen in zijn huis of op zijn schip zoekt men tevergeefs. Het eenige wat in dit verband vermelding verdient is de knipkunst van Jan Visser, bijgenaamd Jantje de Knipper, die met een schaar alle mogelijke figuren uit papier wist te knippen. Hij stierf begin 1938 op 83-jarigen leeftijd ²⁾.

8. De volkswetenschap.

a. Volksweerkunde.

Uiteraard is de volksweerkunde op Urk vooral op het visschersleven ingesteld. De richting, waarin een ster verschiet, duidt de windrichting voor den volgenden dag aan. Een ring om de zon beteekent storm:

Een ring om de moon
die kan vergoon,
maer een ring om de zon,
daar skreien vrouw en kinders om.

Ook een *startstarre* beteekent niet veel goeds, maar een bepaalde aanwijzing van den aard van het naderend onheil ontbreekt hierbij. Het lichten van de zee en het St. Elmusvuur, die beide aan natuurlijke oorzaken worden toegeschreven, hebben geen invloed op het weer.

¹⁾ Nieuwe Rotterdamsche Courant, 17 Mei 1938, Av. A.: Het eiland Urk en de Noord-oostelijke polder.

²⁾ T. a. p.

Als de kraaien vliegen, komt er storm; men zegt dan:

Skokker beer,
wat wacit 'et weer,
wat vliegen de kraaien,
wat zal 'et nog wacien.

Andere weerrijmpjes zijn:

's Aves is het luchien rood,
's ochtes is 't mooi weer an boord.
Bij m'n vader in de skeut
(zo) gonon wij 't zeegat eut.

Er is gien week zo wonderlijk
of ij 't de Vrijdag bijzonderlijk.

Het regentjen van Vrijdags noa veven
dat kan de Zondag over zo bleven.

Er is gien Zoaterdag zo kwoad
of de zonne schijnt vroeg of loat.

Een regentje vor de preek
is een regentje vor de iele week.

De moon op de dik
'n vuurvloed ¹⁾ op e slik.

In verband met de maan zegt men nog: *De moon sal de Oostewiend wel opvreten*: als de maan opkomt, zal de Oostenwind wel afnemen, en 'n *Leggende moon is 'n wakende visserman*: als de maan ligt, vertrouwt de visscher het weer niet.

b. *Plantlore.*

Paddestoelen heeten *ouwe kollen*; men mag hen niet in de hand nemen, want wie dat doet, wordt bekold. Het *klavertjen viere* brengt op Urk het tegendeel van geluk:

Al wie klavertjen viere vindt
die krijgt een vrouw met een hoerekind.

Kinderen leggen den *mouwkruiper* op den tong en zeggen dan:

Roggenbrood, roggenbrood,
morgen ben ik dood,

waarna ze hem er gauw weer af nemen, omdat de beweging van de tong hem al bijna in de keel heeft gebracht.

¹⁾ Opkomende vloed.

5. Beeld van het volkskarakter.

1. Naar gegevens uit de literatuur.

P. J. MEERTENS.

Geen opgave is moeilijker en tegelijk ondankbaarder dan een karakter-schets te geven van een bevolkingsgroep, waarvoor de wetenschappelijke gegevens ten eenenmale ontbreken. Men is dientengevolge gedwongen op persoonlijke en dus subjectieve indrukken af te gaan, waarbij het gevaar van over- en onderschatting onvermijdelijk blijft. De korte karakteristiek van de bevolking van Urk, die we hier laten volgen, berust behalve op de persoonlijke indrukken gedurende een verblijf van slechts enkele weken op het eiland op de gegevens van Harting, Allan, Thomas, Van der Ven en Alie van Wijhe-Smeding, die allen min of meer uitvoerig en op grond van eigen aanschouwing over den volksaard der Urkers hebben geschreven.

De meest in het oog vallende karaktertrek van deze visschers is hun godsdienstzin. Van nature zijn zij daartoe gepraedisponeerd. Het leven temidden van een element dat zoo onbetrouwbaar en onberekenbaar is als de zee moet wel leiden tot een onwankelbaar geloof in een hogere macht, waarvan de mensch zich afhankelijk weet en die hem steeds weer redt uit gevaren. Dr. A. Kuyper heeft er op gewezen dat geen bevolkingsgroep beter het leerstuk van Gods vrijmachtige genade kon verstaan dan die der visschers, die ploegen noch zaaien, maar hun netten slechts uitwerpen op het water ¹⁾. Allen die over de Urkers hebben geschreven beginnen dan ook met hun opmerkelijken godsdienstzin te noemen, dien ze overigens, zooals al uit het voorafgaande blijkt, met de inwoners van andere visscherseilanden en -plaatsen gemeen hebben. Men vindt onder de Urker visschers en hun vrouwen verscheidene waarachtig vromen, die leven uit het geloof en van wie een wonderlijke geloofskracht uitgaat ¹⁾. Elke generatie brengt opnieuw deze stoere gestalten voort, die het ferment van dit volk zijn en die in al hun eenvoud en bescheidenheid erkend worden als vaders en moeders in Israël.

De voedingsbodem van dit geloof is voor den Urker de Bijbel. De Urker is zeer Bijbelvast, hij kent de Schrift als geen ander boek, en hij is hem een troost in leven en sterven. Alie van Wijhe-Smeding geeft enkele voorbeelden

¹⁾ A. Kuyper, *De twaalf patriarchen. Bijbelsche karakterstudiën.* (Amsterdam, 1887), 57—58; C. Veltenaar, *Het kerkelijk leven der Gereformeerden in Den Briel tot 1816* (Amsterdam, 1915), 56—57.

²⁾ Alie van Wijhe-Smeding, *De Zuiderzeevisschers* (in: P. J. Meertens en Anne de Vries, *De Nederlandse volkskarakters* (Kampen, 1938), 332 vlg., 343.

van den Bijbelschen trant, waarin de Urkers spreken. Tegen een vreemdeling zeggen zij: „Kom toch 's gauw naôr het gezégende land . . .”. Een man, die een goede teelt achter den rug had, zei: „We hebb'n 't vett'n der ramm'n”. Zijn innig geliefd eiland noemt hij een land „overvloeiend van melk en honig”, en van zijn vrouw zegt hij met Salomo: „Haôre waôrdij is verre bov'n de robijn'n. Het hart haôrs mans vertrouwt op haôr, zoodat hem geen goed zal ontbreken” ¹⁾).

Natuurlijk vindt men op Urk ook de onvermijdelijke schaduwzijden van dezen karaktertrek. Waar geloof is, treedt het schijngeloof in zijn voetspoor; waar kerkschheid is, is sectarisme, en ook het bijgeloof is onder deze visschers geen zeldzaam verschijnsel. Velen leven meer naar de letter dan naar den geest van den Bijbel. Voor het oog der wereld zullen zij de Wet en de geboden stipt nakomen, maar in al hetgeen aan de waarneming van menschen ontsnapt nemen zij het minder nauw, en soms wel heel erg wijd. Een gemakkelijk te controleeren gebod als dat van de Zondagsheiliging wordt op Urk niet of nauwelijks overtreden. Vóór middernacht verlaat de visscher de haven niet en geen vreemdeling is op den dag des Heeren welkom op het eiland. In het kerkbezoek en in 't algemeen in de uitoefening van de uiterlijke godsdienstplichten is hij getrouw. Alle Urkers behooren tot de Nederduitsch-Hervormde, de Gereformeerde of de Christelijk Gereformeerde kerken, en wanneer bij de volkstelling een enkele ingezetene opgeeft, tot geen kerkelijk genootschap te behooren, kan men er van overtuigd zijn dat men met een vreemdeling heeft te doen, die zich slechts tijdelijk op het eiland heeft gevestigd ²⁾).

Uit het feit, dat onder een zoo betrekkelijk kleine en zeer homogene bevolking drie kerkgenootschappen recht van bestaan bezitten, blijkt al dat het sectarisme ook op Urk wortel heeft geschoten, al heeft de overgroote meerderheid der bevolking haar homogeniteit in kerkelijk opzicht gehandhaafd. 85,82 % der bevolking behoort tot de Gereformeerde kerken, 4,3 % tot de Christelijk Gereformeerde kerk, de rest tot de Hervormde gemeente. De laatstgenoemde bestaat in hoofdzaak uit immigranten; slechts enkele geboren Urker visschers zijn bij de Afscheiding de oude kerk trouw gebleven ³⁾). Ook in de vele politieke partijtjes, die met meer of minder succes naar een zetel in den gemeenteraad dingen, blijkt de sectarische neiging die onder de Urkers leeft.

Toeschietelijk is de Urker niet; hij komt met eenig — misschien niet ongemotiveerd — wantrouwen de „vreemden” tegemoet, maar heeft men eenmaal zijn vertrouwen gewonnen, dan betoont hij zich tegenover hen even gastvrij als tegenover de andere eilandbewoners. Alie van Wijhe-Smeding

¹⁾ T. a. p., 342.

²⁾ A. C. de Vooys, Bijdrage tot de sociale geographie van het eiland Urk (Tijdschrift van het Kon. Nederl. Aardrijksk. Genootsch., 2e serie, XLVIII, 1931, 1017 vlg.), 1029.

³⁾ T. a. p.

roemt hun mededeelzaamheid en hun broederlijken zin, hun gulheid en goedhartigheid ¹⁾). Allan noemde hen gastvrij en eerlijk, prees eveneens hun onderling hulpbetoon. Diefstal was in zijn tijd op Urk onbekend, al strekte de eerbied voor een anders eigendom zich niet tot de voorwerpen uit, die de zee op hun strand wierp ²⁾). Wij hebben den indruk, dat de Urkers thans wat eerlijkheid betreft niet beter — maar ook niet minder — zijn dan de overige Nederlanders, en dat zij in 't algemeen de zeer menschelijke leer huldigen, dat het hemd nader is dan de rok.

De afgelegen ligging van het eiland en het feit, dat het verkeer met den vasten wal ondanks alle verkeersverbeteringen in de laatste decennien toch altijd nog betrekkelijk gering was, heeft een groote gehechtheid aan den geboortegrond in de hand gewerkt. „Urk dat is zoo'n zoete dal, Wie er is die blijft er al”, zegt de Urker uit den grond van zijn hart, en zoowel de Urker, die zich blijvend elders vestigt, als die een vrouw van buiten het eiland trouwt, zondigt daarmee tegen de wetten der samenleving. „Urk vrijt Urk” is hier de leus, waartegen geen rechtgeaard Urker of Urkerin zich verzet. Maar de tijd is voorbij, dat de Urkers, als ze in Amsterdam aanlegden, hun schuiten nauwelijks verlieten om Janhagel te koopen en dan weer zoo spoedig mogelijk huiswaarts keerden en hun verdienste aan moeder de vrouw afdroegen; de tijd is voorbij, dat de Urker vrouwen, wanneer een vreemd schip aan het eiland ankerde, haar deuren sloten omdat er „vreemd volk” op Urk was. De radio heeft ook hier de laatste resten van het gevoel van afgeslotenheid weggenomen. Conservatief is de Urker trouwens allerminst; voor het nieuwe heeft hij zich te allen tijde opengesteld, ook wanneer het minder deugdelijk was dan het oude. Het gevoel voor de traditie is op Urk aanmerkelijk minder groot dan men zou verwachten.

De verstandelijke ontwikkeling der eilanders is al door Harting geroemd, althans wat die der mannen betreft ³⁾). Omstreeks 1880 waren de meestgelezen boeken na den Bijbel: de gedichten van Vader Cats, de preeken van Smijtegeld en de Enkhuizer almanak, die tot de uitrusting van het schip behoorde en waarvan de jonge jongens het humoristische gedeelte uit hun hoofd kenden. Later kwam Bunyan daar bij, nog later andere stichtelijke lectuur, en tegenwoordig vindt men ook Protestantsche belletrie op de boekenrekken der visschersgezinnen. Er zijn twee Christelijke scholen op het eiland, elk met ongeveer 300 leerlingen en 7 leerkrachten. De resultaten van het onderwijs schijnen zeer behoorlijk te zijn. De Urker wekt trouwens den indruk van intelligent te zijn; hij is pienter en haalt geen domme streken

¹⁾ Ali van Wijhe-Smeding, t. a. p., 343.

²⁾ P. Harting, Het eiland Urk, zijn bodem, voortbrengselen en bewoners beschreven (Utrecht, 1853), 73; F. Allan, Het eiland Urk en zijne bewoners geschetst (Amsterdam, 1857), 31—32. Op Schokland hadden de Urkers daarentegen den naam van diefachtig te zijn. Zie: G. Mees Az., Schokland (Overijsselsche almanak, XII, 1847), 314.

³⁾ P. Harting, t. a. p., 72.

uit. Zijn zin voor humor is vrij sterk ontwikkeld. Hij is vrijmoedig omdat hij weet wat hij waard is, maar voor brutaliteit bewaart hem een aangeboren beschaving.

Opvallend is de liefde der Urkers voor kleuren, in 't bijzonder voor primaire kleuren, die zich uit in de kleeding zoowel als in de beschrijving van huizen en schepen. De aesthetische zin der bevolking is hier overigens al even weinig ontwikkeld als elders in Nederland. Ook hier is men weerloos overgeleverd aan den wansmaak van timmerlieden en aannemers, die tusschen de schilderachtige oude visscherswoningen, waarvan de verhoudingen zeer geslaagd zijn, moderne huisjes planten van een afstootende plompheid. Reeds in 1921 klaagden de architecten Reijers en Moerman uit Kampen over de ontsiering van het eiland door de nieuwgebouwde woningen. „Waren we verrukt over het artistieke dorpsschoon van het oude Urk, door het nieuwe werden we herhaaldelijk teleurgesteld. De huizen, in den laatsten tijd gebouwd, zijn bijna alle uit den toon vallend en menige woning verstoort de harmonie van een anders fraai dorpsgezicht. Gevels met geknikte toppen, waarbij men dan nog siersteen op de meest smakelooze wijze heeft aangewend, vertoonen alle gemis van gevoel aan verhoudinglijn en kleur.” Vooral de pastorie der Gereformeerde gemeente, „klaarblijkelijk uit ruime beurs gebouwd, is opgetrokken in een banalen timmermansstijl, waarbij bovendien nog op zeer hinderlijke wijze ruim gebruik is gemaakt van verglaasde chromaatgele wandtegels” ¹⁾. Een gelukkige uitzondering is het raadhuis, in 1905 door den rijksarchitect J. F. L. Frowein gebouwd, die den voor Urk zoo typischen topgevel op zeer geslaagde wijze in de vroegrenaissance vormenspraak van het geheel heeft weten toe te passen, waardoor dit gebouw, een aantrekkelijk type van een dorpsraadhuis, met de schilderachtige oude omgeving volkomen in harmonie is.

Tenslotte een enkele opmerking over het zedelijke leven der Urkers. Op een oppervlakkigen beschouwer maakt dit een gunstigen indruk; de werkelijkheid is echter minder mooi. Op geen ander gebied heeft de schijnheiligheid grootere kansen dan op dit terrein, en vele Urkers, die een uiterlijk vertoon van godsdienstzin aan den dag leggen, zondigen herhaaldelijk op velerlei wijze tegen het zevende gebod. We willen niet beweren, dat de Urker zich in dit opzicht erger misdraagt dan de andere Nederlanders, maar minder erg stellig niet. Godsdienst en kerk vormen ook hier een slechts zwak tegenwicht. Het is hier niet de plaats, over dit onderwerp uit te weiden, maar ieder die zelf Urker is of eenigen tijd op het eiland heeft vertoefd, weet dat het bovenstaande maar al te zeer in overeenstemming is met de werkelijkheid.

¹⁾ Flevo, I, 1921, 156.

Wanneer men nagaat hoe de Urkers in het algemeen door hun naaste bureu — d. w. z. de bewoners der Zuiderzeekusten, alsmede, tot op zekere hoogte, de bewoners van Den Helder en IJmuiden, waar vrij groote Urker „kolonies” zijn gevestigd — worden beoordeeld, zal men reeds spoedig bemerken, dat zij nu niet bepaald te goeder naam en faam bekend staan. Waar men ook komt, in Spakenburg of „op” de Lemmer, in Kampen of in Enkhuizen, vrijwel overal oefent men op dit visschersvolk kritiek. Volendam echter vormt een uitzondering op dien regel; de uitgesproken calvinistische Urker kan over het algemeen zeer goed overweg met den Roomsche-Katholiken Volendammer. Het is onduidelijk, wat voor factoren hier in het spel zijn, tenzij men de milde beoordeeling over en weer op rekening zou moeten schrijven van overeenkomst in volksaard. Hoe dit ook zij, elders schrijft men over het algemeen den Urker een niet erg gunstig karakter toe. Natuurlijk zijn deze oordeelen subjectief, en het is niet onmogelijk, dat concurrentie-nijd er een woordje in meesprekt, althans in voorbije jaren heeft juist concurrentie-nijd tot menig minder aangenaam tooneeltje op de Zuiderzee aanleiding gegeven.

Toen ik een aantal visschers uit een plaatsje aan de Zuiderzeekust naar hun oordeel over de Urkers vroeg, kreeg ik het volgende te hooren: „De Urkers zelf kunnen niet verdrinken, ze drijven bijkans op d'r eigen vuil. Loopt een ander echter gevaar, dan zijn ze er als de kippen bij, om zooveel mogelijk voordeel uit zijn ongeluk te behalen, en voordat hun dit gelukt is, bieden ze geen hulp; ze zijn het beginsel toegedaan, de een zijn dood is de ander zijn brood.” En wat ze vertelden aangaande de huwelijksmoraal enz. van de eilandbewoners zal ik maar niet herhalen. Meer spottend is het rijmpje, dat gevonden werd als motto op één der loterijbriefjes van de Amsterdamsche verloting ten bate van de Urker zeewering in het begin der achttiende eeuw (zie hoofdst. Geschiedenis):

„Wat past er beter op Urck,
Dan twee kanunniken en een Turck!”

Treedt Urk dus in het oordeel der omwonende bevolkingsgroepen niet in een al te gunstig daglicht, toch vallen, ook bij een oppervlakkige kennis-making — mijn indrukken deed ik op tijdens een ongeveer halfjarig verblijf op het eiland — de vele lichtzijden van het Urker volkskarakter duidelijk in het oog. Het onderling hulpbetoon ¹⁾ en het met elkaar meeleven b.v. in gevallen van ziekte en dood of in tijden van gevaar is zeer sterk. Trouwens,

¹⁾ Georganiseerd in de vereeniging „Draagt elkanders lasten”, die de functies van ziekenfonds, pensioenfonds en andere sociale instellingen vervult, heeft dit veel goeds bereikt.

dit blijkt dikwijls ook bij andere gelegenheden. Zoo was het vroeger gebruik, dat als er eens een bijzonder lekker maal eten ter tafel kwam, ook de burens daarvan hun portie kregen. Daarmee in nauw verband staat het bekende feit, dat de opgeschoten jongens van het dorp des Zaterdagsavonds, als het vleesch voor het Zondagsmaal op het vuur stond, dit vaak buitmaakten en den zoo verkregen voorraad in het vooronder van den een of anderen botter oppeuzelden. Als dieven werden deze maraudeurs echter niet beschouwd, het was meer sport dan diefstal, en het werd hun nauwelijks kwalijk genomen. Er moet trouwens heel wat meer gebeuren al eer de band, die al de Urkers samensnoert, wordt verbroken; en al komt het zoover, dan nog blijven zij tegenover de buitenwacht één. Dit getuigt van een diep gevoel van solidariteit. Een uiting daarvan is het ook, dat lieden, die op andere plaatsen wegens hun minder fraaie, ja zelfs voor de gemeenschap gevaarlijke eigenschappen, reeds lang uitgestooten zouden zijn, op Urk nog worden geduld of zelfs voor vol aangezien.

Toch komt het wel voor, dat deze solidariteit wordt verbroken.

Wanneer de Urker zich persoonlijk benadeeld acht, als hij zich bij een ander voelt achteruitgezet, dan ziet hij er maar al te vaak geen bezwaar in, om door anonieme schrijverij en verklikkersbrieven te probeeren, den voorrang van dien ander te niet te doen. Zijn aangetaste persoonlijke eerezucht doet hem niet gevoelen, dat hij daarmee de solidariteit der Urker gemeenschap verbreekt.

Dit brengt ons tot een anderen trek van het Urker volkskarakter, n.l. zijn zelfgevoel,¹⁾ zijn hooghartigheid, zijn trots. Hij vertoont daarin een zekere overeenkomst met den Castiliaan. Ook de Urker is lichtgeraakt en hij acht zich vrij gauw beleedigd. Op het bewaren van het respect voor zijn persoonlijke zelfstandigheid, op het intact laten van zijn persoonlijke eigenschappen is hij zeer gesteld. Wanneer hij ook maar vermoedt, dat hij door een mede-eilandbewoner of een „fremde” in het ootje of niet au sérieux wordt genomen, richt hij al dadelijk het zware verwijt: „Je spot met me” tot den al of niet vermeenden belager.

Toch is de Urker over het algemeen niet spoedig tot handtastelijkheden geneigd; vecht- en steekpartijen zijn hooge uitzondering, vergeleken met andere streken van Nederland, met de Friesche Wouden b.v.; daar moet men wel een heel andere conceptie van hetgeen eer is, hebben dan hier. Maar men kan dit feit heel goed in verband brengen hiermee, dat de gemiddelde Urker geen vriend is van de ruw- en rauwheid, die den vechtersbaas doorgaans eigen is.²⁾ Hij bereikt zijn doel veel liever via het diplomatieke woord. Trouwens het feit, dat de Urker — die dit overigens gemeen heeft

¹⁾ Dit komt o. a. ook uit in het gezegde: „Urk is de kurk, waar de naosje op drüft”.

²⁾ In vroeger tijden was dit blijkbaar anders; althans waren volgens de boetelijsten veroordeelingen wegens handtastelijkheden lang niet zeldzaam in de 17e en 18e eeuw.

met de Friesche Gaasterlanders — een sterken rhetorischen aanleg bezit, valt niet licht te miskennen. Die trek van den volksaard valt ook den oppervlak-kigen beschouwer direct op. Grootestadsromantiek zou eigenlijk van een visschersbevolking iets anders verwachten: die behoort ruw enforsch te zijn, geen blad voor den mond te nemen, moedig en dapper alle gevaren te trotseeren.

De Urker daarentegen is alles anders dan ruw, hij is behoedzaam en meestal voorzichtig in zijn woorden, nietforsch, maar subtiel. Natuurlijk zijn hiernaast ook wel symptomen van een andere geaardheid te vermelden. Zoo is het nu eenmaal met de menschelijke psyche gesteld en de Urker volksaard in het bijzonder is buitengewoon gecompliceerd. Eén van de factoren, die hiertoe medewerken is ongetwijfeld het feit, dat hier op een kleine plek gronds dagelijks een groot aantal menschen langs elkaar schuren; een hoekige houding zou zeer zeker talrijke conflicten doen ontstaan, die, hier meer dan elders, het leven onverdragelijk zouden maken. Een zekere overeenkomst met het leven op een mailschip dringt zich hier op. Ook daar een betrekkelijk groot aantal menschen op een kleine plaats; men is aan die plaats gebonden, men kan niet weg. Dat dit een bijzondere psychische atmosfeer met zich meebrengt, is een welbekend verschijnsel.

Hetgeen men niet zou verwachten, als men een groep Urker visschers in de zeilmakerij op de leugenbank bij elkaar ziet zitten, allen in hun mooie, oude kleederdracht, de gemiddelde Urker hecht doorgaans maar weinig aan traditie. Al hun oude volksdansen, verreweg het grootste gedeelte hunner volksgebruiken zijn verdwenen. Zonder hartzeer verkoopt de Urker zijn dierbaarste herinneringen aan den tijd van vroegere geslachten aan de vreemde antiquiteitenjagers. Voor de kleeding moet echter voorloopig nog een uitzondering worden gemaakt. Wel is de Urker dracht bij de jeugd snel aan het verdwijnen — van de 600 schoolkinderen ziet men er ternauwernood nog vijf, die in het Urksch gekleed gaan — bij de ouderen daarentegen is ze nog de algemeene regel. Hoe is dit, bij die geringe gebondenheid aan de traditie bij den gemiddelden Urker, te verklaren? De Urker zelf heeft het antwoord onmiddellijk gereed: aan den eenen kant is de kleeding veel duurzamer dan de modekleeren of hun afleggers, aan den anderen kant — en dat geldt vooral voor de visschers — is ze ook veel practischer. Het is dus niet uit ideëele overwegingen, dat de Urkers voorloopig nog aan hun kleederdracht vasthouden.

Die doorgedreven afkeer van het ouderwetsche, die den Urker kenmerkt, heeft natuurlijk naast zijn nadeelen ook zijn voordeelen. Juist door het los-zijn van traditioneele banden zijn de Urkers er in geslaagd hun bedrijf in een betrekkelijk snel tempo te moderniseeren. Zij waren mee van de eersten, die met motorbotters ter vischvangst gingen. Kan men dit voor het bedrijf zonder meer goedkeuren, op ander gebied heeft die zucht naar het nieuwe

vaak funeste gevolgen. Reyers en Moerman (1921) hebben, evenals de Vooy (zie het hoofdstuk Sociographie) al gewezen op het „uniform-leelijke” nieuwe woningtype. Terwijl het voormalig woningtype, dat een schoon en harmonieus geheel vormde, een glanzend getuigenis geeft van den aesthetischen zin der oude Urkers, zijn de nieuwe woningen bijna zonder uitzondering van het minste allooi. Wel maakten de slechte woningtoestanden een vernieuwing noodzakelijk, maar zonder noodzaak heeft men het oude type volkomen los gelaten. Indien men thans aan woning- en dorpsaspect of aan de aankleeding van het binnenhuis den aesthetischen zin der Urkers zou afmeten, dan zou het er, evenals trouwens in de meeste andere streken van Nederland, treurig uitzien.

De gangbare meening, dat inteelt een geringe verstandelijke ontwikkeling ten gevolge zou hebben, wordt op Urk duidelijk gelogenstraft. De Urker staat, wat zijn intellect betreft, zeker niet achter bij den gemiddelden Nederlander. Al kan Urk niet bogen op vele „groote mannen” (voor zoover mij bekend leverde Urk 4 predikanten en een aantal onderwijzers op; de eenige professor was van „vreemden” bloede), dit zou bij het kleine aantal inwoners moeilijk anders kunnen en is nog gunstiger — om met Harting (1853) te spreken — „dan men bij de beperkte gelegenheid, die hiertoe onder hen bestaat . . . zoude meenen te mogen verwachten”.

Buitengewoon actief is de Urker zeker niet; het visschersbedrijf werkt dit ook niet in de hand: immers, na eenige uren drukken arbeid komt er steeds een periode, dat er weinig gedaan behoeft te worden, zoodat het gestage doorwerken den visscher meestal niet ligt. Doch ook naar zijn aard is de Urker veelal geneigd er zijn gemak van te nemen, hetgeen dikwijls tengevolge heeft, dat hij, wanneer het hem tegenloopt, al spoedig den moed laat zinken of besluiteloos op een verandering van den toestand wacht. Aan sport doet de Urker dan ook uiterst weinig: op de scholen geen gymnastiek-onderwijs, onder de oudere jeugd slechts een kwijnende voetbalvereniging en maar een enkeling beoefent de zwemsport. Of ook de typische gewoonte, zeer laat naar bed te gaan en ook laat op te staan, met de geringe activiteit in verband moet worden gebracht, is dubieus; waarschijnlijk werken hier nog andere factoren, misschien zelfs tegengestelde, zooals b.v. het nettenbreien in de lange winteravonden.

Gelezen wordt er op Urk niet bijzonder veel; naast de oudere theologische literatuur (Smytegelt b.v.) komen in de laatste jaren ook de boeken uit de leesbibliotheken van Enkhuizen en Kampen in omloop.

Het gevoelsleven is bij den Urker sterk ontwikkeld, zijn gevoelsreacties vertoonen echter gelijkenis met het bekende stroovuur, zij zijn hevig maar kort van duur. Een duidelijk voorbeeld daarvan was hun reactie op de afsluiting der Zuiderzee. Er ontstond een felle protestactie, er werd zelfs op dit uiterst rechtzinnige eiland een afdeeling van de S. D. A. P. opgericht. Maar

reeds korten tijd later was de heele beweging verlopen ¹⁾. Den goedgehumeurden, vaak eenigszins luchthartigen Urker past dan ook een hardnekkig volgehouden strijd slecht.

Verreweg de meeste Urkers zijn spraakzaam en gemakkelijk in den omgang en ze maken een vlotten, natuurlijken indruk.

De properheid op het eigen lichaam laat echter inderdaad wel eens te wenschen over en ook de algemeene zindelijkheid treedt hier niet zoo op den voorgrond als b.v. in Friesland en Noord-Holland.

Een beschrijving van den Urker volksaard, die den zeer eigenaardigen godsdienstzin, die den Urker kenmerkt, zou veronachtzamen, ware uiterst onvolledig. Immers niet alleen het geheele uiterlijke leven op dit in groote meerderheid Gereformeerde eiland wordt door den godsdienst beheerscht, maar ook op het innerlijk leven van velen heeft deze zijn stempel gezet. Hoewel verschillende kerken en verschillende richtingen ook op dit eiland voorkomen, tegenover andersdenkenden is de Urker zeer verdraagzaam. Er heerscht niet die animositeit die men elders wel tusschen Gereformeerden en Nederlandsch Hervormden vindt en zelfs de Christelijk-Gereformeerden veroordeelen de leer en de opvattingen hunner broeders niet zoo fanatiek als wel aan den vasten wal geschiedt.

De sterke emotionaliteit der Urkers brengt met zich mede, dat het grootste gedeelte der eilandbewoners de z.g. bevindelijke richting is toegedaan. In de prediking wordt sterk de nadruk gelegd op de nietswaardigheid ook van menschelijke deugd en braafheid en het stuk der ellende wordt breed uitgemeten, daar hier de menschelijke ervaring op den weg ter zaligheid ook het grootst is. En eerst wanneer de gansche gemeente zucht onder de verdoemelijkheid des menschen wordt de alleenzaligmakende genade van Jezus Christus verkondigd. Schuchter staan velen hunner tegenover het Heilig Avondmaal, zij zijn bevreesd zich een oordeel te eten. Ook in de week komen zij dikwijls samen ter bespreking van allerlei theologische vraagstukken of bijbelteksten. Geschiedt dit in den huiselijken kring, dan wordt dit wel „kroozen” genoemd; daarbij kunnen natuurlijk ook andere onderwerpen ter sprake komen, maar in deze kringen is er uiterst weinig belangstelling voor het leven dezer wereld.

Een andere groep, kleiner in aantal, omvat wat men de verstandsmenschen zou kunnen noemen. Ook zij houden wel vast aan een zuivere orthodoxe dogmatiek, maar in de prediking hechten zij er meer aan, dat een ieder het zijne gegeven wordt; zij weten meer van geven en nemen. Tot hen behooren ook de meesten dergenen, die in het publieke leven de leiding geven.

De week voor het Heilig Avondmaal, die hier „de suzinge” genoemd wordt, dient dikwijls tot het bijleggen van oude twisten en veeten. Niet

¹⁾ De voor eenige jaren opgerichte afdeeling van de N. S. B. verging het niet veel beter, bleef echter tot thans bestaan.

zelden echter gebeurt het, dat na het Avondmaal de twist weer in oude heftigheid uitbarst.

Een eigenaardig verschijnsel was ook het in gezelschap luide om de beurt bidden; in de ledige uren tijdens de vischvangst werd dit vroeger veel gedaan. Hoewel soms het idee van een wedstrijd er niet geheel vreemd aan was — de rhetorische aanleg uitte zich hier vrij —, gaven de klanken van het Urker dialect daaraan toch een geheel eigen wijding.

Terwijl in andere streken van Nederland de streng Calvinistische groepen ook in het dagelijksch leven vaak door een steile levenshouding gekenmerkt worden, is dit op Urk niet het geval; integendeel, in het dagelijksch leven vertoont de Urker een groote mate van plooibaarheid.

IV. BEKNOPTE SOCIOGRAPHIE

1. Sociographie.

1. Inleiding.

A. C. DE VOOYS

Wie het eiland Urk met de boot nadert, ziet het eerst een lagen, boven de zee uitstekenden heuvel oprijzen met, scherp tegen de lucht, de witte vuurtoren; eerst als men naderbij komt ziet men achter den heuvel een zwarte lijn te voorschijn komen, die de paalbescherming van het eiland blijkt te zijn van het laag gelegen gedeelte, dat het grootste deel van het eiland uitmaakt. Is men de ruime haven binnengevaren, dan ziet men de straat direct steil tegen den heuvel opstijgen ¹⁾; alleen de Zuidzijde daalt langzamer af naar het lager gelegen weiland. Gaat men het dorp door, dan komt men aan een uitgestrekte weide zonder woningen, rondom door een laag dijkje en een paalgordel omgeven, die aan de Noordzijde ongeveer 3 meter, aan de Zuidzijde slechts 1 meter omhoog steekt (Foto 2). De golven slaan ertegen en hier en daar erover, zelfs bij kalm weer; een windmolentje maalt het overvloedige water in zee. Vanuit het weiland ziet men duidelijk tegen het dorp op, dat aan zijn rand ongeveer een meter boven het weiland uitsteekt. In het dorp treft den geograaf direct een opmerkelijk feit. Het oudste deel van het dorp bevindt zich niet, zooals men verwachten zou, op het hoogste deel van het eiland; daar ligt de kerk temidden van een uitgestrekt weiland, dat eerst in de laatste jaren is volgebouwd ²⁾. Ten Oosten daarvan, op het lagere terrein, ligt het eigenlijke dorp.

Urk is een dorp waar men gemakkelijk in verdwaalt; er zijn geen geregelde straten, maar ordeloos neergeworpen groepjes huizen, hier een groep die den geheelen weg afsluit, zoodat men door een smal gangetje zijn weg moet zoeken, dan weer een zandig breed plein ³⁾. Eerst in het nieuwere gedeelte loopt men in regelmatig gebouwde straten. Dadelijk wordt duidelijk dat Urk een sterk toenemende bevolking heeft; immers overal staan de nieuwe, leelijke, uniforme huisjes tusschen de schilderachtige, half vervallen oude visscherswoningen (foto 3). Maar ook de oude visscherswoning is uniform: een half houten voorgevel, een laag dak, alle éenkamerswoningen met in het achterhuis een kookgelegenheid en op zolder een stapelplaatsje voor turf ⁴⁾. In

¹⁾ De kern van den heuvel bestaat uit keileem. (v. Baren, Geol. v. Nederl. II, p. 571.)

²⁾ Dit ziet men ook duidelijk op de kaart van Schilling (1791).

³⁾ Zie hiervoor de bijgevoegde kaart „Fragment van de kadasterkaart van het eiland”.

⁴⁾ Uitvoeriger in het artikel van A. J. Reyers en H. J. Moerman over Urk in *Flevo* I, 1921 p. 155—156.

sociaal opzicht zijn de nieuwe woningen, die boven slaapgelegenheid hebben, een groote verbetering. Sporadisch ontmoet men een tuintje; behalve de huizen meest niets als een kale zandvlakte ¹⁾).

Overvloedig hangt het waschgoed laag over de straat, wat niet hinderlijk is, daar het verkeer er niet zeer druk is. Immers op het eiland, dat men in drie kwartier rondloopt, is geen auto noodig, en wanneer de dokter met zijn auto (de eenige op het eiland) door het dorp tuft, verwekt dat groote consternatie. Een enkele fiets en eenige wagens van „paardenboeren” vormen het eenige rijdende verkeer. Er is rust op dit afgelegen eilandje, dat geen badplaats is en waar dus geen vreemdelingen komen. Het leven wordt toch al veel drukker, hoorde ik uit den mond van een rasechten Urker, veel gejaagder, sinds de bootdienst op Enkhuizen er is. Maar de hoogst zeldzame „fremde” (een woord waar men ook wel mee begroet wordt) wordt van het begin tot het einde van de straat nagekeken. Urk leeft rustig in zijn isolement; geen vreemde vestigt zich er en bijna geen Urker trekt er weg; men kent elkaar en leeft met elkaar, zij het dan vaak met ruzietjes, die duidelijk in de vele politieke partijtjes tot uiting komen.

2. Urk als eiland.

Urk is het centrum van de Zuiderzee; in zijn haven vond men van alle vastewalsplaatsen schepen die hier binnenliepen. Met alle omliggende plaatsen hebben de Urker visschers contact, al zal de sympathie voor deze of gene streek wel verschillen. Door zijn stoombootverbinding vaart men dagelijks (behalve natuurlijk Zondags) in anderhalf uur naar Enkhuizen of Kampen. Dit is de eenige verbinding van Urk met de buitenwereld; de aankomst van de boot wordt dan ook als iets belangrijks beschouwd. Een vrachtvaart eenmaal per week op Amsterdam en driemaal per week op Kampen voert alle noodige goederen aan. Want Urk „produceert” alleen visch. Er is misschien in geheel Nederland geen plaats te vinden die zoo hulpbehoevend is als Urk. Er is geen stukje bouwland, en de weinige koeien geven lang niet genoeg melk voor de voorziening in de behoeften. Ja, zelfs het water moet in den zomer aangevoerd worden. De watervoorziening is een van de voorname punten van sociaal-geographisch onderzoek. Bijna ieder huis op Urk heeft een eigen regenbak, die het drinkwater levert. Het dak van de kerk levert water aan twee bakken, waarvan één verhuurd wordt en welks huurder het water aan „hem, wiens dak niet groot is” verkoopt. Is er in den zomer niet genoeg water, dan voert de boot water uit Kampen aan, dat voor een cent per emmer verkocht wordt. En dat alles terwijl Urk een waterleiding bezit! Deze is in den oorlogstijd voor de geïnterneerden aangelegd; het water

¹⁾ Zie de kadasterkaart.

is echter niet zeer geschikt om te drinken, en vaak komt er geheel geen water uit de kraan; men is niet op een groote productie ingesteld. Slechts weinigen zijn aangesloten, de prijs is bovendien hoog ¹⁾. Wat direct in het dorp opvalt, is het ontbreken van pompen en putten, die vroeger steeds in de literatuur als bijzonderheid vermeld werden; bij den aanleg van de waterleiding heeft men deze opgeruimd en door prozaische kranen vervangen.

De stoombootdienst op Urk dateert eerst van 1890. Voor dien tijd lag Urk nog geheel geïsoleerd; toen kwam er geheel geen „fremde” op het eiland en er waren vrouwen die zelden of nooit van het eiland afkwamen. In het najaar werd de geheele provisie voor den winter opgedaan, want met ijs in zee was iedere verbinding verbroken.

3. Middelen van bestaan.

Urk leeft van de Noordzee en daar zijn de Urkers trotsch op ²⁾. De Noordzeevisscherij brengt de welvaart; op de Zuiderzee kan men vaak slechts met moeite zijn brood verdienen. Dit feit is van groote beteekenis, nu over eenige jaren de Zuiderzeevisscherij afgeloopen zal zijn. De Noordzeevisscher vischt langs de geheele kust tot Hoek van Holland toe. Echter de energieksten en flinksten, dus ook de welvarendste visschers visschen bij Terschelling, waar het visschen het gevaarlijkst is, daar er geen haven in de buurt is om bij stormweer binnen te vallen. Zij die daar visschen, brengen hun visch direct naar Amsterdam, de overigen naar Scheveningen of IJmuiden. Zaterdagavond ligt de geheele Urker vloot in de haven (foto 5), de Zondagsheiliging is absoluut. Maar vaak vaart men Zondagnacht, als de klok juist twaalf geslagen heeft, al uit, is dan vroeg buiten, vischt den geheelen Maandag, vaart 's nachts door en is Dinsdagmorgen vroeg in Scheveningen om daar weinig maar duur te verkoopen, vóór de andere visschers er zijn. De Noordzeebotter is groot en wordt in den laatsten tijd bijna uitsluitend van ijzer gebouwd. Enkele jaren geleden is de laatste van een motor voorzien, terwijl de eerste in 1915 geplaatst werd. Deze motoren hebben een grooten ommekeer in het visscherijbedrijf teweeg gebracht. De vangst is nu grootendeels afhankelijk van de kracht van den motor.

De Zuiderzeevisscher heeft een andere sociale positie; het is vaak de Noordzeevisscher, die het op de Noordzee niet kan volhouden. Hij koopt dan aan den vastenwal een tweedehandsch Zuiderzeescheepje (want die worden op Urk bijna niet gebouwd) en zoekt op de Zuiderzee zijn brood. De Zuiderzeevisscherij viert zijn hoogtij met de ansjovisvisscherij in het voorjaar.

¹⁾ Vgl. v. Baren, Geol. v. Nederland II, p. 1028 en 571.

²⁾ Deze Noordzeevisscherij heeft steeds op den voorgrond gestaan, zooals blijkt uit den Tegenw. Staat van 1750: „Thans visschen zij meestal in de Noordzee op scholvisch, schol en tong, die of bij hen afgehaald of door henzelfen te Amsterdam ter markt gebracht wordt” (p. 631).

Dan bevindt alles wat maar vaart, ook de geheele Noordzeevloot, zich op de Zuiderzee ¹⁾. Maar als deze tijd afgelopen is, dan is het met de welvaart gedaan. De Urker Zuiderzeevisscher schijnt niet tegen den „vastewaller” opgewassen te zijn. Nog wat palingvisscherij en in den laatsten tijd sterk toenemende garnalenvangst leveren een minimumbestaan op.

Reeds op een andere plaats heb ik gewezen op de groote beteekenis, die de volkstelling voor het gedetailleerde sociaal-geographische onderzoek kan hebben ²⁾. Aangezien de beroepstelling van de gemeenten beneden 5000 inwoners niet gepubliceerd zal worden, is het noodig deze hier voor de gemeente Urk weer te geven (tabel 1). Er schuilt in deze opgaven altijd een groot bezwaar. Men kan op de telkaart niet meer dan één beroep tegelijk opgeven, terwijl op het platteland juist veelvuldig voorkomt dat meerdere beroepen door één persoon worden waargenomen. Dit verschijnsel doet zich ook zeer sterk op Urk voor. Bijvoorbeeld: een bakker is tevens kruidenier, manufacturier, vrachtrijder en klompenverkooper, of een slager is tevens drogist en hooilandbezitter. Deze functies van den middenstand, die in vroeger tijd nog veel uitgebreider waren, moet men bij de statistiek van het platteland nooit vergeten; anders wordt het b.v. totaal onverklaarbaar hoe op Urk twaalf bakkers kunnen bestaan.

Het resultaat van 1850, ook wanneer alle cijfers niet absoluut juist zullen zijn, geeft toch een duidelijk algemeen beeld van de beroepsstructuur. Urk toonde het type van een eenvoudig visschersdorp. Bijna ieder was visscher; geen werven, geen ijsfabriek, geen olie, geen gespecialiseerde winkels (vaak was het een visschersweduwe, die een winkeltje hield). Slechts de noodzakelijke ambtenaren: onderwijzer, burgemeester (welke eerst bakker van beroep was!). Steeds meer heeft de Urker samenleving zich ontwikkeld. Reeds door de kleeding onderscheidt men den visscher van den „burger”. Tal van afhankelijke bedrijven hebben zich ontwikkeld. Aldus geeft de tegenwoordige beroepstelling een zeer heterogeen beeld. Echter, en daar moet de nadruk op gelegd worden: Urk is geheel en uitsluitend een visschersplaats gebleven; bijna alle beroepen zijn er meer of minder van de visscherij afhankelijk. Laten we van deze een enkele nagaan. Aan de Zuidzijde van het eiland liggen een tweetal fabriekjes, die vreemd modern tegen het dorp afsteken. Het zijn de ijsfabriek en de vroegere vischmeelfabriek. De ijsfabriek bestaat eerst drie jaar. De Noordzeevisscher haalde voor dien tijd zijn ijs uit IJmuiden of Enkhuizen, liever nog uit het „pakhuís”, waar het in den winter uit zee opgevischte ijs werd opgeborgen. Iedere visscher neemt 18—20 zakken ijs mee. Moesten vroeger de visschers Enkhuizen binnenloopen om ijs te halen, wat een groot oponthoud gaf, de modern ingerichte

¹⁾ Zie hiervoor de duidelijke graphieken bij H. C. Redeke, Rapport over onderzoekingen betreffende de visscherij in de Zuiderzee (1907), Plaat 5.

²⁾ De gemeente Reeuwijk, in „Geographische en Geologische Mededeelingen. Anthropogeographische Reeks no. 2 (1931)”.

Urker ijsfabriek voorziet nu de geheele Urker vloot. Ook voor den haring-uitvoer naar Duitschland in het voorjaar is veel ijs noodig. De ijsfabriek is wel het eenige bedrijf, dat niet op crediet levert, omdat ook in de andere plaatsen de visschers direct hun ijs moesten betalen. De vischmeelfabriek is een oorlogsproduct; de fabriek is bijna niet in werking geweest (vóór twee jaar bij een overvloedige garnalenvangst eenigen tijd) en wordt nu gedeeltelijk door de ijsfabriek in beslag genomen.

In ander verband werd reeds gewezen op de garnalenvisscherij; hieraan heeft zich een huisarbeid verbonden, die niet typisch Urksch is, maar op welken socialen misstand hier toch de aandacht gevestigd zij, n.l. het garnalenvellen. Komt de visscher met zijn garnalen 's middags tusschen 5 en 6 thuis, dan worden de garnalen direct gekookt en ziet men kinderen 's avonds met de emmers naar huis trekken. 's Avonds, vaak tot diep in den nacht, worden dan de garnalen door het geheele gezin (met de kinderen vanaf den leeftijd dat ze hun handen kunnen gebruiken) gepeld. Met het pellen van een emmer garnalen (ong. 6 pond) verdient men dan *f* 0,75, een aardige bijverdiens! Dat er tegen dezen huisarbeid groote oppositie, ook onder de bevolking zelf, bestaat, laat zich begrijpen.

4. Het weiland.

Daar waar de bebouwing ophoudt ligt ook de grens tusschen het hooge en lage gedeelte van het eiland. Dit lage deel (60 ha groot) is zoo laag gelegen, dat het eenige malen in het jaar bij Noordwesterstorm onderloopt. Het is omgeven door een palissade en laag dijkje, die echter niet zoozeer tegen overstroming als wel tegen den afslag dienen. De palissade is voor ongeveer 100 jaar aangebracht. Eerst wilde men het geheele lage deel van het eiland opgeven. Dit wordt begrijpelijk als men weet dat een derde van het land toen water en zand was ¹⁾. Het onderhoud berust bij het rijk (een deel van het dijkje bij de gemeente); dit is wel een van de weinige voorbeelden van een polder zonder polderlasten! Voordat de palissade aangebracht was, zijn groote stukken in het Noorden van het eiland afgeslagen, zooals men duidelijk kan zien op de kaart van Van Doorn over de verdeeling van het hooiland (1910), waaruit blijkt dat perceel III voor het grootste deel verdwenen is, wat dus na de verdeeling van 1769 geschied moet zijn.

Het weiland valt uiteen in grasland en hooiland. Het grasland was vroeger verdronken land, zooals duidelijk uit de kaart van Schilling (1791) blijkt ²⁾. Dit verklaart waarom dit gebied gemeentebesit is; het is de Nink

¹⁾ Aldus op de kaart van Urk van Schilling (1791).

²⁾ Dit maakt den naam „lange dijk” verklaarbaar, die het „voorland” met het „achterland” verbindt (zie de kaart van Van Doorn).

(= de enk, gemeene gronden). Ieder kan hier tegen *f* 30—40 per stuk zijn vee laten weiden. Het hooiland toont ons een ingewikkelde bezitsverhouding, die reeds uitvoerig door Van Blom beschreven is in zijn studie: „Dorpcommunisme uit geslachtenbezit? Naar aanleiding van Urk en West-Ameland” ¹⁾. Onder verwijzing naar zijn artikel wordt hier slechts een enkele kantteekening gemaakt en de tegenwoordige ontwikkeling geschetst. Van Blom geeft geen verklaring waarom men de 10 stukken ieder in 28 deelen verdeeld heeft, waardoor de extreme versnippering in 280 stukjes is ontstaan. Is dit (zooals in Rusland is geschied) vanwege de verschillende opbrengst op de perceelen? Van Blom geeft een opdeeling in 28 deelen; gaan we nu de namenlijst na (tabel 2), dan vinden we ook juist ongeveer 28 namen voorkomende in de 18de eeuw; hieruit zou dus kunnen blijken dat ieder geslacht op het eiland aandeel in het hooiland had. Hoe zijn dan de verschillende grootten van de perceelen te verklaren? Ligt dit misschien in het verschil in aantal kinderen? Sociale differentieering lijkt me voor dien tijd uitgesloten.

Tegen het recht van de vee- maar niet-hooilandbezitters om hun vee toch op het afgemaaide hooiland te laten loopen, is in den laatsten tijd een hevige oppositie ontstaan. De hooilandeigenaren willen hun bezitsrecht doen gelden en wenschen geen andermans koeien op hun land. Het aantal eigenaren, dat in 1769 28 bedroeg, is nu tot 13 ingekrompen, die nog steeds ijverig bezig zijn de beurttrekkingen op te koopen en aansluitend gebied te verwerven ²⁾. Ook is men al vele jaren doende om tot ruilverkaveling te komen; volgens de jongste begrooting zal men waarschijnlijk dit jaar ertoe overgaan. In het geheel zijn er ongeveer 80 koeien; deze zijn bijna uitsluitend het bezit van niet-visschers, vooral van den middenstand, als bakker, slager enz. Het hooiland levert lang niet genoeg hooi voor den winter, zoodat steeds vanuit Kampen moet worden aangevoerd.

5. De loop van de bevolking.

Voor het demographisch onderzoek van een kleine gemeenschap zijn de namen van de personen van groote beteekenis. Vestiging en vertrek kunnen hierdoor tot in ver verleden worden teruggebracht; de meerdere of mindere geslotenheid van de groep komt duidelijker naar voren; het inhuwen of onderling huwen kan men beter bestudeeren. Vandaar dat mijn aandacht speciaal naar die zijde gewend is geweest, en niet zonder resultaat. Bij het onderzoek stuitte ik op enkele moeilijkheden, die hier voor onderzoekers van andere streken als waarschuwing worden medegedeeld. Tot het midden van de 18de eeuw werden de personen naar den vader genoemd, b.v. Lubberts,

¹⁾ Gedenkboek Schuiling 1924, p. 43—81.

²⁾ Vgl. de tabel bij Van Blom, p. 50.

Klaasz, Pieters enz. Eerst na dien tijd werden ook de achternamen nog toegevoegd. In 1798 staat achter den tot dien tijd gebruikelijken naam de tegenwoordige met anderen inkt geschreven, als Juriaan Gerrits (Timmerman), Marten Albertsz (Post), Dubbele Jellesz (Snoek). Een grootere moeilijkheid ontstaat voor den nieuweren tijd, wanneer zelfs in het midden van de 19de eeuw het nog voorkomt dat de achternaam verandert; zoo vond ik b.v. Barends, zoon van Baarsen (hij werd echter Baarsen genoemd!). Een drietal broers ongeveer 100 jaar geleden geboren, heetten Jan Janssen, Hein Visser en Teunis van Marken.

Reeds De Raet wees op het feit dat de visschersbevolking sterk onder elkaar huwt en dat daardoor steeds dezelfde namen van man en vrouw voorkomen ¹⁾. Bezien we nu het resultaat van ons namenonderzoek, waarvan de uitkomsten in tabel 2 zijn weergegeven. Allereerst treft ons dan het gering aantal namen van de ruim 3100 inwoners. Dit wijst hetzij op een geringe immigratie, hetzij op een kortstondig verblijf van den immigrant. Beide is hier het geval. Een Urker trouwt steeds met een Urkermeisje; aldus komt er geen „vreemd bloed” van den vasten wal. Van de 578 gehuwde vrouwen op Urk zijn er slechts 43 niet op het eiland geboren; van deze 43 zijn er 11 met visschers getrouwd, de overigen natuurlijk veelal met immigranten. We constateeren dus een sterk huwen onderling; hoe sterk dat is, blijkt duidelijk genoeg uit tabel 5 ²⁾.

De immigranten hebben op Urk steeds een belangrijke functie vervuld. Op dit eiland met zijn uitsluitende visschersbevolking moest de geestelijke verzorging zoowel als de handwerkersfunctie door vreemden worden waargenomen. Dit blijkt uit bijgaand staatje, waarop het beroep van de niet op Urk geboren is aangegeven (tabel 3). Vergelijken we dit staatje met de beroepstelling (tabel 1), dan blijkt dat in 1850 een zeer groot deel van de niet-visschersbevolking tot de immigranten behoort. Daarentegen zijn slechts zeer weinig visschers niet op Urk geboren. Verhoudingsgewijs is er sinds 1850 nog niet veel veranderd. Ook de telling van 1930 wijst nog op de typische functie van de immigranten. Zij vormen de bovenste sociale laag op Urk: de oliehandelaar, scheepmaker, de intellectuelen. En dit is altijd zoo geweest. Reeds in de 18de eeuw vinden we vermeld de vestiging van den schoolmeester, den chirurgijn, den Heer van Urk; maar ook toen al hielden zij het niet lang op Urk uit; steeds vinden we na eenige jaren opgetekend dat zij weer vertrokken waren ³⁾.

Een oppervlakkige beschouwing van de tegenwoordige vestigings- en vertrekciijfers zou doen vermoeden, dat de Urker bevolking bijna geen bevolkingsbeweging kent ⁴⁾. Echter moeten we deze gegevens eens wat nader

¹⁾ L. de Raet, Vlaanderen's economische ontwikkeling, p. 339.

²⁾ Volkstellingskaarten 1930.

³⁾ Kerkboeken van de N. H. Kerk.

⁴⁾ Gegevens van de gem.secretarie van Urk.

nagaan. Het eerste wat opvalt, is het groote aantal meisjes tusschen 15 en 30 jaar dat jaarlijks wegtrekt en terugkomt. Dit zijn de dienstmeisjes, die gaan werken aan den vasten wal. Dat de Urker zijn dochter niet met vreugde laat gaan, is te begrijpen, maar de economische toestand maakt het noodzakelijk. Waarheen gaan zij? Het is opmerkelijk dat deze trek zich bijna geheel beperkt tot Noord-Holland en speciaal de groote steden. Vroeger was dat anders; toen gingen zij niet naar de „zondige” groote steden, maar naar het platteland, speciaal de streek tusschen Enkhuizen, Medemblik, Hoorn en Alkmaar. Op Pinkster-Zaterdag ging men dan de „boerenmeiden” van de boot halen. Dit is nu geheel veranderd; bijna geen werkt er meer op het platteland. Daar verdienen zij niet genoeg, en de stad biedt meer aantrekkelijks. Velen gaan nu naar Amsterdam („dat is de kanker voor onze jeugd”), speciaal van de jongeren; vooral dat zij bij Joden dienen, kan men in de gereformeerde kringen niet goedkeuren. Maar waarom trekken zij juist naar de meest onkerkelijke streek van Nederland? Hiervoor zijn de volgende redenen op te geven: 1°. daar verdienen zij hoogere loonen dan in het Oosten van het land; 2°. een Urker kan moeilijk alleen tusschen niet-Urkers leven; waar eenmaal Urker meisjes zijn, daar willen de anderen ook heen; 3°. de Urker visschersjongens komen iedere week naar Amsterdam; 4°. de geheele oriëntering van Urk is naar het Westen, waarover later meer.

Naast dezen trek van de meisjes is er ook een van de jonge mannen; deze richt zich geheel naar de Zaanstreek. Ook dit heeft zijn reden. Toen na den wereldoorlog het met het visschersbedrijf slecht ging, en juist hooge loonen in de industrie werden betaald, trok een aantal Urkers naar het industriegebied van de Zaan, vooral Wormerveer en Koog. Hier is toen een aantal gezinnen gebleven. De jongens, die er nu heentrekken, wonen veelal bij deze Urkers in, die hen aan de een of andere plaats in de industrie helpen. De trek van den Urker is meest niet individueel, maar verschillende gezinnen trekken gelijktijdig weg, door economischen nood gedwongen. Voor deze na-oorlogsche migratie is er in deze eeuw nog een tweetal plaatsen te noemen, n.l. Enschede en Leerdam. Van Leerdam zijn de meesten weer teruggekomen (in 1909 zelfs 26); verschillende blijven daar als vischverkooper. Ook in de visscherijplaats IJmuiden en in Den Helder is een Urker kolonie gevestigd.

Laat ik bovenstaande met enkele getallen toelichten uit het laatste jaar (1930):

Meisjes van 15—30 jaar	vertrokken	teruggekomen
Amsterdam	9	6
Gebied ten N. van het IJ	21	22
Overig Holland	3	8
Overig Nederland	5	5

De getallen krijgen eerst perspectief, wanneer we ze met den totalen trek vergelijken.

Totale vestiging (het gezin als eenheid genomen)	75; totaal vertrek	76
Aantal gehuwd	10	11
Waarvan uit N. Holland	6 naar N.H.	6
Aantal ongehuwd	65	65
Waarvan uit N. of Z. Holland	49 naar N.H. of Z.H.	5

Dit is een voldoende bewijs, dat Urk geheel naar het Westen georiënteerd is; ook de gegevens uit de 18de eeuw wijzen reeds in deze richting.

In de Middeleeuwen was dit anders. In den bloeitijd van Kampen vestigen zich aldaar vele Urkers. „Opmerkelijk is, schrijft Moerman, het aantal Urkers en Schoklanders dat zich in Kampen vestigt”, dat in de periode 1302—1469 25 bedroeg ¹⁾.

Een bestudeering van de bijgevoegde graphiek, die de beweging van de bevolking weergeeft, leert den eigenaardigen loop van de kromme kennen ²⁾. Een stijging in de perioden 1880—85 en 1910—1918, terwijl in de andere perioden de bevolking vrijwel constant blijft. Deze loop onderscheidt zich sterk van die van een landbouw- of veeteeltgebied, waar juist vooral tengevolge van de landbouwcrisis in de periode 1880—90 een achteruitgang plaats vindt. Bij onze visschersplaats vinden we in geen periode een sterken achteruitgang van de bevolking. Dit is geheel te verklaren uit de structuur. Een landbouwgebied kan niet bij sterk toenemende bevolking steeds maar opgedeeld worden; de bevolking die teveel is, moet emigreeren. Geheel anders bij een visschersbevolking. Ondanks alle theorieën over overbevissing van Noord- en Zuiderzee, zal tot in afzienbaren tijd de vermindering van opbrengst geen reden zijn tot voortdurende emigratie. Toch zien we op Urk niet een voortdurende stijging van de bevolking als b.v. in Bunschoten. De oorzaak moeten we m. i. zoeken in de mindere welvaart. Immers met een toenemende bevolking moet een groeiend kapitaal, i. c. meerdere schepen enz. gepaard gaan, wil de welvaart niet dalen, en wil dus in dit geval de visscherij niet onmogelijk worden. We zullen nog zien dat het grootste deel van de bevolking echter op een bestaansminimum leeft. De armoede zal hier zeker de krachtigste drijfveer voor emigratie zijn.

Wat betreft het bevolkingstotaal vóór 1878 zijn ons gegevens bekend uit het boekje van Harting. In 1637 bedroeg de bevolking 300 zielen ³⁾, 1750 389 ⁴⁾, in 1789 520 ⁵⁾, 1814 615, en zoo geregeld toenemend: 1830

¹⁾ H. J. Moerman, Bijdrage tot de economische geschiedenis van Kampen in de Middeleeuwen. Econ. Hist. Jaarb. VI, p. 175.

²⁾ Samengesteld naar: Statistiek van de Loop van de bevolking 1878—1923 en Provinciaal blad van Noord-Holland 1923—'30.

³⁾ V. d. Aa, Aardrijksk. Woordenboek, Deel II, p. 396—400.

⁴⁾ Tegenwoordige Staat, Deel VIII, p. 626—631.

⁵⁾ Kaart van Schilling.

789, 1840 1011, 1850 1205 ¹⁾). Hieruit zouden we een geringe toename in de 17de eeuw en een zeer sterke in de tweede helft van de 18de moeten constateeren ²⁾).

Het geboortecijfer heeft zich in de laatste 50 jaar steeds rond de 100 bewogen (het punt van 1878 valt juist samen met dat van 1929, evenals bij het sterftecijfer!), dat wil dus zeggen een relatieve afname, en wel van 44 in 1880 tot 28 in 1929, beide toch nog respectabele cijfers! ³⁾ Ook de sterfte toont absoluut geen uitgesproken daling of stijging, echter het relatieve cijfer daalt hier van 20 op 7,6 per duizend. De sterfteatlas van 1866 laat ons zien dat de sterfte op de Zuiderzee-eilanden altijd laag is geweest. Vergelijken we dit met de bekende enquête in de Vlaamsche visschersplaatsen vóór 25 jaar, dan steken onze visschersdorpen er zeer gunstig bij af ⁴⁾).

Urker bevolk. ⁵⁾ 1215, p. gezin 5,35; geb. 38; sterfte 21; kindersterfte 18,92 %
 Marken 898 4,89 33 19 25,43 %

In sommige streken van ons land bedroeg de sterfte zelfs het dubbele van Urk; ook het N. Hollandsche platteland toont een aanmerkelijk hooger sterftecijfer (29). In de periode 1860—75 ⁶⁾ is het geboortecijfer van Urk nog gestegen tot 43,54, echter ook de sterfte tot 24,60.

Uit de beschouwing over vestiging en vertrek is reeds gebleken dat bijna geen vreemden zich op het eiland vestigen. De lijn van vestiging op onze graphiek geeft dus bijna geheel de terugkeerende Urkers aan. Er blijft toch voor bijna alle jaren een overschot dat emigreert. De grootte hiervan wordt door twee factoren bepaald ⁷⁾). In de eerste plaats door den toestand in de visscherij; is deze ongunstig als in de jaren 1892, 1895 en 1903—05 ⁸⁾, dan stijgt de lijn van de emigratie; is de vangst goed, dan zien we een sterke vermindering, zoodat zelfs de immigratie kan overwegen als b.v. in 1898. Aan de andere zijde werkt de aantrekkingskracht van de industrie, waar ik boven reeds op gewezen heb.

6. De welvaart.

De kern van de Urker bevolking is de visschersbevolking, die reeds direct door de kleeding van de „burgerbevolking” te onderscheiden is. Op een

¹⁾ P. Harting, Het eiland Urk, zijn bodem, voortbrengselen en bewoners, 1853. In verband hiermee een enkel woord over de literatuur over Urk. Een geographische studie uit den nieuweren tijd bestaat er nog niet (zooals van bijna geen deel van Nederland overigens). Maar ook oudere gegevens zijn schaarsch. De schrijvers na de Tegenw. Staat nemen rustig het materiaal van 1750 over (Allan zelfs nog in 1850!). Slechts geologisch heeft men meer waarde aan Urk gehecht.

²⁾ Vgl. Kulischer, Allgem. Wirtschaftsgeschichte, Hfdst. I. 1929.

³⁾ In tabel 4 is het kinderaantal bij de visschersbevolking opgegeven.

⁴⁾ Enquête sur la pêche maritime en Belgique 1909—1914, Deel I, Hfdst. 3, Deel II, Hfdst. 9.

⁵⁾ Sterfteatlas 1840—1860.

⁶⁾ Sterfteatlas 1860—'75.

⁷⁾ Zie mijn studie over de gemeente Recuwijk.

⁸⁾ Zie de graphiek bij Redeke, I. c., p. II.

botter varen drie man, de eigenaar, de eerste knecht en een „derde-mannetje”. De knecht wordt meest met Kerstmis aangenomen; het loon bedraagt voor hem op de Noordzee 16 %, op de Zuiderzee 18—20 % van de bruto-opbrengst, d. w. z. eerst moet de olie betaald worden, de rest wordt dan verdeeld. Dit leidt tot een sterkere sociale differentieering. Immers de knecht wil trachten bij een zoo kundig mogelijken visscher te varen, daar dan het loon vanzelf hooger is, terwijl de eigenaar een zoo energiek mogelijken knecht zal trachten te vinden. Zoo zal men steeds zien dat de kundigste visscher den flinksten knecht krijgt en de sukkelige er met moeite een vindt. Het sociale onderscheid, dat vroeger sterk was tusschen eigenaar en knecht, is in den lateren tijd verdwenen. Ook de eigenaar geeft vaak 20 % aan zijn vrouw als inkomen, terwijl de rest noodig is voor afschrijving en schulden. Heeft een eigenaar meerdere zoons, dan heeft hij er geheel geen bezwaar tegen dat zij als knecht bij anderen gaan varen. De tweede knecht verdient 8—12 %. Werd hiervoor vroeger veelal een jong broekje gebruikt, met het toenemende aantal motoren en den zwaarderden dienst blijven zij vaak tot hun 18de jaar derde man, daar de schipper hen nog niet als eersten knecht wenscht¹⁾.

Het tegenwoordige loonsysteem heeft niet altijd op Urk geheerscht; vroeger betaalde men den knecht van de eerste *f* 50 opbrengst een bepaald bedrag, van de volgende *f* 50 idem, enz., zooals nu nog veelal op andere Zuiderzeeplaatsen gebruikelijk is.

Reeders ontbreken op Urk; niemand bezit meer dan één schip, hetzij dan dat iemand twee schepen bezit waar eigen zoons op varen. Op de Urker schepen varen alleen Urkers; Urkers varen ook niet op andere schepen (met uitzondering van de loggervvaarders, waarover nader). Slechts een enkele vaart op de groote vaart (nu nog één, voor eenige jaren nog 8); het is een sprong uit armoede. De gemiddelde Urker visscher legt geen cent over. Men vaart zoolang als men kan, en dan? Door ouderdomsuitkeering, nettenbreien enz. heeft men nog een schamel inkomentje na een leven van vaak dag en nacht werken. Maar aan de diaconie wordt niet gevraagd, dat is het laatste wat men zal doen. Eerder neemt men geld van den staat dan van de kerk aan; het laatste is onteerend.

„Armoede komt hier (op Urk) dan ook veel meer voor dan op Wieringen. Het meerendeel zit diep in de schuld en kan eigenlijk nooit daaruit komen”, meldt het visscherijrapport van 1905²⁾. Al is de toestand sindsdien veel verbeterd, vooral door de beter geoutilleerde Noordzeevisscherij, toch komt het credietsysteem nog veelvuldig voor. Vóór de visscher wegvaart, haalt hij zijn olie, en als hij terugkomt betaalt hij deze eerst vóór het loon betaald wordt, maar zal dit bij een geringe vangst ook gebeuren? De ener-

¹⁾ De palingvisscherij vereischt slechts twee man; de knecht verdient dan 25 % van de opbrengst.

²⁾ De Zuiderzeevisscherij. Rapport van de Zuiderzee-Vereeniging, 1905, p. 194.

giekste visschers hebben zich aaneengesloten en een inkoopvereeniging van olie enz. gevormd; hierbij konden natuurlijk alleen zij zich aansluiten, die niet in de schuld bij de oliehandelaren stonden. In hoeverre een uitgebreide coöperatie de onafhankelijkheid van den visscher zal kunnen bevorderen, zal hier onbesproken blijven.

Vroeger was het credietsysteem algemeen verspreid; vaak had men honderden guldens schuld, en nu nog geeft iedere winkelier op het dorp crediet. Toch komen faillissementen niet veel voor, want wat helpt het, als er geen cent meer te halen valt?

De belastingcijfers geven een ontstellend beeld van de „welvaart” van het eiland.

Aantal aangeslagenen 1929—'30 ¹⁾ met een inkomen van

ben. f 800	300 (naar schatting)	1600—1800	21
800—1000	71	1800—2000	20
1000—1200	61	2000—2500	19
1200—1400	51	2500—3000	10
1400—1600	42	3000—6000	13

Een groot deel van de bevolking moet dus leven van een inkomen beneden f 800!, terwijl de belastingen er abnormaal hoog zijn. Deze cijfers laten ons zien: ten eerste, de bevolking leeft van een bestaansminimum, dat bovenstaand credietsysteem geheel verklaarbaar maakt. Ten tweede constateeren we een eigenaardige nivelleering: slechts een enkele heeft een inkomen boven f 3000, het overgrootste meerendeel beneden f 1400. Het is te begrijpen dat bij een zoodanigen economischen toestand van de bevolking onderlinge steun in moeilijke tijden spoedig tot stand komt. De vereeniging „Draagt elkanders lasten” geeft wekenlang uitkeering bij ziekte, steunt bij begrafenis en ouderdom. Een weduwenfonds, bij de ramp van 1883 gesticht, keert nog steeds geld uit.

Hooren we oude Urkers over de vroegere sociale toestanden spreken, dan steken daar de tegenwoordige toestanden nog gunstig bij af. Toen droogde men roggen door ze tegen den houten voorgevel te spijkeren, die dan 's winters met een hoeveelheid boonen het volledige middagmaal vormden. Vleesch at men nooit in dit visschersdorp (enkele ponden in de week voor het geheele eiland) en zelfs de melk van de eigen koeien kon men niet kwijt; men kocht liever voor eenige centen schapenmelk, terwijl nu een groote hoeveelheid melk moet worden aangevoerd ²⁾. Of niet de hoogere sociale lagen, de „burgers” het zijn geweest, die voornamelijk deze winterverandering hebben teweeg gebracht? Harting verklaart in 1853: in deze winter „gebeurt het niet zelden dat meer dan de helft der inwoners op kosten der provinciale

¹⁾ Gegevens Gem. Secretarie Urk.

²⁾ In 1875 wordt ons gemeld dat het eiland bezat 100 magere schapen, 40 koeien en 4 paarden. (Ein Besuch auf der Insel Urk in der Zuydersee. Globus, 1875, p. 43.)

kas moet onderhouden worden, daar het getal der gegoeden in de gemeente zelve uiterst gering is" ¹⁾).

Tot de laagste sociale groep behooren de „losse arbeiders". Dat zijn zij, die in den ansjovistijd op de vangst uitgaan. Echter reeds in den winter kwamen de reeders uit de Noordzeeplaatsen naar Urk om visschers voor de loggers te werven. Vaak moest men dan de ansjovisvangst staken om op den logger te gaan varen. Dit is den laatsten tijd opgehouden. Er is geen werklozenondersteuning; als dus de ansjovisvisserij gedaan is, scharrelen ze langs de haven om werk te vinden, graven schelpen of grind, gaan met een partijtje visch naar den wal, kortom zoeken ze wat te verdienen. Dit gaat goed zoolang het slechts enkelen zijn.

Laat ik hier een enkel woord over den godsdienst invoegen. De Urksche bevolking is overheerschend gereformeerd. Toch is er nog een N. H. Kerk met een steeds afnemend aantal leden. Waaruit is dit groepje samengesteld? Eensdeels geboren Urker visschers, die de stormen van de afscheidingen hebben doorstaan en trouw aan de oude kerk zijn gebleven, echter meereendeels het nieuwe element, de immigranten. Dit wordt duidelijk door onderstaand staatje ²⁾).

Leeftijd	Beroep visscher	Ander beroep
20—30	6	25
30—40	14	8
40—50	10	10
50—60	7	11
60—70	3	10
70—80	1	8

Hieruit blijkt dat het oudere element overweegt, terwijl het aandeel onder de jongere visschers afneemt. Binnen afzienbaren tijd zal dus de visschersgroep onder de Ned. Hervormden verdwenen zijn en zullen alleen burgers tot deze groep behooren. Zij, die opgeven tot geen kerkelijk genootschap te behooren, ontbreken geheel op Urk, een enkele spoedig weer verdwijnende vreemdeling uitgezonderd. Ook de Roomsche-Katholieken voelen zich op het eiland blijkbaar niet erg thuis (blijkens de volkstelling 1930 slechts één). Het eiland toont dus ook op kerkelijk terrein een groote uniformiteit. Ook dit versterkt het groepsbewustzijn.

Wat zal er van Urk worden na de drooglegging? Gelegen met zijn haven aan het IJsselmeer, met toegang naar Amsterdam en de Noordzee, met een groot achterland dat zijn producten hier ter markt zal brengen, zal Urk zeker niet in welvaart achteruitgaan. De Noordzeevloot kan op Urk blijven; zal dit echter zoo zijn? Op Urk twijfelt men juist hieraan. Het oude Urk verdwijnt toch, waarom zullen de visschers dan daar blijven

¹⁾ Harting, l. c. p. 71.

²⁾ Volkstellingskaarten 1930.

en niet naar een gunstiger gelegen Noordzeeplaats gaan? We constateeren het zeer lage welvaartspeil op Urk en een groote waarschijnlijkheid van opbloei na de drooglegging. Waarom is men op Urk dan toch bijna unaniem tegen de drooglegging gekant? Ook dit is uit deze studie gebleken. Urk vormt een typische afgesloten gemeenschap zonder sterke religieuze en sociale verschillen. Men leeft als het ware in een voorkapitalistisch stadium. Men ziet met angst den tijd dat auto's door het dorp zullen rollen, fabrieken zullen verrijzen, de bioscoop zijn intrede zal doen en de Zondagsheiliging door velen met voeten getreden zal worden. M. i. staan de economische factoren op den achtergrond en is het tegen de vernietiging van de eigen groep dat men zich teweer stelt.

Augustus 1931.

Tab. 1. Uitkomsten van de beroepstelling ¹⁾

	1930	1850		1930	1850
Noordzeevisscher	277	289	Bakker	27	6
Zuiderzeevisscher	211		Kruidenier	10	
Visscher ²⁾	96		Manufacturier	7	
Werkzaam bij den vischafslag	4		Groentenhandelaar	8	
Garnalendroger	2		Melkhandelaar	2	
Oliehandelaar	4		Brandstoffenhandelaar	2	
Ijsfabrikant	2		Slager	5	
Scheepstimmerlieden	21		Winkelier ³⁾	5	11
Nettenmaker	3		Caféhouder	6	
Vischhandelaar	2		Barbier	6	
Mastmaker	2		Timmerlieden, metselaars	31	7
Mandenmaker	2		Smid	7	1
Schelpenhandelaar	1		Verver	5	1
Zeilmaker	8	2	Schoenmaker	5	2
Kuiper	1		Aannemer	4	
Schipper	12	2	Stoker, machinist	6	
Bakshipper Z. Z. W.	26		Werkzaam op de postboot	5	
Los arbeider	49	5	Vrachtrijder	5	
Geen	113		Ambtenaar	11	4
			Vrije beroepen	14	
			Bockhouder	3	

¹⁾ 1930 naar het volkstellingsmateriaal, 1850 naar het bevolkingsregister (gem. secr. Urk). Ik heb geen onderscheid gemaakt tusschen ondernemer en arbeider, daar dat voor dit onderzoek van geen beteekenis was.

²⁾ Aldus op de volkstellingskaarten aangegeven; de onderscheiding in Noord- en Zuiderzeevisschers is echter zonder veel waarde.

³⁾ Onder „winkelier” moeten we verstaan houders van kleinere winkeltjes, die zeer verscheidene waren verkopen.

Tab. 2. Namenonderzoek.

Naam	1930	1860	Naam	1930	1860
* Kramer	90	37	* Van Dokkum	9	5
* Bakker	89	30	Gerssen	9	imm.
* Post	80	29	° Hoefnagel	9	8
* Hakvoort	61	20	Ruiten	8	geen
* Romkes	59	26	Van Eerde	8	imm.
* De Vries	55	28	° Schenk	6	2
* Ras	43	28	Willemszoon	6	geen
* De Boer	48	35	* Kamper	6	6
* Visser	34	16	Roos	5	8
* Van Urk	30	8	Bos	6	imm.
* Pasterkamp	28	11	Hennink	5	1
* Van den Berg	26	4	Karemaker	3	geen
* Koffeman	24	15	Büter	3	imm.
Loosman	22	4	* Mars	3	3
* Wakker	21	6	Keuter	3	imm.
* Korf	23	14	Asma	2	3
* Snoek	18	17	Jacobszoon	2	geen
Brouwer	18	imm.	Anker	2	imm.
* Kapitein	17	10	De Jonge	2	imm.
* Woord	16	9	* Timmerman	1	7
* Weerstand	16	9	* Bouwman	1	4
° Molenaar	15	14	De Jong	1	4
Van Veen	15	imm.	Reiniers	0	1
* Nentjes	14	3	Tromp	0	2
° Kroon	13	12	Koot	0	2
Schraal	12	imm.	° Schouten	0	4
Ten Napel	12	imm.	* Kok	0	2
Van Slooten	11	4	Ohlsen	0	3
Baarsen	11	6	Schuurman	0	1
Brands	10	7			
* Snijder	10	10			
Hockstra	10	geen			

Toelichting. Het getal achter den naam geeft aan hoe vaak de naam van getrouwde man of vrouw op Urk geboren voorkwam. Het teeken * geeft aan dat de naam reeds in de 18de eeuw op Urk voorkwam; het teeken ° dat we dezen naam onder de gevestigden op het eiland in de 18de eeuw tegengekomen zijn. Imm. wil zeggen, dat zij in het bevolkingsregister als niet-geboren Urker geboekt staan. Het totale aantal niet op Urk geboren bedroeg in 1860 53, waarvan zooals we zien dus slechts 10 hun naam op Urk hebben bewaard; een bewijs temeer van het tijdelijk verblijf van de meeste immigranten. Van de 12 volwassenen, die van Schokland kwamen, is alleen de naam van Van Eerde blijven leven.

¹⁾ Bronnen: Volkstellingskaarten 1930, bevolkingsregister, kerkboeken N. H. Kerk.

Tab. 3. Het beroep van de niet op Urk geborenen ¹⁾.

Beroep	1930	1860	Beroep	1930	1860
Visscher	19	3	Fabr. arbeider	3	
Los arbeider	2	3	Smid	1	
Winkelier		2	Machinist	2	
Bakker	1	2	Caféhouder	3	
Timmerman	5	3	Barbier	1	
Ambtenaar	3	2	Vischhandelaar	1	
Vrije beroepen	2	2	Nettenmaker	1	
Onderwijzer	5	2	Havenmeester	2	
Verver		1	Kuiper	1	
Schipper	7		Kleermaker	1	
Bakschipper	1				
Scheepmaker	2				

Tab. 4. Aantal kinderen bij de visschersbevolking ²⁾.

Aantal kinderen	Leeftijd vrouw						
	20—30	30—40	40—50	50—60	60—70	70—80	> 80
0	19	12	5	4	3	4	—
1	17	2	—	5	1	1	—
2	21	9	6	3	3	1	1
3	8	14	11	8	1	—	—
4	7	19	13	8	6	—	
5	—	18	20	1	2	—	
6	2	11	13	10	6	3	
7	1	9	10	3	4	1	
8	—	1	11	11	5	1	
9	—	2	4	7	6	1	
10	—	1	3	4	4	—	
11	—	—	4	3	2	2	
12	—	1	2	2	—	—	
13	—	—	4	2	1	—	
14	—	—	—	—	—	—	
15	—	—	—	—	1	—	

¹⁾ Bronnen: Volkstellingskaarten 1930, bevolkingsregister gem. Urk.

²⁾ Bron: Volkstellingskaarten 1930.

Tab. 5. Onderlinge huwelijken.

	Kramer	Romkes	Post	Bakker	Hakvoort	De Vries	Ras	De Boer	Visser	Van Urk	Pasterkamp	Van den Berg
Kramer	7	8	7	4	4	7	2	3	2	5	1	1
Romkes	8	3	3	—	5	2	3	1	2	—	3	3
Post	7	3	3	9	7	3	—	5	3	—	1	2
Bakker	4	—	9	5	4	3	3	4	4	3	1	4
Hakvoort	4	5	7	4	—	3	1	4	—	—	1	—
De Vries	7	2	3	8	3	1	1	2	1	4	2	1
Ras	2	3	—	3	1	1	2	6	4	2	3	1
De Boer	3	1	5	4	4	2	6	2	1	—	1	2
Visser	2	2	3	4	—	1	4	1	—	1	1	1
Van Urk	5	—	—	3	—	4	2	—	1	—	—	1
Pasterkamp	1	3	1	1	1	2	3	1	1	—	—	1
Van den Berg	1	3	2	4	—	1	1	2	1	1	1	—

Toelichting. Bovenstaande is slechts een fragment, waaruit toch duidelijk genoeg het onderlinge huwen op Urk naar voren komt. Het publiceeren van de geheele tabel lijkt me hier overbodig.

¹⁾ Bron: Volkstellingskaarten 1930.

2. Het bevolkingsvraagstuk, inteelt en migratieverhoudingen.

H. Tj. PIEBENGA

Reeds omstreeks 1600 schreef Guicciardini over Urk: „De inwoonders zijn meest van een gheslachte voortgheteelt, bij eenighe die voortijds heur begeven hebben om de selve te bedijcken ende bouwen, aldaer onder malkanderen gehyljckt ende vermenichvuldicht, gewent zijnde te leven buyten het geselschap van andere menschen, niemant al daer vernemende, dan als de schepen uyt Hollant nae Vrieslant seylende, aldaer somtijts bij nachte op ancker ligghen” (naar de Nederlandsche vertaling van 1617). Het eiland had toen ongeveer 290 inwoners, die grootendeels uit een toen reeds generatielange inteelt waren voortgekomen. Na de epidemie van 1637, die het zielental halveerde, nam de inteelt natuurlijk nog toe en deze duurt tot in den huidige tijd nog voort. Toch is er nog betrekkelijk veel „vreemd bloed” binnengedrongen. De Vries geeft in zijn Geschiedenis van Urk (manuscript) aan, dat in de periode van 1711—1790 411 huwelijken werden gesloten, waaronder in 97 gevallen ofwel 23 % één der huwelijkspartners van elders kwam. Men moet dit echter ook weer niet overschatten, daar het hier meestal menschen betrof uit de bovenlaag (domineesdochteren, onderwijzers enz.), die op Urk bleven hangen. Het inteelt-onderzoek kon nog niet worden afgesloten. Daarbij wordt van een aantal personen in de archieven de genealogie nagegaan tot het jaar 1711. De sterkte-grad der inteelt kan dan op tweeërlei wijze worden bepaald, nl. door middel van het voorouderverlies en door een breuk, die aangeeft het hoeveelste gedeelte der „Erbmasse” mogelijkerwijze gemeenschappelijk is. (Scheidt, 1932.) Aan het aantal huwelijken tusschen personen met den zelfden naam laat zich de mate van inteelt nl. niet afmeten. Opvallend is intusschen, dat neef- en nicht-huwelijken op Urk worden vermeden, er zijn mij althans slechts 2 gevallen bekend geworden.

De migratie-verhoudingen in de vorige eeuwen zijn weinig overzichtelijk; van een isolatie echter kon men ook toen niet spreken. Uit Oostfriesland, Westfalen, Friesland, Westfriesland, Overijssel (Genemuiden en Vollenhove) kwamen immigraties voor.

De kurve van den loop der bevolking wordt gekenmerkt door de volgende verschijnselen: 1637 daalt het zielenaantal tengevolge van een epidemie van 300 op 149; langzame stijging tot 1825; daarna rapide toename van het aantal inwoners tot in onzen tijd.

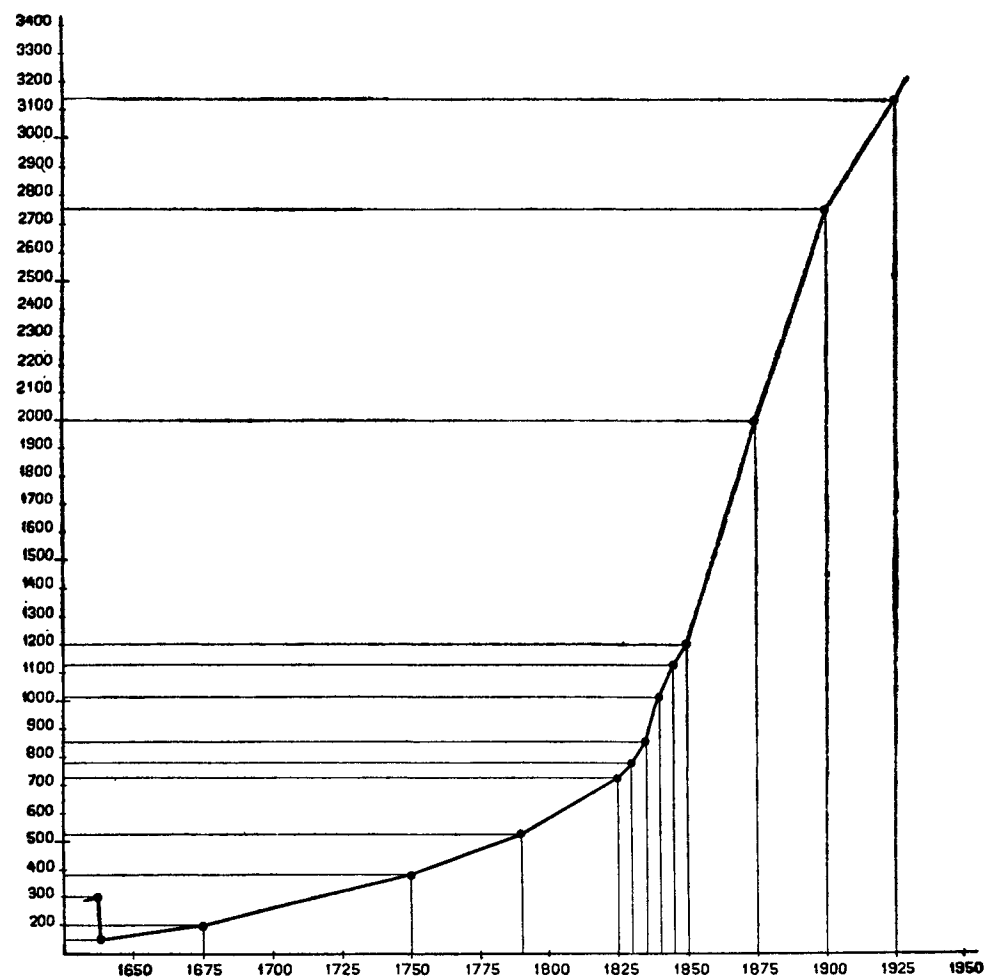

Fig. 68. Het beloop der bevolking van Urk van 1637—1937.

3. Sterfte.

Dr. R. CLAEYS

Voor de kennis van den omvang van de sterfte zoowel in het algemeen als naar de verschillende oorzaken van den dood te Urk, komt in de eerste plaats in aanmerking een vergelijking met de overeenkomstige cijfers voor het geheele Rijk. Het is evenwel gewenscht behalve met het Rijk ook te kunnen vergelijken met een andere gemeente, die zich door haar aard het best daartoe leent. Als zoodanig kan dan worden gekozen Marken, dat een soortgelijke bevolking heeft als Urk en waar soortgelijke invloeden zich doen gelden.

Ten behoeve van een en ander is in de navolgende bladzijden gebruik gemaakt van de gegevens, voorkomende in de ieder jaar door het Centraal Bureau voor de Statistiek uitgegeven „Statistiek van de Sterfte”, welke met de bereidwillige medewerking van den Directeur van genoemd Bureau nog met enkele niet gepubliceerde cijfers konden worden aangevuld.

Op grond hiervan is het mogelijk de sterfte op Urk in vergelijking met die op Marken en in het geheele Rijk te onderzoeken en wel eenerzijds in verband met den leeftijd der overledenen, anderzijds gesplitst naar de oorzaken van den dood.

Een gecombineerde indeeling volgens deze beide kenmerken tezamen geeft de officieele statistiek voor kleine gemeenten, als Urk, niet. Om ook over deze gegevens te beschikken onderwierp de heer Piebenga, in overleg met Dr. A. Vonk te Urk, de aantekeningen voorkomende in de bij de gemeente-secretarie aldaar aanwezige sterfteregisters, aan een uitvoerige bewerking, waaruit het aan het slot afgedrukte tweetal tabellen werd afgeleid, ter vergelijking aangevuld met de overeenkomstige cijfers voor het Rijk. Die tabellen omvatten een periode van 35 jaren. De cijfers, welke als resultaat van de bewerking voor Urk verkregen zijn, komen niet geheel overeen met die volgens de Rijksstatistiek. Niettegenstaande deze afwijkingen zijn zij voor een nadere bestudeering van het verband tusschen doodsoorzaak en leeftijd van beteekenis.

1. Sterfte in het algemeen.

De sterftcijfers per 1000 der gemiddelde bevolking waren in het grootste gedeelte van het vijf en dertigjarige tijdvak te Urk hooger dan in het geheele Rijk. In de periode 1901/'10 was het sterftcijfer voor Urk 17.5 tegen dat voor het Rijk 15.0 per 1000; voor de jaren 1911/'20 waren deze cijfers resp. 14.0 en 13.3; voor 1921/'30 9.9 en 10.1 en voor de periode 1931/'35 voor Urk 9.5 en voor het Rijk 8.9.

Het onderstaande staatje geeft daarvan een overzicht.

Totale sterfte per 1000 der gemiddelde bevolking

	Urk	Marken	Het Rijk
1901—1910	17.5	15.8	15.0
1911—1920	14.0	20.8	13.3
1921—1930	9.9	14.9	10.1
1931—1935	9.5	11.4	8.9

Hoewel dus met uitzondering van de periode 1921/'30 het sterftcijfer voor Urk hooger is dan voor het Rijk, komt het algemeen verschijnsel van de daling der sterfte, dat voornamelijk sedert $\pm$ 1880 in Nederland valt te constateeren, ook te Urk tot uiting. Het sterftcijfer daalde hier van de periode 1901/'10 op 1931/'35 met 45.7 %, terwijl dat voor het Rijk in hetzelfde tijdvak met 40.7 % terugliep.

Anders dan de vergelijking met het Rijk valt die met Marken ten voordeele van Urk uit. De sterfte per 1000 der gemiddelde bevolking was hier belangrijk lager dan op het eiland in de Gouwzee, behalve voor zoover de periode 1901/'10 betreft.

Hierbij dient echter te worden opgemerkt, dat bij absolute cijfers van zoo geringen omvang als het beschikbare materiaal omvat, een afwijking als die, welke de bovenstaande cijfers te zien geven, reeds door een gering verschil in het aantal overledenen kan worden veroorzaakt.

2. Sterfte naar den leeftijd.

Thans volgt een overzicht van de sterfte in elke leeftijdsgroep in % van de totale sterfte.

Sterfte naar den leeftijd in % van de totale sterfte

	—1 jaar	1—4 jaar	5—14 jaar	15—19 jaar	20—29 jaar	30—39 jaar	40—49 jaar	50—79 jaar	80 jaar en ouder	To- taal
Urk										
1903—1910	25.6	18.5	6.9	3.4	5.0	4.5	3.4	23.5	9.2	100
1911—1920	20.7	8.4	3.7	4.2	7.4	5.7	7.2	31.6	11.1	100
1921—1930	18.6	6.5	7.2	2.3	6.2	5.8	6.2	34.5	12.7	100
1931—1935	13.7	8.7	5.6	2.5	9.3	5.0	5.0	34.7	15.5	100
Marken										
1903—1910	11.8	4.2	4.2	2.3	7.1	5.3	10.6	46.2	8.3	100
1911—1920	14.0	8.4	3.9	5.9	8.4	7.0	5.2	38.1	9.1	100
1921—1930	14.6	5.8	3.9	3.4	6.8	4.8	9.2	37.9	13.6	100
1931—1935	4.9	6.2	6.2	7.4	3.7	4.9	2.5	48.1	16.1	100
Het Rijk										
1903—1910	24.9	10.0	3.5	2.5	4.8	4.6	5.2	35.0	9.5	100
1911—1920	18.5	9.2	3.8	3.0	5.7	5.4	5.8	37.7	10.9	100
1921—1930	14.3	6.0	3.1	2.1	4.8	4.6	5.9	45.1	14.1	100
1931—1935	10.6	3.7	2.6	1.6	4.0	4.4	5.8	51.2	16.1	100

Enkele wijzigingen, in den jaargang 1920 van de „Statistiek van de Sterfte” in de samenstelling van de leeftijdsgroepen gebracht, zijn oorzaak, dat de leeftijden van 50—79 jaar in de tabel tot één groep moesten worden samengevoegd. Bovendien zijn de jaren 1901 en 1902 om een soortgelijke reden buiten beschouwing gelaten. Voor een vergelijking van relatieve cijfers is dit echter geen bezwaar.

Naar aanleiding van deze cijfers valt op te merken, dat zoowel op Urk als in het geheele land, in den loop der jaren het aantal zuigelingen en kleuters onder de overledenen relatief belangrijk is afgenomen, waartegenover een toeneming van het aantal ouderen (50 jaar en meer) te constateeren valt. Hoewel wat minder uitgesproken, geldt zulks ook voor Marken. Voor de tusschenliggende leeftijdsgroepen zijn de veranderingen veel geringer. Intuschen valt het op, dat de percentages der zuigelingen en kleuters op Urk hooger zijn dan voor het Rijk, terwijl ten aanzien van de overledenen van 50 jaar en ouder het omgekeerde het geval is. Dit behoeft zonder meer nog niet te wijzen op een ongunstige zuigelingen- en kleutersterfte op Urk in vergelijking met het Rijk, en op een gunstige sterfte onder oude lieden op dit eiland. Een hooger of lager sterftepercentage voor een bepaalde leeftijdsgroep kan immers ook veroorzaakt worden door een verschil in leeftijdsopbouw.

Daarom is in onderstaand overzicht het aantal overledenen in elke leeftijdsgroep in verband gebracht met het aantal levenden in de overeenkomstige groep (berekend op grond van de uitkomsten der 10-jaarlijksche volkstellingen). In dit staatje zijn mede de sterftcijfers voor Urk en Marken, indien hooger dan die voor het Rijk, cursief gedrukt.

Sterfte naar den leeftijd per 1000 levenden in elke leeftijdsgroep

	—1 jaar	1—4 jaar	5—14 jaar ¹⁾	15—19 jaar ²⁾	20—29 jaar	30—39 jaar	40—49 jaar	50—79 jaar	80 jaar en ouder	Totaal
Urk										
1903—1910	143.5	27.7	5.—	6.2	5.5	6.4	7.2	29.7	213.5	17.5
1911—1920	84.5	10.—	2.2	6.2	7.2	6.2	10.4	30.2	200.—	14.—
1921—1930	58.4	5.8	2.8	2.8	4.4	5.—	6.—	21.2	141.8	9.9
1931—1935	51.8	8.6	2.2	2.6	6.—	4.4	4.4	19.4	161.4	9.5
Marken										
1903—1910	72.5	8.2	4.2	3.5	6.2	6.—	15.5	38.7	194.5	16.0
1911—1920	105.2	20.4	4.8	13.8	11.4	9.4	8.6	42.0	236.4	20.8
1921—1930	88.2	10.4	2.8	7.—	7.4	5.4	10.—	28.4	200.—	14.9
1931—1935	27.6	9.6	3.4	10.8	3.—	5.—	2.2	25.—	185.8	11.4
Het Rijk										
1903—1910	130.3	14.8	2.5	3.0	4.5	5.3	7.8	32.0	195.—	14.8
1911—1920	90.2	13.2	2.6	3.4	4.6	5.4	7.2	31.0	196.—	13.3
1921—1930	59.4	7.2	1.6	2.2	2.8	3.4	5.4	27.2	181.6	10.1
1931—1935	42.6	4.0	1.2	1.6	2.0	2.8	4.8	26.0	181.4	8.9

¹⁾ Vóór 1921: 5 t/m 13 jaar. ²⁾ Vóór 1921: 14 t/m 19 jaar.

Uit dit overzicht blijkt, dat op Urk de sterfte onder personen van 40 jaar en ouder en inzonderheid onder die van 50 t/m 79 inderdaad gunstiger is dan voor het land als geheel. Daarentegen geldt het omgekeerde voor de bevolking van 5 t/m 39 jaar, terwijl de zuigelingen- en de kleutersterfte in het begin dezer eeuw en ook weer in de laatste jaren boven die voor het Rijk uitkomen. Voor de zuigelingensterfte zijn de afwijkingen overigens geringer dan voor de kleutersterfte, hetgeen bevestigd wordt, indien men het aantal overleden zuigelingen uitdrukt in verhouding tot dat der levendgeboren kinderen.

Zuigelingensterfte per 100 levendgeborenen

	Urk	Marken	Het Rijk
1901—1910	12.6	9.7	12.5
1911—1920	8.2	10.7	9.5
1921—1930	6.5	9.5	6.3
1931—1935	4.7	2.8	4.5

In 't algemeen zijn de cijfers voor Marken ongunstiger dan die voor Urk. Zij vertoonen voorts een minder regelmatig verloop. Het is niet onwaarschijnlijk, dat dit voortvloeit uit de geringe grootte der absolute aantallen, waarbij kleine verschillen van toevalligen aard van grooten invloed kunnen zijn.

3. Sterfte naar de oorzaken van den dood.

Hoewel de internationale nomenclatuur van doodsoorzaken, welke in de „Statistiek van de Sterfte” wordt toegepast, in de jaren 1910, 1920 en 1930 wijzigingen heeft ondergaan, bleef de onderlinge vergelijkbaarheid van de verhoudingscijfers voor de 4 perioden door de hier toegepaste groepeeringsmogelijk.

Voor een juiste beoordeeling der cijfers is het echter noodig te bedenken, dat in sterkere mate dan ten aanzien van de sterfte in het algemeen, toevallige factoren hun invloed kunnen doen gevoelen bij de gedetailleerde gegevens omtrent de sterfte naar de afzonderlijke doodsoorzaken. Dit betreft vooral mogelijke verschillen in de diagnose, zoowel in den loop der jaren als in de onderscheiden gebieden, welke in de vergelijking zijn betrokken. Bij de thans volgende opmerkingen moet dit voorbehoud voorop staan.

Allereerst volgt een overzicht, waarin het aantal overledenen aan de verschillende groepen van oorzaken in procenten van alle overledenen tezamen is uitgedrukt, waaruit valt na te gaan, of bepaalde oorzaken op Urk in mindere dan wel in meerdere mate dan in ons geheele land voorkomen en voorts of in den loop der jaren bepaalde oorzaken meer op den achtergrond, andere meer op den voorgrond zijn getreden.

Sterfte naar de oorzaken in % van de totale sterfte

	1901—1910		1911—1920		1921—1930		1931—1935	
	Urk	Rijk	Urk	Rijk	Urk	Rijk	Urk	Rijk
1. Longtuberculose	8.9	8.5	9.4	8.9	6.2	7.0	8.1	4.9
2. Andere t. b. c. .	3.8	3.0	2.0	3.2	4.6	2.6	5.0	1.9
3. Overige besm. z.	15.0	6.5	9.3	8.1	5.8	6.2	7.4	5.1
1 t/m 3	27.7	18.0	20.7	20.2	16.6	15.8	20.5	11.9
4. Ziekten ademhalingsorganen .	8.7	15.4	12.3	16.1	12.7	13.5	13.7	10.8
5. Kanker	4.4	6.6	9.4	8.2	10.4	11.5	9.9	14.0
6. Hartziekten . .	3.6	4.5	7.6	6.7	9.1	10.8	18.6	14.2
7. Ouderdomsgebr.	8.7	7.6	9.1	7.3	4.2	6.5	1.9	6.6
5 t/m 7	16.7	18.7	26.1	22.2	23.7	28.8	30.4	34.8
8. Aangeboren zwakte, lichaamsgebreken	4.7	4.3	3.0	3.6	5.9	4.1	4.3	5.4
9. Geweld. dood .	4.6	1.9	2.2	2.3	5.6	2.7	2.5	3.1
10. Zelfmoord . . .	—	0.5	0.2	0.6	—	0.8	0.6	0.9
11. Andere ziekten .	37.6	41.2	35.5	35.0	35.5	34.3	28.0	33.1
Totaal . . .	100	100	100	100	100	100	100	100

Men ziet uit deze cijfers, dat voor Urk zoowel als voor het Rijk, de sterfte aan besmettelijke ziekten, en niet alleen aan *besmettelijke ziekten* in engeren zin doch ook aan tuberculose, geleidelijk een geringere plaats is gaan innemen. De percentages voor Urk zijn echter steeds wat hooger dan die voor het Rijk, vooral in de laatstvermelde periode, toen die voor Urk hooger waren dan in het voorafgegane tijdvak, terwijl die voor het Rijk verder daalden. Voor de ziekten der *ademhalingsorganen* is het verloop voor Urk en het Rijk tegengesteld: voor Urk een toeneming van het aandeel dezer ziekten van 8.7 tot 13.7 %, voor het Rijk een vermindering van 15.4 op 10.8 %. Een parallel verloop blijkt weer te bestaan voor *kanker*, *hartziekten* en *ouderdomsgebreken*, welke ziekten inzonderheid onder de oudere leeftijdsgroepen voorkomen en tezamen voor Urk toenamen van 16.7 % der totale sterfte in 1901/'10 tot 30.4 % in de periode 1931/'35 en voor het Rijk van 18.7 tot 34.8 %. Ook voor elk dezer ziekten afzonderlijk stemt het verloop wel overeen: een relatief toenemend aantal overledenen aan kanker en hartziekten (op Urk inzonderheid aan de laatste) en daarnaast een verminderend percentage van het aantal overledenen tengevolge van ouderdomsgebreken (vooral op Urk). *Gewelddadige dood* en *zelfmoord* zijn voor het Rijk geleidelijk wat meer op den voorgrond gekomen ten opzichte der andere oorzaken; voor Urk hebben de percentages voor deze oorzaken een wisselend verloop.

Naast de onderlinge verhouding, waarin de verschillende oorzaken voorkomen, is van even groot belang het verloop van de aantallen overledenen aan iedere doodsoorzaak op zichzelf. Hierbij dient rekening te worden gehouden met de toeneming der bevolking. De aantallen overledenen zijn in het onderstaande staatje — en in alle verdere — dan ook telkens uitgedrukt per 1000 der gemiddelde bevolking in elke periode.

Sterfte aan besmettelijke ziekten per 1000 der gemiddelde bevolking

	Urk	Marken	Het Rijk
1901—1910			
Longtuberculose . . .	1.5	1.6	1.3
Andere tuberculose .	0.7	0.7	0.4
Andere besmett. ziekten	2.6	1.7	1.0
Totaal	4.8	4.0	2.7
1911—1920			
Longtuberculose . . .	1.3	3.0	1.2
Andere tuberculose .	0.3	0.3	0.4
Andere besmett. ziekten	1.3	1.7	1.0
Totaal	2.9	5.0	2.6
1921—1930			
Longtuberculose . . .	0.6	1.9	0.7
Andere tuberculose .	0.4	0.6	0.3
Andere besmett. ziekten	0.6	1.2	0.6
Totaal	1.6	3.7	1.6
1931—1935			
Longtuberculose . . .	0.8	1.6	0.4
Andere tuberculose .	0.5	0.8	0.2
Andere besmett. ziekten	0.7	1.0	0.4
Totaal	2.0	3.4	1.0

De *besmettelijke ziekten*, zoowel die in engeren zin als longtuberculose en andere vormen van tuberculose, eischten in het begin van deze eeuw op Urk relatief belangrijk meer slachtoffers dan in het Rijk. In de volgende jaren was de ontwikkeling op Urk gunstiger dan in het geheele land en gedurende de periode 1921/'30 stond de sterfte aan besmettelijke ziekten er vrijwel op hetzelfde peil als in het Rijk. Na 1930 had deze daling voor het Rijk verderen voortgang, doch op Urk nam het sterftecijfer voor besmettelijke ziekten en meer in het bijzonder voor longtuberculose toe. Op Marken was, met uitzondering van de periode 1901/'10, de sterfte aan deze oorzaken nog belangrijk ongunstiger dan op Urk. Dit is ook nog het geval in de jaren 1931/'35, toen voor Urk een stijging en voor Marken, evenals voor het Rijk, een verdere daling intrad t. o. v. de voorafgaande periode.

Voor de sterfte aan ziekten van de *ademhalingsorganen* is het beeld eenigszins anders.

Sterfte aan ziekten van de ademhalingsorganen per 1000 der gemiddelde bevolking

	Urk	Marken	Het Rijk
1901—1910	1.5	0.5	2.3
1911—1920	1.7	2.3	2.1
1921—1930	1.3	1.0	1.3
1931—1935	1.3	0.4	1.0

Voor het Rijk ziet men een regelmatige daling van 2.3 per 1000 der

bevolking op 1.0 per 1000. Voor Urk blijven de cijfers tot en met 1920 lager dan voor het Rijk, voor 1921/'30 zijn zij daaraan gelijk, waarna het cijfer voor Urk op hetzelfde peil blijft (1.3 ‰) en dus hoger is dan voor het Rijk, voor hetwelk ook in deze periode een verdere teruggang plaats vond. Op Marken is voor deze groep van doodsoorzaken het sterftecijfer sinds 1920 gunstiger dan op Urk en ook gunstiger dan voor het Rijk; evenals voor het Rijk geven die cijfers een teruggang te zien.

De cijfers omtrent de sterfte aan *kanker*, *hartziekten* en *ouderdomsgebreken* zijn ook hieronder in onderling verband gezien, mede omdat in den loop der jaren door juistere diagnosestelling het aantal sterfgevallen, aangegeven als gevolg van ouderdomsgebreken, is afgenomen en o. m. dat aan kanker en hartziekten als gevolg daarvan is toegenomen. De sterftecijfers voor deze oorzaken tezamen vertoonen dan ook een vrij groote stabiliteit. Vooral voor het Rijk komt een en ander in het onderstaand overzicht goed tot uitdrukking.

Sterfte aan kanker, hartziekten en ouderdomsgebreken per 1000 der gemiddelde bevolking

	Urk	Marken	Het Rijk
1901—1910			
Kanker	0.8	1.8	1.0
Hartziekten	0.6	0.5	0.7
Ouderdomsgebreken	1.5	3.2	1.1
Totaal	2.9	5.5	2.8
1911—1920			
Kanker	1.3	1.2	1.1
Hartziekten	1.1	0.6	0.9
Ouderdomsgebreken	1.3	4.1	0.9
Totaal	3.7	5.9	2.9
1921—1930			
Kanker	1.0	1.8	1.2
Hartziekten	0.9	0.6	1.1
Ouderdomsgebreken	0.4	2.1	0.6
Totaal	2.3	4.5	2.9
1931—1935			
Kanker	0.9	1.3	1.2
Hartziekten	1.9	1.3	1.3
Ouderdomsgebreken	0.2	1.9	0.5
Totaal	3.0	4.5	3.0

Het sterftecijfer voor de drie genoemde oorzaken tezamen is te Urk voor de periode 1901/'10 en ook voor 1931/'35 gelijk aan dat voor het Rijk. In de tusschenliggende perioden zijn er verschillen, welke ongetwijfeld het gevolg zijn van toevallige afwijkingen (geringe absolute aantallen). Op Marken is de gezamenlijke sterfte aan deze doodsoorzaken belangrijk hoger dan op Urk en in het Rijk, vooral als gevolg van hogere sterfte aan ouderdomsgebreken.

Van een toeneming der kankersterfte kan te Urk nauwelijks worden gesproken, zelfs al laat men het hoogere cijfer voor de periode 1911/'20 geheel buiten beschouwing. Een eenigszins meer uitgesproken tendens vertoonen de cijfers voor het Rijk. Die voor Marken zijn niet alleen vrij onregelmatig, zij zijn bovendien ongunstiger. Hartziekten schijnen daarentegen op Marken minder voor te komen dan op Urk en in geheel Nederland.

Terwijl voor het Rijk het toenemend aantal slachtoffers van een *gewelddadigen dood* vrijwel gelijken tred houdt met de toeneming der bevolking, zijn de cijfers voor Urk en Marken zeer wisselend en blijven, uitgezonderd voor de periode 1931/'35, niet onbelangrijk boven die voor het geheele land. Hierbij dient men niet uit het oog te verliezen de eenzijdige beroepsstructuur van de bevolking dezer eilanden en de slachtoffers, welke de zee van deze visschersbevolking eischt. *Moord* kwam onder deze gevallen van gewelddadigen dood noch op Urk, noch op Marken voor.

Sterfte aan gewelddadigen dood (zonder zelfmoord) per 1000 der gemiddelde bevolking			
	Urk	Marken	Het Rijk
1901—1910	0.8	0.6	0.3
1911—1920	0.3	2.0	0.3
1921—1930	0.6	0.7	0.3
1931—1935	0.2	—	0.3

Zelfmoord vond op Urk in deze 35-jarige periode slechts twee maal plaats, en in één dezer gevallen nog door een niet-Urker. Op Marken in dit tijdvak drie maal, welk aantal de geringe frequentie op Urk, dat $2\frac{1}{2}$ maal zooveel inwoners telt als Marken, nog duidelijker illustreert.

Het bovenstaande samenvattend, kan worden gezegd, dat ook aan de Urksche bevolking de algemeene verbetering der sterftekansen in ons land ten goede is gekomen, terwijl voorts de meeste cijfers voor Urk een gunstiger beeld vertoonen dan voor Marken.

De verschillen tusschen de cijfers voor Urk en die voor het geheele land, zijn vaak niet gemakkelijk te verklaren. Zoowel voor de lichamelijke ziekten als voor verschijnselen als moord, zelfmoord, gewelddadigen dood, zoekt men naar oorzaken, eenerzijds in den psychischen aanleg van de bevolking, anderzijds in haar sociale omstandigheden. Zonder de werking dezer beide factoren overal te kunnen ontwarren, is men geneigd bij de hoogere kleutersterfte en de hoogere en sinds 1930 zelfs nog toegenomen sterfte aan tuberculose en andere besmettelijke ziekten aan de kleine behuizingen te denken. Ter verklaring van de zoo geringe frequentie van moord en zelfmoord moet het afreageeren op grond van een overwegend gemis aan secundaire functie als mogelijke factor worden genoemd, terwijl bovendien de bij het bloedgroepenonderzoek gebleken geringe frequentie van groep B in herinnering mag worden gebracht.

I. Sterfte naar den leeftijd en de oorzaken van den dood

	1901—1910 ¹⁾										1911—1920									
	minder dan 1 jaar	1—4 jaar	5—14 jaar	15—19 jaar	20—29 jaar	30—39 jaar	40—49 jaar	50—59 jaar	60—79 jaar	80 jaar en ouder	minder dan 1 jaar	1—4 jaar	5—14 jaar	15—19 jaar	20—29 jaar	30—39 jaar	40—49 jaar	50—59 jaar	60—79 jaar	80 jaar en ouder
URK																				
Besmettelijke ziekten:	16,-	64,-	71,4	66,6	70,-	47,6	25,-	33,4	10,7	—	5,-	45,2	46,6	55,6	70,4	40,9	52,-	45,-	4,4	—
w. o. Mazelen	5,3	48,3	14,3	—	—	—	—	—	—	—	1,7	28,6	—	—	—	—	—	—	—	—
T. B. C. ademhalingsorganen	—	2,3	21,4	50,-	40,-	42,9	16,7	22,2	6,7	—	—	4,8	20,-	11,1	40,7	18,2	28,-	15,-	—	—
andere vormen van T. B. C.	5,3	9,-	32,1	—	20,-	—	—	—	—	—	1,7	7,1	13,3	22,2	11,1	4,6	4,-	5,-	1,1	—
Kanker en andere gezwellen	—	—	—	—	5,-	—	33,3	22,2	13,3	—	—	—	—	—	7,4	—	16,-	15,-	20,9	17,5
Ziekten van reumatischen aard, voedingsstoornissen en ziekten van de endocrine organen	—	—	—	—	—	—	—	—	2,7	—	—	—	—	—	—	—	—	5,-	—	—
Vergiftigingen	5,3	4,5	—	—	—	—	—	—	—	—	5,-	4,8	—	—	—	—	—	—	—	—
Ziekten van het zenuwstelsel	—	—	3,6	16,7	5,-	—	—	—	—	—	—	4,8	6,7	—	—	—	—	—	—	—
Ziekten van hart en vaten	1,0	2,3	10,7	—	5,-	9,5	25,-	22,2	34,7	—	—	2,4	6,7	11,1	7,4	9,1	8,-	5,-	36,3	17,5
Ziekten v. d. ademh. organen	12,8	14,6	7,1	—	10,-	4,8	16,7	11,1	13,3	3,1	16,7	11,9	6,7	—	7,4	13,6	12,-	5,-	12,1	5,0
Ziekten van de spijsverteringsorganen	24,5	11,2	—	—	—	4,8	—	11,1	8,0	—	40,-	31,9	—	—	3,7	13,6	—	5,-	2,2	5,0
Ziekten van de urogenitale organen	1,0	1,1	7,1	—	—	9,5	—	—	9,3	3,1	1,7	—	20,-	22,2	3,7	9,1	4,-	10,-	4,4	2,5
Ziekten van zwangerschap, baring en kraambed	—	—	—	—	5,-	4,8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	9,1	—	5,-	—	—
Overige ziekten, enz.	39,4	2,3	—	16,7	—	19,-	—	—	8,0	93,8	31,6	—	13,3	11,1	—	4,6	8,-	5,-	19,7	52,5
w. o. moord	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
zelfmoord	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4,6	—	—	—	—
gewelddadige dood	1,0	—	—	16,7	—	9,5	—	—	—	—	1,7	—	13,3	—	—	—	8,-	—	—	—
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

HET RIJK

Besmettelijke ziekten	8,4	32,0	46,3	60,5	60,9	44,3	28,6	8,1	2,2	9,8	36,3	49,2	62,8	62,8	47,8	30,3	8,3	2,2		
w. o. Mazelen	1,9	10,9	3,6	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	—	1,7	8,6	3,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0		
T. B. C. ademhalingsorganen	0,5	2,7	12,8	40,9	46,8	34,1	21,9	4,9	0,2	0,6	3,0	11,1	36,4	40,1	29,8	20,0	4,9	0,2		
andere vormen van T. B. C.	1,5	5,9	16,2	12,1	8,7	5,7	3,2	0,7	0,0	1,5	7,0	17,2	13,3	8,2	5,2	3,3	0,7	0,0		
Kanker en andere gezwellen	0,0	0,3	0,5	0,9	1,4	4,4	12,5	15,8	4,8	0,0	0,2	0,7	0,8	1,4	4,7	13,9	17,1	5,8		
Ziekten van reumatischen aard, voedingsstoornissen, en ziekten van de endocrine organen	0,5	0,6	1,6	2,0	1,8	2,4	2,9	2,2	0,5	0,2	0,7	2,4	2,5	2,1	2,4	3,2	2,8	0,6		
Vergiftigingen	—	0,0	—	0,0	0,1	0,3	0,4	0,1	0,0	—	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,3	0,1	0,0		
Ziekten van het zenuwstelsel	11,9	12,1	13,1	7,3	5,1	6,2	8,5	12,5	10,9	11,2	10,3	9,7	6,3	4,2	5,9	8,3	12,5	10,6		
Ziekten van hart en vaten	0,2	0,4	4,3	5,0	4,3	6,1	9,1	14,7	9,6	0,2	0,5	4,2	4,4	3,4	5,6	9,3	17,9	13,8		
Ziekten van de ademhalingsorganen	15,8	31,6	10,6	5,5	6,0	10,2	12,3	18,0	14,8	17,6	32,1	10,8	6,9	8,3	10,7	11,2	15,7	14,4		
Ziekten van de spijsverteringsorganen	31,2	9,0	6,9	4,7	4,6	6,1	6,7	4,5	2,0	26,6	7,3	6,5	4,0	3,5	5,0	5,9	4,0	2,0		
Ziekten van de urogenitale organen	0,2	1,0	3,5	2,7	3,2	4,9	6,4	6,2	3,0	0,5	0,9	3,2	2,0	2,6	4,3	6,2	6,2	3,0		
Ziekten van zwangerschap, baring en kraambed	—	—	—	0,2	2,9	5,4	1,9	0,0	—	—	—	—	0,4	2,7	4,8	1,7	0,0	—		
Overige ziekten	31,8	13,0	13,2	11,2	9,7	9,7	10,7	17,9	52,2	33,9	11,7	13,3	9,9	9,0	8,7	9,7	15,4	47,6		
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100		

¹⁾ Voor het Rijk: 1903—1910.

in de gemeente Urk en in het Rijk (verhoudingscijfers)

1921—1930										1931—1935											
minder dan 1 jaar	1—4 jaar	5—14 jaar	15—19 jaar	20—29 jaar	30—39 jaar	40—49 jaar	50—59 jaar	60—79 jaar	80 jaar en ouder	minder dan 1 jaar	1—4 jaar	5—14 jaar	15—19 jaar	20—29 jaar	30—39 jaar	40—49 jaar	50—59 jaar	60—79 jaar	80 jaar en ouder		
7,7	18,5	31,2	71,4	43,8	46,1	7,7	26,3	6,6	—	10,5	33,3	57,1	50,—	75,0	44,4	—	—	2,8	4,—	Besmettelijke ziekten:	
—	11,1	—	—	—	—	—	—	—	—	5,3	16,7	—	—	—	—	—	—	—	—	w. o. Mazelen	
—	3,7	6,3	28,6	37,5	15,4	7,7	21,1	1,3	—	—	5,6	—	25,—	66,7	33,3	—	—	2,8	—	T. B. C. ademhalings- organen	
2,6	3,7	25,0	42,9	6,2	30,7	—	—	3,9	—	5,3	5,6	57,1	25,—	8,3	—	—	—	—	—	andere vormen van T. B. C.	
—	3,7	6,3	—	—	7,7	15,4	10,5	19,7	11,4	—	—	—	—	—	—	14,3	23,1	11,1	20,—	Kanker en andere gezwellen	
—	—	—	—	—	—	—	5,3	2,6	—	—	—	—	—	—	—	14,3	7,7	2,8	8,—	Ziekten van reumatischen aard, voedingsstoornissen en ziekten van de endocrine organen	
7,7	7,4	—	—	6,2	—	7,7	—	—	—	—	5,6	—	—	—	—	—	—	—	4,—	Vergiftigingen	
10,2	14,9	18,7	—	6,2	—	7,7	5,3	1,3	—	—	11,1	—	—	—	11,1	14,3	—	—	—	Ziekten van het zenuwstelsel	
—	—	6,3	—	12,6	—	15,4	26,3	38,2	25,7	—	5,6	—	—	—	11,1	14,3	38,4	69,3	36,—	Ziekten van hart en vaten	
20,5	40,7	18,7	14,3	18,8	7,7	7,7	5,3	9,2	11,4	31,6	27,7	14,3	25,—	8,3	22,3	—	23,1	5,6	12,—	Ziekten v. d. ademh. organen	
2,6	7,4	6,3	—	—	—	7,7	10,5	7,9	—	10,5	11,1	14,3	—	—	—	—	—	—	4,—	Ziekten van de spijsverte- ringsorganen	
—	—	—	—	6,2	15,4	—	10,5	6,6	2,9	—	—	—	—	—	—	14,3	—	5,6	4,—	Ziekten van de urogenitale organen	
—	—	—	—	6,2	15,4	7,7	—	—	—	—	—	—	—	8,3	—	—	—	—	—	Ziekten van zwangerschap, baring en kraambed	
51,3	7,4	12,5	14,3	—	7,7	23,0	—	7,9	48,6	47,4	5,6	14,3	25,—	8,4	11,1	28,5	7,7	2,8	8,—	Overige ziekten, enz.	
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	w. o. moord	
—	7,4	12,5	—	—	7,7	7,7	—	—	—	—	5,6	—	—	8,4	11,1	28,5	7,7	—	—	zelfmoord	
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	gewelddadige dood	
100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	. . . Totaal	

10,9	35,2	42,1	57,6	55,8	37,9	22,9	7,6	3,6	8,7	33,7	33,7	48,4	46,9	31,0	17,9	6,3	3,7	Besmettelijke ziekten
1,7	8,4	2,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,8	6,6	1,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	—	w. o. Mazelen
0,7	2,5	9,0	37,4	41,9	26,3	14,6	3,5	0,2	0,3	1,7	5,4	29,3	34,1	20,4	10,3	2,4	0,2	T. B. C. ademhalings- organen
1,5	9,0	14,0	13,2	7,9	5,1	3,0	0,6	0,0	1,1	8,8	13,5	12,3	8,0	4,7	2,4	0,5	0,1	andere vormen van T. B. C.
0,0	0,6	1,4	1,8	2,6	7,9	18,1	20,1	7,5	0,1	1,1	3,2	3,1	4,2	11,3	22,6	21,9	8,7	Kanker en andere gezwellen
0,9	2,4	3,8	3,8	2,9	3,8	4,4	4,0	1,2	1,0	3,1	5,6	4,1	3,6	4,3	4,8	4,5	1,5	Ziekten van reumatischen aard, voedingsstoornissen, ziekten van de endocrine organen
0,0	0,2	0,3	0,2	0,2	0,2	0,3	0,1	0,0	—	—	—	—	0,0	0,1	0,2	0,0	0,0	Vergiftigingen
9,8	10,0	10,2	6,1	4,9	6,0	8,6	12,7	11,0	6,3	9,0	9,4	6,0	4,6	5,7	7,3	12,5	11,0	Ziekten van het zenuwstelsel
0,2	0,6	4,5	4,3	4,2	6,7	10,7	22,1	20,4	0,1	0,5	3,3	3,9	4,1	6,4	10,7	24,1	22,1	Ziekten van hart en vaten
19,5	29,7	8,4	5,1	5,1	7,9	8,6	12,0	14,0	15,8	25,0	7,9	6,1	5,4	7,6	7,6	9,6	12,9	Ziekten van de ademhalings- organen
15,6	6,1	7,9	5,0	4,8	5,9	6,3	3,7	1,8	8,4	6,6	10,4	6,2	6,2	6,7	7,4	4,1	1,9	Ziekten van de spijsverte- ringsorganen
0,5	1,0	3,0	2,4	3,2	5,4	7,4	6,3	3,8	0,3	0,9	2,5	2,8	3,5	5,4	7,4	6,6	4,5	Ziekten van de urogenitale organen
—	—	0,0	0,4	4,4	7,3	2,2	0,0	—	—	—	—	0,6	5,6	8,6	2,2	0,0	—	Ziekten van zwangerschap, baring en kraambed
42,6	14,2	18,4	13,3	11,9	11,0	10,5	11,4	36,7	59,3	20,1	24,0	18,8	15,9	12,9	11,9	10,5	33,7	Overige ziekten
100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	. . . Totaal

II. Sterfte naar den leeftijd en de oorzaken van den dood in de gemeente
Urk in de periode 1901 tot en met 1935

	minder dan 1 jaar	1—4 jaar	5—14 jaar	15—19 jaar	20—29 jaar	30—39 jaar	40—49 jaar	50—59 jaar	60—79 jaar	80 jaar en ouder	minder dan 1 jaar	1—4 jaar	5—14 jaar	15—19 jaar	20—29 jaar	30—39 jaar	40—49 jaar	50—59 jaar	60—79 jaar	80 jaar en ouder
	1901—1910										1911—1920									
Besmettelijke ziekten:	15	57	20	4	14	10	3	3	8	—	3	19	7	5	19	9	13	9	4	—
w. o. Mazelen	5	43	4	—	—	—	—	—	—	—	1	12	—	—	—	—	—	—	—	—
T. B. C. ademhalings- organen	—	2	6	3	8	9	2	2	5	—	—	2	3	1	11	4	7	3	—	—
andere vormen van T. B. C.	5	8	9	—	4	—	—	—	—	—	1	3	2	2	3	1	1	1	1	—
Kanker en andere gezwellen	—	—	—	—	1	—	4	2	10	—	—	—	—	—	2	—	4	3	19	7
Ziekten van reumatischen aard, voedingsstoornissen en ziekten van de endocrine organen	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—
Vergiftigingen	5	4	—	—	—	—	—	—	—	—	3	2	—	—	—	—	—	—	—	—
Ziekten van het zenuwstelsel	—	—	1	1	1	—	—	—	—	—	—	2	1	—	—	—	—	—	—	—
Ziekten van hart en vaten	1	2	3	—	1	2	3	2	26	—	—	1	1	1	2	2	2	1	33	7
Ziekten van de ademhalings- organen (beh. T. B. C.)	12	13	2	—	—	1	—	1	10	1	10	5	1	—	2	3	3	1	11	2
Ziekten van de spijsverte- ringsorganen	23	10	—	—	2	1	2	1	6	—	24	13	—	—	1	3	—	1	2	2
Ziekten van de urogenitale organen	1	1	2	—	—	2	—	—	7	1	1	—	3	2	1	2	1	2	4	1
Ziekten van zwangerschap, baring en kraambed	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	1	—	—
Overige ziekten, enz.	37	2	—	1	—	4	—	—	6	30	19	—	2	1	—	1	2	1	18	21
w. o. moord	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
zelfmoord	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—
gewelddadige dood	1	—	—	1	—	2	—	—	—	—	1	—	2	—	—	—	2	—	—	—
Totaal	94	89	28	6	20	21	12	9	75	32	60	42	15	9	27	22	25	20	91	40

	1921—1930										1931—1935									
Besmettelijke ziekten:	3	5	5	5	7	6	1	5	5	—	2	6	4	2	9	4	—	—	1	1
w. o. Mazelen	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	1	3	—	—	—	—	—	—	—	—
T. B. C. ademhalings- organen	—	1	1	2	6	2	1	4	1	—	—	1	—	1	8	3	—	—	1	—
andere vormen van T. B. C.	1	1	4	3	1	4	—	—	3	—	1	1	4	1	1	—	—	—	—	—
Kanker en andere gezwellen	—	1	1	—	—	1	2	2	15	4	—	—	—	—	—	—	1	3	4	5
Ziekten van reumatischen aard, voedingsstoornissen en ziekten van de endocrine organen	—	—	—	—	—	—	—	1	2	—	—	—	—	—	—	—	1	1	1	2
Vergiftigingen	3	2	—	—	1	—	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1
Ziekten van het zenuwstelsel	4	4	3	—	1	—	1	1	1	—	—	2	—	—	—	1	1	—	—	—
Ziekten van hart en vaten	—	—	1	—	2	—	2	5	29	9	—	1	—	—	—	1	1	5	25	9
Ziekten van de ademhalings- organen (beh. T. B. C.)	8	11	3	1	3	1	1	1	7	4	6	5	1	1	1	2	—	3	2	3
Ziekten van de spijsverte- ringsorganen	1	2	1	—	—	—	1	2	6	—	2	2	1	—	—	—	—	—	—	1
Ziekten van de urogenitale organen	—	—	—	—	1	2	—	2	5	1	—	—	—	—	—	—	1	—	2	1
Ziekten van zwangerschap, baring en kraambed	—	—	—	—	1	2	1	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—
Overige ziekten, enz.	20	2	2	1	—	1	3	—	6	17	9	1	1	1	1	1	2	1	1	2
w. o. moord	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
zelfmoord	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
gewelddadige dood	—	2	2	—	—	1	1	—	—	—	—	1	—	—	1	1	2	1	—	—
Totaal	39	27	16	7	16	13	13	19	76	35	19	18	7	4	12	9	7	13	36	26

V. HET DIALECT VAN URK

Lijst van afkortingen.

Aanh. — aanhangsel. acc. — accusativus. act. — activum. adj. — adjectivum. bez. — bezittelijk. bn. — bijvoeglijk naamwoord. bw. — bijwoord. deelw. — deelwoord. du. — duitsch. eng. — engelsch. enkelv. — enkelvoud. fr. — fransch. holl. — hollandsch. indic. — indicativus. infin. — infinitivus. interv. — intervocalisch. i. v. — in voce. — meerv. — meervoud. mnl. — mannelijk. mv. — meervoud. ndd. — nederduitsch. ndl. — nederlandsch. ned. — nederlandsch. onb. — onbepaald, ong. — ongeveer. onz. — onzijdig. os. — oudsaksisch. part. — participium. pers. — personale. plur. — pluralis. poss. — possessivum. praep. — praepositie. praes. — praesens. praet. — praeteritum. pron. — pronomén. sg. — singularis. sp. — spelling. subst. — substantivum. t. — tijd. teg. — tegenwoordig. urk. — urksch. vb. — voorbeeld. vbb. — voorbeelden. verkl. — verkleinwoord. verl. — verleden. veroud. — verouderd. vgl. — vergelijk. vnl. — voornamelijk. vnw. — voornaamwoord. vrl. — vrouwelijk. v.v. — scheeps- en visscherij-termen. vz. — voorzetsel. wederk. — wederkeerend. ww. — werkwoord, werkwoorden. zegsw. — zegswijze. zn. — zelfstandig naamwoord.

1. Klankleer

J. C. DAAN

1. Transcriptie.

a. Verklaring. § 1.

In dit werk zijn, met het oog op de leesbaarheid, twee spellingen toegepast, een phonetische, nl. de Kopenhaagsche en één, die zoo goed mogelijk is aangepast aan de spelling van het Nederlandsch. De eerste wordt alleen gebruikt in de Klankleer, de andere in de overige hoofdstukken. Hieronder worden beide naast elkaar gegeven met de spelling, door Koffeman gebruikt in zijn woordenlijst van het Urksch (Taal- en Letterbode 1875).

b. Klinkers. § 2.

Phon. sp.	Aangep. sp.	Sp. K.	Verklaring
i	ie	ie	: klank van riet, du. Mitte.
ī	īē	ie (soms ice)	: dezelfde lang, du. Miete.

Phon. sp.	Aangep. sp.	Sp. K.	Verklaring
ε	i	i	: klank van dik.
ε	e in open, ee in gesl. lettergr.	e, ee	: klank van peer. Deze ε wordt voor alle consonanten behalve r ge- volgd door een naslag.
Opm. 1. e kent het Urksch bijna niet.			
ξ	i	e, i	: klank tusschen ε en e , uitsluitend voor gedekte en gutturale nasaal.
ε	e	e	: klank van weg.
ε	ea	ae, e	: dezelfde lang als in serre.
$\ddot{u}$	u in open uu in gesl. lettergr.	uu	: klank van ruzie, du. Fülle.
$\ddot{u}$	$\ddot{u}$ in open, $\ddot{u}\ddot{u}$ in gesl. lettergr.	uu	: dezelfde lang, du. ich fühle.
$\ddot{o}$	u	u (zelden $\acute{u}$)	: klank van stuk.
$\ddot{o}$	eu	eu	: klank van deur, met een duidelijken naslag voor al- le consonanten, behalve r .
Opm. 2. $\ddot{o}$ kent het Urksch niet.			
$\ddot{o}$	$\ddot{o}$	$e, \grave{e}, i, u, o$ (in vòr)	: de klank, die alleen in zwakbetoonde lettergreep voorkomt.
$\ddot{ö}$	$\ddot{ö}$	$\grave{u}$	: klank van du. wölben.
$\ddot{ö}$	$\ddot{ö}$	u (maar uui in buuiltjen)	: dezelfde lang, fr. soeur.
u	oe	oe	: klank van boek, du. Bruch
u	$\overline{oe}$	oe	: dezelfde lang, du. Schule.
ρ	∂	o (soms ∂)	: ongeveer de klank van dom, bot, maar nog nau- wer.
ρ	o in open, oo in gesl. lettergr.	o, oo	: klank van voor, met een duidelijken naslag voor al- le consonanten, behalve r .
Opm. 3. o kent het Urksch bijna niet.			
ρ	o	o	: ongeveer de klank van hok, maar nauwer.
ρ	oa	ao	: dezelfde lang, fr. bord.
a	ae	ae	: een klank, korter en wijder dan de klank van maat.

Phon. sp.	Aangep. sp.	Sp. K.	Verklaring
<i>æ</i>	<i>a</i> in open, <i>aa</i> in gesl. lettergr.	<i>a, aa</i>	: klank van paard.
<i>æ</i>	<i>ae</i>	<i>e</i>	: klank tusschen <i>ε</i> en <i>a</i> .
<i>a</i>	<i>a</i>	<i>a</i>	: klank van pak.
<i>α</i>	<i>ā</i>	<i>a</i> in open, <i>aa</i> in gesl. lettergr.	: dezelfde lang en min of meer genasaleerd.
<i>c. Tweeklanken. § 3.</i>			
<i>ei</i>	<i>ei, ij</i>	<i>ei, ij</i>	: klank van dijk.
<i>ai</i>	<i>aei</i>	<i>ei, ij</i>	: <i>a</i> gevolgd door een zwakke <i>i</i> .
<i>ïi</i>	<i>ui</i>	<i>uij</i> voor voc., <i>ui</i> voor cons.	: klank van luik.
Opm. 4. De <i>ïi</i> is geen oorspronkelijke Urker klank. Zie § 24.			
<i>ou</i>	<i>ou</i>	<i>ou</i>	: klank van hout, blauw.
<i>au</i>	<i>au</i>	<i>aauw</i>	: klank van miauw.
<i>d. Medeklinkers. § 4.</i>			
<i>p</i>	<i>p, b</i>	<i>p, b</i>	: pap, heb.
<i>b</i>	<i>b</i>	<i>b</i>	: bak.
<i>t</i>	<i>t, d</i>	<i>t, d</i>	: tak, bad.
<i>d</i>	<i>d</i>	<i>d</i>	: dak.
<i>c</i>	<i>tj</i>	<i>tj</i>	: katje.
<i>k</i>	<i>k</i>	<i>k</i>	: kat.
<i>g</i>	<i>k</i>	<i>k</i>	: zakdoek.
<i>w</i>	<i>w</i>	<i>w</i>	: wat.
Opm. 5. De <i>w</i> wordt bilabiaal uitgesproken.			
<i>f</i>	<i>f</i>	<i>f</i>	: feest, laf.
<i>v</i>	<i>v</i>	<i>v</i>	: vader.
<i>s</i>	<i>s</i>	<i>s</i>	: suiker, mes.
<i>z</i>	<i>z</i>	<i>z</i>	: zand.
<i>ʃ</i>	<i>sj</i>	<i>sj</i>	: huisje.
<i>ʒ</i>	<i>zj</i>		: Jeanne.
<i>x</i>	<i>ch, g</i>	<i>ch, g</i>	: lachen, weg.
<i>g</i>	<i>g</i>	<i>g</i>	: gang.
<i>m</i>	<i>m</i>	<i>m</i>	: man.
<i>n</i>	<i>n</i>	<i>n</i>	: nat.
<i>ɲ</i>	<i>nj</i>	<i>nj</i>	: franje.
<i>ŋ</i>	<i>n, ng</i>	<i>n, ng</i>	: denken, hangen.
<i>l</i>	<i>l</i>	<i>l</i>	: lat.
<i>r</i>	<i>r</i>	<i>r</i>	: raar.

De sonantische n is aangegeven met *n̥*.

De nasaleering van den klinker voor nasale consonant, die in het Urksch vrijwel regel is, wordt alleen in de meest sprekende gevallen aangeduid met *~* (Zie ook blz. 305.)

2. Beschrijving van de klanken in verband met het algemeen Nederlandsch.

a. Klinkers.

A. [i]-[i̥]¹⁾. § 1.

Een onderscheiding van beide klanken is moeilijk te maken. Alleen is altijd *i̥* < *ai*. In de woordenlijst is zoo consequent mogelijk aangegeven, of de klank lang of kort is. Een groepeeringsnaam naar etymologie of omringende klanken is niet mogelijk.

1. = ndl. *ie*.
 - a) *ie* < tweeklank of door contractie. bv.: *nit*, *prim*, *zik*, *zil*; uitgezonderd *ei* *zecht* (hij ziet), *ei* *vlecht* (hij vliegt), *nei* (nieuw), *vrendələk*. Zie § 2, § 23.
 - b) *ie* < *e̥*, bv. *spigəl*. Ook in de praet. der reduplicerende werkwoorden.
 - c) *ie* in ontleeningen en nieuwe woorden, uitgezonderd de gevallen waar *i* geen accent heeft. Zie § 10. Bv. *bibalətik*, *fərsitə*, *ipəkuntərx*.
2. = ndl. *ê*, uitgezonderd voor *r*. Zie § 21.
 - a) *e* < *ai*, bv.: *bin*, *stin*, *brit*, *dil*, maar: *miw*;
 - b) van anderen oorsprong, b.v.: *bist*, *fist*, *giw*, *liw*;
 - c) en in het praet. sg. van de sterke ww. van de Ie klasse. Zie ook 9. Opm. 1. Voor spreekw. = *spraak* zie § 25.
3. = ndl. *ē* < *ī*, uitgezonderd de woorden van § 3, 3, bv. *ilt*, *iməl*, *lip*, *klivən*, *skimərən*, *slīə*, *widəwə*, *zikər*. Ook in het praet. plur. en in het part. praet. van de sterke werkwoorden van de Ie klasse.
4. = ndl. *ē* < *ě*, alleen in: *givən*, *itən* (naast: *etən*), *izəl*, *knin*, *nimən*. Zie verder 9 en § 3.
5. = ndl. *ê* in de uitgangen - eel, eelen, eeren, bv. *flūwil*, *kamil* (ook: *kamel*), *kastil*, *fəzələstirən*, *lozırən* enz.
6. = ndl. *ij* < *î* in de woorden:
bibəl, *blokzıl* (vroeger: *blokzəl*), *idəl*, *isən*, *ji*, *jılji*, *kikən*, *karnin*, *kənin*, *knipərt*, *knölerədisin*, *krigən* (naast: *kregən*), *krix spülən*, *lik* (gewoonlijk: *lek*), *lim*, *limən*, *list* (ook: *lest*), *min* (pron. poss.), *mit*, *mitəx* (adj. bij *mit*), *razin* (naast: *razən*, *rəzən*), *sousisin*, *şisifərən*, *vərekikər*, *vri*, *vif*, *vivə* (naast: *vef*, *vevə*), *widek*, *zi* (pron. pers. en stofnaam), *zwimslax*.

Hierbij misschien ook: *kafitəkuk*. Zie verder § 3.

7. In den verkleiningsuitgang -in. Zie Vormleer § 5.

¹⁾ Alleen aan het hoofd van de paragrafen zijn de vierkante haken geplaatst. In den tekst moesten ze om technische redenen vervallen.

8. = ndl. *ě, i* voor gedekte, palatale en gutturale nasaal: *vinster, opəpinstər, pīnster, twintəx, wint, wintər; kipcən; kinərən*. Zie ook § 4.
9. In het praet. plur. en in het part. praet. van sommige sterke ww. van de Ve klasse, voor zoover deze nog sterk zijn en in den infin. geen *i* hebben, bv. *opəvritən, əstikən*.
10. = ndl. *ə* in: *alozi* (horloge), en *səri* (serge), die teruggaan op oudere vormen: horlogie en sergie en in: *fanfərikərps, trüwini, dəŋisdəgənəxt* (maar *dəŋəsdaχ*), *wunisdəx*.
11. In de woorden: *əsopis, bisin, bisis, bivər, brandəkital* (ouder: *brandəkətəl*), *bribəl, doməni* (vroeger, maar ook nu nog wel: *domənei*), *druli, fitər, flibə, giw, gliw, ilt, kipərən, kriləcən, lidər, lirən, lis, mirəpipis, mələksi, pikanir, pildərs, pilən, piləcəs, pini, pirəwəpən, skibəs(-gən), spriw, stims, timələn, tristərən, trəncətrirən, wentəldifis, wibəmeisis, wibən, wiləkən, zix, zimslərənlapə*. Verder nog in *ikən-* (eiken) en *virtin*.
Opm. 2. De *i* van *virtin* is ook voor *r*, kort.

B. [E]. § 2.

1. = ndl. *i*, bv. *benən, blek, dekə, lext, kemən, knekalən, medəx, meskin, pələ, skep, sləm*.
Niet in de woorden met:
a) ndl. *i* = urk. *i*. Zie § 1.
b) ndl. *i* = urk. *ε*. Zie § 3.
c) ndl. *i* = urk. *ε*. Zie § 5.
d) ndl. *i* = urk. *ö*. Zie § 8.
e) ndl. *i* = urk. *ə*. Zie § 10.
2. = ndl. *ij < i*.
a) voor *k*, bv. *dek, lek, rek*. Naast *əŋgələk* ook *əŋgəlik*.
Met assimilatie van *k* in *rezdəldər*.
b) in de verkleinwoorden, die in het ndl. *ij* (urk. *ε*) in den stam hebben, bv.: *pəp, pəpin* (maar *pipkənəl*).
3. In den 3e pers. sg. indic. praes. act. van de sterke ww. van de Ie—Ve kl., als deze ww. in het Urksch in den infin. hebben de stamvocalen: *ε, ε, i* of *ε*. Ook van de ww. *zin* en *vligən*. Zie § 1.
4. In sommige woorden als reductievocaal van verschillende klanken, met bijaccent vóór het hoofdaccent, bv. *deləbər'tərən, eləgəvət, fəzələst'tərən, gəre'fərmərt, kles'pittər* (Pieter, zoon van Klaas), *kremən'əl, kres'pədt'tərən, pə-pərəməncən* (naast: *pəpər, pəpəri's*), *prekə'sibukin, prezənt't'tərən, remət'tik, renəw'irən, brət'sl* (naast *brətsl*).
5. = ndl. *e* met hoofdaccent: *məsəstər, snertörtən* (naast *snertörtən*), *dəsə, nənət, welnənət, stənən, dendərən, rekəgə, skələŋ*.
6. In het praet. *dəŋ* (naast: *dəŋ* = deed), en *stəŋ* (stond).

7. In de woorden:

bek (- op iets zijn), *brek* (- *kikən*) *brandaketəl* (vroeger, nu: *brandakitəl*) *dendər*, *dendərdax* (bastaardvloeken), *drikles*, *fedələn*, *gənebəl*, *gelpən*, *gemp*, *gerləgərəl*, *igowwəlekən*, *epəldəpepəldə* (- *dun*), *keləmɔrtən*, *keŋkən*, *klertən*, (naast *klertən*), *kneks*, *kreməlekən*, *kweŋkən*, *kweskwəs*, *məspəl*, *opdegələn*, *slekgojər*, *sletərən*, *stekent*, *tebən jələ*, *twext*, *ötəwekjə*, *vrendələk*, *widek*, *wekəlcən* *wakəlcən*, *wepərdəwap*, *zwekzwak*.

c. [ɛ]. § 3.

1. = ndl. $\bar{e} < \check{e}$, uitgezonderd de gevallen van § 1, 4e. Bv. *bəwegəgə*, *evən*, *levən*, *nefin*, *pər*, *regən*, *vetən*, *wegə*, *zewevəl*.
2. = ndl. $\bar{e} < a$ door umlaut, uitgezonderd *izəl*. Zie § 1, 4e. Bv. *bestecən*, *betər*, *lepəl*, *metəmən*, *stecən*.
3. = ndl. $\bar{e} < i$ in: *del*, *edən* (naast: *idən*), *enən*, *ner*.
4. = ndl. $ij < i$.
Uitgezonderd de gevallen, waarin:
a) ndl. $ij = urk. i$. Zie § 1.
b) ndl. $ij = urk. e$. Zie § 2, 2 a, b.
Sommige woorden hebben *e* en *i*. Zie § 1.
5. = ndl. *i* voor *n* + dent. ook waar het Urksch enkele *n* heeft, bv. *bəwendələk*, *qərəvendəgə*, *benən*, *venən*, *wenən*.
6. = ndl. $\hat{e} < ai$. Bv. *kər*, *kwe'uwək*, *spegə*, *spegən*, *vresələk*.
7. In de woorden: *gel* (in: *gel blak*), *vanden* (naast: *vanden*, *vandən*), *materiel*, *nqrsksxerəs* (vuurtorens benoorden de Schotsche eilanden), *pətərōli*, *sən* (naast *sən*, hij zei), *tɛ*.

d. [ɛ]. § 4.

= ndl. *e* of *a*.

- a) Doorgevoerde palataliseering voor gedekte en gutturale nasaal, vooral in verkleinwoorden, bv. *ləns*, *pənə*, *kəncən*, *məncən*, *rəmpin*, *ɛŋkəlcən*, *brɛŋən*.
- b) Ook in *kəsin* (naast: *kesin*).
- c) In het suffix *-skəp*, bv. *bəskəp*.

e. [ɛ]. § 5.

1. = ndl. *e*. Uitgezonderd:
a) ndl. *e = urk. ĩ*. Zie § 11.
b) ndl. *e = urk. ȳ*. Zie § 8.
c) ndl. *e = urk. a*. Zie § 18.
d) ndl. *e = urk. a*. Zie § 19.
Bv. *best*, *eləf*, *eləgə*, *melək*, *nest*, *ukəvecən*.

2. = ndl. a gevolgd door eenumlautsfactor:

a) in verkleinw. op *in* en op *jən*, bv. *bekin*, *desin*, *jesin*, *kelfin*, *letjən*.

Zie Vormleer § 5.

b) In de woorden: *es*, *jesə*, *keltə*, *kesə*, *respəl*.

3. = ndl. i in:

estərment, *vardesvərdirəxin*.

4. In: *ledər* (ladder).

5. In de woorden:

reþjə, *seris* (naast: *saris*).

F. [ɛ]. § 6.

1. = ndl. ei, uitgezonderd waar ndl. ei gevolgd wordt door intervocalische d. Zie § 23.

Opm. 1. *ei sen* (of *ei sen*) is ontstaan door contractie.

2. = ndl. ê in:

batekənən, *kantekənər*, *lɛlək*, *skɛf*, *skrewən*, *vlɛs*.

3. = ndl. ui (vooral ui²) in:

det, *fərkeft*, *ket*, *petəl*, *relən*, *sxən(s)*, *snet*, *spɛt*, *spɛtən*, *stɛt*, *stɛtələn*, *stɛtən*, *wɛvən*.

Opm. 2. ui² = *ɜ* komt alleen voor in *flɛt*. Zie § 12.

4. = ndl. â in:

kɛzə, *krɛmər*, *lɛxtə*, *ɔmlɛgəs*, *mɛjən*, *nɛjən*, *sɛjən*.

5. = ndl. ā in:

fandən, *fɔrdən* (of *fərdən* naast *fandən*).

6. In de woorden:

bɛbə, *bɛdə* (acc. van *bed*), *bɛpə* (naast: *bepə*), *brem*, *ɛndə* (eend) *flet* (diarrhee) *kejə*, *kiskɛlən*, *kwekən*, *mɛkən* (plur. tantum van *maden*; *zaniken*), *ɔpɛmələn*, *rɛfəlɔr* (ook: *rɛbəlɔr*), *tɛtərt*.

G. [ü] - [ʊ]. § 7.

1. = ndl. u (uu).

a) voor r, bv. in: *bür*, *stür*, *vür*, *zür*;

b) aan het eind van het woord in: *rü*.

Opm. 1. Zie voor *klun*, *klunən*, *wərskun* § 13, 6; voor *püləm* en *zwɔsləwən* § 10;

c) in ontleeningen, uitgezonderd eenige gevallen waar de *ü* geen hoofdaccent heeft, bv.: *brantütən*, *flüwil*, *jüni*, *jüli*, *rampür*, *rəzəlüt*, *rəvənücən*, *trüwini*.

Uitzonderingen zijn: *brətɔl*, *destərwirən*, *fərwil*, *renəwirən*. Zie § 2, 4.

2. = ndl. oe < ô.

a) *brür*, *gənügən*, *grün*, *prüfsəlcən*, *züt*;

b) voor *ɪ*, bv.: *bəmüɪən*, *blüɪən*, *brüɪən*, *glüɪən*, *müɪtə*, *rüɪən*, *skrüɪən*. Ook *müçən*.

3. = ndl. eu < wgm. ũ. Bv. *batütärt, bükən, dügt, dürr* (maar: *dürcən, drünən, kükən, mübəl; bügəl, nüzələn, püzələn, zünəgin*.
Hierbij ook: *püləm* en *pülaskelacən*.
4. = ndl. ō < wgm. ũ in: *aləmügənt, bəvübəlt, dürr, künəŋ, küpəran, nüt, zün*.
Ook in het praet. en het part. praet. van de sterke ww. van de IIe klasse, die in het ndl. een ui in den inf. hebben. Eveneens in het part. praet. van *brəkən* en *sprekən*.
5. = ndl. ē in: *lünən, romüni, skülən, spülən, vül*.
6. = ndl. ui, bv. in: *düvəl, düzət, kükəcən, kül, krüməl, slük, snüt*. Alleen lang in: *grüs, strünən, tiel*. Ook in *stücan*.
7. Verder in verschillende woorden, die het ndl. slechts in een anderen vorm of in het geheel niet kent, bv. in: *blüs, büpə, güləkən, krüzəkən, nünəcən, sürəp, üftərəx, vlüs*.
Opm. 2. Voor *ı* is de *ü* altijd lang, dus *ü*. Daarentegen is de *ü*, die gelijk staat met ndl. ui meestal kort. Voor *r* staat als regel *ür*, alleen in enkele verkleinwoorden *ü*, bv. *dürcən, vürcən*.
Opm. 3. Phonologisch relevant is de lengte niet of niet meer. Alleen in de roepwoorden *küs* (voor kippen) en *küs* (voor koeien) werkt de lengte onderscheidend. Hier zal echter de affectie de lengte bepalen.

II. [ø]. § 8.

1. = ndl. e in: *drömpəl, smöltən, spöl*.
2. = ndl. i in: *dörək* (takel), *grünəkən, göntər, göstər, löftər, söləvər, tröpə, wöpən*.
3. = ndl. o:
a) voor nasaal, bv. in: *bəzöndəgən, mönštər, weləkəm, zöndə, zönə*;
b) door umlaut van *o* in de verkleinwoorden van substantiva met *o* in den stam, bv. *bökin, böŋkin, lömpin, stömpin*.
4. = ndl. u (ø), bv. in *dön, mösə, ölə, pöf*.
Opm. Ook in *löfs* (linksch).
5. = ndl. ui:
a) voor k, bv. *dökən, lök, rökən, zökən*;
b) in de verkleinwoorden van substantiva met ndl. ui in den stam, bv. in: *klöcən, kröncən, sköfin, ösin*.

I. [ø]. § 9.

1. = ndl. ui, bv. in: *bögən, düstər, krön, löstərən, öt, prüm, rüt, sküm, stövən, zönə*.
2. = ndl. ō.
a) in den ind. praet. en het part. praet. van de ww. van de IIe klasse, die in den infin. *i* hebben. Zie Vormleer § 20.
b) in het part. praet. van ww. van de IVe klasse en ook in de ind. praet. Zie Vormleer § 22.

- c) als umlautsvocaal van *ō* en *ô*, bv. in: *kōl*, *nōman*. *ōli*, *ōpan*, *vrōlak*, *zōcən*, *zōl*. Met samentrekking in: *bōm*.
3. in het pron. pers. en poss. van de 3e pers. fem., *ōr*.
4. = ndl. eu in *klōr*, *lōganor*, *lōr*, *pōtar*, *skōran*, *stōr*.
Opm. Verder vindt men *ō* in de woorden: *krōt* (krijt), *blōs*, *drōtal*.

J. [ə]. § 10.

1. = verschillende ndl. klinkers in niet-betoonde syllabe, bv. *arəpəl*, *brəlēft*, *domənei*, *wafərən* (wat voor een), *zōkən* (zulk een).
2. = ndl. *ə* als svarabhaktivocaal, bv.: *arəst*, *aləmanak*, *arəbōjan*, *barəx*, *garənor*, *skarəp*.
3. = ndl. ie, in ontleende woorden, waar de *i* geen hoofdaccent heeft, bv.: *bibəlatik*, *deləbərīrən*, *fəsītə*, *fəzələstīrən*, *kapətəl*, *kamənet*, *kremənəl*, *səgar*, *sōkərei*.
4. De uitgang -ing van de nomina verschijnt in het urk. als -əgə, bv.: *bədinəgə*, *bəduləgə*, *klidəgə*, *wutnəgə*.

K. [ɛ]. § 11.

1. = ndl. *e* voor gedekte *r*, bv.: *īraf*, *īrcən*, *īrsəs*, *pīrsən*, *stīravələŋ*, *vīrəl*, *vīrs*.
Opm. In *skīləp* ook voor gedekte *l*.
2. = ndl. *o*:
a) voor gedekte *r*, bv.: *bōragən*, *dōrəp*, *kōraf*, *mōragən*;
b) door umlaut van *o* in de verkleinwoorden met *o* in den stam, bv.: *kōpin*, *kōrafīn*, *īfin*.
3. = ndl. *u* voor gedekte *r*: *īrəkər*, *īrəkis*, *skōrafda*.
4. In verschillende woorden: *bōləmən*, *dwīrs*, *mōləm*, *mōləpis*, *trōpōt*, *vōləm*.

L. [ɜ]. § 12.

De *ɜ* is alleen lang als representant van de ndl. *ui*.

1. In den tweeklank *ɜi*.
a) bv. in: *bōiə*, *īiə*, *skrōiər*, *skrōiərən*;
b) bij verlies van intervocalische *d*, bv.: *kōiərən*, *krōiən*, *lōiən*.
2. Voor *l*, bv. in *bōlcən*, *kōl*, *kōlən*.
3. In *flīt*, en *flītən*.
Opm. *flīt* is jonger dan de andere woorden met *ui*², die in het Urksch *ε* hebben of men heeft samenval willen vermijden. Zie § 6.
4. In het woord *bōiə*, eng. boy.

M. [u] - [ʊ]. § 13.

1. = ndl. *oe* (met duidelijke glide tusschen *u* en dentaal in het Urksch), uitgezonderd ndl. *oe* = urk. *ū*. Zie § 7.

De klank komt zoowel lang als kort voor; historisch noch phonetisch zijn er regels voor te geven. De *u* is kort bv. in: *blum*, *buzal*, *duk*, *kuk*, *luder*, *rup*, *up*, *vlukan*, *wunasdax*, en lang in: *badulaga*, *blut*, *bur*, *butan*, *ku*, *lutan*, *mutdwela*, *ru*, *stul*, *tu*, *tur*, *un*, *utuega*, *urut*, *winan*.

Opm. 1. Met contractie in: *brun*.

2. = ndl. o voor n + dentaal, uitgezonderd:

a) ndl. intervoc. nd > ng. Zie § 14, 1;

b) *stindax*;

bv.: in *ānstuns*, *bunt*, *kuntā*, *munt*, *punt*, *unders*, *undert*, *unt*.

Opm. 2. In deze positie is de *u* altijd kort.

3. = ndl. ō, bv. in: *fugāl*, *gawuntā*, *kugāl*, *kuman*, *mutda*, *spuk*, *sumar*, *vrum*, *wunaga*, *wunan*, *wunplasa*.

Opm. 3: *skul* (school), naast *skul* (menigte).

4. In de part. praet. van de sterke ww. van de VIe en van sommige van de VIIe klasse.

Bv. in: *bāgruvān*, *abluzān*, *adrugān*, *āgruvān*, *ālupān*, *astutān*.

Opm. 4. Alleen de ww. met *r* na de stamvocaal en *bāwegān* en *wegān* hebben *u*.

Opm. 5. Ook *lup* van *lupān*, onder invloed van het part.

5. = ndl. ou in *ju* (pron. poss. 2e pers.), *kus*, en met samentrekking *skur*.
6. = ndl. uwe met contractie, bv.: *klun* (kluwen, subst.) *klunān*, *wasrskun*.
7. = ndl. eu (uit o door umlaut) in: *færklumt*, *suga*.
8. In de woorden: *bugān*, *lugān*, *lutan*, *lukan*, *lula*, *konkələfuzān*, *omazudalan*, *stutalan*.

N. [ø]. § 14.

1. = ndl. ø (van verschillenden oorsprong), bv. in: *bōtār*, *dondārān*, *jōŋk*, *kōmā*, *ōp*, *pōmp*, *skōmalān*, *vōŋŋār*.
2. = ndl. ɔ in enkele gevallen: *dōrst*, *kōrā*, *kōrəl*, *kōrst*, *rōx*, *skōla*, *słok*.
3. = ndl. u in: *bōla*, *brōgā*, *drōk*, *drōktā*, *mōgā*, *rōgā*, *rōgālān*, *stōgā*, *stōkat*, *zōk* (zulk).
4. In verschillende woorden, die in het A. B. ndl. niet voorkomen of in afwijkenden vorm, bv. in: *dōnākān*, *fōmalān*, *fōnākān*, *mōkəl*, *mōtān*, *rōpax*, *skōtəl*, *słont*, *skōbārdəbōŋk*.

Opm. 1. ø ook in *omārs*.

Opm. 2. ø in *vōr*, verkorting van de praep. voor.

O. [ø]. § 15.

In het urk. is de *ø*, met of zonder naslag, regel. Voor *r* hoort men geen naslag, evenmin als in het ndl. Onder invloed van het ndl. is er onzekerheid in de uitspraak gekomen, men weifelt tusschen *ø* en *o*. Maar het meerendeel

der woorden heeft *o*. Verschillende woorden met *o* zijn uit minder huiselijke sfeer, bv. *domānei*, *dopsil*, *dopaga*.

1. = ndl. *ō*, bv. in: *blot*, *dgt*, *kgl*, *gft*, *tgm*.

Opm. 1. Enkele woorden met ndl. *ō*, urk. *o*, bv. *bōskep*, *gvær*, *zgl*. Zie § 13, 3.

2. = ndl. *â* en *ā* voor n. Zie ook § 22.

Bv. in: *fandgn*, *gn*, *mgn*, *gn*, *slgn*, *stgn*, *tgnan*.

3. = ndl. *ā* in ww. en meerv. vormen van subst. op -aden, waarbij deze woorden in het urk. zijn samengetrokken. Bv. in: *blat*, *blgn*, *pat*, *pgn*, *rat*, *rqn* en in de ww. *brgn*, *rqn*.

P. [ɔ]. § 16.

1. = ndl. *o*, bv. in: *bort*, *bot*, *gort*, *kop*, *knol*, *pōt*, *slot*, *tōt*, *zoldar*.

Ook in ontleende woorden, bv.: *fanfarikōps*, *kelamōrtan*.

2. = ndl. *u* alleen in: *nōxtarān*.

3. De ndl. praep. af verschijnt in het urk. als *af*. Verder vindt men de *ɔ* in *slap*.

4. In de woorden, die in het A. B. ndl. onbekend zijn, of in het dialect erg zijn vervormd, bv.: *fokstīrān*, *gōpān*, *kāmōt*, *kōkān*.

Q. [ɔ]. § 17.

1. = ndl. *â*, bv. in: *baldōdax*, *bazwōrlak*, *blōr*, *drōt*, *grōt*, *jōr*, *klōr*, *nōr*, *nōt*, *ol*, *or*, *ōrān*, *pōl*, *pōt*, *rōt*, *strōl*. Zie ook § 22.

2. = ndl. *ā*, bv. in: *bōs*, *gōrān*, *kōl*, *kōr*, *kōtār*, *mōt*, *ōlān*, *ōrt*, *rōtāl*, *skōl*, *tōlān*, *twōlōf*.

Opm. 1. Ook in ontleende woorden als de *a* klemtoon heeft, bv. *aragawōsi*, *bretōl*, *sōkōlōcān*, *tōlōxin*.

3. in den uitgang -aar, bv. *kantekānōr*, *trūzōlōr*.

4. in de Urker woorden, die niet of niet meer in het ndl. voorkomen, bv.: *awōr*, *fnōsin*, *mōlōrōs*, *karākōt*, *pasōpōtān*, *snōr*, *tōtō*, *tristōrān*, *trōpōtōsin*, *vōlwōtār*, *zō*.

Opm. 2. Ook *vōr*, met wegval van intervoc. *d*.

R. [a]. § 18.

Deze klank komt hoofdzakelijk voor voor *r* en correspondeert met ndl. *e* en *a*. Meer en meer wordt hij uitgesproken als *e* en *a*.

1. = ndl. *e* voor gedekte *r*, bv. *arax*, *arāfst*, *barax*, *darāx*, *karāk*, *karākōzōsi*, *naragōs*, *saris*, *skarōp*, *stōrāk*, *vār*, *wārāk*.

2. = ndl. *a* voor gedekte *r*, bv. in *arāk*, *arēmān* (Harmen), *marāk*, *marākān*, *nārēm*, *pārāk*.

s. [a]. § 19.

1. = ndl. a, bv. in *axt, afər, kraplap, laŋ, mak, malə, nat, saft, skapəlör, slax, tas, valəcən, van, vat, zaduk*.
2. = ndl. ā in enkele woorden, *arəbǝjən, skaməlarəməx, start*.
Opm. 1. Ook in *averzi*.
3. = ndl. e in: *aŋkləuw, arəmələŋ, ari, avarzi* (veroud.), *sarəpənt*.
4. = ndl. o, vooral in vreemde woorden, bv.: *akǝzi, alozi, kafitəkuk, kraplap, rasən, saldt*.
5. In de woorden, die in het ndl. niet of weinig, of in veel minder gewijzigden vorm voorkomen, bv.: *arəgəwɪrən, arəgəwɪsi, awər, daŋələn, gramit, kalkəndətə, kapətəras, pasəpətən, platə, rəbat, sandəment, wanəgə, zam, zaŋərən*.
Opm. 2. Ook in *karnin* en *razən*.

t. [a]. § 20.

1. = ndl. a voor nas. + dent. of lab., bv. in: *ant, bəskəndələsirt, brandəkətəl, gənɜə, kampən, mandə, ɔŋgəns, want*, maar: *brandəsən, pəmpircən, rampür, sandəment, skəndəl, wəmpəlstürəx*. Dus alleen rekking wanneer de *a* staat in de beklemtoonde lettergreep.
2. in enkele woorden, waarin een d is geassimileerd, bv.: *ənən* (handen), *tənən* (tanden).

u. [a]. § 21.

Ook deze klank komt bijna uitsluitend voor voor r, en correspondeert met ndl. â (ā) en ê (ē). Meer en meer wordt hij uitgesproken als *a*.

1. = ndl. â (ā) voor r, bv.: *flarəŋən, larɜə, mar, skar, skardə, wardə, zwardə*.
2. = ndl. ê (ē) voor r, bv.: *ar, argəstər, arsən, bəar, larə, mar, mənər, zar*.
Opm. De *a* komt ook voor voor ɹ in de ww. *drajən, krajən, majən, wajən, zajən*.

v. [a]. § 22.

1. = ndl. ā, â voor *f, v, p, m, k, g*, bv. in: *bəgrəfənes, gənəvət, kləvərcən, ravələx, skəvilən, rap, skəp, kram, lamirən, ram, gəknək, krək, nəkənt, kəgə, məgə*.
2. In enkele woorden aan het ndl. ontleend, als *diakənɪə, flətər*, enz.

b. Tweeklanken.

A. [ei]. § 23.

De ndl. *ei* verschijnt in het urk. als *ei* en *ai*. In auslaut en voor consonant *ei*, voor vocaal *ai*.

Bv. *brei, breikərkər, grei, klei, leilənt, -eit, meit, bəjə, bələjən, brajən, glajən, majən, rajən, strajən*.

Opm. 1. Ook *nei* (nieuw), *neit*, *neijər*, *naǵərdəm*, *sneijaxt* (sneeuw).
 Opm. 2. Verouderd is de *ei* in *domānei* en in *deiǵamant*.

B. [ji]. § 24.

De ui, zooals die in het A. B. ndl. wordt uitgesproken kent het urk. alleen in enkele woorden, die het waarschijnlijk eerst kortgeleden ontleend heeft. Bv. *dǵisin* (Duitsch broodje), *ǵisin*, *skǵifis* in *op də skǵifis ləpən*.

Verder verschijnt de ndl. ui als *ǝ* of *ǵ*. Voor een klinker wordt de *ǵ* dan gevolgd door een i-achtigen overgangsklank, die echter veel minder duidelijk is dan in het ndl. Zie § 12.

c. § 25 [ou].

Het urk. onderscheidt nog *ou* en *au*. Voorzoover de enkele voorbeelden het mogelijk maken hierover een conclusie te trekken is dit verschil historisch. *ou* komt voor in: *giugouw*, *klouwən* (krabben), *mouwə*, *ouwə*, *ouwən*, *rouwəx*. *au* komt voor in: *aŋklauw*, *bekələbaucən*, *grauwən*, *kauwən*, *klauwən* (klimmen), *mauwən*, *nauw*, *paulǵs*, *wəmbrau*.

Opm. ndl. spreek is urk. *sprau*.

c. Svarabhaktivocaal. § 26.

Een svarabhaktivocaal treedt in het urk. dikwijls op, ook waar die in de beschaafde uitspraak wordt vermeden. Deze ontwikkelt zich vooral in r- en l-verbindingen. Bv. *vǵrəvən*, *ǵrəf*, *bəqəx*, *bǵrəgən*, *kəqək*, *wəqəm*, *dǵrəp*, *skǵləp*. (Zie § 10.)

d. Lijst van klinkers, uitgaande van het Nederlandsch. § 27.

ndl.	urk.	§		ndl.	urk.	§
ie	<i>i</i>	1		i	<i>ǝ</i>	8
	<i>e</i> (n + dent)	3			<i>a</i>	21
	<i>ə</i>	10		e	<i>e</i>	2
ê, ē	<i>i</i>	1			<i>ɛ</i>	4
	<i>e</i>	2			<i>ɛ</i>	5
	<i>e</i>	3			<i>ǵ</i>	11
	<i>ɛ</i>	6			<i>ǝ</i>	8
	<i>ū</i>	7			<i>q</i> (gedekte r)	18
e (voor r)	<i>a</i>	21		u (uu)	<i>ū</i>	7
	<i>e</i>	3		uwe	<i>u</i>	13
i	<i>e</i>	2			<i>o</i>	14
	<i>e</i>	3			<i>o</i>	16
	<i>ɛ</i>	5			<i>ǝ</i>	8

ndl.	urk.	§		ndl.	urk.	§
u	ū	11		a	a	19
eu	ū	7		â, ā	ē	6
	u	13			a	21
	ø	9			æ	22
ə	ə	10			a	19
	i	1			ø	15
oe	ū	7			ɔ	17
	u	13		ij	ē	3
o (ø)	ø	14			i	1
	u (n + dent)	13			ē	2
	a	19		ei	ē	6
	ø	8			ei	23
o (ɔ)	ɔ	16			ai	23
	ū	11		ui	ē	6
	ø	14			ū	7
	a	19			ġ	12
ô, ô	ū	7			ġi	24
	ø	15			ø	8
	u	13			ø	9
	ø	9		ou, au	ɔu	25
a	ε	5			au	25
	ø	18			u	13
	α (n + dent)	20				

e. Medeklinkers. § 28.

In de meeste gevallen is de uitspraak van de consonanten gelijk aan die van het A. B. ndl. Alleen de afwijkingen, zoowel wat betreft enkele medeklinkers als medeklinkercombinaties, worden hier vermeld.

A. w.

De *w* wordt bilabiaal uitgesproken. Voor *r* wordt *w* tot *v*, soms tot *f*.
B.v. *vrevan*, *vrikan*.

B. n.

De slot-*n* in het meerv. van de substantieven, in de meervoudsvormen van de werkwoorden en in den infinitief wordt duidelijk uitgesproken. Soms klinkt de uitgang -*en* zelfs als sonantische *n*.
Daar dit echter lang niet altijd het geval is, en ook bij één persoon niet steeds wordt doorgevoerd, is overal gespeld -*en*.

In den uitgang van de verkleinwoorden klinkt de *-n* zwakker, maar is ook hier duidelijk hoorbaar.

C. *r*.

De *r* is een tongpunt-*r*. Brouwen (zie woordenlijst op *krollan*) wordt als leelijk beschouwd.

Soms is de uitspraak van *r* zwak, vooral in vreemde woorden, bv. *pə'lot*, *pə'tret*.

De *r* bewerkte verscherping (verlenging) van de voorafgaande consonant, ook in gevallen waar het ndl. die niet heeft. Bv. *səkər*.

D. *l*.

Verlenging door *l* had ook plaats, b.v. in *skamaləraməx*, *skətal*.

E. *η*.

De *η* wordt in auslaut uitgesproken als *ηk*.

F. *sk*.

De oorspronkelijke klankcombinatie is hier bewaard, met dien verstande dat de *k* meer als explosief klinkt dan de zuivere fricatief van het A. B. ndl., maar toch niet gelijk gesteld kan worden met de zuiver explosieve *k* in andere posities.

G. *ft*.

Ook de combinatie *ft* is bewaard, b.v. in: *aftərlən*, *grəft*, *ləftər*, *zəft*.

f. Assimilatie. § 29.

Het Urksch heeft neiging *v* en *z* aan het begin van een woord, na een pauze, stemloos uit te spreken. Bv. *fərkłumt*, *fiul*, *fərwil*, *fugəl*, *sündəx*, *səgənən*, *səgə*, *sonər*.

In composita en in de sandhi worden echter de meeste slotconsonanten stemhebbend onder invloed van een volgende stemhebbenden medeklinker of van een klinker. Bv. *grəzəbək*, *kləvək* (kluiffok), *rəzəldər*, *snəduk*, *vəvuk*.

Soms verschijnt een intervocale stemlooze consonant als stemhebbend, bv. *rəvələx*. Misschien ook: *widək*.

Er zijn ook gevallen waar de klankcombinatie stemloos wordt, bv.: *ələftələf* (elfdehalf), *wirsədən*. Het aantal voorbeelden hiervan is te gering om een regel te kunnen ontdekken.

Opm. 1. In de spelling van de medeklinkers is, met het oog op de leesbaarheid, vooral in de sandhi, zoo weinig mogelijk afgeweken van de algemeen Nederlandsche.

A. Volkomen assimilatie.

ts > s, bv.: *altəs*, *bəstə*, *bəskəp*, *bərsəl*, *dəsər*, *dəs*, *fis*, *grəs*, *klesən*, *ləst*, *nisq*

(niet zoo), *ŋərməs*, *uwerwes*, *parsgft*, *pusən*, *rəsəl*, *wənsəl*. Ook in: *mes* < *meis*, < *mēdəs*.

Een enkele maal werd het assimilatieproduct stemhebbend, bv.: *axtin-vuzək*, *grəzəbək*.

ns > *s*, bv.: *nəragəs*, *nefəs*, *šrsəs*; en in de pluralia van de verkleinwoorden, bv.: *šfin*, *šfis*; *kəpin*, *kəpis*.

nz > *z* in *avəzira*,

fs > *s* in *stəsəl*, *qrəst*,

tf > *f* in *wəfərən*,

ft > *f* in *afər*.

nt > *t*, bv.: *avət*, *düzət*, *imət*, *əxtət*, *lamətira*, *zūvətin*.

nc > *c* bv. in: *kükəcən*.

Opm. 2. Deze assimilatie waarschijnlijk alleen na zwakbetoonde lettergreep. Waar de uitgang staat na lettergreep met hoofdaccent, blijft de *n* bewaard, bv. *kənt*, *kəncən*; *rənt*, *rəncən*.

mb > *m* in *lamərskəx*. Daar dit het eenige voorbeeld is, lijkt het zeer waarschijnlijk, dat de naam in dezen vorm uit Noordholland is overgenomen.

nm > *m* in *amə*, *vamə* (aan mij, van mij),

mp > *p* bv. in *məlapin*, *nərapin*,

kp > *p* in *trəpət*,

wp > *p* in *əpərdan*,

rd > *r* in *arəpəl*, *flarənən*, *liuərən* (Leeuwarden), *ərəx*,

rt > *r*, misschien in *sparələn*.

Opm. 3 *ndb* > *mb* in *wəmbrau*.

b > *w* in *kwewək* (tweebak), in welk woord de anlautende *k* misschien ontstaan is door prolepsis,

p > *w* in *jawək* < *jəpək* (Jacob).

Opm. 4. Afstandsassimilatie waarschijnlijk in *blūjloxt*.

Opm. 5. Afstandsdissimilatie in *fərwil*, *spəlwəstər*, *vəlwəstər*.

g. Gutturaliseering. § 30.

Het Hollandsch-Brabantsch' verschijnsel van de gutturaliseering van *nd* komt ook hier voor, bv. in: *arər*, *dənəsdax*, *ŋərməs*, *wənələn*, *zəŋərleŋ*.

Gutturaliseering had begrijpelijkerwijze niet plaats in:

1 het part. praes. en praet.

2 in de gevallen met ingevoegde *d*.

h. Toevoeging van medeklinkers. § 31.

A. P r o t h e s i s .

De *n* van het lidwoord wordt voorgevoegd in: *narəm, neŋk, narəkən, narəkənən, nɔvən*.

B. E p e n t h e s i s .

d werd ingevoegd tusschen *l* en *r*, en *n* en *r*, bv. in: *dildərcən, kəndər, weldərs*. Ook bij de comparatieven. Zie blz. 311.

Verder vindt men een ingevoegde *d* in *alindəx*.

r werd ingevoegd in: *karnalja, karnin, lanərst, opstərnət, undərlən*.

Opm. 1. In *skrəjərən* is de *r* *proleptisch*.

m werd ingevoegd in *pampir*.

t werd ingevoegd in *kentmarək*.

C. P a r a g o g e .

Een *t* werd achtergevoegd in: *drəŋkət, fənint, eŋkəlt, nakənt, samət, stəkət, twəxt, ɔxt, vələnt* (verleden).

i. Syncope. § 32.

Tusschen klinkers werd de *d* gesyncopeerd of ging over in *j* of *w*, bv. *bənin, bəm, bg, brur, glin, knin, nitrəp, ɔmbəsɔn, rən, trən, wənən* (van waden met secundairen uitgang?);

bədjən, bənajən, ɛmɔjən; bəkɔən, skɔər.

Opm. 2. Misschien ook in *məmələk* (Medemblik).

j. Wijziging van klanken. § 33.

Enkele klankwijzigingen kunnen spontaan zijn of berusten op volksetymologie. Aard en oorzaak daarvan zouden misschien eerst bij een dieper onderzoek aan het licht komen. Het zijn:

1e. de verandering van *n* in *m* in de auslaut van: *kəsəm, mɔləm, vɔləm*. (Mogelijk ook een geval van suffixsubstitutie als in ndl. bliksem, droesem.)

2e. *v* verschijnt als *b* in *nəbəl, swəbəl*;

3e. veranderingen van verschillend karakter in: *drək* (drop), *fəksirən* (forceeren), *kitalstɪn* of *ketalstɪn* (kiezelsteen), *mɔləms* (mazelen), *pənkalpɔrs* (pimpelpaars), *prenk* (prent), *fuvən* (sjoegen), *skotərcənboŋk* (schobberdebonk), *stragə* (strak).

k. Metathesis. § 34.

Metathesis had plaats in:

fərwil (zie ook § 29, opm. 5), *bagələn* (balg = lichaam), *tqʷəreskə* (tooverheks).

3. Accent.

§ 35.

In de accentueering wijkt het Urksch niet in belangrijke mate af van het ndl. Alleen ligt in enkele vreemde woorden het dynamisch accent op een andere lettergreep, bv. *motśr*, *kəfītəkuk* (geconfijte koek). In de woordenlijst is het accent in twijfelachtige gevallen aangegeven.

Fig. 69a geeft het opteekenen der spraakbewegingen volgens
Zwaardemaker.

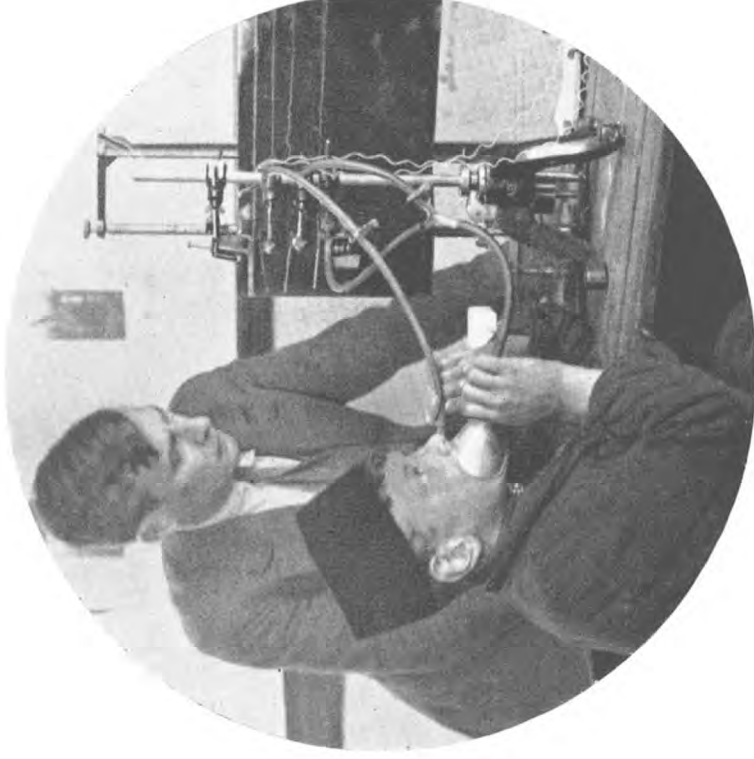

Fig. 69b. het opteekenen van neus- en mondlĳn volgens Rousselot.

Foto's J. Benders

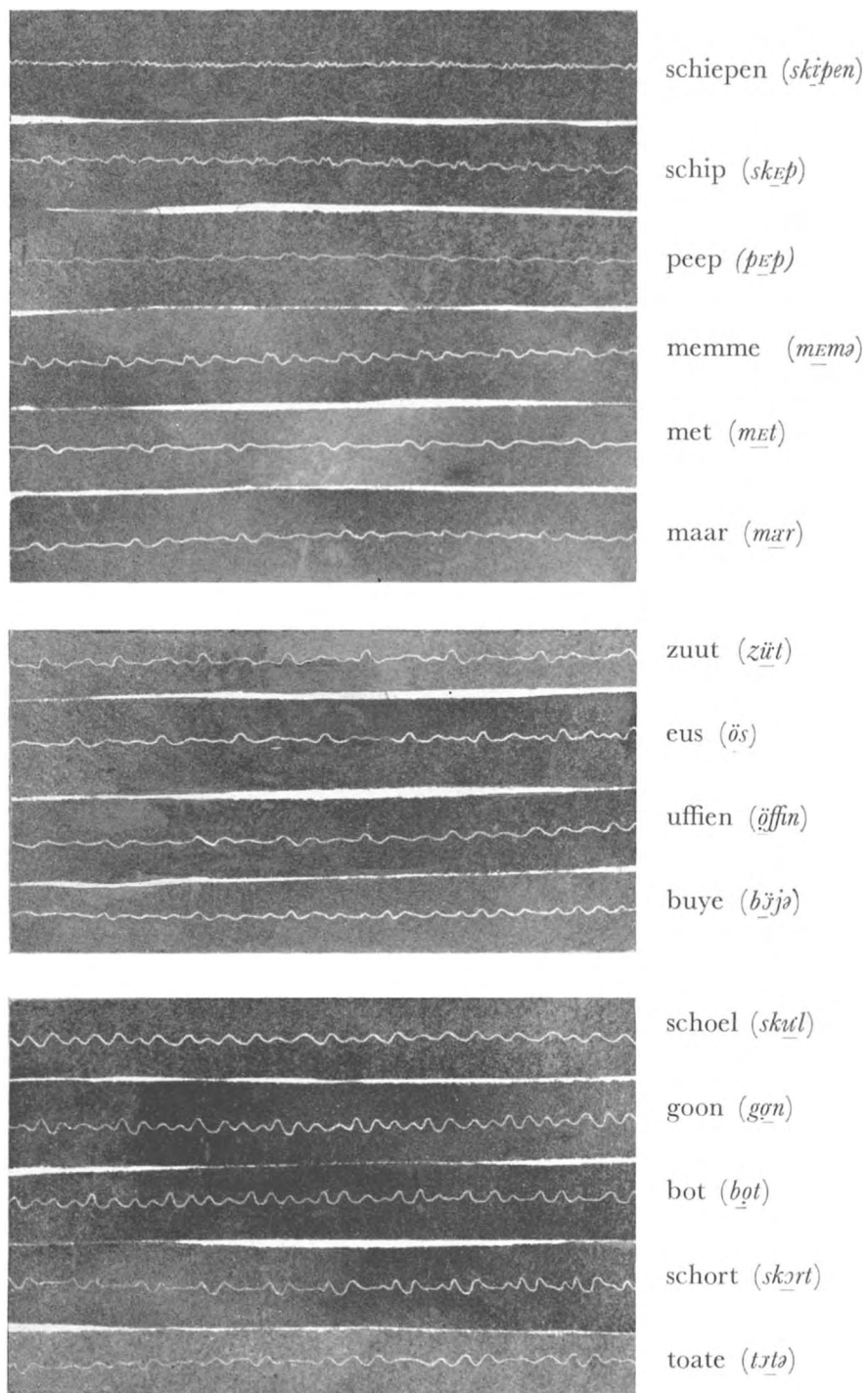

Fig. 70. De curven zijn transcriptiekrommen van phonograaph-opnamen verkregen met behulp van den Lioretgraaph. De bovenste groep opnamen geeft de klinkers van de voorreeks, de tweede geeft de middenreeks (die der geronde voorklinkers), de onderste groep omvat de achterklinkers.

2. **Phonetiek van het Urksch; overzicht, berustend op gegevens door registratie verkregen.**

1. **Inleiding.**

L. KAISER.

Van den aanvang hebben wij er naar gestreefd het onderzoek, voorzoover het zich van registratie bediende zoo nauw mogelijk aan het overige onderzoek te doen aansluiten. De registratie werd daarom in zeer beperkte mate toegepast en wel uitsluitend in die gevallen, waarin behoefte bestond aan nauwkeuriger waarneming. Al wat geen vraagpunt vormde, b.v. doordat de verschillende onderzoekers het er zonder meer over eens waren, werd van de registratie uitgesloten. Op deze wijze hoopten wij een beperkt materiaal te verkrijgen, waarvan de uitwerking niet al te veel tijd zou vorderen en waarvan de uitkomsten zich onmiddellijk bij de overige uitkomsten zouden aansluiten. Volledigheid zou dit materiaal natuurlijk in geen enkel opzicht bezitten.

In de keuze der te gebruiken toestellen waren wij zeer beperkt. De bedoelde toestellen moesten in het Physiologisch Laboratorium der Universiteit van Amsterdam aanwezig zijn ¹⁾. Zij moesten naar het eiland worden vervoerd en daar in een Catechisatielokaal worden opgesteld ²⁾. Fig. 1 geeft een indruk van de wijze, waarop de proeven werden genomen.

Toegepast werden:

1. De techniek van Rousselot, het opteekenen op beroet papier van den mond- en den neusluchtstroom en van de keeltrillingen. Op deze wijze werden in het geheel 34 bladen van 56 cm lang en 43 van 2.15 m lang beschreven. Op deze bladen komen een duizendtal voorbeelden (woorden en zinnen) voor, gesproken door 14 proefpersonen. (Fig. 69b).

2. Opteekening van de articulatiebewegingen, bijna uitsluitend met het toestel van Zwaardemaker ter registratie van kaakbeweging, bovenlipstulping en mondbodemspanning. Doordat het onmogelijk was gebleken in dit geval een keellijn te schrijven, konden deze krommen niet zulke scherpe gegevens verstrekken als anders wel het geval zou zijn geweest. Er werden op deze wijze 12 lange curvenbladen met voorbeelden gesproken door 3 proefpersonen, beschreven. (Fig. 69a).

3. De vervaardiging van palatogrammen. Van 6 proefpersonen werd op de bekende wijze een afdruk van de bovenkaak gemaakt. Hierop werden

¹⁾ Den Directeur van het Physiologisch Laboratorium der Universiteit van Amsterdam prof. dr. G. van Rijnberk, zij hier dank gebracht voor zijn bereidwilligheid.

²⁾ Ds. **Lingbeek** zijn wij voor zijn vriendelijke welwillendheid ten eerste verplicht.

volgens de methode van Rousselot kunstmatige gehemeldes uit filtreerpapier gevormd. Door den bijzonder hoogen vochtigheidsgraad van de lucht op het eiland in het algemeen en in het vlak bij zee gelegen lokaal in het bijzonder, bracht het drogen dezer gehemeldes groote moeilijkheden mee. Het schijnt, dat ook nog andere bezwaren de uitvoering van deze proeven verhinderden, zoodat ten slotte slechts 43 palatogrammen, betreffende 23 voorbeelden, gesproken door 3 proefpersonen, verkregen werden.

4. Het opteekenen van afzonderlijk gesproken woorden met behulp van een klein model Edisonphonograaph. 57 voorbeelden werden op 13 cylinders opgeteekend, gesproken door 4 proefpersonen. Deze opnamen waren in de eerste plaats bedoeld om het geheugen te hulp te komen bij de bewerking der klanken, voornamelijk bij die der klinkers, doch verder werd met behulp van de Lioretgraaph van de meeste dezer opnamen een transcriptie vervaardigd. De aldus verkregen krommen, waaraan zooals bekend is grove fouten kleven, gaven toch door eenvoudige beschouwing en telling steun bij het groepeeren der klinkers in een stelsel.

5. Het opnemen met behulp van een Weensche reisphonograaph van woorden en liedjes, de eerste voor het klankonderzoek, de tweede voor het folkloristisch deel van het onderzoek. Het Phonogrammarchiv te Weenen vervaardigde van deze laatste opnamen reproducties, waarop de gezongen teksten duidelijk te herkennen zijn. In het geheel werden 5 platen opgenomen.

Proefpersonen. De proefpersonen waren: R. v. U., m, 12 j.; W. B., v, 11 j.; J. H., m, 18 j.; T. v. d. B., v, 8 j.; T. P., m, 9 j.; A. K., m, 61 j.; K. V., m, 61 j.; J. K., m, 14 j.; I. K., m, 67 j.; J. P., m, 15 j.; A. R., m, 15 j.; J. K., v, 40 j.; d. V., v, 40 j.; L. K., m, 15 j.; A. K., m, 16 j.; A. d. V., m, 17 j.; J. d. B., m, 17 j.; A. d. B., m, 15 j.; L. P., m, 15 j.; J. H., m, 12 j.; J. R., m, 12 j.

De proefpersonen waren dus voor het grootste deel jongens van 12—18. Bovendien waren er twee veertigjarige vrouwen en drie mannen tusschen 60 en 70 onder. Van de laatsten zijn de meeste opnamen gemaakt.

2. Beschrijving der klanken.

a. *Klinkers.*

Een van de eerste indrukken, die men bij het luisteren naar het Urksch van de klinkers krijgt is deze, dat de geronde, vooraan gesproken klanken, die, welke de *a-u* (*a-ü*)¹⁾ reeks vormen, vergeleken bij het Nederlandsch sterk vertegenwoordigd zijn. Vooral *u* (*ü*)-achtige klinkers en klinkers ge-

¹⁾ In het volgende is de door de Kopenhaagsche Conferentie aangegeven phonetische transcriptie gebruikt, met uitzondering van de aanduiding der nasale klinkers, die door middel van ~ zijn aangegeven,

lijkend op die in het Fransche *fleur* (5-achtige) schijnen bijzonder talrijk.

Teneinde de waarde van dezen indruk eenigszins te toetsen, telde ik de verschillende klinkers, volgens de door Van Ginneken en anderen toegepaste methode, in een paar stukken in Urker dialect, vervaardigd door den heer Moerman en verschenen in de *Urker Courant*. Deze stukken bevatten tezamen 2321 klinkers. Andere teksten ontbraken mij.

Wanneer men op deze stukken een aanmerking betreffende de zuiverheid van het weergegeven dialect zou willen maken, dan zou het ten eerste deze zijn, dat de taal wat opzettelijk aandoet, dat sommige klanken weergegeven zijn als in het Nederlandsch, terwijl ze naar onze meening in het Urksch daarvan verschillen, en ten slotte, dat de klanken, die tusschen *ε* en *ε* liggen misschien wat te veel in de richting van de *ε* zijn gedrongen. De uitkomsten vergeleek ik met die, welke Van Ginneken geeft voor het Nederlandsch. Daar het mogelijk is, dat de verhouding klinkers : medeklinkers in het Urksch anders is dan in het Nederlandsch, heb ik mij voorloopig tot de klinkers beperkt. De som van de door Van Ginneken voor de klinkers gegeven getallen bedroeg 38.08, het percentage der klinkers in het Nederlandsch dus. Door de getallen van Van Ginneken met 2.63 te vermenigvuldigen, kreeg ik dus voor de verschillende klinkers vergelijkbare waarden:

	Nederlandsch (Van Ginneken)	Urksch	
<i>a</i>	6.3	2.4 } 4.9	minder
		ao 2.5 }	
<i>e</i>	6.3	2.7	veel minder
<i>i</i>	5.75	7.2	meer
<i>o</i>	5.2	2.7	veel minder
<i>u</i>	2.1	2.5	wat meer
<i>ü</i>	1.—	1.7	meer
<i>ö</i>	0.25	0.8	meer
<i>a</i>	12.6	13.6	wat meer
<i>ε</i>	7.4	9.2	meer
<i>ε</i>	7.35	10.3	meer
<i>o</i> + <i>ø</i>	1.95 } 5.40	8.2	meer
	3.45 }		
<i>ø</i>	1.3	0.5	minder
		0.7	
<i>ø</i>	28.9	33.+	wat meer
<i>ou</i>	1.8	2.2	wat meer
<i>ei</i>	5.2	1.4	veel minder

Uit deze getallen blijkt dus, dat *e* en *o* veel minder voorkomen. Hierbij moet men bedenken, dat deze klinkers, voor zoover zij hier vertegenwoordigd zijn, al aanzienlijk verschillen van de overeenkomstige klanken in het

Nederlandsch. Zij worden ongeveer uitgesproken als de bijbehorende onvolkomen klinkers: op twee wijzen zijn de *e*- en *o*-klanken in dit dialect dus aangetast. Sterk verminderd is verder in het Urksch het aantal *ei*'s. Wat de verschillen tusschen de hoeveelheden *a*'s en *ā*'s in Nederlandsch en Urksch betreft, zijn de hier gegeven getallen niet te vertrouwen. Immers in het Urksch wordt nauwelijks een *a* gesproken. Om een of andere reden werd in de gebruikte teksten echter een zelfs vermeerderd aantal *ā*'s opgeteekend. Telt men de aantallen der *a*- en *ā*-klanken bij elkaar, dan blijkt deze som in beide gevallen vrijwel dezelfde: n.l. 18.9 voor het Nederlandsch en 18.5 voor het Urksch. Er is hier dus geen verschuiving, alleen wordt in het Urksch vaak een korte *a* gehoord, die men strikt genomen niet als *a* mag opteekenen.

In het Urksch komen meer dan in het Nederlandsch voor: de onvolkomen klinkers behalve *ø* en verder *i*, *u*, *ü* en *ō*; bovendien de tweeklank *au*.

Elders vindt men van de hand van een der andere medewerkers nadere gegevens betreffende dit onderwerp (blz. 325).

Verder treffen vooral allerlei bijzonderheden in de quantiteit der klinkers: zulke, die men om hun kleur lang verwacht, hoort men kort uitspreken, b.v. *kunen* (*kūnən*) en omgekeerd klinkers, die men op denzelfden grond kort verwacht, lang uitspreken, b.v. *eus* (*ēs*).

De opnamen bevestigden in het algemeen deze en andere voorloopige indrukken en deden bovendien uitkomen in welk opzicht bepaalde klanken en klankverbindingen van de in het Nederlandsch bekende verschilden.

Met behulp van een Edisonphonograaph werden de volgende voorbeelden opgenomen:

poot (*pōt*), dood (*dōt*), roojekool (*rō kōl*), boon (*bōn*), toon (*tōn*), schoon (*skōn*), stoon (*stōn*), goon (*gōn*), pook (*pōk*), boord (*bōrt*), koors (*kōrs*), mogge (*mōgō*), schort (*skōrt*), koffie (*kōfi*), bot (*bōt*), drok-druk (*drōk*), drok-drop (*drōk*), locht (*lōgt*), ij stot (*ei stōt*), ij got (*ei gōt*), Klaos (*klōos*), taote (*tōtō*), gaoren (*gōrən*), schaap (*skāp*), maken (*makən*), taande (*tāndə*), kaant (*kānt*), maar (*mār*), kark (*kark*), sterk (*stark*), ketjen (*ketjən*), met (*mēt*), memme (*mēmə*), prenk (*prenk*), ekkien (*ekin*), peep (*pēp*), schip (*skēp*), schepen (*skipən*), kind (*kint*), rukkien (*rōkin*), uffien (*ūfin*), buye (*bōjə*), ussien (*ūsin*), tutte (*tōtə*), guster (*gōstər*), lufsch (*lōfs*), koes (*kus*), schōel = school visch (*skul*), schōel-school (*skul*), schoe (*sku*), neumen (*nōmən*), teun (*tēn*), eus (*ēs*), eut en perdeun (*ēt ən pərdən*), tugen (*tūgen*), zuut (*zūt*), duur (*dūr*).

Proefpersonen waren bij deze opnemingen: Mw. K., Mw. de V., T. P., die slechts enkele voorbeelden sprak ter aanvulling van het door eerstgenoemde proefpersonen gesprokene en A. K.

Hier volgen eenige voorbeelden uit deze opnamen verkregen.

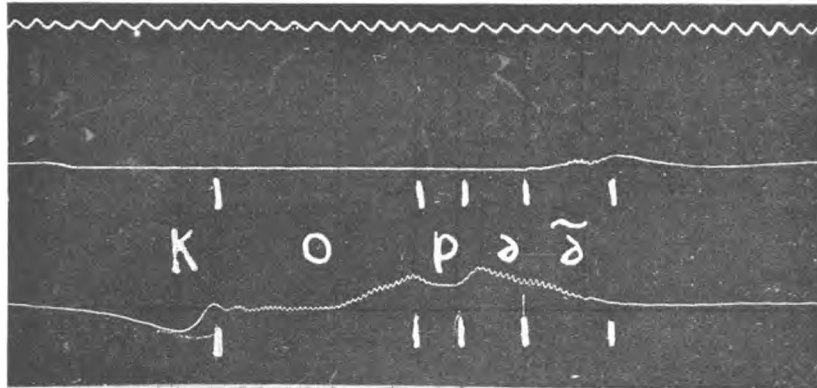

Fig. 74a. De onderste lijn is de mondlijn, de tweede de neuslijn; de bovenste geeft den tijd in 1/50 sec. Het is duidelijk, dat op de *p* een orale klank volgt, waarna een nasorale en ten slotte een nasale klank zichtbaar zijn. In de onderste lijn ziet men, dat de *p* stemhebbend is.

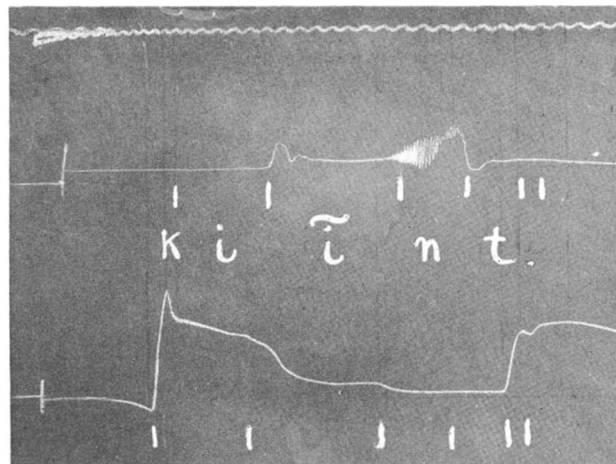

Fig. 74b. Van beneden naar boven: mondlijn, neuslijn, tijdlijn (1/50"). Gesproken werd het woord *kind*, waarin een groot deel van den klinker nasoraal blijkt te zijn, doch eveneens een aanmerkelijk gedeelte zuiver oraal.

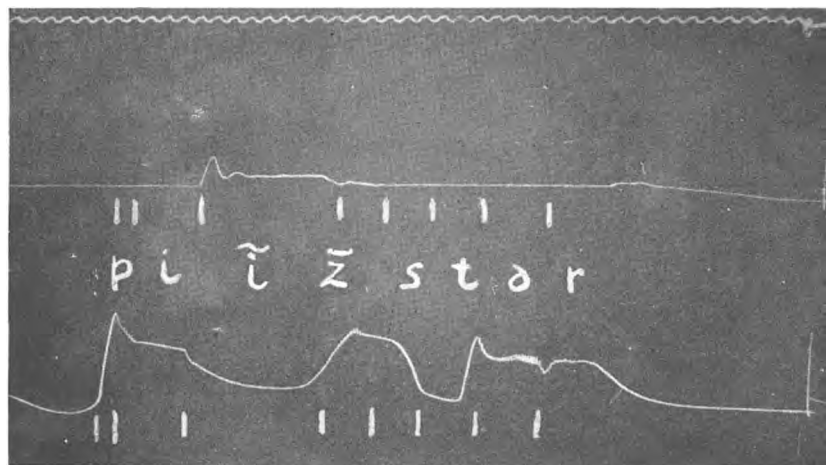

Fig. 74c. Van onder naar boven: mondlijn, neuslijn, tijdlijn (1/50"). De klinker begint oraal, hierop volgt een nasorale klank, die overgaat in een genasaleerde *s*, die, voor zoover genasaleerd, ook stemhebbend is.

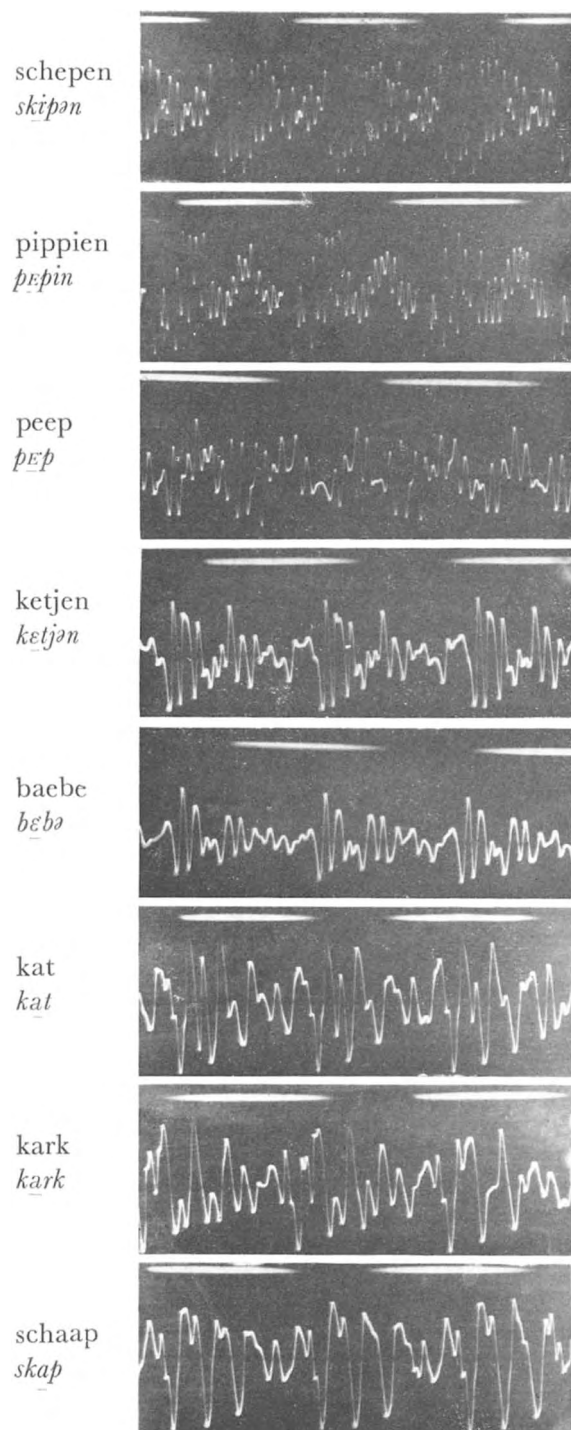

Fig. 75a

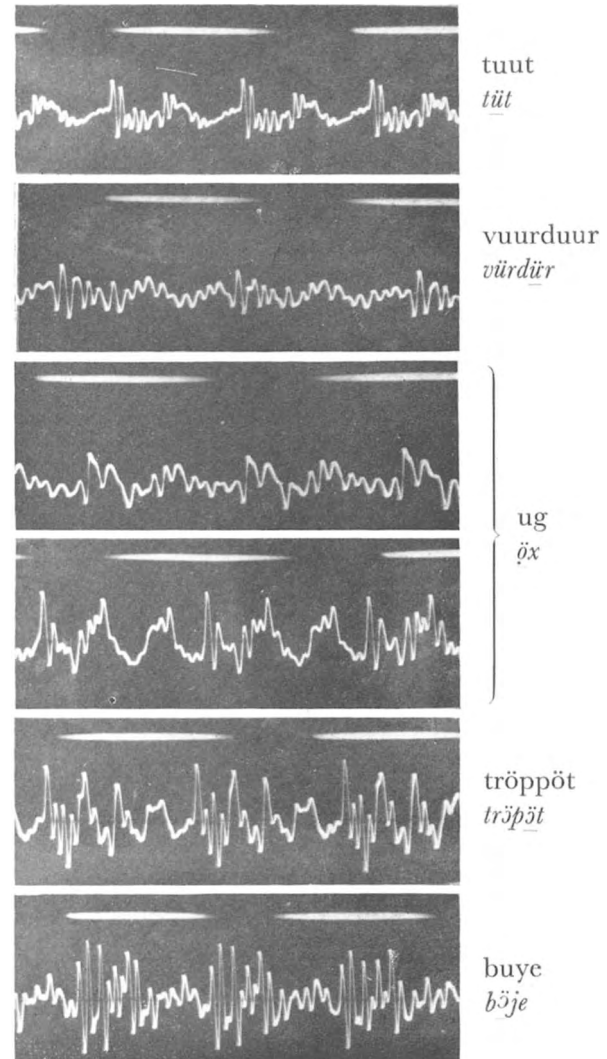

Fig. 75b

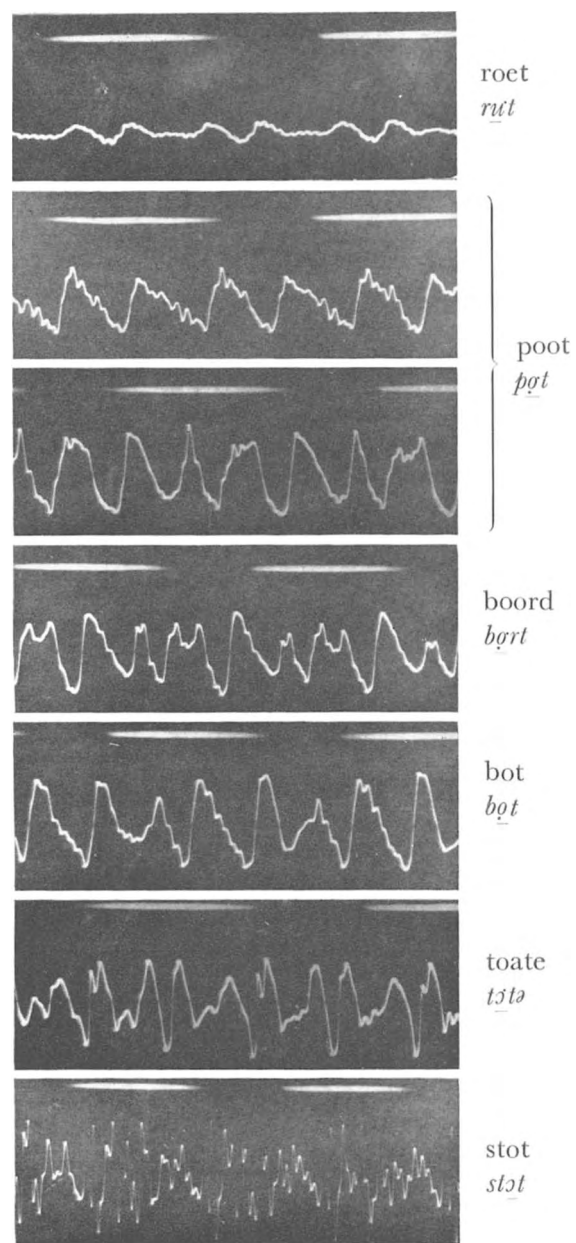

Fig. 75c

Fig. 75. Deze figuur geeft fragmenten uit de oscillogrammen van de voornaamste Urker klinkers. In *a* vindt men de voorklinkers gerangschikt van *ie* naar *aa*; in *b* de middenklinkers gerangschikt van *uu* naar den klank van *buye*, waarop ook weer de *aa* van *schaap* zou kunnen volgen; in *c* de achterklinkers van *oe* tot *o* van *stot*, waarna ook weer de *aa* van *schaap* is weggelaten om niet in herhaling te treden. Men ziet duidelijk het verschillend karakter der klinkers en den regelmatigen overgang tusschen de klinkers van één reeks. De tijdlijn geeft 1/100".

Het spreekt vanzelf, dat in een wetenschappelijke publicatie in dezen tijd dergelijke krommen niet meer op haar plaats zouden zijn.¹⁾ Omdat het hier echter betreft het uitbrengen van een verslag, betreffende proeven, waarbij ons geen meer moderne techniek ter beschikking stond, scheen het gewenscht althans enkele voorbeelden van transcriptiekrommen van de bedoelde opnamen weer te geven.

In deze krommen, die uiteraard alle fouten der opneemtechniek in zich dragen kan men door eenvoudige beschouwing, resp. telling der toppen, eenigszins een indruk krijgen van de verschillende klanken, zooals die door den phonograaf zijn opgenomen. Men zal de hieronder volgende opmerkingen dus met groote voorzichtigheid moeten gebruiken.

De *a* van *katte* scheen overeen te komen met de *a* van *maar*. Dit steunde dus de opvatting, dat in het Urksch het timbre van de korte en van de lange *a* hetzelfde is.

Het verschil in korte *o*'s kwam ook in *drok-druk* en *drok-drop* duidelijk uit: beide klanken bleken een vrij hoogen boventoon te bezitten, die bij de nauwen *o* echter lager was dan bij de wijde *o* (in het eerste geval onder, in het tweede geval boven de 1200).

Het beeld van den klank in *tutte* en *guster* vertoonde zeer veel overeenkomst met dat van den klank in *schip*.

Opvallend was, dat geen van de van voorbeelden met *uu* vervaardigde opnamen den voor dezen klank kenmerkende vrij hoogen boventoon, b.v. 1800 gaf. Dat dit niet uitsluitend op de gebrekkige techniek kan berusten, blijkt uit het duidelijk voorkomen van hooge boventonen in de krommen van *ie*, *ee*, enz. Hetzelfde geldt voor de volgende middenreeks-klinkers *eu* enz.

Bij ruwe beschouwing sloten de klinkers zich in het algemeen beter aan bij de door verschillende onderzoekers voor de Engelsche klinkers opgegeven waarden dan bij die, welke men voor de Nederlandsche klinkers aanneemt.

Zoowel op het gehoor als door registratie bleek, dat de z.g. lange en korte klinkers zich in het Urksch inderdaad vrijwel alleen door verschil in duur onderscheiden. Verschillen in helderheid, gedektheid bleken niet of nauwelijks.

Van elk timbre kwamen tenminste twee duidelijk te onderscheiden lengtewaarden voor. Een verschijnsel, dat de beoordeeling van de gelijkheid van timbre der lange en korte klinkers lastig maakt, is de schifting, die de lange en vooral de overlange klinkers vertoonen. Op het gehoor en ook uit de getranscribeerde phonogrammen is gewoonlijk wel de kern in de lange klinkers te herkennen, die van overwegend belang is. Het is dus deze kern, die alleen voor de vergelijking in aanmerking komt.

¹⁾ Inmiddels zijn nog weer negen jaren verstreken.

Zoo komen dan de volgende paren voor:

		overlang	lang	kort
<i>aa</i>	(<i>a</i>) (Nederlandsch <i>a</i> , iets naar <i>ε</i> verschoven)	<i>zaand</i>	<i>schapen, maken</i>	<i>stark</i>
<i>e</i>	(<i>ε</i>) (Nederlandsch <i>ε</i> , iets naar <i>a</i> verschoven)		<i>eigen</i>	<i>ekkien</i>
<i>i</i>	(<i>ε</i>) (Nederlandsch <i>ε</i> , iets naar <i>e</i> , lang iets naar <i>i</i>)	<i>eende</i>	<i>peep</i>	<i>memme</i>
<i>ie</i>	(<i>i</i>) (Nederlandsch <i>i</i> , iets slapper)	<i>schiepen</i>	<i>iederiene</i>	<i>spiering</i>
<i>o</i>	(<i>o</i>) (Nederlandsch <i>o</i> , iets naar <i>α</i>)		<i>toate (tɔtə)</i>	<i>stot</i>
<i>o</i>	(<i>o</i>) (Nederlandsch <i>o</i> , iets naar <i>o</i> , slapper)		<i>boot</i>	<i>brogge</i>
<i>oe</i>	(<i>u</i>) (Nederlandsch <i>u</i> , iets slapper)	<i>schoel</i>	<i>schoel</i>	
	(<i>ö</i>)		<i>buye</i>	<i>trupput</i>
<i>u</i>	(<i>ö</i>) (tusschen <i>ö</i> en <i>ö</i> , iets naar Nederlandsch <i>ü</i>)		<i>eus</i>	<i>ussien</i>
<i>uu</i>	(<i>ü</i>) (Nederlandsch <i>ü</i> , slapper)		<i>zuut</i>	<i>tugen</i>

Behalve deze tweemaal tien klinkers zijn nog aanwezig *ə* en de tweeklanken *ou*, zeer zeldzaam *au*, en *ei*. *Ui* (*ʃü*) komt zelden anders voor dan in „vreemde woorden”. Daar *ʃ* niet of nauwelijks liprondding vertoont, vervallen deze tien paren dus in 5 geronde en 5 ongeronde.

Het spreekt vanzelf, dat in een dialect waar de assimilatie zoo sterk op den voorgrond komt als in het Urksch ook de klinkers in het algemeen den invloed van aangrenzende medeklinkers zullen ondergaan. Zeer sterk is de invloed der nasalen (zie blz. 305).

De verandering van *e*, *o*, *ö* voor *r* is veel geringer dan in het Nederlandsch, hetgeen door het gewijzigde karakter dezer klinkers begrijpelijk is.

De gegevens uit de opnamen der articulatiebewegingen, hoewel vrij gering in aantal en zooals gezegd niet zoo goed bruikbaar als wenschelijk zou zijn geweest, werden met de vorige in verband gebracht.

In de ter plaatse gemaakte opnamen bestond om een of andere reden geen nauwe samenhang tusschen de voor beide reeksen gekozen voorbeelden.

Van de waarde van de uitkomsten van een dergelijk onderzoek moet men zich dus vooral geen overdreven voorstelling maken. Hoewel men door meting der curven dadelijk getallen tot zijn beschikking krijgt, moet men met de hanteering dezer getallen vooral bij een zoo klein aantal metingen zeer voorzichtig zijn. Zooveel mogelijk werden de uitslagen gemeten behoorend bij de kernen der klinkers. Voorbeelden waarin hieromtrent geen zekerheid was te verkrijgen, waaraan het ontbreken der stemlijn voor het grootste deel schuld had, werden uitgesloten.

Het bleek dan, dat de ééne proefpersoon, K. V., tot diegenen behoorde, die met een vrij standvastigen en geringen kaakafstand alle klanken spreken.

In bijgaande voorstelling zijn de voor dezen proefpersoon gevonden waarden met $\circ$ aangeduid. De andere proefpersoon A. K. sprak juist zeer duidelijk, met goed zichtbare articulatiebewegingen. De voor hem gevonden waarden zijn hier met $\times$ aangeduid en toonen duidelijk b.v. het regelmatig grooter worden der kaakopening van i over e en ε naar a ; hetzelfde gaande van $\ddot{u}$ over $\ddot{o}$ en $\ddot{o}$ naar $\ddot{u}$. Bovendien schijnt zich de kaakopening van de gevonden klinkers gaande van a naar u wat te vergrooten. De waarden voor de klinkers met wijde kaakopening liggen bij de twee proefpersonen geheel gescheiden, terwijl die met geringen kaakafstand als i , e , $\ddot{u}$ weinig verschil vertoonen.

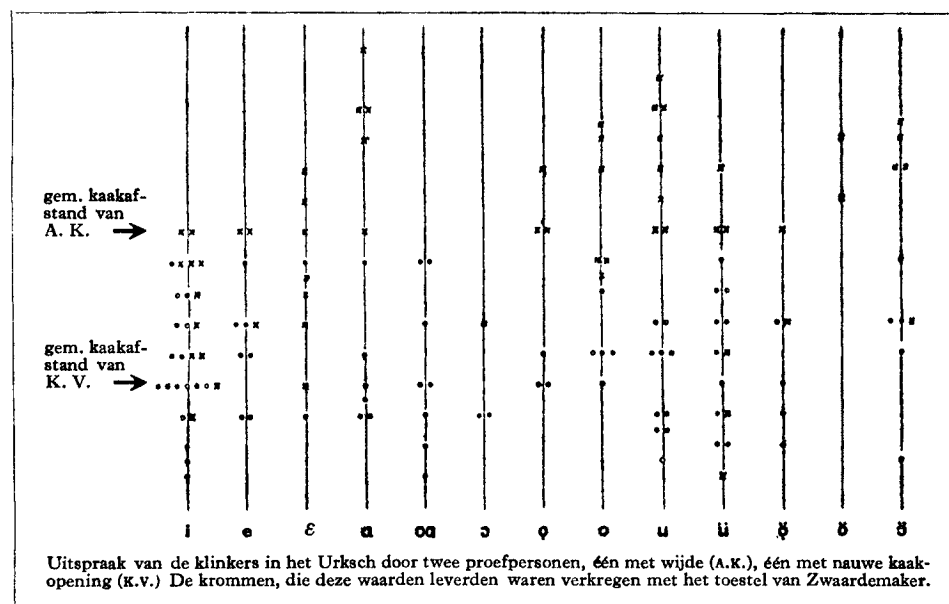

Fig. 71. De figuur geeft een voorstelling van de verhouding der kaakafstanden, waarmee twee Urker proefpersonen K. V. o en A. K. x de Urker klinkers spraken.

De gevolgtrekking kan dus zijn, dat de kaakopening bij de Urkers, *evenals bij andere proefpersonen*, individueel sterk verschilt, en dat bij de persoon, die met sterk wisselende kaakopening sprak, de verhoudingen niet op kenmerkende wijze afwijken van die in het Nederlandsch. Misschien zou het naar u toe grooter worden van de kaakopening hierop een uitzondering kunnen maken.

Wat de spanning van den mondbodem aangaat: deze wisselde vrij weinig bij beide proefpersonen; K. V. vertoonde echter meer variatie in spanning dan A. K. Dit zou dus voor de opvatting kunnen pleiten, dat de beide factoren, die het timbre bepalen, opening en spanning, elkaar ten deele kunnen vervangen. Vrij veel spanning vertoonden: i , e , a , o , u en $\ddot{u}$. Bijzonder gering was de spanning bij ε , oa en $\ddot{o}$.

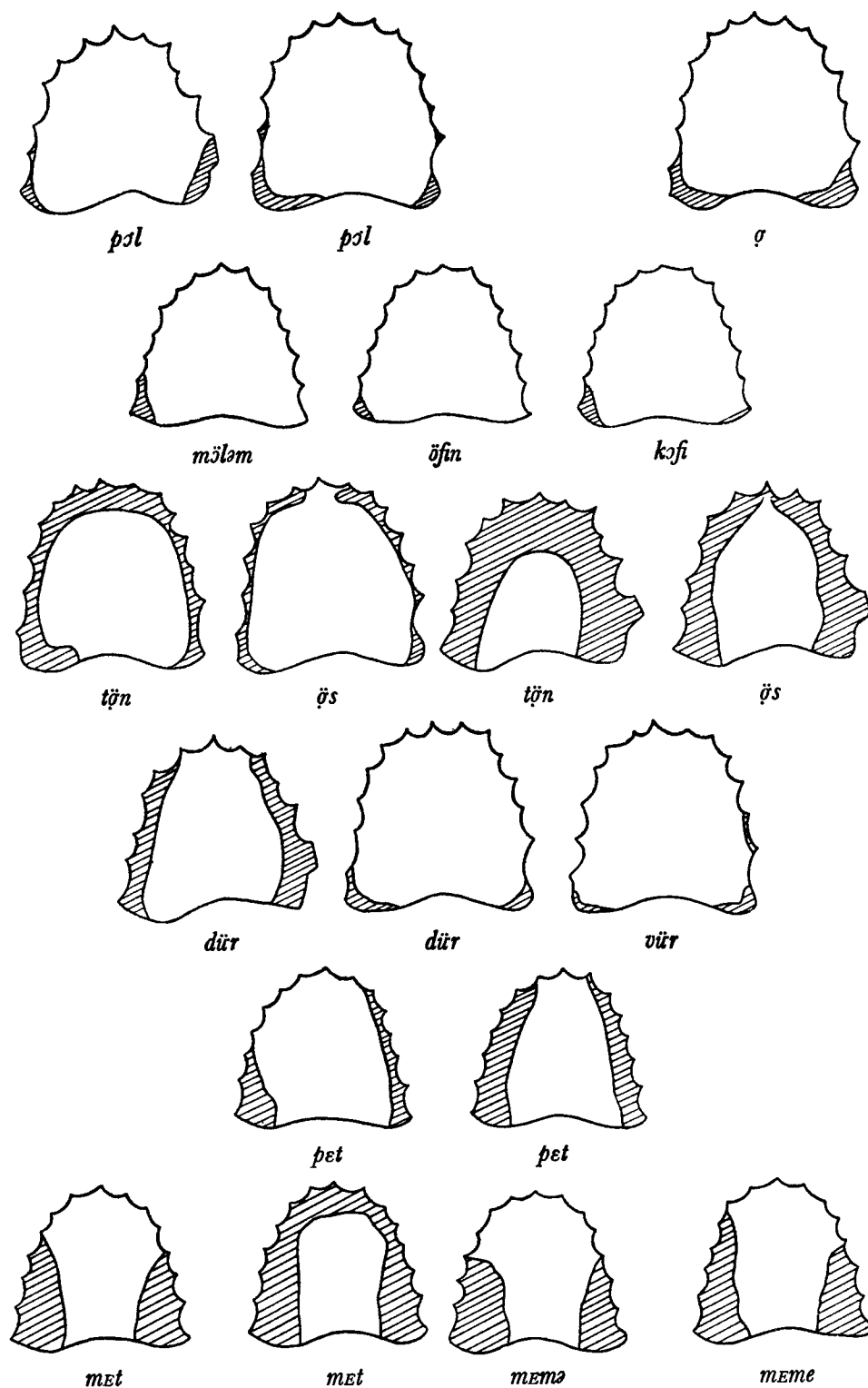

Fig. 72. De figuur geeft eenige palatogrammen weer. De bovenste rij heeft betrekking op twee klinkers uit de achterreeks: *ɔ* en *ɔ*. De drie volgende rijen geven klinkers uit de middenreeks weer: de *ɔ*, de *u* en de *ɛ*. De drie onderste paren geven twee klinkers uit de voorreeks de *ɛ* en de *ɛ*.

De zooals gezegd zeer weinig talrijke palatogrammen gaven het volgende: de *oa* in *poal* blijkt iets minder nauw dan de gewone *o*, *ø* in het Urksch.

De klank in *teun* en *eus* blijkt in dit opzicht vrij ver van de *ø* af te staan, n.l. veel wijder te zijn dan die klank in het Nederlandsch.

De *ü* in *duur* geeft merkwaardig weinig aanraking. Dit zou misschien in verband te brengen zijn met het op den achtergrond treden der hooge boventonen (zie blz. 295).

De *õ* geeft een beeld, dat veel overeenkomt met dat van de *ɔ*, alleen zou het nog wat wijder zijn dan deze.

De klank in *memme* en *met* geeft zeer veel aanraking. Dit pleit ervoor dezen klank als de korte *e* te beschouwen.

De klank uit *kark* geeft een geringe aanraking, die geen overeenkomst vertoont met die welke men gewoonlijk in het Nederlandsch voor *ε* waarneemt. Dit zou dus de opvatting kunnen steunen, dat deze klank eerder een korte *a* zou zijn dan een *ε*.

b. Medeklinkers.

De beschrijving der medeklinkers kan kort zijn. Ten eerste leverden de phonogrammen voor deze geen gegevens. Verder bleek, dat de medeklinkers in het algemeen veel meer dan de klinkers met het Nederlandsch overeenstemmen.

Voor *p*, *b*, *m* werden geen verschillen met het Nederlandsch waargenomen, hetzij dan, dat de stemtrillingen van den volgende klinker bij de *p* eerder optraden dan in het Nederlandsch, n.l. gedurende de explosie en zelfs wel daarvóór.

w is bilabiaal in het Urksch en wordt, vooral aan het begin van een zin als explosief gearticuleerd.

t, *d*, *n* bleken overeen te komen met het Nederlandsch. Ook de *t* vertoonde het bij de *p* genoemde verschijnsel.

Voor *f* en *v* werden geen verschillen met het Nederlandsch gevonden.

s en *z* kwamen met het Nederlandsch overeen. De *r* is tong-*r*. *L* en *j* worden gesproken als in het Nederlandsch.

k en *ŋ* zijn ongeveer als in het Nederlandsch. De *k* wordt vaak wat slap gearticuleerd en vertoont evenals de beide andere stemlooze explosieven de stemtrillingen van den volgende klinker vroeger dan in het Nederlandsch.

g en *ch*. In het Urksch komt alleen de stemhebbende *g* voor. Zeer zelden verliest deze klank door assimilatie geheel of gedeeltelijk zijn stem. In verreweg de meeste gevallen vertoont het curvebeeld van dezen klank behalve de stemtrilling ook zeer duidelijk de grove schommelingen, die het kenmerk van de stemlooze *ch* in het Nederlandsch zijn, zij het, dat deze in het Urksch iets regelmatiger van vorm waren. In enkele gevallen, b.v. in *allegaar*

(*alagar*) ontbraken deze grove schommelingen, waardoor de kromme over-
een kwam met die van de *j*.

Bij *sch* (*sk*) volgt de tweede klank na een afsluitingstijd op den eersten,
de explosie is echter niet steeds even duidelijk, zoodat men soms den indruk
krijgt, dat men hier te doen heeft met een fricatief, voorafgegaan door een
afsluiting. (Men vergel. Eykman, *Het dialect van Hindeloopen*.)

Zooals bekend is komt de *h* in het Urksch niet voor. In sommige gevallen
was in de krommen van woorden, die in het Nederlandsch met *h* beginnen,
toch wel een geaspireerd begin van den klinker te herkennen, terwijl een
enkelen keer zich hier onregelmatige stemtrillingen vertoonden.

3. Enkele eigenschappen der klanken in woord- en zinsverband.

De mondtrechtopnamen bevatten vooral gegevens betreffende:
duur der klanken;
stemhebbendheid der klanken;
nasaliteit der klanken.

Ook hier zal men slechts door vergelijking met de gewone uitspraak
tot vaste opvattingen kunnen komen.

Het is stellig waar, dat de mondtrechtkrommen, verkregen door het
spreken in een mondtrechter, allermint de gewone vrije spraak weergeven.
Men bedenke echter tweeërlei. Ten eerste was voor deze stoere menschen,
die gewend zijn elkaar op grooten afstand, bij sterken wind, eventueel met
behulp van handen of scheepsroeper, mededeelingen te doen, de belemmering,
die van den mondtrechter uitgaat zeker geringer dan bij andere proefpersonen.
In de tweede plaats is de „gewone” spraak, zooals men die kan opvangen
door toepassing van moderne techniek, in ruimten waar menschen met elkaar
spreken, café's, wachtkamers, enz. toch niet het eenige materiaal, dat waard
is geanalyseerd te worden. De opzettelijk duidelijke uitspraak, die men
gebruikt, wanneer men iemand een vreemd woord of een woord in een
vreemde taal wil leeren, mag niet beschouwd worden als een willekeurige
vervorming van wat gewoon is, maar veel meer als een benadering van een
bepaald optimum, waarin de eigenschappen der klanken stelselmatig zijn
versterkt. Opnamen van een dergelijke uitspraak zullen naast de hierboven
bedoelde steeds noodig blijven om de taalverschijnselen te leeren kennen.
In ons geval moesten wij om technische redenen geheel afzien van een poging
„gewoon” spreken vast te leggen.

De eerste reeks opnamen omvat afzonderlijk gesproken woorden en
zegswijzen, verder eenige zinnen; ook deze laatste werden gesproken op de
bovenbedoelde wijze. Een tweede reeks opnamen omvat zinnetjes, gesproken
met nagebootst affect. Merkwaardig was hierbij, hoe in vele gevallen het
nabootsen voldoende was om het affect op te roepen, zoodat de proefpersonen

ertoe overgingen hartelijk te schelden in den mondtrechter, waarbij zij dan gewoonlijk ook eenigszins van den voorgeschreven text afweken.

a. *Duur.*

Ter oriëntering werden nu in de eerste reeks alle klinkers, die minder dan 16/100" duurden als kort, alle klinkers, die langer duurden als lang beschouwd. Het gemiddelde van 80 korte bedroeg 10, dat van 49 lange 27/100"; in de eerste groep wisselden de waarden van $3\frac{1}{2}$ —16, in de tweede van 17—42. Het gemiddelde der lange geeft niets bijzonders, het ligt midden in de waarden voor lange klinkers in het Nederlandsch door Zwaardemaker en Eykman gegeven ($24-31\frac{3}{4}$). De overlange (boven 32) blijken in het Urksch ook voor te komen, zooals trouwens met het gehoor al was vastgesteld.

Het gemiddelde der korte is bijzonder laag. Eensdeels is dit te verklaren doordat *ə* en *i* in uitgangen (b.v. *ussien*) mede in aanmerking zijn genomen. Doch zondert men deze gereduceerde korte klinkers uit, dan blijft het gemiddelde nog 13 (Zwaardemaker en Eykman $14\frac{3}{4}$).

Men mag dus besluiten, dat de neiging tot rekken der klinkers, die zich b.v. in de overlange klinkers uit, zich uitsluitend tot de lange beperkt, en, dat de korte juist korter worden gesproken. Dit zou volkomen begrijpelijk zijn, in aanmerking genomen het feit, dat de duur het voornaamste onderscheidingsmiddel der lange en korte klinkers in het Urksch is, m. a. w. phonologisch relevant is.

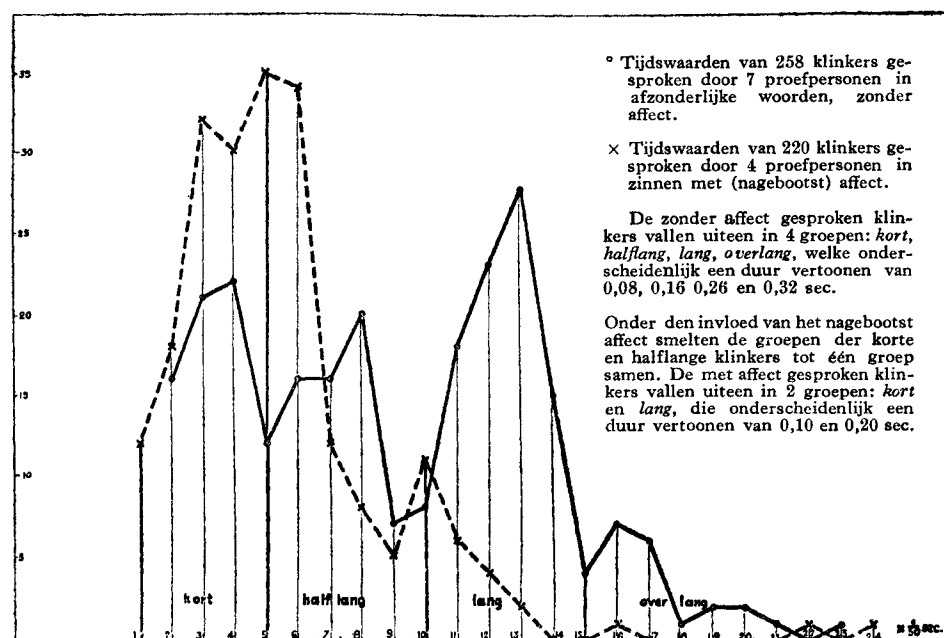

Fig. 73. Graphische voorstelling van de tijdswaarden van 258 klinkers, gesproken door 7 Urker proefpersonen in afzonderlijke woorden, zonder affect (—), en van de tijdswaarden van 220 klinkers gesproken door 4 Urker proefpersonen in zinnen, met nagebootst affect (---).

Hieronder volgt een enkel voorbeeld van een zin, die viermaal door een zelfden proefpersoon werd gesproken, waarbij de waarden zeer weinig verschilden en het hier gegeven gemiddelde opleverden:

i	k	e	w	t	o	c	h	z	o	o	'	n	p	e	e	n	i	n	m	e	r	o	g	g	e
e	k	ε	w	t	o	g		z	o	n		p	e	n		e	n	m	ə	r	o	g	g	ə	
8½	6							12				7					15		9½	4		13	9½	klinkers	
6	8	9	6	3			6	11	8	13		7	10											medeklinkers	

De voor 258 klinkers in losse woorden en zonder affect door 7 proefpersonen gezegde woordcombinaties gevonden waarden werden uitgezet, niet omdat aldus een voorstelling van het voorkomen der verschillende klinkerduren in het Urksch zou worden verkregen, immers de voorbeelden waren willekeurig gekozen, doch om te zien om welke toppen zich de waarden zouden groepeeren. Het bleek, dat zich de bekende groepen: kort, halflang, lang en overlang afteekenden.

Zooals gezegd, heeft de hoogteverhouding der toppen geen waarde: men ziet er in afgespiegeld, dat de proefpersonen zeer vaak lange klinkers moesten spreken, in verband met nasaleerings- en diphthongeeringsverschijnselen.

De waarden der 220 klinkers uit de met nagebootst affect door 4 proefpersonen gesproken zinnen, komen uiteraard de natuurlijke verhoudingen in dit opzicht meer nabij, hoewel ook zij toch in dit opzicht als practisch waardeloos moeten worden beschouwd. Wel scheen het van belang na te gaan, of de plaats der toppen in beide lijnen dezelfde was. De lange klinkers bleken wat verkort (top bij 20 i. p. v. bij 26). De halflange schenen van 16 naar 10—12 verplaatst, de korte van 8 naar 6. De afscheiding tusschen deze beide laatste toppen was vrijwel verloren gegaan, zoodat men beide onder één groep en dan wel die der korte klinkers zou kunnen onder brengen. Dit zou dus wijzen in de richting van de door sommige onderzoekers verdedigde opvatting, dat de groep der halflange niet in de gewone spreektaal vertegenwoordigd is: reeds het wat vlotter spreken bij het nabootsen der affecten, doet dezen top practisch verdwijnen.

Wat den duur der medeklinkers aangaat, waren van de meeste te weinig voorbeelden aanwezig in de krommen om van de gevonden waarden gemiddelden te nemen. Dit vindt voor een groot deel zijn oorzaak hierin, dat de grenzen der medeklinkers vaak slecht te bepalen waren. Zoo werden slechts voor de stemlooze explosieven en voor *n* en *s* gemiddelde waarden bepaald. In de afzonderlijk gesproken woorden en combinaties werd voor *p* ruim 7/100 gevonden; voor *t* bijna 8/100; voor *k* ruim 6/100. Ruim 15/100 werd gevonden als duur van de *s*, terwijl deze voor *n* ruim 9/100 secunde bedroeg.

In de met nagebootst affect gesproken zinnen waren de voor dezelfde

klanken gevonden gemiddelden de volgende: *p* 7/100, *t* 8½/100, *k* ruim 8/100, *n* bijna 9/100. Van een regelmatige verkorting als bij de klinkers is hier dus geen sprake. *k* zou een verlenging vertoonen; de waarden liggen echter ter weerszijden der voor het Nederlandsch gevonden waarde. Men kan wel zeggen, dat de duur der medeklinkers, voor zoover deze werd nagegaan niets bijzonders vertoonde.

b. Stemhebbendheid.

In het Urksch komen voor de stemlooze medeklinkers: *p, t, k, f, s*; er zijn de volgende stemhebbende: *b, d, v, w, z, g* (en *ch*), *m, n, ng, r, l, j*.

De in de krommen vastgelegde gevallen van assimilatie waren overwegend zóó, dat stemlooze medeklinkers waren overgegaan in stemhebbende.

Hier zij opgemerkt, dat men natuurlijk niet in alle gevallen volkomen op de krommen kan afgaan. De fout, die men maakt, is echter steeds deze, dat stemhebbendheid miskend wordt doordat de trillingen te zwak waren of te slecht werden overgebracht om in de lijn zichtbaar te zijn. Het omgekeerde komt niet voor. In werkelijkheid zal het verschijnsel van stemhebbend worden dus nog iets sterker zijn dan het hier werd gevonden.

Hier mogen allereerst eenige voorbeelden van opgeteekende zinnetjes volgen, waarin dit verschijnsel duidelijk uitkomt;

ik lus graag een brogge met gerespelde keeze; slechts de eerste *k* is stemloos;

ij lacht net as een vallen duvel; alleen *t* van *net* is stemloos;

ik ew toch zoo'n peen in me rogge; alleen *p* is stemloos;

de rogge die stot op et laand; alleen de eerste *t* misschien stemloos;

guster toe ew 'k een koe ekocht; slechts de laatste *t* is stemloos;

ik ad er niegene en nu ew 'k 'r tiene; alleen de *t* stemloos;

ze stong te loeren; alleen *z* stemloos;

ij iescht 't motten op; *tt* en *p* stemloos;

wil je me effetjes dat eus anwiezen; geheel stemhebbend;

leg je zoo oog genoeg met je ooft? slechts de *t* van *ooft* stemloos.

Tot zoover zijn deze voorbeelden ontleend aan de zonder affect gesproken zinnen. Een duidelijk verschil is in dit opzicht tusschen de beide reeksen niet waargenomen. Hier volgen enkele voorbeelden uit de andere reeks:

ik geloof niet dat et arg mooi is; *s* stemloos;

nou ik denk dat ie niet meer komt; slechts de laatste *t* stemloos;

lus je een bekkien thee of een bekkien koffie? stemloos: *s, t; k* van *koffie* twijfelachtig;

gee(f) me es gauw een plakkien bolle want ik ew een honger als een paard; *d* stemloos?;

je kunen ze ook bruin bakken; geheel stemhebbend?;

et water is niet iet maar 't is kokend; stemloos: eerste *k* van *kokend*, *s* daarvóór gedeeltelijk, *d* stemloos.

Gaan we na, wat de krommen voor de afzonderlijke medeklinkers opleverden, dan vinden we het volgende.

p is stemhebbend tusschen twee klinkers: *loopen, op et*; geheel of gedeeltelijk stemhebbend vóór een stemhebbenden medeklinker: *skaap legt, een plakken*; overgegaan in een stemhebbenden assimilatieklank (geen explosief) en *gerespelde*.

t is stemhebbend tusschen twee klinkers: *dat ie, water, dat eus, niet iet, stot op*. Vóór een stemhebbenden medeklinker: *twei, ij lacht net, die et bried et, met je, effetjes*. Van de combinatie *st* zijn vaak beide componenten stemhebbend: *guster, aanstoens, stoon, ij iescht, fie(n)st* (in het laatste geval was alleen de eerste helft van de afsluiting stemhebbend). Na een stemhebbenden medeklinker: *ik ew toch*.

k is stemhebbend tusschen twee klinkers: *kokend, bakkien, bekkien, ik ew, je kunen*; voor een stemhebbenden medeklinker: *ik ben, joawik moet, ook bruin, denk dat*; na een stemhebbenden medeklinker: *ew 'k, een koe, oeveel koenen. Riksdallders* vertoont assimilatie van *ksd* tot een stemhebbende fricatief (*z?*).

b werd niet stemloos gevonden.

d was ook stemhebbend in *laand* aan het eind van een zin; *d* was stemloos in *niks goed in mijn lijf*. In *doodshoofd* is *dsh* versmolten tot een stemhebbende fricatief (*z?*).

f werd soms stemhebbend gevonden, n.l. in: *ik ew an Frissen ewest* (althans grootendeels); *fokkien, effetjes, ooft, koffie, of een, geloof niet*.

v werd steeds stemhebbend gevonden, behalve in *vandage* aan het begin van een zin, waarin *v* stemloos was. In *twest voort* en *zwart van* was *v* na een stemloozen medeklinker stemloos.

w was steeds stemhebbend, behalve in *zwemmen*, waar *zw* stemloos was.

s bleek stemhebbend tusschen twee klinkers: *Frissen, bessien* (soms), *as een, eus anwies, was ielemaal*. Vóór een stemhebbenden medeklinker: *es gauw, is niet, de baos die*. Na *n* of genasaleerden klinker: *dansen, aanstoens, pienster, fie(n)st, goon en stoon* (hier alleen de eerste helft stemhebbend). In de combinatie *st* en *sch* (ongeveer gesproken als *sk* was *s* stemhebbend in: *ij iescht, ze stong, die stot, guster; skoe, skaap*.

z was stemloos aan het begin van een zin: *ze ad al zat*. Na een stemlooze: *ik kom op Zuundag; dat ie dat zen*. In *zwemmen* (zie boven).

Tusschen *g* en *ch* bestaat geen verschil in uitspraak. Zooals gezegd is *ch* in *sch* ongeveer *k*, en als zoodanig vaak stemhebbend.

In tegenstelling met wat men in het Nederlandsch vindt, was *ch* of *g* stemhebbend in *ij lacht net, legt, toch zoo'n, is geen, ik geloof, arg mooi, es gauw*. In *snachs* was de eerste helft stemhebbend. Na een stemlooze werd een stemlooze *g* gevonden in: *niks goed*, vóór een stemloos gesproken *d* in *ezegd*.

Van de overige medeklinkers, alle stemhebbend, werden de assimilatieverschijnselen niet nagegaan. Slechts zij vermeld, dat *n* in sommige gevallen stemarm tot stemloos was.

c. *Nasaleering.*

De invloed van de nasalen op aangrenzende klanken is in het Urksch zeer groot.

Wanneer men het Urker dialect hoort spreken, treft dadelijk, dat de nasalen meer op den voorgrond treden dan in het Nederlandsch. Het blijkt, dat deze algemeene indruk in hoofdzaak terug te brengen is tot drie verschijnselen: 1. het volkomen of gedeeltelijk vervangen van een klinker met opvolgende *n* door een genasaleerden klinker; 2. de uitspraak der werkwoordsvormen op *en* (*ən*); 3. het versmelten van *nd* tot *ng* (*ŋ*), zooals in *mekanger*, *kingers*. Hiertegenover staat echter de overgang van *ng* in *ge* (*ge*), zooals in *wunige*, enz.

Van de gevallen onder 3 genoemd, werden geen krommen vervaardigd omdat het verschijnsel zonder meer duidelijk scheen (vergel. blz. 291).

De gevallen onder 2 genoemd, waren moeilijker te beoordeelen: de uitspraak deed denken aan die der Oostelijke provincies, zonder dat zij even ver van die in het Nederlandsch afstond als b.v. de Groningsche. Registratie gaf het volgende.

In *loopen* (*loɸən*) en *koopen* (*koɸən*) waren bij verschillende proefpersonen zoowel *ə* als *n* aanwezig. De duur der *ə* wisselde van 8 tot 4 honderdste en was gemiddeld 5 honderdste secunde, die van *n* schommelde van 11 ½ tot 3 en was gemiddeld 8. Twee variaties werden opgeteekend, n.l. één, waarbij de volkomen nasale *n* vervangen was door een nasorale klank van langeren duur dan de *n*, en een tweede, waarbij na een nasorale klank nog een kortdurende zuiver nasale klank aanwezig was. Een belangrijk verschil met het Nederlandsch, dat aan deze voorbeelden in de krommen werd opgemerkt, was, dat de explosie van de *p* bij alle proefpersonen stemhebbend was. In enkele gevallen bleken ook gedurende den afsluittijd stemtrillingen aanwezig. (Zie fig. 74a.) Ten slotte was de uitspraak van één der proefpersonen (I. K.) zóó, dat de *ə* ontbrak en de *n* onmiddellijk na de explosief werd gesproken. Voorbeelden op *ken* (*kən*) sloten zich hierbij aan.

In woorden als *wieten* (*witən*) en *moeten* (*mutən*) werd in het algemeen geen explosie en geen *ə* gevonden. De afsluiting bleek oraal en normaal van duur: 6—10 ½ honderdste secunde, daarop volgt een *n* met een duur van 5—16 honderdste. Merkwaardig was in dit verband het verschil tusschen een meervoudsvorm als *straten* (met *ə*) en een werkwoordsvorm als *praten* (zonder *ə*).

In den zin: *je moetn gievn en niemen kunen*, aldus genoteerd, bleek de uitgang van *moetn* (*mutn*) te bestaan uit een oralen klank, *ə* dus. In *gievn* (*givn*) is de eindklank nasoraal, evenals in *niemen* (*nimn*). In *kūnen* tenslotte, volgt op den oralen „u”-klank een nasorale klank van 10 honderdste, en daarachter een nasaal van 18 honderdste secunde.

Skoenen (*skunən*), dat ook een zeer nasalen indruk maakte, vertoonde eerst

een oraal gedeelte van de *u* (7), dan een nasoraal deel (16), dan een nasaal van slechts 4, een oralen klank van $7\frac{1}{2}$ en een eindnasaal van $4\frac{1}{2}$ honderdste. De duur der eigenlijke nasalen is hier dus ongewoon kort, vergeleken met die in het Nederlandsch, de *ɶ* is volkomen oraal; het nasorale $\frac{2}{3}$ gedeelte van de *u* verklaart den indruk van het geheel.

In het algemeen worden de aan *n* voorafgaande klinkers voor een vrij aanzienlijk gedeelte genasaleerd: het laatste $\frac{1}{4}$ tot ruim $\frac{1}{2}$ van den klinker is nasoraal. De duur van de *n* zelf is in deze gevallen nogal wisselend, maar schommelt om de normale. Voorbeelden waren: *kind* (*kint*), *wind* (*wint*), *teun* (*tɪn*), *gaon* (*ɡɔn*), *staon* (*stɔn*), *skeun* (*skɔn*), *doen* (*dun*).

Van *doen* (*dun*) werden twee uitspraken opgeteekend. Eenige proefpersonen vertoonden een vrij sterk genasaleerd gedeelte van den klinker gevolgd door een normale *n*. De proefpersoon A. R. sprak dit woord echter op zoodanige wijze uit, dat een enkele nasorale klank de plaats van *u* en *n* innam.

Een dergelijke versmelting van klinker en nasaal was regel in enkele andere voorbeelden, n.l. *aans* (*ā's*) (afkorting van aanstonds), *aanstonds* (*āstūns*) en *Pienster* (*pī-stər*). In het tweede voorbeeld is de *a* geheel genasaleerd, de *n* ontbreekt hier; de *u* was soms in zijn eerste gedeelte, hoogstens voor de helft oraal, overigens ook genasaleerd. De *n* was daar echter in alle gevallen behouden en had een normalen duur.

In *Pienster* bleek een klein gedeelte van de *i* oraal; daarop volgde een genasaleerd gedeelte, terwijl een *n* ontbrak. De *s* was in de beide laatste voorbeelden geheel stemhebbend geworden. Dit verschijnsel bestond ook in de uitspraak van den eenigen proefpersoon, die het woord met een orale *i* en een gewone *n* uitsprak (J. K.).

Zeer merkwaardig was de uitspraak van *fíest* (*fīst*) b.v. bij A. K., waar een nasorale klank van ruim 2 honderdste secunde voor de (stemhebbende) *s* werd ingelascht.

Bij een andere groep van voorbeelden: *bien* (*bin*), *stien* (*stin*), *gien* (*gin*) is nog een bijzonderheid op te merken. In deze woorden bleek de klinker in het laatste gedeelte al of niet genasaleerd, hierop volgde de *n*, daarop nog een nasorale klank, die aanmerkelijk langer duurde dan de *n*. Het voorbeeld *tien* (*tín*) (meervoud van teen) deed zich nog weer eenigszins anders voor. Hier volgde op den oralen klinker een nasorale klank, terwijl de *n* zelf ontbrak.

In *noone* (*nonə*) vonden wij bij den proefpersoon A. K., de begin-*n* normaal, gevolgd door een nasoralen klank, welks nasaliteit eerst toe-, daarna afnam, waarna tenslotte een orale klinker volgde. De tweede *n* was dus slechts aangeduid door het sterkst genasaleerde gedeelte van den nasoralen klank. Bij andere proefpersonen (A. R., J. K., I. K.) ontbrak eveneens de tweede *n*. De differentieering bepaalde zich hier tot het feit, dat een overwegend oraal gedeelte werd gevolgd door een, dat sterk nasaal was.

Het werkwoord *vinden* werd voorloopig aangegeven als *vinn* (*venn*), terwijl de heer Moerman het als *veen* weergaf. Registratie deed zien, dat de *ɛ* grootendeels genasaleerd is, dat soms daarop een afsluiting volgt, gedurende welke de klank zuiver nasaal is. Dit gedeelte zou als *n* te beschouwen zijn, ware het niet, dat een explosie volgde, terwijl de duur van de afsluiting te gering is om *n* plus afsluitingstijd explosief te vertegenwoordigen. Het einde van het complex wordt gevormd door een zuiver nasalen klank. Het geheel nasaal zijn van een afsluiting kwam nog voor in andere voorbeelden, b.v. *dombok* (*dombok*), *grond* (*grond*), zelfs ook in uitwendige verbindingen: *op den dam brengen*. In andere gevallen was echter de orale afsluiting op de gewone wijze aanwezig, b.v. *lamp*, *oend* (*und*). De verbinding tusschen nasaal en explosief blijkt dus in het Urksch nauwer dan in het Nederlandsch, zoowel wanneer de nasaal voorafgaat als wanneer deze volgt.

4. Samenvatting.

Het Urksch blijkt dus te zijn een dialect met een regelmatig klinkerstelsel, waarin de duur relevant is, terwijl de verschillen in helderheid onbelangrijk zijn. De geronde en nauwe klinkers staan op den voorgrond. Het schijnt, dat de klinkers zich beter bij de Engelsche dan bij de Nederlandsche klinkers aansluiten. De tweeklanken zijn sterk gereduceerd, vergeleken bij het Nederlandsch.

Wat de medeklinkers betreft, zijn van belang: de bilabiale *w*, de tong-*r*, de stemhebbende *g*, de soms flauwe *k*, vooral in *sk*, de vroege steminzet bij de stemlooze explosieven.

Hiermee komt men op het gebied der algemeene eigenschappen: de sterke neiging tot assimilatie, in het bijzonder in de richting der stemhebbendheid; de nasaleering van den aan een nasaal voorafgaanden klinker.

Hier zij ook nog gewezen op een feit, dat boven niet speciaal werd aangegeven, n.l. het voorkomen van zéér lange glides in woorden als *werkzame*, enz.

5. Naschrift.

Het scheen onjuist het bovenstaande, in 1932 gereed gekomen artikel, thans te publiceeren zonder een poging te doen de technisch zoo gebrekkige gegevens aan te vullen met eenige uitkomsten van modernere methodes.

In fig. 7 vindt men oscillogrammen van verschillende Urker klinkers vervaardigd met den kathodestraal-oscillograaf. De proefpersoon is een Urker, die hoewel hij reeds geruimen tijd in Amsterdam woont, het dialect graag en veel spreekt.

Van denzelfden proefpersoon werd met behulp van den geluidsspectrograaf van Siemens een aantal klinkers geanalyseerd.

3. Vormleer.

1. Zelfstandig naamwoord.

J. C. DAAN

a. Woordvorming. § 1.

De woordvorming heeft weinig opmerkelijks.

a. Echter worden de substantieven, die in het Nederlandsch uitgaan op *-ing* gevormd met het suffix *-əgə*. Bv. *trekkəgə*, trekking; *varbieləgə*, verbeelding; *suzəgə*, suizing. Ook *rikkəgə*, rek, heeft dit suffix.

b. *Toversə* toovenares heeft nog het oude suffix, dat in het noorden en oosten van ons land, en vooral op nnd. gebied, voorkomt.

c. Verzwaring van de persoonsnamen op *-ər* komt ook in het Urksch voor. Bv. *kniepərd*.

d. Soms wordt een substantief met het voorafgaande lidwoord verbonden. Bv. *naerəm*, arm, 't *noarkoant*, er waait een orkaan, *novən*, oven. Misschien ook in *nonə*, oom.

e. Een paragogische *t* vindt men achter *fənient*.

b. Geslacht. § 2.

Het verschil van mannelijke en vrouwelijke woorden blijkt niet meer uit de buiging van de woorden zelf, evenmin uit die van de bepalende woorden. Alleen bij de persoonlijke en bezittelijke voornaamwoorden worden de geslachten nog onderscheiden. Het Urksch kent dus in hoofdzaak alleen een *də*- en een *ət*-klasse. In de meeste gevallen komt de klasse van de woorden overeen met die van het A. B.-Nederlandsch. Uitzonderingen hierop vormen bv. 't *skeel*, de school, 't *sloep*, de kussensloop, 't *radio*, 't *groat*, de graat. Mannelijk is echter: *də koordə*- het koord.

c. Verbuiging.

A. E n k e l v o u d. § 3.

Bij woorden van oorspronkelijk verschillenden stam is de *ə* bewaard in den nominativus.

a. u-stammen: bv. *artə*, *baeə*, *bloazə*, *deuvə*, *ebbə*, *zunnə*.

b. ja- en wa-stammen: b.v. *beddə*, *eandə*, *keazə*, *rəggə*, *vörvə*.

c. ð- en jð-stammen: bv. *aerdə*, *boetə*, *laerə*, de verbaalabstracta op *-əgə*, *brəggə*, *innə*, *kuninginnə*, *zundə*.

Opm. 1. Bij *zielə* is de *ə* niet altijd bewaard. Zie hiervoor de woordenlijst.

Afzonderlijke vormen voor de naamvallen kent het Urksch niet meer, behalve in enkele vaststaande uitdrukkingen.

Genitiefvormen vindt men alleen nog in adverbiale uitdrukkingen en in de zwakke verbuiging van eigennamen, b.v. *Bapən gawētən*, het geweten van Bape.

Verder in plaatsaanduidingen waar de naam van den persoon in den genitief staat in plaats van dien genitief gevolgd door huis. Bv. *an Piets, an m'n bessies, an oenders, an dā domāijs, an joelōiars, noar joelōiars, an m'n skoonmoers*. Evenzoo met zwakken genitief in: *an Frizzən, an Bapən, an Kloazən, an m'n mimmən*.

Datiefvormen komen alleen nog voor in adverbiale uitdrukkingen.

Opm. 2. De onderscheiding, die Koffeman geeft (blz. 28) tusschen: „*oppen bedde*” en „*noa baeda*”, is reeds meer dan vijftig jaar verouderd. Het feit, dat hij alleen dit voorbeeld geeft, maakt het waarschijnlijk, dat ook in zijn tijd naamvals onderscheiding door verschil in lengte van de stamvocaal niet zeer algemeen was. De studies over Saksische dialecten op Nederlandsch gebied maken het niet mogelijk dit verschijnsel in ruimer verband te zien. Men vergelijke hiervoor het opstel van Prof. Dr. Th. Baader in de „*Mélanges de linguistique et de philologie offerts à Jacq. van Ginneken*” (Paris, 1937), over: *Der Intensivierungsverlauf des Germanischen Akzentes*, en dan vooral blz. 249. In het Urksch zou dan de verschillende intensivering gebruikt zijn voor semasiologische doeleinden.

B. Meervoud. § 4

De meervoudsvorming verschilt over het algemeen niet van het A. B. ned., wat de uitgangen betreft.

Meervoud op *-n*.

Bij de substantieven op *-nd* treedt soms assimilatie op van *nd* tot *n*, bv. *ānd - ānnən, bānd - bānnən, brānd - brānnən*. Maar: *lānd - lāndən, vrind - vrindən*.

Na klinker valt de *d* soms weg voor de meervouds-*n*, bv. *brood - broon; blad - bloon, gebod - geboon, klēd - klēn*.

Opm. 1. *Blad, klēd* en *rad* hebben dus het oorspronkelijke meervoud op *-n* behouden.

Man en de samenstellingen met *man* vormen een meervoud met *lōian*, bv. *manlōian, vissarlōian*. *Frōmmas* heeft als meerv. *froulōian* of *frollōian*. *Pietarlōian* is het vermoedelijk oorspronkelijk schertsende meerv. van den visch *pietərman*.

Een dubbel meervoud hebben *kōe - kōenən, skōe - skōenən*. *Tie* heeft echter den oorspronkelijken vorm *tien* bewaard.

Het meervoud van *pok* is *pokkəs*, met assimilatie van *n* aan *s*.

Opm. 2. *Koar*, meerv. *koarəgən*.

Meervoud op *-s*.

Kettəng heeft als meervoud *kettəngs, starən - starəs*. (Deze laatste vorm is verouderd. Nu zegt men *starrə, starrən*.)

De verkleinwoorden vormen steeds het meervoud op *-s*, waaraan de *-n* assimileert. Bv. *köppien*, *köppies*; *böltjän*, *böltjäs*.

Opm. 3. Alleen in het meervoud komen voor: *kimmen*, *moaläms*, *örsäs*.

d. Verkleinwoorden. § 5.

De verkleinwoorden worden gevormd met den uitgang *-ien* of *-jän*.

-ien. Deze uitgang staat na woorden op *k*, *s*, *p* en *f*. Na *m* is de vorm van den uitgang *-pien*. (In *mölläpien* van *mölläm* is de *m* aan de *p* geassimileerd.) Soms ook na woorden op dentaal, waarbij deze dentaal geassimileerd wordt, bv. *impien*.

De uitgang bewerkt umlaut in bijna alle gevallen waar het mogelijk is. Daardoor wordt:

a > e bv. *ap* - *eppien*, *bak* - *bekkien*, *gang* - *genkien*, *kallaf* - *kelläfiën*, *plank* - *plenkien*,

aa > i bv. *raam* - *rimpien*,

o > ö bv. *kop* - *köppiën*, *korraf* - *köräfiën*, *of* - *öffiën*.

ö > u bv. *bök* - *bukkien*, *stomp* - *stumpien*.

oe > uu bv. *groes* - *grusien*.

Meestal wordt de *oe* niet door umlaut getroffen, bv. *bloem* - *bloempien*, *boek* - *boekien*, *doek* - *doekien*.

Waar geen umlaut optreedt verandert de klinker dikwijls toch door verkorting, bv. *eus* - *ussien*, *peep* - *pippien*, *skeuwa* - *skuffien*.

-jän, na *t* en *d*, *-tjän* na vocaal, *r*, *l*, *n*.

Ook *-jän* bewerkt dikwijls umlaut, bv.:

a > e, en *i* voor nasaal, bv. *känt* - *kintjän*, *mändä* - *mindjän*, *ränd* - *rindjän*, *latta* - *letjän*.

o > ö bv. *bord* - *bördjän*, *pot* - *pötjän*, *slot* - *slötjän*.

Vbb. met *-tjän* zijn: *böl* - *böltjän*, *spüün* - *spuuntjän*, *tie* - *tietjän*.

Opm. 1. De uitgang *-tjän* bewerkt verkorting van *ü* voor *r*, bv. *duur* - *düürtjän*, *vuur* - *vüürtjän*.

Soms gaat de slot-*ä* voor den verkleiningsuitgang verloren, maar niet altijd, bv. *akkä-ekkien*, *latta* - *letjän*, maar: *nunä* - *nunätjän*, *töngä* - *töngätjän*, *ulla* - *ullätjän*.

Opm. 2. Naast het nieuwere woord *zwaluw* is de oude verkleiningsvorm *zwoaläpien* bewaard.

Riftoalie heeft *riftoalächien*.

In het meervoud wordt de *n* van den uitgang steeds geassimileerd, bv. *öffiën* - *öffies*, *böltjän* - *böltjäs*.

2. Bijvoeglijk naamwoord.

a. *Woordvorming.* § 6.

a. Sommige adjectieven hebben een suffix *-æg*, waar het A. B. ned. *-erig* heeft, bv. *zāntæg*, *blūūiæg*.

Ditzelfde suffix vindt men ook in *allienæg*, *levændæg*, en met invoeging van een *d* in *alliendæg*.

b. Enkele adjectieven zijn gevormd met het os. achtervoegsel *-ōdi*, bv. *driekleurdə*.

c. In *skörrəfd* is de oude adjectiefvorm bewaard.

d. Het eerste deel van de samenstelling *savoyekool* is door de Urkers als adjectief gevoeld en als zoodanig is het vervormd tot *savooise kool*.

e. Een paragogische *t* treffen we aan in *drōnkət*.

Opm. 1. Het Urksch kent ook het adjectief *nakənd*.

b. *Verbuiging.* § 7.

Verschillende adjectieven eindigen, predicatief gebruikt, op een *ə*, die echter voor een volgend woord, dat met een klinker begint, wegvalt. Dikwijls zijn het oorspronkelijk ja-stammen, bv. *dikkə*, *leagə*, *stillə*. Andere ja-stammen verloren de *ə*, bv. *klean*, *grūūn*, *zūūt* en aan a-stammen werd een *ə* toegevoegd; bv. *bangə*, *ardə*.

Het attributieve adjectief heeft als uitgang altijd *-ə*, behalve in het onzijdig enkelvoud, als het adjectief alleen staat of wordt voorafgegaan door een onbepaald lidwoord of onbepaald telwoord.

De adjectieven op *ə* verliezen deze in dit geval.

Opm. 1. Een opvallende neutrum-vorm heeft *nij* (nieuw), b.v. *ən nijt boatjən*. *Ejjə dat pas nijt?*

Verbogen naamvallen van adjectieven zijn alleen nog bewaard in vaststaande uitdrukkingen.

c. *Trappen van vergelijking.* § 8.

De comparatief wordt gevormd door achtervoeging van *-ər*. Eindigt het adjectief op *n*, *l* of *r* dan wordt een *d* ingevoegd voor *-ər*; bv. *gāmīen*, *gāmīēndər*, *skeal*, *skealdər*, *duur*, *duurder*.

De comparatief van *min*, gemeen is *mīnner*, de superlatief *mīnnəstə*.

De comparatief heeft de zelfde uitgangen als de positief.

De superlatief wordt gevormd met het suffix *-stə*, van woorden op *s* door middel van *-tə*.

De uitgang van den superlatief is altijd *-ə*.

3. Lidwoord.

a. Bepaald en onbepaald lidwoord. § 9.

Het lidwoord van bepaaldheid is voor het mnl. en vrl. enkelv. en voor het meervoud *də*, *d'*, voor het onz. enkelv. *ət*, *'t*.

d' wordt gebruikt voor klinkers, *də* voor medeklinkers, bv. *d' angərə kānt*, *d' ielə boel*.

Het onbepaalde lidwoord is altijd *ən*.

4. Voornaamwoord.

a. Persoonlijk voornaamwoord. § 10.

A. Het pronomen van den 1 en persoon.

enkelv. 1e naamv.: *ikkə*, *ik*, *ək*, *'k*.

enkelv. 3e en 4e naamv.: *mij*, *mən*.

meerv. 1e naamv.: *wij*, *wə*, *mən*.

meerv. 3e en 4e naamv.: *oens*.

Ikkə staat altijd in een positie, waar er sterk de nadruk op valt, bv. als antwoord op een vraag. *IJ jīe dat ədoon? Ikkə?*

Ik en *wij* zijn de gewone vormen met lichten nadruk, *ək* en *wə* zonder nadruk.

Na werkwoorden op een klinker uitgaande wordt dikwijls *'k* gebruikt.

Achter het werkwoord staat in het meerv. dikwijls *mən* (= wij), bv. *dat doenmən*. Dit is nog zeer algemeen; echter wordt *wə* in deze positie steeds meer gebruikt.

De acc.-vorm van den 1sten pers. meerv. *mən* is de gewone vorm in een positie zonder nadruk.

B. Het pronomen van den 2 en pers.

Het pronomen van den 2en pers. is gelijk voor enkelv. en meerv.

1e naamv. *jīe*, *jə*.

3e en 4e naamv. *joe*.

Ze worden zoowel vertrouwelijk als voor beleefdheidsvorm gebruikt. Menschen die altijd Urksch spreken zeggen ook *Jīe* en *Joe* in het gebed.

Jīe wordt gebruikt met, *jə* zonder nadruk.

C. Het pronomen van den 3 en pers.

Mnl.	Vrl.	Onz.
enkelv. 1e naamv.: <i>ij</i> , <i>ie</i> .	<i>zie</i> , <i>zə</i> .	<i>ət</i> , <i>'t</i>
enkelv. 3e en 4e naamv.: <i>əm</i> .	<i>eur</i> , <i>ər</i> .	
meerv. 1e naamv. <i>zielōi</i> , <i>zie</i> , <i>zə</i> .		
meerv. 3e en 4e naamv. <i>eurlōi</i> , <i>ərlōi</i> , <i>zə</i> .		

Ie voor het mnl. is de gewone vorm in enclise. Bv. *kan - ie, lopt - ie*. Zoo alleen ook komt *zə* voor als vnw. enkelv.

Eur, zielōi, eurlōi, worden alleen gebruikt met nadruk.

Het wederk. vnw. is *əm* voor het mnl. ,*ər* voor het vrl. Bv. *ij wast əm, zie wast ər*.

Het wederkeerig voornaamwoord is *engkangər. Zə eawən engkangər əvoendən*.

b. Het bezittelijk voornaamwoord. § 11.

Enkelv.	meerv.
1e pers.: <i>meen.</i>	<i>oenzə.</i>
2e pers.: <i>joen.</i>	<i>joelōiər, jə.</i>
3e pers. mnl. onz.: <i>zeen.</i>	<i>eurlōiər, ər.</i>
vrl.: <i>eur.</i>	

Opm. Koffeman, blz. 48 geeft nog voor den 3den pers. enkelv. *umzən*. Ze worden niet verbogen. Voor een onzijdig substantief verliest *oenzə* de *ə* alleen voor een klinker, bv. *oens eus*, maar *oenzə klēd*.

De vormen *jə* en *ər* worden alleen gebruikt zonder nadruk.

Zelfstandig gebruikt luiden ze:

Enkelv.	meerv.
1e pers.: <i>menən.</i>	<i>oenzən.</i>
2e pers.: <i>joenən.</i>	<i>joelōiərs.</i>
3e pers. mnl., onz.: <i>zenən,</i>	<i>eurlōiərs.</i>
vrl.: <i>eurən.</i>	

Joelōiərs wordt veel gebruikt in den zin: *an joelōiərs*, bij jullie thuis. Bij ons thuis is: *an oendərs*, en niet: *an oenzən*.

c. Het aanwijzend voornaamwoord. § 12.

a. mnl. en vrl.: <i>dissə,</i>	<i>die.</i>
onz. <i>dit,</i>	<i>dat.</i>

Ze worden zelfstandig en bijvoeglijk gebruikt. *Dezə* en *genə* komen alleen voor in de uitdrukking *dezenengənə*. Ze worden zelden verbogen.

Opm. Vermoedelijk een oude 3e naamv. vrl. is *diedər* in van *diedərdiktə*.

b. zoon - iənə, onz. zòk meerv. zòkkə.

Zòkkə wordt hoofdzakelijk bijvoeglijk gebruikt.

d. Het vragend voornaamwoord. § 13.

a. Wie, wat, worden zelfstandig gebruikt. *Wie* vraagt naar personen, *wat* naar zaken. Met nadruk *wattə*, bv. als antwoord op een niet verstane vraag.

b. *welləkə*, *wellək*. Dit wordt bijvoeglijk en zelfstandig gebruikt. In het meervoud staat altijd de vorm *welləkə*.

c. *waffərən* wordt alleen zelfstandig gebruikt voor het mnl. (Vbb. in de woordenlijst).

d. *ōen*, meerv. *oekən*. Het wordt alleen bijvoeglijk gebruikt. *Oēn eus?* *Oekə skōenən?*

Zelfstandig gebruikt luiden ze: *ōenən*, *oenīenə*, meerv. *oekən*, bv. *ōenən is 't dan*, 'n groot of 'n klean?

Opm. De genitief van *wie* wordt omschreven door *wie z'n*.

e. *Het onbepaalde voornaamwoord*. § 14.

Zelfstandig gebruikt worden: *zə*, *īenə*, *iemət*, *gienīenə*, *wat*, *niks*, *alləs*.

Men wordt altijd vervangen door *zə*.

Ook *iemət* komt weinig voor. Men zegt dan: *īenə* of: *ən pərsoon*, b.v.: *d'r et ier ən pərsoon əwest*, of: *d'r et ər īenə tugən mə əzegd*.

Iets is onbekend, men gebruikt altijd *wat*.

Iet en *niet* als pers. vnw. vindt men alleen in de aan het Ned. ontleende uitdrukking: *Als niet kòmt tot iet, dan kent iet zich zelləvə niet*.

Bijvoeglijk wordt alleen *īenə* gebruikt bij een eigennaam, bv. *īenə Kramər eut Eamōīn*.

Zelfstandig wordt nog gebruikt de uitdrukking *dīen* of *dangər*, 'tīen of 'tangər.

5. Telwoord.

a. *Bepaald hoofdtelwoord*. § 15.

De hoofdtelwoorden zijn: *īenə*, *twīēə*, *driēə*, *vierə*, *vevə*, *zessə*, *zuvənə*, *achtə*, *nīegənə*, *tiənə*, *elləvə*, *twoaləvə*, *daertien*, *viertien*, *vijsftien*, *zestien*, *zuvətien*, *achttien*, *nīegətiən*, *twientəg*, *īen in twientəg* enz., *daertəg*, *feertəg*, *vijsftəg*, *sestəg*, *suvətəg*, *tachtəg*, *tnīegəntəg*, *oendərd*, *duzəd*.

Opm. *tachəntəg* is verouderd.

De telwoorden van 1—12 verliezen de ə, indien ze bijvoeglijk gebruikt worden, bv. *Eaw ik ər nou vevə?* Maar: *veef kəp aerəpəls*.

Zelfstandig gebruikt nemen deze telwoorden een n aan, bv. *mit z'n vierən*, *in twiən*, *in nīegənən*.

Opm. Getallen met halven drukt men uit op de volgende manier: *angərəf*, anderhalf, maar *dordəalləf*, twee en een half; *duzəstalləf* 950. Verouderd is: *twoaləfstalləvə* of *twoaləvdalləvə sint* = 11½ cent.

Getallen met breuken krijgen meest de toevoeging: *part*, bv. *twiedordə part* = 2/3, 'n vierdə part = 1/4.

b. Onbepaald hoofdtelwoord.

alla, allamoal, iedəriēnə, ellək, inkəlda, mīenəgiēnə, sōmməgə, partaeiən (= sommige), *stòk of wat, vuul* (= veel), *vərskaeiən, weanəg*.

c. Rangtelwoord.

Eerstə, twiedə, dordə, vierdə, veefdə, zesdə, zuvəndə, achstə, nīegəndə, tiendə, elləfdə enz.

Deze telwoorden blijven onveranderd als ze een datum aanduiden. Men vraagt bv.: *də oefəlstə is 't vandəgə?* Het antwoord kan zijn: *də twiedə*, maar ook wel: *də zəvvəlstə*.

6. Werkwoord.

a. Woordvorming. § 16.

Wat de woordvorming betreft zijn er slechts enkele opmerkingen te maken.

1e. Het voorvoegsel *bə* - geeft aan een werkwoord de beteekenis van het noodelooze. Bv. *bəlophən, bəfietsən, bəwaerəkən* (zie de woordenlijst onder *bə*-).

2e. In een enkel voorbeeld geeft het voorvoegsel *vər*- aan het werkwoord de beteekenis van geheel, bv. *vərbreeuwən*, geheel breeuwen.

A. De nominale vormen.

De participia worden gevormd als in het A. B. ned., slechts met deze afwijking dat het verl. deelw. als voorvoegsel krijgt *ə*.

b. Vervoeging.

A. De uitgangen. § 17.

Sterke werkwoorden.

		Teg. t.	Verl. t.	Onb. wijs	Verl. deelw.
enk.	1	— -	— - (- <i>n</i>)	— <i>ən</i>	— <i>ən</i>
	2	— <i>ən</i>	— <i>ən</i>		
	3	— <i>t</i>	— - (- <i>n</i>)		
meerv. 1, 2, 3	—	<i>ən</i>	— <i>ən</i>		

Zwakke werkwoorden.

		Teg. t.	Verl. t.	Onb. wijs	Verl. deelw.
enk.	1	— -	— <i>ə</i>	— <i>ən</i>	— <i>t</i>
	2	— <i>ən</i>	— <i>ən</i>		of: — <i>d</i>
	3	— <i>t</i>	— <i>ə</i>		
meerv. 1, 2, 3	—	<i>ən</i>	— <i>ən</i>		

Opm. 1. De werkwoorden van de Ie kl. met d syncope hebben in den 1en en 3en pers. enk. verl. t. als uitgang *n*.

Opm. 2. Bijna bij alle werkwoorden verkort de stamklinker in den 3en pers. enk. teg. t. Bij de vbb. wordt de vorm steeds opgegeven.

Geen verkorting vindt men o. a. bij:

1. de werkwoorden van de Ie kl., die de d gesyncopeerd hebben. Bovendien bij *iesən* en *kiekən*,
2. de werkwoorden van de IIe kl. *kiezən*, *gietən*, *liegən*, *verliezən*, *vriezən*,
3. enkele werkwoorden van de Ve kl., bv.: *bavelən*, *stelən*, *genezən*, *wriekən*, *wiēvən*, *zwerən*,
4. *zwerən* en *loon* (laden) van de VIe kl.,
5. de reduplicerende werkwoorden *draeiən*, *skaeiən*, *zaeiən*, *roepən*, *ouwən*,
6. de zwakke werkwoorden *brānnən*, *lānnən*, *strānnən*; *īetən*, *klīedən*; *klōenən*, *laerən*, *vloekən*, *draeiən*.

B. Samengestelde tijden. § 18.

De vervoeging met hebben en zijn komt in den regel wel overeen met die van het A. B. ned. De voorbeelden, die Koffeman (blz. 221, 223) geeft, *ik eaw eblieven*, *ik eaw ewest*, zijn verouderd.

c. Stamvorming.

A. Klasse I. § 19.

a. [ɛ]; [i]; [ī]; [ī̄].

bv. <i>dreven</i> , <i>ik dreef</i> , <i>ij drift</i>	teg. t.
<i>ik driēf</i> , <i>wij driēvən</i>	verl. t.
<i>ədrēvən</i>	verl. deelw.

Evenals *dreven* gaan:

betən, *grepən*, *knepən*, *kwetən*, *skenən*, *skrevən*, *spegən*, *spetən*, *wezən*.

Opm. 1. Al deze werkwoorden hebben verkorting van den stamklinker in den 3en pers. enk. teg. t.

b. [a]; [i]; [ī]; [ī̄].

bv. *snaeiən* (snijden), *ik snaei*, *ij snijt*,
ik snīen, *ij snīen*, *wij snīenən*,
əsnīen.

Evenals *snaeiən* gaan:

bəlaeiən, *glaeiən*, *laeiən*, *maeiən*, *raeiən*, *straeiən* (al deze werkwoorden hebben in het A. B. ned. dus als stamklinker ij, gevolgd door intervocalische d).

c. [ɛ]; [i]; [ī]; [ī̄].

Bv. *likkən*, *ik lik*, *ij likt*.
ik līek, *wij līekən*.
əlīekən.

Zoo gaan nog enkele andere woorden met een stam op *k*: *bazwikkən* (bezwijken), *blikkən* (blijken), *strikkən* (strijken).

Opm. 2. Ook *nippən* (nijpen) heeft in den teg. t. [ɛ]. Misschien is de infinitief nieuw gevormd bij den 3en pers. enk., omdat het werkwoord alleen onpersoonlijk gebruikt wordt.

Opm. 3. *Kiekən* (kijken) en *iesən* (hijschen) wijken af in den stamklinker en hebben geen verkorting in den 3en pers. enk. teg. t. Naast elkaar komen voor *kegən* en *kriegən* (3e pers. enk. teg. t. *ij krigt*; stamklinker van den verl. t. is [i]).

B. Klasse II. § 20.

a. [i]; [ɔ̃]; [ø]; [œ].

Bv. *kiezən*, *ik kies*, *ij kiest*.
ik keus, *wij keuzən*.
əkeuzən.

Evenals *kiezən* gaan:

gietən, *liegən*, *varliezən*, *vliegən*, (*ij vligt*), *vriezən* (met *r* in het meerv. verl. t. en in het deelw. als in het ned.).

Opm. 1. *bien* heeft samentrekking in alle vormen.

b. [ɔ̃]; [ũ]; [ū]; [û].

Bv. *zeugən*, *ik zeug*, *ij zugt*.
ik zuug, *wij zugən*.
*əzugən*¹⁾.

Evenals *zeugən* gaan:

beugən, *deukən*, *dreupən*, *kreupən*, *pleuzən*, *skeuvən*, *sleutən*, *sleupən*, *sneuvən*, *spreutən*, *steuvən*, *zeupən*.

Opm. 2. In deze klasse komen nog twee werkwoorden voor met verkorten stamklinker voor *k*, nl. *zukkən* (zuigen) en *dukkən* (duiken). Bv. *ik zuk*, *ij zukt*. De verl. t. gaat geheel als bij de andere werkwoorden.

Opm. 3. Alle werkwoorden verkorten den stamklinker in den 3en pers. enk. teg. t.

c. Klasse III. § 21.

a. Werkwoorden, die uitgaan op gedekte nasaal: [ɛ]; [ɔ]; [ø]; [œ].

Bv. *drinkən*, *ik drink*, *ij drinkt*,
ik drònk, *wij drònken*,
ədrònkən.

¹⁾ Zie ook § 29.

Evenals *drinkən* gaan:

baginnən, krimpən, slinkən, stinkən.

Werkwoorden met *d* als slotconsonant van den stam, verliezen deze, en rekken den stamklinker.

Bv.: *benən* (binden), *ik been, ij bint,*
ik boen, wij boendən,
əboendən.

Evenzoo gaan: *venən* (vinden), *wenən* (winden).

Opm. 1. *Winsən* en *skinnən* (schenden) zijn hiertoe overgegaan, maar *skinnən*, komt ook nog zwak voor. Het verl. deelw. *əskōnnən* (Koffeman, blz. 221) is verouderd. Het is nu: *əskōndən*.

b. De werkwoorden met gedekte *r* hebben *ö* in alle vormen.

Bv. *störravən, ik störrəf, ij störrəft,*
ik störrəf, wij störravən,
əstörravən.

Opm. 2. *Störravən* is het eenige werkwoord, dat nog geheel sterk is. *Börragən* (bergen) is geheel zwak, *zwörravən* (zwerven) is alleen nog sterk in het enkelv. van den verl. t.

c. Woorden met gedekte *l*: [ɛ]; [ø]; [ö]; [ō].

Bv. *elləpən, ik elləp, ij elləpt,*
ik ulləp, wij ulləpən,
ulləpən.

Evenzoo gaan *geldən*, en *skeldən*.

Opm. 3. *smultən* (smelten) en *dolvən* (delven) zijn geheel zwak geworden.

Opm. 4. Verkorting van den stamklinker in den 3en pers. enk. verl. t. hebben:

benən, ij bint,
venən, ij vint,
wenən, ij wint,

D. Klasse IV. § 22.

a. [ɛ]; [a]; [ā]; [ō]. Vermoedelijk is dit de oorspronkelijke vocaaltoestand geweest. Maar geen enkel werkwoord heeft dezen bewaard.

Bv. *niemən, ik niem, ij nimt,*
ik nam, wij nammən,
əneumən.

Evenzoo gaat *koēmən* (komen).

b. De werkwoorden met *r* voor den stamvocaal hebben [ū] in het verl. deelw.

Bv. *sprekən, ik spreek, ij sprikt,*
ik sprak, wij sprakkən,
ǣsprūkən.

Evenzoo gaat *brekən*.

c. *Bavelən, skerən, stelən* hebben onder invloed van het deelw. in den geheelen verl. t. [ǣ].

Bv.: *stelən, ik steel, ij steelt,*
ik steul, wij steulən,
ǣsteulən.

Opm. 1. De sterke vormen van *bavelən* zijn verouderd. Alleen het deelw. *baveulən* komt nog wel voor.

Opm. 2. *zwerən* (pijn doen) is verlopen naar kl. VI.

Opm. 3. Verkorting van den stamklinker in den 3en pers. enk. teg. t. hebben:

niemən, ij nimt;
koemən, ij kòmt;
sprekən, ij sprikt;
brekən, ij brikt.

E. K l a s s e V. § 23

[E] of [ī] of [E]; [a]; [a]; [ī] of [E].

Bv. *stekən, ik steek, ij stikt,*
ik stak, wij stakkən,
ǣstēkən.

Evenzoo gaat *vretən*.

[ī] in den teg. t. hebben *gīevən, wīevən, wrīekən*.

Opm. 1. Van de beide laatste werkwoorden is de verl. t. zwak geworden, maar het deelw. sterk gebleven.

[E] in het deelw. hebben *ganezən, vǣgetən, etən, lezən, metən, leggən* (= liggen) en *zittən*.

Opm. 2. *Ganezən* is in den verl. t. soms zwak, *lezən* en *metən* altijd. *Wezən* heeft een zwak deelw.

Opm. 3. *tredən* wordt weinig gebruikt. Het heeft *ij tridt*, maar vroeger *ij treedt* in de beteekenis van deeg kneden met de voeten. Het deelw. is *ǣtreen*.

Opm. 4. Verkorting van den stamklinker hebben:

stekən, ij stikt,
tredən, ij tridt,
vǣgetən, ij vergit,
vretən, ij vrit,
gīevən, ij gift.

F. Klasse VI. § 24.

[æ] of [ɔ] of [ɔ]; [u]; [u]; [u].

Bv. *dragən, ik draag, ij dragt,*
ik droeg, wij droegən,
ædroegən.

Evenzoo gaat *gravən.*

[ɔ] in den teg. t. hebben *loon, sloon;*

[ɔ] *hebben moalən, voarən.*

Opm. 1. *loon* en *moalən* zijn in den verl. t. zwak.

Opm. 2. Ook *bæwegən* en *wegən* hebben [u].

Opm. 3. *effən* (heffen) heeft in den geheelen verl. t. [ɛ]; *wassən* (in beide beteekenissen) [ɔ].

Opm. 4. *Lachen* is geheel zwak geworden.

Opm. 5. Verkorting van den stamklinker in den 3en pers. enk. teg. t. hebben:

dragən, ij dragt,
gravən, ij graft,
sloon, ij slagt,
bæwegən, ij bæwigt,
wegən, ij wigt.

G. Oorspronkelijk reduplicerende werkwoorden
(kl. VII). § 25.

a. [a]; [ɔ]; [ɔ]; [ɔ].

Bv. *angən* (hangen), *ðng, ðngən, ðngən.*

Evenzoo gaat *vangən.*

[a]; [ɔ]; [ɔ]; [ɔ].

vallən, vul, vullən, əvullən;

ouwən, ul, ullən, ouwən.

b. [ɔ]; [i]; [i]; [ɔ].

loatən (nalaten), *liet, lietən, əloatən.* Zie opm. 1.

[æ]; [i]; [i]; [æ].

slapən, sliep, sliepən, əslapən.

[ɔ]; [u]; [u]; [u].

bloazən, bloes, bloezən, əbloezən.

De andere werkwoorden zijn gedeeltelijk of geheel zwak geworden.

broon (braden), *broaddə, əbroon;*

roon (raden), *roondə, əroon,*

roadən (raden), *roaddə, əroadən,*

draeian (draaien), *draeida*, *ædraeid*,
zaeian (zaaien), *zaeida*, *æzaeid*,
skaeian (scheiden), *skaeida*, *æskaeian*,
ietan (heeten), *ietta*, *ietan*.

Opm. 1. Het werkwoord laten in alle andere beteekenissen is *lottan* en het gaat in den verl. t. als nalaten.

c. [ø] of [u]; [i] of [u]; [u].

lopan, *liep*, *liepan*, *æloepan*,
stotan, *stoet*, *stoetan*, *æstoetan*. Zie ook § 29.
roepan, *riep*, *riepan*, *æroepan*.
Vloekān is zwak geworden.

Opm. 2. Verkorting van den stamklinker in den 3en pers. enk. teg. t. hebben:

loatan, *ij lot*; *roon* (raden), *ij rot*; *slapan*, *ij slapt*; *bloazan*, *ij blost*; *stotan*, *ij stot*;
lopan, *ij lopt*.

d. *Praeterito-praesentia*. § 26.

<i>wietan</i> ,	<i>ik wiet</i> , <i>ij wiet</i> , <i>ik wist</i> , <i>wij wistan</i> , <i>æwietan</i> ;
<i>deugan</i> ,	<i>ik deug</i> , <i>ij dugt</i> , <i>ik deugda</i> , <i>wij deugdān</i> , <i>ædeugd</i> ;
<i>kunan</i> ,	<i>ik kan</i> , <i>ij kan</i> , <i>wij kunan</i> , <i>ik kōn</i> , <i>wij kōnnan</i> , <i>ækuunt</i> ;
<i>gunnan</i> ,	<i>ik gun</i> , <i>ij gunt</i> , <i>ik gunda</i> , <i>wij gundān</i> , <i>ægund</i> ;
<i>dörrəvan</i> ,	<i>ik dörrəf</i> , <i>ij dörrəft</i> , <i>ik dorst</i> , <i>wij dorstan</i> , of: <i>wij dörrəfdān</i> , <i>ædörrəfd</i> ;
<i>zullan</i> ,	<i>ik zal</i> , <i>ij zal</i> , <i>wij zullan</i> , <i>ik zou</i> , <i>wij zouwān</i> ;
<i>mugan</i> ,	<i>ik mag</i> , <i>wij maggān</i> , <i>ik mōch</i> , <i>wij mōggān</i> , <i>æmuugd</i> ;
<i>moetan</i> ,	<i>ik moet</i> , <i>ik moest</i> , <i>wij moestān</i> , <i>æmoetan</i> , of: <i>ik mōz</i> , <i>wij mōzzān</i> , <i>æmoetan</i> .

Opm. 1. *most*, *mozzān*, *æmoetan* wordt opgegeven door Koffeman in Taal- en Letterbode, blz. 38 en 223.

e. *Onregelmatige werkwoorden*. § 27.

<i>zijn</i> ,	<i>ik bin</i> , <i>ij is</i> , <i>wij binnān</i> , <i>ik was</i> , <i>wij wazzān</i> , <i>æwest</i> ;
<i>doon</i> ,	<i>ik doon</i> , <i>ij dōt</i> , <i>wij donān</i> , <i>ik ding</i> , <i>wij dingān</i> , <i>ædoon</i> ;

goon, *ik goon, ij got* (of: *gat*), *wij gonən*,
 ik gōng (of: *ging*), *wij gingən, əgoon*;
stoon, *ik stoon, ij stot* (of: *stat*), *wij stonən*,
 ik sting, wij stingən, əstoon;
willən, *ik wil, wij willən*,
 ik wou, wij wouwən, əwild;
eawən (hebben), *ik eaw, ij et* (of: *eeft*), *wij eawən*,
 ik addə, wij addən, ad.

f. Zwakke werkwoorden. § 28.

Zie voor de uitgangen § 17.

Opmerking verdienen alleen de werkwoorden zonder tusschenvocaal.

dinkən, ik docht, wij dochtən, ədocht;
dunkən, ik docht, wij dochtən, ədocht;
bringən, ik brocht, wij brochtən, əbrocht;
kopən, ik koft, wij koftən, əkoft;
zoekən, ik zocht, wij zochtən, əzocht.

g. Werkwoorden die overgingen naar een andere klasse. Opvallende afwijkingen van het A. B. ned. § 29.

In tegenstelling met het Ned. gaat wreken naar kl. V, *vrēkən*.

Zwerən (pijn doen) gaat van kl. IV naar kl. VI onder invloed van *zwerən*, een eed afleggen. Het komt echter ook zwak voor.

Bəwegən en *wegən* gaan naar kl. VI, maar voeren de [u] door in het verl. deelw.

h. Werkwoorden die van sterk zwak werden en omgekeerd. § 30.

Gedeeltelijk zwak werden, van:

kl. II, *zeugən, zeugdə*. Zie § 20.

kl. III, *skinnən*. Zie § 21, opm. 1.

zwörrəvən is alleen nog sterk in het enk. van den verl. t.

börrəgən, smultən, dolvən, wordən, zijn geheel zwak geworden.

Zie § 21, opm. 2.

kl. V, Zie voor *lezən, metən, bəvelən, wīevən, genezən* § 23, voor *bəwegən* en *wegən*, § 24.

kl. VI, *Loon* en *moalən* zijn in den verl. t., *lachən* is geheel zwak. Zie § 24, opm. 1 en 4.

Redupl. werkw., *stotən* werd zwak. De sterke vormen nog bij Koffeman, blz. 223. Zie ook § 25, c.

Winsən werd sterk en ging naar kl. III;

iēsən (hijschen) was vroeger geheel zwak (zie Koffeman blz. 222), maar gaat tegenwoordig in den verl. t. ook wel naar kl. I, *vragen* gaat naar kl. VI. *Flöttən* (*ij flöt*) bleef zwak, evenals *speatən* (spuiten) en *steatən* (stuiten).

7. Bijwoord.

§ 31.

a. Enkele adverbia hebben nog het *a*-suffix bewaard, bv. *langa*, *lova* (vermoeid), *dikka* (dikwijls), *tərōggə* (terug).

b. Oude naamvallen zijn nog bewaard in de genitiefvormen *saeries* (in den herfst), *savəs* ('s avonds), *sōchtəs* ('s ochtends). Eveneens in *alləvərwegəs* en *ōngərwegəs*. Verder vindt men oude datiefvormen in *ōngərwelən* en *təgangən*.

c. *Altees*, *bātees* en *skeans* hebben een adverbiale s.

Opm. Het bijwoord *luikies* zal, gezien den ui-klank, waarschijnlijk ontleend zijn.

8. Voorzetsel.

§ 32.

Enkele voorzetsels wijken in het gebruik af van dat in het A. B. ned.

1. *ōp* = in, bv. *ōp s'n ōngərbroek*, *ōp 'n rooia rok*, *ōp ja blotə ōrsəs lopən*;
ōp = aan, bv. *ōp də avən* (aan de haven);

2. *an* = bij, bv. *an də Skilling vissən*, *an də Stad liggən*;
an = in, bv. *zin an drogə vis eawən*.

Opm. *an* staat geregeld bij het werkwoord *roepən*, bv. *roepən an iemat*;

3. *ovər* = langs, bv. *ovər də avən lopən*,
ovər = boven, bv. *ja neuzə sneutən ovər wat*, je met iets bemoeien.

9. Munten en maten.

§ 33.

1. Van de oude munten zijn nog enkele namen in gebruik gebleven. Men spreekt altijd van een *stotar* voor 12¹/₂ cent en van een *skilling* voor 30 cent. Ook rekt men, beneden den daalder, nog altijd met *steuvərs*.

Evenzoo is de daalder een gebruikelijke eenheid. Men zal spreken van *oendərd doaldərs* voor honderdvijftig gulden.

2. Van de oude inhoudsmaten zijn bewaard:
mingələ = 1 L, uitsluitend als maat voor melk,
koppə = ¹/₂ L, eveneens uitsluitend voor melk,
kannə = 2 L,
dikkop = 2 maatjes,
veefkop = vijfkop.

4. Enkele opmerkingen over de phonologie van het Urksch.

De tegenstelling gedekte - ongedekte vocalen is de belangrijkste, die het Urksch kent. Van een ouderen toestand, waarin de tegenstelling lang - kort een rol speelde, zijn nog maar enkele resten bewaard, bijv.:

<i>tə bet künən</i> (los krijgen)	<i>tēs də bēt</i> (het is de moeite waard)
<i>nīt</i> (niet)	<i>nīt</i> (neet)
<i>zī</i> (zij, pers. vnw.)	<i>zī</i> (zee)
<i>zīl</i> (ziel)	<i>zīl</i> (zeel)
<i>zīn</i> (zien)	<i>zīn</i> (zeen)
<i>lōt</i> (lot)	<i>lōt</i> (laat)
<i>mōt</i> (mot)	<i>mōt</i> (maat)
<i>slōt</i> (slot)	<i>slōt</i> (hij slaat)
<i>bōt</i> (bot)	<i>bōt</i> (boot)
<i>zōnə</i> (zon)	<i>zōnə</i> (zoon)
<i>skul</i> (school)	<i>skul</i> (school visschen)

Ongeveer een halve eeuw geleden maakte men nog onderscheid tusschen datief en accusatief van het woord *bed*, dus: *ek leg op en bedə*, maar: *ek ggn nər bedə*.¹⁾

Wanneer men het verschil tusschen lang en kort niet als phonologisch relevant beschouwt, kan men het phonologische systeem van het Urksch schematisch voorstellen door de volgende figuur. Onder de streep staan dus de gedekte, erboven de ongedekte vocalen. Beschouwt men het verschil tusschen lang en kort wel als relevant, dan moet de streep tusschen *u*, *ü*, *i* en *u*, *ü*, *i* getrokken worden en moeten de accolades vervallen.

o en *ə* zijn als afzonderlijke phonemen gegeven. Het materiaal maakt het niet mogelijk een voldoende aantal voorbeelden te geven om de phono-

		<i>a</i> ²⁾	
	<i>ɔ</i>	<i>ö</i>	<i>ε</i>
<i>q</i>		<i>ö</i>	<i>E</i>
{ <i>u</i>		<i>ü</i>	<i>i</i> }
{ <i>u</i>		<i>ü</i>	<i>i</i> }
<i>q</i>		<i>ö</i>	<i>E</i>
	<i>ɔ</i>	<i>ö</i>	<i>ε</i>
		<i>a</i> ²⁾	

¹⁾ Men kent ook lengteverschil tusschen *kūs* (de lokgroep voor koe) en *kūs* (ksst), waar het verschil dus geheel berust op affect.

Verskil in lengte treedt ook op wanneer een woord verlengd wordt met een achtervoegsel of wanneer de consonan-

tengroep aan het eind wordt verzwaard. Soms gaat dit gepaard met wijziging van den klinker. B.v. *dür-dürən*, *tand-tənən*, *zōgən-ek zōx-ei zōxt*, *twā-twintəx* maar *nīgənə*, *nīgətin*. In *minəgīnə* is misschien de beteekenis oorzaak, dat de vocaal niet verkort is.

²⁾ Dit zijn de eenige klinkers waar een helder-dof tegenstelling optreedt.

logische relevantie te bewijzen, maar de voorbeelden zijn wel van dien aard, dat het vermoeden gegrond is dat er meer bestaan. De vbb. zijn: *drɔk* (drop), *drɔk* (druk); *bɔt* (touw), *bɔt* (visch, kortaf); *ɔpɔrcən* (hooioppertje), *ɔpɔrcən* (windvlaagje); *ei stɔt* (hij staat), *ei stɔt* (hij stoot); *zɔk* (zog), *zɔk* (zulk); *rɔgə* (rogge), *rɔgə* (rug).

De tegenstelling *ɔ*—*ø* wordt hoofdzakelijk bepaald door phonetische invloeden. Het materiaal gaf een voorbeeld waar het verschil phonologische waarde heeft, nl. *skɔfin* (kleine maaltijd) en *skøfin* (schuifje).

ɔ is wellicht in oorsprong een phonetische variatie van *æ*. *æ* staat voor f, v, p, m, k, g, *ɔ* in de andere gevallen. Het verschil in klank is echter zoo groot, dat men ze tegenwoordig waarschijnlijk wel als verschillende phonemen voelt. Hiervoor spreekt dat in een jong leenwoord als *flatər* de dentaal een *æ* voor zich blijft verdragen.

Wat het consonantensysteem betreft zijn geen belangrijke afwijkingen van het Nederlandsche te constateeren. Alleen heeft de klankgroep *sk* nog iets van haar explosieve karakter behouden. Bovendien kent het Urksch geen *h*.

5. Plaats van het Urksch temidden van de omringende dialecten.

Vergelijken we het Urksch met de omringende Nederlandsche dialecten, dan zien we, uit de ons ter beschikking staande gegevens, een grooter overeenkomst met het oosten dan met het westen.

Door de behandeling van de *æ* uit gm. *ǣ* en in open syllabe gerekte *a* (zie de §§ 21, 22) is het nauw verbonden met het N. W.-Veluwsch (zie Van Schothorst, § 105). Een hieraan verwante differentiatie van den *a*-klank vindt men in het Volendamsch (Hollandse dialectstudies blz. 53). Door den umlaut in de verkleinwoorden, die in het N. W.-Veluwsch onbekend is (wel in het Volendamsch schijnt voor te komen ¹⁾), herinnert het Urksch weer aan de Overijselsche dialecten, bv. het Kampensch. Het voert echter den umlaut, vooral wat betreft de lange vocalen, minder ver door dan dit dialect. Een zeer ondergeschikte overeenkomst met de oostelijke dialecten wordt gevormd door de rekking van *a* voor *n*+dentaal. Daarnaast kent het Urksch ook de rekking van *a* voor *m*+labiaal. Beide komen echter ook in het Noord- en Westbrabantsch voor.

Frieschen invloed, minstens teruggaande tot in de achttiende eeuw, verraden de eigennamen (zie blz. 332). Over de verdere invloeden, die het Urksch kan hebben ondergaan, ontbreekt elk historisch gegeven. De oudste opteekening van het Urksch vond plaats in 1874. De taal der officieele stukken uit de zeventiende eeuw ²⁾ kan natuurlijk niet als Urksch beschouwd worden.

De overige bijzonderheden van het dialect berusten hoofdzakelijk op het conservatisme. Zoo is bv. de *ə* bewaard aan het einde van zelfstandige en bijvoeglijke naamwoorden, evenals de *n* van den verkleiningsuitgang.

¹⁾ T.a.p. blz. 55 (noot).

²⁾ De Vries, Urk in de eerste helft der zeventiende eeuw, no. 9 en 18.

6. Eigennamen.

1. Familienamen.

P. J. MEERTENS

Tot het midden van de 18de eeuw werden de inwoners van Urk naar den vader genoemd, b.v. Lubberts, Klaasz, Pieters, enz.; eerst na dien tijd worden ook de achternamen nog toegevoegd. In het bevolkingsregister van 1798 staat achter den tot dien tijd gebruikelijken naam de tegenwoordige met anderen inkt geschreven, b.v. Juriaan Gerrits (Timmerman), Marten Albertsz (Post), Dubbele Jellesz (Snoek). Zelfs in het midden van de 19de eeuw doet zich nog het opmerkelijke verschijnsel voor, dat de familienaam verandert; zoo wordt b.v. Barends, zoon van Baarsen, Baarsen genoemd. Een drietal broeders, ongeveer een eeuw geleden geboren, heetten Jan Janssen, Hein Visser en Teunis van Marken.

Reeds in de 18de eeuw treffen we op Urk de familienamen Bakker, van den Berg, de Boer, Bouwman, van Dokkum, Hakvoort, Kamper, Kapitein, Koffeman, Kok, Korf, Kramer, Mars, Nentjes, Pasterkamp, Post, Ras, Romkes, Snoek, Snijder, Timmerman, van Urk, Visser, de Vries, Wakker en Woord aan; al deze namen zijn er nog steeds bekend. Naast deze vinden we thans nog o. a. de volgende familienamen: Anker, Asma, Baarsen, Barends, Bos, Brands, Brouwer, Buter, van Eerde, Gerssen, Hennink, Hoefnagel, Hoekman, Hoekstra, de Jong, de Jonge, Karemaker, Keuter, Koot, Kroon, Loosman, Meun, Molenaar, ten Napel, Ohlsen, Reiniers, Roos, Ruiten, Schenk, Schouten, Schraal, Schuurman, van Slooten, van Veen en Weerstand. Van deze zijn de families Anker, Bos, Brouwer, Buter, van Eerde, Gerssen, de Jonge, Keuter, ten Napel, Schraal en van Veen vóór 1860 geïmmigreerd. Typische Urker familienamen zijn Asma, Koffeman, Loosman, Meun, Nentjes, Pasterkamp, Romkes en Weerstand. Uit tabel 2 bij de studie van de Vooys ¹⁾ blijkt, dat in 1930 90 gehuwde Urkers, op Urk geboren, den naam Kramer dragen, 89 den naam Bakker, 80 den naam Post, 61 den naam Hakvoort, 59 den naam Romkes en 55 den naam de Vries.

Voor mannen zijn op Urk de volgende voornamen gebruikelijk:

Age

Albert (verkl. Appien)

Andries (Andrees; uitgespr. Ander(e)s)

Arie (uitgespr. Oarie)

Auke

Bertus (uitgespr. Baertus)

¹⁾ Vgl. blz. 258.

Cornelis (Keesje, Knielus, Kies)
 Dirk, Derk
 x Dubbele
 Egbert, Ep
 Evert
 Fokke (verkl. Fukkien)
 Frans (uitgespr. Frâns)
 Frederik, Fler(i)k (verkl. Flerekien)
 Geert
 Gerrit
 Grubbelt
 Harmen (uitgespr. Aeremen)
 Hendrik, Hendrikus, Hein (uitgespr. Inderek, verkl. Inneman; Inderiekes, Ean)
 Hessel (uitgespr. Essel)
 x Iede, Iedeman
 Jakke
 Jacob (uitgespr. Jawek; nevenvorm: Klik)
 Jan
 Jelle
 Jochum
 Johannes (uitgespr. Jannes)
 Jury (uitgespr. Jurrie)
 Klaas (uitgespr. Kloas; verkl. Kleusien)
 Kobus, Cobes, Coop
 Koert
 Krijn
 Lammert (uitgespr. Lamert)
 Louw, Louwe
 x Lubbert, Lub (verkl. Lubbertjen, tegen kinderen: Luppjen; nevenvorm: Bubbe)
 x Luut
 Maarten
 Meindert (uitgespr. Mendert)
 Nanning
 Okke
 Pieter, Pier (verouderd)
 Reinder, Reinier
 x Riekelt
 Reier (uitgespr. Raeier)
 Roel, Roelof
 Simon, Sijmen (uitgespr. Semen)

- Sjoerd (uitgespr. Soerd)
- Steven
- Teunis (uitgespr. Tunes of Tuus)
- x Tiemen, Tijmen
- Tjalling
- Toon
- Tromp
- Wiechert
- Willem
- Wouter
- o Wrubbelt
- Wypke
- o Yzebrandt

Van deze namen zijn de met x gemerkte typisch Urksch, in dezen zin, dat ze buiten Urk betrekkelijk zeldzaam zijn. De met o gemerkte kwamen in de 18de eeuw voor, maar zijn thans ongebruikelijk.

Voor vrouwen gebruikt men de volgende voornamen:

- Aafje
- Aagje
- x Aaike
- Aaltje, Oale
- Adriaantje, Arriaantje
- Albertje
- Anna, Annaatje, Annetje, Antje
- x Bautje
- Bontje, Bonsje
- Bregje
- Cornelia (uitgespr. Knielia)
- Dirkje, Derkje (verkl. Derrekien)
- Elisabeth, Lezebet, Lijzebet, Bet (verkl. Betjen, Lesien)
- Eltje, Eiltje
- Esther (verkl. Essien)
- Feitje
- Femmetje
- Fim (verkl. Fimpjen)
- Frederika
- Froutje, Frouke
- Geert (uitgespr. Gert, verkl. Gertjen, Geertjen; soms ook Eate)
- Geeze, Gieze (verkl. Geesje, Giesien)
- Griet (verkl. Grietjen)
- Harpje

Heiltje (uitgespr. Eltjen)
 Hendrikje (uitgespr. Inderkien, Inkien)
 Hester
 Hieltje
 Hiltje
 Hilligje
 Hiske (uitgespr. Iske)
 Ida, Yda (verkl. Iedjen, Ytjen)
 Jacobje (uitgespr. Jaauwkien, Bape; tegen kinderen: Bapetjen) ook
 wel: Koba.
 Jannetje, Johanna, Nanne, Jenne
 Jate
 Jeltje
 Klaasje (uitgespr. Kloasien; scheldwoord: Koake)
 Koba (zie onder: Jacobje)
 Lammetje, Lambertje
 x Lubbe, Lubbertje, Lubbetje, Luppjen
 x Lumme, Lummetje
 Lijsje
 Lijtje
 Marretje, Marrijtje, Merrijtje, Márrie
 x Mijntje
 Mina
 Naleke
 Na, Naatje
 Neeltje, Niel, Nieltje
 Niesje
 Pietertje
 Roelofje, Roelefen
 Saartje
 Stiene, Stientje(n)
 Sijt, Sijtjen
 Tiemetje
 Tjapke
 Tjerkje
 Trientje, Trijntje
 Truitje
 Wichertje
 Wiebke
 Willempje, Willepien, Wip (vertrouwelijk); tegen een klein kind: Wippien

Van deze namen zijn de met x gemerkte typisch Urksch.

Scheldnamen. Bijna iedere bewoner van Urk heeft een scheld- of bijnaam, waarmede hij gewoonlijk wordt aangeduid. Gebruikt men zijn eigenlijken naam, dan zegt men veelal: „de noordenwiend, om de man niet te skelden” of iets van dien aard.

Enkele dezer bijnamen zijn: Jan Pap, Jan Spek, de Pappezukker, de ouwe Meul, de Zwingel, de Foede, Pernis, Gladniks, oome Leun, de Lord, Kokadorus, Teecee, 't ouwe Rad, de Mieuw. Gemakkelijk zouden hier ettelijke dozijnen bij te voegen zijn.

Is de man de baas in huis, dan heet zijn vrouw naar hem, b.v. Marretjen van Tiemen, Jannetjen van Lub, en de man zelf wordt genoemd bij den voornaam van zijn vader, b.v. Inderek van Kloas, Jawek van Lubbertjen. Is de man echter pantoffelheld, dan draagt hij den naam van zijn vrouw, b.v. Jawek van Kloasien, Okke van Trien.

2. Eigennamen uit de historie van Urk, van de elfde tot de negentiende eeuw.

H. Tj. PIEBENGA

- 1082 4 Urker leeken: Godeschalcus, Volco, Herman en Hartfridus.
- 1148 Conrado de Orio (= de Oric?).
- 1328 Ot de Urch.
- 1336 Femme Gysbertusdochter, haar zuster Heylewighe. Te Ens: Grete Jacobswijf.
- 1344 Jan van Urk; Mathias van Urk.
- 1417 Jan van Orck; zeeroover met kaperbrief van Jan van Beieren.
- 1461 Aelbert Wiicsoen; Heynric bolensoen.
- begin 1500 is Claes van Urck schepen in Kampen; Lubbe van Urck (v.).
- 1588 Roelof Lubberts; Jan Bertsz; Pieter Jansz; Jacop Dirksz; Timan Hermans; Geert Claesz; Gebbe Jansz; Andries Willemsz.
- 1590 Frans, gehuwd met Geertruid Pietersdochter; Grietje erfeniskwestie door passage bij „vernoemen”.
- 1607 Claes Gerlachs of Claes de Moller; Willem Hendricks.
- 1610 Claes Hendrickxs; Bartelt Jansz; Jacob Lamberts; Jan v. Urck met dochter Ide; Jan Jelles; Lubbert; Pieter. op Emmeloord: Alidt Dircks met dochter Cathrijn; Dubbelt Luijtgerts.
- 1622 Claes Sybouts; Willem Louw; Jan Gillis.
- 1636 Symon Kuyper.
- 1665 Geertruyd Alberts; Albert Christiaans; Ytjen Jans; Geert Alberts; Jan Pieters van Dockum.
- 1681 Evert Gerrits; 1683. Willem Gerrits; Hendrik Claassen.
- 1711 Ledenlijst der N. H. kerk (116 namen):
Albert 3 x; Arent; Arie; Bartelt; Claes 6 x; Evert; Gerrit; Hendrik

- 2 ×; Iede; Jacob 7 ×; Jan 10 ×; Jelle; Louwe; Lubbert 3 ×, Luitje; Pieter 3 ×; Willem 5 ×; Ysbrand.
- Aaltje 12 ×; Albertje; Antje; Annetje 4 ×; Claasje 2 ×; Dirkje; Geertje 3 ×; Gerritje; Grietje 3 ×; Hendrikje, Ietje; Jacobje 4 ×; Jannetje 3 ×; Lubbertje (Lubbetje) 2 ×; Lysbeth 3 ×; Marretje 6 ×; Pietertje; Stijntje; Truitje; Tryntje; Vroutje; Wiegertje; Willempje 3 ×.
- 1714 Evert Willems; Japick Jansen; Jan Romkes; Willem Japicksen.
- 1720 Jan Alberts; Jan Snoek; Jacob Jacobs; Geert Jacobs alias Jakken Geert.
- 1722 Harmen Jans; Jacob Bartels; Ede Klaassen (v.).
- 1730 Willem Hendriks; Jacob Jansen; Geert Jansen; Jacob Claassen.
- 1755 Grafregister:
Hillen Jacobs; Jan Jacobs Weert; Hendrik de Bakker; Ysbrand Alberts; Jan Snoek; Doove Klaas; Albert Lubberts; Kleyn Klaas; Tryns Jan; Schouten Louw; Jan van Urk; Pieter Willems; Tymen Alberts; oude Klaas; Jacob Jans Nentjes; Lubbert Everts; Baasen Alijt; Jacob Willems Brandt; De erfgen. Kremers Alijts Pieter en Jacob; Jan Mars; Pieter Wakker; Dirk van de Berg; Aaltjes Jan; Jacob Klaasz; Kleijn Jacob; De erven lange Jacob; Wibtjen hoofdparticipant Willem Jansz; Ouwe Griets Reinder; Jantje Boe; Bartels Jacob; Cornelis Romkes; Jacob Alberts; Klaas Pieters; Dubbele Pieters.
- 1758 Jelle; Eldert; kleine Roel.
Grubbelt Louwsen.
- 1760 Grietje Jacobs.
- 1769 De leden van de landerskerk:
Reinder Jans; Gerrit Pieter Brands; Waijers Lubbert; IJsbrand; Schokker Jan; Schouten Louw; Jacob Nentjes alias Oens Jacob; Haan Hendrik; Jakke; Lammert; Pieter Lubberts; Pieter Sipkes; Meindert Jacobs; Pieter Klaassen (Tijsjes Pieter); Bregje en Vaartjes Ede; Moeie; Albert Louws; Cornelis Jacobs Romkes; Piebetje; Bartelt de Brander; Jan Snoek; Jelle Meinderts; Schokker Jacob; Klein Abbe; Pieter van Dokkum; Kramers Pieter; Ave en oude Klaas; Pieter Willems Brands.
- 1781 Klaas Dubbels en Jacob Cornelis Romkes.
- 1787 Wiebrand Abrahams Ras.
- 1793 Grubbelt Alberts Brands. Johannes Snijder.
- 1798 Kobus Pieters; Jacob Nentjes; Jacob Weerstand; Jacob Camper; Albert Jacobs; Jan Lubberts.

In de *doopboeken*, die sinds het jaar 1711 zijn bijgehouden, vindt men bijna al deze namen terug, terwijl men er bovendien nog een aantal andere aantreft. Het is echter niet altijd uit te maken of men met autochthonen of immigranten te doen heeft. Soms is dit duidelijk aan te toonen; zoo is b.v. de voornaam Steven, die thans op Urk vrij veel in zwang is, in het begin

der 18de eeuw uit Vollenhove geïmporteerd, evenals de geslachtsnaam van den Berg (overigens door den zelfden persoon); de naam van Slooten is uit Friesland afkomstig (in den Franschen tijd); of dit met van Dokkum ook het geval is, valt niet met absolute zekerheid te zeggen, hoewel het zeer waarschijnlijk is. Maar Toon van den Berg b.v. die een tijdlang in Harlingen had gewoond en toen weer naar Urk terugkeerde, werd algemeen Toon van Harlingen genoemd. In elk geval moet die immigratie dan — blijkens bovenstaande naamlijst — reeds in de eerste helft der 17de eeuw hebben plaats gehad.

Andere namen vertoonen een duidelijke assimilatie aan typische Urker spraakgebruiken: de Friesche naam Teatske (in het doopboek meestal Teetske of verlatiniseerd tot Tetia) wordt bij de kleindochters reeds Teetjen en Femke wordt Femmetjen; Itske verslijt tot Iske (met de varianten Ietske en Eske); Richard via Ryckerdt tot Rikelt; Tytsje Harkes wordt Tytjen Harkes. Ook enkele naam-varianten zijn in dit opzicht veelzeggend; zoo komen naast elkaar voor: Garetje-Gerritje en Garrit-Gerryd; Harmen-Hermen; Maarten, Marten, Meerten, Merten; Antje-Entjen, Ente; Jan-Jen; Marritje-Merritje en daarenboven nog de Friesche vorm Marijke; Luitje (m.) - Luutje (v.); Snijder-Snider; Meun-Muyn; Kreemer-Kramer; Anna-Enne.

Aan familie-namen komen verder nog voor: de Baas, de Bok, Bontjes, de Corff-Kurf-Korf, Loots-Lootsman-Loosman, Kroes, de Knaap (= van Dokkum?), Rikken (= Snoek?) en de Waijer; het is onzeker of de toen voorkomende familienaam „de Ruyter” met „Ruiten” van thans geïdentificeerd moet worden; de nazaten van den onderwijzer Abram Abrams Postma, die zich in 1752 uit Friesland op Urk vestigde en daar huwde, namen omstreeks 1800 den naam Ras aan. Uit Gerritsen ontstaat Gersen of Gerres.

De volgende voornamen treft men nog in de doopboeken aan: Abbe, Akke, Auckjen, Berentje, Bruyn, Bregje, Dievetien, Dubbeling, Fokke, Folkert, Gietske (?), Geesje, Hedde, Hette, Hermijntjen, Ieltjen, Jochum, Koendert, Naalke, Nalcken Leemkorst, Niesje, Tjeerd, Repke, Riemda, Riemke, Regnerius-Rangnierius-Reinier-Reynder, Stijntje-Stientjen, Sipke-Sipko, Stoffel, Vrouwtje, Wiepke (v., thans m.). Waarschijnlijk zijn hieronder nog wel enkele geïmporteerde; van de namen Age, Zwaantje en Eelke is dit wel zeker, evenals van Ocke, die in 1740 uit Norden (Oostfriesland) gekomen is; ook Auke en Frederik (Fleerk) zijn uit Friesland afkomstig.

Bij de naamgeving oefende het „vernoemen” een grooten invloed uit (zie de naamlijst op 1590!); houdt men zich echter thans tamelijk algemeen aan den regel, dat eerst de manskant „vernoemd” wordt, in de 18de eeuw komen daarop vrij dikwijls uitzonderingen voor. Het schijnt, dat in dien tijd de vrouwskant veel vaker dan nu den eerstgeborene den naam gaf. Het vernoemen van dominees en andere vooraanstaanden heeft de oude traditie waarschijnlijk ook geen goed gedaan, al was het altijd slechts een kleine

minderheid, die zich hieraan „schuldig” maakte. Ook kwam het nu en dan voor, dat een der kinderen zoowel den voornaam als den achternaam van den vader der vrouw overkreeg; zoo ontstond dan het verschijnsel, dat in een gezin Mars een der kinderen Jan Backer heette of dat er tusschen een tiental Kremertjes één Nentjes liep. Bij de Snoeken is het een paar maal voorgekomen, dat de achternaam langs de vrouwelijke lijn overgeërfd werd.

3. De plaats- en veldnamen van Urk en naaste omgeving.

H. Tj. PIEBENGA

De beteekenis van den naam van het eiland zelf ligt in het duister. Schrassert (1732, *Hardervicum Antiquum*) bracht den naam in verband met den, overigens tamelijk onbekenden stamnaam der Uriers ¹⁾. De Sturiï van Plinius acht hij een verschrijving van Urii, een door niets gestaafde hypothese. Buitenrust Hettema achtte een samenhang met oerd-werd aanwezig; beide verklaringen laten de eind-k onverklaard. De volgende schrijfwijzen komt men tegen: Urch, Urrick, Urck, Urc, Orc, Orkel, Oerck, Oirck, Uric, Hurke, Urk*. Het is volkomen onzeker of Varoht of Uaroth of Waroch bij dit rijtje hoort, of dat het de naam van een andere streek in de Zuiderzee is.

Van de waters om Urk zijn de namen de Vormt *, het Val van Urk *, de Nakala of Nachele, thans de Nagel * en die Delf (Zuidelijk van Urk) bekend; daarnaast nog als verdronken land het Oude Kerkhof (Z. W. van Urk) en het Urker Kerkhof (tusschen Urk en Schokland).

Als verdronken dorpen op Urk of in de nabijheid daarvan leest men van Luttelgeest, Marcnesse, Sevenhusum, Kunresyl, Sileham, Ruthne(?), Vunninga (?), Tollebeke (?), Maanhuizen, Espele-Espelo-Espelbergh, Algotedorp, Nacheli-Nasnacheli (?)-Nagel *; op Schokland kent men nog de Molen- of Middelbuurt, Aens-Ense-Ens * en Emelweerde-Emelwoerd-Emelrewaart-Emlairden-Emelswalde-Emuloerth-Emmeloord *.

Op Urk zelf ontmoet men als plaatsaanduiding de Barg *, de Jodenhoek *, Barneynde, de Botermarkt, het Kleine en het Groot Klif, om Top * (om het Hop?), Vinkenbuurt en de Lange Dik (= Dijk), en als veldnamen de Heerenkamp, het Monnikenland, De Nink (uit Den Ink?), de Broeck, het Hooge Land, de Groote Stukken, de Akkers of Vinnen, de Holkenkampen, de Halzen, de Fok van Reitsma.

Zooals men ziet is Urk niet rijk aan plaats- en veldnamen.

In het dorp van thans worden de weinige straten op zijn Amerikaansch door nummers (van I tot VIIa) aangeduid! Daarnaast zijn echter nog enkele andere benamingen in omloop, zooals de Lage Buurt, de Raadhuisstraat, de Torenstraat enz.

¹⁾ Mededeeling van den heer C. de Vries, Soest.

*) Nog in gebruik.

7. Scheepsbouw en Visscherij.

1. Beschrijving.

J. BENDERS

I. De woordenschat van de Nederlandsche zeevisscherij vormt een gebied, dat nog niet systematisch is onderzocht. Zelfs de afmetingen van het terrein zijn onbekend. De zeemanswoordenboeken van Winschooten en Van Lennep hebben er zich niet op gewaagd; men zoekt bij hen vergeefs andere termen dan de namen van enkele scheepstypen. De mij bekende literatuur op scheepsbouwgebied bestrijkt ander terrein en daalt, in ons onderwerp, niet in details af. De werken over de Zuiderzeevisscherij beschrijven het bedrijf met het oog op maatschappelijke aangelegenheden. Er moet dus grondwerk worden verricht. Later zal moeten blijken, welke plaats Urk met zijn visscherstaal inneemt in het geheel dat zich waarschijnlijk van de Zeeuwsche stroomen tot voorbij den Dollard uitstrekt, en waarbinnen waarschijnlijk zoowel eenheid in terminologie zal worden gevonden (men moet elkaar kunnen verstaan) als dialectisch verschil.

Intusschen lijkt het er niet op alsof er een voertaal, een algemeen-visschersbeschaafd, bestaat. Men zou dan hegemonie van een bepaalde plaats of streek veronderstellen en behoefte aan een taalapparaat dat fijner en nauwkeuriger is dan de dialecten. Is onze veronderstelling juist, dan hebben we met een zeer antieken toestand te doen. Aanlokkelijk onderzoekgebied!

De volgende bladzijden willen zoowel den algemeen belangstellende als den taalkundige inlichten. Geen van beiden kan het volle pond krijgen, maar zij vinden hierachter een groot aantal begrippen en termen in hun verband bijeen. Men vindt ze terug in de woordenlijst. Een groot aantal hiervan staat hier voor het eerst geboekt (het toekennen van z.g. geslachten aan een aantal der substantiva is dan ook onmogelijk).

II. Veel van de gevonden begrippen eischen een verklaring, d. w. z. kennis van den eigenaardigen toestand waarin scheepsbouwer en visscher verkeerden (of, wat Urk betreft, verkeerden vóór de afsluiting). Deze wijkt af van dien in de meeste bestaande bedrijven¹⁾.

Over het heele gebied der Nederlandsche visschersplaatsen heeft men steeds de houten scheepjes gebouwd volgens de beproefde methoden van het handwerk. De onderlinge verschillen en de historische wijzigingen waren niet groot; men kan nu nog kenmerken waarnemen van types uit de 16e

¹⁾ Voor algemeene opmerkingen over een dergelijken toestand: H. Bovenkerk, De taal der Amsterdamse veenarbeiders, N. Taalg. XXXII, 337. Echter zal hieronder blijken dat op Urk de verhouding tusschen volk en bedrijf veel inniger is dan in de groote stad.

Eeuw¹⁾ en pas tusschen 1870 en 1880 is, wat Urk betreft, een duidelijke moderniseering begonnen, zonder dat deze nu bepaald een koortsachtig tempo aannam. Wat ons onderzoek betreft is de periode van vóór '70 een soort voorgeschiedenis waarop niet kan worden ingegaan.

Meestal spreekt men, bij behandeling van deze soort scheepsbouw, van bepaalde scheepstypen, thuishoorend in bepaalde plaatsen: blazers uit Texel, pluten uit Kampen en zoo meer. Men kan echter niet generaliseeren. Een schip wordt steeds gebouwd naar persoonlijke en plaatselijke tradities, maar ook naar de inzichten en behoeften van het oogenblik. Deze maken den toestand voor Urk vrij ingewikkeld, en misschien is Urk geen uitzondering.

Wie een schip laat bouwen draagt een zware verantwoordelijkheid. De visscher zal het grootste deel van zijn leven en de gevaarlijkste uren aan boord doorbrengen. Een goed gebouwde en goed onderhouden botter, dat weet hij, kan het tot over de honderd jaar brengen. Zulke en andere overwegingen voeren hem wel tot een werf buiten zijn woonplaats. In Urker eigendom zijn schepen uit Huizen, Echten (Fr.), tot zelfs uit Greetsiel (Oost-friessl.) toe; de niet vakkundige toeschouwer ziet tusschen vele van die scheepjes nauwelijks eenig verschil²⁾. Dan kan het verder heel goed voorkomen dat een bouwer op bestelling, of uit eigener beweging, eens een ander soort schip wil maken dan gewoonlijk. Niets verhindert hem ook om een willekeurig scheepje te bekijken, te meten en het na te maken! De vitaliteit van het heele bedrijf kon in den goeden ouden tijd dusdoende de traditie trotseeren, zonder haar toch te vernietigen.

Een scheepsbouwer weet hoe hij een vaartuig moet maken, zooals een kweker weet hoe men een vruchtboom snoeit. Door langdurige ervaring is het hem in de vingers gaan zitten en men kan verzekerd zijn van goed werk. Zijn constructies worden nooit in finesses uitgeteekend; vaak wordt bij den bouw geen enkele werkteekening gemaakt³⁾. Hij bezit een vaardigheid van geheel andere orde dan de arbeider aan den loopenden band; er is nog scheppend vermogen in hem, zijn eigen werkwijze is aan geen andere precies gelijk en, ook al heeft hij dus de neiging een eigen soort schip te bouwen, toch zal hij elke maal kleine verbeteringen probeeren en met den opdrachtgever staan te spreken bij het werk. Geen twee botters zijn volkomen gelijk. Daar zijn bouwers en visschers terecht trotsch op.

Wij aan den wal weten hoe men hout koopt; bij den groothandel, in vaste standaardmaten. De scheepsbouwer gaat heel anders te werk. Wat anderen niet noodig hebben is voor hem een kostbaarheid. Voor elk onderdeel

¹⁾ G. C. E. Crone, *Nederlandsche Jachten* enz. Amsterdam, 1926, 244 vlg. Zeer uitvoerige bibliografie in *Catalogus der Scheepsmodellen en scheepsbouwkundige teekeningen van het Ned. Hist. Scheepvaartmuseum te Amsterdam*.

²⁾ *Maten en teekeningen* bij E. van Konijnenburg, *Shipbuilding from its Beginnings*, Brussel, III, 81 vlg.

³⁾ Deze mededeeling en vele van de volgende dank ik aan den Heer W. Metz, scheepsbouwer op Urk.

kiest hij het beste stuk (eiken)hout, krom of recht, zwaar of licht, bij den handelaar uit. In zijn loods liggen groote rare stukken zorgvuldig geborgen, omdat er een prachtige zware „knook” of een stevige „knieze” in zit. De houtvormen, die hij tot zijn oogenblikkelijke beschikking heeft, brengen hem op een nieuw denkbeeld of maken een voornemen onmogelijk.

Hij heeft nog de keus moeten doen tusschen twee bouwwijzen. Ruwweg beschouwd bestaat de scheepsromp uit drie deelen: de zware bodem (het vlak), de van daar omhoogstekende spanten met de stevens, en dan de huid. Natuurlijk begint men bij het vlak. Maar staan eenmaal de stevens op de kiel, dan kan men eerst de huid, maar ook eerst de voornaamste spanten aanbrengen. De laatste methode wordt in den verderen scheepsbouw bijna uitsluitend toegepast en heeft het ook voor het visschersvaartuig gewonnen. Maar vroeger pasten sommige goede bouwers rustig de andere toe, zoo in Harderwijk, „’t Gooi” (Huizen) en Echten. Dat „in de zak” bouwen, zooals het heet, is voor ons verbazingwekkend. Er werden op deze manier mooie en goede vaartuigen gebouwd, maar een foutje is zoo gauw begaan! Werkelijk was er onder de oudere schepen een aantal die de vakman misvormd noemde. Maar daar was hij dan ook vakman voor.

III. De plaatselijke verschillen zijn in den laatsten tijd meer geëffend. Voor 1870 had de Urker visscherman een voorkeur voor de „skeut” (schuit), waarmee hij ook de Noordzee bevoer. Het type, nu bijna uitgestorven, had een platten bodem met rechte (hellende) stevens. Men bouwde het overigens niet op Urk. Daar werd alleen af en toe wel eens een bottertje gemaakt — soort, die laag stond aangeschreven. Men betrok zijn vaartuigen van buitenaf; vaak uit Kuinre. Verwant met de skeut waren de pluten uit Elburg en Kampen. Maar er was een andere hoofdvorm, boller, met een vlak dat aan den voorkant omhooggebogen was boven een vuurtje, en met een hoogen gekromden voorstev. Hiertoe behoorden de Lemster aken en de hoogliggende blazers uit Texel; de laatste door hun geringen diepgang geschikt voor de Wadden en de Zeeuwsche stroomen. De kwak (hiervan zijn er nog in Volendam) wordt door Philippona¹⁾ beschouwd als de voorgangster van den algemeen geworden botter. Heet de kwak naar het net, waarmee zij pleegt te visschen? Tusschen haar en den botter is eigenlijk geen verschil te zien. Het schip is door dat opgebogen vlak en dien gekromden voorstev veel meer gestroomlijnd en zeewaardiger dan het type-skeut. De diepgang is grooter en de lijnen loopen scherper dan bij den blazer, met als gevolg betere ligging en zeileigenschappen. Na 1880 is de voorkeur voor den botter sterk toegenomen. Eerst bestelde Urk hem vooral in Friesland, maar al spoedig leverde het eiland zelf deze schepen af. Het „inheemsche” model, de skeut, is er dus eigenlijk niet gemaakt.

¹⁾ C. H. M. Philippona, Van Zeilkano tot Oceaanjacht, Rotterdam 1931. Als vroegere verwanten noemt men de tochtschuit of togenaar en de kubboot. (Zoo E. van Konijnenburg: t.a.p. I, 100.)

Ook de botter bestaat in plaatselijke varianten. Zoo is de Monnikendammer botter vrij wat grooter dan die van Marken. Zelfs spreekt men, maar dan niet in ernst, over een enkel „Zwolsch model”; eens heeft, naar men vertelt, een Zwollenaar getracht voor Urkersche rekening een botter te bouwen. Hij nam wel een goed voorbeeld, maar door een paar meetfouten viel helaas het vaartuig wat raar uit, zoodat het in korten tijd de risée van het heele water werd. Zijn bijnaam, „de Zwolsman”, was niets dan een scheldnaam. Echter gebiedt de eerlijkheid om in de historie vast te leggen dat wijlen de Zwolsman toch lang niet de slechtste zeiler was!

Af en toe misschien, maar niet meer op Urk, wordt er nog wel eens op de oude manier een botter gebouwd in de „boet”, de loods op de werf. Zoo gebeurde het vroeger ook op het eiland, en een enthousiast zegsman sprak er nog over enkele jaren geleden: „Als ’n botter de boet eutgot stot allef Urrek op de kânt te kieken; dat blift altoos ’n nutjen” — belangstelling, die niet verbaast wie alle omstandigheden kent: den kolossalen prijs (in den goeden tijd *f* 3500,— à *f* 4000,—)¹⁾, het avontuurlijke dat kleine experimenten juist aan dit schip bijzetten, en vooral de verbondenheid van het varende volk met zijn goeden knecht, het solide trouwe schip, dat nog kinderen en kleinzonen dragen en bijstaan zal. Uit gesprekken bleek mij vaak die diepe vertrouwdheid met het vaartuig. Licht het op de helling voor herstel, dan ziet men den eigenaar steeds in de buurt om te „schiemannen”; overal knapt hij wat op, met aanhoudende zorg. Menig visscher voelde het als onbillijk dat de oude schepen, waaraan generaties hun dagelijksch brood en hun behoud uit dreigende rampen hebben te danken gehad, naar „het klif” werden gebracht als naar een vuilnisbelt, een zandbank ten Oosten van de haven (nu ook al ondergespoten land), waar men hun vormlooze stompen even boven het water zag uitkomen.

Brutaal doorsnijdt de dijk het vroegere gebied van den visscher. De ontzilting van het water heeft den vroegeren vischstand opgeruimd. Een enkeling trachtte zijn bedrijf te behouden door naar Friesland, benoorden den afsluitdijk, te trekken. Maar ook daar bleef voorjaar 1939 de haring weg. Menschen van den wal bepalen wat men vangen mag en wat niet, wien men in dienst mag nemen en honderd andere dingen, die de vanouds vrije vischerman graag van zich zou afschudden. Met den vischafslag is het ook gedaan. Een beetje paling, een paar pond poonen en wat manden met „nest”, klein onbruikbaar goed waaronder veel „scheele posten”, miserabele kleine vischjes²⁾. De goede tijd is geweest. En mogen misschien de toekomst en de regeering voor Urk genadig zijn, het wordt toch allemaal maar verandering, aanpassing; Urk heeft er niet om gevraagd en zal niet van harte aanvaarden.

¹⁾ Zonder mast en tuig, deze samen tegen de *f* 600.—.

²⁾ Sinds het schrijven van deze bijdrage heeft vischetend Nederland den snoekbaars ontdekt. Wie nog op het IJsselmeer mag visschen heeft er voordeel van, maar de algemeene toestand verandert er niet door.

IV. Intusschen was er, vooral na 1918, een nieuw proces van modernisering in den scheepsbouw ingetreden en nu veel sterker. Het oude handwerk werd teruggedrongen tot werkzaamheden aan bestaande schepen. Nagenoeg alle Urker botters werden nu van ijzer geconstrueerd en de bouwer, die dit nuchtere materiaal in de vaste handelsmaten koopen moet, dient voor de verwerking zijn licht op te steken bij de technici aan den wal. Wat dan tot stand komt is een heel ander vaartuig, dat alleen van buiten ongeveer een botter lijkt. Het klassieke roer (afb. 77) is vervangen door het roer met verticalen roerkoning, zooals elke motorboot dat heeft. De botter voor de Noordzee is namelijk tegenwoordig steeds van een motor voorzien en deze laat zich in een ijzeren schip volgens beproefde methoden inbouwen. De houten botter daarentegen maakt bezwaar tegen het monteeren van motor, schroefkoker en schroef, en ook tegen het verstoren van zijn evenwicht (de motor moet achter het zwaartepunt worden opgesteld). De ijzeren schepen voldoen als botter stellig goed. Echter betwijfel ik of zij nog verder zullen worden ontwikkeld. De evolutie van sleepnet (korre) tot treilnet en van vrij langzaam platboomd vaartuig tot logger en trawler is al aan Urk voorbijgegaan.

Welke verklaring kan daarvoor gegeven worden?

Het antwoord is drieledig. In de eerste plaats is de visscher verre van rijk en niet geneigd veel geld te beleggen in iets, dat hij nog moet leeren kennen. In de tweede plaats is de botter altijd geschikt geweest, omdat men er ook mee op de Zuiderzee terecht kon; dit deed men in den winter, bij de „ansooptielt” (ansjovisvangst), wanneer de visschers uit de Noordzeeplaatsen met de beug schelvisch vangen.

Er is nog een derde motief, niet van technischen, maar van ideologischen aard. De IJmuider en Vlaardinger trawlers met hun sterke machines, hun nauwgeemaasde netten, hun groot personeel verblijven wekenlang op zee en komen pas aan wal, wanneer het veilen van de vangst goede opbrengst belooft. Op die manier varen zij, met hun hoge kosten, loonend. De Urker kan dat niet. 's Zondags is hij niet op zee, maar in de kerk, het liefst op zijn eiland. Vaart hij naar de Noordzee, dan komt hij toch op Zaterdag van Den Helder (75 km) of IJmuiden (90 km) naar Urk, en vaart Maandags in alle vroegte terug. Zijn visch, veel of weinig, brengt hij wekelijks aan wal. Daarom kan hij met een trawler zoo weinig beginnen. Zoo'n vaartuig, rendabel gevaren, zou zijn religieus leven verstoren; hij ziet er een exponent in van een gemechaniseerden goddeloozen tijd. Het leegvisschen van de zee door deze ziellooze stukken techniek, de steeds nauwer mazen van hun groote netten, waaruit het kleinste vischje niet meer ontsnapt („stofzuiger” heeft hij een van de laatste netten gedoopt), dat alles te zamen brengt hem tot pessimistische gedachten over den mensch, dien vernieler van Gods Schepping. Bij zijn bidden en werken hoort de botter, al zou die economisch zijn uitgeschakeld.

Zou het bouwen van snelle scheepjes — er wordt wel eens aan een

kottermodel gedacht — dit bezwaar kunnen ondervangen? Zeker niet voor een heele bevolking, en misschien niet eens voor weinigen. Denkt men zich de kaart van Nederland na de inpolderingen, en herinnert zich: Den Helder 75 km, IJmuiden 90 km, dan kan men zich kwalijk indenken, dat Urk een rol als Noordzee-visschershaven zal spelen die met de andere vergelijkbaar is.

V. De vier groepen, waartoe men de bouwwijze van de Urkersche schepen kan terugbrengen, schijnen mij toe fasen van één ontwikkeling te zijn. Ze volgen hieronder in de m. i. historische orde.

Elk vaartuig (de allerkleinste tellen niet mee) heeft een vooronder (fronger). Bij de kleinere oudste vaartuigen is het 't eenige overdekte deel. Zijn dak heet de plecht. Van de plecht achterwaarts afstappend staat men in het achterschip. Daar wordt het roer bediend, daar staat men bij het „kot”, den koker op het bun of „reum”, dan staat daar de visscher dicht bij de waterlijn (al deze vaartuigen zijn om hun laag achterschip bekend), waar de netten het beste worden gehanteerd.

Grootere scheepjes leveren moeite op als men op diezelfde plaats wil staan bij het werk. Bij grootere holte is de scheepswand immers hoger, die hindert bij het werk aan de netten. Vandaar dat men een stelling („stellige”) van losse planken aanbracht, een eenvoudig verhooginkje.

Een derde stadium werd bereikt toen men, inplaats van deze stellige, een vast dek aanbracht, bij weer grootere schepen ¹⁾. Men liet echter diverse onderdeelen zooals ze geweest waren; zoo een balk, die de plecht achter begrensd met een stevigen rand, de „waterballek”, die het aflopend water keerde en als deel van het grootspant niet kon worden veranderd. Onder dezen balk, dus ook onder langs de plecht, liep een versterking, „de spiegel”, die ook moest blijven. Men maakte het dek dan hangend aan den spiegel vast. Om daar op te stappen van de plecht af, stapt men over den waterbalk en dan een kleine 20 cm omlaag.

Zoo zijn de meeste belangrijke schepen gemaakt. Het was een voordeel, dat men tegelijk een flink vooronder en een laag werkdek kon hebben ²⁾. De koker van het bun eindigde precies aan dek en werd met een paar roosters dichtgelegd. Men had boven dus flink ruimte.

Na den oorlog van 1914—'18 werden de botters, vooral de ijzeren (die toch de tradities aan het breken waren), van een doorlopend dek, van voor tot achter, voorzien. Men bedenke, dat in dezelfde periode de motoren werden ingebouwd (ook in bestaande schepen); een motorlier maakt veel werk op het dek overbodig (en dus mocht het dek wat hoger zijn) bij het binnenhalen der netten, en tegelijk wil men bij een motor wel werkruimte hebben.

¹⁾ Van kleinsten tot grootsten botter 13—30 ton.

²⁾ Bij de grootere schepen, die voor de Noordzee geschikt moesten zijn, diende het dek hoger te liggen.

VI. Het derde stadium is als uitgangspunt van volgende beschrijving genomen. In het voorbijgaan zal op enkele punten de toestand „van vroeger” worden besproken, — te weten hoe men vroeger bouwde. Vele van die scheepjes zijn er nog en doen nog wel hun werk op de Zuiderzee. Zelfs van de nagenoeg uitgestorven soort „skeut” kan nog een afbeelding worden gegeven (76).

Van de onderdeelen, die het vaartuig in zijn hoofdvormen schetsen, noemen we: de kiel — ruggegraat van het vlak —, voortgezet in vuur- en afferstevén (voorstevén, achterstevén) en daarmee verbonden door een zwaar gebogen hout, de „knook” (knoop). Aan den afferstevén is het roer bevestigd. Onderaan de kiel, te beginnen bij de plaats van den mast en dan achterwaarts steeds breder in verticale richting, loopt de „skegge” (scheg). Bij het verloop hiervan sluit zich het onderste deel van het roer, de slee, aan. Blijkt het, dat kiel, skegge, zwaard en roer het laterale drukpunt van het schip teveel achterwaarts bepalen, dan wordt het vooruit verplaatst door een „loef”, een balkje op den vuurstevén.

Het vlak is bij den mast (op ongeveer $\frac{2}{5}$ van de lengte) het breedst. Het is zwaar en nog versterkt door dwarsverbindingen (leggers). Naast deze een aantal sterke knieën, die vlak en gangen verbinden. Omhoog steekt een aantal „outen” (houten, spanten) en „oplangers”, die de gangen (huidplanken) aan elkaar bevestigen. Twee zeer zware leggers dienen als voor- en achterschot voor de afgetimmerde ruimte („reum”, ruim, bun), waar de gevangen visch wordt bewaard in water, dat met de zee in communicatie staat. De hoogte van het „vuurstevén en afferste ooskot” (hoofdschot) is ongeveer 50 cm. Er ligt een stevige waterdichte vloer op (de „deken”), die een koker naar het dek draagt (het kot); de spanten op de deken heeten „dekenpooten”.

Het „vuurst’ooskot”, evenals het „afferste” niet minder dan 5 Amsterdamsche duimen van 25,73 mm dik, is een onderdeel van het grootspant. De staande spanten erop, de „groote polders” (bolders, hoewel ze niet boven uitsteken) zijn ook extra zwaar uitgevoerd, en de afsluiting van deze constructie bestaat uit den boven elkaar gelegden waterbalk en spiegel (zie hierboven). Weinig voorwaarts is er nog zoo’n zwaar stel balken, het „mastwaerk”. De zware plechtbalk (dwarsbalk onder de plecht), die alle krachten, op zijn hoogte uitgeoefend, moet opvangen, heet mastbank. Over de leggers ligt een zware houten plaat van 13 cm dik, het mastspoor, in welks uitholling de mast rust. Gestreken kan hij niet worden; we hebben met een zeeschip te maken, de rigiditeit van een en ander moet onbeperkt zijn, ook sinds het inbouwen van motoren. Tegenwoordig is de mast weliswaar wat lager, maar de motorbotter voert ook zeil. De kolossale fok van vroeger blijft thuis, maar het grootzeil doet belangrijk werk, zooals de reiziger naar Urk zien kan; het enkele scheepje, dat geen zeil voert, slingert angstwekkend op de korte golven! Door het hijschen van het grootzeil maakt men het vaartuig stabiel: de

vrij regelmatige druk van den wind opzij vermindert de bewegingen, die de golven aan het platboomde scheepje trachten mee te deelen. Bovendien is ook reserve-zeilvermogen, hoe zelden gebruikt, niet te versmaden.

Iets van dit kernpunt van het vaartuig is te zien aan het karkas van de oude skeut UK 43 (afb. 78, opgenomen 1931), waaraan groote polders, waterbalk en een deel van het mastwerk zichtbaar zijn. Op dezelfde afbeelding, meer naar rechts (achterwaarts) ziet men iets, dat op een kist lijkt, het is het „kot”, de koker op het reum. Men werpt er de gevangen visch in, om die later met een „striknet” weer tevoorschijn te brengen (vgl. afb. 79 onderaan).

VII. Hiermee zijn we van den hoofdvorm tot de détails gekomen. Het vrijwel midscheeps aangebrachte reum heeft gedeeltelijk plaats moeten maken voor den lateren motor. Daartoe verkortte men het aan den achterkant. Om nu weer bergruimte voor visch terug te krijgen verkortte men het vooronder, waaruit men van nu af wat zeilenbergruimte missen kon.

Daalt men bij zoo'n groteren botter van het dek, door een gat, het trapje af, dan staat men vlak voor het reum in het portaaltje, dat er is uitgespaard. Vroeger stond men daar vlak tegen de deur van het fronger aan, op het „ozes”, de watergoot tegen het voorste hoofdschot. De naam is op deze nieuwe ruimte overgegaan. „Op 't ozes” is een flinke meter lang en heeft een zwaren betonnen vloer, tegenwicht tegen den motor. Men zet er aan bakboord en stuurboord „eeiskéjen” op, ijskasten van losse planken. Het smeltwater van het ijs loopt vrijelijk door de kieren omlaag en wordt bij gelegenheid uit het eigenlijke ozes weggepompt. De watergeul aan de achterzijde van het reum heet de pieke.

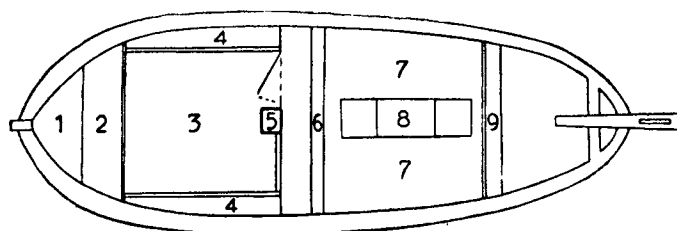
In afbeelding 79 is de moderniseering van den botter na 1918 schematisch afgebeeld. De veranderde inrichting van het fronger verdient aandacht. In den boeg is de groote kooi, gemeenschappelijke slaappleats, vervallen. Ieder heeft tegenwoordig aan boord zijn eigen kooi; ze zijn twee aan twee boven elkaar in de zijden aangebracht. Vroeger borg men daar de thans minder gebruikelijke zeilen (kluiffok, bezaan). De naam „zèlkooien” zou dus begrijpelijk genoeg zijn als men niet op Urk geneigd was hun naam als „zijkooien” af te leiden.

Het oude fronger was groot genoeg voor een naar binnen openend „durtjen”, zelfs met een „ongerdurtjen”; tegenwoordig moet men het met een „skeuve” (schuifdeurtje) doen.

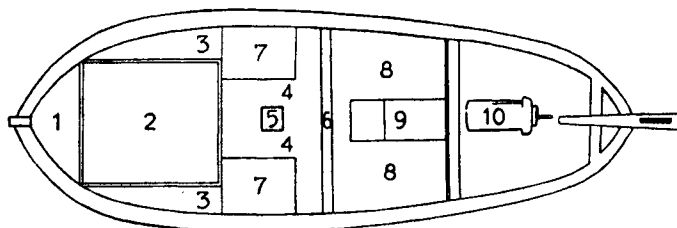
Veel opmerkelijks vindt men overigens in het fronger niet. In den boeg heeft het een afgeschoten bergplaatsje voor zeil, netten of touw, bereikbaar van de plecht af door het „boegluk”. Een klein kacheltje staat geweldig vastgesjord; dit „duveltjen” lijkt nog het meest op een heel groot petroleumstel. Dunne planken wanden met deurtjes sluiten de kooien vrijwel hermetisch af. Beneden aan de zijwanden vindt men lage banken. Het vloertje is van

losse planken, collectief „lónegen” (laning) genoemd. Een tafel ontbreekt. Eet- en kookgerei bevinden zich in het „pottegat” en voor nuttige kleinigheden als naald en draad is er onder het „vurste kessien” het „rottegat”. Alles is er even eenvoudig. De bijbelsche spreken of stichtelijke versregels op de kooibordjes, vroeger algemeen, worden niet meer aangebracht. Alle licht komt binnen door een luikje van 60/60 cm met draadglas, de „koekoek” en eenige stukken dik patentglas. Patrijspoorten ontbreken er.

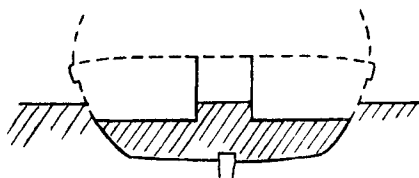
Het fronger verlatend ziet men in het donkere nauwe achterschip achter het reum niets meer van belang. Men klimt weer op en bereikt het dek onder de „störremkappe” door; een kleinere botter heeft deze echter niet, daar is het zoo maar het „gaffendurtjen” (gat-van-'t-deurtje). Loopt men over de plecht naar den voorsteven, dan ziet men daar bij enkele botters nog, in den boord gelagerd, een eenvoudige ankerspil, het „broaspit”. Liggend aangebracht, neemt het vrijwel geen ruimte in. Het anker, of misschien de dregge,

Botter zonder motor. 1 boeg, 2 gemeensch. {kooi, 3 „fronger”, 4 zeilbergplaatsen, 5 mast, 6 „ozes”, 7 „reum”, 8 „kot”, 9 „picke”.

Na aanbrengen van den motor. 1 boeg, 2 „fronger”, 3 „zealkojen”, 4 „op 't ozes”, 5 mast, 6 „ozes”, 7 „eeskejen”, 8 „reum”, 9 „kot”, 10 motor.

„reum” met „kot” in doorsnede.

Afbeelding 79.

Fig. 76

Foto's J. Benders

Fig. 77

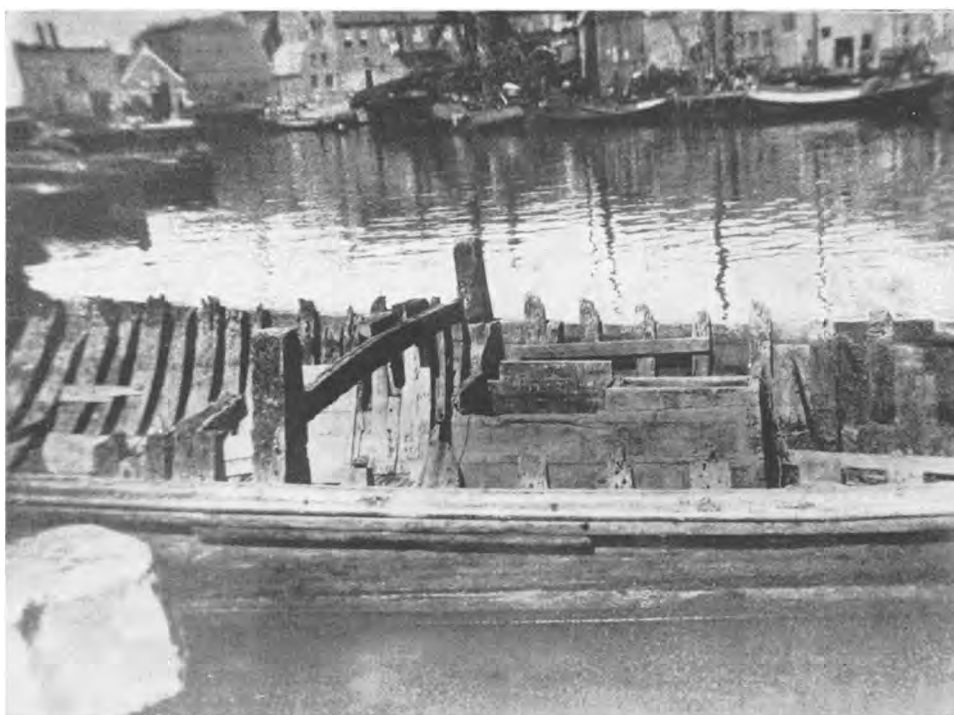

Fig. 78

Fig. 80
Foto's J. Benders

is handig opgehangen in de „kleuze” (kluis), een opening die bovenaan den steven wordt gelaten door een ernaast getimmerde plaat, de „snazze” (snars). Zoo vertoont afb. 80 een aldus opgehangen anker (twee lippen, een dregge heeft er vier).

Op het eerste gezicht lijkt het geheel van afb. 80 wat rommelig, echter is alles noodig. Zoo ziet men den stander van de „langtaeren” (koplicht) als een ijzeren staafje met een ronden beugel. Het blokje dat, naar ons toe, van buiten op het vaartuig gespijkerd zit, dient voor geleiding van het ankertouw en heet „berentaande”; aan stuurboord is er ook een. Het schijnbaar on-ordelijk bundeltje touwwerk bevat niets overbodigs; daar zijn kroonleein (iets anders dan onze kraanlijn) en kleuvekeval (hijschtouw van de kluijfok) op de ijzeren stag bij elkaar gebonden en op de talie die de stag gespannen houdt.

Afstekend tegen den mast zien we een bolder. Deze „kleine poldert” (ook hiervan een aan sb) is, in tegenstelling met zijn „grooten” collega, werkelijk als zoodanig in gebruik; men kan er de slijtsporen van trossen op waarnemen.

Tenslotte laat het schijnbaar weinig nette verloop van den voorsteven van afb. 80 ons een „loef” zien en een ijzeren band, de „stevenploat” tegen versplintering.

Op het achterdek van de motorbotters steekt de „metørkap” boven het dek uit. De nieuwe modellen hebben een stuurhuisje, waarin het stuurrad en de bedieningsorganen van den metør. De gemoderniseerde hebben nog het ouderwetsche roer (afb. 77) uit den tijd, dat men nog niet met een schroef rekening hoefde te houden. Op het dek, waar de stuurman staat, zijn latjes getimmerd op 25 cm onderlingen afstand evenwijdig; wanneer het dek na het binnenhalen van de visch glibberig is van schubben en slijm, kan hij zich schrap zetten met deze „stuunklimpies”.

Het roer bestaat uit drie planken, heeft steeds drie scharnieren (de roerstellen) en een verstelbaren helmstok, die in zijn laagsten stand op den „inneboom” (henneboom) kan worden vastgezet. Steeds zal men ook de „sleje” (slee) aantreffen, het onderste latje van het roer, in het verlengde van de skegge; daarlangs glijden wier en andere ongerechtigheden weg, die anders aan het roer zouden blijven hangen.

Tusschen den inneboom en den achtersteven vormt het dek een driehoekje; daar is het luikje te vinden van het „ussien”, een bergplaatsje voor turf e. d. Ook de nieuwe botters hebben deze ruimte bewaard.

Het grootzeil is op alle schepen aanwezig. De zeilbotters hebben ook alle de fok. Deze kan breed zijn (en dan wordt de schoot aan bb of sb aan een achterlijk geplaatsten klamp op het boegsel vastgelegd, de „fokkeskoosklaamp”) of smal, in welk laatste geval de schoot langs een overloop — voor den mast — kan glijden. De schoot van het grootzeil, met de „skotebaand” (een ijzeren strop) aan de giek bevestigd, heeft ook een overloop. De groote krachten, die hierop kunnen werken, worden opgevangen door den overloops-

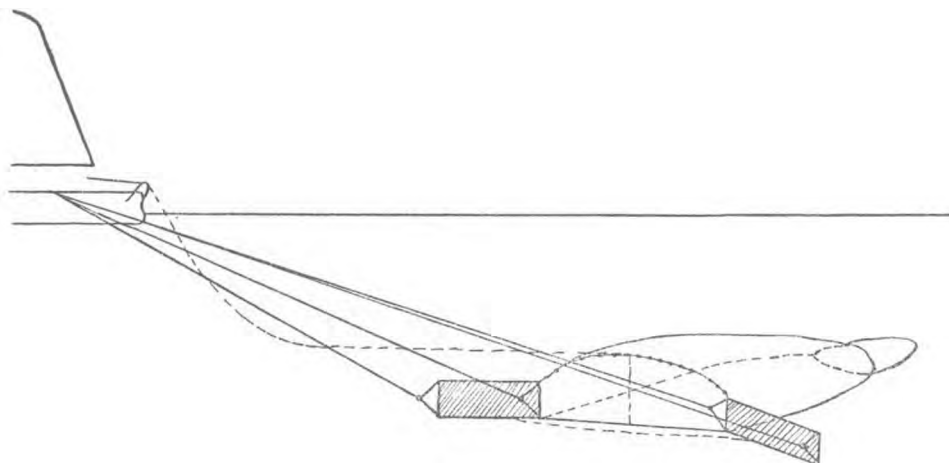
ballek onder het dek. Kleinere vaartuigen hebben inplaats van den overloop een „oge an dek”.

De kluiffok, „kleuveke”, wordt geheschen van een daartoe uitgestoken kleuf’out (kluifhout). Het gaat door den kleuvekering (aan den voorsteven bevestigd) en wordt met een talie vastgelegd aan een kram op de plecht.

VIII. Tenslotte zal hier nog iets vermeld worden van de visscherij, zooals de Urker die bedrijft met zijn kor-net ¹⁾.

Het net is een diepe zak, die over den zeebodem wordt voortgetrokken; de onderkant van de opening sleept over den bodem en de platvisch, die zich daar bevindt, wordt gevangen. Hieruit wordt ons duidelijk hoezeer de vangst afhankelijk moet zijn van de grootte van het net en de voortbewegingssnelheid. Een sterke motor is van de grootste beteekenis! Het heeft dan ook zeer veel verschil in opbrengst tot gevolg, dat de eene botter het met een 20 pk motor moet doen, terwijl de grootere er tot 70 en zelfs 80 hebben. Juist in verband met deze verschillen is er ook geen vaste maat van de korre op te geven.

Teekening 80 geeft beter dan woorden den toestand van het gesleepte net weer; terwille van de duidelijkheid is de voorzijde opzettelijk te groot geteekend. Twee houten borden van 1 bij 2 m houden het wijd; door zijn gewicht raakt het den grond over een groote breedte. Voor alles uit sleept over den bodem de „wekker”, een ketting die de visch opschrikt en doet omhoogzwemmen, zoodat de „ongerpéze” er onderdoor schuift en de visch in het net zit. De „bovenpéze”, van kurken voorzien, zorgt voor de verticale opening. Het „buktòw” hangt tijdens de vangst slap, maar wordt daarna aangetrokken en haalt daardoor onger- en bovenpéze bijeen, zoodat de monding zich sluit.

Afbeelding 81.

¹⁾ Deze wordt alleen besproken om de vermelde vaktermen; voor compleet overzicht van de visscherij het „Rapport over onderzoekingen betreffende de visscherij in de Zuiderzee” Dr. H. C. Redeke, met uitstekende illustraties (’s-Gravenhage 1907).

De meeste visch is intusschen achterin het net geraakt en vooral te vinden in den „zak”, een dubbelgeweven gedeelte achteraan, waar een net-klep, de „inkert”, wel toegang maar geen uitgang verleent. Om den zak met zijn zwaren inhoud niet te snel te doen verslijten over den zeebodem is er „sliep” onder aangebracht, lappen uit dik touw gemaasd.

Is er voldoende gevangen, dan wordt het buktouw aangetrokken en is het net met zijn inhoud („de boks”) klaar voor het „óalen”; met een handlier (later met motorkracht) wordt de zware boks opgehaald en tenslotte „bin-nenebokst”, wat veel zorg vereischt om niets te doen beschadigen van het zwaarbelaste net en ook de visch in zoo goed mogelijke conditie te bemach-tigen; de scheepshuid is zelfs daarnaar gevormd; het scherpe uitsteken van het berghout wordt door een „boksklosse” tot een glooienden overgang gemaakt, waaraan de boks niet blijft haken.

De visch verdwijnt nu in bun of ijskast, de „puf”, de visch onder de maat, die toch voor eendenvoer verkocht kan worden, in de „pufkéje” en de volgende vangst kan worden begonnen, totdat het tijd is om de visch te gaan veilen en de terugtocht wordt aanvaard.

2. Lijst van scheeps- en visscherijtermen.

(Indien niet apart opgegeven is het geslacht der zelfst. naamw. als dat in het Algemeen Beschaafd.)

aak, *Lemstør aak*, scheepstype, verwant aan den botter.

aeringfiets, zie: *fiets*.

afførstevæn, achtersteven, waaraan bij oudere modellen het roer hangt.

Zie: *stevæn*.

alløvægængø, zie: *gængø*.

āls(de), takeltje waarmee het voorlijk van het grootzeil wordt strakgetrokken.

Zie: *kat*. Vgl. Van Lennep 78 *hals* re.

ankør, anker. Zie ook *dreggø*.

arrøpeus, harpui.

arrøpeusvat, harpuiisvat. Vast deel van den inventaris.

art, bodemklep van een pomp. Ook *artjøn*.

baerøgout, berghout, voornaamste langs-versterking in de zijde van het schip.

Zie ook *steat*. Vgl. Van Lennep 21,

barghout, *barrighout*, e. a.

ballen, dikke, houten kralen die aan de rabanden geregen zijn om die langs den mast te doen glijden bij hijschen of strijken van het zeil. Plur. tant. Vgl. Van Lennep, *kralen*, *kraallijn*.

bek I, gevorkt einde van de gaffel.

bek II, scherp houten uitsteeksel om touw aan vast te maken.

bekklāmp, bekklamp, klamp op het vierkant van den mast aan stuur-boordzijde, met een naar beneden gerichten bek.

bekknecht, eerste knecht op de plecht achter de *kleinø poldør*, als klamp uitgevoerd met een naar beneden gerichten bek.

bænedændraam, versterking in de lengte-richting aan den scheepswand, onder de plecht.

berəntāndan, houten uitsteeksels, aan weerszijden van den voorsteven op de *ooren* bevestigd; ze dienen als geleidingen voor touw.

binnənboksən, binnen boord takelen van het net. Zwak ww. zie: *boks*.

binnənboord(də), plank die de boven dek uitstekende houten (zie *out*) aan den binnenkant bedekt.

binnəndraam, zie: *bənedəndraam*.

binnənoutən, verzamelnaam voor de span-ten die langs de zijde omhoogsteken. Zie: *out*.

blazər, model visschersvaartuig van latere jaren, met gebogen vlak en voorsteven als de botter, echter met minder diepgang en daardoor geschikt voor ondiep, weinig onstuimig water, zooals de Zeeuwsche wateren en de Waddenzee.

bloadjən, huidplank boven de *achtersteat*, voortzetting van de *zetgangə*. Zie aldaar en *oor*.

blok, katrol. Men onderscheidt: *davədblok*, *durrəkblok*, *fokkəvalblok*, 't *blokkien* van 't *kattəval*, *kleuvəkəvalsblok*, *əngərstə* en *bovənstə skotəblok*, *vuurvalblok*, *nokkəvalsblok*, *bovənstə* en *əngərstə zealvalblok*; van verschillende modellen en grootten. Vgl. Winsch. 28; Van Lennep 32.

boeg I, ruimte onder de plecht, bereikbaar uit het *frəngər*. Bij kleinere en oudere vaartuigen met een kooi, bij nieuwere met een kleine bergplaats voor netten en ander gerei. De boeg bevat ook de *reuf*.

boeg II, alleen mv. *Də boegən*, de gebogen gangen in het voorschip.

boegluk, luik in de plecht om de *reuf* in den boeg te kunnen bereiken. Zie ook *netlukkien*.

boegsəl, opstaande plank op de *zetgangə*, waarmee het schip in de zijde is verhoogd. Alleen aan botters die op de Noordzee varen. Vgl. Winsch. 30 *boeisel*, 177, 178 *opboeien*; Van Lennep.

boegsəllattə, lijst op het *boegsəl*. Zie ook *rəndgardə*.

boet, loods op de werf, waarin de botter wordt gebouwd, totdat hij het water in kan.

boks, takel voor het halen (*oalən*) van het net. Bij uitbreiding ook het net als het gehaald wordt.

boksklossə, afgeschuinde klos onder het berghout, waarlangs het in te halen net zonder hinder omhoogglijdt en niet onder het berghout blijft vastzitten.

boldər, zie: *poldər*. De Urker gebruikt alleen *poldər*.

botter, visschersvaartuig met opgebogen vlak en hoogen gekromden voorsteven, dat vaster ligt dan een blazer. Zie blz. 336. Vgl. Van Lennep 42.

bovənpeezə, bovenpees, touw dat den zoom vormt van den bovenkant der korre.

braam, membraan van de luchtfluit op een motorbotter.

breawən, breeuwen, kalefaten.

broaspat (braadspit), ankerspil vlak achter den voorsteven, horizontaal in de ooren gelagerd, met gaten voor handspaken en een rij kammen waarop een pal loopt. Zie *spil* en

pannən. Vgl. Winsch. 36; Van Lennep 43.

buktouw, touw waarmee men van het vaartuig af de korre dichthaalt en waarmee men het net naar zich toetrekt bij het halen. Het is aan het midden van de *ðngərpezə* bevestigd en loopt door een kous aan het midden van de *bovənpezə*.

bun (ʻt), zie: *reum*. Van Lennep.

bundekən, zie: *dekən*.

davət (*de*), ijzeren beugel waaraan een blok; deze wordt evenals een *galləgə* gebruikt als het net wordt binnengehaald.

dek, het deel van het dek achter den mast. Alleen bij nieuwere Noordzeevaartuigen. Oudere schepen hebben een *stealəgə* van losse planken, Zuiderzeevisschers hebben geen van beide, men staat dan op de *bundekən*. Na voorzetsels meestal zonder lidwoord.

dekbalkək, dwarsbalk die het dek draagt; tegelijk dwarsversteving van het vaartuig. De dekbalk is aan de uiteinden in de houten bevestigd. Van Lennep 53.

dekən, *bundekən*, bovenafsluiting van het *reum*, waarboven het *kot* uitsteekt. Vloer, niet bodem van het vaartuig tusschen *ozəs* en *piekə*. *Op də dekən* is een plaatsbepaling en gelijk aan *ðngər dek*, dus: *bakboordsdekən* en *stuurboordsdekən*.

dekənpotən, knieën op de *dekən*, waarvan een kant omhoog aan den scheepswand is bevestigd. Alleen mv.

deum, duim, lengtemaat. Men rekent bij den scheepsbouw met Amsterdamsche duimen van 25,73 mm. Vgl. Winsch. *duimstokjes*.

dicht, bw., stand van het grootzeil; het hangt *dicht* wanneer het eerst voluit was opgeheschen en daarna het achtereinde van de gaffel is neergelaten en de voorste-onderste kant omhoog is gehaald (met het *kattəval*).

dolgat, gat in de *voering* of in den *inneboom*, waarin een dol kan worden gestoken.

dòrrək, verouderende vorm van *durrək*. Zie daar.

draam (*de*), balk op de plecht, in langsrichting aan weerskanten, aan den binnenkant van *zetgang* en *oor*, waarvan hij een versterking is, en afgedekt door de *voering*. Zie: *bənedəndraam*.

dreggə, dreg, ankertje met vier haken of lippen. Een *ankər* heeft twee haken en een ankerstok. Vgl. Van Lennep 59.

dreuwə (*de*), knop aan het einde van een bootshaak.

durrək (*de*), kraanlijn, klein val naar den top van de giek. Zie: *kroonleen*. Vgl. Van Lennep 55.

duvəltjən, klein laag kacheltje, vooral wegens zijn geringe hoogte gebruikt in het *fròngər*. Zie de woordenlijst.

eeskea (*de*), kastje op het *ozəs* aan bakboord en stuurboord bij motorbotters, waarin men de visch met stukken ijs bewaart en waaruit het smeltwater vrij wegloopt. Mv. *eeskejən*.

ellamstok, helmstok. Vgl. Van Lennep 82.

eutoalder, uithaler, touw om het *kleufout* terug te trekken.

fiets, haringfiets, houten logger met zwaren motor uit IJmuiden, Vlaardingen, die naar haring vischt op de Noordzee.

fokkə, fok.

fokkaskoot, fokkeschoot. Voor de bevestiging zie: *fokkasko-klāmp* en *oværloop* II. Vgl. Winsch. 236 i. v. *schoot*.

fokkasko-klāmp, fokkeschootklamp; klamp aan bakboord en stuurboord, achter den mast. De schoot van een breede fok wordt hieraan bevestigd. Ook wel *fokkaskoosklāmp*.

frøngər, vooronder. Zie blz. 341. Vgl. Van Lennep 250.

gaffəl, gaffel, bovenste hout van het grootzeil. Zie ook *bek* I en *kamleen*. Vgl. Van Lennep 68.

gaffənduurtjən, 't gat van het deurtje, gat in het dek bij kleinere vaartuigen boven de trap naar het *frøngər*. Zie: *størrəm-kappə*.

galləgə, ijzeren beugel waaraan men een blok hangt voor het binnenhalen van het net. Zie: *davət*.

gangə, langsplank in de scheepshuid, gang. Afzonderlijke namen hebben: *kimməgangə*, *geerdən*, *alləvə gangə*, *sleutgangə*, *zetgangə*. *IJ stot in də gangən*, — de botter is tot aan het berghout gebouwd. Vgl. Van Lennep 70 *gang* 1e.

geerdə (de), deel van de eerste gang op het vlak; het middendeel, waarin de *koarəgən*, heet *kimməgangə*, het voorste

deel: *vuurstə geerdə*, het achterste deel *affərstə geerdə*.

giekə, giek, onderste spriet van het zeil. Vgl. echter Van Lennep 74.

inkərt (de), klep in het kornet, bij den ingang van den *zak*, netje dat tijdens het visschen door den waterdruk opgehouden wordt en dichtvalt als men niet vaart. De visch blijft daardoor in den *zak*.

innəboom, hennebloom, dwarsbalkje boven het dek, waarop de helmstok in den laagsten stand steunt; voorzien van gaten waarin men dolletjes kan zetten om den helmstok het draaien te beletten. Vgl. Van Lennep 82 i. v. *hennegat*.

intimmərən, het maken van kooien, *frøngər* en ander timmerwerk. Dit is niet de taak van den scheepsbouwer maar van den timmerman. Alleen als volt. deelw. *inətimmərd*.

kakvat, deel van den inventaris.

kamleen, kamlijn, marlijn, lijn waarmee het grootzeil aan de gaffel wordt geregen. Vgl. Winsch. 100 i. v. *kam*, *kammen*; Van Lennep 96 i. v. *kammen*.

kāntplānk, de eikenhouten planken van dek, plecht of deken, die tegen den zijwand van het schip liggen. De andere dek- en plechtbalken zijn van vurenhout. Vgl. Winsch. 100 i. v. *kant*.

kapien ('t), ijzeren standaardje waaraan een verticaal gelagerde rol; touw of draad dat met de lier wordt ingehaald, loopt er overheen. Het *kapien* staat vlak achter de motorkap en steekt er boven uit.

kat, collectief voor rabanden en kat-blokje en *ballen*: de bevestiging van het zeil aan den mast. Het zeil in de *kat* hijschen, — onderkant van het zeil alleen langs den mast ophijschen. Men vaart dan *zeal in kat*, men heeft *d'āls opstoon*. Vgl. 340.

kiel, kiel, ruggegraat van het vlak, balk van ongeveer 15/15 cm in doorsnee, deze steekt aan de onderzijde buiten het vlak uit. Vgl. Van Lennep 101.

kimkiel, bij sommige schepen aangebrachte dwars uitstaande plank in den zijkant van het schip, om het slingeren tegen te gaan.

kimmagangə, eerste gang op het vlak. Zie: *geerdə*. In de *kimmagangə* zijn gaatjes voor waterverversching in het *reum*. Zie: *koar. IJ stot in de kimmagangən*, — de botter is zoovergebouwd dat de eerste gangen zijn aangebracht.

klāmp I, klamp. Sprekend over de *klāmp* meent men den *zwaardklāmp* of *fokkəsko-klāmp*. Zie die woorden. Verschillende *klāmpen* hebben eigen namen. Verkleinw. *klimpjen*. Vgl. Van Lennep 104.

klāmp II, opstaand stuk hout waarmee het *boegsəl* aan de *binnənboord* is bevestigd boven het dek. Boven de plecht heet hetzelfde hout *knechien*.

kleufout, kluifhout, dat bij gebruik van de kluiffok wordt uitgestoken.

klimpjen, zie: *klāmp*.

kleuwəkə, kluiffok.

kléuwəkarīng, kluiverring, ijzeren ring aan den steven waardoor men het *kleufout* uitsteekt.

kleuwəkəval, kluiverval, hijschtouw voor de kluiffok.

kleuzə, kluis, gleuf tusschen den top van den voorsteven en de *snazzə*; het anker- of dreggetouw loopt er door over een *klossə in de steven*. Vgl. Van Lennep 107.

klossə, *Də klossə ɔngər də elləmstok*, — blokje waarmee de helmstok over den inneboom glijdt. Zie afb. 77. *Də klossə in də steven*: blokje tusschen den steven en de *snazzə*, waarover het anker- of dreggetouw glijdt. Vgl. Van Lennep 106.

knecht I, bevestiging van boeiselwerk op de plecht. Zie: *klāmp* II. Het is soms uitgevoerd als *bekknecht*. Zie daar.

knecht II, de knecht van den mast, nagelbank, kort dwarsbalkje achter op het vierkant van den mast, met enkele pennen er door heen voor het bevestigen van de vallen. Vgl. Winsch. 112; Van Lennep 107 i. v. *knecht* 2e.

kniezə, knie, stuk hout tot versterking van meestal haaksche verbindingen in de scheepsconstructie, zoo bij verbinding tusschen het vlak en de zijwanden. De *knook* is als een *kniezə* te beschouwen. Oudere modellen hebben aan de uiteinden van den *watərbalk* horizontale *kniezəs* achteruit. Op afb. 78 zijn de *kniezəs* te zien waarmee de mastbank op de binnenhouten is bevestigd geweest. De *innəboom* zit met een *kniezə* op de boord bevestigd. Vgl. Winsch. 112; Van Lennep 107 i. v. *knie*.

knook, knoop, zeer zwaar stuk hout, gebogen verbinding tusschen kiel en steven. Men spreekt van *voor-* en

- achterknook*. Zie: *kniezə*. Vgl. Van Lennep i. v. *slemphout*.
- koarəzə*, meestal mv. *koarəgən*, platen of planken in de scheepshuid aangebracht en met gaatjes voorzien voor waterverversching in het *reum*. Zie woordenlijst.
- koekoek*, opklapbaar luikje met draadglas waardoor het *frəngər* het meeste daglicht ontvangt. Zie: *patentglas*. Vgl. Van Lennep 108.
- kop* I, de kop van het roer, — het bovenste deel, waaraan de helmstok in zijn verschillende standen is bevestigd. Vgl. Van Lennep 113.
- kop* II, de kop van het zwaard, — het bovenste deel, waarmee het aan den zwaardhaak wordt gehangen.
- kop* III, de kop van het schip, — het voorschip. Vgl. Van Lennep 113.
- korre*, kor, kornet.
- kot*, vierkante koker, verbinding van het dek en het *reum*. Zie daar. Bij modellen zonder dek steekt het *kot* in het achterschip omhoog. Men werpt de visch erdoor in het *reum* en haalt ze er later weer door naar boven. Bij de grootste afmeting van het *kot* bestaat het, overeenkomstig de verdeeling van het *reum*, uit drie kokers achter elkaar. De afsluiting aan dek bestaat uit een of meer roosters.
- krāns*, ijzeren band om den mast, waaraan de stag is bevestigd. Vgl. Van Lennep 116.
- kroonleen*, „kraanlijn”, maar in andere beteekenis, klein val nog voor de stag, voor het hijschen van een vlag. Weinig meer in gebruik. Zie: *durrək*.
- kropout*, krophout, verbinding tusschen *bənedəndraam* en voorsteven. Vgl. Van Lennep, *boegband*, *kropwangen*.
- krul*, bandbeslag langs het roer aan boven- en achterzijde, tegen versplintering.
- kul*, pen waarmee het roer scharniert in een oog aan den achtersteven.
- kwak*, Volendammer bottermodel. Het gebruikt een kwaknet. Zie blz. 336.
- langtaerən*, lantaarn, voorop den steven, in de *standərt*.
- leggər(s)*, liggende dwarsspanten over het vlak. Meestal mv. Zie: *outən*. Vgl. Van Lennep, 125.
- lip*, haak van anker of dreg.
- loanəgən*, laning, het losse planken vloertje van het *frəngər*. Alleen mv. *Wə eawən ɔngər də loanəgən skoonəmaakt*.
- lochat*, spuigat, oorspr. op de plecht voor den waterbalk, later ook op het dek. Vgl. Van Lennep, i. v. *lokgat*.
- loef* (*də*), balkje, onder water voor op den steven bevestigd om een schip iets loefgieriger te maken. Vgl. Winsch. 26 i. v. *bit*; Van Lennep 128 i. v. *loefhouder*.
- mastbank*, zeer zware plechtbalk, vlak voor den mast; verhindert het zij- of voorwaarts doorzetten hiervan.
- mastspoor*. Zie: *spoor*.
- mastwaerək*, het geheel van alle bevestigingen van den mast in het schip. Het dient ook om de krachten van de zeilen regelmatig over den scheepsromp te verdeelen.
- matór*, Sinds 1918 wordt vooral voor de Noordzeevisscherij een motor ingebouwd. In tegenstelling met de

Volendammers, die vooral benzine-
motoren gebruiken, heeft de Urker
een ruwe-olietmotor (1 cyl. 20 pk
tot 2 cyl. 80 pk).

motorkap, motorkap. Deze steekt bij
kleinere vaartuigen boven dek uit.

netlukkien, syn. van *boegluk*. Zie daar.

noaldə, eikenhouten, soms koperen spoel-
tje waarmee men netten breit.

oalən, het aan boord halen van het net
na het visschen. Vgl. Van Lennep
78 i. v. *halen*.

oepatrekkər, werktuig op de werf, bout-
lichter, koevoet met vasten vang-
beugel.

ogə, 't *ogə an dek*, — ijzeren oog waaraan
het onderste blok van den zeilschoot
is bevestigd. Zie: *skoot*, *overloop*.

omməlt ('t), het *omməlt* van den mast, —
een verdikking boven in den mast,
waarop de *krāns* rust.

əngərpezzə (*de*), ketting of touw, onderkant
van de opening der korre. Vgl.
Winsch. 186 i. v. *pees*.

oor, voorste deel van de *zetgangə*, boven
de *steat*. Zie: *bloadjən*. Vgl. Van Len-
nep. i. v. *Apostels*-, *Judasooeren*.

ooskot. Men kent *vuurst* en *affərst ooskot*.
Vuurst ooskot, — voorste verticale
afsluiting van het *reum* of *bun*;
tegelijk dwarsversterking en met de
erop bevestigde groote *poldərs*, den
waterbalk en den spiegel grootspant
van het schip. *Affərst ooskot*, —
achterste verticale afsluiting van het
reum of de *bun*; schot van 13 cm
dik, vlak voor de *piekə*. Zie blz. 340.

əplangər, meestal mv., 1e algemeen: *outən*,
staande spanten, geplaatst op de leg-

gers, binnenhouten. 2e. in tegenstel-
ling met houten meer bijzonder:
spanten die berghout en zetgang ver-
binden. Met *outən* duidt men dan de
spanten van het vlak tot het berg-
hout aan. Zie: *leggər*. Vgl. Winsch.
178 i. v. *oplang*; Van Lennep 156
i. v. *oplanger*.

out, meestal mv., verticale verbinding
der gangen, *binnənouten*. Zie daar en
verder *əplangər* en *leggər*. Vgl. Winsch.
94 i. v. *inhout*; Van Lennep 88 id.

ovərloop, 1e. ijzeren stang, horizontaal
dwars op het dek, waarover het
onderste blok van den zeilschoot kan
glijden. Respectabeler dan een *ogə an
dek*. Zie: *skoot*. 2e. overloop voor den
fokkeschoot, op de plecht vlak voor
den mast. Alleen bij gebruik van een
smalle fok, meestal op oudere mo-
dellen; bij een breede fok gebruikt
men de *fokkəsko-klāmpən*. Zie daar.

ovərloopsballək, flinke balk, in dwars-
richting onder het dek; de overloop
van de giek is er, indien aanwezig,
in bevestigd.

ozəs ('t), 1e. diepste plaats in het voor-
schip, juist voor het *bun*; dwarse goot
waarin zich het lekwater van het
voorschip verzamelt. Zie: *piekə*. 2e. bij
uitbreiding: de geheele ruimte tus-
schen het *frəngər* en het *bun* bij motor-
schepen. Zie blz. 341.

oatjən, zie: *zak* I.

pannən, *də pannən van 't broaspət*, — houten
lagers, waarin het *broaspət* draait. Mv.
Bij latere modellen vervangen door
ijzeren lagers, waarin het *broaspət*
met een ijzeren as werd bevestigd.

patentglas, prismavormig gegoten dik glas, in de plecht aangebracht om daglicht in het *frøngør* te brengen.

piekə, diepste plaats in het achterschip, juist achter het *bun*; dwarse goot waaruit lekwater kan worden opgepompt. Zie: *ozəs*.

pikkən, de gebreeuwde naden tusschen de gangen van het vaartuig, of tusschen de deelen van dek en plecht, met pek dichten.

pikskrapən, na het pikken het overtollige pek van de gangen afschrappen.

pinna, dwarse pen in den kop van het roer, waartegen de helmstok in opgericht en vrijdraaienden stand steunt. Vgl. Van Lennep 164.

plecht, voorste dekgedeelte bij oudere scheepsmodellen, is duidelijk gescheiden (door den waterbalk) van het daarachter gelegen, ongeveer 20 cm lager gelegen dek. Nieuwe botters hebben plecht en dek als een geheel.

plechtballək, dwarsbalk onder de plecht, te vergelijken met den *dekbalk*.

pluut, scheepsmodel uit Kampen, Elburg en Harderwijk, gelijkend op de Urker *skeut* maar met iets steiler voorsteven.

polder, *polder*, *polder*, bolder. Men onderscheidt de *kleanə* en de *grotə polder*. *Kleanə polder*, — spant met een uitsteeksel boven de plecht (twee, aan weerszijden van den voorsteven een). *Grotə polder*, — deel van het grootspan van het schip, staat als een groote knie op het *vuurst ooskot*.

pompəak, ijzeren haak van ongeveer 2 m, op elk vaartuig aanwezig; men kan

er het hart van de pomp mee te voorschijn halen als er een defect is.

pottəgat, klein open kastje in het *frøngør*; het bevat potten en pannen.

proefstomən, een proefvaart maken met een nieuwgebouwden botter; men ging meestal, met vrouw en kind aan boord, het eiland om of tot bij Schokland.

puf (*də*), ondermaatsche visch, wordt in de *pufkejan* meegenomen naar het eiland en vandaar af en toe door de pufboot naar den wal gehaald.

pufkeə, bak op het dek, makkelijk uit losse schotten op te bouwen, voor het bewaren van puf.

pussə, *puts*, kleine emmer voor het scheppen van water. Zie *teerpussə*. Vgl. Van Lennep 171.

rāndgardə, halfronde lijst boven op het *boegsəl*. Vgl. Van Lennep 173 i. v. *randgaar*.

reuf, *ruif*, klein latwerk onder het *boegluk* (zie daar); het schiet een kleine ruimte voor in het schip af, waarin het ankertouw wordt bewaard.

reum, *ruim*, officieel: *bun*, deel van het schip dat door gaten in communicatie met het zeewater staat en dient voor het levend bewaren van de visch. De wanden waardoor het in het schip wordt begrensd zijn: *bundekən*, *vuurst ooskot*, *affərst ooskot*, *kot*. Zie die woorden.

roer, het klassieke model bestaat uit drie planken (zie afb. 77). De onderdeelen zijn: *elləmstok*, *kop*, *krul*, *pennə van het roer*, *roerklāmpən* (soms vervangen door hoekijzers), *bovənstə*, *middelstə*, *òngərstə roerstel*, elk met een

kul en twee *veran*, *slee*. Vgl. Winsch. 210; Van Lennep 178.

roerklāmp, klampen aan weerszijden van het roer, waar de helmstok op rust. Later wel door hoekijzers vervangen.

roerstel, scharnier van het roer. Zie daar. Het bestaat uit een *kul* en de *veran*. Zie die woorden. Er is een *bovenstā*, *middelstā* en *ongerstā* *roerstel*. Vgl. Van Lennep 179.

rooster, houten rooster aan dek; het dekt de bovenzijde van het *kot* af. Vgl. Winsch. 214; Van Lennep 180.

rottogat, rattegat, een heel klein open kastje in het *frøngør* voor het bewaren van enkele kleine voorwerpen.

ruif. Zie: *reuf*.

skearout, scheerhout, houten latje waarmee de *vlugāl* draaibaar aan den mast is bevestigd.

skeggā, scheg, verbreeding van de kiel, wigvormige balk, die onder het mastwerk begint en bij de kiel ong. 40 cm (verticale) breedte kan hebben. Een enkele maal zijn achtersteven en scheg één geheel.

skel, gewrongen, gedraaid. Zie: *skeltā*.

skeltā, spiraalvormige draai, die de geerden en andere planken in haar verloop vertoonen.

skeut, oud Urker model visschersvaartuig. Zie afb. 76. Bij Van Lennep 194 anders.

skeuvā, schuifdeurtje waarmee men in nieuwere botters het *frøngør* afsluit.

skiel ('t), cilindrisch houtje om de maaswijdte van te breien netten aan

te geven. Er bestaan *skielan* in verschillende maten. Meestal aan een uiteinde van een kraal voorzien voor het vasthouden.

skiemannan, opknappen van het vaartuig door den visscher zelf, teren, smeren, verven e. d. Timmerwerk valt er buiten. Zie: *smeran*.

skoot, schoot van het grootzeil. Deze loopt door twee dubbele blokken, waarvan het eene met de *skotabānd* aan de giek, het andere meestal met een *ogā an dek* bevestigd is. Bij oudere modellen vindt men een ijzeren *ovørloop*. Zie daar en *ovørloopsballak*. Zie ook *fokkaskoot*. Vgl. Van Lennep 191.

skot, schot. Schotten komen op verschillende plaatsen in den botter voor, en heeten naar dat wat afgeschoten wordt. Zie: *vuurst ooskot* en *afførst ooskot*. Het *skot* op de *dekān* is een dwarsscheeps schot achter op de *dekān*, bij middelgroote motorbotters; het dient om het *frøngør* te beschermen tegen dampen en geluiden van den motor. Vgl. Winsch. *beschieten*, *shot*, *shotspijker*. Van Lennep 192.

skotabānd (*de*), schootband, ijzeren manchetje om de *giekā*; het heeft aan den onderkant een oog waarin het bovenste blok van den schoot is bevestigd.

slejā, eiken lat in langsrichting onder tegen het roer gespijkerd om langs de *skeggā* glijdend wier en andere ongerechtigheden te laten afglijden.

slempout, kniestuk dat voor- of achtersteven met de *steat* verbindt. Vgl.

- Winsch. 260 i. v. *slemp*; Van Lennep 200 i. v. *slemp hout* in andere beteekenis.
- sliep* ('t), versterking aan den onderkant van den zak I. Het is gebreid uit dik touw.
- sleutgang*, laatst aangebrachte gang onder het berghout.
- smeren*, de huid van het vaartuig boven water met harpuit bestrijken.
- snazz* (de), snars, houten plaat, door middel van een tusschenstuk naast den voorsteven aangebracht zoo dat de bovenkant 15 cm van den steven verwijderd blijft; in de *kleuz*, de aldus ontstane opening, legt men de dreg.
- spiegel*, achterste plechtbalk, onder den waterbalk, deze is tegelijk voorschot van dek of *stealag*. Zie blz. 339.
- spil* ('t). Synoniem met *broaspat*. Vgl. Van Lennep 207.
- spilla* (de), spilletje op den masttop, waaromheen het *skeerout* van de *vlug* kan draaien. Vgl. Winsch. 337 i. v. *vleugel* en *vleugelspil*.
- spoel*, spoeltje voor het boeten van netten, 10 tot 25 cm lang, altijd van metaal.
- spoor* ('t), mastspoor, zwaar houten steunstuk van den mast. Vgl. Winsch. 153 i. v. *mast*, 281; Van Lennep 208.
- stag* (da), ijzeren voorstag, waarlangs de fok wordt opgeheschen. Bakstagen heeft het vaartuig niet. Winsch. *staag*, *stag*; Van Lennep 212.
- stagoga*, oog voor bevestiging van de stag op den voorsteven. Zie: *stagtoalie*.
- stagtoalie*, talie of takel waarmee het *stagoga* aan een oog op den voorsteven wordt verbonden. Vgl. Van Lennep 224 i. v. *talie*.
- standar* (t) (de), ijzeren standaard, op den voorsteven plaatsbaar om de *langtaeren* op te hangen.
- stealag*, stelling, losse planken die bij kleinere botters de plaats van het dek innemen. Spiegel en waterbalk zijn dan één geheel. Vgl. Winsch. i. v. *stel*.
- steat*, stuisstuk, verlengstuk van het berghout, rondend naar voor- of achtersteven. Het berghout is het rechte deel.
- stenga*: steng, stokje met kurken om het ansjovisnet rechtop te doen staan.
- stevan*. Zie: *vuurstevan* en *afferstevan*. Vgl. Winsch. 283; Van Lennep 214.
- stevanploat*, 8 cm breede plaat op den voorsteven, tot onderaan, als bescherming tegen stooten en versplintering.
- stopvörrövan*, spijker- en boutgaten met stopverf afdichten, bewerking bij den scheepsbouw.
- störremkappa*, stormkap van hout over de trap naar het *ozas*, aan dek. Meestal met een schuifje afsluitbaar. Zie: *gaffendürtjen* voor andere constructie.
- striknet*, schepnet om de visch uit het ruim te halen.
- stuunklimpies*, eiken latjes, in langsrichting op ong. 25 cm afstand naast elkaar op dek gespijkerd, om den stuurman steun voor zijn voeten te geven als het dek glad is na het binnenhalen van het net. Ook *stuurklimpies*.
- teerpussa*, emmertje voor het bewaren van teer. Zie: *pussa*.
- teren*. Zie: *smeren*.
- toplicht*, lantaarn met wit licht, voorgescreven voor den top van den mast.

ussien, huisje, turfhokje in den spitsen achterboeg van de oudere botters, door een luikje afgedekt.

val. Men kent een (dubbel) *vuurval* en een *achterval* aan den gaffel, een *fokkaval* en soms een *kleuvakaval*. Het *kattaval* heeft een afwijkende functie.

veran, de *veran* van het roerstel, — de ijzeren band links en rechts van het roer; daartusschen is de *kul* vooraan bevestigd waarmee het roer draaibaar hangt aan een oog op den achtersteven. Vgl. Van Lennep 238 i. v. *veerbouten*.

vierkant, het *vierkant* van den mast, — onderste vierkant geprofileerde deel van den mast, dat bijna tot 1 m boven de plecht reikt.

vlak, bodem van het schip. Zie blz. 340. Van Lennep 247.

vlugel, vleugel, waker, windvaan waarvan het stijve *skeerout* op den top van den mast om de *spillē* draait. Vgl. Winsch. 337; Van Lennep 247 i. v. *vleugel*.

voering, horizontaal aangebrachte plank voor het van boven afdichten der boordconstructie; deze loopt rondom het geheele schip.

vuursteven, voorsteven. Zie blz. 340.

waterballēk, bij die botters waar nog geen doorlopend dek is; dwarsbalk achter op de plecht om het daarover achterwaarts vloeiende water te keeren.

wekkar, ketting die voor het kornet over den zeebodem wordt gesleept om de visch op te jagen uit de modder.

zak I, = *oatjēn*, achterste deel van een gesleept net; het is dubbelgebreid.

Door de beweging van het water komt de gevangen visch erin terecht.

zak II, alleen in de uitdrukking: *in dē zak maken*. Bouwmethode. Zie blz. 336.

zealkooien, alleen mv., kooien in de zijden van het vaartuig, aangebracht op de vroegere bewaarplaats van in onbruik geraakte zeilen. Vgl. Van Lennep 278. Daar anders.

zetgangē, huidplanken boven het berg-hout. Zie: *oor* en *bloadjēn*.

Vgl. Winsch. 253 i. v. *zetten*; Van Lennep 279.

zwaard. Het zwaard heeft een lengte tot 4.50 m en een breedte tot 85 cm. Bij verbouwde botters met motor is het niet meer aanwezig. Nieuwe schepen hebben een verticaal breede kiel en kunnen zonder zwaarden. Zie de drie volgende artikelen.

zwaarddaak, ijzeren haak aan den boord waaraan men het zwaard hangt.

zwaardklamp, vrij zware balk aan den buitenkant van het berghout, ong. 2½ m lang, van voren niet breeder dan 7 cm, achter ong. 25 cm; het zwaard glijdt erlangs. Een extra glijblokje leidt het zwaard over den klamp heen.

zwaardogē, ijzeren oogbout, door den kop van het zwaard; het hangt ermee aan de *zwaarddaak*.

Zwolsman, spotnaam voor een bepaalden botter van zonderling model, door een Zwollenaar voor een Urker vischer gebouwd.

zwoonals, ijzeren haak waarmee de *giekē* rust in een ijzeren oog van den mast, dat wel 't *ogē van dē zwoonals* wordt genoemd.

8. Woordenlijst.

J. C. DAAN

A

a, 1. de letter *a*. 2. de letter *h*. Met *Endriks a* of *Alberts a*, — met of zonder ha.

aakstər, ekster. *Jə binnən 'n vòndəling, jə binnən van 'n aakstər òp 'n poal əskētən*. Vgl. Gunnink 95; Fri. wdb. I 13; Boekenooogen 1; Karsten I 107; Ter Laan 161; i. v. diek; Bergsma 9.

abbəkras, 'n beetje. *Mins, die ij jə vòr 'n abbəkras*. Vgl. Karsten I 191; Stoett 1274.

abbəzolan. Zie: *zool*.

abeus, mis, in de war. *IJ skint abeus tə wezən*. Zie: *warrə*. Vgl. Fri. wdb. I 3.

achtstikkəndood, hardstikkendood. Jonger: *ardstikkədood*. Zie daar.

achttienvoezaak, stok van achttien voet. In de zegswijze: *Die is meggien acht-tienvoezaak tə bəstekən*, — die is niet te peilen, niet te begrijpen. Zie: *bəsteken*.

aer I, eer. *Jə moētən də bōrrəgəmeestər d'aer gēvən, die 'm tōekòmt*. Vgl. Koffeman 32.

aer II, eer, voordat. *Jə moētən 'n teed stoon fōmmələn, aer dat jə jə sintən dereut eawən*, n.l. uit 'n bōltjen. In nou ierstə keend zegənən, aer goon j' ier niet levəndəg vandoon.

aer III, Heer. Verouderd. O *Aerə*, o *Aerəkies*, lichte vloek.

aerd, haard, vuurhaard. *Z'n ploas in 't oekie van d' aerd*.

aerdə. *Zwōrrəvən ovər də aerdə*, — bij den weg rondloopen; fig.: verlaten, eenzaam zijn. Vgl. Van Schothorst 117, i. v. denderen.

aerəg, erg, zeer. *IJ is aerəg vòr zūūt*, hij houdt veel van zoet. Vgl. Gallée 2; Gunnink 100; Karsten I 116; Boekenooogen 199.

aerəgəs, ergens. *Aerəgəs tugənan zien*. Vgl. Karsten I 116.

aerəgəwoasies, voorbereidselen, toebe-reidselen. Verouderd. *Aerəgəwoasies maken*, voorbereidselen maken, be-ginnen. Als iemand heeft staan pra-ten en weer aan het werk zal gaan zegt hij: 'k *Zal 'r 's aerəgəwoasies ma-kən*. Vgl. Fri. wdb. I 58; Ter Laan 22.

aerək, hark. Vgl. Koffeman 35.

aerələk I, heerlijk. Vgl. Koffeman 35.

aerələk II, eerlijk. 'n *Aerələkə* man.

aerəmə, arm mensch. Vgl. Koffeman 26.

aerəmərəul, Haarlemmerolie. *IJ is net as aerəmərəul, ij is gōəd vòr alləs*. Zie: *Aerləm*.

aerəməzekkien, armenzakje, kerkezakje. Vgl. Koffeman 26.

aerəmoēdə, armoede. *Laat aerəmoēdə də pest kregən*, — zegt iemand die iets koopt, terwijl het er eigenlijk niet afkan. *Wat ejjə 'n aerəmoēd' òp jə leef*. Vgl. Koffeman 26, 27.

aerapal, aardappel. *Mins, zə etən elləkə dag òpgəwaerəmdə aerəpəls*, — ze nemen den schijn aan van het goed te hebben, maar in werkelijkheid hebben ze het niet breed. *Sneut je neus eut, dan kreejə 'n aerəpəl*. Spottend gezegd tegen een groot kind met een vuilen neus. ± 1880 werd met een aardappel een belooning in uitzicht gesteld. Vgl. Koffeman 25.

aerəst, herfst. *Saeries*, — in den herfst. Zie daar. Vgl. Gunnink 100; Van Schothorst 140; Fri. wdb. I 526; Karsten I 197; Gallée 16.

aerəstbadienəgə, herfstbediening, avondmaal op den eersten Zondag in October. Dan begon de schelvischvisscherij.

aerəstdag, herfst, herfsttijd. *Bij aerəstdag*, in den herfst. Zie: *saeries*.

aerəwoars. 't *Is al joarən aerəwoars*, — 't is al jaren geleden.

aergistər, de dag vóór gisteren, eergisteren. Zie ook: *aergustər*.

aergustər, eergisteren. Verouderd. Zie: *aergistər*. Vgl. Karsten I 190; Boekenooogen 247; Koffeman 33.

aering, haring. *Skierə aering*. Zie: *skier*. *Aerəgəs aering of keat van eawən*. Vgl. Koffeman 35; Van Schothorst 142; Stoett 839.

aeringfiets, trawler. Zie v.v.

Aerləm, Haarlem. 'n *Aerləmər*, — een Haarlemmer. Zie: *Aerəməreul*.

aersən, heerschen. Vgl. Koffeman 35.

affər, achter. *Maer die zit ər affər*, — die zit er achterheen, zorgt dat alles goed gaat. Vgl. Ned. wdb. I 635.

affərbaks, achterbaks. 1. *Wat affərbaks ouwən*, — iets van een voorraad achterhouden, niet alles tegelijk opmaken. *Wat affərbaks leggən*, — sparen. 2. Oneerlijk, stiekem. *Ik sting 'm niks, ij was mij 'n bietjən tə affərbaks*. Vgl. Fri. wdb. I 320; Ter Laan 25.

affəreandə, achtereinde. *Jə binnən zo dəm as 't affəreandə van 'n kōē*.

affərən, achteren. *Ik moet effən noar affərən*. Zie: *uissien*. Vgl. Koffeman 25.

affərenteus, achterhuis, zitkamer-keuken, de achterkamer. Zie: *vuurenteus*. Voor den woningbouw zie blz. 190. Vgl. Karsten I 109; Boekenooogen 10.

affərkoesəg, achterbaks, stiekem. Verouderd. Iemand die *affərkoesəg* is vertelt weinig of niets, is niet te vertrouwen. Zie ook: *əftərkoesəg*. Vgl. Karsten I 109; Fri. wdb. I 322; Van Schothorst 95; Ned. wdb. I 168.

affərländ, achterland. Dat gedeelte van 't Urker weiland, dat 't verst van het dorp afligt, — aan den anderen kant van het weiland. 't *Affərländ* is verbonden met 't *vuurländ* door den „lange dam”. Zie: *dam*. Zie: Van Blom, blz. 46. 2. *Noa 't affərländ rakən*, — gezegd van een meisje dat niet gauw verkeerig krijgt. *In 't affərländ* zijn, geen verkeerig krijgen.

əftər, achter. Jonger dan *affər*. *Doar zit ik əftər!* — ik zit er achterheen, om het geld van iemand te krijgen dat hij me schuldig is b.v. Vgl. Koffeman 25; Boekenooogen 16.

əftəran, achterna. Vgl. Koffeman 25.

əftərduur, achterdeur. Vgl. Koffeman 25.

aførkoesæg, achterbaks. Jonger dan *afførkoesæg*. *IJ eeft 'm aførkoesæg æouwæn*, — hij heeft zich niet in de kaart laten kijken. Zie: *afførbaks* en *afførkoesæg*.

aførting, vierkante stukjes fijn wittebrood, bruinegebakken van boven. Ze werden gebakken bij acht aan elkaar en verkocht bij vier of acht voor 10 cent. Verouderd. Vgl. Karsten I 108; Boekennoogen 8; Ter Laan 26.

aførnaam, eigennaam, achternaam, de „van”.

aførnoa, achterna. Vgl. Koffeman 26.

aføröffien, een hekje of schutting achter het huis. Vgl. Koffeman 26.

aførøver, achterover. *Aførøver of vuurøver?* Bij het zwemmen vraagt één van de kinderen dit soms, en laat zich dan, naar de meeste stemmen beslissen achter- of voorover in het water vallen. Vgl. Koffeman 26.

akkæ, hiel, hak. 1. van een voet, klomp of kous. *IJ jæ jæ koes an d' akkæ?* — is het werk op een oor na gevild? *Ik veeg j' afør ammæ akkæn*, — ik heb maling aan je. 2. *IJ springt van dæ akkæ òp dæ takkæ*. Vgl. Gunnink 95; Van Schothorst 139.

akkælappæ, hiel van een kous. *Kan ik dæ akkælappæ al zettæn?* — kan ik al gaan minderen?

akkævietjæn, karweitje. 'n *Mooi akkævietjæn*, — een mooi werkje. Spottend ook wel: een naar of vervelend werk. De toon zegt hier alles. Vgl. Gunnink 95; Karsten I 192; Boekennoogen 16; Fri. wdb. I 21; Ter Laan 36; Bergsma 8; Ned. wdb. II 2; Van Weel 84; Stoett 67.

akkoazie, gelegenheid, (om iets te doen).

Ik krieg gien akkoazie òm 'm gændag tæ zeggæn. Vgl. Fri. wdb. II 258; Bergsma 8, 81.

akkoord, voorwaarde. *Òp dat akkoord*, — op die voorwaarde. Vgl. Fri. wdb. I 21.

al, wel. *Gelukkæg al, vaak al*. „*Is m'n mimma in eus?*”. „*Ik dink van al*.” Vgl. Karsten I 111; Boekennoogen 17; Fri. wdb. I 23; Ter Laan 3; Ned. wdb. II 68.

aldærandæ, bn. verschillend, zn. gemengde koekjes. Vgl. Koffeman 25; Karsten I 111.

aliekruuk, aliekruik, mv. *aliekrukæn*. Zelden gebruikt. Ook: *anækruuk*.

allæf, half. 'n *Allævæ ellæ*, 'n *allæf poend*. Vgl. Koffeman 35.

allæfgæbakkæn. *Jæ stonæn weldærs allæfgæbakkæn bij jæ waeræk, dan ændt 't jæ niks*, — dan deug je niet voor dat werk. 'n *Allæfgæbakkæn booskiþ*, — een boodschap die verkeerd gedaan is. Als je bijv. drie el rood koord moet halen en met pepermunt thuiskomt. (Aan de Zaan hoort men halfbakken gebruiken in dezelfde beteekenis.) Vgl. Ter Laan 288; Ned. wdb. V 1615.

allæfien, 1. halfje, halve cent. 2. $\frac{1}{8}$ hec-
toliter. Vgl. Koffeman 35.

allæfessien, volledige broodmaaltijd met wat extra lekkers, alleen 's Zondags $\pm$ half zes. Verouderd. 'n *Allæfessien drinkæn*. *Suundæsavæs dan goan ik bij m'n moat òp 't allæfessien*. Vgl. Karsten I 192; II 208; Boekennoogen 283.

allager, allemaal. Vgl. Gunnink 95; Karsten I 112; Fri. wdb. I 38.

allamānk, almanak. De Enkhuizer almanak hoorde bij de uitrusting van het visschersvaartuig. Het was ± 1880 één van de vier meest gelezen boeken. Jonge jongens kenden soms het humoristische gedeelte uit hun hoofd. De drie andere boeken waren: 1. de Bijbel, 2. de gedichten van vader Cats, 3. de preeken van Smijtegelt, op z'n Urksch uitgesproken als Smietevelt. Later kwam hierbij: Eens Christen reize naar de Eeuwigheid, van Bunyan.

allamēneur, toe dan maar. (Fransch, à la bonheur.) Verouderd.

allamoal, allemaal. Vgl. Koffeman 26.

allamūgānd, bw. van graad. 'n *Allamūgānd* grote balstien, — 'n allemachtig groote steen. Vgl. Fri. wdb. I 42; Karsten I 112; Gunnink 96; Van Schothorst 96; Ter Laan 5.

allaværwegas, halverwege. *Ik was allaværwegas in tõe kwam ik 'm tugan.*

alliendæg, alleen. *Ik bin alliendæg noa eus agoon.* Vgl. Koffeman 26.

allozie, horloge. Van den ouderen vorm horlogie. Vgl. Ned. wdb. VI 1118; Koffeman 26; Gunnink 96; Van Schothorst 96; Van de Water 52; Bergsma 10.

āls, hals. *Jø eawen wat an jø āls oald. Zø liep mit 't keend op 'r āls*, — ze droeg het kind op den arm. Vgl. Winkler I 54.

alteed, altijd. *Jø moeten alteed wachtan doar.* Ook: *altees.*

altees, altijd. Zie: *alteed.*

altoos, altijd. Vgl. Gunnink 97; Van Schothorst 96.

altoos duur; aldoor maar door, de heele tijd. Vgl. Gunnink 97; Van Schothorst 96.

ambōian, aambeien. Ook wel: *ambaeian*. Vgl. Koffeman 26.

an, 1. bij. (begint te verouderen). *an Piets*, — bij Piet (zie blz. 309). *Wø zittan an joelōiars*, — we zijn bij jullie thuis. *Ik eaw d' ielā avəd an m'n bessies æzetan. Ik eaw net an mæ skoonmoers æwest. Wø eawen an dæ Skilling ævist.* Vgl. Fri. wdb. II 207. 2. tegen. 'n *Slag an jø kreun*, — een draai om je ooren. 3. in. *IJ jø zin an drogə vis, Jan? IJ et 'r gien zin an.* Vgl. Fri. wdb. III 76. *Bottars leggan an dæ stad*, — de botters liggen in Amsterdam. *Wø eawen an dæ stad ælegan*, — we hebben in Amsterdam vertoeft. 4. aan. 't *Is an*. — Als een jongen en een meisje scharrelen zegt men: „'t is an". Men verlooft zich niet op Urk.

anbrännan, aanbranden. *IJ is anəbrānd*, — hij is kwaad. Vgl. Koffeman 25; Boekenoogen 3; Karsten I 114; Opprel 44; Ned. wdb. I 83.

āndæg, handig. Vgl. Koffeman 27.

āndan, handen. *As jø alləfgəbakkən bij jø waerək stonən, dan āndt 't jø niet*, — dan deug je niet voor dat werk. Zie: *alləfgəbakkən*. Vgl. Koffeman 27; Karsten I 193.

andoen, aandoen. Vgl. Koffeman 25.

andoenəgə, aandoening. Vgl. Koffeman 25.

anəkrυuk, aliekrυuk. Zie: *aliekrυuk*.

angəl, handel. *Də kooplōian dochtən wier angəl tə doen*.

angəlwezə, handelwijze, wijze van doen. Zie: *bədoənəgə, rəzōn*. Vgl. Koffeman 42.

angən, hangen. *Nou, j' angən ər niet*, — je hangt niet. Zoo'n haast zal 't wel niet hebben.

angər, ander. *D'r et 'n angər niks mīe nodəg. Wier angərə voarteugən mit vis wazzən anəkeumən*.

angərəf, anderhalf. *Angərəf uur lopen. Angərəvə kannə*. Vgl. Fri. wdb. I 4, voor soortgelijke vormen.

angərs, anders. *Nou, wiet jə niet angərs*, — niets beters. Vgl. Koffeman 25.

əngklauw, enkel. Vgl. Koffeman 32; Boekenooogen 20; Karsten I 114; Van Weel 97.

ankoemən, 1. *Oe duur komt dan 'n broek an?* — op hoeveel komt een broek dan? 2. In gewicht toenemen. *Də kleanə is oardəg anəkeumən*. 3. Gezonder worden, beter worden na een ziekte. *Die man is oardəg anəkeumən*. Vgl. Koffeman 26.

anlāndən, belanden, terechtkomen. *Woar zouən zə zittən? Zə zouən noa Luppīen tōe, moar nou binnən zə zīekər ier of toar angərs anlānd*, — bij een ander op bezoek geraakt.

anleggən, 1. *Lot ie z'n lōiə lichəm maer anleggən*, — laat hij z'n luie lichaam maar eens inspannen. Zie: *anoalən*. 2. *ən Örrəkər is d'r vòr anəlegd òm . . .*, is erop uit, ervoor geboren . . . Vgl. Boerenboek 124 (voor N.-Holl.).

anlopən, aanloopen, doorloopen. *Ard-anələepən*, — vlug doorgelopen; ook: hard aangekomen. Vgl. Koffeman 26.

anlūūnən, leunen tegen; zich iets laten wijsmaken. Vgl. Koffeman 26; Ned. wdb. I 230.

anniemən, 1. toenemen. *Annieməndə moon*, wassende maan. 2. bedriegen. *O, jə maggən niet anniemən, oor!* — Als een jongen b.v. bij het knikkeren zijn hand niet bij *də meet*, maar iets meer naar *də klink* legt. Vgl. Fri. wdb. II 216.

anoalən, 1. met iemand beginnen, zich met iemand inlaten. *Oal 'm ərs an ovər də Biebəł*, — begin eens met hem over den Bijbel. *Ja, maer oal 'm niet an*, — laat je niet met hem in. 2. inspannen, moeite doen. *Z'n bast maer anoalən*, zijn luie lichaam maar eens inspannen. Zie: *anleggən*. Vgl. Koffeman 25; Karsten I 114; Fri. wdb. II 212; Van de Water 53; Bergsma 13.

anouwən, aanhouden. Vgl. Koffeman 25.

āns, 1. aanstonds. 2. zoo net, pas. *Də domənij et ier āns nog əwest*. Vgl. Karsten I 107; Fri. wdb. I 14.

anskietən, de haven binnenkomen. *Də bōttər skiet doar net an*.

anskrevəgə, aanschrijving. Vgl. Koffeman 26.

anskrevən, aanschrijven. Vgl. Koffeman 26.

ansleutən, zich bij de gemeente als lid aansluiten. Vgl. Koffeman 26.

ansoop, ansjovis. Zie: *ansopies*.

ansopies, ansjovis. Ook: *ansoop*.

anspraak, toespraak, vertroostend woord, vóór de begrafenis gehouden door den dominee of een ouderling. 'n *Anspraak doen*, — een toespraak houden. Verkleinwoord: *ansprakien*. *Ik at 'n oardag ansprakien an 'm*, — ik had nog een beetje aanspraak. Vgl. Gunnink 99; Fri. wdb. II 221.

anstekən, 1. de netten van een beug aan elkaar knopen. Overdr.: de vischerij beginnen. Zie: *ofstekən*. 2. besmetten.

ānstōens, aanstonds. Minder gebruikt, vormelijker dan *āns*. Min of meer verouderd. Zie: *āns*. *Ik koem ānstōens wel*. Vgl. Fri. wdb. I 14.

āntest, handvol. *IJ kiekt niet op 'n āntest waerak*, — 't werk is hem niet gauw te veel. Vgl. Fri. wdb. I 493; Ter Laan 302.

āntierəgə, het maken van drukte, het zich brooddronken aanstellen. Zie: *antierən*.

āntierən, drukte maken, zich brooddronken aanstellen, b.v. van een kind als er visite is, van groote menschen op een bruiloft. Ook: dronken zijn. *Die et 'm maer anətierd as tie eagələk miendə*. Vgl. Fri. wdb. III 281; Van Moerkerken no. 66: 94; Ned. wdb. I 400.

anzeg, het aanzeggen. Zie: *anzeggən*.

anzeggən, 1. bekend maken dat iemand dood is. *Iel Urk wordt anəzegd*: „Die teed wordt die en die bagroevən”. 't *Anzeggən* gebeurt twee keer, eerst op den dag van overlijden; dat is de

tijding van het sterven. *De fəmielie van* (naam v. d. overledene) *lot bəkend makən dat* (naam v. d. overledene) *əstörrevən is in də ouwərdom van . . . joar in moandən*. *Twiedə anzeg* (op den dag v. d. begrafenis), *dat* (naam v. d. overledene) *bagroevən wordt om uur*. Zie ook onder: *boo*. Vgl. Gunnink 99; Fri. wdb. II 219; Bergsma 17. 2. *də veeg anzeggən*, — de waarheid zeggen. Zie: *veeg*.

anzeggər, degeen die *anzegt*. Op Urk gebeurde dit door drie of vier oude vrouwen. Ze werden ook wel „*anzegstər*” genoemd. Tegenwoordig is er een *anzeggər*. Zie blz. 222. Vgl. Karsten II 21.

ap, hap. Verkl. *eppien*. Vgl. Koffeman 35.

apənūūt, pinda.

appələpint, appelmoes. Vgl. Koffeman 26; Draayer 3; Karsten I 116; Gunnink 100; Bergsma 20; Ter Laan 44; Fri. wdb. I 55; Ned. wdb. II 565.

ardə, hard. *IJ is so ard' as 'n stīen*. Vgl. Koffeman 35.

ardebbə, sterke eb. Zie ook: *boar*.

Ardərwik, Harderwijk.

ardstikkəndood, hardstikkendood. Jongerdan: *achtstikkəndood*. Zie daar.

arrəbōiən, aardbeien. Vgl. Koffeman 26; Boekennoogen 6.

arrəgəwierən, kabbelen, een twistgesprek houden, kiftē. 'n *Kristələkə in 'n gəriffərmaerdə kunən 'n ielə avəd tugən engkəngər zittən arrəgəwierən*. Vgl. Fri. wdb. I 59; Ter Laan 22.

arrəmaling I, hermelijn. 'n *Rotta toogt allas weg*. Als dat heel erg is zegt men dat een *arrəmaling* het misschien doet.

arrəmaling II, armoedzaaier. Scheldwoord tegen een arm mensch. Verkl. *arrəmalingatjə*. *Oēn arrəmalingatjən!* — wat een peuter! Gezegd van een pasgeboren kind, dat maar een paar pond weegt. Zie: *garrawiendjən*; *pupəltjən*. Vgl. Koffeman 27; Gunnink 100.

arrie, 1. lawaai, herrie. 2. ruzie. *Aerəgəs arrie ovr eawən*. Vgl. Fri. wdb. I 511.

arta, 1. hart. Verkl. *artjən*. *IJ et 't an z'n artə*. Vgl. Koffeman 35; verkl. *ertjən*. 2. 'n *Krepleppien mit 'n artjən*. 'n Kinderkraplappe met 'n geborduurd kruisje op de borst.

artag, hartig, flink. *Zal ik d' artagstə man dan maer wezən?* — zal ik dan maar de eerste zijn, ermee beginnen? Zal ik de spits dan maar afbijten? Vgl. Ter Laan 295; Ned. wdb. VI 76.

artələk, hartelijk; graag. *Wə binnən doar artələk ontvōngən*. *Jə kunən 'm van allas wees makən*. *IJ galooft 't evən artələk*.

as, als, indien. Vgl. Koffeman 27; Karsten I 116.

avəd, avond. 't *Avəd of tə mörrəgən zie jə 'm wel weer verskenən*. Zie *illagavəd*. Vgl. Koffeman 26.

avədlōchtəg, frisch, tegen den avond. 't *Is al avədlōchtəg*.

avədstoend, avondstond. Vgl. Koffeman 26.

avən, haven. Zie: *Börrəkəravən*. *Ik goon noa d' avən*, en: *ik stoon op d' avən*.

averzie, antipathie, afkeer. Verouderd. 'n *Averzie aerəgəs tugən eawən*, — van een bepaald soort werk, een zaak, een afkeer hebben. Nu: *tugənzin*. (Ook aan de Zaan wordt het gehoord in deze beteekenis.)

avəziera, opschieten. *IJ avəziera as 'n leus op 'n teertōnnə*. Vgl. Fri. wdb. I 62; Karsten I 117; Dek 10.

awwoar, 1. alsjeblijft. Soms uitgesproken [əwər]. 2. vooruit, alla! „*Nou awwoar, ier ij jə 't*”, zegt een moeder als ze een kind iets geeft waar het steeds maar om dwingt. Vgl. Koffeman 35; Boekenoogen 354; Karsten I 198; Gunnink 102; Van Schot-horst 141; Bergsma 23; Ter Laan 47; Fri. wdb. I 63, 498; Dek 85; Taaltuin V 237.

B

baeia, bij (insect). Komt zelden voor op Urk.

baerəg, 1. berg, heuvel. 2. een deel van Urk. De Hervormde kerk staat op de *baerəg*. 't *Goed op də baerəg bringən*, — 't waschgoed te bleeken leggen. Dat gebeurde vroeger veel op de *baerəg*, maar die is nu bebouwd. Zie: *oogtə*. Vgl. Gunnink 103.

baerəgvūrtjən. Zie: *vuurbōet*.

baggələn, huid, bast. *Die skörrəfdə katta et al m'n mellək opəzūpen, ij krigt op z'n baggələn*. (Metathesis van balg. Vgl. Bergsma 25; Gunnink 102; Fri. wdb. I 89; Ter Laan 48, of samenhang met baggele, big. Zie Ned. wdb. II 2562.)

bak, 1. turfbak, regenbak. Verkl. *bek-kien*. Zie daar. 2. Kommetje, ook wel schoteltje.

bakkən, bakken. Voor 'n zegswijze zie: *broēn*.

bakkər, bakker. 't *Zwīet van də bakkər* moet 't roggəbrood lekkər makən. Zie: *zwīet*.

bal, in uitdrukkingen als: *Ik snap er də ballən niet van*, — ik begrijp er niets van. Ook wel: *Ik snap er gien bal van*. Zie ook: *snarsien*, *susien*. Vgl. Ned. wdb. II 904; Stoett 145.

baldoadəg, druk, rumoerig, uitgelaten. *Die jōngən is toch alteed so baldoadəg as 'r vollək is*. Vgl. Gunnink 102; Van Schothorst 101; Fri. wdb. I 73.

ballək, zolder. Bijna verouderd. Klein stuk zolder waar de netten hangen te drogen, ook: *balləkien*. Hooizolder. Vgl. Fri. wdb. I 74; Ter Laan 48; Pan 12; Gallée 3; Gunnink 102; Van Schothorst 101; Ned. wdb. II 926; Van de Water 55; Helderman 20; Bergsma 26.

balləkən, schreeuwen, loeien van een klein kind. *Ou jə balləkbekkien* of: *Ou jə balləksnuutjən!* zegt een moeder tegen een schreeuwend klein kind. Vgl. Boekennoogen 30; Karsten I 119; Fri. wdb. I 75; Ter Laan 112; Ned. wdb. II 927.

balstīen, ronde steen, van graniet of kalksteen, ronde keisteenen. Zie: Harting, blz. 12 vlg, 35 vlg. Vgl. Fri. wdb. I 76.

bānd, band. Verkl. *bindjən*. *Jə maggən wel 'n bindjən òm jə naerəm eawən, mīt*

jə nījə skōēnən an. Gezegd tegen kinderen van een jaar of vier, omdat ze anders in de sloot zouden lopen door al maar naar die nieuwe schoenen te kijken. *Smid, wijjə r's 'n bindjən òm m'n klòmpe leggən?* „'n Smal bindjən”, als de klomp gebarsten is; „'n briejə bānd as də roevə ər of is, 'n aftarbindjən” als er een barst in de „akkə” zit. Vgl. Stoett 2523.

bangə, bang.

bank, bank. Verkl. *binkien*. Vgl. Koffeman 30.

barrəbiesies. *Dat is zeker noa də barrəbiesies*, — dat is zeker weg. *Loop van mij noa də barrəbiesies*, — loop voor mijn part naar de maan. Vgl. Fri. wdb. I 81; Stoett 164.

bə-, voorvoegsel dat aan een werkwoord de beteekenis kan geven van een noodeloze handeling. Een kind vraagt bijv.: „*Mag ik effən fietsən?*” Dan kan het antwoord zijn: „*Wa bəfiets jə toch?*” — wat heb je noodig te fietsen? Evenzoo: *Wa bewaerək jə toch?* — waarom is het noodig te werken? *Wa bekwink jə toch?* — waarvoor schreeuw je? *Wa bepul jə?* — waarom drink je zooveel? Vgl. Koffeman 28; Ter Laan 58.

beabə, grootvader. Zie ook: *beppə*, en de verwijzingen daar. Vgl. Koffeman 28; Boekennoogen 38, 1286; Karsten I 125; Gunnink 104; Draayer 5; Gallée 3; Halbertsma, bebbe; Mees 328; Fri. wdb. I 100; Helderman 19.

beabəzeggər, kleinkind. Vgl. Fri. wdb. I 100; Boekennoogen 269.

bəaer, beheer.

bəaersən, beheerschen, iets aankunnen, het kunnen bolwerken. Ook: *Wa bəaerst jə?* — wat bezielt je?

bəangələn, behandelen.

beat, buit. *IJ is an də beat əwest*, — hij heeft strandroof gepleegd. *IJ et 'n diel van də beat ad*. In de uitdrukking: *'t Is də beat*, — het is me wat, het is de moeite wel, hoor! (Over een geschenk dat tegenvalt.)

beddə, bed. *Ik leg ɔp 'n beddə, maer ik goon noa beadə* (*beade* is verouderd, zie blz. 309). Vgl. Koffeman 28; Bergsma 31; Gunnink 104.

beddəgərsteed, tijd om naar bed te gaan. Vgl. Fri. wdb. I 95.

bedəloar, kind dat een ander iets aftroggelt. Zie: *oftokkər, gòngəloar*.

bədienəgə, avondmaal. *Bədienəgə hajjə zuvən wekən noa Pienstər, da was vroegər 'n alləvə fīestdag*. Zie ook: *aerəstbədienəgə* en blz. 215. Vgl. Gunnink 104.

bədoələgə, bedoeling. Vgl. Koffeman 28.

bədoənəgə, 1. gepastheid. *Dat was gien bədoənəgə, zoas jə mij bəangəld eəwən*. Zie: *rəzən, angəlwezə*. 2. bezitting. *'t Was nogal 'n ielə bədoənəgə die ie addə*. Vgl. Koffeman 42.

bədoian, beduiden. *Wat et dat nou tə bədoian?* Vgl. Koffeman 28.

bədoərrəvən, bedorven. *Betər ien poar bədoərrəvən as twiē*. Dit wordt gezegd als twee mensen, van wie men weinig goeds verwacht, met elkaar gaan trouwen.

bədragən, bijtrekken. *Trek die koes maer an. Dat ie wat tə groot is, da bədragt wel*. Meest in spottenden zin. Bv. als iemand kwaad is: *Oe, da bədragt wel*. Vgl. Fri. wdb. I 113.

bədrapən, zich bedruipen, opbrengen. *Jə zelf bədrapən*, — met eigen verdiensten toekomen. *Zòvvəl kan ik niet bədrapən*, — zooveel kan ik niet opbrengen, bij elkaar brengen. Vgl. Ned. wdb. II 1243; Fri. wdb. I 114.

bədreef, beroep, bezigheid. *Dan za'k ɔngər die bədevən skurən*, — onder de bedrijven door, onder het andere werk door. Vgl. Koffeman 30.

bədroefd, 1 treurig. *'t Is so bədroefd*, — 't Is zoo treurig, zoo ellendig. 2. bijw. van graad. *IJ wiet 'r 'n bədroefd bietjən van*.

bee, bede, verzoek. *'n Ouwə zak is 'n bee waard*. Zie: *zak*. Vgl. Bergsma 32.

bəffə, rechtopstaand boord van een baaien manshemd. Vgl. Koffeman 30; Bergsma 33; Fri. wdb. I 97.

bəgaffələn, krijgen, binnenkrijgen. *IJ kan 't wel bəgaffələn*, — 1. hij kan 't wel krijgen, 2. hij kan het wel op, nl. een portie eten. Vgl. Koffeman 29; Karsten I 122; Bergsma 34, 117; Boeken-oogen 45; Fri. wdb. I 120; Ned. wdb. II 1363.

bəgin, begin. *Zə is in 't bəgin*, — in 't begin van de zwangerschap.

bəkkien, 1. mondje, van een klein kind. 'n Enkele maal het kind zelf. Zie ook: *snuut*. 2. kommetje, ook: schoteltje. *Köppies in bəkkies*, — kopjes en schoteltjes. *IJ jə al 'n bəkkien ad?* —

heb je al koffie gedronken? *Niem nog 'n bekkien!* — neem nog 'n kopje! Vgl. Koffeman 27; Fri. wdb. I 98; Gunnink 102; Van Schothorst 103; Bergsma 25; Boekenoogen 28; Karsten I 118.

bəkl̥iən. *IJ bəkl̥iəd z'n ambt mit aerə*. *IJ bəkl̥iəd gien eus*, — hij is nooit in huis, altijd op straat. Vgl. Ned. wdb. II 1596.

bəknongələn, beknoeien. Vgl. Koffeman 28: Het beteekent ook zich laten bezetten of bedriegen. Verder: geen eerlijke omgang tusschen jongens en meisjes. Bv. *wat bəknongəl jə toch so laot mit tə jongəs?* Ook wordt het vaak gebruikt in den zin van ruilen, verruilen onder kinderen, wanneer de een den ander iets afkoopt en later weer terug wil hebben, hetwelk dan vaak op kibbelen uitloopt, zoodat soms een der moeders tusschenbeide komt met te zeggen: *wat bəknongəl jə alteed mit die jongə, ik waorschoe jə as j'ət wier doen!*

bəkollən, betooveren, onder invloed van den duivel brengen.

bəkouwən, kouvatten. Verouderd. Vgl. Koffeman 29.

bəlabbəkakkən, belasteren. Zie: *labbəkakkə, labbəkakkən*. Vgl. belabben: Gunnink 105; Fri. wdb. I 137; Ned. wdb. II 1658.

belləgən, in overvloed hebben. *IJ belləgt van də sintən*, — hij heeft veel geld. Zie: *zwikzwak*. Vgl. Gunnink 106; Ned. wdb. III 1878; Stoett 382.

bellən, stukjes. *Ik kòn mə naerəm wel an bellən əvullən eawən*. Vgl. Draayer 5;

Boekenoogen 50; Karsten I 123; Fri. wdb. I 100.

bəlofən, zoo loopen dat men iets bereikt. *IJ kan et nie bəlofən*, — het is te ver om te loopen. Vgl. Karsten I 124; Ter Laan 69.

bəmiətərd. *As jə zeggən: bin jə bəmiətərd, dan gīev jə 'n klean vloekien, maer zei je: nou, bin jə bəddəndərd!*, *dan gīev jə 'n groote vloek, maer as jə nou zeggən: gēvéddé, dan gīev jə 'n easələkə vloek*. Den naam van God, Jezus gebruiken is *aesələk vloekən*. *Bəmiətərd* kan in drift desnoods gezegd worden, zelfs door een ouderling. Vgl. Ter Laan 69.

bəmuūiəgə, bemoeiing. Verouderd. Vgl. Koffeman 29.

bəmuūiən, bemoeien. Vgl. Koffeman 29; Gunnink 106; Van Schothorst 104.

bənaeiən, benieuwen. *'t Zal mə toch ərəs bənaeiən, oevəl woorden of j' al eawən*. Vgl. Fri. wdb. I 148; Ter Laan 71.

bənən, binden. *Ik zal də trəppöt an mə keel vastbənən*. Jonge uitdrukking. Zie: *trəppöt*. *Zə mozzən 'm bənən*, — hij is zoo ruw, het is zoo'n bruut, hij moest vastgehouden worden. Vgl. Ter Laan 89.

bəngəl, bengel. Verkl. *bingəltjən*. Vgl. Koffeman 30.

bənīən, beneden. Zie: *əmleagas*.

bənnə, mand. Verkl. *bənnəttjən*. Vgl. Karsten 124; Boekenoogen 51; Fri. wdb. I 100, 145; Van Schothorst 104; Gunnink 106.

bənoard, akelig. Verouderd. *Ik was so bənoard as ik wiet niet wat. Ik was d'r*

- bənoard van tōe ik 't oorde.* Vgl. Koffeman 29.
- bəppə*, grootmoeder. Woord van kleine kinderen, die nog geen *bessien* kunnen zeggen. Soms blijft het eenigen tijd hangen in verbinding met den naam, bv.: *bəppə Koffeman*. Vgl. Gal-lée 4; Bergsma 31; Ter Laan 71; Halbertsma, beppe.
- bəprussən*, al prutsend in orde maken, klaarkrijgen. *Oe moet ik dat nou bəprussən? Wa bəprus jie doar?*
- bərikkən*, bereiken. *Kōn jə də Stad bərikkən, dan was də Stad nōmmər tēnə.* Zie: *stad*.
- bəskāndələsierd*, beschadigd, geschonden. B.v. een gezicht, een servies, een spiegel enz. Zie: *skāndələsierən*.
- bəslōon*, 1. beslaan. Een paard wordt *bəslōegn*. 2. betrekking hebben op iets. *Da bəslagt 't gēstələkə levən.* Vgl. Gunnink 104.
- bessəl*, opnaaisel in een rok, in de mouw van een mansoverhemd die te lang is. Zie: *leugənoat*. Vgl. Koffeman 37; Karsten I 127; Boekenooogen 56; Fri. wdb. I 103, besteljern.
- bessien*, grootmoeder. Zie ook: *kūkəbessien*. *Tōe maer, moat, jie zullən jən bessien wel teus venən*, je zult je trekken wel thuis krijgen, je verdiende loon wel krijgen. Zie: *dreupən, vərgoon*. Vgl. Koffeman 28; Fri. wdb. I 104; Ter Laan 74; Mees 329; Bergsma 31, 40; Ned. wdb. II 2092.
- bessieseggr*, kleinkind. *Vuul bessieseggrs eawən*, — veel kleinkinderen hebben. Zie: *beabəzeggr*.
- besstee*, bedstee. Verkl. *besteetjən*.
- best*, best. *Niet tə best*, — niet zoo erg goed.
- bəstekən*, peilen. 1. *Die is meggien ach-tienvoezaak tə bəstekən*, — hij is ondoor-grondelijk, — hem doorgrond je niet. 2. *Wə kunən gien groend bəstekən*, — we halen (met een stok) geen grond. Zie: *pealən*.
- bəstel*. *Ouwə bəstel*, — vroegwijs kind. Vgl. Fri. wdb. I 172; Ter Laan 4, aalbestel; Boekenooogen 58.
- bəstindəg*. Zie: *stillə*. Vgl. Gunnink 107; Bergsma 43; Ter Laan 77; Fri. wdb. I 173.
- bəsussədierən*, in den doofpot stoppen. Zie: *sussədierən*. Verouderend.
- bet*. *Doar kuun jə niks van tə bet*, — daar krijg je niets van los, *doar kuun jə niks van tə gangən*. Ellips van: *doar kuun jə niks van tə bet eawən*. Vgl. Ned. wdb. II 2195; Verdam II 91.
- bətakən*, resultaat hebben, doeltreffen. *Jə kunən ət wel doen, maer 't zal niks bətakən*, — geen doeltreffen. *IJ et 'n teed zittən bōegn in 't bətakə niks* (zie: *bōegn*). *Wa bətakt dat nou?* — wat haalt dat uit, waar dient dat voor? Vgl. Karsten I 128.
- bəteakənən* I, 1. beteekenen. 2. *IJ et 'r wat ovər bəteakənd*, — hij heeft er nogal wat herrie over gemaakt, is er boos om geweest.
- bəteakənən* II, beteekenis. Verouderd. Vgl. Koffeman 28.
- bətees*, bijtijds.
- bətən*, bijten. *Də lestə man bit d' oend*. Zie: *oend*. Vgl. Koffeman 30.

bātest, onthand. Als men z'n gewone werktuigen niet kan krijgen, of een verwonden vinger heeft en niet gewoon kan werken, zit men *bātest*. *Jā zittā doalāk maer bātest*. 't *Lik wel of ik bātest bin*, — 't lijkt wel of ik niets meer doen kan. Vgl. Koffeman 30.

bātestān, betasten.

bātjōenān, betooveren. Verouderd. Vgl. Ter Laan 79; Fri. wdb. I 182.

batoalagā, betaling.

batoetārd, mal, gek. Vgl. Bergsma 44; Boekenooogen 59; Karsten I 128; Van Schothorst 105.

batoetārān, voor den gek houden. *Jā lottā jā niet batoetārān oor*, — je laat je niet voor den gek houden. Vgl. Boekenooogen 59; Karsten I 128; Van Schothorst 105; Ned. wdb. II 2231.

bātreffān, in den bloede bestaan. *Zie bātreffān engkangār niks*, — ze zijn geen familie van elkaar.

bātūtārd, beteuterd, verlegen. *IJ sting bātūtārd tō kiekān*. Vgl. Draayer 6; Gunnink 107.

beugā, staand want. Een gemiddelde *beugā* bestond uit twaalf *rīepān*. Het einde van een *beug* werd aangegeven door een *sting* met twee vlaggen. Zie Verz. Rapp. 69 vlgg.; Koffeman 27, *beuge*, twee visschersvaartuigen, welke gezamenlijk in den zomer ansjovis en in den winter panharing visschen.

beugān I, buigen, voor iemand onderdoen. Zie: *bōkkān*. Vgl. Koffeman 29.

beugān II, met de beug, 't hoekwant visschen. Zie ook *beugā*, *beugānettān*. Vgl. Koffeman 27.

beugānettān, de netten die een beug vormen. Vgl. Koffeman 27.

beugārstielt, de tijd, waarin gebeugd wordt. Sedert ± 1880 verouderd.

beugāwaant, hoekwant om kabeljauw en schelvisch te vangen. Vgl. Koffeman 27.

beum, bodem. *Jā kunān dā beum zien*, — het is bijna op. Vgl. voor den samengetrokken vorm: Boekenooogen 102, in de uitdrukking: 't Is botertje tot den boom (ook Ned. wdb. III 37); Fri. wdb. I 219; Ter Laan 115.

beutān, buiten. *Noa beutān toe*, — van visschers gezegd, beteekent het dat ze op de Noordzee zijn gaan vischen. Zie ook: *binnān*. Vgl. Koffeman 27.

bāveendālāk, geestelijk. Spreken over *bāveendālākā* dingen, — spreken over ervaringen op geestelijk gebied. *Bāveendālāk levān*, — geestelijk leven. Vgl. Ned. wdb. II 2335.

bāveulān, bevuilen. Vgl. Koffeman 28.

bāvubāld, bijvoorbeeld. Zie: *bāvuurbīeld*.

bāvuurbīeld, bijvoorbeeld. Zie: *bāvubāld*.

bāwegagā, opschepperij, drukte. Zie: *jijling*. Vgl. Fri. wdb. I 185.

bāwezān, bewijzen. *Dat zei jā nou wel, maer dat kuun jā niet bāwezān*.

bāwoarān, bewaren, sparen. *Bāwoard*, — voor een misdaad gespaard in de uitdr.: *Jā zouān zā zo vārdoen, as jā nie*

- bəwoard bleven*. Zie: *verdoen*. Vgl. Koffeman 30.
- bəzaeran*, bezeeren. Vgl. Koffeman 30.
- bəzetta*, bedriegen. *Iēnə bəzetta mit 'n slinksə strīek*, — iemand geldelijk probeeren te benadeelen, iemand op een gemeene manier bedriegen. Ook: *Die jōngən et die meid bəzet*, — zij verwacht een kind van hem, maar hij wil haar niet trouwen. Vgl. Fri. wdb. I 158; Ter Laan 82; Ned. wdb. II 2460, 2461.
- bəzeunəgən*, bezuinigen. Vgl. Koffeman 30.
- bəzoan*, bezaan. Een van de zeilen op een schip. Zie ook: *kleuwək*.
- bəzoedəld*. 'n *Bietjən bəzoedəld*, — 'n beetje dom, onnoozel. Iemand die 'n *bietjən bəzoedəld* is, is nog geen *soedək*. Dat is erger.
- bəzoekəgə*, bezoeking. Vgl. Koffeman 28.
- bəzörgd*, bezorgd, vervuld van zorg. Vgl. Koffeman 29.
- bəzörgən*, bezorgen, zorgen voor iets. Vgl. Koffeman 29.
- bəzundəgən*, zich bezondigen, een zonde begaan. *Mins, skei eut, jə zouən jə bəzundəgən*, — je zou in drift iets zeggen waar je later spijt van zou krijgen. Vgl. Koffeman 30.
- bəzūpən*, dronken. *IJ is so bəzūpən as 'n kanən*. Zie ook: *drōnkən*, *koatər*, *lavəloos*.
- bəzwoarlək*, moeilijk, onduidelijk. *IJ prot bəzwoarlək*, — hij is moeilijk te verstaan, hij spreekt onduidelijk.
- Biebel*, Bijbel. Zie: *woareid*. Vgl. Gunnink 108.
- biebəlätīk*, bibliotheek.
- bīen*, been, voet. *Maei zə də bīenən*, — blijf uit hun buurt, vermijd ze. *Skoenən an dərłōiars bīenən*. *Groend òngər z'n bīenən*. *Mit 'n trillənd bīentjən d'r òp ofgoon*, — met looden schoenen ergens naar toe gaan. Zie ook: *skrubəl-bientjən*. Vgl. Winkler I 55; Boeken-oogen 62; Karsten I 129; Fri. wdb. I 115; Gunnink 108; Mees 328.
- bīenokkə*, beenderhok. Een afgeschoten, niet overdekte, ruimte bij de Hervormde kerk, waar de opgegraven beenderen van het kerkhof neergeworpen werden. Verouderd. Vgl. Boeken-oogen 43.
- biesien*. *IJ lopt as biesien*, — hij loopt erg hard. Nieuwere uitdrukking. Vgl. Ned. wdb. II 2671, 1938 onder *berzie*, en de dialectwoordenboeken.
- biesies*, koekjes. Misschien oorspronkelijk koekjes in den vorm van beestjes? „*Eut 't lichien, weg də biesies*”, zegt de huisvrouw als er een klaplooper aankomt. Zie ook: *skuifjes*. Vgl. Boeken-oogen 1295 onder: *boterbiesje*; Karsten I 184; Ned. wdb. III 709.
- bīest*, beest. 'n *Ondeugənd bīest*, — een ondeugende jongen. Vgl. Gunnink 109.
- bīestələk*. *Zə kunən gīestələk in bīestələk*. Vgl. Fri. wdb. I 96.
- biet* I, kroot, roode biet. *So gek as 'n bōs bietən*.
- biet* II, beet.

bietjøn, 1. 'n beetje, 'n weinig. *As 'n bietjøn goed is, kan vuul gien kwaad.* 2. een slokje (brandewijn, jenever). Een fleschje vol, gehaald in de slijterij om aan boord of in de werkplaats op te drinken. *Ij jø al 'n bietjøn ad?* — heb je al een slokje gehad? Zie: *øm.* Vgl. Koffeman 29.

bievør, erge honger. Verouderd. Zie: *gieuw.*

bij, 1. bij, vz. en bw. *As 't puntjøn bij 't poaltjøn kòmt. Bij aerøsdag,* — in herfsttijd. *Bij dæ avøn langerst voarøn,* — buiten langs de haven varen. 2. bij, goed bij z'n verstand. *Ij is goed bij.*

bijouwøn, naar den wal toesturen. Zie: *ofouwøn.*

bijspul, groente bij het middagmaal. *Groentø is bijspul bij dæ aerøpøls. Wat ij jø vør bijspul?* — welke groente eet je? Tegenwoordig ook al *gruuntø*. Aan de groentekar vraagt men: *Wat ij jø vør gruuntø?* Vgl. Boekenoogen 1289; Karsten I 118; Bergsma 51.

bik. *Aerøgø bik øp zijn,* — erg op iets gesteld zijn. Zie: *fel.* Misschien de stam van *bikken.* Vgl. Boekenoogen 65; Ned. wdb. II 2685.

billø, bil, dij. Vgl. Gunnink 109; Ter Laan 88.

bingøløn, 1. de schoolklok luiden. Verouderd. 2. niets uitvoeren. Verouderd. Vgl. Koffeman 27.

binnøn, binnen. bw. en vz. Ook: op de Zuiderzee. Zie: *beutøn*, *binnønskøllø*. Vgl. Koffeman 27.

binnønskøllø, Zuiderzeeschol. Verdwenen door de afsluiting. 't Waren kleine, dikke scholletjes, 10 à 15 cm lang en heel lekker. Vgl. Verz. Rapp. blz. 26.

blad, blad van een boek, van een boom. Verkl. *bloadjøn.* mv. *bloon*, *bloadøn.* Vgl. Koffeman 29.

blak, stil, vlak. 't *Is geel blak*, er is bijna geen wind. Ook: de zee is glad. 't *Is so blak as 'n leus.* Vgl. Fri. wdb. I 189; Ter Laan 93; Bergsma 52; Van de Water 60; Dek 18; Ned. wdb. II 2775.

bledø, blij, verheugd, opgewekt. Zie: *blij. Zo bled' as blik,* — zoo blij als een kind, erg blij. Vgl. Koffeman 29; Karsten I 131; Boekenoogen 73; Ned. wdb. II 2828.

blei. *Bleiø løcht,* — avondrood, kleine wolken. Verouderd. Zie: *løcht.*

bleus, blut. *Ik bin bleus,* — ik ben blut, ik heb geen geld meer. Zie ook: *bluus.*

blevøn, blijven. *Ik eaw øbliøvøn.* Verouderd. Nu: *ik bin øbliøvøn.* Vgl. Koffeman 221.

blij, blij, vroolijk. *Maak jø 'r blij in vroløk mīē.* Nieuwe uitdrukking, holl. klanken! Zie: *bledø.*

blik. Zegsw.: *bled'as blik,* — opgewekt. Zie: *bledø.* Vgl. Boekenoogen 73; Ned. wdb. II 2828, i. v. blick.

bloazø, blaas, varkensblaas. Vgl. Koffeman 29; Ter Laan 96.

bloazøn, blazen. Vgl. Koffeman 28.

bloazørd, pocher. Verouderd. Vgl. Koffeman 29.

blōed. Drie druppels *blōed* uit den neus voorspelt een doode. Zie blz. 222.

bloem, 1. bloem. Verkl. *bloempjen*. 2. pluimpje. Verouderd. 'n *Bloempjen kregen*, 'n *bloempjen gievēn*. Vgl. Koffeman 28.

bloempot, 1. bloempot. Verkl. *bloempōtjēn*. 2. *Ouwe bloempot*, — ouwe vrijster. Zie: *nol*.

blōk, blok. Verkl. *blukkien*. *IJ lot mij mit m'n gat vōr 't blōk zittēn*, — hij laat me in den steek. Vgl. Koffeman 29, *blukkien*.

Blōkzeel, Blokzijl. Ook: *Blōkziel*.

bloot. *Bloot vōr dā koentē weg; lōmp vōr dē koentē weg*, — zoo maar ruw weg, zonder zin.

blūūi. *Blūūilōcht*, — broeierige lucht. *Blūūiweer*, — broeierig weer. Zie: *blūūiag*, *ōnwerag*.

blūūiag, broeierig, onweerzwanger. Zie: *blūūiweer*. Vgl. Koffeman 28; Bergsma 56; Ter Laan 99.

blūūiēn, bloeien. Vgl. Koffeman 28; Gunnink 111.

blūūiweer, broeierig weer, zwaar onweer. Zie: *brūūiweer*, *blūūiag*. Vgl. Koffeman 28.

bluus, blut, rut. *Ik bin bluus*, — ik heb geen geld meer. Zie: *bleus*, *slikgooiār*. Vgl. Ned. wdb. II 29, 33; Stoett, 264; Tuinman II 138.

bo, bericht, boodschap. *Dā bo kregen*, — 't bericht krijgen van een geboorte. Vroeger kreeg men *dā bo* als de weeën begonnen. De vrouwen

die *dā bo* gekregen hadden (familieleden en goede vriendinnen) zaten bij het kraambed tot het kind geboren was. Zie ook: *anzeggēn*. Vgl. Boekenooogen 80; Gunnink III, onder *bōdē*.

boai, wollen stof voor hemden en *tussēnbroekēn*.

boar. 'n *Boar van 'n vloed*, sterke, snel opkomende vloed. Ook wel: *springvloed*. Zie: *ardebba*.

boas, baas, de baas. Zegsw.: *As 't nipt in wier nipt bin ik dā boas*, — als 't er op aankomt, berust de beslissing bij mij, ben ik de baas. *As 't nipt in wier nipt, is dā vrouw dā boas, in as 't nipt in duvels nipt, dān is dā man dā boas*, — als 't puntje bij 't paaltje komt, in het uiterste geval Vgl. Koffeman 27; Fri. wdb. II 198; Gunnink 113; Ned. wdb. IX 2004.

boatjēn, mannenjasje met revers, zonder kraag, met twee rijen knopen. Onder 't *boatjēn* wordt in de week meestal een donker, 's Zondags een *lichtstriēpt boatjēn* gedragen. Zie blz. 194. Vgl. Koffeman 27.

boatjāsstriēpt, gestreepte stof, waarvan zoowel *ongār-* als *tussēnboatjās* gemaakt worden. Zie: *boatjēn*, *sieamoos*. (In verschillende tinten, dikwijls met breede roode strepen. Het donkere wordt tegenwoordig minder gebruikt dan vroeger.)

bōegēn, praten, zwaar boomen zonder zin. *IJ et 'n teed zittēn bōegēn in 't bātaktē niks*, — hij heeft een tijd zitten praten en het gaf niets, hij bereikte er niets mee. Zie ook: *bātakkēn*.

boei, boei, baken. *IJ* krijgt 'n kop as 'n boei, — hij krijgt een vreeselijke kleur. Zie: *koon*. Vgl. Karsten I 134; Ned. wdb. III 85; Stoett 270.

boend, bond, organisatie.

boent, 1. bont. 'n *Boenta* doek. 2. bont goed.

boeraneus, vlieger in den vorm van een huis met een punt dak. Zie: *vlieger*.

boerānlānd, boerenland. In *boerānlānd* dienan, — als dienstmeisje dienen in de dorpen van West-Friesland. Zie: *in*.

boerānoedjan. 't Werd vroeger ook op Urk gedragen. In den rouw was de rand van zwarte zijde, anders van lichte stof. Zie blz. 197.

bōet, aschschuur. Zie ook: *vuurbōet* en v.v. Vgl. Koffeman 27; Boekenoogen 81; Karsten I 136.

bōeta, boete.

bōetan, heelen, herstellen, van netten gezegd. Vgl. Koffeman 27; Fri. wdb. I 211; Ned. wdb. III 203.

boezel, schort. Zie ook: *skōrral*. Vgl. Boekenoogen 84; Karsten I 136; Ter Laan 109.

boezeroen, kiel, van katoen of linnen. *Bunskeutar boezeroen*, — scheldnaam voor de Bunschoters, die blauwe boezeroens dragen.

bōia I, bui, bui regen, enz. *Oe bōia*, doar kōmt 'n dikkā bōia.

bōia II, beste vriend. Gewone aanspraak tegen mannen en jongens. Vgl. Koffeman 37; Ned. wdb. III 255; Fri.

wdb. I 212; Ter Laan 138, 109; Boekenoogen 95.

bōiag. 't Is *bōiag*, — de lucht is donker, betrokken. Zie: *blūiūiag*. Vgl. Koffeman 28.

bōk I, 1. bok. Verkl. *bukkien*. *Ik krieg 'n mooi klean bukkien van m'n toata*. 2. geit. Zie: *sikkien*. Vgl. Koffeman 29.

bōk II. *Van de bōk op jespār sturān*, — van 't kastje naar den muur sturen. Vgl. Boekenoogen 86.

bōkkān, bukken, voor iemand onderdoen. Zie: *beugān*. Vgl. Koffeman 29; Boekenoogen 86; Van Schothorst 113; Ter Laan 110; Van Weel 92.

bōkkart, voorover, met den bollen kant naar boven. Van een bikkel gezegd. Zie: *sketart*. Vgl. Koffeman 42; Opprel 48; Bergsma 58.

bōks, baby-box, loophek. Nieuw woord. Zie ook: *loopekkā*.

bol, 1. brood. Ook: bruinbrood. Moeder vraagt: *Wijjā 'n plekkien bol? Krintānbol of wittābol?* 2. wittebrood. Men vraagt bij den bakker *twē bollān*, en krijgt dan twee wittebrooden. Zie: *brood*. Vgl. Boekenoogen 86; Karsten I 137; Fri. wdb. I 214; Bergsma 56; Ned. wdb. III 284.

boldār, éénmaal gebakken beschuitdeeg, over 't algemeen niet voor den verkoop bedoeld. Enkelen aten *war-rāmā boldārs*. Zie: *kwēeuwāk*. Vgl. Boekenoogen 1288; Karsten I 137; Ned. wdb. III 299.

bōlk, 1. vischje, ter grootte van een garnaal, met een vrij dikken kop,

niet eetbaar. Ze waren te vangen met een mossel, net als garnalen. Ze komen alleen in zout water voor. 2. Op den logger vangen ze een veel grootere visch, die ook *bòlk* genoemd wordt. Vgl. Ter Laan 111.

bòlla, bul, stier. Verkl. *bullatjān*. *Də bōlla skerān*, — den stier in den herfst opvangen. Verouderd. De stier werd opgejaagd in een steeg, een engte, en dan aan een touw gebonden. 't *Bōlla skerān* werd van te voren door den omroeper bekend gemaakt. *Doar ij jə də bōlla!* zegt men tegen kleine kinderen om ze bang te maken. Zie: *bōllabuul*.

Ik kan də bōllān wel òp, — ik heb vreeselijken honger. Zie: *glieuwān*, en verder: *bul*. Vgl. Koffeman 29; Boekennoogen 121; Karsten I 147; Fri. wdb. I 215; Van Schothorst 113; Gunnink 112; Ned. wdb. III 187; Halbertsma, bolle; Draayer 7; Gallée 6; Bergsma 63; Ter Laan 111.

bolla, visschersschuit. Deze heeft geen vischbun, maar meer laadruimte, is breeder van boeg, lager van steven en meestal kleiner dan een botter.

bōllabuul, biete bouw. *Doar ij jə də bōllabuul!* — zegt men tegen kleine kinderen, om ze bang te maken. Zie: *bōlla*. Vgl. Ned. wdb. III 1879, 1881, — bullebak, bulleman.

bollāmānda, broodmand, de mand waarmee gevent wordt. Zie: *vintān*.

bollān, bevallen, plezier doen. *Da bolt əm*, — daar heeft hij plezier in. Vgl. Ter Laan 112; Boekennoogen 89; Ned. wdb. III 309.

bollatjān, klein broodje, kadetje. *Krintə-bollatjān*, krentenbroodje. *Wit bollatjān*, — ovaal wit broodje. Zie ook: *bol*. Vgl. Ter Laan 111.

bōltjān, geldbuiltje, gebreid van wol of garen, effen of meerkleurig, of genaaid van stof, meest van *boatjās-strīēpt*. De gebreide zijn 25 à 30 cm bij 5 à 6 cm, de genaaide ± 10 bij 15 cm. 'n *Gebreid bōltjān is niet makkələk, want jə moeten 'n teed stoan tə fōmməlān aer dat jə jə sintān dāreut eawān*. Deze worden dan ook haast niet meer gebruikt.

Wees jə skippar gəoorzaam, zūūn, in dink òm jə bōltjān, — zegt vader tegen een jongen, die voor 't eerst naar zee gaat en niet bij zijn vader vaart. Vgl. Koffeman 27; Boekennoogen 124; Karsten I 148; Van Schothorst 115; Bergsma 77; Helderman 22; Gallée 56; Halbertsma, buul; Ter Laan 140; Bergsma 77.

bōmmələmoerstiēn. Zie: *ōmməldemoerstiēn*.

bōmməlsəfooi, bonnefooi. *Op də bōmməlsəfooi*, — op goed geluk af. 'n *Broek makān òp də bōmməlsəfooi is zundə*. Vgl. Ned. wdb. III 363; Stoett 290.

bōmməzij, bombazijn. Zwarte katoenen stof, meest gebruikt voor werkpakken omdat het elke week uitgeschrobd moet worden. Daarvan wordt het spoedig wit. Vgl. Ter Laan 113; Van Weel 90.

bōn. Alleen in: *niet gōēd bōn*, — niet goed wijs. Zie: *dīēgə*.

bōnk, stuk of brok van iets. Verkl. *bunkien*. Vgl. Koffeman 29.

boorsal, boord van een kous.

booskip, boodschap. *IJ is nog te goar om 'n booskip te doen*, — hij is nog te dom om een boodschap te doen. Vgl. Karsten I 139; Boekennoogen 95.

bord I, bord. Verkl. *bördjēn*. *Ik eaw m'n buurvrouw 'n bördjēn abrocht*, — mijn buurvrouw, die in de kraam ligt, wat lekkers gebracht. Ook wel: *kraambördjēn*. Zie: *kraampannakoekies*, *preumasop*. Vgl. Koffeman 29.

bord II, plank in een kast of aan den muur gespijkerd. *'n Bord vòr z'n kollā*. Zie: *kollā*. Vgl. Boekennoogen 98, 1294; Fri. wdb. I 209; Ter Laan 119; Bergsma 63; Dek 20; Taaltuin V 92; Stoett 317; Ned. wdb. III 519.

börrag I, borg. *Ik stoon jə 'r börrag vòr*, — ik sta er borg voor. Vgl. Bergsma 66.

börrag II, mannetjesvarken. In deze beteekenis verouderd. Vgl. Koffeman 29; Karsten I 120; Fri. wdb. I 67; Van Schothorst 113; Gunnink 113; Bergsma 66; Halbertsma, barg; Franck-van Wijk 34.

börragameester, burgemeester. Vroeger: *börragameastar*.

börragan I, bergen. *'t Skip is əbörragan*. *Ik eaw m'n ullə əpəbörragd*, of: *əpəbör-ragan*. Vgl. Koffeman 29.

börragan II, borgen, poffen, koopen zonder direct te betalen. Vgl. Koffeman 29; Gunnink 113; Karsten I 147.

Börrakaravan, Broekerhaven. Verouderd.

börströkkien, vrouwenbovenkleedingstuk. Zie: *börströkkien*, en blz. 195.

börströkkien, borstrok. Verouderd. Zie: *börströkkien*. Vgl. Koffeman 29.

bòs, bos. Verkl. *bussien*. Vgl. Koffeman 29.

bòskop, kroeskop, stofferhoofd, verward hoofd met haar.

bòssag, betrokken. *IJ is vèrkouwən in ij is zo bòssag in z'n gəzicht*, — hij ziet er wat betrokken uit.

bot, touw, vliegertouw, ankertouw. *IJ ad gien bot gəndə*. Zie: *pinnəbot*. Vgl. Boekennoogen 101; Karsten II 175; Bergsma 67; Ned. wdb. III 682, 683.

bòt I, kort aangebonden. *Ik bin wel 'n bietjēn bət, maer ik zal jə niet əp-kauwən*. Vgl. Fri. wdb. I 222; Boekennoogen 102; Karsten I 140; Bergsma 67; Ter Laan 124; Gunnink 113; Ned. wdb. III 689 (692).

bòt II, bot (visch).

bòt III, been.

bòtbeugər, botvisscher. Zie: *bòtoekər*. Het botvisschen is afgeloopen sedert de afsluiting.

bòtoekər, 1. haak, ongeveer 2 cm lang, waarmee de bot gevangen wordt. 2. iemand die op bot vischt. Vroeger werden de botvisschers zoo genoemd. Nu spreekt men van *bòtbeugərs*. Zie daar.

bòttər I, botter. Vischschiuit met scherven, hoogen boeg en spitsen voorsteven. Zie: *bollə*, en blz. 336. Vgl. Fri. wdb. I 223.

bòttər II, boter. *Zə eawən 'm əp də bəttər tōə ad*, — hij is niet erg snugger. Vgl. Boekennoogen 102; Fri. wdb. I 249; Ter Laan 125; Van de Water 63; Bergsma 67.

bout. *Də bout die bij 't gat əfəbrūkən is*. Zie: *waerəkezər*.

bovənduur, bovendeur, bovenste helft van een deur, die in twee deelen is verdeeld. Zie: *òngərduur*.

bovənkòrst, bovenkorst van beschuit. Als een dienstmeisje een slechten dienst had, slecht eten kreeg en een onaardige behandeling ondervond, zei ze: „*Och mins, jə kregən d'r 'n bovənkursien*”. De onderkorst is n.l. het lekkerst. Zie: *boldər*.

braeɪən I, 1. breien 2. breiwerk. Vgl. Koffeman 27.

braeɪən II, brouwen, de huig-r spreken. Zie: *krollən*. Vgl. Koffeman 27; Bergsma 71; Gunnink 115; Van Schothorst 112.

brānd, 1. brand. 2. brandstof. *IJ j'al brānd op də zoldər? Örk is 'n gəzegənd lənd, də kōenen gēvən də mellək, in sketən də brānd*. Zie: *skokkə*. 'n *Grotə skuur in weanəg brānd*. Zie: *skuur*. Vgl. Ned. wdb. III 1042; Bergsma 69.

brāndəkietəl, elke plant, die steekt. 1. brandnetel. 2. blauwe zeedistel. Vroeger: *brāndəkittəl*. Vgl. Koffeman 27; Bergsma 69.

brandəween, brandewijn. Vgl. Koffeman 28.

brandissən, te keer gaan, onredelijk de les lezen. *Doar kwam ie so an brandissən!* — hij kwam zoo kwaad op hem aanloopen! *IJ brandistə dat 't 'n oard addə*, — hij was vreeselijk kwaad.

brānnən, branden. *Pas op, brān jə niet!* Vgl. Koffeman 28; Bergsma 69; Ter Laan 130; Fri. wdb. I 226; Dek 21.

brantutən, verdienen. Uitsluitend vischersuitdrukking. *D'r wordt van də week niks brantuut*, — als het stormt

b.v. *D'r is niet vuul tə brantutən. Dat brantuut toch niks!* — dat beteekent toch niets.

bream, 1. groote, blauwe vlieg. 2. wesp (komt zelden voor op Urk). Vgl. Boekenoogen 109; Bouman 17; Westfri. ww. 10; Fri. wdb. I 230; Ter Laan 131; Dek 21; Ned. wdb. III 1275.

Breamən, Bremen. Zie: *wees*.

breauwən, breeuwen. Zie: *vərbreauwən*. Vgl. Ned. wdb. III 1204.

breikokər, breihout, breikoker, breischeede. Verouderd. Houtje van 15 à 20 cm lengte, met een gat er in van ong. 4 cm diepte. De koker wordt gestoken tusschen de banden van het *middəldə* en een van de breipennen werd bij het breien in het gat gezet. Een enkele maal waren ze van zilver. Vgl. Karsten I 141; Boekenoogen 111; Fri. wdb. I 231; Bergsma 70; Gunnink 114; Ter Laan 128; Ned. wdb. III 1218, 1225.

breiskoel, handwerkles. Vgl. Fri. wdb. I 231.

brətoal, brutaal. *Brətoal astə duvəl. IJ is lui, lekkər in brətoal*, — hij verbeeldt zich ziek te zijn.

breun, bruin. *Die kan zə ok breun bakkən*, — hij kan sterke verhalen vertellen, doorslaan. Vgl. Karsten I 146; Gunnink 115; Van Schothorst 113.

briebəl, snotneus. *Kòm ier, dat ik jə briebəl ofveeg*. Vgl. Boekenoogen 111; Karsten I 143.

brīəd, breed. *Die 't brīəd et, lot 't brīəd angən, in die 't nog brīējər et, die lot 't slīepən. Zet jə goed brīəd neer*, — ga er rustig bij zitten, dat je alles

- goed kunt hooren. Vgl. Karsten I 142; Boekenoogen 108; Fri. wdb. I 230; Ned. wdb. III 1176; Ter Laan 129, 908; Meyer 16; Bergsma 71.
- briefien*, bankbiljet. 'n *Briefien van duzəd*. Vgl. Ned. wdb. III 1334.
- bries*, bries, sterke wind. 'n *Dikkə bries*, — windsterkte VI (schaal van Beaufort). Zie: *wiend*.
- brievatessien*, enveloppe. Verouderd. Zie: *brievazekkien*. Vgl. Koffeman 44.
- brievazekkien*, enveloppe. Verouderd. Zie: *brievatessien*. Vgl. Koffeman 44.
- brik*, 1. strak, sip. 'n *Brik gəzicht*. *Wat kiek jə brik, of də bəttər ɔp is. ʒ'n lippien stot brik*, — hij trekt een lipje. 2. Van de lucht: donker. *Də löcht stot brik*. Vgl. Koffeman 28; Boekenoogen 112; Karsten II 202; Fri. wdb. I 236; Gallée 5, 65; Bergsma 54.
- brilla*, bril. Zie: *kleuvək*.
- bringən*, brengen. Vgl. Koffeman 27.
- brobbəlappə*, breilapje, broddellap, werklapje van een meisje, dat leert handwerken. 't Wordt gebreid op 't *breiskoel*. Zie: *breiskoel*. Vgl. Boekenoogen 114; Gunnink 115; Fri. wdb. I 238; Ned. wdb. III 1408.
- broekəgə*, een stuk geteerd of geverfd linnen, dat gebruikt wordt om het inlekken van water tegen te gaan. Verouderend. Vgl. Koffeman 30.
- brōən*, broeden, mijmeren, peinzen. *Wat zit jie tə brōən?* — opmerking tegen iemand die stil in een hoekje zit. Vgl. Ned. wdb. III 1422.
- brōggə* I, snede roggebrood. *Brōggə mit 'n kweeukien*. Zie blz. 225. Vgl. Koffeman 27; Fri. wdb. I 239; Van Schot-
- horst 113; Gunnink 115; Ter Laan 135; Bergsma 73; Helderman 22; Ned. wdb. III 1612.
- brōggə* II, brug. *Kāmpərbrōggə*, — zegsw. zie onder: *mes*. Vgl. Koffeman 27; Ter Laan 134.
- brok*, brok, stuk. Verkl. *brukkien*. Vgl. Koffeman 28.
- Brokzeel*, Blokzijl. Verouderd. Nu *Blokzeel*.
- brood*, roggebrood. Mv. *broon*, soms: *broons*. *Twie broon*, — twee roggebrooden. Zie ook *bol*, *novən*. Vgl. Koffeman 28, 29; Bergsma 73; Fri. wdb. I 227; Ter Laan 135.
- broon*, braden. Vgl. Koffeman 29; Gunnink 115.
- brouwən*, trekken, alleen van koffie. *Gōēdgəbrouwdə, duurgəwaerəktə tas koffiē*, — extra lekker gezette koffie. Soms doet men een schepje kaneel in den koffiepot om de koffie smakelijker te maken. *Koffiē et al so langə stoon tə brouwən*. Vgl. Ned. wdb. III 1590.
- brulləft*, bruiloft. *Ik goon ɔp tə brulləft*, — naar de bruiloft. Vgl. Karsten I 146; Gunnink 115; Van Schothorst 113; Fri. wdb. I 241.
- brūūi*, broei. Zie: *slik*. Vgl. Ned. wdb. III 1458.
- brūūiən*, broeien. Zie: *eutbrūūiən*. Vgl. Koffeman 28.
- brūūiweer*. Zie: *blūūiweer*.
- bruur*, broeder. Zie: *bupə*. Vgl. Koffeman 27; Ter Laan 137; Bergsma 71; Van de Water 64; Van Schothorst 113.
- brij*, pap. *Brij mit klutjəs. Resənbrij. Karamelləksbrij. ʒurə brij*, — bessennat

met sago. Vgl. Fri. wdb. II 68; Bergsma 71.

bugəl, beugel. Ik weet niet of dat wel duur *də bugəl* kan.

buk, buik. Verkl. *bukkien*. Vgl. Winkler I 54; Karsten I 146.

būkən, beuken, slaan. *Ik eaw d'ielə dag an də wasboaləm stoan tə būkən, ik eaw toch so in m'n lindən, mins!* Vgl. Van Schothorst 114.

bul, stier. Zie: *bòllə* I.

buləkən, zwaar slapen. *Ik eaw tot niegən uur leggən buləkən.*

būlən, builen. *Meel būlən, əbūıld meel.*

bulləmən, 1. doelloos rondlopen van jongens, die van school zijn weggebleven. *IJ et 't skoel òntgluupt in toe et ie òm top əlopan.* 2. bungelen van loshangende knopen aan een jas, een los eind touw aan den mast.

Bunskeutən, Bunschoten. Zie ook *boezə-roen*.

Bunskeutər, 1. bewoner van Bunschoten. 2. benaming van iemand die uitdrinkt zodra er is ingeschonken. De *Bunskeutərs* zelf staan daar n.l. voor bekend.

bupə, broer. Verouderend. *Is dat joen bupə niet? Bupə, mag ik 'n sint?* Vgl. Koffeman 27; Mees 328.

burəngərucht, een gerecht waarvan men meedeelt aan de buren. Zie: *koolmoes*.

būül, beul. *Vòr z'n vrouw is ie 'n būül.*

buup, gek, vreemd. Oorspronkelijk de naam van een jongen, die wat achterlijk was, werd het later de naam van een eigenschap.

bijkieuwieuwən, bijstoffen. *Də kamər 'n bietjən bijkieuwieuwən.*

D

daerəg, stuk veen dat van den bodem losschiet, en in de zee ronddrijft. Bij Harderwijk en Elburg nog wel eens. Vgl. Boekenoogen 141; Gun-
nink 117; Ter Laan 145; Bergsma 85. *Stòk daerəg*. Schuldwoord, een beetje minachtend. *So geel as 'n daerəg.*

daerəm, darm. *'t Zal jə wel dunna dər jə daerəmən lopən.* Zie: *dunna*. *As ik jə in m'n ənnən kregən, dan zal ik jə daerəmən bij ellən eutmetən.* Vgl. Koffe-
man 30; Ter Laan 145.

daertəg, dertig. Vgl. Koffeman 30.

dakkən, slaan, een klap geven. Zie: *ofdakkən*.

dal, dal. Mv. *doalən*. *Baerəgən in doalən ontmoetən engkangər niet, maer joe koem ik nog weldərs tugən,* — maar jou vind ik nog wel (dreigende opmerking).

dam, 1. dam. *Die is ovər də langən dam, in 't affərländ.* Lett. en fig. Zie: *affərländ*. 2. bepaald gedeelte van de haven, nl. de Westdam. Zie: *wallə*. De botters liggen ook wel aan den Oostdam. *Nou, jə kunən də skeut wel an də dam leggən,* — je kunt je bedrijf wel staken.

dámie, 1. kortgeleden, maar op den-
zelfden dag. *Wannaer et jə beabə ier əwest? Nou, dámie al.* 2. binnenkort. *Ik kòm dámie wel effən bij jə.* Vgl. Koffeman 30; Ter Laan 148; Bergs-
ma 84, 92; Gallée 8; Van Schot-
horst 210; Boekenoogen 140; Kar-
sten I 152; Opprel 51.

dámievòrdán, straks, over zekeren tijd,
in de toekomst. *Dámievòrdán, as de Žōiərzē droog is...* Vgl. Koffeman 30.

dan, wel, in vragen, aan het eind van den zin. *Ik niet. Jié dan?* Of: *in jié dan?* — en jij? *Van wie is dat dan?* — Van wie is dat wel? *IJ ja zin an droge vis, dan?* — Heb je soms zin in droge visch?

dangələn, omlopen, zaniken, niet opschieten. *Maak nou of, in stoon nou niet tə dangələn. Ik eaw ər də ielə dag al mīe ɔmədangəld.* Vgl. Karsten I 150; Boekenoogen 132; Fri. wdb. I 257; Ned. wdb. III 2276.

dankboar, dankbaar. Vgl. Koffeman 31.

dānsən, dansen. Vgl. Koffeman 31.

dat, opdat. Na imperatieven, met finale beteekenis. *Kom ier, dat ik ja brieəbəl ofveeg.* Vgl. Ned. wdb. III 2306.

deat, duit. Alleen in: *vier deatən, 'n plak*, — twee en een halve cent. *Twoaləf deatən*, — zeven en een halve cent. — 'n *Deat in 't sekkien doen*, of: — *leggən*, of: — *stekən*. Vgl. Van Schothorst 120; Fri. wdb. I 301.

deel, steenen vloer, in schuur, keuken, gang. *Ja dīəl legt ɔp də deel*, — je portie ligt op den grond. Vgl. Koffeman 31; Ter Laan 152; Halbertsma, dele; Bergsma 85; Gunnink 117; Helderman 24.

dekən, 1. deken, wollen deken. 2. 'n *Mooi leppien grūnə dekən*, — 'n mooi stukje grond. Vgl. Koffeman 34.

dekkən, gaan, er vandoor gaan, op de vlucht gaan. *IJ ging ja dekkən oor!* — hij ging weg, maakte dat ie weg kwam; hij maakte beenen. Vgl. Ned. wdb. III 2379.

dərekt, direct, dadelijk.

dessien, zwarte band over de *ullə*. Zie blz. 197.

deum, 1. duim van de hand. Verkl. *deumpien*. Zie: *neuzəknakər*. 2. lengtemaat, ongeveer twee en een halve cm. Zie v.v.

deun, 1. duin, zandheuvel. 2. groote vrouw. 'n *Deun van 'n fromməs*. Vgl. Koffeman 31.

Deusər, Duitscher. Ook wel: *Deusman*. Mv. *Deuslōian*. Vgl. Koffeman 31.

Deuslānd, Duitschland.

deustər, duister, donker. Vgl. Koffeman 31; Van Schothorst 123.

deuwə, duif. *IJ is so grees as 'n deuwə*. Vgl. Koffeman 30.

deuwokkə, 1. duivenhok. Vgl. Koffeman 31. 2. huis, waar ieder uit en in loopt, waar veel visite komt.

dezərəg, heilig. *Dezərəg in də kimmən*, — heilig, nevelig aan den horizon. Zie: *kimmən*. Vgl. Boekenoogen 1300; Westfri. ww.68; Dek 25; Gunnink 118.

dieakənijə, diaconie. Verouderd. Vgl. Koffeman 31; Bergsma 87.

dīəg. *Ja zīəg in ja dīəg verflōtən*, — je ziel en je zaligheid verfluiten. Vgl. Karsten I 151; Boekenoogen 134; Ter Laan 151; Ned. wdb. III 2324.

dīəgə, goed, in orde, verstandig. *Ja binnən nie gōed dīəgə*, — niet goed wijs, je bent niet lekker. Zie ook: *bōn*. Vgl. Ter Laan 151; Boekenoogen 134; Dek 24.

dīəl, deel. *Die ouwə man et ook niet vuul dīəl van levən*, — heeft geen prettig leven.

dieldərtjən, wijnglaasje zonder voet. Aan boord gebruikt als er een borrel gehaald is. Men drinkt er om de beurt uit.

dielaga, deeling. Vgl. Koffeman 30.

dielan, deelen. Vgl. Koffeman 30.

dier, dier. *Drònkən as 'n dier*. Zie: *drònkən*.

dierboar, lief, dierbaar. Vgl. Koffeman 31.

diezək, zak, broekzak, losse zak van een vrouw. *Z'n ānd in z'n diezək stekən*. *Eut dā diezək bətoalən*, — uit je zak, contant betalen (opp. *eut dā kessə bətoalən*). *Jə eagan diezək ansprekən*, — betalen, meebetalen. *Də minsən, die liegən in d'r eagan diezək*, — ze geven den prijs van iets lager op, dan het in werkelijkheid kost. *Die kuun jə in jə diezək stekən, ouwə!* — met die opmerking kun je het doen. *Grote aerən, langə pepən, diepə diezəkən, niks tə grepən*. 't Wordt gezegd van menschen met veel drukte en weinig geld. Voor den vorm, zie: *Warenar* 194. Vgl. Koffeman 31; Boeken- oogen 147, 1300; Karsten I 154; Mees 328; Van der Kooy 58.

diezəkdoek, zakdoek. Wordt gebruikt als men zich heel netjes wil uitdrukken. Zie: *snoddoek*, *zaddoek*.

dik I, dijk. *Ik eaw d'ielə dag əwaerəkt, want ik addə 'n eus as 'n dik*, — een erg vuil huis. Vgl. Koffeman 31; Boeken- oogen 148; Fri. wdb. I 272; Karsten I 155; Van Schothorst 118.

dik II, koffiedik. Zegsw. *'t Is alteeđ woatər əp 't ouwə dik*, — je maakt het maar erger door de zaak weer op te halen. Vgl. Ter Laan 164.

dikkə, dik. *'n Dikkə man. M'n vingər is so dikkə*. Als bw.: *IJ et dikkə əp z'n eud ad*. Zie: *eud*. Vgl. Gunnink 119; Ter Laan 164.

dikkərd. Zegswijze: *IJ it as 'n dikkərd*. Een Urker weet niet wat een dikkerd

is. Waarschijnlijk een vervorming van dijk, dijkwerker. Vgl. de uit- drukking: hij eet als een polderjon- gen. Vgl. Karsten II 203; Ter Laan 161; Fri. wdb. I 272; Opprel 51; Tuinman I, aanh. blz. 25; Ned. wdb. III 2610.

dikkóek, dikke koek. 't Wordt door iedereen gegeten als de maaiers in het land zijn. Dan eet men *maeiers- kost*. Zie daar.

dikkop. 1. klein vischje, ook wel *bòlk* genoemd. Kinderwoord. 2. maat voor jenever of brandewijn. $\frac{1}{5}$ L., $\frac{1}{4}$ flesch. *Də ouwə Skippər kon 't in ien keer əp*.

dilləbərrierən, deliberereen, overleggen. Vgl. Karsten II 203.

dindər, bastaardvloek. *Wat dindər!* Zie: *dindərdag*. Vgl. Koffeman 32, *wel te dinder*; Van Schothorst 117.

dindərdag. Alleen in den uitroep: *wat dindərdag!* — wat donder. Zie: *dindər*. Als naam van den weekdag: Donder- dag. Vgl. Koffeman 32.

dindərən, heen en weer bewegen, zich heen en weer bewegen. *Zit nie so mit dat keend tə dindərən*, — 't kind op de knie heen en weer bewegen. Vgl. Koffeman 31; Fri. wdb. I 274; Van Schothorst 117; Ned. wdb. III 2406.

dindərdagən, vervelend, lastig zijn. *Zit niet langər tə dindərdagən*.

Dingəsdag, Dinsdag. Ook: *Dingiesdag*. *Dingiesdaggənacht*. Vgl. Koffeman 30.

dinkboar, denkbaar. Vgl. Koffeman 31.

dinkən, denken. Vgl. Koffeman 31.

dissə, deze. Zie: *dizzə*. Vgl. Koffeman 30; Gallée 8; Gunnink 119; Fri. wdb. I 275.

dizzə, deze. *Dizzə kânt*. Zie ook: *dissə*. Vgl. Ter Laan 167; Bergsma 90.

doadələk, dadelijk. Vgl. Koffeman 30.

doaldər, daalder. *Oendərd doaldərs*, — f 150. Vgl. Van Schothorst 115.

doar, 1. daar. *IJ lopt doar*. 2. asjeblijft. *Nou, doar dan!* Vgl. Koffeman 30.

doaran, daaraan. Vgl. Koffeman 31.

doarstealən, vertellen, uiteenzetten. Verouderd. *Die man et 't so mooi doarsteald*. Vgl. Koffeman 31.

dodələk, doodaankondigend. *Toen oenzə buurman bəgrœvən is tœ zeg ik al: də klokke die luidt zo dodələk, dat d'r zal d'r wel gauw wier ien op vollagən*. Vgl. Fri. wdb. I 260.

doegən, duwen. *Goon jie maer op tə slē zittən, dan zal ik jə wel doegən*.

doekien, halsdoekje. *Feen doekien*, — doek van neteldoek, die in den zomer door de meisjes 's Zondags gedragen wordt.

dol, roeipen. *Die man is so steef as 'n dol*, — lichamelijk stijf.

dolləjorəs. *Dat got so maer in də dolləjorəs voort*, — dat gaat zoo maar, op goed geluk voort. Vgl. Fri. wdb. I 284.

domənie, dominee. Zie: *domənij*. Vgl. Koffeman 31.

domənij, dominee. Verouderend. Nu dikwijls: *domənie*. 'r Got 'n *domənie vòrbij*, zegt men als een heel gezelschap zwijgt. Vgl. Koffeman 31; Fri. wdb. I 284; Ter Laan 176.

domənijspilləjtən, dominospel. Vgl. Koffeman 31.

dòndərən, donderen. 't Wordt vermeden, alleen nog wel eens gebruikt als 't ver weg is. 't *Dòndərt in də vaertə* nog. Zie: *slag*, *ònweerslag*, *licht*.

donəg, danig, erg. *Ik bin ər donəg van vərsketən*. Vgl. Koffeman 30.

dònnəkən, dommelen. *In də kaerək leggən tə dònnəkən*, — zitten dommelen.

dònnəkərd, iemand, die in de kerk altijd slaapt.

dood, dood. 'n *Dood lik*, — lijk. Zie: *lik*. *Betər dood leggən as dood waerəkən*.

doodklēd, 1. lijkkleed, dat bij begrafenissen over de kist gehangen wordt. 2. kleed, dat de doode aankrijgt. *IJ loopt mit z'n doodklēd an*, — hij ziet er erg slecht uit. Vgl. Koffeman 31.

doopsēl, doopceel. *Iēnə z'n doopsēl lichtən*. Vgl. Ned. wdb. III 2901; Stoett 464.

doos, doodsch. *Nou, 't is ier mooi doos*, — er is hier niet veel te beleven. Vgl. Koffeman 31.

dopəgə, doop. 'n *Zundag is 'r gien dopəgə*, — a.s. Zondag wordt er niet gedoopt.

dopien, sausje, saus voor Jan in den zak, pappesak, bestaande uit melk, al of niet met ei. Zie: *zuurdoop*. *Mostərd is gien eidoop*, — als antwoord op: *Ik most dit, en ik most dat*. Vgl. Koffeman 31; Boekenoogen 165, 650, 1271; Karsten I 159; Halbertsma, deup; Bergsma 87.

doppə, dop. Verkl. *döppien*. Van een ei b.v.

dordə, derde.

dordəāns, derdehandsch. *Da's alləmoal dordəāns goed*, — minderwaardige koopwaar, rommel.

dordəman, een jongen boven de twaalf jaar, die vaart. Dikwijls was hij bij den schipper in den kost. Zie: *knecht*, *skēpən*, *lāntrappər*. Vgl. Koffeman 30.

dörrəp, dorp. *Om dörrəp lopən*, — een wandeling rondom het dorp maken. Vgl. Koffeman 30; Gunnink 121; Van Weel 95; Van de Water 71.

dörst, dorst. „*Mimmə, ik eaw nezzoon dörst*”. Moeder: „*Kreup dan in də kōe z'n bōrst*”.

dot, dot. Verkl. *dötjən*. Vgl. Koffeman 31.

dovəkeulən, doovekolen. Vgl. Koffeman 30.

dozə, doos. Verkl. *dosien*. Vgl. Koffeman 31.

draagpeet, vrouw, die de kinderen, welke gedoopt worden, naar de kerk draagt. Het kind kan, maar hoeft niet naar haar te heeten. 't Kind heet naar de peet. De draagpeet van 't oudste kind heet voor alle kinderen *peet*.

draeiən, 1. draaien, door den wind gaan. 2. liegen. Vgl. Koffeman 32.

draeiər, iemand die niet recht voor de zaken durft uitkomen. Zie: *draeiən*. Vgl. Koffeman 32.

drānzən, drenzen, dwingen, dwingerig schreien. Zie ook: *gədrāns*. Vgl. Kof-

feman 31; Boekenoogen 173; Van Schothorst 120; Karsten I 160; Ter Laan 186; Ned. wdb. III 3259.

drānzərəg, vervelend, huilerig. 'n Klein kind dat tanden krijgt, is *drānzərəg*. Zie: *kwiskwas*. Vgl. Ned. wdb. III 3291.

drealəgə, houten onderleggers van een bedstede, ladings. In de oude huizen waren de bedsteden boven den kelder. De *drealəgən* waren daarom heel dik. *Zə is duur də drealəgən əzakt*, — spottend gezegde over meisje dat bevallen moet.

dreefduurnat, drijfnat, doornat. Versterking van *duurnat*.

dreupən, druipen. 't *Zal jə wel in jə skōttəl kōmmən tə dreupən oor*, dat jə zo *ōnvər-bōttəg binnən tugən jə mimmə*, je zult je trekken wel thuis krijgen, dat je zoo ongehoorzaam bent tegen je moeder. Zie: *bessien*, *vergoon*. Vgl. Boekenoogen 908.

dreutəl, 1. stop, in een vat. Verouderd. 2. ijspegel. *Də dreutəls òngən d'r an*. Vgl. Boekenoogen 175, 1300; Ned. wdb. III 2471, 3297.

dreuvə, druif. Zie ook v.v. Vgl. Koffeman 31.

dreuən, drijven. *IJ wit wel wat skapən of ie drift*, — soms gevolgd door: *as ie affər də vaerəkəs lopt*, — hij weet wel wat hij doet, laat hem maar begaan. Vgl. Koffeman 30; Eckart 529.

drē, drie. *Met z'n drēn*, — met z'n drieën. *lēnə, twēnə, drē*. *Drie eiərən*.

drīeklis, iemand die een beetje mal is,

- aan wien een steekje los is. Verouderd. Zie: *drieklizoor*. Vgl. Fri. wdb. III 316; Ter Laan 193; Ned. wdb. III 3308.
- drieklizoor*. Zie: *drieklis*. Verouderd. Vgl. Boekenoogen 446, i.v. klezoor.
- drietuut*, mollig kind (vleinaam). *Lekkərə drietuut dat jə d'r binnən*.
- drinkən*, drinken.
- drinkərgloasien*, 1. wijnglas. 2. drinkglaasje voor een kanarie. Vgl. Koffeman 31.
- droad*, draad. *IJ gift gien droad*, — hij geeft geen antwoord. Zie: *iēn*, *waffəl*, *wierwaerək*.
- droelie*. Wat droelie, wat deksel. Zie: *droeliekoatər*.
- droeliekoatər*. *Droeliekoatər nog əs tōē*, — wat deksel! Zie: *droesiekoatər*. Vgl. Koffeman 32; Karsten I 162, Ned. wdb. III 3395.
- droesiekoatər*. *Wel droesiekoatərs!* — Wat deksel! Zie: *droeliekoatər*.
- droevəg*. 'n *Droevəgə lõcht*, — betrokken lucht.
- droezəg*, druilerig, troebel. *Də lõcht stot droezəg*, — de lucht is druilerig, dreigt naar regen. 't *Woaatər is droezəg*. Vgl. Koffeman 31.
- drogən*, drogen. 't *Droogt əs 'n knūūt*, — 't droogt vlug.
- drogəvīs*, gedroogde visch. Gedroogde scharretjes of scholletjes.
- drok I*, drop. Vgl. Koffeman 31; Dek 27.
- drok II*, lastig, luidruchtig (van kinderen). Zie: *rumoerig*. Vgl. Karsten I 162; Boekenoogen 178; Fri. wdb. I 178, 298; Bergsma 95; Ned. wdb. III 3497.
- dròkkən*, drukken, persen. Vgl. Koffeman 31; Bergsma 95.
- dròktə*, ongenoegen, ruzie. *Dròktə kriegən*. Vgl. Fri. wdb. I 298; Ter Laan 190; Boekenoogen 179; Karsten II 162.
- drokwoatər*, dropwater. Lekkernij voor de kinderen. Zij krijgen het uitsluitend in de maaiersweek.
- drònkən*, dronken. *Zo drònkən əs 'n puntər, əs 'n koatər, əs Maastricht, əs 'n dier. Əs jə zo drònkən binnən əs 'n dier, dan wor jə mit vier man ən boord ədroegən. Lavəloos drònkən*. Zie: *drònkət*, *bəzūpən*, *lazərəs*. Vgl. Gunnink 122; Stoett 1109, 2046, 2384; Bergsma 92, i. v. doen.
- drònkət*, dronken. Verouderd. Vgl. Bergsma 95, onder drinken; Gunnink 122.
- droogskuur*, poetsmiddel, fijngevreven plavuizen. Vgl. Karsten II, 203.
- dröppien*, 1. klein beetje van iets. 2. sterke drank. *IJ lust graag 'n dröppien. Gief mə nog 'n dröppien thee*.
- drubbələn*, drentelen, heen en weer lopen. Verouderd. *Die man die lopt daer ok enən drubbələn*, — loopt met zijn ziel onder z'n arm. Vgl. Fri. wdb. I 292; Ned. wdb. III 3301.
- drumpəl*, drempel. *IJ et z'n bēnən nog nooit ovər m'n drumpəl ad*. Vgl. Van Schothorst 121.
- drūnən*, dreunen. *Die zit te drūnən*, hij zit op de W. C.

drupúteltjēn, 'n *Klean drupúteltjēn*, — een pasgeboren kind dat te klein is. Zie: *drupūūtjēn*.

drupūūtjēn. 'n *Klean drupūūtjēn*. Zie: *drupúteltjēn*, *druteltjēn*.

druteltjēn, klein kind. Vgl. Koffeman 31.

dubbeltjēn, dubbeltje, 10 cent.

dubbeltjēsdief, rijksboot voor de belasting. Deze bracht vroeger de dwangbevelen over. Nu is er op Urk een subontvanger.

duffəl, stof, gebruikt voor mansbroeken en *boatjēs*. Een enkele maal nog voor vrouwenbovenrokken. Deze stof wordt alleen 's Zondags gedragen.

duisien, Duitsch broodje. Deze worden sedert ongeveer 1910 gebakken.

dukkēn, duiken, onderduiken bij het zwemmen. Vgl. Koffeman 31.

dunnə, dun. 't *Sal jə wel Dunnə dər jə daerəmə lopən*, — 't zal je nog wel tenvallen. Zie: *daerəm*. Vgl. Boekennoogen 185; Stoett 358.

Durkərdam, Durgerdam. Vgl. De Vries, afl. 30 Sept. 1925.

durrək, takel van een schip, waarmee de giek wordt opgeheschen. Zie v.v. Vgl. Koffeman 31; Boekennoogen 151.

dūūgd, deugd. *Žo, bej jə doar, Derk dūūgd?* — Zoo, ben je daar, brave jongen? Zoo, ondeugd, ben je daar? Wat sarcastisch gebruikt. Vgl. Koffeman 31.

dūūn, stil. *Žə eawən 't dūūn ouwən*, — ze hebben het stil gehouden, b.v. als menschen twaalf en een half jaar

getrouwd zijn en geen feest geven. *Ou jə maer dūūn*, — hou je gemak. Vgl. Koffeman 31; Boekennoogen 143; Franck-van Wijk 113.

dūūntjēn, deuntje. *IJ flōt 'n dūūntjēn*. *Ik eaw 'n lekkər dūūntjēn ad*, — ik heb een lekkeren rit gehad, zeggen de kinderen als ze lekker lang gereden hebben of gedragen zijn. Vgl. Koffeman 31.

duur I, door, langs. *Duur Keuzən voarən*, — van Harlingen via 't Krabbersgat naar Amsterdam varen. Vgl. Koffeman 30.

duur II, deur. Verkl. *dūūrtjēn*. *Vər də duur*, — buiten de deur, voor de deur. Zegsw. zie: *vīenster*. Vgl. Koffeman 30, 46, *duur*, *deur*.

duurdrēūsən, doordrijven. *Jie trekkən jə naerəgəs wat van an, jə drēūsən overal duur*. Vgl. Koffeman 31.

duurdreusər, doordrijver. Iemand die koppig volhoudt.

duurkiekən, doorkijken. *Jie kuuntər wel duurkieken, zo Dunnə is 't*. Vgl. Koffeman 31.

duurskenən, doorschijnen. Vgl. Koffeman 31.

duurzicht, doorzicht, overleg. 'r *Is nog gien duurzicht in tə zien*. *IJ et niet vuul duurzicht in z'n doen*. Vgl. Koffeman 31; Ter Laan 160.

duvəl, duivel. *As jə dat doen dan zal də duvəl jə 'n rōkkien naeīən*, — dan zal ik het er niet bij laten zitten. Zie: *rōkkien*. *As die an 't waerək is, dan pōrt də duvəl d'r an*, — hij werkt hard.

Zie *pòrrən*. *D'ien is d'angər z'n duvəl*, — ze kunnen elkaar niet zetten, het zijn felle concurrenten. *Vuul geskreaw, maer weanəg wòllə, zeen də duvəl in toe skeur ie vaerəkəs*. *IJ dugt də duvəl in 't gat niet*, — hij deugt nergens voor. *'t Is of də duvəl ər ənjongət et*, — het is er smerig en slordig. *Də duvəl z'n prinkə-boekien*. Zie: *prinkəboekien*. *Lachən, gillən as 'n vallən duvəl* (gevallen duivel?). Vgl. Ned. wdb. III 3616; Fri. wdb. I 276; Van Duyse 227, 228.

duvəlachtəeid, opzet. *Jə loatən weldərs wat eut duvəlachtəeid*, — uit nijdasserij, boos opzet. *'t Is duvəlachtəeid dat jə dat niet doon*. Minder slecht is: *mōedwillə*. Zie daar.

duvəlkoek. *Da's duvəlkoek*, — dat zijn smoesjes, uitvluchten.

duvəls, erg, in hoge mate. *As 't nipt in duvəls nipt, is də man də boas*. Zie: *boas*. Vgl. Karsten I 164; Ned. wdb. III 363.

duvəlsdoodjən. *'t Was net ɔp 'n duvəlsdoodjən of*, — op 't kantje af. Vgl. Boekennoogen 183; Fri. wdb. I 276.

duvəlstaerək, simson, een stof waar de tusschenbroek van gemaakt wordt. Alleen voor werkgoed. Vgl. Ter Laan 197; Boekennoogen 185; Opprel 52.

duvəltjən I, 1. klein kachelkje. Nieuw woord. *M'n duvəltjən rookt aerəg vandəgə*. Zie: *duvəl* en v.v. 2. lucifer. Verouderd. Vgl. Koffeman 31.

duvəltjən II, klein, bijdehand jongetje. Soms ook een meisje. *Mit dat duvəltjən eaw' iel wat tə spartələn*. Zie: *spartələn*. Vgl. Ned. wdb. III 3622.

duzəd, duizend. *Mins, kiek nou ərəs, duzəd is 't ər maer iənə*. Vgl. Koffeman 30.

duzələg, duizelig. Vgl. Koffeman 31. *duzəstalləf*, negenhonderd en vijftig.

dwōrs, dwars. *Dwōrs tugən də droad in*. Vgl. Koffeman 31; Boekennoogen 188.

dwōrsdrevən, dwarsdrijven. Vgl. Koffeman 31.

dwōrskop, dwarskop, eigenzinnig mensch.

E

eagələk, eigenlijk. *Ik moz 't eagələk niet doon eawən*.

eagən, eigen. *Də minsən die liegən in d'r eagən diezək*. Zie: *diezək*.

eagənrecht. *Ik kan ər gien eagənrecht van kreagən, . . . in venən*, — ik kan er geen orde in vinden, het is zoo'n warwinkel.

eagənskip, eigenschap. *Ik kan gien eagənskip an əm kregən*, — ik kan niet met hem thuisraken, ik word niet vertrouwd met hem.

eamələk, heimelijk. Verouderd. *Ik bin eamələk noar əm tōe əgoan, ɔm 't əm tə zeggən*. Vgl. Koffeman 35.

Eamōiən, IJmuiden.

eandə I, eend. Vgl. Koffeman 32; Van Schothorst 125.

eandə II, einde, uiteinde, levenseind. *Ik eaw 't eandə in də bek, oor!* — ik ben doodmoe. Vgl. Koffeman 32; Boekennoogen 195.

eandə in vaer, heinde en ver. *Zə kwamman eandə in vaer vandoon*.

eandəkukən, klein, mismaakt mannetje.
eandələk, eindelijk. Vgl. Koffeman 32.
eandəpiel, eendekuiken. Zie: *piel*. Vgl. Karsten I 165; Boekenooogen 190.
easələk, vreeselijk, erg. Verouderd. 'n *Easələkə vloek*.
eawən, hebben. Als de bakkersjongen aan de deur roept: *Bakkər!*, is 't antwoord: 'k *Moet niet eawən vandagə*, — niet noodig! Vgl. Koffeman 35, 36; Ned. wdb. VI 201.
edən, heden, vandaag. *Jə eawən əp edən niet vuul mooi weer. D'r is gien ankoemən an əp edən*. Vgl. Karsten I 195; Ter Laan 307; Ned. wdb. VI 252, 253.
EEK, azijn. Vgl. Gallée 10; Karsten I 165; Boekenooogen 189; Fri. wdb. I 319; Gunnink 125; Mees 328; Van Schotthorst 124; Bergsma 102; Ned. wdb. III 3787.
ees, ijs. *Jə wagən jə əp glad ees, moat*. Vgl. Koffeman 47; Van Schothorst 147.
eetboar, eetbaar. Vgl. Koffeman 32.
eetwoar, eetwaar. Vgl. Koffeman 32.
effən, even. *Doen dat ərs effən*. Ook wel *effien*. Vgl. Karsten I 166.
effətjəs, even. Zie: *effən*, *effien*.
effien, even. 't Geldt voor ouderwetscher dan *effən*, of *effətjəs*, maar het wordt nog veel gebruikt, ook door jongeren. Vgl. Gunnink 124; Van Schothorst 124; Fri. wdb. I 320; Boekenooogen 193; Karsten I 166.
efter, achter. Verouderd.

ei, *ei*. *Zou 't ei betər wezən as 't oen?* Van kinderen, ten opzichte van hun ouders met de beteekenis: De appel valt niet ver van den stam. *As dat eitjən begint tə stinkən, dan zal 't vaer rukkən*, — van overdreven vriendschap die een einde neemt. O. a. ook in Kampen gezegd. Vgl. Ned. wdb. III 3937; Harrebomee I 175; Stoett 535; Tuinman 1; Fri. wdb. I 8, 9; Ter Laan 1.

ekkə, hek. *Nou is 't ekkə van də dam of*. Zegsw. zie: *koe*. Vgl. Gunnink 125.

əkookt, dom, suf. *Wat bin jə goar, 't likt wel of jə əkookt binnən*. Zie: *goar*, *əngəkookt*.

ellə, el (lengtemaat).

elləbogə, elleboog. *Die oudt alteed een slag aftər də elləbogən*, — hij zegt de volle waarheid niet. *Die et sə in z'n elləbogən*, — die is geniepig. *IJ et 't affər z'n elləbogən*, — hij zegt niets. *Wat aftər jə elləbogən losloatən*, — voor den dag komen met iets dat je vroeger hoorde, en waar je toen niet op inging. Vgl. Ter Laan 210; Gunnink 125; Ned. wdb. III 4081; Stoett 1565.

elləf, elf. *Drie maal elləvə is 'n doaldər*, — gezegd van ten naastebij iets berekenen, een ruwe berekening maken. *IJ got ok niet vər elləvən*, — er is ook niet veel van hem te halen. Hij geeft dus pas laat iets af. Vgl. Boekenooogen 1355, i. v. schijten; Karsten II 118, i. v. skaite.

elləftalləf, tien en een half. Vgl. Gunnink 95.

ellaga, Waarom vaar je niet? „*Wij stonən òp də ellaga*”, — onze botter staat op de werf, op de helling. Vgl. Gunnink 125, Karsten II 84.

ellagan, het schip laten nazien, laten herstellen; het op de werf staan van een schip. *Wij ellagan bij* . . .

ellavəndaertəgstən. *Wat òp z'n ellavəndaertəgstən doen*, — zoo langzaam mogelijk. Vgl. Fri. wdb. I 44; Ter Laan 700; Ned. wdb. III 4071; Stoett 550.

əm, hem. Pers. vnw. in den derden en vierden naamval. *IJ jə 'm al ad?* — Heb je je dagelijkschen borrel al gehad?

eməl, hemel. Vroeger: *tēməl*.

enən, er heen. *Ik ging twē keer enən*, — ik ging er twee keer heen. *Mörrəgən got də postskipər enən*, — morgen gaat de postschipper er heen. *Drie moandan enən*, — gezegd van een vrouw, die in positie is. *Goon enən*, — ga weg. Vgl. Koffeman 35.

enkangər, elkander. *Duur enkangər kappən*. Vgl. Winkler I 54; Bergsma 103.

entie. *IJ jə Kloaz entie nog əzien?* — Klaas en zijn makkers, knechten, enz. *Sjoerd entie*, — Sjoerd en zijn vrouw.

erbaerməgə, erbarmen, medelijden. *'r Was gien erbaerməgə mit əm*, — met hem had men geen medelijden. Vgl. Winkler II 54.

erəmiətəg, zuinig, gierig, vrekking. Vgl. Karsten II 209.

erkinnən, herkennen. Vgl. Koffeman 35.
es, asch.

esbekkien, aschbakje. Vgl. Koffeman 25.

esloa, aschlade.

espot, aschketel. Vgl. Koffeman 25.

essəloar, 1. knikker. *Böttən essəloar*, — knikker van een soort geaderde witte steen. *Gloazən essəloar*. *Grauwə essəloar*, — aarden knikker. 2. snoepgoed. *Sukkərdə essəloar*, — tooverbal.

estərəmintjən, 1. bijdehand en ondeugend kind. *Wat bin jə toch 'n ondeugənd estərəmintjən*, *nou eaw 'k al tien maal vərbeun*, *in dat doet 't evən gōed*. 2. klein voorwerp, stuk gereedschap. *IJ jə niet 'n estərəmintjən òm 'n goatjən tə borən?*

etən, eten. *Etən as 'n ouwə saldoat*, *as 'n dikkərd*, — veel eten. Zie: *ietən* II, *dikkərd*, *saldoat*.

eud, huid. *IJ et dikkə òp z'n eud ad*, — een flink pak slaag gehad. Vgl. Koffeman 35; Van Schothorst 146.

eulie, olie. Vgl. Gunnink 128; Ter Laan 215.

eulieən, knoeien, onvoorzichtig zijn, je werk verkeerd doen, morsen. *Jə binnən an 't eulieən*.

euliejas, oliejas.

euliekoes, pijp van oliedoek, die over de klompen heen hangt. 't Regenwater druipt van de jas op de broek, van daar op de *koesən*, en dan op den grond.

euliemouw, tot over de ellebogen reikende mouw, die gedragen wordt bij 't *kloarən* van de netten.

euliepet, zuidwester. ('t Woord zuidwester is onbekend.)

eulievellatjen, voorschoot, dat gedragen wordt bij 't *kloaren* van de netten.

eupen, open. Vgl. Koffeman 40.

eupenboar, openbaar. Vgl. Koffeman 40.

Eupenboarəgə, de Openbaring, 't laatste Bijbelboek. Vgl. Koffeman 40.

eupenspouwen, schoonmaken van haringen voordat ze gebakken worden. Zie: *spouwər*. Vgl. Fri. wdb. III 182.

eur, haar. Pers. vnw. *Dat eaw 'k van eur ad*. Vgl. Koffeman 35.

eus, huis. *Is Indərək in eus?* — Is H. thuis? Zie: *ussien*. Vgl. Koffeman 35; Winkler I 55.

eusieferən, uitzoeken. Verouderd.

eut, uit. *Ik goon eut m'n eus*, — ik ga verhuizen. *Ik goon eut Keuzən*, — ik ga weg uit Enkhuizen, ik verhuis naar een andere plaats. Zie: *uut*. Vgl. Koffeman 44.

eutballəkən, 't uitschreeuwen, harder schreeuwen dan noodig is. *IJ et 't eutballəkt*. Alleen van volwassenen gebruikt. Vgl. Koffeman 45.

eutbelləgən, uitschelden.

eutbrūūiən, uitbroeien. Ook: in bed blijven om te genezen van een verkoudheid. Vgl. Koffeman 28; Karsten I 144.

eutdoen, uitdoen. 't *Lichien eutdoen*. Zie: *biesies*. Vgl. Koffeman 44.

eutdrokkəgə, uitdrukking, gezegde. Verouderd. Vgl. Koffeman 44.

eutdrokkən, uitdrukken, uitpersen. *Kreeg wat zuurkool, maer dan moet jə 't gōed eutdrokkən*. Vgl. Koffeman 44.

eutdrukkən, uitdrukken, zeggen. *Kuun jə 't nou niet betər eutdrukkən?*

Eutert, Utrecht. Verouderd. Vgl. Koffeman 44.

eutəwikjə, uit den weg! *Ik moet 'r duur, eutəwikjə*. Vgl. Fri. wdb. III 392.

eutfənierən, uitvinden, bedenken. *Oe ijə 't eutfəniert*, — hoe krijg je het in je hoofd.

eutfeugələn, iemand anders op een slink-sche manier uit een goede betrekking werken.

eutgavə, uitgaaf. Vgl. Koffeman 44.

eutglissən, uitglijden. Vgl. Koffeman 49.

eutgoon, uitgaan. Vgl. Koffeman 44.

eut in pərdeun, kind in huis. Verouderend. *IJ is doar eut in pərdeun*, — hij is er altijd over den vloer, hij is er erg eigen.

eutkoeməgə, uitkomst, redding. Verouderd. Vgl. Koffeman 45.

eutkoemənd, vriendelijk. *Də minsən wazzən aerəg eutkoemənd*. Zie ook: *Zuiderzee* 119.

eutkòmt, uitkomst, redding. Zie: *eutkoeməgə*. Vgl. Koffeman 45.

eutkunən, rond kunnen komen. Vgl. Fri. wdb. III 375; Ter Laan 638.

eutkurən, z'n best doen om de aandacht te trekken. *IJ kuurt 'm eut, oor*.

eutniemən, schoonmaken. *Ik eaw də kamər eutəneumən. Zə mōs də gank eutniemen*.

eutəalən, 1. veroorzaken, uithalen, uitlokken. 't *Iēnə woord oalt 't angər eut*. 2. katekwaad doen, iets uithalen.

eutòngərən, uithongeren. *Moetən mə nog niet etən? Nou, jə zullən voort niet eutòngərən. Nou, jə likkən wel eutòngərt.* Vgl. Koffeman 44.

eutorən, uithooren. *IJ docht mij eut tə orən.* Vgl. Koffeman 44.

eutpòffən, uitblazen. 't *Lichien eutpòffən*, — uitblazen zonder 't neer te draaien. Vgl. Ned. wdb. XII 3028.

eutreddəgə. *Eutreddəgə makən*, — opschieten, voortmaken. Zie ook: *kaerəka-loazie*.

eutskeldən, uitschelden. *IJ et m'n eutskuldən, dat də oendən ər gien brood van əgetən zouwən eawən.* Vgl. Koffeman 44.

eutskuwən, uitschuiven. Vgl. Koffeman 45.

eutskreawən, 't uitschreeuwen. Vgl. Koffeman 45.

eutslon, uitslaan. *IJ docht 'r nog wat eut tə sloon*, — hij dacht er profijt van te trekken, er een voordeeltje van te hebben. Vgl. Koffeman 44.

euttülən, uitvieren, botvieren. Zie i. v.: *tuul*. Vgl. Karsten II 163; Boeken-oogen 1097; Fri. wdb. III 391.

eutzeunəgən, uitzuinigen. Vgl. Koffeman 44.

eutzoekən, uitzoeken. Soms uitgesproken: [ösukən].

eutzwebələn, uitzwavelen. Verouderd. Zie: *eutzwevalən*. Vgl. Koffeman 48.

eutzwevalən, uitzwavelen, door zwaveldamp reinigen (o. a. van een kippenhok waar kippenluizen inzitten).

euzinnə, keukenhen, man die zich met het huishouden bemoeit. Vgl. Ter Laan 331.

evən, 1. even, als tegenstelling van on-even. 2. gelijkelijk. *Jə kunən 'm van alləs wees makən, ij gəlooft 't evən artələk.* 3. *Jə eawən 't evən kerən vəteld bōia*, — je hebt het nog al eens een keer verteld, vriend.

ezəl, ijzel, rijp.

ezələn, ijzelen. 't *Et ezəlt*. Zie ook: *ruggəriepon*. Vgl. Koffeman 47.

ezər, ijzer. Vgl. Koffeman 47; Van Schothorst 147.

F

fandeen, vandaan. *Woar kòm jə fandeen?* Zie ook: *fandoon*. Een enkele maal: *fordeen*, *fərdeen*. Vgl. Koffeman 30, *doon*; Boekennoogen 1105.

fandoon, vandaan. Zie: *fandeen*.

fanfariekorps, fanfarekorps.

feal, dweil. *Jə moetən nou niet dinkən dat ik 'n ouwə feal vòr jə bin*, — zegt iemand als hij gekleineerd wordt. Vgl. Boekennoogen 206; Karsten II 164; Van Schothorst 127; Gunnink 128; Ter Laan 216; Draayer 5; Gallée 12; Ned. wdb. III 4414.

fealən, dweilen. Vgl. Gunnink 128; Ned. wdb. III 4417.

feen, 1. fijn. *Feen doekien. Feen kintjən. Feen eutpluzən*, — fijn en nauwkeurig onderzocht. *Feen tòngəjtjən, feen neu-sien*, — iemand, die fijn van smaak en reuk is, lekkerbek. *Fenə nuf*, — scheldwoord. 2. vroom. *IJ is so feen as'n Kristələkə domənie; zo feen as gəmalən pòppəstrònt.*

fel. *IJ is er zo fel op as de duvel op 'n zieltjen*. *IJ is so fel op vis*, — hij houdt er veel van. Zie: *bik*. Vgl. Van Schothorst 127; Gunnink 129; Ter Laan 217; Ned. wdb. III 4425.

fena, een dweper. Zie: *feen*, 2. Vgl. Koffeman 32.

fénient, venijn, vergif. *Fie zeugen overal fénient eut*. Vgl. Ter Laan 1098; Fri. wdb. I 344; Gunnink 129; Draayer 14.

færkloemd, verkleumd.

færloat, groote ruimte, pakhuis, schuur, kamer, enz. *Öen groot færloat! 'n Leeg færloat*, — ongezellige, groote ruimte. Vgl. Ned. wdb. VIII 1966, Kiliaen, i. v. verlaet.

færwiæl, manchester, fluweel. Ook wel: *fluwiæl*. *Færwiæl kraplappø*. *Færwiæl broek*. Vgl. Koffeman 33; Boeken-oogen 206; Gunnink 129; Van Schothorst 127; Karsten I 170; Fri. wdb. I 367; Van Weel 98.

fæsieta, visite. Vroeger *færsieta*.

fiedaløn I, raspen. Verouderd. *Fiedal jie nog efføn keazø?* Vgl. Koffeman 33; Ter Laan 218.

fiedaløn II, viool spelen. Vgl. Koffeman 33; Karsten II 170.

fieöel. 't *Legttan an de fieöel in dan an de strikstok*, maer 't *müestø an de spuulman zelf*, — tegen iemand die onredelijk staat te klagen.

fiesøfoazøn, onnutte kunstenaars, om-slag. Verouderd. Vgl. Koffeman 32.

fïest, feest. Vroeger *fïest*.

fietar. *Drogen as 'n fietar*, — snel drogen.

figgølierøn. *Aerøas op figgølierøn*, — lang erover denken, hoe je iets maken zult. Karsten I 170; Fri. wdb. I 350; 't Wordt ook aan de Zaan gehoord in de beteekenis: loeren op, streven naar.

fizzølastierøn, feliciteeren. *Ik fizzølastier jø mit jø øvørwinst*. Vaststaande formule waarmee men den kraamheer gelukwenscht. 't Wordt ook wel gezegd tegen de kraamvrouw. *Ik fizzølastier jø mit de vørmøderøgø van jø jøarøn*, in ik oop dat jø langø levøn møgøn in zøaløg størrøvøn. Bijna een formule.

Flaeringøn. Vlaardingen.

flaplicht, draailicht van den vuurtoren.

flappøn, vangen. *Pinnøvoegøls, paardjøs flap-pøn*, — vlinders, glazenmakers vangen. Vgl. Fri. wdb. I 119.

flatørs, leugens. Vgl. Koffeman 32.

fleat, diarrhee. *Wippien van Kloasien is an de fleat*. Gewone, niet platte uitdrukking. Vgl. Boekennoogen 210.

flemørag, lijzig. *IJ prot so flemørag*. Vgl. Ned. wdb. III 4530.

fleppien, flapje. Verouderd. Mutsjes met een *fleppien* worden niet meer gedragen. Vgl. Koffeman 33.

flerømeus, vleermuis. Ook spottende naam voor iemand die Frederik heet. Vgl. Koffeman 33.

flieba, troep. *Zie got doar mit 'r ielø flieba*, — daar loopt ze met al haar kinderen.

fliemt, vergiftig. 'n *Zwoaluw* is 'n *fliemt* *dier*.

fliestartjən, dun sneedje, schijfje. Waarschijnlijk ontleend aan de dialecten van Noord-Holland. Vgl. Opprel 55; Boekenooogen 212, 1308.

flikkərija, een zaak die geld opbrengt, iets dat goed overdacht is. *Dat is wel 'n goeia flikkərija*. Vgl. Koffeman 33; Boekenooogen 207.

finstartjən, dun sneedje, schijfje van iets. Zie: *fliestartjən*. Vgl. Koffeman 32; De Jager II 112; Bergsma 115.

flintər, brok, scherf. 't *Is an flintərs*, — geheel stuk. *Alləs is an flintərs in flardən əskeurd*. Vgl. Koffeman 33; Van Schothorst 128; Ter Laan 223.

flippən, losschieten. *M'n vliegər is əflipt*, — 't touw is gebroken en hij is weggevlogen. 'n *Vliegər loatən flippən*, — weg laten vliegen. Vgl. Ter Laan 233.

florrizant, florissant, gezond. *IJ zicht ər ok niet florrizant eut*. Vgl. Fri. wdb. I 371; Ned. wdb. III 4576.

flōt, 1. fluit. *O, wat 'n mooia flōt*. 2. vagina. Zie blz. 281. Vgl. Gunnink 130; Van Schothorst 128.

flōttən, fluiten. *IJ flōt 'n duuntjən*.

flurtən, verkeerde manier om een knikker weg te schieten bij 't knikkeren, zoodat de duimnagel gebruikt wordt, en deze splijt. *Oe, doar flurt ie*, — het schot mislukt, de knikker schiet niet weg, maar valt.

flurnagəl, duimnagel, gespleten door het flurten. Vgl. Opprel 55, flimdoimə.

flutər, klein vaarttuigje. 't Wordt alleen door Elburgsche en Harderwijker visschers gebruikt. Lijkt op een *skeut*. Vgl. Boekenooogen 215, 1308.

fluwiel, fluweel, manchester. Weinig gebruikt, zie: *fərwiel*. Vgl. Koffeman 33.

fnaddərəg, week, slap. Verouderd. *Die vis is so fnaddərəg*. Vgl. Koffeman 33; Boekenooogen 216; Bergsma 114, flatterig.

fniezen, niezen. (Niezen is onbekend). Vgl. Boekenooogen 217; Karsten I 173; Van Schothorst 129.

fnoasien. 'n *Klean voddətjən gōəd*, 'n *lep-pien*. Vgl. Boekenooogen 216; Van Schothorst 129; De Jager I 118; Fri. wdb. I 373; Ter Laan 226.

foedəl, slappe koffie, nog eens afgeschonken van het *ochtədbekkien*. Zie: *foezəl*.

foedərəzierən, eten koopen voor aan boord. Dat is het werk voor den *dordəman*. Zie: *infoedərəzierən*, *skēpən*. Vgl. Ter Laan 226, 1259.

foegəl, vogel. Vgl. Fri. wdb. I 433.

foezəl, slappe koffie, zie: *foedəl*. Vgl. Winkler I 378; Van Weel 99; Bergsma 56, 116.

fōi, foei. Verouderd. Vgl. Koffeman 33; Bergsma 116; Ter Laan 227; Gunnink 130; Van Schothorst 129.

fokkə, fok. *Ik bin vòr də fokkə əlopən*, — ik ben teleurgesteld, heb een onverwachten tegenslag gehad, iets anders ondervonden dan ik ver-

wachtte. Mijn opzet is mislukt. Fig. *Dan zal er de fokkə bij moeten*, — de bril moet op. Vgl. Bergsma 116; Gunnink 130.

foksierən, forceeren, dwingen. *Ik sal jə er niet tōe foksierən*. Vgl. Karsten I 169; Fri. wdb. I 335; Ter Laan 217; Gunnink 130; Van Schothorst 129; Opprel 56.

Föllö, Vollenhoven.

Föllösman, Vollenhover.

fömmälən, frommelen, peuteren. *Jə moe-tən 'n teed stoon fömmälən, aer dat jə jə sintən d'r eut eawən*. Zie: *böltjən*, *frömmälən*. Vgl. Boekenooogen 218; Fri. wdb. I 390; De Jager I 121; Draayer 61.

fönnəkən, 1. 'n *Toom fönnəkən*, — een paardeleidsel breien op een garenklosje met vier spijkers. 2. in het halfdonker zitten breien, iets ten halve doen, onder slechte omstandigheden. Vgl. Koffeman 33.

fönnəkgoarən, gekleurde wol, meestal saffierwol. Zie: *saffier*. Soms ook *fönnəgoaren*.

footjən, footje. Vgl. Koffeman 33.

frömmälən. Zie: *fömmälən*. Vgl. Fri. wdb. I 432; Van Schothorst 129; Boekenooogen 219.

frömməs, vrouw. 'n *Flink frömməs*, 'n *slecht frömməs*, 'n *dēgalək frömməs*. Mv. *froulōiən*, of *frollōiən*. Vgl. Koffeman 46; Bergsma 114, onder *flar*.

frönsälən, kreukelen. *In enkanğər frönsälən*, — ruw in elkaar drukken. Vgl. Koffeman 33.

fui. Zegsw. *Zoo ui, zoo fui*. Zie: *ui*.

G

gak, gehakt. *Die smerəgə viezə koatər, die et al m'n gak öpəurētən*.

galləgə, galg. *Je kunən an də lestə galləgə net so gōəd angən as an d'eerstə*, — goede raad als iemand tusschen twee kwaden moet kiezen. Zie: *roend*.

galləgən, bretels. Vgl. Karsten I 175; Van Schothorst 130; Fri. wdb. I 436; Ned. wdb. IV 173.

gallio. *IJ is gallio*, — hij trekt zich nergens wat van aan. Vgl. *loot* en zie Hand. der Apost. 18 vs. 17.

gangen 1. *Jə kunən doar giemaer tə gangən*, — niet meer terecht, bv. 's avonds in een winkel, als deze gesloten is. 2. *Doar kuun jə niks van tə gangən*, — daar krijg je niks van. Verouderd. Verbastering van de uitdrukking onder 1. — als je iets wilt hebben dan kun je hier niet terecht, je krijgt er niets van. Zie: *bet*. Vgl. Karsten II 205.

gank I, vlug, snel. *Effien gank*, — vlug even. *Loop nie so gank*. Vgl. Karsten I 180; Boekenooogen 225.

gank II, vaart, snelheid. *Woar moet jə enə mit zo'n gank*.

gank III, steeg. Zie: *ginkien*. Vgl. Koffeman 33.

gānzə, gans. Verkl. *ginsien*. Vgl. Koffeman, 33.

garrən, garnaal. *Garrən vang jə in də sloot*. Zie: *garrənoar*. Vroeger kwamen garnalen in de sloot voor, nu niet meer.

garrænoar, garnaal. Zie: *garræn*. *Jə kunæn d'r gien garrænoar ðngær zeggæn*, — opmerking wanneer een kind heel snel z'n gebedje opzegt. Vgl. Boeken-oogen 230; Karsten I 175; Ned. wdb. IV 298.

gárræwiendjæn, iets dat heel klein is, maar pienter. Bv. een klein, pasgeboren kind is een *klean gárræwiendjæn*. Zie: *arræmælingætjæn*, *pupæltjæn*.

gast, 1. gast. Mv. *gestæn*. *Wə kregæn vandagə 'n gast. Ik bin tæ gest*. 2. jongen, vent. *Koemæn d'r nog maer van die gestæn?*

gat I, *gat*, partes posteriores. Als iemand beslist ergens heen wil zegt men: „*Nou, goon, jə gat vollagt jə in jə neuzə is jə vuurländ*”. *Die et 'r z'n gat gōed inædraeid*, — hij heeft er zich goed warm ingewerkt. *Jə gat neerplakkæn*. Zie: *neerplakkæn*. *IJ et mæn vòr tien guldæn an mæn gat æzet*, — hij heeft voor f 10 gekocht en niet betaald. Zie ook *wiënd*. Vgl. Ter Laan 237; Boekennoogen 231.

gat II, mond, opening. Mv. *goatæn*. *'t Gat van dæ Eem. 't Gat van dæ poalæn*, — opening in de zeewering. *'t Gat van duurtjæn*, — de deuropening van het vooronder. *IJ is ok vòr gien iæn gat ævðngæn*, — hij is van alle markten thuis, laat zich niet gauw uit het veld slaan. Vgl. Koffeman 34; Fri. wdb. I 439; Ter Laan 235; Stoett 600, 604; Tuinman I 245; Ned. wdb. IV 335, 337.

gatwoatær, slappe koffie. Vgl. Fri. wdb. I 444.

geaf, gaaf. *IJ is so geaf as 'n nūūt*, —

een man recht van lijf en leden. Ook gezegd van een snedig of juist gezegde, een rake opmerking. Vgl. Boekennoogen 221; Fri. wdb. I 445.

geal, slijmerig.

geamælæk, kinderachtig. Ook wel gemaakt. *Ah mooin, doe nie so geamælæk. Geamælækæ trut*, — kinderachtig kind! Zie: *maltentæg*.

gædræns, gehuil, gedwing.

geel I, *geel*. *Də gelæ zúcht*, — geelzucht. *So geel as 'n daeræg, as saffroon*, — erg geel. Vgl. Fri. wdb. I 456.

geel II, alleen in: *'t is geel blak*, — er is bijna geen wind. Misschien: geheel? Zie ook: Hist. Gen. 52 (1931), 191.

gei, geifok. *IJ is gōed bij dæ gei*, — hij is geschikt voor verantwoordelijk werk. Wanneer het hard waait is het omzetten van de geifok een werk dat met krachtige hand en handig gedaan moet worden.

gek, 1. gek, dwaas. *Zo gek as 'n õiæ*, — jongensgek. *Zo gek as 'n bøs bietæn*. 2. *gek wezæn òp*, — veel houden van. *Zo binnæn gōe gek òp ænkangær. Ik bin gek òp ro-kool*. Vgl. Gunnink 133; Fri. wdb. I 447; Ter Laan 242; Van de Water 77; Bergsma 129; Ned. wdb. IV 928 vlgg.

gæknaak, geknoei, werken met onbeholpen middelen. *Skei eut mit dat gæknaak!*

Gelæmōiæn, Genemuiden.

gælik I, gelijk. *Nou, wil jə graag gælik eawæn. IJ is van meen gælik*, — hij is ongeveer even oud als ik.

gəlik II, alsof. Verouderd. *Da's nou gəlik of jə bədōələn* . . . dat is net of je bedoelt . . . Vgl. Ned. wdb. IV 1170.

gəlòk, geluk. *Jə moetən maer gəlòk eawən*. Vgl. Koffeman 34.

gəlòkkəg, gelukkig. Vgl. Koffeman 34.

gəməntəld. Zegsw. *IJ lopt gəməntəld in gəbeft*, — zoo mooi mogelijk, piekfijn aangekleed. Vgl. Ned. wdb. IV 1350; Stoett 638.

gəmeak, gezanik, gedwing. *Ou jə gəmaek*, — houd op met zeuren. Zie: *meakən*. Vgl. Ned. wdb. IV 1412.

gəmiən, gemeen, valsch, oneerlijk.

gəmoedərierd, kalm, gemoedelijk. *Zag ie 'r niet tugən an? Nee, ij ging 'r nog al gəmoedərierd òp of*. Vgl. Karsten I 179; Stoett 1047.

gəmörrəgən, goeden morgen. *Gəmörrəgən jəlōi!* Vgl. Koffeman 34.

gənacht, goeden nacht. *Gənacht jəlōi*, — zegt de visite die 's avonds weggaat. Ook een kind dat naar bed gaat als er meer mensen aanwezig zijn dan vader en moeder. *Ik ging òm zes uur an m'n skoonmoers vandoon in toe zeg ik: Genacht jəlōi* (omdat ik ze nl. niet meer zien zou dien dag). Bij op reis gaan zegt men *gənacht* = vaarwel. Vgl. Boekenoogen 655.

gənəkən, naderen, komen. *Mins, jə kunən 'r nie gənəkən, 't is net of də duvəl 'r ənjòngət et*, — het is er smerig en slordig.

gənəvəd, goedenavond. Vgl. Koffeman 34.

gəndag, goedendag. *Gəndag jəlōi*. Vgl. Koffeman 34; Ter Laan 146 i. v. dag.

genə, gindsche, gene. Verouderd.

gənibbəl, hoeraatje.

gənòg, genoeg. *IJ ad gien bot gənòg*. Zie: *bot*. *Ik eaw ər karrəkoat gənòg òpədoon*. Zie: *karrəkoat*. Ook *gənoeg*. Vgl. Bergsma 125; Karsten I 180.

gənugələk. *Wə zattən gənugələk bij en-kəngər*, — we waren prettig op visite.

gənugən, genoeg.

gəpiənstərd, gesteld op iets. *Ik bin d'r niet òp gəpiənstərd, dat j'ier almaer kòmmən*.

gəproat, gepraat. *Ou jə stillə mit jə gəproat*. Vgl. Koffeman 34.

gərak, zooveel spijs als men noodig heeft. *Zie krigt in die dienst 'r gərak niet*. *Jie eawən jə gərak al ad*, — je hebt je portie binnen. Vgl. Boekenoogen 241; Karsten I 180; Fri. wdb. I 451; Van Schothorst 133; Gunnink 134; Ter Laan 248; Gallée 14; Bergsma 126; Ned. wdb. IV 1621.

gərdeentjəsgeel, chromaatgeel. Zoo genoemd omdat de vrouwen de gordijnen kleuren met een chromaatgele verfstof.

gəriegəld, geregeld.

gərieffərmaerd, gereformeerd.

gəskien, geschieden. Ook *geskiedən*. *Zeg maer oe jə 't eawən willən, recht angərs-òmmə zal 't jə gəskien*. Opmerking b.v. tegen een dwingend kind.

gaskreaw, geschreeuw. *Vuul gaskreaw maer weanag wòlla*. Zie: *duvəl*.

gaspūūl, gespeel. Vgl. Koffeman 34.

gest, gist.

gə-ugən, geheugen.

gəvoar, gevaar. Vgl. Koffeman 34.

gəweersəltjən, een willekeurig voorwerp voor allerlei diensten. 'n *Gəweersəltjən òm woater tə skeppən*, òm òngər 't raam tə zettən bv.

gəwīetən, geweten. *Bapən gəwīetən sprikt*.

gəwōēntə, gewoonte. *Moet jə gien gəwōēntə van makən moat*, — zegt een Urker bv. als iemand hem een klap geeft.

gəzīcht, gezicht. 'n *Gəzīcht van ouwə lap-pən*, — 'n zuur, somber gezicht.

gəzoend, gezond. Vgl. Winkler I 55.

gəzoendheid, gordel die door mannen gedragen wordt. Zie: *ròmp*. Vgl. Koffeman 41; Boekenoogen 245; Westfri. ww. 72; Karsten II 206.

giemaer, niet meer. *Jə kunən doar giemaer tə gangən*, — je kunt er niet meer terecht.

gien, geen. *Moet jə gien gəwōēntə van makən*. *IJ is ok vòr gien tēn gat əvòngən*. Zie: *gat*.

gier, uier. Vgl. Van Schothorst 133; Draayer 17; Gunnink 135; Ter Laan 258.

gīest, geest, karakter. *Dat mins et 'n werkzamə gīest*, — zij is ijverig, werkzaam van aard.

gīestələk. *Zə kunən gīestələk in bīestələk*, — zegt men van mensen die uit-

bundig pret kunnen maken, maar ook over hogere dingen kunnen spreken. Zie: *māntəl*.

gieuw, geeuwhonger, erge honger. *Ik eaw də gieuw*. Zie: *bīevər*.

gieuwogauw, 1. zie: *mōlləm*. 2. een scheur in de kleeren. Vgl. Karsten II 206; Ned. wdb. IV 2281.

gīevən, geven. 'n *Ruw woord gīevən*, — een ruw woord zeggen, gebruiken.

gilləpən, hard schreeuwen. Verouderd. Vgl. Koffeman 34; Karsten I 183; Gunnink 130; Bergsma 118, i. v. galpen.

gimp, strik of lint, langs den onderkant der roode of blauwe baaien rokken. Verouderd. Vgl. Koffeman 37.

ginkien, gangetje, smaller dan een *glop*. Zie daar. Vgl. Koffeman 33.

girləgorrəl, dunne brij, slappe koffie. Verouderend. Vgl. Koffeman 34.

glad, 1. glad. *IJ is 'r glad bovən òp*, — hij is heelemaal kaal op z'n hoofd. 't *Is glad òp də weg*. 2. in verbinding met een negatie: heelemaal. *IJ et 'r glad gien leppien òmmə*, — hij heeft er heelemaal geen verbandje om. *IJ wiet glad niks*, — heelemaal niets. *Ik kan 't glad niet*. Vgl. Fri. wdb. I 459; Ter Laan 260; Gunnink 136; Van Schothorst 135; Ned. wdb. V 13.

glas, 1. glas, 2. barometer. 't *Glas lopt affəreut of 't potən et*.

glien, uitglijden. Zie: *eutglissən*.

glieuw, erge honger. Zie: *gieuw*.

glieuwən I, onbeschaamd bij een ander door de glazen of over tafel zien. *IJ sting vòr də ramən tə glieuwən*. Vgl. Koffeman 33.

glieuwən II, rammelen (van honger). *Wə glieuwən van òngər (van d' òngər), wə kunən də bòllə wel òp*. Zie: *bòllə*.

glimmən, glimmen, glanzén. *IJ glimt as 'n keersəmakərsɡat in də monaskeən*, — zijn gezicht glimt, hij heeft zich met groene zeep gewassen. Vgl. Ned. wdb. V 86, 87; Harrebomee I 206b, 143b. Aan de Zaan ook: glimmen als een kaarsenmakersgat in de maneschijn.

gloenzərd, een turf die net doorgebrand is, heelemaal gloeiende turf. *Ik eaw d'ielə dag an də wasboaləm stoon tə bükən, ik eaw toch so in m'n lindən, mins. Ik bin net so uftərag, ik wou dat ik 'n lekkəre keul addə, 'n gōeie gloenzərd*. Zie: *keul*, *bükən*.

glop, steeg, breder dan een *ginkien*. Vgl. Boekenooen 249; Karsten I 183; Fri. wdb. I 462; Ter Laan 263; Pan 32; Ned. wdb. V 148.

glüüien, gloeien. Vgl. Koffeman 34; Gunnink 136.

goar I, gaar, gekookt. Van koffie: klaar, getrokken. *'t Bekkien is goar*. 2. dom, suf, stom. *IJ is nog tə goar òm 'n booskip tə doen. Goarə soedək; goarə munnik; goarə stoetespəl; goarə toeta*. Zie die znn. Zie: *əkookt*, *òngəkookt*. Vgl. Gunnink 131; Van Schotthorst 130; Bergsma 117; Ned. wdb. IV 99; Stoett 587.

goar II, gader in: te gader. In de bedreiging: *Zal ik ovər jə tə goar koemən?*,

— zal ik je even een pak slaag geven? Verouderd. Vgl. Ter Laan 265; Fri. wdb. I 442.

goarən I, sparen. Tegen een kind: *Die sintən moet jə òpgoarən*. Vgl. Koffeman 34.

goarən II, garen, 'n *klossə goarən*. *Feen goarən*, — fijn garen. *'t Is kwoad goarən tussən die baeiən*, — 't botert niet tusschen hen. *Terəg goarən*, — dun, geteerd garen, waarmee de zeilen genaaid worden. Vgl. Ter Laan 265; Van Schothorst 130; Boekenooen 228; Stoett 1326.

gōəd, 1. goed. *'n Gōəd woord sprekən*, — over geestelijke dingen spreken. *IJ is zo gōəd, də mōskən vliegən nog niet vòr 'm òp*, of: *ij zal gien kattə vərtoornən*. Vgl. Karsten I 184; Fri. wdb. I 466; Van Schothorst 138; Ned. wdb. V 318. 2. bijw. van graad. *As də vrouw „ouwə” zegt binnən zə gōē gek òp enkangər*. Zie: *ouwə*. Vgl. Ter Laan 271; Ned. wdb. V 323.

goemannən, oude mannen die toezicht hielden op den verkoop van visch en de verdeeling van het geld. Vgl. Zuiderzee 145.

gòffie, gang, vaart. *Waar moet jə enə mit zo 'n gòffie? Goon jə gòffie*, — ga je gang maar. Ook: maak dat je wekomt. Zie: *gōoi*, *gank*. Vgl. Koffeman 33; het is ook aan de Zaan bekend, maar Boekenooen (253) kent alleen *gof* = stoot.

gòngəloar, een kind dat iets van iemand aftroggelt. Zie: *oftokkər*, *bedəloar*. Vgl. Koffeman 33.

gooi I. In: *Ga ja gooi*, — ga je gang.
Zie: *gòffie*. Vgl. Ned. wdb. V 411.
Stoett 715.

(*'t*) *Gooi* II, het dorp Huizen in 't Gooi.

goon, gaan. *Goon vòr knecht*, — als knecht
beginnen te varen, zich verhuren
als knecht. *IJ got òk niet vòr ellavèn*.
Zie: *ellaf*. Vgl. Koffeman 33; Boe-
kenoogen 1355, i.v. schijten.

goor, 1. bedorven, van melk. 2. smerig,
niet gewasschen. Vgl. Koffeman 34.

goppèn, gulzig eten. *IJ zit tō goppèn*.
Vgl. Fri. wdb. I 465; De Jager II
156; Ned. wdb. V 1307.

görraf, vagina. *Ja görraf*, — loop rond!
(erg plat). *Och mooin, ja görraf*, —
klets niet. *Stoon niet zo an ja görraf tō*
gravèn. Zie: *gravèn*. Vgl. Boekenoo-
gen 275, 1313; Karsten I 190.

gort, gort. '*t Is an gort*, — geheel stuk.
Zie ook: *grusien*. Vgl. Koffeman 43.

gortkeat, kuit van een visch. Zie: *keat*,
gortkeatər, *mellakkeat*.

gortkeatər, wijfjesharing. Zie: *gortkeat*,
keat.

(*'t*) *gouwənlikkən*, uitroep van verwon-
dering. Verouderd. Het werd ge-
zegd door *geamələkə minsən*, door
tēmərs, — gemaakte mensen.
Vgl. Koffeman 34.

grajt, graf. *M'n pinkien òp ə grajt*, —
verzekering van kinderen dat iets
heusch waar is. Zie blz. 225 Vgl.
Koffeman 33, *grajt*; *men pinkien op*
et grajt, — eed van bevestiging,
onder de kinderen in gebruik, het-
welk daarin bestaat dat hij die niet

wordt geloofd verzocht wordt *z'n*
pinkien op et grajt te doen; hiertoe
behoeft hij echter niet naar de
begraafplaats te gaan, maar een-
voudig *zen pinkien* aan de tong
nat te maken, naar den grond te
bukken om er eenig slijk aan te
doen, en het alsdan onder het uit-
spreken van bovengenoemde woor-
den in de hoogte te steken, hetwelk
het uiterste redmiddel is onder de
kinderen om de waarheid van hun
gezegde te bevestigen, wijl algemeen
door hen wordt geloofd, dat, zoo zij
zich bij dusdanigen eed aan on-
waarheid schuldig maken, na hun
dood *eur pinkien* door kist en alles
heen boven het graf zal groeien,
en dit zelfs door geen *stien* er op kan
verhindert worden.

gramiet, gierigaard, nurks, iemand die
een ander niets gunt, en ook nog
onaangenaam is. Ook *grəmiet*. *Ouwə*
gramiet, *ouwə zeunəgə kniepert*. Zie:
kniepert, *gramietəg*. Vgl. Draayer 18;
Van Schothorst 136.

gramietəg, zuur, gierig, vervelend. Zie:
erəmietəg, *gramiet*. Vgl. Fri. wdb. I
476; Ter Laan 276; Gunnink 137;
Van Schothorst 136; Draayer 18;
Stoett 1561.

grauwən, sterker worden. Alleen in:
Van d'ochtəd wazzət stillə, maer nou
grauwt də koeltə wier. Koelte is een
licht briesje. Er wordt nooit gezegd:
də wiend grauwt.

gravèn, herhaaldelijk wrijven langs iets.
Stoon niet zo an ja görraf tō gravèn. Zie:
görraf.

grees, grijs. *IJ is so grees as 'n deuvə*. Vgl. Koffeman 34.

greezoard, grijsaard. Deftig woord. 't Is 'n ouwə *greezoard*. Bv. van een dominee. Vgl. Koffeman 34.

grepan, grijpen. Vgl. Koffeman 33; Mees 328.

gres, 1. gras. 2. kleineerend gezegd van andijvie, spinazie en andere groenten, die Urkers weinig eten. Ze eten bij voorkeur kool, appeltjes, boontjes. Vgl. Van Schothorst 137; Gunnink 138.

grēp, handvat, greep. *Də grēp van 'n spoa*.

griezəls. *Də griezəls lopən ovər m'n leef*, — ik ben huiverig en koud.

grij, spul, goed. *Wa kost dat grij?* — wat kost dat spul, dat goed? *Wat is dat lekkər grij!* Vgl. Van Schothorst 136.

groat, graat, vischgraat. Onz. Er bestaat nog iemand met den bijnaam 't *Groat*. Vgl. Gunnink 139; Ter Laan 279.

groend, grond. *Wə kunən gien groend bəstekən*. Zie: *bəstekən*.

groes, 1. gruis. Verkl. *grusien*. 't Is an *groes*, — geheel stuk. 2. gemalen pigment. 't Is minder scherp dan peper. Soms door elkaar met peper. Vgl. Koffeman 43; Boekenooogen 269; Gunnink 138; Ter Laan 879.

grøffəl, greep. *Ik eaw zo maer 'n grøffəl ədoon in loatər əkiekən wat ik addə*. Ook van stoeien, het aanpakken daarbij. Vgl. Ned. wdb. V 905.

groon, graan. *IJ slikt z'n groon*, — hij zit zich te verkneuteren. Zie: *slikkən*.

groos, trotsch. *IJ is zo groos as də duvəl*. Vgl. Gunnink 138; Van Schothorst 137; Karsten I 189; Boekenooogen 269; Fri. wdb. I 472; Ter Laan 282; Ned. wdb. V 1128.

groot, groot. Zegsw. *IJ was zo groot bij m'n toatə*, — hij was erg eigen bij mijn vader, hij kwam veel bij hem in huis. *IJ komt groot an oendərs*, — hij komt veel bij ons. *Groot ouwən van 'n moatjən*. Vgl. Karsten I 189; Boekenooogen 269; Fri. wdb. I 472; Ter Laan 281; Bergsma 11; Stoett 738; Ned. wdb. V 1082.

grootmoedər, benaming van een niet-Urksche. Een Urksche grootmoeder heet *bessien*. Zie daar.

grootvader, niet-Urker grootvader. Zie: *grootmoedər*, *beabə*.

grózbòk, trotsch mensch. Vgl. Fri. wdb. I 473; Ned. wdb. V 1133, grootschaard.

Gruningən, Groningen.

grunnəkən, grinneken, dwaas lachen. Verouderd. Vgl. Koffeman 34.

grusien, klein stukje. Verkl. van *groes*. 'n *Grusien vleas*, koek, brood. 'k *Eaw m'n ouwə nog 'n grusien vleas an boord mie əgevən*. 't Is an *grusies*, — geheel stuk. Zie: *gruzələmintən*. Vgl. Koffeman 34; Fri. wdb. I 481; Ned. wdb. V 1164.

grüūiən, groeien. Vgl. Koffeman 34; Gunnink 139.

grūūn, groen. 'n *Mooi leppien grūnə dekan*, — een mooi stukje grond (van eigendom gesproken). 't *Is grūūn spul*, — zegt men als man en vrouw goed met elkaar overweg kunnen. Zie: *ouwə. Azzət aerəg grūūn spul is dan zeggən zə: Ze kakkən ɔp tənə pot in zə legən 'm samət. Die mɔch ok maer willən dat d'r graf grūūn sting*, — zegt men van iemand die een moeilijk leven heeft. *Ik wou dat z'n graf grūūn sting!* Nette verwensching. Vgl. Koffeman 34; Fri. wdb. I 474; Gunnink 139; Stoett 897.

gruuntə, groente. *Gruuntə voarən*. De gewone naam is *bijspul*. Zie daar en *gruuntəvoardər*.

gruuntəvoardər, man die groente haalt van den vasten wal, meestal uit Broekerhaven. *Gruuntə voarən*.

gruus, gruis. *Stiēnkoolgruus*. Zie ook voor den vorm *groes* en *pepergroes*.

gruzələmintən. An *gruzələmintən*, — geheel stuk, van iets dat opzettelijk gebroken is. Zie: *grusien*. Vgl. Boeken-oogen 263; Ter Laan 280.

gul, 1. vrijgevig. 2. *də gullə zīē*, — de open zee. Vgl. Fri. wdb. I 482; Ter Laan 286; Gunnink 139; Ned. wdb. V 1235.

guləkən, overbodige drukte maken. Verouderd. Zie: *gulən*.

gulən, gillen, huilen. Vgl. Fri. wdb. I 483.

gunt. *Tut in gunt*, — zus en zoo. Verouderd. Zie: *tut*. Vgl. Ned. wdb. IV 1500, dit en *gint*.

guntər, ginds. Verouderd. Nu *gindər*.

guntərən, verlangen. *Stoon tə guntərən*, — kijken of je nog wat krijgt, met de oogen bedelen, vnl. van eten. Vgl. Koffeman 34; Ter Laan 286; Ned. wdb. V 1307; Dr. Volksalm. 1846, 257; De Jager II 161.

gustər, gisteren. Verouderd. Vgl. Koffeman 33; Boeken-oogen 276; Karsten I 190; Ter Laan 286.

guzən, loeren, loopen uitkijken naar iets, b.v. naar een meisje. Nieuw. De Urker meisjes die in Amsterdam dienen *guzən* Vrijdags en Zaterdags in de vischhaven, komen er naar de visschers kijken en nieuwtjes hooren.

I

iedəl, ijdel. *Kind wat bin jə iedəl!* Vgl. Gunnink 139.

iedələid, ijdelheid. *Iedələid der iedələdən*.

iedərīənə, iedereen. Vgl. Koffeman 35; Gunnink 139.

īəkən, eikenhout. *Ik kin 'n plank van Godəs dank. 't Is gien īəkən, 't is gien essən. Jə zullən 't niet roon al bin jə mit z'n zessən; n.l. 't ijs*. Vgl. Schrijnen II 103.

īekhorətjən, eekhoorntje.

iel, heel, geheel. *Iel Urk wordt anəzegt*. . . Zie: *anzeggən*. *Ik eaw d'ielə dag əwaerəkt*. Vgl. Koffeman 35.

īələndal, heelemaal. Vgl. Koffeman 35; Ned. wdb. VI 277.

ielt I, haal, nageboorte van een koe. Vgl. Franck-van Wijk 222; Opprel 58; Van Schothorst 141.

ielt II, eelt, verharding van de huid. Vgl. Koffeman 32; Ter Laan 355.

iemət, iemand. Verouderd. Men gebruikt voor het begrip iemand: 'n mins, 'n man, *iēnə*, enz.

iēn, een. *D'iēnə die kan 'n kōē stelən, in d'angər mag nog gieniens ovər 't ekkə kiekən.* Zie: *kōē*. 't Kost maer *iēnə* veef in twintig *steuvərs*, — *f* 1,25. *IJ* zegt 'r gien *iēnə*, — hij geeft geen antwoord. Vgl. Koffeman 32; Gunnink 150.

iēn toet mem. *Da's alləmoal iēn toet mem,* — precies hetzelfde. Vgl. Karsten II 6; Draayer 56.

iepəkoentərag, neerslachtig, zwaarmoedig. Vgl. Ter Laan 319; Boekenooogen 365, i. v. iep; Karsten I 199, II 6; Ned. wdb. VI 1352.

iepəkriet, hypocriet, huichelaar. Vgl. Ter Laan 319.

iesən, hijschen.

iēt, warm, heet; gesteld op iets. *Iēt woatər. Iēt, domənij, brān jə beffə niet,* — gezegd tegen een kind dat bv. te warm wil drinken. *IJ* is 'r ok niet *iēt əp*, — hij is er niet erg op gesteld, loopt er niet warm voor. Vgl. Koffeman 35; Ter Laan 298; Gunnink 140; Fri. wdb. I 98; i. v. bek; Harrebomee I 44; Stoett 444.

ietən I, heeten, genoemd worden.

ietən II, eten. Gebruikt naast *etən*. Zie daar.

iēuw, eeuw, 100 jaar, lange tijd. 'n *Al-ləvə iēuw əlīn*, — ongeveer 50 jaar geleden. 't *Duurt 'n iēuw*, — 't duurt lang.

iēzəl, ezel. *Iēzəl van 'n jōngən dat jə doar binnən.* Vgl. Koffeman 32.

IJmōian, IJmuiden.

illəgəvəd, vrijaf. *IJ j' al illəgəvəd?* — ben je al klaar met je werk. Het wordt alleen aan 't einde van den dag gevraagd. Vgl. Boekenooogen 306; Karsten I 191; Ned. wdb. VI 462.

imd, 1. hemd. Verkl. *impien*. 2. Wollen bovenkleed van zwart *sarrie*, of van rood baai met twee rijen knopen. Zie blz. 194 Vgl. Koffeman 35.

immər, emmer. Zegsw. *IJ et 'n ooft as 'n immər*, — een rood hoofd van inspanning. 't *Makən as 'n immər*, — goed gezond zijn. Zie: *makən*.

immərs, eenigszins. Verouderd. *As 't immərs kan*, — als 't een beetje, eventjes kan. Vgl. Ned. wdb. VI 1460.

in I, en. Vgw. *Jan in Marrətjə skarrələn.* Vgl. Koffeman 32.

in II, in. Vz. en bw. *Jə lopən 'r zo skam-məlaerəməg in*, — je loopt er zoo schunnig bij. 't *Wasgoed in də leen stekən*, — met een tip om de lijn slaan, zonder waschknijper. *Dienən in Keuzən, Ben-nəbroek, Ouwə Nierəp*, enz. Zie ook *əp*. De onderscheiding *in-əp* is waarschijnlijk afkomstig uit het boerenland zelf. Vgl. Ned. wdb. VI 1467.

indjən. 't *Indjən van də avən*. Verkl. van *eandə*. *Ik eaw əp 't indjən van də avən əwest*. Zie ook *oostindjən*. Vgl. Koffeman 32.

indruk. 't Maakt indruk op de minsən, — het drukt zijn stempel op de mensen.

infoedarazierən, eten koopen voor aan boord. Zie: *foedarazierən*.

ingəl, engel. Vgl. Koffeman 32.

Ingəlānd, Engeland. *Stuur de katta noar Ingəlānd, dan zegt ie mauw as ie wierommə kōmt*. Opmerking als een kind een boodschap niet goed gedaan heeft. Vgl. Koffeman 32.

Ingəlsman, Engelschman. Vgl. Koffeman 32.

ingoppən, schrokkelig eten. Zie: *goppən*.

ink, inkt. Vgl. Koffeman 35; Gunnink 126; Draayer 22; Karsten II 8; Boekennoogen 370; Van Schothorst 146; Bergsma 80.

inkəldəkorən, kinkhoren. Zie: *tinkəl*, *ku-kələkorən*. Vgl. Draayer 22; Van Schothorst 151.

inkəlt I, inkt. Verouderd. Zie: *ink*. Vgl. Koffeman 35; Fri. wdb. II 15.

inkəlt II, dun; enkel; een enkele maal. *Jə oar wordt ok al inkəlt. Da kōmt 'r əs inkəlt vuur*. Als de vrouwen de dagelijksche dracht aanhebben loopen ze op 'r *inkəltjən*, 's Zondags, bij begrafenissen enz. gaat de borstrok erover. Draagt een vrouw deze bij die gelegenheden niet, dan zegt men: *zə lopt op 'r inkəltjən*. Vgl. Koffeman 35; Ter Laan 363; Van Schothorst 125; Fri. wdb. II 15; Bergsma 109; Karsten I 167; Boekennoogen 198.

inksəl, hengsel. Vgl. Koffeman 35.

inleggən I, inzouten, alleen van ansjovis. *Ansopies inleggən*, — inzouten in tonnen. Zie: *zoutən*.

inleggən II. *IJ lag 'r aerəg in*, — hij viel erg in den smaak, hij was er erg getapt. Vgl. Ned. wdb. VI 1771.

innə, hen, kip. *Die kuus zegt, mient al innən*. Zie: *kuus* I. *Zo nat as 'n innə*, — kletsnat. Zie: *oən*.

inokkə, kippenhok. Vgl. Koffeman 35; Boekennoogen 317.

instekən, 1. insteken. Zie ook: *klierəstok*. *De katta 'r instekən*. Zie: *kattə*. 2. iemand iets insteken. *Die addən dat enkəngər inəstiekən*, — met elkaar afgesproken, elkaar opgestookt. Vgl. Fri. wdb. II 19; Ned. wdb. VI 1986.

ippəldəpippəldə, begin van een aftelrijmpje. *Ippəldəpippəldə* doen, — aftellen.

J

jakkən, uitschelden. Verouderd. Zie: *ofjakkən*. Vgl. Koffeman 35; Boekennoogen 375.

janəsən. *Wat stot die thee doar tə janəsən*, — te koken. *Ik eaw 'r goed opəjanəst*, — opgeslagen. Verouderd. Zie: *ofjanəsən*.

jas, jas. Verkl. *jessien*. Vgl. Koffeman 35; Gallée 19; Van Schothorst 147.

jespər. Zie: *bòk*.

jie, jij. Ook in het gebed gezegd door menschen die altijd Urkersch spreken. Het Urkersch kent geen beleefdheidspronomen.

jielōi, jullie. *Wə goon effən noar joelōiərs*, — zegt een man tegen zijn vrouw als ze naar het huis van haar ouders gaan.

jijling, opschepperij. *Die et ok wel
jijling*. Zie: *bawegagə*.

joar, jaar. *Ōngər joarən*, — jaren geleden.
Vgl. Van Schothorst 147.

jodə. *Allə jodən! Allə jodən òp 'n outjən*,
— uitroep van verwondering. Vgl.
Ned. wdb. VII 418.

Jod'oek, oostkant van het dorp. Zie:
Oosteandə. Vgl. Koffeman 47.

joe, 1. jou, je. Pers. vnw. derde en
vierde nmv. 2. jouw. bez. vnw.
Dat 's jōenən, — dat is de jouwe.

jōiən, stampen, stompen, op een deur,
een stoel. Vgl. Fri. wdb. II 29, 32;
Ter Laan 377; De Jager I 250; Van
Schothorst 148; Karsten II 13.

jònk, 1. jong. *Jə binnən nog vuus tə jònk*.
2. vroeg. *Skelləvis is nog wat jònk in
də teed*, — 't is nog wat te vroeg voor
schelvisch. Vgl. Gunnink 141; Ter
Laan 378.

juttər I, slechte, niet ronde knikker.
Zie: *skeaf*, *essəloar*.

juttər II, bijnaam voor iemand uit den
Helder. Zie: *'t Naiə Diep*. Vgl. Boe-
kenoogen 380, i. v. jotter.

juugd, jeugd. *Də juugd is wier an də gank*.
IJ is in z'n twiedə juugd. Vgl. Koffe-
man 35.

juugdəg, jeugdig, jong. Vgl. Koffeman
35.

juust, juist, precies. *Juust, doar ij jə gəlik
an*.

K

kaas, ksst! *Kaas! kaas!* Uitroep om kat-
ten weg te jagen. Vgl. Ter Laan
387, 394; Gunnink 145.

kabbəlauw, kabeljauw. Vgl. Ned. wdb.
VII 802.

kadoddərtjən, kort dik meisje, of dikke
vrouw. Vgl. Boekenoogen 436; Ned.
wdb. VII 850.

kaerək, kerk. Vgl. Gallée 20; Gunnink
144; Van Schothorst 150; Ter Laan
386.

kaerəkəloasie. *Wə kōnnən gien kaerəkəloasie
maken*, — we konden niet verder
komen, we konden niet uit de im-
passe komen. (Met een schip in
slecht weer.) *Kaerəkəloazie makən, eut-
reddəgə makən*, — opschieten, voort-
maken.

kaerəkəzoasie, catechisatie. Zie: *laerə*.
Vgl. Koffeman 35; Gunnink 155;
Opprel 64; Bergsma 82.

kaerəkgank, de eerste maal dat een vrouw
na haar bevalling naar de kerk gaat.
'n Kaerəkgank doen. Vgl. Karsten II
21; Fri. wdb. III 337; Ned. wdb.
VII 2325.

kaerəkreakəzə, de duur van den kerkdienst,
godsdienstige oefening. *Kōn jə də
kaerəkreakəzə volouwən?* — zegt men
tegen iemand die ziek geweest is.
Ik eaw 'r al 'n kaerəkreakəzə əzetən, —
minstens anderhalf uur, soms nog
wel langer. Opmerking wanneer men
ergens lang op visite geweest is.

kaerəl, kerel. *'n Dronkən kaerəl. Vreemdə,
dikkə, rikkə, kleanə, grotə, dunna kaerəl*.
Niet: *magərə kaerəl*. Zie: *vint*.

kaersə, kaars. Verouderd.

kagə, hand. Alleen in: *luftər kagə!* —
bestraffende uitroep van vader of

- moeder, wanneer een kind de linkerhand geeft, of iets met de linkerhand aangeeft.
- kakkəmaeiə*, vrouw die zich overal mee bemoeit. Zie: *wiebəmeisie*.
- kakkəmaeiəstoelən*, iemand met z'n beiden op samengevouwen handen dragen. Vgl. Koffeman 36; Ter Laan 389, 1264; Karsten II 15; Fri. wdb. II 34; Opprel 63; Dek 40, i. v. kakstoel; Van Weel 109; Breuls 39; Ned. wdb. VII 910.
- kakkən*. *Mimmə ik moet kakkən*. Gewone wijze van uitdrukken. Zie ook: *uis-sien*. *Die kan bij 'r bessien op də tafəl kakkən*, — die kan 'n potje breken, die staat in blakende gunst. *Zə kakkən op tənə pot, in zə legən 'm samət*. Zie: *grüün*.
- kalkəndottə*, 1. eindje van een goudschen pijpesteel. Verouderd. Zie: *kadottər-tjən*. 2. spreekw. *Dat is gien muskien, dat is 'n kalkəndottər*. Vgl. Karsten II 15; Boekenoogen 390; Ter Laan 438; Ned. wdb. VII 921, 632.
- kalləf*, kalf. Verkl. *kelləfien*. Zie: *kui-kalləf*, *kōiə*, *bōllə*. Vgl. Koffeman 35.
- kalvərsānnən*, winterhanden. Zie: *wiēntərānnən*. Vgl. Koffeman 47.
- kam*, 1. haarkam. *Də grovə in də fənə kam*, — haarkam en stofkam. Zie ook: *riekam*. 2. kam. Als iemand hoort dat een ander iets zegt dat hem niet aanstaat *nimt ie 't op z'n afstərstə kiezən in got 'r mit opgəstūvən kam op of*, — met opgestreken zeil. Zie ook: *start*. Vgl. Ned. wdb. VII 1046, den kam opsteken.
- kamiel*, kameel. 'n *Koent as 'n kamiel*. Zie: *koentə*. Vgl. Koffeman 37; Fri. wdb. II 36.
- kammənet*, cabinet, groote kast. Verouderd. Vgl. Karsten II 15; Fri. wdb. II 36; Ter Laan 390; Gunnink 143; Van Schothorst 149; Van Weel 109; Van de Water 92; Bergsma 82.
- Kāmpən I*, Kampen. *Kāmpər brōggə*. In zegsw. Zie: *mes*.
- kāmpən II*, met z'n tweeën nogmaals gooien met dobbelsteen, wanneer gelijke oogen zijn geworpen. Vgl. Koffeman 36; Gunnink 143; Van Schothorst 149; Ter Laan 385.
- kannə*, vochtmaat, 2 liter. Verouderd. Zie: *mingələ*, *koppə*. Vgl. Fri. wdb. II 37; Gunnink 143; Van Schothorst 149; Ter Laan 385; Ned. wdb. VII 1999.
- kānt I*, kant, oever. Vgl. Van Schot-horst 149; Ter Laan 385.
- kānt II*, kant. Verkl. *kintjən*. *Feen kintjən*, — echte Brabantsche kant, die aan de *feen ullə* gedragen wordt. *Kintjəsullə*, — hul, met rand van kant. Vgl. Koffeman 36; Ter Laan 385.
- kānteakənoar*, bijbel met kanttekeningen. Eigenlijk de schrijver van de kanttekeningen in den Bijbel. *Də kānteakənoar* zegt Vgl. Ned. wdb. VII 1402.
- kāntələn*, kantelen. Vgl. Koffeman 36.
- kapien*. *An 'n kapien*, — met een sliert jongens elkaar vasthoudend aan schouders of middel, langs een glij-

baan van de *oogtə* glijden. *De oogtə* is steil, er is dus moed voor nodig. Meestal gaan de jongens er alleen af op hun *örräkies*. Verband met *kapien* v. v. (?).

kapkool, stampot van aardappelen en witte kool, met peren in de schil. Zie: *kappən*.

kappə, kap. Glad mutsje met keelbanden. Ook: muts van meisjes beneden de 8 à 10 jaar, voordat ze een *ullə* dragen. Verkl. *keppien*. Vgl. Koffeman 36.

kappən, fijnhakken. *Duur engkangər kappən*, — stampot stampen. *Gəkapta savooisəkool*, — stampot van savoeikool. 't Wordt weinig gegeten. *Gəkapta snijbonən*. *Gəkapta knollən*, — stampot van rapen. Zie: *kapkool*, *əpgəgooid*. *IJ kapt alləs duur engkangər* — hij praat Urkersch en Hollandsch door elkaar. Zie: *vreemd*. Vgl. Ter Laan 391; Ned. wdb. VII 1528.

kappatorəs, kaft van een boek. Vgl. Boekenooogen 399; Karsten II 17; Opprel 63; Dek 41.

kərməllək, karnemelk. Vgl. Boekenooogen 401; Opprel 62; Ned. wdb. VII 1638.

karnəljə, kanalje. *Goon vòrt, karnəljə*, — ga weg, ondeugend kind. Vgl. Ned. wdb. VII 1212.

karnien, konijn. Vgl. Koffeman 37.

karrəkoat. *Ik eaw 'r karrəkoat gənòg əpədoon*, — ik heb er genoeg mijn best op gedaan. Meestal niet van lichamelijke inspanning.

karrəpoes, rond mannenhoofddekse van lamsvel. Ze worden alleen op Urk en in Volendam gemaakt. Volen-

dammer *karrəpoezən* hebben grover krullen, deze worden geminacht op Urk. Het is 's winters hét hoofddekse aan boord, waait niet af, en kan met drie strikjes aan de achterzijde nauwer of wijder gemaakt worden. 'n Dure dracht, de prijs is nu 8 à 9 gulden. Op Urk was maar één karrepoezenmaker, Albert Woord. Man en vrouw maakten ze samen. Het is zeer moeilijk om uit de kleine velletjes de stukken zoo te snijden dat er karrepoezen van gemaakt kunnen worden. Hij maakte ze ook voor Volendam van glad bont, misschien geitevel. Woord is reeds een oude man. Na hem zal niemand het werk voortzetten, want niemand kan het. Vgl. Ter Laan 399; Bouman 51; Ned. wdb. VII 1515, 1662; Fri. wdb. II 39; Ts. Ned. Zeewezen X (1910), 211a. Op de Hoogte, XV (1918) 362; Zuiderzee 122.

Karsteed, Kerstmis. Vgl. Koffeman 36.

karzei, dikke, stevige, ruwe stof, waarvan bovenbroeken gemaakt werden. Verouderd. Het was zoo sterk dat het haast een menschenleven gedragen kon worden.

kasien, biscuitje, kaakje. Vgl. Karsten II 22; Ned. wdb. VII 2010.

kastiel, kasteel. 'n *Kastiel van 'n eus*. Vgl. Koffeman 36.

kastoel, kinderstoel, tafelstoel voor kleine kinderen. Vgl. Koffeman 36; Fri. wdb. II 34; Gunnink 143; Ter Laan 389, 983; Ned. wdb. VII 910.

kateksə, erg bijdehand meisje. Ook wel: een ondeugende vrouw.

kateul. *Ouwə kateul*, — een oude tooverkol, een vrouw die er uitziet als een tooverkol.

kattə, kat. Verkl. *ketjən*. Scherp onderscheiden van *koatər*. Zie daar. *Kattə in də zak*, zie blz. 199 *IJ zal gien kattə vərtoornən*, — hij is erg goedig. *Vòrt, skörrəfdə kattə, van də boas z'n steetjən*, — zegt de vrouw, als de man met een goed loon thuis komt, zoo dat hij het hoort. 't Wordt prettig, plagend bedoeld. Is 't loon slecht, dan zegt ze: *Nou, lot dat aerəmə dier zittən*. Zelfs als er geen kat in huis is. *Ik ad 't əkoft, maer ik eaw 'r də kattə wier inəstiekən*, — ik heb den koop, (of den verkoop) ongedaan gemaakt. Vgl. Koffeman 35; Boekenoogen 407; Karsten II 19; Fri. wdb. II 274, i. v. oukatsje; Gunnink 145; Van Schothorst 149; Opprel 63; Dek 42; Ned. wdb. VII 1777, 1868; Tuinman 14.

Katwik, Katwijk.

kauwbēt, stukje roggebrood, dat, nadat het doorgekauwd en met raapolie doordrenkt is, op een zweer gelegd wordt, om de zweer open te doen breken. Ook gemaakt met een vergif erin, om ratten te vergifigen.

kauwə, kooi. Verkl. *kautjən*. 'n *Papəgoai in 'n kauwə*.

kauwən, kauwen, pruimen. *Tabak kauwən of preumən*. Vgl. Ned. wdb. VII 1887.

kavviətəkoek, sucadekoek.

kazeen, kozijn. Vgl. Koffeman 36.

kazzəwiel, casueel. *Dat 's ok wel kazzəwiel, dat ik jə nou net tugən koem*.

kea, ijskast. Groote, vierkante bak aan boord, waar het ijs in gestort wordt. Mv. *eeskejən*. Een *eeskea* staat vast, een *eeskist* is een losse kist. Zie v.v.

keat I, kuit van een been, van een kous.

keat II, kuit van een visch. *Melləkkeat*, — hom. *Gortkeat*, — kuit. *Aerəgəs aering of keat van eawən*, — van 't een of ander in ieder geval iets willen hebben. *Nou, ij et z'n keat əskeutən, in nou gat ie wier*, — hij heeft zijn hart gelucht. Zie: *leef, gortkeat, melləkkeat*. Vgl. Koffeman 36; Fri. wdb. II 102; Ter Laan 479; Van Schothorst 162; Van Weel 118; Ned. wdb. VII 531.

keazə 1. kaas. Vgl. Gunnink 146; Bergsma 79; Karsten II 20. 2. *Giev 'm keazə!* — aanmoediging, aansporing, bv. tot een hard schot bij 't voetballen, tot grooter inspanning bij schaatsenrijden. Vgl. Koffeman 36; Ned. wdb. VII 730; Stoett 2221; Harrebomee I 372a, hij krijgt daerlijk van de kaas; Fijn van Draat 204; Gallée 20; Gunnink 146; Van Schotthorst 150; Van Weel 109.

keazərespəl, kaasrasp. Eikenhouten plank, waarop in een vierkant, met de punt naar beneden, spijkertjes zonder koppen zitten. Onderaan bevindt zich een bak met een schuifje. Zie: *respələn*.

keelbānd, mutsband. 't *Is nog nieso vast as 'n mussə mit 'n keelbānd*. Zie: *vast*. Vgl. Fri. wdb. II 51; Ned. wdb. VII 1947.

keend, kind, mv. *kiengərən*. Verkl. *kientjən*.

- Zie: *bekkien, vaarəkən*. Vgl. Koffeman 36; Gunnink 147; Mees 328; Boekenooogen 433.
- keldər*, kelder. *Də meid et 't woatər in də keldər*, — ze verwacht een kind, voordat ze wettig getrouwd is.
- kelən*, een snee achter de kieuwen geven, bij het vischschoonmaken. *Də vis kelən*. Zie ook: *lubbən*.
- keltə*, koude. *Wat doe jə beutənduur mit die keltə*. Zie: *koudə*. Vgl. Koffeman 36; Gallée 20; Gunnink 145.
- kəmot*. *D'r kòmt gien kəmot van*, — het werk schiet niet op. Zie: *ofwaerək*.
- kənoaratjəsgeel*, gele verfstof, chromaatgeel. Zie ook: *gardeentjəsgeel*.
- kənoarie*, kanarie.
- kənoarietòngətjəs*. *Wat zulləmən etən? Kənoarietòngətjəs*. Antwoord aan een nieuwsgierig kind, dat naar het eten vraagt.
- kerən*. *Mit də bessəm kerən*.
- kessə*, kast, muurkast, losse kast. *Eut də kessə bətoalən*. Zie: *diezək*. *Die kòmt zo eut də kessə*, — zij ziet er keurig uit, de vrouwen zitten nog in haar kleeren. Vgl. Koffeman 35; Boekenooogen 403; Karsten II 18; Fri. wdb. I 40; Stoett 1936; Ned. wdb. VII 1739.
- kessəmakərswaerək*, kastenmakerswerk. *Maak of nou toch, 't is gien kessəmakərswaerək*, — het hoeft niet zoo uiterst nauwkeurig.
- ketəl*, ketel. 'n *Kūpərən ketəltjən*.
- ketəlboeiar*, ketelboeter. Alleen in: *vloe-kən as 'n ketəlboeiar*. Vgl. Ned. wdb. VII 2510; Meyer 20; Karsten II 20.
- kettəng*, ketting. *Də bottər is an də kettəng əlegd*, — in beslag genomen door den deurwaarder.
- keul*, kool vuur, warme stoof. Verkl. *kōltjən*. Korte, doorgebrande turf in een stoof, een test.
- (*də*) *Keundər*, Kuinre.
- Keuzən*, Enkhuizen. Vgl. Koffeman 37.
- Keuzərzənd*, Enkhuizerzand. Tusschen de Val van Urk en Enkhuizen.
- kiekən*, kijken. Zegsw. zie: *kōē*. Vgl. Koffeman 36; Gunnink 146; Van Schothorst 151; Fri. wdb. II 52; Ter Laan 406.
- kīep*. *Kīep ouwən. Zie ullən kīep*, — ze hielden vol. Vgl. Karsten II 19; Stoett 2441.
- kīepərən*, tintelen, van vingers bv. Vgl. Ter Laan 413; Ned. wdb. VII 3132; De Jager II 226.
- kierən*, keeren. *Təroggə kierən*.
- kieskealən*, kieskauwen, met tegenzin eten. Ook: *kiezəkealən*. Zie: *nuzələn*. Vgl. Koffeman 37.
- kietəlstīen*, kiezelsteen. Zie: *kittəlstīen*.
- kiezə*, kies. *Kiezə mit drie spraantəls*, — met drie wortels. *IJ nimt 't òp z'n aftərstə kiezən*, — hij knoopt iets goed in zijn oor om er later gebruik van te maken. Ook: hij neemt het kwader op dan het bedoeld is. Vgl. Fri. wdb. II 51; Ned. wdb. VII 2795; Harrebomee I 399; Stoett 610.

kift, jaloezie. Nieuw woord. *Da's dā kift*. Veel gebruikt. Vgl. Ned. wdb. VII 2854.

kiftag, jaloersch.

kiftan, ruzie maken, harrewarren. *Zit nou niet tō kiftan*.

killamórtan. *Ik zal ja killamortan*, — zeggen de jongens als ze vechten. Dikwijls bij wijze van looze bedreiging. Vgl. Boekenoogen 424; Karsten II 23; Fri. wdb. II 53; Ned. wdb. VII 2927.

kimmān I, horizon. *Dezrag in dā kimmān*, — heilig, nevelig aan den horizon. Zie: *dezrag*. Vgl. Gunnink 147; Bouman 54.

kimmān II, kammen.

kinkān. *Makān dat ja eut dā kinkān koemān*, — maken dat je uit de voeten komt. Vgl. Fri. wdb. II 54; Ned. wdb. VII 3088; Stoett 2458.

kinmaerak, kenmerk. Vgl. Koffeman 36.

kinna, kin. Vgl. Gunnink 147.

kintāran, omkeeren. Vgl. Koffeman 36.

kintjasulla, muts met kanten strook. Zie ook *strokiesulla*. Het voorste gedeelte is kant, van achteren bevindt zich een strook gaas. Vgl. Koffeman 32.

kip, kip doen, — krijgertje spelen. Zie ook *krieg spūlan*, en blz. 201. Vgl. Stoett 1151; Nw. Taalgids XIII 137, kipje doen, op Goeree en Overflakkee; Van Schothorst 152; Ned. wdb. VII 3116.

kittelstien, kiezelsteen. Zie: *kietelstien*.

klammaei, een smerige werkster. *Dat mooīn is net 'n klammaei*. Vgl. Van

Schothorst 153; Ned. wdb. VII 3385; Zie ook Boekenoogen 437; Fri. wdb. I 540; Ter Laan 339.

klammaeian, slordig werken, doelloos rondloopen. *Ja lopān tō klammaeian*. Zie ook *klammaei*.

klāmp, klamp, houten uitsteeksel om iets aan vast te maken. Verkl. *klimpian*. Zie v.v. Vgl. Koffeman 37; Van Schothorst 152; Boekenoogen 438.

klap, slag. *Niks ofsloon as klappān*. Vgl. Koffeman 37, *kleppien*; Fri. wdb. II 58; Ter Laan 417; Gunnink 148; Boekenoogen 439.

klappaeia, lasteraarster. Verouderd. Vgl. Ned. wdb. VII 3442.

klappā I. *Op dā klappā van dā duur zittān*, — in den tocht zitten als de deur opengaat.

klappā II, vast kastje voor turf, in het achterhuis. Als deurtje fungeerde een naar beneden slaande klap. Voor de turf die bij de hand moest wezen. Zie ook *zoor*.

klappān, slaan. *Nou, klap op tan, as ja vechtān willān*. Vgl. Fri. wdb. II 58; Ter Laan 417; Van Schothorst 152; Boekenoogen 440.

klapskiēt, klapscheet, kleinigheid. *Ja mottān niet om allā klapskiētān noa eus goon*, — niet voor alle kleinigheden naar huis loopen. Tegen kleine kinderen gezegd. Vgl. Karsten II 26; Fri. wdb. II 59; Ter Laan 417; Ned. wdb. VII 3488; Stoett 861.

klapskoel, bepaald hoekje, waar de visschers zich verzamelen; bij den

havenmeester, over den scheepsbouwer, den afslag enz. Er zijn er meer dan één, maar alleen bij de haven. *Ōngər klapskoel stoon*, — met z'n allen bij elkaar staan. Vgl. Ned. wdb. VII 3489.

klauwən, klauteren, klimmen. Als er vier vaartuigen achter elkaar liggen, en je moet in het achterste zijn, dan moet je er *juust ovər drie enə klauwən*. *Jə kunən ər niet ovər enə klauwən*, — b.v. over een stapel hout. Meestal echter van het klauteren over vaartuigen. Vgl. Fri. wdb. II 59; Ter Laan 415; Ned. wdb. VII 3592.

klavərtjənvierə. *Alwie klavərtjənvierə vindt, krijgt 'n vrouw met 'n hoerəkind*. Geen Urker rijmpje, want de klanken zijn Hollandsch. Zie blz. 232.

klean, klein. 't *Binnən ònnozələ vissies, zə binnən onnozələ klean*.

kleanakkə, de kleine hiel van een kous.

klei, klei, grond. *An də klei əzeild*, — aan den grond geloopt, van scheppen. Van menschen: financieel vastgelopen. Ook: *IJ is ər mie an də klei əzeild*, — hij is met iets bekocht, heeft bv. een slechten knecht getroffen. Vgl. Ned. wdb. VII 3724.

klessən, babbelen. Zie: *zanəkən*. Vgl. Koffeman 35.

kleur, aanwezigheid van haring in het net. *Wə eawən gien kleur əzien*. *Wə eawən də kleur niet*, — we hebben haast niets gevangen. Vgl. Ned. wdb. VII 3963.

kleuvəkə, kluijfok. *Oe edən, ij jə kleuvək in bəzoan òp?* Gezegd tegen iemand, die

voor 't eerst een bril op heeft. Lett.: Heb je alle zeilen bij? Vgl. Gunnink 130, *føkə*.

klīəd, kleed, kleeding. *Zə eawən vuur in aftər klīən*, — kleeden op den vloer. Spottend gezegd als iemand het financieel wat ruimer begint te krijgen. Vgl. Koffeman 36.

klīədəgə, kleeding. Vgl. Koffeman 36.

kliek, meelpap, in de koekenpan geroerd. Zie: *pokkoek*, *potstroef*, *stroef*. Vgl. Koffeman 36.

klīən, kleeden. Ww.

klierəleen, tweestrengtouw, om de wasch te drogen. Zie: *leen*. Vgl. Koffeman 37.

klierəstok, lange stok met gaffel om de lijn op te houden, waar 't waschgoed aan te drogen hangt. De lijn wordt vastgemaakt aan een huis, een boom, een paal, en op verscheidene plaatsen ondersteund door een *klierəstok*. *Missələk as 'n klierəstok*, — Zie: *instekən*, *missələk*.

klīəvan, kleven. *Ōrrək is van klīəvan*, — als je eenmaal op Urk bent wil je er niet weer vandaan. Vgl. Koffeman 36; Van Schothorst 153.

klīəvərag, kleverig. Vgl. Koffeman 36.

klimmən, steil staan, van een vlieger-touw. De jongens meten, vanaf het punt, waar ze het touw op den grond houden, drie span. Op dat punt meten ze naar boven. Naar gelang van de hoogte klimt de vlieger één of meer span.

klink, term bij het knikkerspel. Zie blz. 205.

klippən, het luiden van de klok van de Ned. Hervormde kerk bij begrafenis. Dan luidt de klok voor dooden van elke gezindte. Voor de kerk wordt *aluid*. Zie: *lōiən*. Vgl. Fri. wdb. II 64; Ned. wdb. VII 3889.

klirtən, 1. doelloos heen en weer lopen. *Nou, dat mooïn lopt ok wat tō klirtən*. 2. klieken, kleine hapjes eten laten staan.

klirtjən, kliekje, restje.

klis. *Teed, geld, waerək bij dē klis eawən*, — voldoende tijd enz. hebben. Zie: *zwikzwak*.

kloar, 1. klaar, in orde. *Jə moetən nie dōm wezən òm 't kloar tō liegən*, — om door liegen de zaak goed te praten. 2. helder, zuiver. *'t Is kloar woater*, — enkel, alleen water. *Dē lòcht is kloar*. 3. duidelijk, bekend. *Dat vōrsien kwam mē zo kloar tō vūrən*. Vgl. Koffeman 36; Van Schothorst 152; Ter Laan 421.

kloarən. *'t Kloarən van dē nettən*, — visch uit de netten halen, haring en ansjovis. Vgl. Boekennoogen 440.

kloddər. Alleen: *ouwə kloddər*, — muschje. Vgl. Ned. wdb. VII 4173.

kloen, kluwen. *Oēn lekkərə kloen*, — lekker mollig kindje. Vgl. Boekennoogen 453; Ter Laan 428; Van Schothorst 155; Ned. wdb. VII 4195.

klōenən, winden, kluwen. Vgl. Boekennoogen 454.

kloenpot, steenen koffiepot. Verouderd. Vgl. Ter Laan 1265.

kloeta, 1. *Ouwə kloeta*, — korte pijp van

hout of steen, neuswarmertje. 2. vaarboompje in een klein bootje.

klokkə, klok. Verkl. *klökkien*. Vgl. Koffeman 36.

klōmp, klomp. *Ik sal jə dē klōmp vōr j'ōrsəs gooïən*, — ruwe bedreiging van jongens op straat, van moeders tegen kinderen. Vgl. Koffeman 37; Boekennoogen 456; Karsten II 28; Gunning 150; Van Schothorst 154; Ter Laan 424; Fri. wdb. II 66.

klotənvərguld, klatergoud. *"Ik eaw 'n gouwən allozie."* „Ja, *klotənvərguld*. 't Zal d'r wel noast *əlegən eawən*". Ook: *klotərvərguld*, — praatjes, smoesjes.

klouwən, krabben. *Mimmə, klouw d'rs effən òp m'n rōggə*. Vgl. Boekennoogen 441; Karsten II 26; Fri. wdb. II 59; Ned. wdb. VII 3588.

klutjən, 1. klontje. *Klutjən sukkər, klutjən in dē brij*. 2. bult, gezwel. Verouderd. Vgl. Koffeman 36; Fri. wdb. II 68, 69.

knaak, onbeholpen kind, meisje van een jaar of twaalf, dat moeders werk doen moet. *Zō 'n knaak van 'n moatjən moet doar alləs doen*.

knakən, 1. met onbeholpen middelen, onvolledig toegerust werken. *Mit 'n pētəreulielāmp zittən knakən*. Zie: *knaak*, *mōttən*. 2. peuteren. Zie: *neuzəknakər*.

knarsəfiōelən. *IJ jə 't vōr jə knarsəfiōelən?* — heb je 't goed begrepen? Verouderd.

knecht, knecht. Mv. *knechsən*. De knechts waren vroeger bij den schipper in den kost, maar hun kinderen en vrouw aten thuis. Den broodmaal-

- tijd konden ze wel meekrijgen naar huis. Toen de knechts *òp part* (zie daar) gingen varen, veranderde dit. De *dordamannēn* bleven nog wel langer bij den schipper in den kost, omdat ze ongetrouwd waren. Vgl. Boekenoogen 463; Winkler I 54.
- kneeftangə*, nijptang. Vgl. Koffeman 36.
- kneþan*, knijpen. Vgl. Koffeman 36; Van Schothorst 156.
- knibbloar*, bloedblaar.
- knie*, knie. Mv. *kniezən*. Verouderd, nu: *knien*. Zie v.v.
- knīen*, kneden. Vgl. Koffeman 36.
- knīēþ*, kneep. 'k *Zal jə 'n knīēþ gīēvən. Stil in bəstindəg, die eawən də knīēþən inwindəg*. Zie: *stilla*.
- knīēþart*. Alleen: *zeunəgə knīēþart*. Zie: *gramiet*. Vgl. Fri. wdb. II 72; Ter Laan 431; Van Schothorst 156; Karsten II 29.
- knijtn*, verachtelijke benaming van oud brood, oude aardappels. *Die ouwə knijtn, die moet ik niet eawən*.
- knikkələn*, knikkeren. *Knikkələn òp klink of òp strīēþ*. Zie blz. 205.
- kniks*, een beetje kwaad. *IJ is 'n bietjən kniks*, — gauw aangebrand, op zijn teenen getrapt. Vgl. Karsten II 29; knak; Ned. wdb. VII 4484, knak.
- knippien* I, knipje, stukje stof. *Angərəf ells in 'n knippien tōe. 'n Knippien tōe kost 'n poar sintən maer*. Vgl. Pan 45.
- knippien* II, slaapje na 't middageten. *Ik eaw 'n lekkər knippien ədoon*. Zie: *onəknippien*.
- knoestəg*, knoestig, met knoesten. 'n *Knoestəg indjən mins*, — een onhandelbaar mensch. Vgl. Boekenoogen 469.
- knoestən*, kneuzen. *Jə bīen, jə naerəm is əknoest*.
- knol*, koolraap, zomerknol, Meiknol. Verkl. *knollətjən*. Vgl. Gunnink 152.
- knollərədijsien*, radijsje.
- knul*. *Grotə knul*, — een flinke jongen. Ook afkeurend: *goon vòrt, grotə knul*. Vgl. Gunnink 152.
- knuut*, kneu. Zegsw. . . *as 'n knuut*, — best, goed. *IJ zingt, dicht as 'n knuut. 't Wasgoed droogt as 'n knuut*.
- koal*, 1. kaal. 2. bw. van graad, enkel, alleen. *IJ was koal levən in bəwegəgə*, — één en al leven. *Da's koal op-skeppərijə*, — niets dan bluf, opschepperij. *Koal aerəpəls etən*, — alleen maar aardappels. Vgl. Koffeman 35; Boekenoogen 384; Van Schothorst 149.
- koarəgə*, kaar, bun van een schip, mv. *koarəgən*. Verouderd. *Wə eawən də vis in də koarəgən ədoon*. Zie: *reum* en v.v.
- koart*, kaart. *Jə kunən 't òp də koart noakiekən*.
- koatər*, kater. Men onderscheidt scherp katten en katers. 'n *Grauwə koatər*, — cypersche kater. *Bəzūpən as 'n koatər*. Zie: *bəzūpən*. Zie ook *droelie-koatər*. Vgl. Stoett 1109; Van Schot-horst 150.
- koatərjacht*, 's avonds laat buitenshuis

loopen, van meisjes. Vgl. Koffeman 36; Ter Laan 440, 1265; Boeken-
oogen 405.

kōē, koe. Mv. *kōēnən*. *d' Iēnə die kan 'n kōē stelən*, in d'anger mag nog gienēns ovər 't *ekkə kiekən*, — de een mag alles en de ander mag niets. *Jə binnən zo dōm as 't affōreandə van 'n kōē*. Vgl. Koffeman 36; Gunnink 152; Van Schothorst 161; Harrebomee 422 b.

koegəl, knikker. *Stiēnən, gloazən, ezərən koegəl*. Groote knikker. Diam. ongeveer 5 cm. 'n *Grotə, ezərən koegəl*. Zie blz. 206. Vgl. Boekennoogen 475; Karsten II 32; Fri. wdb. II 78; Ter Laan 440.

koegələn, jongensspel. Als 't weer te slecht was om te knikkeren, gingen de jongens *koegələn*. Zie blz. 206. Vgl. Boekennoogen 475.

koeltə, licht briesje. *Van d'ochtəd waz et stillə, maer nou grauwt də koeltə wier*. Zie: *grauwən*. Vgl. Boekennoogen 478.

koemən, komen. *Jə koemən wier mit də nachtskeut*. *Koem ər in*, — kom binnen. Vgl. Koffeman 34, 36.

koentə, achterste. 'n *Koent as 'n kaniel*. *Jə waffəl got as 'n teldər z'n koentə*. Zie: *teldər*. *Bloot vòr də koentə weg, lòmþ vòr də koentə weg*, — zoo maar ruw weg, zonder zin. *Kus də koentə in draai də lier, dan kin jə 'n ambacht*, — loop rond en zeur niet, schiet op. Vgl. Koffeman 36; Boekennoogen 489; Karsten II 36; Fri. wdb. II 84; Ter Laan 447; Van Schothorst 157, 161; Gunnink 154.

koes, kous. *Sprinkaldə koesən*, — zwarte kousen met witte stippen. Verouderd. *Waerakieskoesən, euliekoesən*. Zie daar, en blz. 195. *Zə lopt mit 'r koesən bij d'r biēnən*, — ze is een beetje slordig, niet erg zindelijk. Zie: *skoon*. *Koes sōnger noad*, — bang, dom, suf mensch, waar niet veel bijzit. Vgl. Koffeman 36; Mees 328.

koezəbānd, kouseband. *As jə koezəbānd ofzakt, dan dinkt ie an jə*, — zeggen de meisjes onder elkaar. Zie: *ofzak-kan*.

koffiemölləpien, koffiemolen. Zie: *mölləpien*. Vgl. Koffeman 39.

kōiə, vrouwelijk kalf. Zie: *kuikallaf*. Vgl. Koffeman 35; Boekennoogen 530, 1333.

kōiərən, wandelen. *Go jə mīe an 't kōiərən?* *Bin jie an də kōiər?* Vgl. Boekennoogen 531.

kokən, koken. *M'n ooft kookt*, — ik ben warm van de drukte, mijn hoofd loopt om.

kökkədiefien, lieveheersbeestje. *Kökkə-diefien spring ogə, spring leagə*. *Jə moer is dood, jə voar is dood, jə kiengərən etən droog brood*, — zongen de kinderen als ze een lieveheersbeestje op de hand lieten lopen. Zie blz. 213.

kokkən, eten koken, maar alleen van jongens, 's nachts op 't schip, dat aan den wal ligt. Vgl. Boekennoogen 484; Karsten II 34; Ter Laan 444.

kol, tooverheks. Ook: *ouwə kol*, — paddestoel. Wie een paddestoel op-eet, wordt bekold. 't Aanraken ervan is al gevaarlijk. Zie blz. 232.

kōl, een kuilnet in 't klein. Vroeger vischten de jongens ermee op steeltjes, op *garran*, en op *bōllakən*. Zie: *garran*, *bōlk*. Die verkochten ze voor knopen. *Koof*, *koop*, *boarsies tə koop*, *tēnə vōr 'n ouwə knoop*.

kōlən, met den kuil visschen. Zie: *kōl*, *kuul*.

kollə, voorhoofd. *IJ et 'n bord vōr z'n kollə*, — hij trekt zich nergens wat van aan. Vgl. Boekenoogen 485; Karsten I 34; Fri. wdb. II 82; Gunnink 153; Van Schothorst 157; Ter Laan 444; Stoett 317.

kollərúg, blauwachtige katoenen voering voor mannenkleeding. Het zag er uit als molton en dit is er ook voor in de plaats gekomen.

kōmmə. Zegsw. *Də kōmmə kregən*, — brandewijn met suiker en rozijnen drinken op een kraamvisite. Verouderd. *Zo koud as 'n kōmmətjən*, — erg koud. Zie: *koud*.

kōmoffəloekien, 1. bergplaats. 2. *kōmoffəloekies*, — steegjes en hoekjes, nauwe, kromme straatjes.

kōnkəlafəozən, in gezelschap fluisteren. Vgl. Karsten II 36; Fri. wdb. II 84.

kōntantəmint, beschikking. *IJ et nou alləs vōr z'n kontantəmint, in ij is nog niet təvreən*. Vgl. Ter Laan 448.

kooi, 1. kooi, vaste slaapstee op een schip. 2. beddegoed van de kooi. *Ik eaw də kooi eutəwossən*. Vgl. Karsten II 36; Fri. wdb. II 75; Ter Laan 448.

kool, kool. Zie: *kapkool*, *rokool*, *əpgəgooid*. Vgl. Van Schothorst 157.

koolmoes, een gerecht. Zie voor de ingrediënten blz. 221. 't Wordt ook genoemd *burəngərucht*. Zie daar. Vgl. Koffeman 39; Boekenoogen 1187, warmoes, 479; koeskoes; Ter Laan 475, kruudjemoes, Draayer 29, krūdmus; Van Schothorst 161, 175 mus; Halbertsma, kruudmoos.

koon, rood hoofd. Zeer nieuw. *IJ krieg zo'n koon!* — hij kreeg een kop als een boei. *Wat ij jə 'n koon, jə eawən zēkər wier lopən vliegən*. Zie: *vliegən*.

koor, pret, lol. *Wat eawən 'n koor*, — zeggen de jongens als ze spelen. Zeer nieuw.

koordə, koord. 'n *Koordə ɔndər ɔm 'n duf-fəlsə rok*.

kopən, koopen. *As 't ɔp is, is 't kopən doon*. *Kopən et 'n wijd gat, doar kan alləs in*. Waarschuwing aan koopzieke mensen. Vgl. Koffeman 26.

koppə, inhoudsmaat, alleen van melk, een halve l. *Drie koppən mellək*, — anderhalve l. Zie: *mingələ*, *kannə*. Vgl. Van Schothorst 157; Fri. wdb. II 85; Ter Laan 452; Gunnink 154.

kōppien, 1. kopje. 2. kop koffie, om 9 uur, om 12 uur. Zie blz. 221 en *bekkien*. Vgl. Koffeman 36.

kōrrə I, roepnaam voor het varken. Vgl. Koffeman 35; Taaltuin III 382.

kōrrə II, vischnet, sleepnet. *Jə kunən jə kōrrətjən wel droog ouwən, moat*, — dat lukt je niet, dat krijg je toch niet gedaan. *Wə eawən an də kōrrə əlegən*, — we hebben met het kornet gevischt. *Binnənkōrrə* wordt gebruikt

- op de Zuiderzee, *beutankòrra* op de Noordzee. Vgl. Koffeman 35; Boekenooogen 498; Karsten I 38.
- körraf*, 1. korf, mand. 2. een halve hl. 'n *Körrafiën aerapals*. 'n *Allavə körraf*, — een kwart hl. Vgl. Koffeman 35; Boekenooogen 499; Gunnink 154; Ter Laan 454; Opprel 68; Van Schothorst 161.
- körrak*, kurk. 'n *Goed gəlovə in 'n körrəkən* ziel, *doar kuun jə òp drevən*. Vgl. Ned. wdb. VIII 599, IV 1238; Stoett 615.
- kòrrəl*. Zegsw. *Gien kòrrəl*, — niets. Vgl. Fri. wdb. II 85; Ter Laan 455.
- körravən*, 1. kerven, bv. visch kerven, om deze te bakken. 2. bij het tellen van visch aan boord een streepje zetten of een visch apart leggen bij elk honderdtal. Vgl. Koffeman 34; Boekenooogen 412; Karsten II 45.
- kors*, kers. Vgl. Koffeman 36.
- kòrsämier*. In 'n *kòrsämier*, — in een korten tijd, in een oogenblikje.
- kòrst*, broodkorst. Verkl. *kòrsien*. Vgl. Koffeman 36.
- kort*, 1. kort, bn. 2. dicht, bw. *Örrək zit vuus tə kort in enkangər*, — Urk is te dicht op elkaar gebouwd. *Kort bij eus*, — dicht bij huis. 3. *Ejjə 'm in kort nog əzien?* Vgl. Boekenooogen 501; Winkler I 55.
- kost*, voedsel, eten. *Də kost òp eawən*, — klaar zijn met eten. *Də kost stot òp də tafəl*, — het eten is klaar. *Də kost ovərangən*, — het eten opzetten. *Ik eaw de kost ovər*, — mijn eten staat op. Zie: *ovərangən*. Bij wie bin jə in *də kost?*, — bij wien in huis woon je? Zie: *teus*. Vgl. Fri. wdb. II 86; Ter Laan 456; Gunnink 155; Van Schot-horst 157.
- koud*, koud. *Zo koud as 'n kòmmətjən, as 'n stien, as 'n oendəsnuut*. Vgl. Fri. wdb. II 54; Ter Laan 444; Boekenooogen 502.
- koudə*, 1. koorts. *IJ et 'n zwoarə koudə ad. Dərdəndaagsə koudə*. Zie blz. 222. Vgl. Koffeman 36; 2. koude. *Jə moetən loatən pòmפən wat kouw et*. Zie: *pòmפən*.
- kouwətjən*, koeltje, windje. Vgl. Boekenooogen 503.
- kraak*, galerij in de kerk. *In də gəriffər-maerdə kaerək zittən də jòngəs də mīestən teed òp də kraak*. *IJ is so feen as də Noordkraak*, — hij neemt het niet zoo nauw met den godsdienst. Vgl. Fri. wdb. II 90; Dr. Volksalm. 1846, 259; Ned. wdb. VIII 14.
- kraambördjən*, wat lekkers voor een kraamvrouw. Zie: *bord*.
- kraampənnəkoekies*. Verouderd. Deze kreeg een kraamvrouw van de naaste betrekkingen en goede vriendinnen gedurende den tijd dat ze in de kraam lag. Nu nog wel: 't *Likkən wel kraampənnəkoekies*, — 't zijn lekkere pannekoeken. Zie ook: *bord*, *preumesop*, en blz. 216. Vgl. Fri. wdb. II 90; Gunnink 156; Schrijnen I 252.
- krabbə*, zeekrab. *Zo missələk as 'n krabbə*. Vgl. Karsten II 39; Ned. wdb. VIII 35.
- krabbəkoatər*, een kind dat andere kinderen dikwijls krabt. *Krabbəkoatər springt in 't woatər, kan gien vissien*

- vangen, blijft in 't netjen angan.* Zie blz. 213.
- kraeian, kraaien.* *Də oon kraeit.*
- krakartjen, noot.* Zie: *nüüt.* Vgl. Boeken-
oogen 509, krakepit.
- kramen, in de kraam liggen, bevallen.*
Die gat ja maer kramen enə, — zij
krijgt steeds maar kinderen. Vgl.
Fri. wdb. II 91; Ter Laan 470;
Ned. wdb. VIII 80.
- krämp, kramp.* Vgl. Koffeman 37.
- kräns, krans.* Verkl. *krensien.* Vgl. Kof-
feman 36.
- kränt, krant.* *In də kränt skrevən.* Vgl.
Koffeman 36; Gunnink 155.
- kraplappə, vrouwenkleedingstuk.* Het be-
dekt rug en borst geheel, het schou-
dergedeelte is opgevuld. Zie: *krepleppien*
en blz. 196. Vgl. Gunnink
156; Gallée 24; Van Schothorst 160;
Karsten II 43; Boekennoogen 525;
Ned. wdb. VIII 373.
- krébbəkaaian, kibbelen.*
- kregən, krijgen, bereiken.* Ook: *kriegən.*
Wə zullən zien dat wə də avən kregən,
— de haven halen, bereiken. 't Zal
vuul skielən welkə avən of ja kregən, —
welke bestemming na den dood voor
den mensch is weggelegd. *Da kregən*
zə d'r an, — dat verliezen ze. Vgl.
Ter Laan 466; Ned. wdb. VIII 227.
- kek, precies, juist.* 't Keend is *kek z'n*
toatə. *Da kan 'k nie kek neumən.* Vgl.
Karsten II 40; Fri. wdb. II 92; Ter
Laan 465; Gunnink 156; Van Schot-
horst 159; Ned. wdb. VIII 147.
- kreðlasien, laatste voer hooi.* Zie blz. 225.
- krepleppien, kraplap van een klein meisje.*
- kretən, huilen, weenen.* *Die vrouwe zat*
tə kretən, omdat 'r man dood was. Niet
van het huilen van kinderen. Vgl.
Koffeman 34, 36; Gunnink 156.
- kreud, gewas.* *Er is gien kreud vòr əwassən.*
Vgl. Koffeman 35.
- kreun, kruin, hoofd.* *Ik sal ja 'n slag an*
ja kreun gēvən, — een slag op je
hoofd, om je ooren geven. Minder
sterk dan *slag òm ja òrsəs.* Zie: *òrsəs.*
Oe krigt ie dat nou in z'n kreun? Vgl.
Fri. wdb. II 100; Van Schothorst
161; Ned. wdb. VIII 410.
- kreupən, kruipen.* Vgl. Koffeman 36.
- kreut I, krijt.*
- kreut II, buskruit.* *IJ et 't kreut ok*
niet eutəvoendən. Vgl. Koffeman 35.
- kreuzəbölləms, kruisbessen.* Vgl. Koffe-
man 35.
- kreuzər, cent die met het kruis boven-*
ligt na het *òprammələn.* Ook een
knoop die met den bovenkant boven
komt te liggen. Zie: *muntər.* Vgl. Van
Schothorst 161; Ned. wdb. VIII
426; Stoett 1293.
- krieg. Krieg doen, krieg spülen, — kinder-*
spel. Zie: *kriegərtjen* en *kriegərdəman-*
nərtjen.
- kriegən, krijgen.* Zie: *kregən.*
- kriegərdəmannərtjen, kinderspel.* Verou-
derd. Zie blz. 202 en onder *krieg,*
kriegərtjen.
- kriegərtjen doen, krijgertje spelen.* Ver-
ouderd. Zie: *krieg.*

kriek, poolsche kriek. Muts voor meisjes beneden de 8 à 10 jaar, met ronden bodem, een strook eraan, van achteren dichtgemaakt met een bandje. Zie: *kappə*. Vgl. Koffeman 36.

krieləjtən, klein iemand, onderdeurtje.

krimmalikkən, uitroep van verwondering. Verouderd. Vgl. Koffeman 34, i. v. 't *gouwelikken*.

krimmaltjən, Verouderd. *Easien krimmaltjən*, — uitroep van verwondering, bastaardvloek. Vgl. Koffeman 34, i. v. 't *gouwelikken*.

krimmənīl, crimineel. 't *Is krimmənīl zo weanəg bōt as 'r tugənwoordəg is*. Vgl. Gunnink 156; Van Schothorst 160; Van de Water 99; Ter Laan 467.

krimmənierəg, zuinig. Verouderd. Vgl. Karsten II 42; Boekennoogen 515, kriemen; Fri. wdb. II 94; Ter Laan 467.

krimp, armoede, gebrek. *Gien krimp eawən*, — geen gebrek hebben, ruimschoots genoeg hebben. Vgl. Karsten II 42; Fri. wdb. II 95; Ter Laan 467; Van Schothorst 159; Ned. wdb. VIII 266; Stoett 1281.

krintəkkər, gierigaard. Vgl. Koffeman 36; Gunnink 156; Van Schothorst 159; Boekennoogen 513.

krintətarwə, bruinbrood met krenten. Zie: *tarwəbrood*.

krispəndierən, overeenkomen, invloed hebben op. 't *Weer krispəndiert aerəg əp də kiengərən*, — het weer heeft invloed op de kinderen. Zie: *rəgierən*. *Da krispəndiert 'r niet əp*, — dat komt niet overeen met elkaar.

kroal, kraal. Ook uitwerpselen van een vlinder. Zie: *kroaləsketər*. Vgl. Koffeman 35.

kroaləsketər, witte nachtvlinder. Kleine kinderen doen deze vlinders in een doosje, en noemen hun uitwerpselen *kroalən*.

krōiən, 1. kruien, met een kruiwagen. 2. kruien van ijs.

krōl, maat voor hooi. 'n *Koe ooi is viertien* tot zestien *krōl*, — 14—16 *krōl* is voldoende voor één koe in een winter. Vgl. Boekennoogen 476, i. v. koe hooi.

krollən, brouwen, een huig-r zeggen. Zie: *braeiən*.

kronəwakən, tusschen waken en slapen liggen, lett. waken zooals een kraan doet. Vgl. Draayer 28; Gallée 59; Ned. wdb. VIII 29; Halbertsma, kranewaken.

kroppən, volhouden. *Krop jə 't nog?* — gaat het je goed? Zeer nieuw. Van de Zaan overgenomen sinds ongeveer 1920. Vgl. Boekennoogen 1333; Fri. wdb. II 99; Ter Laan 473; Ned. wdb. VIII 377.

krosien, praatje, babbeltje. Zie: *krozən*.

krozən, het samenkomen der Urkers in huiselijke godsdienstige oefeningen. Zie: *krosien*.

krulən, rollen. *Krulən mit knikkərs*. Vgl. Koffeman 36; Boekennoogen 520; Fri. wdb. II 98.

kruləjtən, rolletje. *In 'n kruləjtən* — in-eengedoken, in elkaar liggen of zitten.

kruluul, dicht wieltje zonder spaken. *Ik zal ja wel 'n skeaf eut 'n blok gēvan, vòr 'n kruluul. Ook manka kruluul, — mankpoot. Scheldwoord. Zie: krulan, mank. Ook: roadjan.*

krumal, kruimel. *IJ et gien krumaltjan pit in z'n licham. Vgl. Koffeman 36.*

kruntjan, kapje. 't *Lestà kruntjan*, — kapje van wittebrood en krentenbrood. Zie: *platta, pollatjan*. Vgl. Karsten II 44; Boekennoogen 527, 1152 i. v. vloek; Ned. wdb. VIII 412.

krūpəl. Zn. alleen in: *IJ zupt as 'n krūpəl*. Bn. kreupel. *IJ was aerəg krūpəl*, — hij was mank.

kruzəkən, het zich alleen, zonder hulp voortbewegen van kleine kinderen. *Da keend kruzəkt al. Zie: ofstekən. Vgl. Fri. wdb. II 101.*

kuikalləf, vrouwelijk kalf. Verouderd. Zie: *kōiə*. Vgl. Koffeman 35; Boekennoogen 531; Opprel 66; Van de Water 100; Ter Laan 477.

kukəbessien, oud vrouwtje, met een kruk. Zie ook *bessien*.

kukələkorən, groote schelp, groote horen van een slak. Zie: *inkəldəkorən, tinkəl*.

kūkən, keuken.

kukatjan, kuiken. Zie: *piel, pielder*. Vgl. Gunnink 157.

kulan, visschen met een *kuul*. Men *kuult ansopies, oal in garrən*. Zie: *kuul, slēpən*. Ook *kōl*. Vgl. Ned. wdb. VIII 507.

kulatjan, kuiltje in een schaal met rijst, om er boter in te doen. Zie: *rees*.

Vgl. Koffeman 36; Boekennoogen 478, 541.

Kundərsə, man of vrouw uit Kuinre. Vgl. Fri. wdb. II 102, Kundersman.

kunən, kunnen. *Ja kunən wel dinkən dat ja neuzə van koek is. Vgl. Koffeman 36.*

kunəng, koning. Verouderend. Nu veel: koning. Vgl. Koffeman 36.

kunənginnə, koningin. Verouderd.

kunənkrik, koninkrijk. Zie: *kunəng*.

kūpərən, van koper. 'n *Kūpərən ketəltjan*.

kussəm, kussen, van een bed, een divan. *Mit z'n oofd op 'n kussəm*. Vgl. Van Schothorst 161; Gunnink 158; Ned. wdb. VIII 608.

kuul, vischnet. *Ansoopkuul*, — ansjovisnet. Zie: *kulan, slēpən*. *Zə leggan an də kuul*, — ze visschen met het kuilnet. Vgl. Boekennoogen 532; Ter Laan 441; Ned. wdb. VIII 506.

kūūs, lokroep voor koeien. *Kūūs, kūūs, kom dan, as ja niet willən, bleef dan*. Vgl. Boekennoogen 428; Karsten II 24; Ter Laan 413; Gallée 20; Halbertsma, kies; Taaltuin III 381, IV 89, VI 21.

kuus, ksst, fort, weg! Ook: *kuusje*. *Die kuus zegt, mient al' innən*, — opmerking van iemand, die tegen één iets zegt wat hij tegen allen bedoelt. Vgl. Koffeman 36; Ter Laan 479; Tuinman I 234.

kūüst, ksst. *Kūüst oor!* — stil hoor, hou je gemak.

kūvələn, keuvelen, babbelen. *Da keend bəgint al oarəg tə kūvələn*.

kwansūūs. *Ou jə nou maer niet zo kwansūūs, net of jə 'r niks van wietən*. Vgl. Gun-
nink 158; Ter Laan 481; Ned. wdb.
VIII 699.

kwartjən, kwartje, 25 cent.

kweak, vervelende prater. *Ouwə kweak!*

kweakən, lang zeuren, tot vervelens toe
praten. Vgl. De Jager I 339.

kweakərt, vervelende prater. Zie: *kwea-
kən*.

kweet, kwijt. Vgl. Koffeman 36; Van
Schothorst 163.

kweeuwək, beschuit. Verkl. 'n *Plekkien
kweeuwək*. Vroeger werden de be-
schuiten na den eersten bak (dus als
boldər, zie daar) door den bakker
doorgesneden. 't Onderste stuk heet-
te *òngərkòrst*, 't andere *bovənkòrst*. De
òngərkòrst was 't lekkerst, nl. vet
van de plaat (en veel lekkerder dan
de tegenwoordige fabrieksbeschuit).
De *bovənkòrst* was droog en bruin.
Van een *Keuzər kweeuwək* was de
bovənkòrst 't lekkerst, meer gerezen,
brozer. Deze was groter en harder
dan een *Örkər kweeuwək*. Vgl. Kof-
feman 36; Karsten II 47 (de ver-
taling is hier fout).

kwenən, kwijnen, sukkelen. Gebruikt
voor menschen, dieren en planten,
die langzaam in kracht achteruit
gaan. Vgl. Fri. wdb. II 105; Gun-
nink 159; Van Schothorst 163; Ter
Laan 485; Ned. wdb. VIII 782.

kwinkən, drenzerig huilen van een kind.

kwinkərt, huilebalk, kind dat veel huilt.

kwiskwas, niet erg lekker, niet erg in
zijn humeur. 't *Keend* is 'n *bietjən*

kwiskwas, 't is *vandagə niks nie gōəd*,
't is *drānzərag*. Zie daar.

kwoal, kwaal. *IJ et 'n kwoal as 'n paard*,
— hij ziet er goed uit, maar is niet
sterk.

L

labbəkak, lasteraar, kwaadspreker.
Vroeger *labbəkakkə*. Vgl. Karsten II
48; Fri. wdb. II 105; Ned. wdb.
VIII 872.

labbəkakkən, kwaadspreken achter ie-
mands rug. Vgl. Ned. wdb. VIII
873.

lachən. *Lachən as 'n vallən duvəl*, — hard
lachen. Zie: *duvəl*, *vallən*.

laerə, leering, catechisatie. *Op də laerə
wezən*. Zie: *kaerəkoasie*. Vgl. Gun-
nink 161; Fri. wdb. II 112; Van de
Water 102; Bergsma 82; Karsten II
52.

laerən, leeren. Vgl. Koffeman 38.

laerzə, laars. Vgl. Koffeman 38.

lagə, laag. 'n *Lagə tōrrəf*.

lamiérən, (Fra. lumière). *In 't lamiérən
van də dagəraad*, — 't eerste begin van
den dageraad. Verouderd. Vgl. Fri.
wdb. II 115; Boekenoogen 568;
Ned. wdb. VIII 960, 1541, 3317.

lammənoadəg, akelig, naar. *IJ lopt 'r zo
lammənoadəg bij, jə zouən 'm 'n sint
gevən*. Vgl. Koffeman 38; Boeken-
oogen 553.

Lammərskaag, Lambertsschaag.

lammətiérən, lawaai maken, van jongens.

lāmp, lamp. Verkl. *lempien*. Vgl. Koffe-
man 37.

lampablock, blok met een verticale lat met tanden om de lamp aan een haak op verschillende hoogte te kunnen hangen. Verouderd.

lānd, land. Zie: *boerēnlānd*. Vgl. Koffeman 37.

lānder, iemand die een deel van het Urker weiland bezit. Een van de *lānders* zorgde voor de paaltjes, die de verdeeling aangaven, voor de verspreiding van den mest enz. Daarvoor kreeg hij een kleine vergoeding. Zie Van Blom 43 vlgg.

lānderskaerək, vergadering van de eigenaren van het hooiland op Urk. Vroeger was het land gemeenschappelijk bezit. Ieder had recht op een deel van de opbrengst. Op de *lānderskaerək* werd afgesproken waar ieder zijn maaiers zou sturen. Nu het land verkaveld is, bestaat deze instelling niet meer. Zie over het landverbruik en de verdeeling daarvan Van Blom 43, vlgg.

lāndman, niet-visscher. Mv. *lāndlōian*. Zijn kinderen zeggen vader en moeder. Zie: *toatə* en: *lāntrappər*.

langə, lang, bn. en bw. *Jə likkən langə zo dōm niet as jə wel binnən*.

langərst, langs. *Ier langərst*, — hier langs. *Ij is doar net langərst agoon*. Zie: *ovər*. *Aerəgəs bij langərst lopən*, — van kleine kinderen die zich langs den muur beginnen voort te bewegen. Zie: *kruzəkən*, *ofstekən*. Vgl. Boekenoogen 554; Ter Laan 497; Van Schotthorst 163.

langtaerən, lantaarn. Vgl. Koffeman 37.

lank, lang. *Lank as də vuurmiddəg*, — heel lang, uit zijn kracht gegroeid. Zie: *vuurmiddəg*. Vgl. Koffeman 37.

lāntər fāntən, lanterfantēn, lui en ledig lopen. 't Wordt weinig gebruikt. Vgl. Koffeman 38.

lāntrappər, scheldwoord voor een Urker niet-visscher. Alleen gebruikt tegen iemand die geen Urker kleeren draagt. Zie: *lāndman*.

lappə. Verkl. *leppien*. *Gəzicht van ouwə lappən*, — zuur, somber gezicht. 't *Is gien lappə, of 'n leur*, — wordt gezegd van iemand die door een ander minder netjes behandeld wordt. Vgl. Ned. wdb. VIII 1086, 1093; Stoett 1337.

lappən. *Nou, dat lap jə 'm niet*, — dat krijg je niet klaar. Zie ook *noalappən*. Vgl. Karsten II 50; Stoett 1342.

lariekoek, leugens. Vgl. Ter Laan 500; Ned. wdb. VIII 1104.

last, 50-tal. Zie: *tal*.

lattə, lat. Verkl. *letjən*. Ook: *magərə lattə*, — magere kerel. Vgl. Koffeman 38; Gunnink 160.

lavəloos, dronken. Zie: *drōnkən*, *lazərus, bəzūpən*. Vgl. Boekenoogen 1337; Ter Laan 520.

lazərus, dronken. *Lazərus drōnkən*. Zie: *lavəloos*. Vgl. Ter Laan 520; Karsten II 51.

leagə, laag. Vgl. Boekenoogen 546; Gunnink 160; Van Schothorst 164; Fijn van Draat 204; Draayer 31; Ned. wdb. VIII 834.

leagta, laagte. *Ouw j' in da leagta*, — ga wat naar beneden. Bv. tegen kinderen die over de tafel hangen. Vgl. Koffeman 37; Van Schothorst 164; Fri. wdb. II 118; Ned. wdb. VIII 847.

lealak, leelijk. Verouderd. Zie: *lellak*.

leddar, ladder. Vgl. Koffeman 38; Fri. wdb. II 127; Ter Laan 501; Gunnink 160; Fijn van Draat 226; Gallée 25; Ned. wdb. VIII 895.

leef, lijf. *Ik eaw 'm allas azegd, wat ik op m'n leef adda*, — ik heb mijn hart gelucht. Zie: *keat*. *Ik eaw effies da slaap deur m'n leef ad*, — ik heb even geslapen. *Da griezals lopan over m'n leef*. Zie: *griezals*. Vgl. Koffeman 37; Van Schothorst 166.

leen, lijn, streep, tweestreng-touw om de wasch te drogen. *'t Wasgoed in da leen stekən*. Zie: *in*, *klieraleen*, *klierastok*. *'n Sint papier mit lenen d'r op*, — 'n cent gelijnd papier.

leest, lijst. Zie: *leest*.

lef, lust, zin. *Ik eaw gien lef in m'n waerak*. Vgl. Koffeman 38; Boekennoogen 563.

leggan, liggen, op bed liggen. *Waar is Maerätjan? Die legt al*, — die is al naar bed. *Legta keend al?*

lellak, leelijk. Soms ook *lelak*. *Lellak as da nacht*, — erg leelijk. *Joe lellaka jöngən!* Zie: *laelak*. Vgl. Koffeman 38; Ter Laan 506; Boekennoogen 581; Karsten II 53; Gunnink 163; Van Schothorst 166; Fri. wdb. II 122; Ned. wdb. VIII 1250.

lameur, mankement, ongeval. Verouderd. *Wə kriegən 'n lameur an oenzə zeal*. Zie: *malleur*. Vgl. Koffeman 38.

lenən, linieeren. Verouderd. Vgl. Koffeman 37.

lepəlrak, zie *rak*. Vgl. Koffeman 42; Boekennoogen 570; Gunnink 161.

lessien, tik, bij het krijgertje spelen. *Ik eaw jōen ən lessien əgēvən*. Vgl. Van Schothorst 165; Bergsma 19, i. v. avondkoggel.

lest, laatst, bn. en bw. *Da lestə passəsier*. Zie: *lestənt*.

lestənt, laatst. Zie: *lest*. Vgl. Koffeman 37; Boekennoogen 571; Karsten II 52; Fri. wdb. II 116; Ter Laan 507; Gunnink 162; Van Schothorst 165; Gallée 26.

leugənoar, 1. leugenaar. 2. = *leugənoat*. Zie daar. Vgl. Koffeman 37.

leugənoat, een ingelegde plooï in een vrouwenbovenborstrok, die te wijd is. Zie: *bessal*. Zie ook *leugənoar*. Vgl. Koffeman 37; Boekennoogen 572.

leur, vod. *'t Is gien lappə of leur*. Zie: *lappə*. Vgl. Boekennoogen 572.

leus, luis. *IJ et 'n levən as 'n leus op 'n zaer ooft*, — hij heeft een best leven. Vgl. Koffeman 37; Karsten II 57; Van Schothorst 169; Meyer 36.

leustərən, luisteren. Vgl. Koffeman 38.

leut, harde stem. *Wat et die 'n leut!* Vgl. Koffeman 38.

leuzark, smerig wijf. Zie: *leuzəbòs*.

leuzəbòs, luizebos, smeerpots, vuilik, smerig wijf. Vgl. Ter Laan 522; Van Schothorst 169; Gunnink 166; Fri. wdb. II 137.

levəndəg, levend. *Levəndəgə skòllə. In nou eerste keend zegənan, aer goon j' ier niet levəndəg vandoon.* Vgl. Boekenooogen 574; Westfri. ww. 82; Winkler I 55; Ter Laan 504.

lichəm, lichaam. *IJ et gien kruməltjən pit in z'n lichəm.* Vgl. Koffeman 37.

licht, licht, bliksem. 'n *Žwoarə slag licht*, — felle bliksemstraal. Zie: *slag*. Verkl. *lichien*, — theelichtje. Zie Zuiderzee 88.

lidləerdərsləerə, laatste catechisatie voor de belijdenis.

liəd, leed. 't *Is də ien oend liəd, dat d'angər 'n brok et*, — de een gunt de ander het licht in de oogen niet. Vgl. Koffeman 38; Meyer 53.

liədər, loeder, iemand die een liederlijk leven leidt. Gemeen scheldwoord onder volwassenen. Vgl. Boekenooogen 584; Gunnink 164; Fri. wdb. II 130; Ter Laan 521.

liegən, liegen. *IJ liegt Örrək in Skoklānd an enkanğər. IJ liegt as 'n wachtər.* Zie Matth. 28 : 12. *Die minsən die liegən in d'r eagən diezək*, — ze geven den prijs van iets lager op dan het in werkelijkheid kost. Zie: *diezək*. Vgl. Gunnink 163; Van Schothorst 166; Fri. wdb. II 127; Ter Laan 493; Van Duyse 200; Bergsma 22.

liegzək, kind, dat erg liegt.

liəm, lijn. Vgl. Koffeman 37; Boekenooogen 576; Gunnink 163; Van Schothorst 166; Karsten II 53.

liəmən, lijmen. Vgl. Koffeman 37; Van Schothorst 166.

liən, ledematen. *Ik eaw ət in m'n liən*, —

pijn in mijn lichaam, door kouvatten. Vgl. Koffeman 38.

liənən, leenen. Vgl. Koffeman 37; Gunnink 163; Boekenooogen 562.

liəp, leep, slim. *Doar is gien liəpər gōəd as minsən, want jə kunən d'r apən mie vangən.* Vgl. Koffeman 38; Gunnink 161.

lier, lier, waarmee het kornet wordt opgehaald. *Kuun jə də lier al ouwən?* — vroeg men vroeger aan aankomende jongens. 't Was het werk van den knecht. Kon de derde man hem houden, dan begon hij man te worden. Nu loopt de lier op den motor.

liərboom, middelvinger. Zie: *rinkien*. Vgl. Boekenooogen 577.

liərən. *Nat liərən*, — nat pissen. Alleen van kleine kinderen gezegd.

lies, klein, tener. 'n *Lies vintjən*, — een schraal mannetje.

liəst, lijst. *Liest van 't dak, 'n liəst òm in tə teakənən.* Vgl. Gunnink 163; Ter Laan 516; Van Schothorst 167.

liəstər, lijster.

lieuw, leeuw. Vgl. Koffeman 37.

Lieuwərən, Leeuwarden. Verouderd.

lievərtjən. *As lievərtjən kòmt, moet laeiərtjən laeiən*, — sterk uitgesproken voorkeur laten blijken. Als de kinderen groot worden gaan ze hun eigen weg. Dan hebben ze hun eigen voorkeur. Ze nemen een meisje en vader en moeder komen op den achtergrond.

liffien, vrouwenkleedingstuk. Zie blz. 196.

lijlānd. *Ik eaw vandēnacht gien lijlānd ad van dā pēendā*, — ik heb doorlopend pijn gehad. Zie: *toer*.

lik I, *lijk*. *Die vissērman et 'n dood lik an boord*. Vgl. Gunnink 163; Van Schotthorst 166; Fri. wdb. II 121; Ter Laan 513.

lik II, *gelijk*. *Wā binnē lik*, — we zijn tot overeenstemming gekomen. Vaker *gēlik*. Vgl. Van Schothorst 166.

't *lik* III, *touwtje*, bevestigd in het midden en aan de onderste punt van een vlieger. Op een bepaald punt wordt het vliegertouw vastgeknoopt. Is die plaats niet goed, zoodat de vlieger niet klimt, dan is het *lik* te *steel* of te *vlak*. Vgl. Ter Laan 513; Fri. wdb. II 121; Ned. wdb. VIII 2297.

likkēn, *lijken*, *schijnen*. *Jā binnē 'n porsie mindēr as jā wel likkēn*. Vgl. Van Schothorst 166; Boekenoogen 578; Fri. wdb. II 122; Ter Laan 515.

(*dā*) *Limmēr*, de *Lemmer*.

lindēbindjēn, *zwarte lap* op het *middēldā*, als het blauwe damast verkleurd is. Alleen een stuk tusschen de armsgaten en de *tippēn*. Verkl. van *lindēbānd*.

lindēn, *lenden*, deel van den rug.

lins, *ledig*. *Dā pōmp is lins*. Vgl. Koffeman 38; Stoett 1361.

lint, 1. breed lint, gebruikt voor banden aan een *boezēl*. 2. breed beleg aan den hals van het *liffien*, van hetzelfde goed als dit. Zie: *strik*.

lintā, *lente*. Vgl. Koffeman 38.

loarēbōs, *scheldwoord* voor iemand die staat rond te staren. Verouderd. Zie: *lobbās*. Vgl. Koffeman 37.

loarēn, *onbenullig kijken*. Vgl. Koffeman 37.

loatēn, *laten*, *nalaten*. *Loat dat!* Zie: *lottēn*. De onderscheiding van *lottēn* en *loatēn* is niet scherp. Men zegt: *Ik eaw 'm lottēn of loatēn goon*. Vgl. Koffeman 37.

loatēr, *later*. 'k *Eaw zo maer 'n grōffēl ēdoon*, in *loatēr ēkiekēn wat ik addā*. Zie: *grōffēl*.

lobbārēn, *schiften van melk*. Zie: *ottēn-tot*, *skiftēn*. *As dā mellāk lobbārēn, wordt 't ottēntot*. Vgl. Koffeman 43; Boekenoogen 582; Ter Laan 520; De Jager I 345.

lobbās, *sukkel*. *Scheldwoord*. 'n *Goeis lobbās*. Zie: *loarēbōs*. Vgl. Koffeman 37.

lōcht, *lucht*, *wolken*. 'n *Bleis lōcht*, — *avondrood*, *kleine wolken*. *Bluuilōcht*, — *broeierige lucht*. Verouderd. *Ik stoon die lōcht niet*, — ik vertrouw die lucht niet. Vgl. Boekenoogen 596; Gunnink 165; Van Schothorst 168; Fri. wdb. II 131; Ter Laan 520.

lōchtēg, 1. *frisch*. 'n *Lōchtēg windjēn*, 'n *lōchtēgē dag*. 2. van kamers gezegd: *hoog*. Vgl. Gunnink 165; Van Schotthorst 168; Fri. wdb. II 131; Ter Laan 533.

loddērein, *eau de cologne*. Verouderd. Vgl. Karsten II 53; Opprel 60.

loebās, *kinderachtige groote jongen of kinderachtig meisje*. Vgl. Fri. wdb. II 130; Ter Laan 521.

loedər, gemeene kerel; bv. iemand die probeert het aan te leggen met een andermans vrouw. Ook wel iemand, die een enkelen keer een streek uit-haalt. Minder ongunstig dan *liedər*. Vgl. Koffeman 37; Boekenoogen 584; Fri. wdb. II 130; Ter Laan 521; Gunnink 164; Draayer 32; Van Schothorst 169.

lōegən, laden, stuwen, opstapelen. Al-leen van turf gebruikt. *Ik eaw də tōrraf òpəlōegd*. Fig. *Jə eawən d'r oarəg wat inəlōegd*, — je hebt flink gegeten. Vgl. Koffeman 37; Ter Laan 532; Boekenoogen 586 i.v. loeven II; Fri. wdb. II 130.

loei, slungel. *Goon vòrt, grotə loei dat jə doar binnən*.

loekən, zuigen. *IJ legt tə loekən*, — alleen van een borstkind gezegd.

loellə, groote, oude trekpote. Vgl. Boekenoogen 588.

loering, leeuwerik. Vgl. Koffeman 38.

lōevən, walmen. *Də lāmp stot tə lōevən*. 't *Lichien lōeft*, — 't theelichtje walmt. Zie blz. 220. Vgl. Boekenoogen 586, Karsten II 56; Fri. wdb. II 132.

loggər, logger. *Wə gonən noar də loggər*, — we beginnen met de visscherij. Wanneer de visschers weer weggaan nadat ze 's Zondags thuis geweest zijn, zeggen ze: *Wə moetən mōrragən weer eut*. Zie: *tielt*.

lōiə, lui. *Lōiə Bram*. Verouderd. *Lōiə Baerənd*, — luie jongen. Nog in ge-bruik. Vgl. Koffeman 30.

lōiən, luiden van de klok, voor kerk-tijd. Zie: *klippən*. Vgl. Van Schothorst 169; Gunnink 165.

lòk, geluk. Verkl. *lukkien*. 't *Gelòk was mit 'm*. Vgl. Koffeman 37; Fri. wdb. II 132.

lokkə, lok, pruik. Verkl. *lökkien*. 'n *Lok oar*, — *ooi*, — *wolla*. Vgl. Koffeman 37.

lòkkəg, gelukkig. Verouderd. Vgl. Koffeman 37.

lòmp. *Lòmp vòr də koentə weg*. Zie: *koentə*.

lòngə, long.

lood, 1. stuk lood dat de netten moet laten zakken. Fig. *Jə zaak van də looian loatən lopən*, — je winkel laten verlopen, zich niet om iets be-kommenen. 2. maat, gewicht. 'n *Lood stopgarən*, 'n *lood thee*. Vgl. Karsten II 55; Nav. XXI (1871), 144; Ter Laan 525; Fri. wdb. II 111.

loodjən. Zie: *lood*.

loon, laden. *Eerst loon in dan lossən*, — gezegd van iemand die vlak na tafel naar de W. C. gaat. Vgl. Van Schothorst 163; Gunnink 159; Fri. wdb. II 105; Ter Laan 518.

loop, gang. 'n *Loop doen òm 'n immər mit regənwoatər*, — liever een eindje lopen om een emmer met regenwater, dan leidingwater drinken. *Go jə mie 'n lopien doen?* 't *Is alləmoal rooiə loop*, — allemaal kopergeld. Vgl. Boekenoogen 591; Karsten II 55; Ter Laan 526.

loopekkə, babybox, loophek. Zie: *boks*.

loopwagən. Nauw hekwerk met wielen, waarin het kind kon lopen, steun had en zich niet bezeeren kon. Verouderd. Vgl. Schrijnen I 256.

lopən, loopen. Zegsw.: *Op də skuifjes lopən; òp skorrəldəbonk lopən. Mit jə zieltjən òngər jə naerəm lopən. Goed lopən*, — veel etter afscheiden. Van zweren. Vgl. Ter Laan 527.

lopərt, een rondlooper, die onnut den tijd doorbrengt. Verouderd. Vgl. Koffeman 38.

lörkər, benaming van een kind dat erg fel op moeders borst is. Zelden gebruikt. Zie: *pəppəlörkər*. Vgl. Koffeman 37.

lottən, laten. *Ik lot 'n eus zettən*. Zie: *loatən*.

lovə, moede, afgemat. *Ik bin zo lovə as 'n oend, as 'n maeiər. Lovə kan lang an*, — is dan dikwijls het antwoord. *IJ is lievər lōi as lovə. Die is z'n levən lovə. IJ moort 'm lovə. Ik bin 't zo lovə as gəspūgən spek*, — ik walg er van. 't Wordt gezegd als iemand dikwijls hetzelfde vertelt of langziekig is. Vgl. Koffeman 38; Boekenooogen 589; Karsten II 55; Fri. wdb. II 111; T. M. B. 87.

lozierən, logeeren.

lubbən, visch lubben, ingewanden er uit halen.

lufs, linksch. *Jə binnən lufs*. Vgl. Koffeman 37; Boekenooogen 563; Fri. wdb. II 131.

luftər, linker. *Luftər kagə*, — linkerhand. Zie: *kagə*. Vgl. Koffeman 37; Boekenooogen 563.

luikies, stil, mak, bedaard. *Ou jə maer luikies*. Vgl. Koffeman 37; Van Schothorst 169; Halbertsma, lukes;

Draayer 32; Ter Laan 521; Fri. wdb. II 136; Boekenooogen 375, i. v. jakes; Franck- van Wijk 380; Stoett 1009, 1366.

luk, luik. 'n *Groendlukkien*, — luik in den grond. Vgl. Koffeman 37; Karsten II 57; Van Schothorst 169; Fri. wdb. II 136.

lukkien, kommetje. 'n *Vetlukkien in də skoal mit aerəpəls*, — een kommetje met vet dat midden in de schaal met aardappels gezet werd. Vgl. Koffeman 37; Boekenooogen 587, 165; Karsten II 54; Gunnink 232; Fri. wdb. II 132.

lumpien, een lap over een verbandje om een zwerenden vinger, met twee bandjes om den pols vastgemaakt. Vgl. Koffeman 37.

lünən, steunen, leunen. Vgl. Koffeman 26.

lutəroal, gul, gulweg. Verouderd. Vgl. Koffeman 37.

M

macht. *Də miəstə macht*, — 't meerendeel, de grootste helft. Vgl. Ter Laan 542; Ned. wdb. IX 74.

machtəg, kapitaalkrachtig. *Zo machtəg moet jə wezən*, — zoo kapitaalkrachtig moet je zijn, zooveel kapitaal moet je hebben. *Oe machtəg!* Uitroep. Vgl. Ned. wdb. IX 78.

Maeiə, de maand Mei.

maeiən I, maaïen. *Gres maeiən*. Vgl. Koffeman 34; Van Schothorst 171.

maeiən II, vermijden, uit de buurt blijven van. *Maei zə də biənən*. Zie: *biən*. Vgl. Fri. wdb. II 160; Ter

- Laan 562; Van Schothorst 172; Ned. wdb. IX 702.
- maeiørskost*, eten dat gegeten wordt als de maaiers in het land zijn, bv. dikke koek, *pappəsak*, vooral meel-spijzen.
- maer* I, meer. Vgl. Koffeman 38.
- maer* II, maar. Vgl. Koffeman 38.
- maer as moaln*, meermalen. *IJ jə 'r wel as əwest?* Ja, *maer as moaln*. Vgl. Koffeman 38.
- maer nochtans*, niettemin. *Də tjalk was al lek, maer nochtans eawən wə də avən nog əkriegən*.
- maerək*, markt. Vgl. Koffeman 39; Van Schothorst 170.
- maerəkan* I, de visch ter markt brengen. Zie ook *skiepən* en, voor de havens waar de visch gebracht wordt, *oost-kānt*. Vgl. Fri. wdb. II 155; Ned. wdb. IX 252.
- Maerəkan* II, Marken. 'n *Maerəker paard*, — scheldnaam voor een Marker. *Da's ok 'n Maerəker paard*, — een witte raaf. *Maerəker, Maerəker wijbroek*, zet *jə gatjən òm 'n oek*, zet *jə gatjən òp 'n plank*, *tussən Örrək in Schokkəland*. ([a], geen [ə].)
- magə*, maag.
- mak*, mak. *Zo mak as 'n mussien*, — erg mak. Zelden: *zo mak as 'n mieuwitjən*. *IJ zet 'm drek zo mak bij jə neer*. Vgl. Boekennoogen 608; Karsten II 59; Van Schothorst 169; Gunnink 166; Fri. wdb. II 140; Ter Laan 544.
- makən*. *Beddə makən*, bed opmaken. *Jə zullən 't nesso langə makən da jə nog an*
- də galləgə angən*, — je zult het zoo ver drijven met je ondeugendheid. . . . 't *Makən as 'n bessəm, as 'n immər*, — goed gezond zijn. Vgl. Ter Laan 573; Fri. wdb. II 151; Ned. wdb. IX 113.
- mal*. *Tussən mal in vrōəd*, — tusschen servet en tafellaken. *IJ lopt as mallə Jan in 't oendərd*, — zijn hoofd loopt om. Zie ook *meppəlmāndə*. Vgl. Koffeman 35; Karsten II 59; Fri. wdb. III 141.
- məljakkən*, stoeien van jongens en meisjes met elkaar.
- mallə*, knippatroon. Verouderd. Zie: *skappeleur*. Vgl. Boekennoogen 609; Van Schothorst 170; Gunnink 166; Fri. wdb. II 144; Ned. wdb. IX 130.
- malleur*, mankement. 'n *Malleur an zael of fokkə*. Zie: *ləmeur*. Vgl. Boekennoogen 1339.
- maltentəg*, 1. overdreven zorgzaam. *Jə binnən maltentəg mit da grots mooin*. Vgl. Karsten II 59; Boekennoogen 1211, i. v. werk; Fri. wdb. II 142; Ter Laan 540; Ned. wdb. IX 160; 2. kinderachtig. Zie: *geamələk*.
- man*, 1. man, manspersoon. Mv. *man-lōian*. *Də manlōian binnən əvoerən, də vroulōian blevən teus*. Zie: *vrouwə*. Zie ook *lāndman*. 2. tusschenwerpsel. *Och, goon vòrt, man*. Ook tegen vrouwen en meisjes. 3. *d'Ouwə man*, — de duivel. *d'Ouwə man zal jə wel oalən*. Vgl. Ter Laan 545.
- māndə*, mand. Verkl. *mindjən*. Vgl. Koffeman 38.
- mank*, mank, kreupel. Zie: *kruluul*.
- mannōvərs*, voorbereidingen. *Zə maaktən*

- də mannōvərs al*, — de voorbereidingen, b.v. om op reis te gaan. *IJ wil də mannōvərs ok al makən*, — hij wil ook al doen alsof. Vgl. Ned. wdb. IX 218.
- māntəl*, mantel. Zegsw.: *IJ dragt də māntəl ovər twie skoerən*, — hij kan uitbundig pretmaken, maar ook over hogere dingen spreken. Zie ook: *giestələk*. Vgl. Koffeman 42.
- Mardəroek*. Zie: *Stealoek*.
- masienoal*, machinaal.
- (*'t*) *mat*. *Net ovər 't mat koemən*, — onverwachts binnenkomen. *As'r nou maer gien vollək ovər 't mat kòmt*. Vgl. Gunnink 167; Boekenooogen 605; Karsten II 58; Fri. wdb. II 148; Ter Laan 542; Ned. wdb. IX 82; Stoett 1489.
- matərieel*, materiaal. Vgl. Ned. wdb. IX 308.
- mauwən*, dwingen, zeuren. *Die gat jə maer mauwən enə*, — dwingt aldoor maar door. Vgl. Ned. wdb. IX 635.
- mauwərt*, zeur, dwingeland. Zie: *mauwzak*. Vgl. Ned. wdb. IX 653.
- mauwzak*, zeur, dwingeland. *Jə binnən 'n ouwə vərveləndə mauwzak*. Zie: *mauwərt*.
- meakən* I, dwingen, zeuren. Vgl. Koffeman 39; Halbertsma, mēken; Ned. wdb. IX 475.
- meakən* II, maden, in kaas. Vgl. Koffeman 39; (Sarauw I 270; Franck-van Wijk 408).
- meakərt*, zeurpiet, zanikerd. Zie: *meakzak*.
- meakzak*, zeur, zanikerd. Zie: *meakərt*.
- meastər*, meester. Vgl. Koffeman 39; Van Schothorst 171.
- meeloofd*, een dikke kop met weinig verstand. *Ōēn meeloofd!* Zie: *kop*.
- meet*, de streep waar vanaf geknikkerd wordt. Zie blz. 205. Vgl. Boekenooogen 626, met II; Karsten II 62; Gallée 29; Van Schothorst 172; Dek 55; Ned. wdb. IX 443; Stoett 1495.
- meid*, meisje, verloofde, bruid. *Ik eaw 'n meid*. *IJ is noar də meid*. Zie: *moatjən*. Vgl. Boekenooogen 619; Karsten II 59; Gunnink 167; Van Schotthorst 171; Ter Laan 537.
- məleksie*. *IJ vul in də stienən, maer ad gien məleksie*, — hij was ongedeed.
- melən*, van water: bij harden wind opstuiven als meel of stof. *'t Meelt van də wiend*, — 't zeewater stuift alsof het meel is. Windsterkte X. Zie: *noarkonən*. Vgl. Boekenooogen 622.
- melləkboerənoendoar*, stug haar van lichte, onbestemde kleur. Vgl. Ned. wdb. V 1423.
- melləkkeat*, hom van een visch. Zie: *keat*. Vgl. Draayer 33; Halbertsma, melger.
- melləkkeatər*, mannetjesharing. *'n Melləkkeatərtjən mit 'n klean köppien in 'n gruuu rōggəttjən*, — de beste Zuiderzeeharing. Zie: *melləkkeat*.
- məloet*, maloot, iemand die niet heelemaal bij is. *Ouwə məloet!* — oude gek! Vgl. Ned. wdb. IX 155.
- Memələk*, Medemblik. Vgl. Koffeman 38; Karsten II 63.

manaer, mijnheer. Verouderd.

manoazie. *Aeragas in de manoazie zijn*, — in den kost zijn. Vgl. Fri. wdb. II 153; Ned. wdb. IX 519.

meppelmānda. *Ij lopt missə'n ooft in de meppelmānda*, — hij weet niet wat hij doet, zijn hoofd loopt hem om van de drukte. Vgl. Koffeman 35.

merəminna, meermin.

mes, mes. Zegsw. *Ij zoekt om 't mes van Paulus, ij zal 't niet venen, want 't legt ɔnger de Kāmpər brōggə*, — gezegd van iemand die alles probeert zonder succes. Ook wel van een klein kind dat kreunt als het de slaap niet vatten kan. Vgl. Koffeman 38.

məsienə, machine.

məsistər, manchester. Gedragen door ambachtslieden, niet door visschers.

messə, meststof. Vgl. Koffeman 38; Boekenooogen 640.

met, gehakt varkensvleesch om metworst van te maken. Vgl. Ter Laan 556; Gunnink 168; Van Schothorst 172; Ned. wdb. IX 610.

meul, muil, schoen. Vgl. Koffeman 39; Van Schothorst 175.

meus, muis. Verkl. *mussien*. Zie ook *ziemēūs*. Vgl. Koffeman 38; Van Schothorst 175.

meuzətāndan, een gekleurde, getande rand van papier, aan den voorkant van den vlieger geplakt ter versiering. Zie: *prink*. Vgl. Ned. wdb. IX 1228.

middəg, middag. Zie: *vuurmiddəg*. Vgl. Koffeman 38.

middəlda, vrouwencorset van rood of blauw damast. Ook wel *milda* genoemd. 't Loopt uit in 2 *tippen*, om den buik te beschermen. Een klein stuk er van is zichtbaar onder de *kraplappə*. Zie blz. 196. Vgl. Koffeman 38.

mīe, mee, bw. *Jə gonən mit jə bessien mīe noa d'uspies*. Vgl. Koffeman 38.

mienən, meenen. *Jə mienən d'r niks van*. Vgl. Koffeman 38; Van Schothorst 171; Karsten II 66.

mīerəpiepies, kleine, ronde, zwarte suikertjes.

mīest, meest, grootst. *Də mīestə macht*, — 't meerendeel, de grootste helft. Zie: *macht*. Vgl. Koffeman 39; Boekenooogen 618; Karsten II 62; Fri. wdb. II 149; Ter Laan 543; Gunnink 168; Van Schothorst 172; Ned. wdb. IX 417.

mīestənteesds, meestal. Vgl. Koffeman 39; Ned. wdb. IX 420.

mīet, mijt (in meel, niet in kaas). Vgl. Gunnink 169.

mīetəg, met mijten erin.

mīetər, lichaam. Plat woord. *Ik sal jə ɔp jə mīetər sloon*. Vgl. Fri. wdb. II 167; Karsten II 66; Gunnink 169; Ter Laan 564; Van Schothorst 173; Van Weel 125; Ned. wdb. IX 701.

mīetəroend, scheldwoord in drift of toorn. 't Is 'n *mīetəroend*, 't is *zundə as ie in skoon woatər vərzuft*, of — 't is *zundə as 'n paard 'm ɔpvrit*. Vgl. Stoett 1516.

mīeuw, meeuw. Zie: *mak*. Vgl. Gunnink 169; Ter Laan 543; Boekenooogen 619; Ned. wdb. IX 447.

mildə. Zie: *middəldə*.

mimmə, moeder. Vgl. Koffeman 38; Karsten II 63; Boekenooogen 623, 1341; Ter Laan 554; Fri. wdb. II 153; Mees 329; Halbertsma, mem.

min, gering, ziek, onaangenaam, gemeen. *Də ziekə is aerəg min*. *Min waerək*, — naar werk. 'n *Minne pluut*, — gemeene kerel. Vgl. Boekenooogen 639; Fri. wdb. II 161; Ter Laan 565; Gunnink 170; Ned. wdb. IX 758.

mingələ, inhoudsmaat, 1 l. Alleen van melk. 'n *Mingələ mellək*, — 1 l. 'n *Halləf mingələ mellək*. Men spreekt niet van *angərəf mingələ*. Zie: *kannə*, *koppə*. Vgl. Boekenooogen 623; Karsten II 68; Fri. wdb. II 162; Ter Laan 565; Gunnink 168; Ned. wdb. IX 521.

minnəg, van een zieke: stervende. Zie: *min*. Vgl. Ter Laan 566; Karsten II 68.

mins, 1. mensch. 2. Speciaal: vrouw. *D'r et 'n mins əwest*. Van een man zegt men: *D'r et 'n man əwest*. *Ik liep tussən də minsən in*, — tusschen de vrouwen in. 3. *Ouwə mins*, aanspraakvorm. Zie: *welləkum*. Vgl. Koffeman 38.

minsənkiengərən, uitroep van verwondering. Vgl. Koffeman 26.

mintəntiərən, voor iemand zorgen, iemand onderhouden. Verouderd. Vgl. Koffeman 38; Mees 329; Ned. wdb. IX 101.

mis I, mis. 't *Is net də slag van j'ooft mis*, — 't is net mis, vlak er naast. Zie: *slag*.

mis II, midden. Verouderd. Ontstaan uit *middəs*. 'n *Kulatjən in də mis*, — kuiltje in het midden van een schaal met gort of rijst. Zie: *kulatjən*. Vgl. Koffeman 38.

misdruk. 't *Is misdruk*, — het loopt verkeerd, het is mis. Vgl. Harrebomee II, 88b.

miskien, misschien. *Ij jə Maerəjtjən al əsprükən?* *Miskien dazə Vrijdag komt*. Vgl. Ter Laan 569; Van Schothorst 172.

mispəl, mispunt. Vgl. Karsten II 68; Ter Laan 569; Ned. wdb. IX 848.

missələk, misselijk, onpasselijk. *Missələk as 'n klierəstok*, *as 'n krabbə*. Zie daar. Vgl. Van Schothorst 173; Fri. wdb. II 166; Ned. wdb. IX 858.

mistbel, stellage met bel, die bij mist onafgebroken doorbelt.

mistən, missen. *Wə kunən jə nog niet mistən*. Vgl. Koffeman 38; Ter Laan 569; Fri. wdb. II 166; Gunnink 170; Van Schothorst 173.

mit, met. *Ij got mit eur noa z'n bessien*. Vgl. Koffeman 38.

mitien, meteen, zoo dadelijk.

moaləms, mazelen. Zie: *pok*. Vgl. Ned. wdb. IX 324.

moat I, 1. kameraad, vriend, vriendin. Mv. *moas*. *M'n moat Piet*. 'n *Moatjən et 'n moat*, — een meisje heeft 'n vriendin. *Moat* is intiemer dan *vrind*. Zie daar. 'n *Vissərman et ok 'n moat*, nl. de schipper waarmee hij kuilt. *Vraeg 't maer an m'n moat Klik*, *die zegt net as ik*, — antwoordt een moeder, bv. als

- haar zoontje zegt: Ik heb 't niet gedaan, vraag maar aan mijn vriendje.
2. helper. *Ik bin ja moat*, — ik doe mee. 3. Aanspreekvorm voor kinderen beneden 12 jaar. *Kòm 'r maer in, moat!* Vgl. Koffeman 27, i. v. *buye*, 38; Van Schothorst 170; Gunnink 171; Fri. wdb. II 140; Ter Laan 575; Ned. wdb. IX 54.
- moat* II, maat om mee te meten. Vgl. Koffeman 38.
- moatjen*, 1. meisje, tot ongeveer 15, 16 jaar. Daarna heeten ze *meid* of *mooin*. 2. dochter. Over zich zelf spreken- de zegt een getrouwde vrouw: *Ik bin 'n moatjen van Derk*, — een dochter van Derk. Vgl. Koffeman 38; Ned. wdb. IX 55.
- mōeda*, mode. *Die gien naeis mōeden acht, out 'm bij z'n ouwə dracht*.
- mōedwilla*, boos opzet, moedwil. Zie: *duvelachtgeid*. Vgl. Fri. wdb. II 173; Ter Laan 568; Ned. wdb. IX 945.
- moend*, mond.
- moer*, alleen in een versje: moeder. Zie: *kōkkədiefien*. *Loop noar ja ouwə moer, noar ja frānsə moer*. Zie ook *peet*. *Ja (ouwə) moer!* — ruk op! Morgen brengen! Vgl. Koffeman 46; Boeken- oogen 642; Fri. wdb. II 174; Van Schothorst 175; Ter Laan 586; Ned. wdb. IX 961.
- moes*. Zie: *koolmoes*. Vgl. Koffeman 39.
- mōggə*, vlieg. *Meppəlar mōggə*, — scheld- naam voor bewoners van Meppel. Vgl. Koffeman 38; Boeken- oogen 651; Karsten II 67; Fri. wdb. II 159; Ter Laan 588; Gunnink 171; Van Schothorst 174; Ned. wdb. IX 1193.
- mōkkəl*, meisje. Nieuw woord. Vgl. Karsten II 69; Fri. wdb. II 175, moggel; Ter Laan 577; Ned. wdb. IX 1013; De Jager I 404; Boeken- oogen 644.
- mol*. *Wat tingə van də mol? Zit ie nog in z'n ol?* — zeggen groote menschen als kleine kinderen zoo maar bij hen komen, zonder boodschap. Zie: *tingə*. Vgl. Boeken- oogen 644; Fri. wdb. II 175; Ter Laan 577; Gunnink 170; Van Schothorst 173; Ned. wdb. IX 1014.
- mōlləm*, molen. *Die out 'n eupən mōlləm mit 'n gieuwgauw*, — hij zegt de heele waarheid niet. *IJ et 'n klap van də mōlləm ad*. Zie: *mōlləpien*. Vgl. Koffe- man 38; Gallée 29; Ter Laan 560; Ned. wdb. IV 2281.
- mōllənoar*, molenaar. Vgl. Koffeman 39.
- mōlləpien*. Zie: *koffiemōlləpien*. Zie ook *mōlləm*. Vgl. Koffeman 39.
- mōlləpies*. *IJ lopt maer mōlləpies òm ouwə skoenən*, — hij loopt maar heen en weer en voert niets uit. Vgl. Koffe- man 39.
- monən*, manen, om geld aanspreken. Zie: *passəpoat*. Vgl. Koffeman 38; Fri. wdb. II 169; Ter Laan 574; Van Schothorst 170; Ned. wdb. IX 190.
- monəskeen*, maneschijn. Zegsw. zie: *glim- mən*.
- mooin*, meisje ouder dan 15, 16 jaar. Niet verachtelijk. Zie: *moatjen*. Vgl. Kof- feman 38.
- moon*, maan. *Anniemənds of niemənds moon*. *Vōllə moon*. *Də moon òntzet al*

wier. Zie: *ontzettan*. *Də moon òp də dik, də vuuroloed òp ə slik*. Zie: *vuuroloed*. *Də moon sal də Oostenwiend wel òp-vretən*, — als de maan opkomt zal de Oostenwind wel afnemen. 'n *Leggəndə moon is 'n wakəndə vissərman*, — als de maan ligt vertrouwt de visscher het weer niet. Vgl. Koffeman 38; Van Schothorst 170.

moond, maand, periode van ongeveer vier weken. Vgl. Van Schothorst 170.

Moondag, Maandag. *Zə binnən zo slecht as də Moondag*. Zie: *slecht*.

moorsəg, zwaar slapend. *Die vrouwə was zo moorsəg, jə kənnən 'n kəndən bij d'r beddə ofskietən*.

mootjən, moot, stuk visch. Vgl. Koffeman 38.

möppien, mop, grap, aardigheid. Vgl. Fri. wdb. II 177; Ter Laan 582; Ned. wdb. IX 1123.

morən, 1. ingespannen werken. *Ij moort 'm lovə*, — hij werkt hard. *Ik eaw d'ielə dag mit die ouwə kərrə zittən morən*. *De bəmannəgə van de boot sjouwen in moren*. 2. prutsen. *An də kachəl morən, maer in də kachəl wröetən*. Zie daar. Vgl. Dek 58.

mörrəgən, morgen, ochtend. *Van də mörrəgən*, — deze morgen, vanmorgen. Verouderd. Nu: *van d'ochtəd*. *t' Avəd of tə mörrəgən zie jə 'm wel weer vərskənən*. *Mörrəgən bringən!* — dat kun je begrijpen. Vgl. Koffeman 38; Ter Laan 582; Boekennoogen 648; Karsten II 64; Van Schothorst 170; Ned. wdb. IX 1131; Stoett 1554.

mòskə, musch. Verkl. *muskien*. 'n *Ouwə mòskə*, — zoowel een jonge als een

oude musch. Minder gebruikt dan de zegswijze onder *katte*. Zie daar. *Ij is zo gōəd, də mòskən vliegən nog niet vòr 'm òp*, — hij is erg goedig. Vgl. Boekennoogen 653.

motór, motor. Zie v. v.

mòttən, knoeien, modderen, zeuren. *Wassit jə roar tə mòttən, tə knakən*. *Jə moetən ok alləs alliendəg ofmòttən*, — je moet ook alles zelf maar opknappen.

mübal, meubel. Vgl. Ter Laan 557; Ned. wdb. IX 641.

muddə, mud. Inhoudsmaat. 'n *Muddə aerəpəls*. 'n *Muddə stienkool*.

mugələk, mogelijk. *Jə moetən dat zo gōəd mugələk doen*. Vgl. Boekennoogen 643; Fri. wdb. II 177; Ter Laan 558; Ned. wdb. IX 998.

mugən, mogen. Vgl. Koffeman 39.

mükən, meuken, lang en zachtjes koken. Weinig gebruikt, verouderend. Vgl. Boekennoogen 629.

munnak, onhandig mensch. *Goarə munnak*. Zie: *goar*.

munster I, overslag op de mouw van een vrouwenbovenborstrok.

munster II, 1. staal; 2. monster. Scheldwoord, zoowel voor een man als een vrouw. Vgl. Koffeman 38.

munter, cent die met „munt” boven komt te liggen na het *oprammelen*, of knoop die met den onderkant naar boven komt. Zie: *kreuzər*. Vgl. Van Schothorst 161, 175; Fri. wdb. II 164; Ned. wdb. IX 1242.

mūpəl, mispunt, spook. *Mūpəl dat ja doar binnən*, — brok ongeluk! Meest tegen meisjes. *Noar mūpəl van 'n mooin*. Ook wel: lui kind. Vgl. Ter Laan 557; Ned. wdb. IX 642.

mussə, muts. Zegswijze, zie: *vast*. *Gooi 'r ja mussə maer noa*, — je praat maar in 't wilde weg. Vgl. Koffeman 38; Boekenoogen 654; Fri. wdb. II 182; Ter Laan 593; Van Schothorst 175; Gunnink 172; Ned. wdb. IX 1276.

mussien, maat voor droge waren, $\frac{1}{4}$ l. *'n Mussien vinkiesgort*. Vgl. Koffeman 38; Boekenoogen 654; Ned. wdb. IX 1284.

mūūlək, moeilijk, verdrietig. *Aerəgəs mūūlək ōngər wezən*, — het kwaad te verantwoorden krijgen, bv. bij een droevige herinnering. Vgl. Koffeman 38; Boekenoogen 642; Fri. wdb. II 174; Ter Laan 589; Draayer 34; Ned. wdb. IX 954.

mūūitə, moeite, inspanning. *Ik eaw 'r nog al oardəg mūūitə mie ad*. Vgl. Koffeman 38; Gunnink 170; Van Schothorst 174; Fri. wdb. II 174; Ter Laan 589; Winkler I 379.

mūūtjən, 1. tante. Verouderend. Nu: *tantə*. 't Wordt nog gezegd tegen oudere tantes en oudtantes. 2. naam voor de stiefmoeder. Vgl. Koffeman 38; Fri. wdb. II 173; Ter Laan 589; Gunnink 169; Mees 329; Van Schot-horst 174; Ned. wdb. IX 948.

muutjəseggər, tantezegger. Zie: *beabaseg-ər*. Vgl. Fri. wdb. II 174; Ter Laan 590.

N

nabəl, navel.

nabəlbindjən, navelbandje.

nacht, nacht. 's *Nachts waerək ja vòr də dood, in Suundəs vòr də duvəl*, — 's nachts werken is ongezonder, 's Zon-dags zonde. *Die 's nachs vist, moet daags drogən* (nl. netten drogen), — wie 's nachts vischt is overdag slaperig en doet weinig of niets. *Də nacht is vòr 't ōngediertə*. Zie: *ōngediertə*. *Middən in də noarə nacht*. Zie: *noar*. *Lellək as də nacht*. Zie ook: 's *naks*. Vgl. Fri. wdb. II 183; Ter Laan 1122 i. v. *viskn*; Ned. wdb. IX 1411 vlgg.; Stoett 1616.

nachtrinkinkən, 's avonds laat opblijven.

nachtrinkinkər, een mensch die laat op-blijft. *Dat is 'n nachtrinkinkər, ij bə-klīəd gien eus*. Zie: *bəklīən*.

(*t*) *Naeis Diep*, Den Helder. 'n *Naeis-diepər*, — een bewoner van Den Helder. Zie: *juttər*.

naeisen, 1. naaien. 2. naaiwerk. Vgl. Koffeman 39; Boekenoogen 655; Karsten II 72; Gunnink 173; Van Schothorst 177; Fri. wdb. II 185; Ter Laan 596; Ned. wdb. IX 1344.

naeierdòm, het nieuw zijn, nieuwhheid. *Ōp də naeierdòm*, — als iets nieuw is.

naerəgəs, nergens. Vgl. Koffeman 39; Van Schothorst 176; Gunnink 172; Karsten II 73.

Naerəgəseuzən, Nergenshuizen. Vgl. Kof-feman 39.

naerəm, 1. arm. Verkl. *naerəpien*. 2. molenwiek. 'n *Mölləm et vier naerə-mən*. Vgl. Koffeman 26; Gunnink

172; Van Schothorst 99; Van Weel 85; Bergsma 20; Ned. wdb. IX 1559.

naerəmstōel, armstoel, leunstoel.

nakənd, naakt. *Ik vərđien ien nakəndə doaldər*, — slechts één daalder. Een enkele maal: *ienə nakəndə guldən*. Vgl. Boekenooogen 656; Karsten II 73; Fri. wdb. II 186; Ter Laan 612; Gunnink 172; Van Schothorst 176; Opprel 73; Van Weel 126; Ned. wdb. IX 1351.

(*'s*) *naks*, 's nachts. Verouderd. Zie: *'s nachs*.

nanə, wieg. Verouderd. Nu alleen in een kinderliedje. Zie blz. 217. en: *nanən*. Vgl. Fri. wdb. II 168; Karsten II 72; Ter Laan 596.

nanən, wiegen. Verouderd. Zie blz. 217. Vgl. Fri. wdb. II 185; Ter Laan 597; Zie vooral Ts. XLVIII (1929), 222, vlgg., en ook *nunəjən* in deze lijst.

naring, naairing, vingerring, aan beide kanten open. Een naairing heeft soms grover putjes, is beter voor zwaar naaiwerk. Vgl. Karsten II 72.

nat, nat, vochtig. *Dreefduurnat*. Zie daar. *Zo nat as 'n innə*, — kletsnat. Vgl. Boekenooogen 658; Gunnink 172; Van Schothorst 176; Ter Laan 600; Ned. wdb. IX 1578.

nattuur, aard, wijze van doen. *Eu s'n nattuur wezən*, — erg kwaad zijn. *Ou jə nattuur d'r òngər*, — maak je niet driftig. *As ik noa m'n nattuur tə waerək ging, dan . . .* Vgl. Gunnink 172; Fri. wdb. II 186; Ter Laan 615; Ned. wdb. IX 1605.

nauw, nauw. *As jə duur 't nauwstə enən binnən, dan reumt 't òp*. Vgl. Gunnink 172; Van Schothorst 177; Fri. wdb. II 186; Ter Laan 597; Ned. wdb. IX 1635.

nēē, nee. *IJ jə op də avən əwest? Nēē, ik goon d'r noa tōē*. Vgl. Koffeman 39.

neer, neer. *Neer jə fokkə*, — haal maar bakzeil, bind maar in! Ook: hou je vaart maar even in, ook op de fiets of loopend.

neerflappən, neervallen.

neernükən, onverschillig neersmijten. *Jə oed òngər də tafəl neernükən*.

neerplakkən, 1. neerleggen. *'t Keend plak ik ənstōens neer, in dan slaptie. Plak jə gat maer neer*, — ga maar zitten. *Plak neer da keend!* — zet dat kind toch neer! 2. gaan liggen, ziek worden. *IJ et 't neerəplakt*, — is ziek geworden.

neffəs, nevens. Verouderd. Vgl. Ned. wdb. IX 1926.

nefien, mug. Vgl. Gunnink 173; Fri. wdb. II 189; Ter Laan 601; Ned. wdb. IX 1783.

nekkə, nek. Lichaamsdeel.

nest I, zegsw. *vreemdə nestən*, — vreemdeelingen, zoowel mannen als vrouwen. Zie: *vreemd*.

nest II, garnalen, niet voor consumptie, maar voor eendenvoer, of om te drogen. *Drie mändən nest*. Vgl. Ned. wdb. IX 1856.

neumən, noemen. Vgl. Koffeman 39.

neuzə, 1. neus. Voor zegsw. zie: *gat*.

- Zə et overal d'r neuzə ok niet over tə sneutən*, — ze hoeft niet alles te weten. *IJ got op s'n neuzə vòrt*, — hij gaat bedaard zijn gang en brengt het wel in orde. 2. iemand die voorover loopt. Vgl. Koffeman 39; Gunnink 173; Van Schothorst 178; Boeken-
oogen 664; Ter Laan 606; Fri. wdb. II 200; Stoett 1627; Harrebomee II 124; Ned. wdb. IX 1890.
- neuzəknakər*, duim. Zie: *deum*, *rinkien*.
- nichs*, niets. Verouderd. Zie: *nirs*.
- niegənə*, negen. Telwoord. Vroeger: *nē-
gənə*.
- nēgəntəg*, negentig. Zie ook *tnēgəntəg*.
- niemən*, nemen. *As jə jə pinkien gēvən, dan niemən zə jə ielə ānd. Wat op z'n aftarstə kiezən niemən*. Zie: *kiezə*. Vgl. Koffeman 39; Fri. wdb. II 198; Ter Laan 602; Gunnink 173; Van Schot-
horst 177; Ned. wdb. IX 1822.
- niemat*, niemand. Verouderd. Vgl. Kof-
feman 39.
- Nierəp*, Niedorp, plaatsnaam in West-
Friesland. *Ouwə Nierəp*. Vgl. Karsten II 75.
- niet* I, neet, luizenei. 'n *Niētnekkə*, — iemand die krenterig, gierig is.
- niet* II, niet. *Ik wist 't vast niet*, — niet heelemaal zeker. *Alteed niet, altoos niet*, — niet altijd. *Overal niet*, — niet overal. *Ellək niet*, — niet ieder-
een. Voor 'n dentale consonann wordt de t geassimileerd. Bv.: *Jə moeten nieso opvliegən*. Vgl. Ter Laan 599.
- nietəlag*, netelig. Vgl. Koffeman 40.
- nietəs*, niet, neen. Vgl. Koffeman 39.
- nietoor*, vitterig, kribbig mensch. Vgl. Van Schothorst 177; Ned. wdb. IX 1796.
- nietwoar*, nietwaar. Vgl. Koffeman 39.
- nij*, nieuw. Onz. *nijt*. 'n *Naeiə broek, 'n nijt boatjən. Ej jə dat pas nijt? Wat nijs*, — wat nieuws. *Naeiə moon*, — nieuwe maan. Vgl. Koffeman 39; Karsten II 75; Van Schothorst 178; Ter Laan 623.
- nijjoar*, nieuwjaar. *Ik wins jə al wat win-
sələk is, 'n bochəl die ordentələk is, in 'n peust, zo groot as m'n veust. Ik wins jə vuul zegən in 't naeiə joar, as jə mə niks gievən, trek ik jə an jə oar*. Als de kinderen Nieuwjaar komen wen-
schen krijgen ze van de ooms en tantes een cent. Ook de armen gaan met een nieuwjaarswensch rond. Zie blz. 214.
- nijtnjən*, nieuwigheidje. 't *Is wier 'n nijtnjən, də oardəgeid is 'r gauw gənoeg of*.
- niks*, niets. Zie ook: *nichs*, *nirs*. Vgl. Koffeman 39.
- Nink*, enk, gemeentegrond. Stuk moe-
rasland achter den molen. Het is nu drooggelegd. Vgl. Gallée 11; Hal-
bertsma, enk, nenk.
- ninnət*, neen. Zie: *nint*.
- nint*, neen. *Wel nint*, — wel neen. Zie: *ninnət*. Vgl. Koffeman 39.
- nippən*, nijpen, er opaan komen. Voor zegsw. zie: *boas*. Vgl. Fri. wdb. II 198; Boekenoogen 668; Bartje 166, as 't knipt; Ned. wdb. IX 2004; Stoett 1638.

nirs, niets. Verouderd. Zie: *nichs*, *niks*. *Nirs* is ouder dan *nichs*. Dit laatste wordt nog wel van oude menschen gehoord.

noa, 1. naar. *Noa dā kaerək*, *noa skoel*, *noa dā bəgrafənissə*. *IJ* zou *noa boord tōe*, — naar boord gaan. Vgl. Koffeman 39; Ter Laan 610; Gunnink 174; Van Schothorst 176; voor het gebruik met toe: Karsten II 74; Ned. wdb. IX 1381. 2. na. *Jə moetən noa dā kaerək maer koemən*, — na den dienst.

noabəgrafənissə, zie: *noabətrachtəgə*.

noabətrachtəgə. Het uitspreken van een gebed, en het spreken over een bijbeltekst na de begrafenis in het sterfhuis, door twee ouderlingen. Dezen spreken zelf van *noabəgrafənissə*. Zie daar, onder *anspraak*, en blz. 223. Vgl. Ned. wdb. IX 1400.

noad, naad. *Noadjən*, — averechtsche steek in breiwerk. *IJ wil 't noadjən van dā koes wietən*. Vgl. Koffeman 39; Boekenoogen 654, 1343; Karsten II 72; Gunnink 175; Van Schothorst 176; Ter Laan 611; Ned. wdb. IX 1339.

noadərənd, naderhand, later. Vgl. Koffeman 39.

noagoon, nagaan. Vgl. Koffeman 39.

noakiek, nakijk. *Doar ij jə dā noakiek van*, — daar krijg je niets van, het is je neus voorbijgegaan. Vgl. Koffeman 39.

noakiekən, nakijken, nazien. Vgl. Koffeman 39.

noaləppən, nadoen. *Da zou 'k jə niet noaləppən*.

noaldə, naald. Zie ook v. v. Vgl. Koffeman 39; Van Schothorst 176.

noaləppən, naloopen. Vgl. Koffeman 39.

noa-oalən, naar zich toetrekken. *Noa m'n oalən*, — naar mij toehalen.

noaproat, napraterij. *Dat is noaproat*, — dat heb je niet van jezelf. Vgl. Koffeman 39.

noaproatən, napraten. Vgl. Koffeman 39.

noar, naar, akelig. *Wə likkən wel ol dat wə zo middən in dā noarə nacht əpblevən*, — zoo laat, zoo in den nacht. Vgl. Fri. wdb. II 187; Karsten II 72; Gunnink 172; Van Schothorst 176; Ter Laan 614; Ned. wdb. IX 1378.

noarkoon, orkaan, harde wind.

noarkonən, hard waaien. Windsterkte XII. *'t Noarkoont, eməl in aerdə is ien*. Zie: *melən*.

noaskrevən, naschrijven, overschrijven. Vgl. Koffeman 39.

noasliepən, nasleepen. Vgl. Koffeman 39.

noastoogstə, op één na de hoogste.

noavliegən, achternavliegen. Vgl. Koffeman 39.

nòchtərən, 1. pasgeboren, van een kind, een kalf. *'n Nòchtərən kientjən*, — kind van een paar dagen. 2. van een jongen, die nog geen meisje heeft. Vgl. Fri. wdb. II 203; Ter Laan 616; Boekenoogen 668; Karsten II 75; Gunnink 175; Van Schothorst 178; Ned. wdb. IX 2199.

nodag, noodig. *Wat nodag wezen*, — iets noodig hebben. *Bin ja wat nodag?* Zie: *doen*. Vgl. Boekenooogen 671; Fri. wdb. II 188; Ter Laan 605; Van Schothorst 178; Ned. wdb. IX 2098.

nol, scheldwoord. *Skörrafda nol*, — zie: *skörrafda*. *Dat wordt 'n ouwa nol*, — een oude vrijster. Zie: *bloempot*. Vgl. Koffeman 39.

nömmər, nummer.

nonə, 1. oom. 2. stiefvader. Vgl. Koffeman 39.

nonəzeggar, oomzegger, neef. Vgl. Boekenooogen 693.

nönnə. *Ouwa nönnə*, *ouwa nolla*, — oude vrijster. *Ouwa nönnə* kunnen broers en zusters wel zeggen tegen een ongetrouwde zuster. Het is niet algemeen en onvriendelijk. *Ou jie ja mönd*, *ouwa nönnə*, *jie kriegən toch nooit gien man*. Zie: *bloempot*, *nolla*. Vgl. Ter Laan 621; Ned. wdb. IX 2062.

nooit, nooit. *Nooit is aerəg langə*, — zegt men als iemand zegt dat hij nooit weer dit of dat zal doen. Vgl. Gunnink 174; Van Schothorst 178; Fri. wdb. II 186; Ter Laan 619; Ned. wdb. IX 2115.

noon, uitnoodigen. *Jongə jongəs worrən əp də brulloft ənood*.

Noordwik, Noordwijk.

Noorschéras, twee lichttorens in zee, be-noorden de Schotsche eilanden.

nörtəg, norsch, nijdig. Verouderd. Vgl. Koffeman 40.

nou, nu. Vgl. Koffeman 39.

novən, oven. *Vörs euttə novən*, — uit de eerste hand. *Skiet 't brood al in də novən*, *dat ja roepən: Oranjə bovən! Van één, twee, drie* Bij drie, dat zwaar accent krijgt, worden de kinderen in bed gegoooid.

nugt, genoeg. *As ja wat ouwər wòrdən, dan got overal ja nugt of*.

nüken, smijten, stooten. Zie: *əpnükər*, *neernükən*, *nüük*.

nunəjtən, speen, fopspeen. Zie: *spüün*, *stiek*, ook *nanə*. Vgl. Karsten II 76; Ts. XLVIII (1929), 222 vlgg.

nüük, neuk, slag, stoot. *Ik zəjjə 'n nüük gēvən*, of: *ik zəjjə 'n əpnükər gēvən*. *IJ et 'n goeiz əpnükər ad*, — een hevigen financieelen klap gehad. Zie: *nükən*. Vgl. Koffeman 39.

nüüt, noot. *Nüütjən van bəkoat*, — notemuscaat. *Zo fris as 'n nüüt*, — recht van lijf en leden. Zie: *krakərtjən*. Vgl. Van Schothorst 179; Fri. wdb. I 431; Ter Laan 230; Boekenooogen 664; Karsten II 75; Gunnink 173; Ned. wdb. IX 2137.

nuzələn, kieskauwen. Zie: *kieskealən*. Vgl. Ter Laan 622, 4e; Draayer 36; Franck-van Wijk, 462; De Jager I 433.

O

oal, paling. *Van oal dromən* beteekent vaak een doode. De visschers geloofden vroeger en ook nu nog wel, dat de aal levende jongen voortbrengt. Zie ook *peatoal*. Vgl. Koffeman 25; Ned. wdb. I 18; Gunnink 178; Van Schothorst 196; Boekenooogen 1; Ter Laan 629.

oalaak, ijzeren haak waaraan men een

- pot of ketel boven het vuur hangt. Verouderd. Vgl. Koffeman 25.
- oalaat*, een schip dat paling vervoert. Verouderd. Zie: *oalpleit*. Vgl. Koffeman 25.
- oalabessam*, aalbes. Mv. *oalabessams*. Vgl. Boekenoogen 17; Ned. wdb. I 19.
- oalan*, halen, inhalen van het kornet. Zie v. v. Voor zegsw. zie: *wietan*. Vgl. Koffeman 26; Boekenoogen 282; Van Schothorst 139; Ter Laan 326; Ned. wdb. V, 1573.
- oalpleit*, schip, dat paling vervoert. Verouderd. Zie: *oalaat*. Vgl. Koffeman 25.
- oar*, haar. Zie: *mellakboerænoendoar*. *Jø oar wordt ok al inkælt*. Vgl. Boekenoogen 278; Karsten I 195; Fri. wdb. I 514; Ter Laan 327; Van Schothorst 140; Gunnink 181; Ned. wdb. V 1399.
- oa(r)d*, aard, karakter. *Dat is dæ oard van 't brest. D'r zit gien goeia oard in. M'n mimmæ was d'r bij, zodoendæ kæn ik m'n oard nie vriekæn*, — ik kon me niet laten gaan, ik moest me inhouden. Vgl. Gunnink 182.
- oardæg*, aardig. Ook: *oaræg*. Vgl. Koffeman 25, 26.
- oardægeid*, aardigheid. *Dæ oardægeid is d'r gauw genoeg of*. Vgl. Koffeman 26.
- oaræg*, aardig. Zie: *oardæg*.
- oas*, haas. *IJ vlicht as 'n oas*.
- oasam*, adem. *Niet aftær jø oasam kœmæn kunæn*, — niet op adem kunnen komen. Vgl. Boekenoogen 22; Karsten I 116; Fri. wdb. I 63; Ter Laan 633; Gunnink 181; Van Schothorst 100; Ned. wdb. I 789.
- oastæg*, haastig. Vgl. Koffeman 35.
- oat*, haat. Vgl. Koffeman 35.
- oatæg*, hatelijk. Verouderd.
- oatæn*, haten. Vgl. Koffeman 35.
- oazælnüüt*, hazelnoot.
- oazæn*, van aas voorzien, een visch of garnaal aan den haak doen. Zie: *ðpspletæn*. Vgl. Van Schothorst 100.
- ðbstærnoat*, obstinaat, driftig, kwaad. Vgl. Karsten II 77; Fri. wdb. II 331; Ter Laan 633.
- oetad*, ochtend, morgen. *Van d'ochtad wazzæt stillæ*, — vanmorgen was het windstil. Zie: *mœrrægæn*. Vgl. Van Weel 128.
- oe*, oh! *Oe michtæg*, — gewone uitroep. Ruwer is: *oe cheeræk*, ook: *oe eræk*. *Oe ji [jæ]* is een vloek. Vgl. Gunnink 127.
- oedjæn*, rouwhoed van een vrouw, strooi-en hoed met krippen rand, die alleen gedragen wordt bij begrafenissen en kerkgang.
- oekæn*, hoe een, hoedanige? Zie: Vormleer § 13. Vgl. Koffeman 35; Boekenoogen 330.
- oekær*, vischhoek, haak. Vgl. Gunnink 176.
- oekævetjæn*, hoekbuffet, een kastje dat juist in den hoek van een vertrek paste, daar het kwart rond was. Verouderd. Vgl. Koffeman 45; Ter Laan 348; Leopold I 541.

ōen I, hoen, kip. Alleen in: *zo 't ei, zo 't ōen*. Zie: *ei*. Vgl. Ter Laan 348; Van Schothorst 145; Ned. wdb. VI 809.

ōen II, wat een! *Ōen brēje tafel!* *Ōen arrəmalingetjēn*, — wat een peuter! Vgl. Ter Laan 348; Gunnink § 195; Ned. wdb. VI 78.

oend, hond. *Də lestə man bit d'oend*, — wie 't laatst levert krijgt den strop bij een slechten betaler. *'t Is də iēn oend liēd, dat d'angər 'n brok et*. Zie: *liēd, staerek, toer. Ik bin zo koud as 'n oendəsnuut*. Vgl. Koffeman 35; Van Schothorst 145; Fri. wdb. I 539; Ter Laan 339; Ned. wdb. VI 895.

oendərd, honderd. *Groot oendərd*, — 120. *Wij addən drie groot oendərd skelləvis zvōngən*, — 360 stuks. *IJ lopt as malle Jan in 't oendərd*. Zie: *mal*. Vgl. Koffeman 35; Van Schothorst 145.

oendə(r)ling, ellendeling. Scheldwoord. Verouderd.

oendərs. *Wə goon effən noar oendərs*, — zegt een man of een vrouw als man en vrouw gaan naar het huis van den vader en de moeder van dengene die spreekt. *Wə goon effən noar joe-lōiərs*. Zie: *jielōi*. *An oendərs*, — bij ons thuis. Jongere menschen zeggen ook al: *bij oens*.

oens I, 1. ons. Pers. vnw. *Dat klijedjən is van oens*. Zie: *ōens*. Vgl. Koffeman 40. *ōens*, 2. ons. Bez. vnw. *Oēns eus*. Zie: *oens*.

ōens II, hondsche, onbeschoft. *Oēnsə vint!* *Oēnsə buffəl*. Vgl. Koffeman 40.

oep, hoepel. Vgl. Koffeman 35; Fri. wdb. I 532; Boekenooogen 330; Ter Laan 348.

oepələn, hoepelen. Kinderspel.

oerəkeend, kleine, onvolwassen soort roode poon. Zie: *pooi*. Vgl. Boekenooogen 330.

oetələn, prutsen, onhandig en slordig werken. Vgl. Boekenooogen 331; 679; Karsten I 200; Ned. wdb. IV 828.

of I, tuintje, voor of achter 't huisje. Verkl. *öffien*. Vaker *öffien* dan *of*. Vgl. Koffeman 35; Gunnink 176; Draayer 21; Fri. wdb. I 533; Van Schothorst 143; Ter Laan 332; Halbertsma, hof; Dek 61.

of II, af, bw. van richting en toestand. *'n Visch eten van 't groatjən of*, — schoon afeten. *Doar is 't liēsien of, of jə dat anmakən willən*. *'s Moondags bin ik 'n bietjən of*, — vermoeid. *'t Is of*, — 't is klaar. Zie: *ofwerk*. *Dat dikke zwoarə gōed is nieso gauw of*, — versleten. *Ik bin van də meid of*, — de verkeerig is uit. Vgl. Boekenooogen 12; Karsten II 77; Fri. wdb. II 241; Ter Laan 647; Gunnink 176; Van Schothorst 179; Gallée 1.

of III, al, ook niet indien. *'k Zou 't niet gəlōvən, of zag ik 't*.

of IV, of. *Jan of Klaas*. Ook, als Ned., inleiding bij de herhaling van een vraag. Bv. *Piēt, wijjən sukkəloatjən?* Geen antwoord. *Piēt, of jə 'n sukkəloatjən moētən*.

ofakkən, afhakken. Vgl. Koffeman 25.

ofāndəg, 1. onpractisch. *Zo 'n naeiə*

- wasmasienə is m'n tə ofāndəg*, — niet practisch genoeg. 2. te ver weg, te ver verwijderd. Verouderd. Vgl. Koffeman 26.
- ofbrekən*. Bij d'ānd ofbrekən, — onverwacht een tegenslag krijgen bij het werk.
- ofbringən*, afbrengen. 't Er goed ofbringən. *IJ is van z'n idee ofəbrocht*. Vgl. Koffeman 26.
- ofbükən*, aftobben. *Ik eaw m'n d'ielə dag an də wasboaləm ofəbüükt*. Vgl. Ned. wdb. I 857.
- ofbülən*, afbeulen. *Zə eawən 'm ofəbüüld*.
- ofdakkən*, slaan, een klap geven. *Jə lottən jə niet ofdakkən, oor!*
- ofdeazən*, terugstuiten. *M'n essəloar deast of*.
- ofdieləgə*, afdeeling. Vgl. Koffeman 25.
- ofdielən*, afdeelen. Vgl. Koffeman 25.
- ofdoen*, afdoen. Vgl. Koffeman 25.
- ofgoon*, naar de W. C. gaan. *Got ij wel gōəd of?* Vgl. Draayer 36; Gunnink 176; Dek 61; Van Weel 84.
- ofjakkən*, uitschelden. Zie: *jakkən*. Vgl. Koffeman 35.
- ofjanəsən*, met straffe hand afstraffen. Verouderd. *Z'n mimmə et 'm gōəd ofəjanəst*. Zie: *janəsən*.
- ofliənən*, uitleenen en niet terugkrijgen. Verouderd. *Zə binnən mə ofəliēnd*. Vgl. Ned. wdb. I 1120. Fri. wdb. II 249.
- ofmaeiən*. 't Is weg of 't ofəmaeid is. Zie: *wegmaeiən*. Vgl. Koffeman 26.
- ofmakən*, voortmaken, opschieten. *Ah jongən, maak nou toch of*, — schiet nou toch op. Vgl. Karsten II 78; Fri. wdb. II 250.
- ofmòttən*, beknoeien, opknappen. *Jə moetən ok alləmoal alliendəg ofmòttən*, — je moet ook alles maar zelf opknappen. Zie: *mòttən*.
- ofniemən*, afnemen. *Ofnieməndə moon*. Vgl. Koffeman 26.
- ofoalən*, afhalen. Vgl. Koffeman 26.
- ofouwən*, afhouden, van den wal afsturen. Zie: *bijouwən*. Vgl. Koffeman 25.
- ofpoesən*, afzoenen, door een kus iemand weer met zich verzoenen. Als een kind stout geweest is en beterschap belooft, of vergeving gevraagd heeft, dan moet het z'n *mimmə ofpoesən*. Vgl. Fri. wdb. II 257; Ned. wdb. I 2020.
- ofsalləvən*, afpoeieren. 'n *Klean keend mit 'n apənūūt ofsalləvən*, — met een kluitje in 't riet sturen. *IJ et 'm of lottən salləvən*. Vgl. Koffeman 49.
- ofsloon*, 1. de visch verkoopen, aan den vischafslag. 2. *niks ofsloon as klappən*. Vgl. Koffeman 26; Gunnink 177; Van Schothorst 179; Fri. wdb. II 254; Ter Laan 655; Ned. wdb. I 1412.
- ofsmetən*, afsmijten. Vgl. Koffeman 26.
- ofstekən*, 1. loopen van kleine kinderen zonder dat ze zich vasthouden aan een muur, een stoel, of een hand. Zie: *kruzəkən*. Vgl. Ned. wdb. I 1550. 2. *Də nettən ofstekən*, — de visscherij beëindigen. Eigenlijk het afknoopen

- van de netten van een beug. 1 Juli: *Wə eawən də aringnettən ofstiekən, in də ansoopnettən anstiekən*. Zie: *anstekən*.
- oftaachələn*, een pak slaag geven. Van jongens gezegd, die vechten. Vgl. Ter Laan 659.
- oftəg*, dikwijls. *Ik eaw 'm zo oftəg ulləpən, maer nou lot ie mij mit m'n gat vòr 't blok zittən*. Zie: *blok*. Vgl. Boeken-oogen 680; Karsten II 79.
- oftokkən*, afbedelen, vooral door een kind, speciaal van lekkers. Zie: *bedəloar, gòngəloar*. Vgl. Koffeman 26; Fri. wdb. II 257; Ter Laan 659; Draayer 37.
- oftokkər*, kind, dat aftroggelt. Zie: *oftokkən, gòngəloar, bedəloar*. Vgl. Koffeman 27.
- ofwaeiən*, afwaaïen. Vgl. Koffeman 26.
- ofwaerək*, afgemaakt werk. *D'r komt gien ofwaerək van*, — het duurt allemaal veel te lang. Zie: *kəmót*.
- (*'m*)*ofwassən*, zich wasschen. *Moet jə jə niet wat ofwassən*, — moet je je niet gaan wasschen?
- ofzakkən*, afzakken. *As jə koes ofzakt, is dat „ofzakkəndə liefde”*. Als de verkeering een poosje aan is en de jongen komt niet zoo netjes meer als in 't begin, dan kan de moeder zeggen: *'t Is ofzakkəndə liefde*, nl. de liefde wordt minder. *As jə koezəbānd ofzakt, denkt ie an jə*, — zeggen de meisjes onder elkaar.
- ogə*, oog. *Ja, 'n klap op jə ogən!* — Ja, ik zal gek zijn, ik doe dat niet. Zie ook: *ol* en v.v.
- ogənskouw*. Verouderend. *In ogənskouw niemən*, — rekening houden met. Vgl. Ter Laan 694.
- ōiə*, ui. *Zo gek as 'n ōiə*, — erg jongensgek.
- ok*, ook. Vgl. Gunnink 178; Boeken-oogen 692; Karsten II 80; Van Schothorst 180; Ter Laan 661.
- okkə*, hok. Verkl. *ōkkien*. Vgl. Koffeman 35.
- ol*, 1. hol. 2. dwaas. *Ja, ik bin ol!* Ja, ik zal gek zijn! Zie ook: *ogə*. *Wat istie ol, wat is dat 'n ollə*. Nooit van iemand die werkelijk geestesziek is. Vgl. Ter Laan 336.
- òm*, om . . . heen. Vz. en bw. *Òm toplopən*, — 't weilandgedeelte van het eiland omwandelen, over den zanddijk. *Om dōrrəp*, om de bebouwde kom heen. Zie: *òngərduur, torən*.
- òmleagəs*, in het vooronder. *Die legt òmleagəs*, — in het vooronder. Zie: *bənien*.
- òmma*, om, bw. *'t Got bovən m'n petjən òmma*. Zie: *òm*.
- òmaldəmoerstiən*, groote steen, die even buiten het eiland op een zandbank ligt en waaruit de kindertjes komen, zooals men de jeugd wijs maakt. Ook wel *bòmmaləmoerstiən*. Zie daar. In den kindermoud wel eens *òmmaləbòmmaləstiən*. Zie blz. 216.
- òmmaləbòmmaləstiən*. Zie: *òmaldəmoerstiən*.
- òmmalopər*, 1. 'n *òmmalopər*, — een meisje dat wittebrood rondventte. Verouderd. 2. een vinger, die rondom den nagel, in den rand, zweert. Vgl. Karsten II 80; Ned. wdb. X 395.

ðmmæroepən, omroepen, door den omroeper bekend laten maken. 't Werk van den omroeper liet men bij voorkeur verrichten door een blinde. Er zijn er drie achter elkaar geweest, twee ervan werden begeleid door een hond. Omroepen is een bijbaantje. Zie ook: *roep*. Vgl. Fri. wdb. II 269; Ned. wdb. X 455.

ðmmæroepər, omroeper. *Də ðmmæroepər roept ðmma*.

ðmmærs, immers. Ook wel: *ðmmas*. Vgl. Koffeman 35; Karsten II 80.

ðmmætēmālən, rondzaniken, onnoodig tijd vermorsen. *Ja lopən d'ielə ohtəd al ðmma tə tēmālən*. Ook van een vrouw gezegd die in April zou bevallen, en half Mei nog even ver is: *Zə lopt wat ðmma tə tēmālən*. Vgl. Ter Laan 679.

ðmməvallən, omvallen. *IJ is van weeseid ðməvullən*.

ðmməzoedələn, doelloos rondlopen, tijd verknoeien. Vgl. Ter Laan 1238; Fri. wdb. II 270, omsealje (?).

ðnbəkwoam, onbekwaam, niet tot iets in staat. Spec. van een vrouw waarvan de zwangerschap zichtbaar is. *Zə wou 'n pətret van m'n makən, maer ik was al ðnbəkwoam*.

ðnbəsniēn. *Ik zou m'n ðnbəsniēn moend maer ouwən*, — ik zou m'n leelijken mond maar houden, niet zoo ruw en onbeschoft praten. Vgl. Fri. wdb. II 280, onbismoeid praet; Ned. wdb. X 1062.

onəknippien, klein slaapje, hazeslaapje, letterl. haneslaapje.

ðngāns, onpasselijk, misselijk, alleen door te veel te eten. Vgl. Ter Laan 685; Karsten II 82; Ned. wdb. X 1573.

ðngədiertə. Bv. *Och, goon toch noar eus, də nacht is vòr 't ðngədiertə*, opm. tegen menschen die 's nachts of 's avonds buiten zijn, ook wel tegen menschen die 's avonds laat werken. Zie: *nacht*.

ðngəkookt, dom, suf. *Goon vort, ðngəkooktə!* Zie: *goar*, *əkookt*.

ðngəlik, ongelijk. *Da's ðngəlik*, — dat ligt eraan, dat hangt er vanaf, dat verschilt naar de omstandigheden. Vgl. Ter Laan 685.

ðngəlòk, ongeluk. *'n Ongəlòk legt òp 'n klean steetjən*. Vgl. Ter Laan 686; Fri. wdb. II 290.

ðngər I, honger. Zie: *glieuwən*, *bòllə*. Vgl. Gunnink 179.

ðngər II, 1. onder. Bw. en vz. 2. aan de luwzijde van, uit den regen, uit de zon. *Ongər də òfslag*, — aan de luwzijde bij den afslag. 3. van tijd: gedurende. *Wə eawən əkōiərd ðngər də kaerək*, — onder kerk-tijd. *Ongər joarən*, — jaren geleden. Vgl. Ter Laan 682; Fri. wdb. II 281.

ðngərboatjən. 't Wordt onder 't *boatjən* gedragen. Zie daar. Vgl. Fri. wdb. II 282; Ned. wdb. X 1243.

ðngərdānduur, ondertusschen, onderwijl. *ðngərduur I*, onderdoor. *Ongərduur lopən*, — wijk VI door wandelen, langs den Noordkant, een straat minder dan *om dōrrəp*. Zie daar.

ðngærduur II, onderdeur, onderste helft van een deur, die in twee deelen is verdeeld. Zie: *bovenduur*. Vgl. Ter Laan 682; Fri. wdb. II 282; Ned. wdb. X 1269.

ðngærkørst, onderkorst, korst aan den benedenkant van een beschuit. Zie: *kweeuwæk*. Vgl. Ter Laan 683; Ned. wdb. X 1382.

ðngærlestæt, laatst, een tijdje geleden. *ðngærlestæt kwam 'k 'm kazzæwiel nog tugæn*. Vgl. Opprel 74; Van de Water 113.

ðngærmoas, onder de maat.

ðngærmussæ, ondermuts, die gedragen wordt onder de kanten muts, de *ulla*.

ðngæroensien, onderonsje.

ðngærveendagæ, ondervinding.

ðngærweg, onderweg. Jonger: *ðngærwegas*. Zie daar.

ðngærwegas, onderweg. Zie: *ðngærweg*. Vgl. Fri. wdb. II 286; Ter Laan 685; Draayer 37.

ðngærwelæn, onderwijl. *ðngærwelæn dat m'n Peet 'n köppien thee inskinkt, gonæn wij maer vaerdær*. Vgl. Fri. wdb. II 286; Ned. wdb. X 1509.

ðngleuwæg, ongeloovig. Verouderd. Op één van de vragenlijsten van het Aardr. Gen., in 1879.

ðnjækolonjæ, eau de cologne. Ook wel uitgesproken: *ðjjækaldjæ*.

ðnnozæl, klein, van weinig beteekenis. 't *Binnæn ðnnozælæ vissies. Zæ binnæn ðnnozælæ klean*. Vgl. Koffeman 46, i. v. *vissies*.

ðnriebæl, bar, verschrikkelijk, voorname-lijk van groote hoeveelheden. 't *Is ðnriebæl zo vuul woordæn as jæ nou al eawæn*, — nl. voor de woordenlijst, die gemaakt werd. *Onriebæl zovuul waeræk as ik eaw*.

ðntglissæn, vergeten. 't *Is m'n ðntglist*. Vgl. Koffeman 49.

ðntglupæn, stukjes draaien. Ook wel uitgesproken: [ɔŋglüpæn]. 't *Skoel ðntglupæn, dæ kaeræk ðntglupæn*. Zie: *bullamæn*. Vgl. Stoett 2216.

ðntzettæn. *Dæ moon ðntzet al*, — de maan neemt af. Vgl. Ter Laan 692.

ðnwærbøttæg, ongehoorzaam. 't *Zajjæ wel in jæ skøttæl kōemæn tæ dreupæn, dat jæ zo ðnwærbøttæg binnæn tugæn jæ mimmæ*.

ðnweer, onweer. *IJ zeen: „Ik sal jæ ðp jæ ðnweræn in jæ lichtæn sloon”*, gebruikelijke wijze om te vertellen dat iemand erg vloekt, zonder dat men den vloek zelf wil herhalen.

ðnweerslag, donderslag. Zie: *slag, dōnda-ræn, licht*.

ðnweræg. Verouderd. 't *Is mooi ðnweræg*, — de lucht is erg betrokken. In den zomer zegt men echter: 't *Is bluuwæg*. Zie daar. Vgl. Koffeman 28, i. v. *bluuwig*; Ter Laan 693.

ðnweræn, lichten, bliksemen. Zie: *slag*.

oofd, hoofd. *IJ et 'n oofd as 'n rokool*, — een rood hoofd van inspanning. *IJ is zo bledæ, ij lopt ðp z'n oofd*. Zie: *meppælmāndæ*. 't *Got bovæn m'n oofd ðmma*, — het gaat me boven mijn pet.

Jə eawən wat tə doen òm allə oofdən in də vouwə t' ouwən, — om het iedereen naar den zin te maken. Op één der vragenlijsten van het Aardr. Gen. in 1879: *heufd*.

oogtə, hoogte, deel van den *baerəg* op Urk. Nl. het schuinaflopende deel bij den vuurtoren. Zie: *baerəg*.

ooi, hooi. 't *Ooi òp in də kōē dood*, — wordt gezegd van iemand die in slechte financiële omstandigheden verkeert. Vgl. Koffeman 35; Karsten I 201.

ooiballəkien, opslagplaats voor het hooi, hooizolder. Zie: *ballək*.

oon, 1. haan. 2. gebak in den vorm van een vogel. Verouderd sedert ongeveer 1920. 't Werd gebakken tegen St. Nicolaas, min of meer in den vorm van een eend, met een krent als oog. 't Was grootendeels korst, daardoor erg hard en kostte één cent. Als een kind na een ziekte beter was, kreeg het weleens een haan met veel krenten erin. Deze werden gebakken voor een opgegeven prijs. Zie ook: *aftərling*, *weggə*, Zegsw.: *lopən as 'n oon van 'n stotər*. trotsch en fier loopen. Vgl. Karsten I 191; Ter Laan 326; Fri. wdb. I 528; Bergsma 21 i. v. as; Van Schot-horst 139; Ned. wdb. V 1383; Stoett 746.

oor, oor. *Die et effən wat affər z'n orən*, — hij is verstandig, begaafd. *Die man et wat òp z'n orən*, — heeft iets uitgehaald. Vgl. Fri. wdb. I 311; Ned. wdb. XI 39, 40; Ter Laan 696; Karsten II 83.

oorezər, oorijzer. Zie blz. 197.

Oosteandə, oostkant van het dorp. Zie: *Jod'oek*. Vgl. Koffeman 47.

oostindjən, havenlicht op den Oostdam, 't *grünə vūurtjən*. Zie: *vūurtjən*, *baerəg-vūurtjən*.

oostkānt. *Noa d' oostkānt goon*, — de visch ter markt brengen in Kampen, Vollenhove, Zwolle, Lemmer. Dit gebeurt alleen als de visch niet op de gewone markten, IJmuiden, Amsterdam, Volendam, Enkhuizen, Staveren wordt verkocht. 't Wordt alleen gezegd van Noordzeevisschers.

òp, 1. in. *IJ liep òp z'n òngərbroek*, — in zijn onderbroek. *Op 'n rooiə rok noa də kaerək goon*. *Op 'r blotə oofd*, — blootshoofds. Zie: *örsəs*. 2. op, te, in. *Woenən òp Örrək*, *dienən òp Andijk*, *Sijbekarspel*, *Zwaag*, *Twisk*, *Lammerskaag*, *Stompatoren*. Zie: in. Vgl. Boekennoogen 689; Dek. 64. *Òp də rech-kamər*. Zie daar. 3. bij, aan. *Òp də avən woenən*. *Də ofslag stot òp də avən*. 4. naar. *Ik goon òp tə brulləft*. *Kloas die voart òp Kampən in Örrək*, — is beurtschipper tusschen K. en Urk. *Ik eaw òp Deuslānd əvoerən*, — op een Duitschen logger. 5. *Òp edən*, — vandaag.

òpbörrəgən, 1. iets weggleggen. 2. gevangen zetten. *Zə mozzən òpəbörrəgən worrən*. Vgl. Koffeman 29.

òpdiggələn, opknappen. Zich opknappen, de beste spullen aantrekken. 'k *Zal mə d'rs wat òpdiggələn*. Vgl. Koffeman 40; Karsten II 83; Boekennoogen 700; Fri. wdb. II 309; Ned. wdb. XI 425.

òpdinkən, uitdenken. Verouderd. *Aerəgəs* 'n woord vòr *òpdinkən*. Vgl. Fri. wdb. II 333.

òpdragən, de kist van het sterfhuis naar het graf dragen. Vgl. Fri. wdb. II 310; Ter Laan 704; Ned. wdb. XI 463.

òpeamalən, schoonmaken. Verouderd. 'k *Eaw də boel 'n bietjən òpeaməld, zə kunən koemən*. Vgl. Fri. wdb. II 315; Ter Laan 705; Bergsma 13, i. v. anhemmeln, 35, i. v. behemmeln; Ned. wdb. XI 838.

òpfietərən, de kachel harder laten branden. *Wə zullən də kachəl maer wat òpfietərən*.

òpgəgooid. Savoye kool wordt met aard-appelen gekookt in een pan en heet dan *òpgəgooidə kool*.

òpgoon. *Mit də vis òpgoon*. Als de vischvangst goed is, zoodat het jammer is ermee op te houden, of wanneer er te weinig gevangen is om naar de markt te gaan, verdeelen de visschers het werk. *D'ten got mit də vis òp, d'angər blift òp də vissəraeis of got noa eus toe*. Dat gebeurt alleen als er *əskiept* is, dus als er nog voldoende fourage aan boord is. Verouderd. Vgl. Ned. wdb. XI 699.

òpkauwən, opeten. *Brood òpkauwən*, — brood opeten. Plat. *Ik bin wel 'n bietjən bət, maer ik zal jə niet òpkauwən*, — ik ben wel wat kort aangebonden, maar ik zal je niet opeten. Vgl. Fri. wdb. II 317; Ned. wdb. XI 889.

òpklōənən, opkluwen, opwinden. Vgl. Boekenoogen 703; Ter Laan 707; Fri. wdb. II 316.

òpknappərs. 't *Òpknappərspak* heeft al ge-diend voor *Suundəsə pak*, maar is nog te mooi voor aan boord. Alle *òpknappərsklīərən* worden in de *òpknap-pərszak* aan boord meegenomen en bv. aan den vasten wal gedragen. 't Komt weinig meer voor, nu de Urkers 's Zaterdags meestal weer thuiskomen. Op Urk worden 's Zaterdags de *òpknappərsklīərən* ook ge-dragen. Boekenoogen 1124; verkleederspak; Karsten II 84.

òpkoemən, opkomen. 'n *Saldoat moet òpkoemən*. Vgl. Koffeman 40.

òpleustərən, opluisteren, glans verleenen. Verouderd. Vgl. Koffeman 40.

òplopən, opdoen, buiten zijn eigen schuld opdoen. Een ziekte bv. *Dat ijjə aerəgəs òpəlōepən*. Vgl. Koffeman 40.

òplopəg, oplopend van aard. Vgl. Koffeman 40.

òpnūkər, opstopper, stomp. Zie: *peutər, nūūk, nūkən, pòm̃p*. Vgl. Gunnink 180; Ter Laan 710; Ned. wdb. XI 1059; Boekenoogen 1345, opnaaier; Draayer 37.

òpoalən, ophalen. Vgl. Koffeman 40.

òpoepələn, opschieten, weggaan. *Oepəl òp*, — maak dat je weg komt. Vgl. Koffeman 35.

òppər, opper, hooiopper. Vgl. Koffeman 35.

òppərdan. *D'r was so vuul wiend, dat zuvən duvəls gien bussien ooi òppərdan bringən kōnnən*. Vgl. Boekenoogen 706; Karsten II 85.

òppərən, spreken over. *Ik dīnk dat jə*

- Örræk* nog weldars *öppæran* zullæn, as *jə* an *də* *vastə* *wallə* *binnæn*. Vgl. Karsten II 85; Fri. wdb. II 321; Ned. wdb. XI 1087.
- öppærtjæn*, klein windvlaagje, zuchtje waardoor het schip weer opschiet. 't *Was* zo *blak*, *man*, *wə* *laggæn* *tə* *drevæn*, in *gəlökkag*, *tōe* *kegæn* *wə* 'n *öppærtjæn*. Ook: meevallertje. 'n *Öppærtjæn* *eawæn* — een extraatje krijgen, een mooi cadeau, een erfenis. Vgl. Boekenoogen 707, Karsten II 85, Fri. wdb. II 321; Ned. wdb. XI 1072.
- öppriēstæræn*. 1. beetnemen. Verouderd. 2. *Doar* bin ik niet *öppepiēstærd*, — daar ben ik niet erg op gesteld. Vgl. Koffeman 40.
- öppærækæn*, oppoken, van een kachel. Ook wel *öpporrækæn*. Vgl. Fri. wdb. II 322; Boekenoogen 769, 802, 1349.
- öpprammælæn*, opgooien, tossen, met centen of knopen. Zie: *kreuzær*, *muntær*. Vgl. Draayer 38.
- öppreumæn*, ruimen. *As* *jə* *duur* 't *nauwstə* *enə* *binnæn*, *dan* *reumt* 't *öp*. Vgl. Ter Laan 711, Ned. wdb. XI 1140.
- öpprezæn*, opstaan, van tafel, van 't bed. Vgl. Fri. wdb. II 323.
- öppriemæn*, rijmen, een rijmpje maken. Verouderd.
- öpskarpæn*. *Dan* moet 'k *ierst* *m'n* *gə-ugæn* 'rs *öpskarpæn*, — dan moet ik eerst eens nadenken.
- öpskeppæn*. 't *Is* niet *öpaskept!* — zuinig aan hoor! Vgl. Ned. wdb. XI 1149; Ter Laan 711.
- öpskietæn*. 1. 'n *Leen* *öpskietæn*, — 'n touw rondleggen, opschieten, op een schip. 2. 'n *Vliegær* *öpskietæn*, — oplaten Zie blz. 213 Vgl. Koffeman 43; Ned. wdb. XI 1154.
- öpsloön*. 1. klappen uitdeelen. 2. koopwaar opslaan. Vgl. Koffeman 40.
- öpspletæn*, aas afhalen van de haken van het hoekwant. Zie: *oazæn*.
- öpstekæn*. *Skar* *öpstekæn*, — schar aan een touw hangen om te drogen.
- öpsteuwæn*, kwaad, boos worden. *Aerægs* mit *öpgästuwæn* *kam* *öp* *ofgoon*. Zie: *kam*. *Tōe* is ie *öpstuwæn*. Vgl. Koffeman 40.
- öptellægə*, optelling. Vgl. Koffeman 40.
- öpvliegæn*, boos worden. *Jə* *moetæn* *doadələk* *nīe* *so* *öpvliegæn* *as* *ik* *wat* *zeg*. Vgl. Koffeman 40.
- öpvritten*, een afgedane of uitgemaakte zaak van voren af aan weer ophalen. Vgl. Koffeman 45.
- öpwærækæn*, kamer schoonmaken. Verouderd. Zie: *waerækæn*.
- öpwenæn*, opwinden. Verouderd. *Goaræn* *öpwenæn*. Weinig gebruikt. Zie *öpkloēnæn*. Vgl. Koffeman 47; Boekenoogen 713; Fri. wdb. II 335; Ter Laan 718.
- ordentalək*, ordentelijk, redelijk. *Is* *jə* *vis* *nog* *mooi?* *Nou*, *ordentalək*, — 't gaat wel.
- oræn*, I, horen. *Jə* *oræn* *wat* *as* *jə* *niet* *doof* *binnæn*. Opm. als men iets bijzonders, iets grappigs, iets vreemds hoort. *Oræn* *an*, — trachten te weten te komen van, vragen aan. *Ik* *sal* *ær* 's *effen* *an* *m'n*

toate orən, of tie ər ok wat van wiet. Vgl. Boekennoogen 344; Fri. wdb. I 503; Ter Laan 318; Van Schothorst 144; Ned. wdb. VI 1078; Harrebomee 147.

Orən, II. Hoorn. Zegsw. *IJ et dā teed, ij komt van Orən*, — hij haast zich niet.

Örkər, Urker.

Örkərs, Urks, bn.

örəf, erf, wat voor en achter het huis is, binnen het hekje. *As Marrətjən an vegən is, dan zeg ik: Jə moetən 't ielə örəf 'n bietjən anvegən.*

örəkies, hurken. Een Urker zit graag op zijn *örəkies* te praten. Hij steunt zijn rug dan tegen den muur van een huis. *Öp jə örəkies van dā oogtə glaeiən*, — nl. als er sneeuw ligt. Zie: *kapien*.

örsəs, hersens, hoofd. 'n *Örsəs as 'n ezərən pot*, — een onverzettelijk mensch. *Loop jə wier öp jə blotə örsəs?* — met je bloote hoofd. Afkeurend. Zie: *öp*. *Giev'm 'n draei öm z'n örsəs.* Zie: *kreun*.

ort, hort. *IJ is dā ort öp*, — de straat op, niet in huis. Altijd min of meer geringschattend, boos. *Wat möjjə nou wier d'ort öp?* Vgl. Karsten I 203; Boekennoogen 1318; Van Schothorst 145; Stoett 964; Ned. wdb. VI 1124.

örtə, erwt. Ook een kind dat klein van stuk is. *Oēn örtjən!* — wat een peuter! Vgl. Karsten II 164; Boekennoogen 199.

örtəpuul, peulen. Alleen mv. Zie: *puul*. Vgl. Boekennoogen 199; Karsten I 168; Ter Laan 23.

ossəbossə, schommeltouw. *Öp dā ossəbossə zittən*, — schommelen. Op Urk

schommelen de kinderen op straat, op een touw tusschen twee boomen. *Toatə, wijje 'n ossəbossə vör mən makən?* Zie: *ossən*.

ossen, schommelen. Zie: *ossəbossə*.

ottəntot, geschifte melk. *Də mellək is alləmoal ottəntot. As dā mellək lobbərt, wordt 't ottəntot.* Zie: *lobbərən*. Vgl. Boekennoogen 352; hotten; Westfri. ww. 76; Karsten I 203; Ter Laan 345; Ned. wdb. VI 1134.

ous, ouds. *Da's van ous*, — dat is van oudsher zoo.

ouwə. 1. Veel gebruikt bn. bij aanspreekvormen, scheldwoorden enz. *Ouwə kweak, teutəbel, mauwzak, mələet, meakərt, sarrəpent, snarrəbek, nol, bloempot, bəstel, bessien, kakkəmaeiə, wiebe-meisien, zāndskeut, zesindaertəgər.* Zie die woorden. 'n *Gezicht van ouwə ləppən. Jə ouwə moer!* — ruk op! morgen brengen! 2. Zelfstandig. a. aanspreekvorm. *Die kuun jə in jə diezək stəkən, ouwə!* „Welləkum teus, ouwə” zegt de vrouw tegen haar man. De man antwoordt dan: „*dank jə, ouwə mins*”. Ook als ze jong is. Dan is het *grūūn spul*, dan *binnən zə gōē gek öp enkāgər*. b. duivel. Ook *ouwə man*. Vgl. Boekennoogen 77; Ter Laan 662; Van Weel 129; Ned. wdb. XI 1546.

ouwən. 1. *Ouw effən*, — stop even, ho even. 2. „*Ouw jie van zūūt?*” O mins, 'n *poend zūūt* — nou, en of! Vgl. Koffeman 35.

ouwərwes, ouderwetsch. Vgl. Boekennoogen 717; Karsten II 88; Van Schothorst 181.

ovær, over, op, langs. 1. *Ik eaw dæ kost ovær*, — mijn eten staat op. Zie: *oværangæn*. 'r *Störraf ær iæn Vrijdags*, die *sting dus Suundæs ovær*, — boven aarde. *IJ lopt ovær dæ avæn*, — hij loopt de haven in de lengte langs. 2. *Ovær pokkæn in moallæms enæ wezæn*, — over pokken en mazelen heen zijn. 3. *Ik bin maer vòrt ægoon*, — want ik was 'r niet ovær, maer pas tæ vuul, — ik was niet welkom. Zie: *toeval*. *Tugænovær*. Zie: *tugæn*. Vgl. Fri. wdb. II 228; Ter Laan 724.

oværangæn, ophangen, boven 't vuur hangen. *Dæ kost angst ovær*, — het eten staat op. Zie: *kost*. *Ang 'n bekkien ovær*, zet koffie of thee (aan boord). Vgl. Fri. wdb. II 233; Ned. wdb. XI 1739.

oværbetæræn, overgaan. *Nou, dat is oværbetærd*, — het is een geluk, dat het uit is. Bv. van een verkeering. Vgl. Fri. wdb. II 228; Ter Laan 724; Draayer 38; Boekenoogen 1346.

oværdinkægæ, overdenking.

oværdoad, overdaad.

oværdoadæg, overdadig.

oværeandæ, overeind. *Zæ vleugæn oværeandæ*, — ze stonden haastig op.

oværgoon, overgaan. *Dat is oværgoon*, — de verkeering is uit. Vgl. Fri. wdb. II 231; Ter Laan 725.

oværkiekæn, overzien. Vgl. Koffeman 40.

oværlaeiæn, overlijden, sterven. Vgl. Koffeman 40.

oværmeastæræn, overmeesteren. Vgl. Koffeman 40.

oværouwæn, overhouden.

oværskot, kliek, overgeschoten eten. Vgl. Fri. wdb. II 237; Ter Laan 728.

oværsloon, overslaan, breeuwen. *Dæ böttær was niet lek, maer w' eawæn 'm ier in doar wat oværsloegæn*, — wat bijgebreeuwd. Zie: *værbreeuwæn*.

oværvlugælæn, overvleugelen. Verouderd. Vgl. Koffeman 40.

oværwinst. Zie: *fizzælastieræn*. Vgl. Fri. wdb. II 240; Karsten II 89; Ned. wdb. XI 2233; Van de Water 96.

P

paard. 1. Paard. *Woar is m'n mimma?* vraagt een kind. Het ontwijkend antwoord is dan: *Die is 't land eut òp 'n wit paard*. Zie ook *start*, *vel*. Zegsw. *Jæ dinkæn zæker dat 'k æn paardjæn skeetgeld eaw*, — dat mijn geld niet op kan. 2. scheldnaam voor een Marker. Zie: *Maerækæn*. 3. glazenmaker (insect). *Paardjæs flappæn*. Vgl. Koffeman 40; Karsten II 92; Ter Laan 869; Ned. wdb. XIV 634.

paardæboer, voerman, vrachtrijder. Vgl. Draayer 39; Ned. wdb. XII 64.

paarsoofd, lett. paardshoofd. *Ik proat niet eut 'n paarsoofd*, — je moet niet denken dat ik onzin praat. Vgl. Fri. wdb. II 521.

paeræk, perk. 'n *Paerækien bðtnetjæs*, — een bepaald aantal netten om op bot te visschen. Vgl. Koffeman 40; Boekenoogen 732; Gunnink 183; Verz. Rapp. 68.

pallæmatoasie, familie, tot in den versten graad. Ook *pollæmatoasie*. Vgl. Karsten II 94; Van Schothorst 182.

pampiertjen, papiertje. Vgl. Boekenoogen 728; Karsten II 91; Fri. wdb. II 339; Ter Laan 737; Gunnink 183; Van Schothorst 182; Van Weel 130.

pannakoekies. Zie: *kraampannakoekies*.

pappə, borst. 't *Keend də pappə gieven. Is ie nog an də pappə, of is ie al an də vlessə?* Vgl. Gunnink 183; Ned. wdb. XII 357.

pappəlörkər. 1. kind dat over 't jaar aan de borst blijft. 2. een volwassene die ergens niet over uitgepraat raakt, die aldoor weer over hetzelfde begint. Zie: *pappə*. Vgl. Koffeman 37.

pappasák, jan in den zak, broeder. Gruttemeel, melk, eieren, gist, in een zak gekookt.

part. 1. Gedeelte, deel, percentage. De knechts visschen *op part* nl. voor een bepaald percentage van de opbrengst. *Wat ij ja op ja part? Achttien sinten van de gulden.* 2. *Parten minsən*, — sommige mensen. Zie: *partaeien*. Vgl. Fri. wdb. II 324; Van Schothorst 182; Ned. wdb. XII 529; Winkler I 54.

partaeien, sommigen. *Partaeien lusten gien eek over de vis, angeren wier wel.* Zie: *parten*. (Sommigen wordt tegenwoordig wel gebruikt, maar het is nog jong.) Vgl. Boekenoogen 733.

pas. 1. juist, precies, net. *Ik wazzər niet over, maer pas tə vuul.* Zie: *over*. 2. *Dat kōmt 'r niet bij tə passə*, — dat heeft er niet mee te maken. 3. *Jie binnən pas wees*, — je bent wijs genoeg. *Nou man, ij is van pas wees oor!* Vgl. Fri. wdb. II 343; Ter Laan 739; Ned. wdb. XII 608, 614.

passəpoat, maat, Fr. participant. Als iemand komt manen, en het geld is al op, zegt de schuldenaar wel: *Ik wat in m'n passəpoaten wat, dan is 't op*, of . . . *tōe was 'rgiemaer*. 't Wordt ook gezegd als men niet betalen wil. Zie: *monən*.

patrees, patrijs. Zelden gebruikt.

pealən, peilen. *Die is niet of tə pealən*, — hij is ondoorgrondelijk. Zie *bəstekən*. Vgl. Ned. wdb. XII 946.

peatoal, puitaal. Vgl. Karsten II 105; Boekenoogen 800; Ter Laan 770; Gunnink 158, kwaböl; Bergsma 17; Ned. wdb. VIII 664.

peenda, pijn. *Peenda bij de toeren*, — bij tusschenpoozen pijn. Zie *lijlānd*.

peep, pijp, Verkl. *pippien*. Vgl. Koffeman 40; Mees 328.

peet, dooppeet, tante. Vroeger werd *peet* alleen gezegd tegen de *dooppeet*, de laatste jaren is *peet* ook tante. Zie *muutjen*, *draagpeet*. *Loop noa ja frānsə peet*, — loop naar je moer. Vgl. Boekenoogen 735; Karsten II 93; Van Schothorst 183; Ned. wdb. XII 912, 913.

peetsegger, nicht, neef. Kind van een broer of zuster. Zie: *beabəzeggar*. Vgl. Boekenoogen 736; Karsten II 93; Ned. wdb. XII 914.

pepədöppien, pijpedopje. Vgl. Koffeman 31.

pepəreus, peperhuis, papieren zak.

pepərgroes, gemalen kruiden voor vleesch. Zie ook *groes*.

pərdoes, plotseling.

péracheulie, olie, gemaakt uit de lever van een pijlrog. Een geneesmiddel tegen reumatiek, verstuiking, verrekking. Een geneesmiddel als Haarlemmerolie. Zie blz. 222.

pə(r)lot, deel van geld, of lekkers, dat iemand toekomt. Zie: *gərak*. Vgl. Boekenoogen 733; Ned. wdb. XII 510.

pə(r)tret, portret. 't *Pə(r)tret van m'n toata*. Zie: *skildəraeia*.

pəsaln, psalm. Zie: *zalm*. Vgl. Koffeman 48.

pet, pet. 't *Got bovən m'n petjən òmma*, — het gaat me boven mijn petje. Zie: *oofd*. Vgl. Ned. wdb. XII 1398.

pétareulie, petroleum. Vgl. Koffeman 41; Gunnink 184; Fri. wdb. II 358; Ter Laan 748; Boekenoogen 742.

pətist, batist. Dunne stof, gebruikt voor *ullən* en vliegers.

peust, puist. 'n *Peust zo groot as m'n veust*. Zie *Nijjaar*.

peutar, opstopper. *Ik zal jə 'n peutar gēvən, dat jə də groend zoekən*. Zie: *əpnükər*. Vgl. Fri. wdb. II 348; Ter Laan 748; Ned. wdb. XII 1449.

piekəneur, een heele baas ergens in, bv. in schrijven, naaien, visschen. Bn. 'n *Piekəneur eusoustar*, — een uitstekende huisvrouw. 'n *Piekəneur vis-sərman*.

piel, kuiken. *Eandəpiel*, — eendekuiken. Zie daar. Zie ook *kukatjən, pieldər*. Vgl. Koffeman 37; Ter Laan 749; Gallée 56; Draayer 39; Gunnink 188; Halbertsma, pülende; Van Schothorst

183; Boekenoogen 746, 800; Karsten II 105; Van Weel 132; Ned. wdb. XII 1533.

pieldər, kuiken. Zie *piel, kukatjən*.

pienie, taak. *Ik sal 'm əp 'n pienie zettən*, — een bepaalde taak opgeven, die afgewerkt moet worden. *Ik eaw 'm əp 'n pienie zet*, — ik heb hem ernstig gewaarschuwd voor herhaling van het kwaad. Vgl. Ned. wdb. XII 1055, 1056.

Pienstar, Pinksteren. Ook: verkorting van de uitdrukking: *as Poasən in Pienstar əp iənə dag valt*. Vgl. Koffeman 40; Boekenoogen 749; Karsten II 96; Van Schothorst 184.

piepkaniël, gemalen kaneel. Pijpen kaneel worden op Urk niet verkocht. Vgl. Ter Laan 751; Gunnink 185; Gallée 19; Karsten II 90; Fri. wdb. II 356; Ned. wdb. XII 1754.

piərawippən, werpspel, met stokken. Zie blz. 207. Vgl. Karsten II 137.

pierawipstok, stok, bij het *pierawippen* gebruikt.

pietərman, visch, die lijkt op een poon. Mv. *pietərlōiən*. *Ik eaw 'n steek van 'n pietərman ad*. Ook spottend van een ongetrouwde vrouw, die bevallen moet.

piəzə, pees. Vgl. Gunnink 185.

pijlakən, stevige stof voor bovenbroeken. Minder dik dan *karzei*. Zie daar. *Zwart in wit pijlaken*.

pikbulək, jongste knechtje op de scheepswerf. Zijn taak was pek koken en dit bij de werklui brengen. *Pikbulək əp 't elləge*.

pilla, pil, stevige snede brood. 'n *Goeie pilla brood*. Vgl. Boekenoogen 753; Karsten II 95; Ter Laan 753; Van Schothorst 183; Opprel 77; Ned. wdb. XII 1831.

pilo, bevertien. *Pilosə broek in sarries rökkien*, mannendracht. 't Gebruik ervan neemt af. 'n *Pilosə broek in piloos boatjən* is de gewone dracht aan boord. Pilo wordt gebruikt voor werkbroecken en *boatjəs*. *Op də naeierdòm* wordt het een enkele maal 's Zondags gedragen. Vgl. Karsten II 96.

pink, pink. *As jə jə pinkien gēvən, dan nieman zə jə ielə ānd*. Zie ook *gragt*. Vgl. Koffeman 40; Gunnink 186; Stoett 2403.

pinkəlpoars, pimpelpaars. Alleen in: *IJ is pinkəlpoars van də keltə*. Vgl. Koffeman 40; Gunnink 186.

pinna, pen. *Wat eut də pinna doen*, — iets extra goed doen. Vgl. Fri. wdb. II 352; Ter Laan 744, 754; Van Weel 131.

pinnaəbót, klos met vliegertouw. Zie blz. 213 Vgl. Koffeman 40.

pinnəvoegal, witte vlinder, koolwitje. *Pinnəvoegəls flappən*, — vlinders vangen. Zie ook *skeelappər*. Vgl. Koffeman 40; Gunnink 184; Halbertsma, pannevogel; Bergsma 68.

pīns, buik, lichaam. Plat. *Jə pīns vol eawən*. *Ik sal jə òp jə pīns sloon*. Vgl. Fri. wdb. II 354; Ter Laan 755; Van Schothorst 182; Ned. wdb. XII 1121.

pippəramintjən, pepermintje. Ook wel *pippərdamintjən*.

plakkə, plak, snede. Verkl. *plekkien*. 'n *Plakkə van 'n skoot weggə*. 'n *Plekkien wit-təbol*, 'n *plekkien bol*, of 'n *plekkien krintəbol*. Vgl. Ter Laan 757; Gunnink 186; Boekenoogen 756; Ned. wdb. XII 2191.

plank, plank. Verkl. *plinkien*. Zie: *iekən*. Vgl. Koffeman 41.

platta, kapje, korstje van het brood. *O jòngə, vərrek, die platta is vòr jə voar*. *Die krigt in də week ok al niet tə vuul in z'n raap*. Zie: *kruntjən*, *pollatjən*.

plean, plein.

plafòn, 1. zoldering, bekleed met papier of geverfd. 2. De ruimte tusschen de zolderbalken. Op de planken wordt karton aangebracht, en dit wordt geschilderd met olieverf. Dan zijn de naden die door het uitdrogen ontstaan tusschen de planken niet zichtbaar. Vgl. Ter Laan 760.

plekkə, plek. Ook: het stuk grasland dat door den maaier gemaaid wordt. Zie blz. 224.

pleuzən, pluizen. Spec. netten ontdoen van wier, krabben, enz. *Də bót-netjəs pleuzən*.

plingən, plengen, morsen. *Pling niet so mit woater*. Vgl. Koffeman 41.

plintie, genoeg. Overgenomen van Engelsche visschers. Vgl. Koffeman 41; Karsten II 97.

ploas, plaats.

plaat, vuurplaat. Alleen nog fig.: *In 't oekien bij də plaat*, — het beste plaatsje van de kamer. Vgl. Koffeman 41; Gunnink 187; Ned. wdb. XII 2065.

pluut, *Minna pluut*, — gemeene kerel.
Zie: *loedar*, *nietaroend* en v.v.

poal, paal. 't *Gat van de poalen*, — opening in de zeekering. Zegsw. Zie: *aakstar*.

poalazettar, man, die werkt aan de zeekering. Verouderend.

poar, paar. *Betar ten poar badörravon as twie*, — wordt gezegd als twee menschen, van wie men weinig goeds verwacht, gaan trouwen. Zie *badörravon*. Vgl. Koffeman 40.

poars, paars. Vgl. Koffeman 40.

Poasan, Paschen. Vgl. Koffeman 40.

pöchäl, lichaam. *IJ et goed öp z'n pöchäl ad*, — hij heeft flink op zijn nek gekregen. Vgl. Koffeman 41; Fri. wdb. II 370; Ter Laan 771; Draayer 40; Gunnink 188; Halbertsma, pokkel Dek 68; Boekenooen 772, 1350; Ned. wdb. XII 2907.

poear, poederchocolade. 'n *Köppien poearmellak*, — kopje chocolade. 'n *Köppien poear*, — een kopje koffie, met een lepeltje chocolade erin.

poend, pond, *Twie poend*, — één kilo.

poendar, gewicht van pond.
Ienpoendar, — gewicht van een pond,
twiepoendar, — een kilo, *oendar*
poendar, — gewicht van 100 pond.
Vgl. Ned. wdb. XII 3264.

poeran, met een tros wormen aal hengen. Vgl. Koffeman 40; Boekenooen 769; Fri. wdb. II 373; Ter Laan 769; Ned. wdb. XII 1444, 2981.

poes I, kat. Alleen als men tegen het beest praat, of hem roept. Vgl. Fri.

wdb. II 373; Gunnink 188; Van Schothorst 188; Ter Laan 769.

poes II, zoen. Zie: *tuut*. Vgl. Koffeman 40; Ned. wdb. XII 2982.

poesan I, poetsen.

poesan II, zoenen. 'n *Jonga die poest z'n mimma genacht, as ie got voaran*. Vgl. Koffeman 34, 40; Ned. wdb. XII 3019; Franck-van Wijk 513 i. v. poezelig; Kiliaen 500.

poestarag. 't *Is poestarag weer*, — regenachtig, druilerig weer.

pok, pok. *Över pokkas in moallams ena*, — door pokken en mazelen heen, bepaalde moeilijkheden te boven zijn. Meestal gezegd van vrouwen ouder dan een jaar of vijfenveertig, bv. *zaera spünan*. Zie *moallams*. Vgl. Van Schothorst 188; Gunnink 188; Ter Laan 771.

pokkoek, meel, dat met heet water aangemaakt is. Het wordt gegeten met een kuiltje met boter en stroop erin. Ook wel genoemd: *kliet*, *potstroef*, *stroef* of *troet*. Vgl. Koffeman 44; Karsten II 158; Boekenooen 1078.

pokkoekvretar, armoedzaaier.

polder, bolder, onderdeel van een schip. Zie blz. 343 en v.v. Vgl. Fri. wdb. I 214; Ter Laan 111; Boekenooen 1293; Ned. wdb. III 300, XII 3106.

pollaka, soda. Vgl. Van Schothorst 185; Gunnink 188; Westfr. ww. 89; Draayer 40; Dek 69; Ned. wdb. XII 3173.

pollamatoasie, familie tot in den versten graad. *IJ zit nog in m'n pollamatoasie*, of: *ij is nog . . . Fr. parentage*. Zie ook *pallamatoasie*.

polləťjan, korstje, kapje. *Lestə polləťjan*, — alleen het kapje van roggebrood. Zie: *kruntjan*, *plattə*.

pòmþ, stomp, stoot. 'k *Sal jə 'n pòmþ vòr jə kollə gēvən*. Zie ook *ðpnūkər*. Vgl. Boekennoogen 778; Fri. wdb. II 376; Ned. wdb. XII 3207.

pòmþən. *Jə moetan loaten pòmþən wa kouw et*, — je moet den boel maar laten waaien, iemand zijn gang maar laten gaan. Vgl. Ned. wdb. XIII 892.

pooi, poon. Vischsoort. *Rooiə in grauwa pooiən*. Zie: *oerakeend*.

pòppəlapþə, lapje, waar een klein meisje mee mag spelen. Als moeder aan het naaien is, krijgt het dochtertje een *pòppəlapþə*, met naald en draad.

pòppəťjan, vierkant lapje, voor het naveltje van een pasgeboren baby.

pòrrən, porren, aanzetten. *As die an 't waerək is, dan pòrt də duvəl d'r an*, — als die werkt, werkt zij hard. Zie *duvəl*. *Doar bin ik vòr tə pòrrən*, — daar ben ik voor te vinden.

pørs, pers.

pørsən, 1. persen. 'n *Broek òppørsən*. 2. kreunen, zuchten.

pot, pot. Verkl. *pòťjan*. *Zə kakkən òp tənə pot, in zə legən 'm samət*. Zie *grüün*. Vgl. Koffeman 40; Ter Laan 779; Grauls 53.

potstroef, water en meelpap. Zie *pokkoek*, *stroef*, *troet*, *kliək*. Vgl. Koffeman 44; Fri. wdb. II 382.

poverettən, 1. handen. *Bleef 'r nou mit jə smerəgə povərettən of*. 2. voeten. *Mit jə*

smerəgə povərettən in eus lopən. In beide betekenissen ruw. Vgl. Ndl. wdb. XII 3778.

prauw, schaafwonde. *Ik eaw 'n prauw an m'n angklauw*.

prəbierən, probeeren.

prees, prijs. Vgl. Koffeman 41.

prekənboekien, bundel preeken, van Smijtegelt, in de Urker taal *Smietəvelt* genoemd. Met den Bijbel, den almanak, en vader Cats, een van de meestgelezen boeken op Urk. Later kwam daar nog bij: Bunyan's Eens Christenreize naar de eeuwigheid. Zie ook *prəkoasieboekien*.

prəkoasieboekien, preekenbundel. 't Was in 1870 reeds verouderd. Nu *prekənboekien*.

preum, 1. pruim, vrucht. Verkl. *prumpien*.

Ier ij jə 'n prumpien van jə peet, oor!

2. Onder kleine kinderen ook de naam van rozijnen. Zie *razeen*. 3. pruim tabak. Vgl. Koffeman 40; Mees 328; Van Schothorst 187.

preumən, pruimen. *Tabak preumən*. Zie *kauwən*. Vgl. Koffeman 40.

preumasop, gestoofde pruimen, kraamkost. Men bracht een kraamvrouw drie maal iets lekkers en tenslotte een *skoot weggə mit sukkər*. In willekeurige volgorde kreeg ze: *gəbakkən weggə*, *kraampannəkoekies*, of *wintəldiefies*, *preumasop* (beste pruimen, gekookt in water, met *kweeuwək*, boter, kaneel en suiker). Dan had ze haar *pə(r)lot* gehad. Als een vrouw geen tijd had deze gerechten zelf te maken, liet ze in plaats daarvan een

- tullabānd* bakken, of, als ze het minder moest doen, een *krintabol*, langwerpig en zwart van de krenten. Zie ook *kraampannakoekies*, *bördjan*.
- prezən*, prijzen, loven. *IJ* wordt d'r vòr *əprēzən*. Vgl. Koffeman 41.
- priem*, breinaald. Vgl. Fri. wdb. II 387; Ter Laan 782; Dek 70; Bergsma 70.
- prink*, plaatje, geknipt of geschilderd figuurtje op een vlieger. Zie *meuzə-tāndan*. Vgl. Koffeman 40.
- prinkəboekien*, prentenboekje. *Də duvəl z'n* *prinkəboekien*, — spel kaarten. Zie *duvəl*. Vgl. Van Schothorst 186.
- prizzəntierən*, aanbieden, presentereen. *Jə moeten dər 'n biesien prizzəntierən*. *Zo as də gəlegənheid prizzəntierdə*, — al naar het uitkwam. Vgl. Fri. wdb. II 390.
- proat*, praat, gesprek. *Van proat kòmt proat*, — 't eene woord haalt 't andere uit. Vgl. Koffeman 40; Fri. wdb. II 383; Ter Laan 785; Gunnink 190; Karsten II 102.
- proatən*, praten. *IJ prot bəzwoarlək*, — hij praat onduidelijk. Vgl. Koffeman 40.
- proatər*, mirleton. De kinderen zeiden daarin 't liefst: 'r *Is 'n reut eut bij də börrəgəmeastər*.
- pronkər*, iemand die graag mooie kleeën draagt en mooie meubels in huis heeft. Vooral van vrouwen. 'n *Sloerdər vərsløert maer, as 'n prònkər vər-prònkət*. Zie *sloerdər*. Vgl. Fri. wdb. II 392.
- prussən*, prutsen, bezig zijn. Zie *bə-prussən*. Vgl. Boekennoogen 798; Gunnink 191; Van Schothorst 187.
- pruttələn*, zachtjes koken. Vgl. Koffeman 40.
- pruufsəltjən*, proefje, klein beetje. *Wə addən 'n pruufsəltjən, 't was maer tännən-taerəgən*.
- puf*. Als de visch uit het net op het dek gestort en gesorteerd is, blijft de *puf* over. 't Wordt verkocht als eendenvoer, ook wel aan de vischmeelfabrieken. Zie v.v.
- puffien*, middagslaapje, tukje. *Z'n puffien is ər bij inəskeutən*.
- puləm*, peluw. *Puləmtiək*, — beddetijk. Zie *tiək*.
- puləskelləttjən*, 't *Is langə gien puləskelləttjən, oor!* — geen kleinigheid, geen peuleschilletje, wel iets van belang. Vgl. Boekennoogen 1348.
- pullən*, drinken, te veel drinken. Vgl. Koffeman 41.
- puntər*, een bootje dat gebruikt wordt om bot te visschen, vlak om het eiland heen, het ligt onvast op het water. *Drònkən as 'n puntər*. Zie *drònkən*. Vgl. Fri. wdb. II 397; Gunnink 191; Pan 56.
- pupəleppien*, vleinaam voor een klein kind.
- pupəltjən*, iets dat erg klein is. *Oən pupəltjən*, — wat een peuter! Zie *garrəwiendjən*, *arrəməlingəttjən*. Vgl. Boekennoogen 746, piepel.
- putəltjən*, klein stukje. *Wat an kleənə putəltjəs brekən*. Vgl. Draayer 40, pitteltjen.
- puul*, peul, peulerwt. Zie: *örtəpulən*. Vgl. Karsten I 168; Boekennoogen 199; Fri. wdb. I 318; Ned. wdb. III 4232.

puzələn, heel weinig eten, niet voortmaken met eten, heel nauwkeurig elk graatje uit de visch halen bij het eten. Vgl. Ter Laan 752.

puzəloar, iemand die langzaam en voorzichtig eet. Zie *puzələn*.

puzzə, puts, emmer aan touw, om water te putten.

R

raam, raam. Verkl. *rimpien*. Vgl. Koffeman 41.

raap, lichaam. Plat. *IJ et 't al in z'n raap zittən*, — hij heeft het al opgevreten, hij heeft het al in zijn bast. *Jə kunən die pillə brood zo in jə raap stoppən*, — zoo, zonder boter of iets er op.

rabbəloar, iemand, die te veel praat en van den hak op den tak springt. Verouderd. Zie ook *ramməltas*. Vgl. Koffeman 41; Fri. wdb. III 1; Ter Laan 795; De Jager I 477.

rad, vlug. *IJ is zo rad as 'n oal*, — zoo vlug als water.

(*t*) *radio*, de radio.

rak I, 1. plankje met drie lijstjes, waarin gaten zijn om een dozijn lepels in te kunnen steken, dat voor pronk aan den wand hangt. Zie ook *lepəlrak*. Vgl. Koffeman 42; Karsten II 107.

rak II, recht stuk water of weg. *D'r kòmt altees weldərs 'n rak in də wiendə*. Vgl. Boekenoogen 808; Karsten II 107; Stoett 1913; Tuinman I 143; Fri. wdb. III 3.

ramməltas, iemand, die te veel praat en van den hak op den tak springt. Verouderend. Zie ook *rabbəloar*. Vgl. Koffeman 41.

rampuur, geheel stuk. Verouderd. Vgl. Koffeman 43; Karsten II 107; Boekenoogen 809; Fri. wdb. III 5.

rānt, rand. Mv. *rāntən*, Verkl. *rintjən*. Vgl. Koffeman 42.

rappəg, kapot, aan stukken. Verouderd. Vgl. Koffeman 42; Karsten II 107; Boekenoogen 805; 811; Gunnink 191; Stoett 1020.

rassən, krabben (bij jeuk). *Stòkkət rassən*, — 't vel stuk krabben. Vgl. Fri. wdb. III 42; Gunnink 197; Ned. wdb. XIII 1409.

ravə, raaf. *IJ steelt as 'n ravə*.

ravəlag, rafelig.

razeen, rozijn. Zie *rəzeen*, ook *preum*. Vgl. Koffeman 41; Van Weel 137.

reafəloar, ratelaar, praatvaar. Verouderd. Vroeger ook *reabəloar* (vgl. Fri. wdb. III 1). Vgl. Gallée 35; Boekenoogen 821, remelaar.

reagər, reiger. *IJ skit as 'n reagər*, — hem overkomt een ongelukje. Vgl. Ter Laan 870.

realən, ruilen. Vgl. Koffeman 41.

reazə, reis. *Gōē reazə as jə voarən!* — goede reis, indien je uitvaart. Groet aan een visscher op Zondagavond. Vgl. Koffeman 41.

rəbát, valletje in een bedstede. *'n Skoorstienvalləttjən* heeft precies denzelfden vorm. *As 't nipt in wier nipt*, gebruik *jə zə duurengkangər*. Vgl. Fri. wdb. III 1; Ter Laan 795; Van Dale 678.

rechkamər, het oude raadhuis, een vertrek achter in de woning van den burgemeester. Het huis waarin de *rechkamər* was, werd in 1905 heeren-

- huis, en is nu een bakkerij. 't Nieuwe raadhuis heet *roadeus*. *Ik moz òp dā rechkamər kòmmən*. Vgl. Fri. wdb. III 32; Ter Laan 799; Dek 72.
- recht* I, recht, precies. Bn. en bw. *Rechteut*, — rechtuit. *Recht angərsòmən*. Zie: *gəskien*. *Die et ok maer ad as rechttoe*, — hij is aangeschoten, maar nog niet dronken. Vgl. Koffeman 42; Van Schothorst 189.
- recht* II, gerecht. *Ik moz vòr 't recht kòmmən*. Zie ook *rechkamər*.
- rechtəg*, klaar, in orde. Als iemand iets onwaarschijnlijk vertelt of doet, zegt een ander: *Nou, bin jə niet rechtəg?* — ben je niet goed bij? Bv. als de vrouw thee in den koffiepot doet, als ze koffie wil zetten. Vgl. Fri. wdb. III 18; Ter Laan 809.
- rees*, rijst. *Rees mit 'n kuləjtən*. Zie daar. *Ij dot net of ie rees əgetən et*, — hij is mopperig. Nieuwe uitdrukking. Zie *stroal*. Vgl. Koffeman 41; Ter Laan 813; Boekenooogen 257, i. v. gort; Bergsma 82.
- regənwuulləp*, wulp, pluvier.
- rəgierən*, regeeren, beheerschen. 'k *Wor toch so van 't weer rəgiert*, — het weer heeft invloed op mijn lichamelijken toestand. Zie ook *krispəndierən*.
- rei*, royaal. *Zie is rei mitta sukkər*, — te royaal met de suiker. *Zə is rei mitter moend*, — ze flapt er te gauw wat uit. *Jə binnən vuus tə rei mit zeggən*. Zie: *rīd*.
- rəjaal*, royaal, gul. *Ij is niet aerəg rəjaal, ij gat niet vòr elləvən*. Zie: *elləf*.
- rekəgə*, rekening. Vgl. Koffeman 42.
- rəmentən*, hanteeren van zware voorwerpen, en lastige kinderen. *Die jəngə is so òndeugəd, z'n mimmə kan 'm niet rəmentən*. Vgl. Westfr. ww. 46; Ter Laan 806; Gallée 60; Gun- nink 191.
- repən*, rijpen, vriezen in lichten graad. Zie: *ezələn, ruggərieppen*. Vgl. Koffeman 47.
- repjə*, vrouw, die erg vlug praat. Ook wel een kind dat vlug praat, en ook erg bijdehand is. Soortgelijke samen- stelling bij Boekenooogen 824.
- respəl*, rasp. Zie: *keazərespəl*. Vgl. Gallée 73.
- respələn*, raspen. Vgl. Draayer 42.
- reug*, ruig. 'n *Reugə board*.
- reum* I, ruim. Bn. Vgl. Koffeman 42.
- reum* II, ruim. van een schip, bun van een schip. Zie: *koar* en blz. 340.
- reumtə*, ruimte. *Də reumtə niemən, òp dā reumtə zeələn*, — uit de nabijheid van dammen en steenen zeilen. *Òp dā reumtə zittən*, — in open zee zijn. Vgl. Koffeman 42; Fri. wdb. III 47; Ter Laan 803; Ned. wdb. XIII 1735.
- reut*, ruit. Vgl. Koffeman 41.
- rəvənuutjən*, financieel meevallertje.
- rəzeen*, rozijn. Zie: *razeen*.
- rəzəlūut*, geschikt, flink, rondborstig. 'n *Rəzəlūtə kaerəl*. Zie ook *rizzənabəl*. Vgl. Koffeman 41.
- rezən*, opstaan, oprijzen. *Də minsən rīezən òp*. Vgl. Koffeman 41.

razòn, gepaste manier van doen. Zie *bədoənəgə, angəlwəzə. Da's gien razòn* — dat komt niet te pas. Vgl. Koffeman 42.

rīē, klaar, vaardig. *Wat rīē mit də sintən*, — te gauw met geld klaar staan. *Zie is tə rīē mittər moend*, — te vlug met haar mond. *Ou jə rīēə moend!* *Ik eaw 't zo rīē bətoald*. Zie: *rīēd*. Vgl. Fri. wdb. III 7; Ter Laan 802; Boekennoogen 814; Karsten II 109; Draayer 43; Van Schothorst 189; Van Dale 689.

rīēd, klaar, vaardig. *Zə is rīēd mittər moend*, — ze flapte er gauw wat uit. *'n Eus vòr rīēd geld kòpən*, — à contant. Zie *rīē*. Vgl. Karsten II 109.

riedələn, vlot spreken. *Òp z'n Òrkərs riedələn*, — vlot Urksch spreken.

riegəl, regel.

riekam, haarkam (reedkam van reeden, opknappen). Verouderend. Zie: *kam*. Vgl. Koffeman 41; Draayer 43; Gallée 36, 37; Ter Laan 850, 800; Halbertsma, reidekamme; Opprel 79; Van Weel 135.

rīēp, 1. reep van een stof, van papier. 2. staand want. Vijf netten aan elkaar vormen een reep. Deze wordt aan de beide uiteinden vastgelegd met een anker. Een *stingə* met een vlag duidt de uiteinden aan. *IJ et twoaləf rīēpən in zīē*. Vgl. Verz. Rapp. 59, vlgg.; Boekennoogen 817.

rietjən, rietje. *Oal die ok maer 'n rietjən duur z'n neuzə!* — probeer maar eens om hem beet te nemen, het lukt je toch niet. *Die oal j'ok gien rietjən duur z'n neuzə*, — hem maak je toch niets

wijs. Vgl. Ned. wdb. III 543; Stoett 1621.

riftoalie, 1. reeftouw. Verkl. *riftoalschien*. 2. paling in een kous. Vgl. Ned. wdb. XIII 174; Boekennoogen 816, 817; Ter Laan 1038.

rik, rijk. Bn. Vgl. Koffeman 41; Van Schothorst 190.

rikdom, rijkdom. Vgl. Koffeman 41.

rikkə, rijke. Zn. Vgl. Koffeman 41.

rikkəgə, kippenstok. *Də innən zittən al òp də rikkəgə*. Vgl. Koffeman 41; Gallée 36; Halbertsma, rikkinge.

rim, lijst boven de bedstede langs, waarop schotels of borden te pronk staan. Verouderd. Vgl. Koffeman 42.

rimmätiek, reumatiek. Vgl. Karsten II 111.

rimpəl, plotseling. *'t Kwam rimpəl òp*. Zie ook *ròmpeł*. Vgl. Ter Laan 814.

ring, ring. Ook: een ring om de zon of om de maan. *'n Ring òm də moon, die kan vərgoon. Maer 'n ring òm də zòn, doar skreien vrouw in kindərs òm*. Zie blz. 231.

rinkien. *Gouwə rinkien*, — ringvinger. *Pinkien, gouwə rinkien, langə lierəboom, speldəmakər, neuzəknakər*, — zijn de vijf vingers. Zie die woorden en blz. 217. Vgl. Draayer 59; Schrijnen I 259; Van Vloten 11.

rinnawierən, kapot maken. Zie ook *vərrinnawierən, vərdestawierən*. Vgl. Ter Laan 815.

rintə, rente. Vgl. Koffeman 41.

rizdoaldər, rijksdaalder.

rizzanábəl, geschikt, flink. 'n *Rizzanábəla kaerəl*, of *vint*, — een man om mee op te schieten. Vgl. Koffeman 41; Fri. wdb. III 16; Ter Laan 808.

road, raad. *Dan wier dag in road*. Zie: *dag*.

road-eus, raadhuis. Zie ook *rechkamər*.

roadjən, wielkje met spaken. Zie ook *kruluul*.

roar, raar. *Wassit jə roar tə mōtten!* Zie *mōtten*.

roasəl, raadsel. Vgl. Van Schothorst 189.

roatəl, keel, strottenhoofd. *M'n roatəl is niet in ordə*, — ik heb 't in m'n keel. 'n *Gezwəl an də roatəl*.

roatəlskellərəg, verveloos, verwaarloosd, alleen van gevefde voorwerpen. Vgl. Koffeman 42; Boekenoogen 811, ratelspanig; Gunnink 192.

Roazəndə pol, de Razende Bol, ondiepte bij Den Helder.

ròbbədoes, een jongen die alles aandurft. Vgl. Koffeman 41.

robientjən, klein, grauwe vinkje, met een rood plekje op den kop. Vgl. Fri. wdb. III 35; Ter Laan 827; Ned. wdb. XIII 654.

roborst, roodborstje. Zie ook *roodbörsien*.

ròchə, rog. Vischsoort. *As də naeie aerəpəls gōed worrən, is də ròchə òp z'n lekkərst*.

ròchələn, rochelen. *Wat loop jə tə ròchələn*, — wat hoest je toch!

rodə. *Wə goon òp m'n rodə*, — we gaan ergens op uit. Het wordt meestal gezegd van jonge meisjes.

rōe. *Də rōe van 't gat, də slagən vərgetən*, — de straf heeft geen indruk gemaakt. Ook van zeelui, die altijd maar weer zee kiezen, zelfs na de hevigste stormen. Vgl. Fri. wdb. III 35; Ter Laan 844; Harrebomee II 223b; Ned. wdb. XIII 661.

roek, roek, soort raaf. *Magər as 'n roek*, — broodmager. Vgl. Stoett 1457; Ned. wdb. IX 92.

Roems, Roomsche.

roend, rond. *Loop roend!*, *loop òm də roendə*, — ga heen. *Loop roend òm də galləgə*. Verouderd. Vgl. Koffeman 41.

roep, rondgang van den omroeper. Particulieren kunnen nu iets laten omroepen. Een roep kost 30 cent. Zie: *òmməroepən*. Vgl. Ned. wdb. XIII 727.

roepəgə, roeping. Vgl. Koffeman 42.

roepən an, roepen, altijd met *an*. *Ik roep an jə*, — ik roep je. *Ik eaw an jə əroepən*. Vgl. Ter Laan 845; Ned. wdb. XIII 733.

roes. *Òp də roes*, — op goed geluk af, zoo maar. Een kleedingstuk knippen *òp də roes*. Vgl. Karsten II 113; Fri. wdb. II 48; Ter Laan 831; Draayer 45; Gallée 61; Gunnink 195; Van Schothorst 192; Stoett 1942; Ned. wdb. XIII 819, 820.

roevə, bovenstuk van een klomp. Zie ook *bānd*. Vgl. Gunnink 197.

roezən, schatten. *Nou, dan moet jə 't maer 'n bietjən roezən*. Vgl. Karsten II 113.

rògge I, rug, ondiepte in de zee. Vgl. Koffeman 41; Ter Laan 832.

roggə II, rogge, koren.

røggələn. 'n Paard legt tə *røggələn*, — wens-
telt zich op zijn rug. Menschen
liggen ook weleens in 't *gres tə*
røggələn. Vgl. Ter Laan 832; Ned.
wdb. XIII 1612.

røkkien, mannenjasje zonder kraag maar
met revers, met één rij knopen. Het
sluit alleen van onderen en blijft van
boven open. *As jə dat doen, dan zal*
də duvəl jə 'n røkkien naeɪn. Zie
boatjən, duvəl. Vgl. Koffeman 42; Fri.
wdb. III 37.

rokool, roode kool. *Wə etən vandagə*
rokool. Maar: *wat 'n flinkə rooɪə kool*.
Zie ook *ro-munie*. Vgl. voor den vorm
ro, Boekennoogen 852, op rood; Ned.
wdb. XIII 1191, samenst. met *roo*.

rømp, 1. romp, lichaam van mensch en
dier. *Die skørrəfdə kattə et al m'n*
mellək øpəzūpən, ik sal z'n kop van z'n
rømp oalən. 2. gordel, die door de
mannen gedragen wordt, zooals de
vrouwen een corset dragen. Deze
hangt aan banden over den schouder
en is van voren met bandjes gesloten.
Vgl. Fri. wdb. III 40; Ter Laan 839;
Boekennoogen 849; Karsten II 114.

rømpəl. 't *Is rømpəl øpəkeumən*, — plot-
seling, onverwachts opgekomen. Zie:
rimpəl. Vgl. Ter Laan, 839; De Jager
I 535.

romunie, menie. Voor den vorm *ro*, zie
ook *ro-kool*. Vgl. Van Schothorst 171;
Ter Laan 835.

roodbørsien, roodborstje. Zie ook *ro-*
borst.

rooɪə, scheldnaam voor roodharigen.
Ook wel: *rooɪə licht*. 'n *Goeɪə rooɪə is nie*

kwoad, — spottend tegen een rood-
harige. *Rood oar in elzənout wordt øp*
gien goeɪə grønd əbouwd. Vgl. Koffeman
42.

roon, raden. *Jə zullən nooit roon woar ik*
əwest eaw. Zie: *røkən*.

roop, touw. *Də was angt an də ropən*.
Vgl. Ter Laan 843; Ned. wdb. XIII
1307.

roppəg, gulzig. Zie: *wijdroppəg*. Vgl. Fri.
wdb. III 35, 42, i. v. robje; Ned.
wdb. XIII 138.

rottə, rat. 'n *Rottə toogt alles weg*.

rouwəg, graag rouwend. *Zə binnən nou*
zo rouwəg gie maer as vroegər.

rozəg, gloeierig van 't wasschen, van
regen, sneeuw. Wat moe en huiverig.
Ik eaw d'ielə dag an də wasboaləm
stoon tə bükən, ik bin net zo rozəg. Vgl.
Boekennoogen 898; Karsten II 115;
Gunnink 197; Van Schothorst 191;
Ned. wdb. XIII, 1563.

ruggərɪepən, ijzelen, rijpen. lett. ruig
rijpen. Zie: *ezələn*.

rukən, ruiken. In dezen vorm alleen in
een kinderversje, waar het rijmt op
aliekrukən. Het gewone woord is
rukkən. Zie daar.

rukkən, ruiken. Zie ook *rukən*. Vgl.
Koffeman 41.

rumoerəg, lastig, luidruchtig, van kinde-
ren. Zie: *drøk*.

rütəlgə. Zie: *rütələn*. *Z' is in də rütəlgə*,
— in 't begin van de bevalling.

rütələn, stilletjes hooren praten over iets.
'k *Eaw zo wat orən rütələn*. Vgl.
Koffeman 41.

rüüian, roeien. *Et die vrouwe al örüüid?* — is ze al bevallen?, vraagt een belangstellende buurvrouw als er kinderen bij zijn. Vgl. Boekenooogen 842, 782; Karsten II 112; Fri. wdb. III 35; Bakker, I, 2; Ned. wdb. XIII 685.

ruzel, reuzel. Vgl. Boekenooogen 826; Gunnink 193; Van Schothorst 191.

ruzzə, alleen in: *drogə ruzzə*, — zandplaat, wanneer die bij harden Oostenwind is drooggefallen. *D'r is 'n drogə ruzzətyən*. Een enkele maal: *'n drogə ruzzien*, of *russien*.

S

saeries, in den herfst. Zie: *aerəst*. Vgl. Van Schothorst 140.

saffier. *Saffierə wölla*, — wol van verschillende kleuren. Ook in één draad. Zie: *fönnəkgoarən*.

saffroon, saffraan. Vgl. Koffeman 42; Van Schothorst 192; Boekenooogen 867.

saldoat, soldaat. *'t Is bij də saldoat of*, — gezegd van een jongen, die slecht bij kas is. *Jie binnən bij də saldoatən of*, — zegt bv. een jongen die wel cigaretten heeft tegen een kameraad, die er geen heeft. *Etən as 'n ouwə saldoat*, — veel eten. Zie: *dikkərd*. Vgl. Koffeman 143; Draayer 45; Gunnink 189.

salləvən, zie: *ofsalləvən*.

samət, samen, met z'n beiden. *Ānnən samət in jə ogen dicht*, — handen samen! *Samət goəd is gien goəd*, — gemeenschappelijk bezit geeft verdriet. Zie ook *grüün*. Vgl. Koffeman 48.

sandəment. *Dat eaw ik niet goəd vòr mən*

sandəment, — dat staat me niet duidelijk voor den geest, dat begrijp ik niet goed. *Ik zəjjə vòr jə sandəment sloon*, — om je hoofd slaan.

sarrattən. *Ik wou dat jə in sarrattən zattən*, — ik wou dat je op de Mookerhei zat. Ook wel *sarrətyə*.

sarrəpent, gierigaard. Plat. *Ouwə lelləkə sarrəpent*.

sarrie, stof voor kleedingstukken (uit ofr. serge, sarge). *Sarries rökkien*, — Zondags mannenjasje. *'n Sarries lif-fien*. Zie ook *rökkien*. Vgl. Boekenooogen 869; Fri. wdb. III 56.

sausiesien, saucijsje. Weinig gebruikt, want weinig gegeten. *"Wat zulləmən etən?"* „*Sausiesies mit kənoarietongətyəs*". Antwoord aan een nieuwsgierig kind, dat naar het eten vraagt.

segənən I, zegenen; mooi praten, vleien. *Die jə in jə gəzicht segənt*, moet jə in də gatən ouwən.

segənən II, met de zegen visschen.

(*'t*) *seldə*, *'t* zelfde.

səmoar. *Urkər səmoar*, — Urker kleeren. *Die et 'r səmoar an*, — is heel netjes aangekleed, op 'r paaschbest. *Suundəsə səmoar*, — de Zondagsche kleeren. Vgl. Ned. wdb. XIV 137.

septeel, krenterig.

sestiendieltjən, zestiende deel van een el. Vgl. Fri. wdb. III 59.

seugə, zeug, varken. Zie ook *səegə*. Vgl. Koffeman 48; Karsten II 194.

sieamoos, donkergestrepte stof voor *boatjəs*. Het is smaller gestreept dan *boatjəsstrēpt*. Bovendien zit er een

- streepje zwart in. Zie: *boatjæsstriēpt*. Men bestelt zooveel meter *siemoos*, maar men draagt een *boatjen van dōnkər boatjæsstriēpt*. Vgl. Karsten II 117.
- sieksákkəg*, lamlendig, vadsig. Verouderend. Vgl. Koffeman 43.
- sikkien*, 1. bokje. Zie: *bòk*. Vgl. Koffeman 29. 2. baardje. Schippersbaardjes werden natuurlijk op Urk gedragen. Vgl. Koffeman 29.
- sint*, cent. 'n *Gouwən sint*, — een gouden tientje.
- sintimeter*, centimeter.
- sirrəkalarə*, circulaire.
- sjirt*, een kinderspel. Zie blz. 201.
- sjoegən*. *Sjoegən van wat eawən*, — verstand van iets hebben. Zie: *sjoevən*.
- sjoevən*, verstand. *Sjoevən van wat eawən*, — ergens verstand van hebben.
- sjouw*, het bergen van de lading van een vastgelopen schip. 'n *Sjouw òpzettən*. *Wə eawən 'n sjouw ad*. Vgl. Karsten II 118; Fri. wdb. III 87; Ndl. wdb. XIV 1405.
- skaap*, schaap. *Də skapən skerən noa dassə wol eawən*, — je volk aanzien en daarna je prijs berekenen. Vgl. Karsten II 120; Fri. wdb. III 101; Ter Laan 876; Ned. wdb. XIV 144; Harrebomee II 239 b.
- skabbəloarən*, zich uit de voeten maken. *Toe ging ie jə skabbəloarən!* Vgl. Koffeman 42.
- skaer*, schaar. Vgl. Koffeman 43.
- skaerəp*, goed bij. *IJ is so skaerəp*, — hij is zoo goed bij, het is zoo 'n slimmerd. Vgl. Karsten II 120; Boekenooogen 889; Ned. wdb. XIV 506.
- skaert*, schaar, driehoekige kerf uit mes of schaar. Vgl. Koffeman 43; Fri. wdb. III 92; Karsten II 119; Boekenooogen 879; Ter Laan 857; Van Schothorst 193; Gunnink 202.
- skaffərottəg*, haveloos, verwaarloosd. 'n *Skafferottəg boeltjən*, — een verwaarloosd huisgezin. *Jə lopən ər zo skaffərottəg bij*. Vgl. Boekenooogen 881; Karsten II 119.
- skamməlaerəməg*, armoedig, versleten (van kleren). Verouderend. *Jə lopən ər zo skamməlaerəməg in*, — schunnig armoedig er bij lopen. Vgl. Koffeman 43.
- skāndə*, schande. Vgl. Koffeman 43.
- skāndəlasierən*, beschadigen. Zie: *bəskāndəlasierd*. Vgl. Ned. wdb. XIV 257; Boekenooogen 878; Karsten II 119; Mees 329; Ned. wdb. XIV 258.
- skandoal*, schandaal. Vgl. Koffeman 43.
- skandoaləg*, schandalig. Vgl. Koffeman 43.
- skappəleur*, knippatroon, patroon, voorbeeld. *Doar moet ik 'n skappəleur van eawən*, — spottende opmerking als iemand erg leelijk is. Zie: *mallə*. Vgl. Koffeman 42; Boekenooogen 872; Karsten II 119; Ter Laan 858; Opprel 81; Van Weel 138; Ned. wdb. XIV 248.
- skarrəgoarən*, goedkoopste soort touw. 't Wordt gebruikt voor vliegers, paktouw, om visschen op te steken, enz.

skarrələn, met een meisje loopen. Vgl. Boekennoogen 880; Ter Laan 859.

skarrəlkoents, scheldwoord voor kinderen die vaak op den vloer liggen rollen en stoeien, vooral voor meisjes.

skaviēl, geschikt, handelbaar. *IJ was nog skaviēl*, — geschikt bij onderhandelen over prijzen. *Vōr 'n skaviēla prees*, — een schappelijke prijs. Zie: *skaviēlən*.

skaviēlən, het schappelijk maken met iemand, inschikken. Als iemand een prijs noemt dien de koper te hoog vindt, dan vraagt deze om het wat te *skaviēlən*. Zie: *skaviēl*. Vgl. Fri. wdb. III 100; Ter Laan 866; Halbertsma, schaviillen; De Jager I 572, 1005; II 480; Van Lennep 184; Franck-van Wijk 576; Ned. wdb. XIV 312.

skeaf, scheef. *Skeava juttər*, — niet ronde knikker. *Skeaf in skel, dat juffert wel*, — zie: *skeal*, *'skean*. Vgl. Koffeman 43; Boekennoogen 882; Gunnink 142.

skean, schuin, niet loodrecht. Zie: *skeaf*. Vgl. Koffeman 43.

skeans, schuin. *Ier skeans ovr oens*, — hier schuin tegenover ons.

skeava, schijf in een blok. Zie: *kruluul*.

skeen, schijn. Vgl. Koffeman 43.

skeerboas, barbier.

skeet, flatus ventris. Zie: *skiet*. *Jan Tirəlatintjən, də boer die gaf 'n skeet. IJ ding 'm in 'n mindjən, in brocht 'm bij z'n peet. Peet ier ij jə 'n wafəl. Zet 'm op də tafel. Dag Peet, dag Peet, mōrrəgən kree jə wier 'n skeet*. Vgl. Van Vloten 58.

skeeteus, het gemak. *Zo wees as 't skeeteus van Breamən*. Zie: *wees*. Vgl. Ter Laan 869; Draayer 8.

skeetgeld, alleen in: *Paardjən skeetgeld*, zie *paardjən*. Vgl. Ned. wdb. XIV 634.

skeetjagər, 1. meeuw, die een andere meeuw achterna zit om het voedsel op te pikken, dat deze laat vallen. 2. scheldwoord: bangerd. Vgl. Ned. wdb. XIV 635, 637.

skeetoontjən, lett. schijthaantje. Liefkozende naam voor een klein kindje, dat de luiër vol heeft.

skel I, schil. Vgl. Van Schothorst 194.

skel II, scheef. *Də plank is skel. Skeaf in skel, dat juffert wel*. Zie: *skeaf*, *skeləg* en v.v. Vgl. Boekennoogen 882; Ter Laan 857; Van Schothorst 194; Ned. wdb. XIV 327.

skeləg, scheel. *Zo skeləg as də nacht*, — erg scheel. Zie: *skel*. Vgl. Van der Kooy 145.

skeləgə, scheel iemand. *Wat is dat 'n skeləgə*. Zie: *skeləg*.

skelləvis, schelvisch. Schelvisch werd verkocht bij 't groot oendərd, — 120 stuks. Zie: *oendərd*.

skelləvisoekər, haak om schelvisch te vangen, ongeveer 3 cm lang.

skənən, schijnen. *Də zunnə skint*. Vgl. Koffeman 43.

skennən, schenden. *Jə zouən 'r toch zo jə ānnən an skennən*, — kunnen vader en moeder zeggen als de kinderen lastig zijn. Zie: *vərdoen*.

skerən I, scheren. *Board skerən*. Zie ook *skaap*.

skeran II, den weg versperren, opvangen.
Də bōlla skerān. Zie: *bōlla*.

sketān, schijten. *Die skit 'n oend wel azzie zə vōr z'n gat et*, — dat is een kleinigheidje. Antwoord van een kind bv. als het graag iets hebben wil, en moeder doet of het erg veel kost. *Sketen* is erg plat. In deze uitdrukking echter minder. Zie ook *kakkān*, *uissien*, *reagər*.

sketərt, achterover, met den hollen kant naar boven, van een bikkēl gezegd.
Zie: *bōkkərt*. Vgl. Koffeman 42.

skeum, schuim. Vgl. Koffeman 42.

skeumlepəl, schuimspaan. Vgl. Koffeman 42.

skeurān, scheuren. *Jə zouən zə van enkangər skeurān*, — kunnen vader en moeder zeggen als de kinderen lastig zijn. Zie: *verdoen*.

skeurāndoaldər, wild, slordig kind. *Smeragə skeurāndoaldər, jə skeurān ok alləs van jə bast of*.

skeut, schuit. Verkl. *skutjān*. Zie blz. 336.
Vgl. Koffeman 43.

skeuvə, schuif. Verkl. *skuffien*. Zie: *keazə-respəl* en v.v. Vgl. Koffeman 44;
Fri. wdb. III 129.

skeuvən, schuiven. Vgl. Koffeman 42.
Skevəlingən, Scheveningen.

skēbas. *Zə gonən skēbas*, — ze gaan naar bed. Zoowel van moeders over kinderen, als aan boord. Vgl. Ned. wdb. XIV 554; Boekenoogen 1355; Westfr. ww. 94; Moormann 243.

skielən, schelen, verschillen. *'t Zal vuul skielən, welkə avən of je kregən*. Zie: *kregən*.

skieməravəs, begin van den avond, avondschemering.

skiemərən, schemeren. Vgl. Koffeman 43.

skēpən, 1. *foedərazierən*. Zie daar. *Skēpən doet de dordəman*. Zie daar. 2. Een hoeveelheid gevangen visch, waarvan 't voor een visscher niet de moeite waard is om er mee naar de markt te gaan, aan een anderen vischer meegeven, wiens vangst ook te klein is voor een gang naar de markt. Zie: *ōpgoon*. Vgl. Fri. wdb. III 109; Ter Laan 861; Ned. wdb. XIV 448.

skier. *Skierə aring*, — haring die kuit geschoten heeft. Deze is erg lekker. De haring schiet in Maart, April, kuit, en is dan 't lekkerst met Mei, Juni. Zie ook *keat*. Vgl. Boekenoogen 891; Gunnink 200.

skiet, flatus ventris. Zie ook *skeet*.

skietən, 1. de reepen in zee brengen.
2. plaats bepalen op zee door twee hoge punten van uit zee in één lijn te zien. *Də vuurtorən skietən op də Hervormdə kaerək*. 3. *keat skietən*. Zie: *keat*. 4. *Ik eaw 'm al langər əskeutən as vandagə*, — ik heb hem allang in de gaten. Vgl. Koffeman 43; Ter Laan 858.

skēvərtjən, kleinigheidje. *D'r kan gien skēvərtjən tussən. D'r moet nog 'n skēvərtjən of. Ik wiet ər gien skēvərtjən van of*, — ik weet er niets van.

skiftəg, bang, schuw, schichtig. *Die kattə was toch zo skiftəg*. Vgl. Koffeman 43; Boekenoogen 890; Karsten II 120; Fri. wdb. II 103; Ter Laan 867; Gunnink 200; Van Schothorst 195.

skiftən, schiften van melk. Zie: *lobbərən*, *ottəntot*. Vgl. Koffeman 43; Gunnink 200.

skildəraeiə, 1. schilderij. 2. portret. Maar: 't *pə(r)trət van m'n toatə*, — omdat dan de afgebeelde erbij genoemd wordt. In deze beteekenis verouderd. Vgl. Ned. wdb. XIV 671.

skildklier. *M'n skildklierən bin niet in ordə*, — ik ben vergeetachtig.

skildvink, vink. Ook wel *skilvink*. Vgl. Ned. wdb. XIV 661.

də Skilling I, Terschelling. *Wə eawən an də Skilling əvist*.

skilling II, schelling, 30 cent. Vgl. Fri. wdb. III 97; Gunnink 200; Van Schothorst 195; Ned. wdb. XIV 391.

skilvink, zie: *skildvink*.

skip, schip. Mv. *skīepən*. Verkl. *skīepien*. *Jə likkən 't skip van Sūntərnenten wel, da suvən joar in də weanəgə was in toe was 't ər nog nie duur*, — je bent vreeselijk langzaam. Verouderd. Zie ook *weanəgə*. Vgl. Ter Laan 1024; Boekenoogen 895; Ned. Overleveringen 206; Harrebomee III 329b.

skaal, schaal. 'n *Vetlukkien in də skaal mit aerəpəls*. Zie ook *luk*. Vgl. Koffeman 44; Ter Laan 875; Van Schotthorst 193.

skaas, schaats. Zie: *skovəling*.

skoē, schoen. Mv. *skōenən*. Leeren mannenpantoffels, met een strikje voorop, zonder veter. Ze worden 's Zondags gedragen. Vroeger werden door de visschers ook *gespən skoenən* gedragen, maar nu niet meer. Vgl. Draayer 46; Gunnink 201.

(*'t*) *skoel*, school. Zie: *breiskoel*, *klapskoel*. *In skoel blevən*, — schoolblijven, nablijven. Vgl. Koffeman 42, 43; Boekenoogen 900; Ter Laan 887; Gunnink 201.

skoēl, school (visschen).

skoelappən. *Jə kunən 'm niet vərstoən, al zit jə in z'n moend tə skoelappən*, — hij spreekt erg onduidelijk, of hij spreekt een vreemde taal. Vgl. Fri. wdb. II 118; Harrebomee II 99b.

skoelappər, bonte vlinder. Zie: *pinna-voegəl*. Vgl. Koffeman 40; Ter Laan 887; Van der Kooy 146; Ned. wdb. XIV 755.

skoelmeastər, onderwijzer.

skoer, schouders. *Peendə in m'n skoer. IJ dragt də māntəl ovər twie skoerən*, — hij kan uitbundig pret maken, maar ook over hogere dingen spreken. Zie: *māntəl*. Vgl. Koffeman 42; Karsten II 121; Boekenoogen 898; Dek 77; Van Weel 139; Ned. wdb. XIV 760.

skoermāntel, schoudermantel. Verouderd. Vgl. Koffeman 42; Van Weel 139.

sköffien, kop koffie met een boterham, vroeger om 12 uur genuttigd. Lett.: klein schoft. Zie: *köppien*, en blz. 221. Vgl. Koffeman 42; Karsten II 122.

sköffiesbrögga, brood, dat de kinderen kregen om 12 uur, als ze uit school kwamen. De maaltijden konden vroeger, doordat de visschers, varend met zeilschepen, nooit op een vasten tijd thuis waren, niet geregeld gebruikt worden. Als maagvulling diende dan het *sköffiesbrögga*.

skokka, plak koemest. Deze werden vroeger gedroogd en door arme menschen als brandstof gebruikt.

Skokkäländ, Schokland.

Skokkarbeer, scheldnaam, meestal voor een Schokkervrouw. De Schokkers stonden niet hoog aangeschreven bij de Urkers, in tegenstelling met de Volendammers. Schokkers vischten niet op de Noordzee. Spotversje: *Skokkar beer. Oe waeit 't weer. Oe vliegē de kraeien. Oe zal 't nog waeien.*

skòlla, schol. *Vərzūpən skòllətjən*, — schol die niet lekker is, gestikt in het ruim, in zoetwater geweest bv. *Grotə skòlla*, *āndsskòlla* (middelschol), *kleanə skòl-letjəs*. *Beutənskòlla*, — Noordzeeschol; *binnənskòlla*, — Zuiderzeeschol. De laatste vinden de Urkers erg lekker. *Skòl* wordt verkocht bij 't *wichien*. Zie daar.

skòlləberən, erg druk en luidruchtig doen. Verouderend.

skòlləp, schelp. Mv. *skòlləpən*. Van groote *skòlləpən* maakten de kinderen weegschaaltjes, waarmee ze kleine steentjes en zand wogen. De steentjes verbeeldde klontjes, koffieboonen enz., 't zand *stesəl*, *rees*, *sukkar*, enz. Vgl. Boekenoogen 893; Karsten II 126; Fri. wdb. III 129; Ter Laan 893; Gunnink 204; Van Schothorst 197.

skòlləpzānd, slijpzand, vroeger gebruikt om den zolder en de klompen wit te schuren inplaats van te schilderen. Nu worden de klompen geverfd. Vgl. Koffeman 42; Fri. wdb. III 129; Ned. wdb. XIV 406.

skòmmələn, schudden met een drop-fleschje. *Jə zeugdə ət skeum ərof na 't skòmmələn.*

skooian, manier van visschen. Als 't water dichtgevroren was, werd een gat in het ijs gehakt. Daardoor stak men een langen stok met een hark-vormig ijzer aan het einde. Dit werd door den grond getrokken, en de paling bleef er tusschen zitten. Waren er maar twee tanden dan werd er gestoken, anders moest er getrokken worden door twee mannen.

skoon, zindelijk, schoon. *Skoon woatar.* „Is dat 'n skoon moatjən?” „Nee, zə lopt mit 'r koesən bij d'r bēnən”, — ze is wat slordig.

skoonāndəg, niet gewillig om iets te doen. *Jə binnən skoonāndəg*, — je ziet tegen werk op. Tegenovergestelde van de uitdrukking onder *āntest*. Zie daar. Vgl. Boekenoogen 901, 289; Westfr. ww. 73.

skoonmoer, schoonmoeder. Zie: *skoonvoar*.

skoonvoar, schoonvader. Ook als aanspraak. Tegen den vader en de moeder van je vrouw of man zeg je geen vader of moeder. Vgl. Koffeman 42.

skóórstienmāntel, schoorsteenmantel. Vgl. Koffeman 43.

skoorstienválletjən, schoorsteenvalletje. Zie: *rəbat*. Vgl. Ned. wdb. XIV 861.

skoot. *Skoot weggə*, — een wit knipbrood, dat in tien sneden uit elkaar viel, prijs ± 10 cent. Na omstreeks 1910 weinig meer gebakken. Zie: *weggə*, *əftərting*. Vgl. Boekenoogen 902; Karsten II 123; Ter Laan 884; Ned. wdb. XIV 872.

skörft, kapot, versleten. *Jə rok bəgint ok skörft tə worrən*. Vgl. Koffeman 43.

skörftag, kapot, versleten. Zie: *skörft*.

skörrafda. *Skörrafda nol*, — scheldwoord. *Woar is die skörrafda nol, die m'n jöngatjən aslöegen et?* Zie: *nol*. *Die skörrafda katta et al m'n mellək öpazüpen, ij krigt öp z'n baggalən*. Vgl. Ned. wdb. XIV 1218.

skörrafien, stille dronkaard.

skörjakan, schurken, schrobben. Vgl. Koffeman 43; Boekenoogen 921.

skörrəl, schort. Het echte Urker woord is *boezəl*. *Skörrəl* komt echter voor in een versje. Zie ook *skörrəlboek*. Vgl. Boekenoogen 905; Ned. wdb. XIV 907.

skörrəldabònk, *Öp skörrəldabònk lopən, öp sköbbərdabònk lopən*, — klaploopen. Verouderd. Zie: *skuifjes*. Vgl. Karsten II 121; Fri. wdb. III 117; Ter Laan 878; Van Schothorst 195; Draayer 45; Ned. wdb. XIV 738; Stoett 1166, 2001.

skörrəlboek, schort van een *vreemde* als een Urker erover spreekt. Zie: *skörrəl*, *boezəl*.

skort, geplooide rok. Verouderend. Deze wordt alleen gedragen bij Avondmaal, begrafenis, zwaren rouw enz. Bij begrafenis slaat de vrouw die over 't hoofd, zoodat ze niets meer zien kan en geleid moet worden door een van de naaste mannelijke bloedverwanten. Vgl. Mees 328; Boekenoogen 905; Fri. wdb. III 120.

sköttəl, schotel. *'t Zal jə wel in jə sköttəl koeman tə dreupən oor!*, — je zult je

trekken wel thuis krijgen. Vgl. Koffeman 44; Boekenoogen 908.

sköttərtjən. *Vör sköttərtjənbònk lopən*, — voor gek lopen. Wanneer iemand bv. uitgestuurd wordt op het *waerək-ezər*. Zie daar. Vgl. ook *skörrəldabònk*.

skovəling, schaats. Verouderd. Zie: *skaas*. Vgl. Koffeman 42; Boekenoogen 912, 1356; Gallée 39; Ter Laan 866; Boerenboek 52, scheuvel (voor Drente).

skrabbə. *IJ is vör z'n beurt skrabbə*, — hij doet of zegt iets voor het zijn beurt is. Vgl. Koffeman 43; Boekenoogen 913; Westfr. ww. 95; Van Schothorst 196; Halbertsma, schrap; Ned. wdb. XIV 994; Stoett 2029.

skreawən, schreeuwen.

skriebəl, mager, schraal. *'n Skriebəl gə-zichien*, — mager snoetje. Gezegd van kinderen, vrouwen, meisjes. Ook wel van heel oude mannen. Vgl. Boekenoogen 914; Karsten II 124; Ned. wdb. XIV 1021.

skrieuwen, schrijven. *In də krānt skrevən*.

skril, bang, huiverig. *IJ was 'n bietjən skril*.

skröiər, schuier.

skröiərən, schuieren.

skrok I, inhalig mensch. *Gierəgə skrok, out ən brok, kan gien vissien vangən, blift in 't netjən angən*. Spotliedje dat gezongen wordt door kinderen als een van hen gierig is. Vgl. Fri. wdb. III 128; Ned. wdb. XIV 1103.

skrok II, kinderspel. Zie blz. 201.

skrubalbientjēn. Ik goon d'r mit 'n skrubalbientjēn noa toe, — een beetje bang, beschroomd, naar iemand tegenover wien je min of meer schuldig bent, enz. Fri. wdb. III 128; skrupel; scrupuleux.

skrūūiēn, schroeien.

skuifjes. *Ōp dā skuifjes lopēn*. Wanneer men iemand ziet aankomen die *ōp dā skuifjes loopt* zegt de huisvrouw: „eut 't lichien, weg dā biesies”, blaast het thee- of koffielichtje uit en bergt de koekjes weg. Vgl. Boekenoogen 900, 920; Ter Laan 878; Ned. wdb. XIV 1135; Stoett 1166, 2001; Tuinman 103.

skukəlēn, schurken, bewegen met de schouders als men jeuk heeft. Vgl. Koffeman 43; Ter Laan 878; Gunnink 203; Boekenoogen 921; Ned. wdb. XIV 529.

skurēn, schuren. *Droogskurēn*, — met een poetsmiddel schoonmaken. Zie: droogskuur.

(’t) *Skutəgat*, vaargeul bij Den Helder.

skuur, schuur. *Wə zullēn ’t ussien bij dā skuur loatēn*, — het is nu genoeg, we zullen er een eind aan maken. ’n *Dikkə kop in gien verständig*, ’n *grotə skuur in weanəg brānd*, — een leeghoofd. Vgl. Boekenoogen 923.

slabbakkēn, luieren, geen voortgang hebben. Vgl. Koffeman 42.

slachtēn. *Die eawēn niet op tēnə dag əslacht*, — zij kunnen ’t niet goed met elkaar vinden.

slag, 1. slag. ’r *Kwam ’n slag licht*, mins! — er kwam een bliksemstraal.

’n *Zwoarə slaglicht*. *Zwoarə slagēn ōnweer*, — zware donderslagen. Zie: *ōnwerēn*, *ōnweerslag*, *dōndərēn*, *licht*. 2. ’n *Slag aftar dā elləbogēn ouwēn*, — niet de geheele waarheid zeggen. 3. *slag van jə ooft*, — slaap. ’t *Is net dā slag van jə ooft mis*, — ’t is vlak er naast. Vgl. Ned. wdb. XIV 1500.

slapēn, slapen. *Bij wie slaap jə?* — bij wie logeer je? Zie ook *teus*.

slecht. Zegsw. *Zə binnēn zo slecht as dā Moondag*, — een klein beetje slecht.

sleus, sluis. *Də Sleus*, — Zwartsluis. Vgl. Koffeman 43.

sleutēn, sluiten. Vgl. Koffeman 43.

slīē, slede. *Goon jīe maer ōp dā slīē zittēn*, *dan zal ik jə wel doegēn*. Vgl. Koffeman 42.

slīēpēn, slepen, met de sleepnetten vischen. *Aring slīēpēn*. *Ansoop wordt ok əslīēpt*. Zie ook *kulēn*. *Die ’t brīēd et die lot ’t brīēd angēn*, *in die ’t nog brīējər et*, *die lot ’t slīēpēn*. Vgl. Koffeman 42.

slik, ’t ergste vuil van het waschgoed. *d’Eerstə keer wordt ər dā slik eut əwossēn*. *Də twīēdə keer zettēn zə ’t in ’n wasboaləm met tēt woatər*, *in dan wordt ’t in dā brūūi əzet*. *Dan wordt ’t noa əwossēn*. Zie: *brūūi*. Vgl. Koffeman 42.

slikgooiər, *Ik bin slikgooiər*, — ik ben blut, heb geen geld meer. Zie: *bluus*, *bleus*.

slikkēn, slikken, likken. *Jīe maggēn ’t pannətjēn eutslikkēn*. *IJ slikt z’n groon*, — hij zit zich te verkneuteren. Zie: *groon*. Vgl. Koffeman 42; Boekenoogen 937; Karsten II 127.

slikkərəg, slijkerig, vuil. Vgl. Koffeman 42.

slim, erg. 't Was niet zo slim as 't wel lîek. Vgl. Fri. wdb. III 138; Ter Laan 911; Gunnink 207; Ned. wdb. XIV 1775.

slittoasie, slijtage. 'n Visserman et 'n oop slittoasie. Vgl. Ter Laan 911; Bergsma 81.

sløbbær, slappe thee. Vgl. Boekenoogen 938; Ter Laan 913; Van Schothorst 199; Ned. wdb. XIV 1832.

sloerdær, iemand, die den boel verwaarloost, slons, sloddervos. 'n Sloerdær vørsloert maer as en prònkær vørprònk. Vnl. gezegd van vrouwen. Zie: sloerie, vørsloerdær, vørsloeræn, sloeræg.

sloeræg. IJ is so sloeræg op z'n leef, — hij geeft weinig om z'n uiterlijk. Zie: sloerdær. Vgl. Ter Laan 916; Gunnink 207.

sloerie, slons, sloddervos. Vrouw, die er slordig bij loopt. Grotø sloerie, jø skeuræn alles van jø bast of. Zie: sloerdær. Vgl. Boekenoogen 940; Karsten II 128; Ter Laan 916; Van Schothorst 200; Dek 79; Ned. wdb. XIV 1850.

sløk, slok. Verkl. slukkien. Als iemand een sløk op heeft, is hij een beetje aangeschoten. Vgl. Fri. wdb. III 143; Karsten II 128; Gunnink 207.

slønt, voorschoot van een bakker.

slooi, 'n futlooze vrouw. Grotø, langø slooi, — een lange, futlooze vrouw. Zie: slooiæræg. Vgl. Boekenoogen 943, i. v. slooien.

slooiæræg, pipsch, betrokken, verwaarloosd, moedeloos. Die vrouw is ziek. „Zø liep ok al zo slooiæræg”. Zie: slooi. Vgl. Boekenoogen 943, i. v. slooien; Westfri. ww. 96.

sloon, slaan. Vgl. Koffeman 34, 42.

sloot, sloot. Jø løpæn ok in gien zuvæn slotæn gælik. Er is op Urk één sloot.

slop, slap, wee, hongerig. Ik bin zo slop in m'n leef. IJ is zo slop as 'n voadoek, — hij is nog slap, nog niet geheel hersteld. Vgl. Koffeman 43; Fri. wdb. III 144; Gunnink 208; Van Schothorst 199; Opprel 83; Van Weel 141; Ned. wdb. XIV 1893.

slopïen, kussensloopje. 't Slopïen vør dæ òpknappærsklieræn. Zie: zak.

slot, slot. Verkl. sløtjæn. Per slot van abbæzolæn, wat eaw ik d'r nou mîe nodæg, — op slot van rekening . . . Zie: abbæzolæn, zool.

sluuf, streng. 'k Moet nog 'n sluuf goaræn vørbraeiæn. Vgl. Boekenoogen 947; Karsten II 129.

sluuk, 1. mager. 2. sluuk oar, — sluik haar. 3. niet opgewekt, somber. Vgl. Ter Laan 915; Fri. wdb. III 146; Van Schothorst 200; Ned. wdb. XIV 1931.

smaertø, smart. Zelden gebruikt.

smealæk, smadelijk, beleedigend. 'n Smealæk moend.

smeerol, smerig wijf.

smeræg. Bleef 'r nou mit jø smerægø poværettæn of.

smetalæg, een paard dat achteruit slaat is smetalæg. Verouderd. Vgl. Koffeman 43.

smetæn, smijten. Vgl. Koffeman 43.

smūgø, epidemie. As 'r vuul minsæn ziek leggan, dan is 't zo 'n smūgø.

smūlæn, smeulen. Vgl. Koffeman 42.

smultən, smelten. *Böttər smultən*.

snarrəbek, 'n *Ouwə snarrəbek*, — iemand met een grove, krakerige stem. Vgl. Ned. wdb. XIV 2260; De Jager I 658, *snorrelen*; Franck-van Wijk 630; *snars*; Kiliaen, *kwade snars*, scheldende vrouw.

snars, kleinigheid. *Ik bəgreep 'r gien snarsien van*. Zie: *sners*, *bal*, *susien*.

sneat, groote mond. *Ouw jə grotə sneat*, — groote, brutale, snauwerige mond. (Niet plat.) Zie: *snuut*.

sneijacht, sneeuw. Vgl. Koffeman 43; Karsten II 132.

sneijachtən, sneeuwen. Vgl. Boekenoo-
gen 958; Karsten II 132; Fri. wdb. III 158; Ter Laan 932; Gallée 41; Ned. wdb. XIV 2294.

sneijachtstorm, sneeuwstorm.

sners, kleinigheid, ziertje. *Ik snap ər gien sners van*, — 't is me heelemaal niet duidelijk. Vgl. Boekenoo-
gen 962; Karsten II 132; Fri. wdb. III 155; Ned. wdb. XIV 2264; Stoett 2089.

sneutən, snuiten. *Sneut jə neuze eut, dan kreejə 'n aerəpəl*. Zie: *aerəpəl*.

snīən, snijden.

snīē(ə), snee. *Snīē in z'n oor*, — bijna dronken. Vgl. Koffeman 42; Fri. wdb. III 156; Ter Laan 925; Ned. wdb. XIV 2278.

snirtörtən, groene erwten. Vgl. Boekenoo-
gen 960; Fri. wdb. III 156.

snoar, schoonzuster, vrouw van een broer. *Kouwə snoar, snoar van də kouwə kānt*, — zwagersvrouw. 'n Enkele

maal: schoondochter. Vgl. Koffeman 42; Boekenoo-
gen 955; Karsten II 131; Fri. wdb. III 160; Gallée 41; Van Weel 142; Gunnink 210; Ned. wdb. XIV 2233.

snoddoek, zakdoek. In den winkel vraagt men nu ook wel om een *zaddoek*, ook als men Urksch praat. De *snoddoek* wordt wel om den hals gebonden, aan boord bv. als het koud is. Vgl. Ned. wdb. XIV 2418.

snotbrieəl, 1. snotneus. Als een kind een *snotbrieəl* heeft dan zegt men: *sneut jə neuze eut, dan kreejə 'n aerəpəl*. Zie: *aerəpəl*. 2. snotneus, scheldwoord. Vgl. Karsten II 133; Boekenoo-
gen 111, 964.

snūkələn, zoeken, snuffelen. *IJ lopt doar tə snūkələn*, — hij snuffelt daar eens, bv. in een kast, in oude papieren. Vgl. Koffeman 43; Ned. wdb. XIV 2321.

snūūən, snoeien.

snuut, 1. gezicht. 'n *Snuut as 'n respəl*, — een pokdalig gezicht. *Oe, 't is zo 'n lekkər snuutjən*, — wat een lief kindje, wat een lief gezichtje. *Meen snuut is ok niet van skapəleer*, — zegt iemand die een lekkernij heeft gekocht die eigenlijk te duur voor hem is. 2. snuit van een varken. 't Eind van een verhaal is vaak: *In tōē kwam 'r 'n vaerəkən mit 'n langə snuut in 't vər-
təlləsien was uut*. Zie: *sneat*. Vgl. Koffeman 42; Fri. wdb. III 163; Van Schothorst 202.

soedək, sufferd, stommerd. 'n *Goarə soedək*, is dommer dan iemand die 'n *bietjən bezoedəld* is. Zie daar. Vgl. Boekenoo-
gen 1264, *zoedelig*.

sōegə, dikke vrouw, die veel kinderen heeft. Zie ook *seugə*. Vgl. Koffeman 48; Van Schothorst 112, i.v. brôt; Karsten II 194.

soemər, zomer. Vgl. Koffeman 48; Van Schothorst 233.

soepien, sufferd. *Jie binnən ok 'n soepien*.

soepman. *Kloasien is gien soepman*, — Klaasje houdt niet van soep.

sōngər, zonder. Vgl. Koffeman 47.

spandierən, besteden. *Ik bagreep niet dat ja ja sintən an die ònnuttə dingən spandierən*. Vgl. Ter Laan 639.

spanjə, spel met knikers of centen, door jongens en mannen gespeeld. De naam van het spel hangt samen met het werkwoord spannen. (Zie blz. 207.) Vroeger werd het genoemd *spantjən doen*. Vgl. Boekenoogen 969, spanbotten.

sparrəkraai, bonte kraai.

sparrələn, spartelen. Verouderd. Vgl. Koffeman 43; Opprel 84.

sparrəwīt, zwart en wit gespikkeld. *'n Sparrəwīt innə*.

spartələn. *Də duvəl doar eawwən iel wat mie tə spartələn*, — mee te stellen, mee te doen. *Mit dat duvəltjən ij ja iel wat tə spartələn*, — met dat kleine, bijdehante kind . . . Vgl. Koffeman 43.

speat, spuit.

speatən, spuiten. Vgl. Koffeman 43.

spegən, spuwen, braken. *Ij spigt 'r ok niet in*, — hij houdt er ook wel van. *Oe sting də lōcht? Of ie kattən spegən wou*. Zie ook *spek*. Vgl. Koffeman 43; Ter Laan 953; Fri. wdb. II 41; Boekenoogen 975; Ned. wdb. VII 1797.

spəgəlink, speeksel. Vgl. Koffeman 43; Ned. wdb. XIV 2639.

spek. *Ik bin 't zo lovə as gespūgən spek*, — het walgt me. 't Wordt gezegd als iemand dikwijls hetzelfde vertelt, of lang van stof is. Vgl. Boekenoogen 972; Karsten II 136.

speldəmakər, wijsvinger. Zie: *rinkien*, *weesvingər*.

speldəmoosien, iets moois, dat kinderen, in papier verpakt aan andere kinderen laten zien door een stuk van het papier op te lichten, voor een speld of een knoop. Vgl. Fri. wdb. III 179, speldtsje-bikijk.

spiegəl, spiegel. *As də spiegəl van də wānd ofvalt*, voorspelt dit een sterfgeval. Zie blz. 222.

spīering, spiering. *Spīering is lekkərə vis, as ər niks angərs is. Magərə spīering!*, — scheldwoord voor iemand die lang en mager is. Ook scheldwoord voor snotneus. Vgl. Koffeman 43; Fri. wdb. III 173; Van Schothorst 203; Draayer 50.

spikkər, spijker. Vgl. Koffeman 43.

spil, spel. *'n Keend doet 'n spilləttjən. Beutən spil loatən*. Zie: *spul*.

spleettjən. *Spleettjən wānt*, — Vischtuig, Lang touw met korte touwen met hoeken eraan. Zie Verz. Rapp. blz. 69, 70.

spoa, spa, spade. Verkl. *spoadjəs*. *Twē spoan*. Vgl. Koffeman 43.

spaalwoatərkannəttjən, steenen bierkruik, gebruikt als beddekruik. Verouderd. Vgl. Koffeman 41; Boekenoogen 1359.

spōek, spook. Vgl. Koffeman 43; Fri. wdb. III 181; Gunnink 212; Van Schothorst 204.

spōekən, spoken. *As jə jə mimmə vėrdriet andoen, zal zə wel dood goon, in dan kòmt zə bij jə tə spōekən.* Vgl. Fri. wdb. III 181; Gunnink 212; Van Schothorst 204.

spōelən, spoelen.

spōelwoatər, water, waarin gespoeld is, of nog in gespoeld moet worden.

spoenəgə, sponning, van een deur, of een raam.

spoon, spaan. Mv. *spoondərs*. *Woar akt wordt vallən spoondərs*, — probeer 't maar, er valt ligt iets voor je af. Vgl. Koffeman 42; Fri. wdb. III 182; Ned. wdb. XIV 2552; Stoett 775.

spot, spot, voorwerp van spot. *IJ is də spot van də noasie*, — iedereen steekt de gek met hem. *Ik sal mə doar də spot an lottən stekən*, — ja, ik zal me daar in de maling laten nemen. Vgl. Fri. wdb. III 182; Ter Laan 949; Van Schothorst 203.

spouwər, opengespuwde haring. Haringen schoonmaken, aan een spietje doen, *wiendrogə*, of *veldrogə*, dan doe je ze in de rook over *tėkənout*. Dan neem je ze van 't spietje weer af, en *oal jə zə eupən mit jə deum*, zout 'r over *strooian*, *bietjən pepər*, groot *əreut oalən*, *kop ər of, dan bakkən*. Zie: *eupənspuwən*.

spraantəls, wortels. 'n *Kiezə mit drie spraantəls*.

sprauw, spreekw. 'n *Ouwə sprauw*, — ook voor een jonge spreekw. Vgl. Koffeman 43; Draayer 50; Gallée 42; Halbertsma, *spra*; Ter Laan 951.

sprekən, spreken. *Spreek of blaf!*, — als men iemand roept en geen antwoord krijgt, hoewel men vermoedt dat de ander 't wel hoort. Min of meer korzellig, ongeduldig.

sprieuw, spruw, kinderziekte. Vgl. Karsten II 140; Boekenoogen 984; Dek 82; Van Weel 144; Ter Laan 952; Fri. wdb. III 184; Ned. wdb. XIV 3091.

sprinkəld. *Sprinkəldə koesən*, — zwarte kousen met witte stippen. Verouderd. Ze werden alleen door visschers gedragen. Zie: *koes*. Vgl. Koffeman 42; Fri. wdb. III 184; Ter Laan 1274; Boekenoogen 983; Ned. wdb. IV 1786.

sprinkoon, sprinkhaan. Vgl. Koffeman 43.

sprot, jonge haring.

spul, spel, spul, 'n *Keend dot 'n spullətjən*. *Beutən spul loatən*. 't *Is 'n spullətjən*, — een rare boel. *Grüün spul*. Zie: *grüün*. Zie ook *spil*. Vgl. Boekenoogen 972; Karsten II 140; Fri. wdb. III 174; Ter Laan 925; Gunnink 213.

spülən, spelen. *Krieg spülən*. Zie: *krieg*. Vgl. Koffeman 43, 34.

spuuldingətjən, stukje speelgoed. Vgl. Ter Laan 941; Van Schothorst 203; Ned. wdb. XIV 2715.

spüün, 1. tepel. *Ik eaw zukkə zaerə spünən*, — zwerende tepels. 2. speen van een zuigflesch. Zie: *nunətjən*,

- stiek*. Vgl. Koffeman 43; Boeken-
oogen 971; Karsten II 136; Fri. wdb.
III 171; Ned. wdb. XIV 2650.
- stad*. „*Də Stad*”, is Amsterdam. *Wə*
gingən òm drie uur van də stad of, —
we gingen om drie uur uit Amster-
dam. *Kòn jə də stad bərikkən, dan was*
də stad nommər iənə.
- staerək*, sterk. Vgl. Van Schothorst 205;
Boekenooogen 1002, 1361; Ter Laan
954; Gunnink 214.
- stakkərd*. 'n *Stakkərd et gien gat*, — als
antwoord op het medelijdende ge-
zegde: *Stakkərd*. Vgl. Fri. wdb. III
186.
- stamərbout*, stotteraar. Scheldwoord.
Vgl. De Jager II 620.
- stamərən*, stotteren. Vgl. Koffeman 43;
Fri. wdb. III 188; Gunnink 214;
Van Schothorst 204; De Jager II
619, 620; Ned. wdb. XV 603.
- starən* I, ster. Mv. *starəs*. Verouderd.
Zie: *starrə*. Vgl. Van Schothorst 205;
Ter Laan 962; Fri. wdb. III 207.
- starən* II, hoofd, als zetel van het ver-
stand. *IJ et wier 'n malle starən*, —
een dolle bui. Vgl. Ndl. wdb. XV
1492, ster II.
- starrə*, ster. Zie: *staren*.
- start*, staart. Ook van een vlieger.
Als een kind vraagt naar zijn moeder,
is 't ontwijkende antwoord: *Die zit*
òp 't oendjən z'n start. Zie: *paard, vel*.
Mit stoondə start, — met opgesteven
kam. Zie: *kam*. Vgl. Ned. wdb. XV
171.
- startstarrə*, komeet. Zie blz. 231.
- steal*, steil, recht naar beneden.
Zie: *Stealoek*.
- Stealoek*, plaats in zee in de buurt van
Enkhuizen. Zie: *Mardəroek*.
- steat*, stuit. Lichaamsdeel.
- steatalən*, buitelen, duikelen. *Ovər də*
kop steatalən, — kopjeduikelen. Zie:
steatən. Vgl. Koffeman 43; De Jager
II 633; Fri. wdb. II 232, stuiterich.
- steatən*, stuiten. Zie: *ofdeazən*. Vgl. Koffe-
man 43; De Jager II 633.
- steedjən*, plaatsje, plekje, een zeer plekje,
wondje. 'n *Steedjən in z'n rōggə*, —
zeer plekje op z'n rug. 'n *Ongəlōk*
legt op 'n kleen steedjən. Zegsw. zie:
kattə. Vgl. Fri. wdb. III 193; Ter
Laan 960; Gunnink 214; Van Schot-
horst 205; Karsten II 141; Boeken-
oogen 991; Halbertsma, stee; Ned.
wdb. XV 908.
- steef*, stijf, hard. *Ik bin zo steef as 'n dol*,
— zoo stijf als 'n plank. Fig. eigen-
zinnig, stijfkoppig. Vgl. Koffeman
43; Fri. wdb. III 199; Ter Laan 967.
- stekən*, steken, peilen. 't *Wasgoed in də*
leen stekən. 25 voet woatər *stekən*, —
looden, peilen. Zie: *bəstekən*. Vgl.
Ned. wdb. XV 1194.
- stekies*, kussentjes, kinderlekkers. 'n Ur-
ker steek wordt gemaakt van suiker,
boter, witte stroop en is donker-
bruin van kleur. Vgl. Karsten II 142.
- stekta*, stekende pijn, vooral in de zij.
IJ et 'n stekta in z'n zedə. Vgl. Ter
Laan 961; Ned. wdb. XV 972.
- stelən*, stelen. *D'iənə kan 'n kōē stelən, in*
d'angər mag nog gien iēns ovər 't ekka
kisken. Zie: *kōē*.

stesel, stijfsel. Vgl. Karsten II 141.

steufzak, iemand die in staat is telkens wat te geven, en dat ook doet. Verouderd. Vgl. Koffeman 43.

steur, *steur*. Visch. Een *steur* vangen beteekent een doode. 'n *Steur bringt 'n dooi* vòr *de deur*. Zie blz. 222. *Kämp*er *steur*. Scheldnaam voor een bewoner van Kampen. Vgl. Fri. wdb. III 197.

*steur*en, *storen*. Verouderd.

*steuv*en, *stuiven*. Vgl. Koffeman 43.

*steuv*er, *stuiver*. *Ien in twintag steuvers*, *f* 1,05. Men rekt beneden de *f* 1,50 nooit met guldens en centen. Met *steuvers* rekenen gaat tot *f* 1,45, dan *doalder*, dan *ien* *guld*en *veef* in *vijftig*. *Tiensteuvers*stukkien, — halve gulden. Vgl. Koffeman 43.

*stev*en, *stijven*. *Zie et astieven in astrieken*. Vgl. Koffeman 34.

stiek, *speen* van een zuigflesch. Aan 't West-Friesch ontleend. Zie: *nuntjen*, *spuun*. Vgl. Karsten II 143.

stiems, *koppig*, *wrok koesterend*. *Zo 'n stiems mooien*, — zoo 'n koppig meisje. Vgl. Ter Laan 968; Gunnink 216; Fri. wdb. III 204; Volkskar. 96 (Overijssel).

stien, *steen*. *In de stien*en, — op een plaats in zee, waar de bodem hard is, bedekt met steenen. Zie: *wiekt*. Zie ook *balstien*. Vgl. Koffeman 42; Boekenooogen 993; Karsten II 143; Fri. wdb. III 198; Mees 328.

stienkool, *steenkool*. 'n *Mudd* *stienkool*.

*stiev*ag, *stevig*.

stift. *Ou je stift*en *bij je*, — houd je lange beenen bij je.

stikkeend, *steekind*, iemand die onder curateele staat. Verouderd. Vgl. Koffeman 43; Karsten II 142; Boekenooogen 933.

*stikk*en, *borduren*. 'k *Eaw 'n kl*iedj*en* *astikt*.

stilla, *stil*. *Stil in bestindag, die eaw*en *de kniepen inwindag*, — stille waters hebben diepe gronden. 't *Is so stilla, je kun*en 'n *speld* *or*en *vall*en. Van den wind: 't *Is so stilla dat je kun*en *wel ver*en *zai*en. Vgl. Koffeman 34; Fri. wdb. III 202; Bergsma 43; Gunnink 107.

*sting*a, *stok* met een vlag, om aan te duiden waar een *rie*p in zee staat.

*stinn*en, *steunen*, *kreunen*. Vgl. Fri. wdb. III 204; Ter Laan 971; Boekenooogen 1000; Karsten II 143; Gunnink 215.

stoar. *IJ et 'n stev*a *stoar*, *ij kiekt niet noar je*, — hij concentreert z'n aandacht sterk op iets. Vgl. Van Schot-horst 205.

stoel. *Niem 'n stoel*, — ga zitten. Zie ook *kastoel*. *Op de stoel*en, in het middelste gedeelte, in 't schip van de Geref. en Hervormde kerk, waar de vrouwen zitten.

stoend. *Op stoend*, — terstond, dadelijk, van stonden af aan. Vgl. Koffeman 43; Boekenooogen 1017; Karsten II 145; Ter Laan 980.

*stoetal*en, *stumperen*, *stompelen*. *IJ begint te stoetal*en, — hij wordt oud, hij begint stumperig te worden (wat lichaam en geest betreft). Vgl. Boekenooogen 1013; Karsten II 144; Fri. wdb. III 234.

stoetespəl, iemand die onhandig is, stoethaspel. *Goarə stoetespəl*. Vgl. Karsten II 144; Fri. wdb. III 234; Ter Laan 976; Gunnink 216; Halbertsma, stoethaspel.

stöffien, stofje, pluusje stof.

støggə, dom. *IJ is 'n bietjən støggə*, — hij kan op school niet erg goed mee. Vgl. Boekenoogen 1031; Karsten II 147.

støk, stuk. *Tōē 't òp 't støk van abbəzolan ankwam, krabbəldie tərøggə*, — toen puntje bij paaltje kwam, deed hij zijn woord niet gestand. Verouderend. Zie ook *slot*, *zool*. *Støk daerəg*. Zie: *daerəg*. Vgl. Ter Laan 977.

støkkət, stuk, kapot. *Støkkət rassən*, — 't vel stuk krabben. *Støkkət maken*, — vernielen. *IJ kan støkkət noch dood*, — 't is een oersterke kerel. Vgl. Koffeman 42; Boekenoogen 1036; Ter Laan 978; Ned. wdb. XVI 372.

stømp, een stukje, brokje. Verkl. *stum-pien*. 'n *Boomstomp*, — stronk. Vgl. Koffeman 43.

stoon, 1. staan. 2. vertrouwen. *Ik stoon die lòcht doar niet. Ik stoon 'm ok niet aerəg*, — ik vertrouw hem niet erg. Vgl. Koffeman 42, 43; Gunnink 217; Draayer 52; Ned. wdb. XV 89.

stootgardə. *Iēnə òp stootgardə eawən*, — hulp van iemand hebben. *IJ kan dat eus wel kopən want ij et z'n skoonmoer òp stootgardə in die et sintən bij də zwikzwak*.

størrəvəling, sterveling. *Wat oal jə toch eut in də noarə nacht, 'r is gien størrəvəling maer òp də stroat*.

størrəvən, sterven. 'n *Mins størrəft niet vòr z'n teed. IJ lopt tə størrəvən ovr də weg*, — hij heeft een ernstige ziekte onder de leden, maar blijft doorloopen.

stortən, morsen. *Ink stortən*, — inkt morsen. *Ou də pannə mit mellək recht, angərs stort jə*. Vgl. Dek 83.

stotər, twaalf en een halve cent. *Lopən as 'n oon van 'n stotər*, — trotsch loopen. Vgl. Karsten II 145; Ter Laan 982.

straggə, strak, stijf, van iets dat gespannen is. Verouderend. *Da gərdeen stot wel 'n bietjən straggə*. Vgl. Koffeman 44.

strändə, strand. 't *Skip zat òptə strändə*. Vgl. Koffeman 43.

strangə, streng, gestreng. Verouderd. Vgl. Koffeman 43; Boekenoogen 1025; Fri. wdb. III 217.

strep, spel met knikkers of knopen, gespeeld door mannen en jongens. Zie ook *striep*, en blz. 207. Vgl. Van Schothorst 172; Boekenoogen 103, botten; Schrijnen I 265.

striek I, streek, list. *Iēnə bəzettən mit 'n slinksə striek*. Zie: *bəzettən*. *Jongənsstriek*.

striek II, de Streek. *Die meid dient in də Striek*.

striep, 1. streep. Ook term bij knikkeren. *Knikkələn òp striep*. Zie: *strep* en blz. 206. 2. streep, 1 mm.

striept, gestreepte stof. Zie: *boatjəsstriept*. *Zuənkleurəg striept* wordt gebruikt voor onderrokken. Zie: *zuənkleurd*.

strik, breed zijden beleg aan den hals van 't *liffien*. Zie: *lint*.

strikkən, strijken. Zie *et astitēven in astriekən*. Vgl. Koffeman 34.

striksbok, strijksbok. 't *Legttan an dā fioel*, in dan an dā *striksbok*, maer 't *mīestā an dā spulman zelf*. Zie: *fioel*.

string, streng, gestreng. Zie: *strangə*. Vgl. Fri. wdb. III 223.

stroal I, straal. Bv. *woaterstroal*.

stroal II. In de uitdrukking: *IJ et dā stroal in*, — hij is kwaad, heeft het land. (Uitdrukking van de laatste vijftien jaar.) Zie ook *rees*.

stroat, straat. Vgl. Koffeman 42.

stroef, water en meelpap. Zie: *potstroef*, *pokkoek*. Vgl. Koffeman 44.

strokiesullā, muts met een strook van neteldoek. Zie: *kintjāsullā*, en blz. 197.

strooi, stroo. Verouderd.

strubəlachien, struikeling, ongelukje. 'n *Kleen strubəlachien in jə addən tə woatər alegen*. D'r moet gien *strubəlachien in dā weg koemən of at is verkeerd*. Vgl. De Jager I 721.

strubəlagə, ongenoegen, strubbeling. Vgl. Koffeman 42; Boekenoogen 1030; Draayer 52; Ter Laan 992.

strūnən. Die got jə nog maer *strūnən enə*, — meestal gezegd van een ouden man of oude vrouw die nog kras is. Vgl. Boekenoogen 1030, Gallée 41; Karsten II 147; Fri. wdb. III 243, 229; Ter Laan 992.

struuk, struik.

stupələn, niet goed meer of nog niet goed kunnen loopen, gezegd van oude menschen en kleine kinderen. *IJ stupəlt doar ie gat*. *Zə stupəldə vuurovər*. Doar bin ik ovər *əstupəld*. Ik bin vuurovər *əstupəld*. Vgl. Koffeman 44; Boekenoogen 1037.

stutə, bil.

stuur, stuur. *Iedər oudt z'n eagən stuur vast*, — ieder doet de zaken zooals hij 't zelf goed vindt.

stuutjən, langwerpig, niet fijn broodje van één cent. Verkl. van *stoet*. Vgl. Koffeman 43; Boekenoogen 1013; Fri. wdb. III 234; Ter Laan 976; Gallée 44; Dek 84; Ned. wdb. XVI 295.

sukkəloar, iemand die jaren ziek is. Vgl. Koffeman 43.

sukkəloatjən, 1. chocolaadje. 2. chocoladereep. Vgl. Karsten II 148; Fri. wdb. III 236; Ter Laan 995.

sukkər, suiker. Vgl. Koffeman 43; Ter Laan 995.

sukkərblom, roode klaver.

sukkərdə, gesuikerd, met suiker bestrooid. *Sukkərdə kweeuwək*, — tractatie van jonge jongens op kraamvisite. Zie blz. 216. Vgl. Boekenoogen 1039, i. v. suiker; Van Schothorst 209, i. v. sueker.

sukkərdingətjəs, suikergoed. Vgl. Boekenoogen 1039; Fri. wdb. III 237; Ter Laan 995, i. v. suiker.

sukkərij, cichorei. Vgl. Fri. wdb. III 237; Ter Laan 935; Gunnink 219; Draayer 52; Gallée 44; Bergsma 81; Ned. wdb. XVI 524.

surap, stroop. *IJ is er zo fel op as da mōggan op da surap*, — erg fel op. Vgl. Koffeman 43; Bergsma 80; Ned. wdb. XIV 1385.

susien. *D'r kòmt gien susien van terechta*, — er komt niets van terecht. *IJ wiet er gien susien van*, — hij heeft er geen flauw benul van.

sussädierən, in den doofpot stoppen, bedaren. *Wə mozzən die zaak maer sussädierən*. *Sussädieret 't al wat?* — wordt de pijn wat minder, voel je je weer beter? *Nou, 't weer sussädieret al*, — 't weer klaart op.

Suundag, Zondag. *Suundəs*, 's Zondags. Vgl. Koffeman 47; Boekenoogen 1266; Karsten II 148; Ter Laan 1247; Gunnink 247.

Suuntərkloas, St. Nicolaas. Vgl. Draayer 53; Boekenoogen 926; Ter Laan 999; Fri. wdb. III 79; Van Schothorst 198; Gunnink 220; Draayer 53.

Suuntərkloazəmannəjtən, speculaasje, St. Nicolaaskoekje. Vgl. Draayer 53; Gunnink 220.

Suuntərnentən. *Jə likkən 't skip van Suuntərnentən wel, da suvən joarən in da weanəgə was in toe was 't er nog niet duur*, — je bent vreeselijk langzaam. Zie: *skip*. Vgl. Ter Laan 1024; Boekenoogen 895; Harrebomee III 329b; Ned. Overleveringen 206. Verder: Groningsche overleveringen I 194; Ts. Volkskunde XVII 23; Ten Doornkaat Koolman I 79; F. Sundermann, *Sagen aus Ostfriesland* 39; Prof. Haas, *Usedom-Wolliner Sagen*, 2e druk, 90; Uhland, *Schriften* VII 99; Simrock, *Deutsche Mythologie* 326 en 370; Kalff, *Lied in de M. E.* 467

(Sinte Reynuut); *Friesische Sagen* 217 (Schip Mannigfual).

suvəntəg, zeventig.

suzəgə, suizing. *Mins, ik zit 'r van in 'n suzəgə*, — het suizebolt me, het loopt me boven 't hoofd, het is te veel om te verwerken.

suzən, suizen.

swebəl, zwavel. Verouderd. Zie: *swevəl*. Vgl. Koffeman 48.

swebəlstok, zwavelstok. Verkl. *swebəlstökkien*. Vgl. Koffeman 49.

swevəl, zwavel. Vroeger *swebəl*. Zie daar.

T

taerəfie, tarwebroodje, bruinbroodje. *Iən taerəfie*. Zie: *taerəwəbrood*. Vgl. Gunnink 221; Boekenoogen 1049; Karsten II 152.

taerəwə, tarwe.

taerəwəbrood, bruinbrood. Zie: *taerəfie*.

takkə, tak. Verkl. *tekkien*. Vgl. Gunnink 220.

tal, 200 haringen. 50 tal is een last. Zie daar. Vgl. Fri. wdb. III 264; Van Schothorst 209.

tāndə, tand. Mv. *tānnən*. Vgl. Van Schothorst 209; Gunnink 220; Ter Laan 1012; Fri. wdb. III 226.

tānnəntaerəgən, tandtergen, tentalisatie. *Wə addən 'n pruufsəltjən, 't was maer tānnəntaerəgən*. Vgl. Gunnink 220; Karsten II 153; Draayer 53; Ned. wdb. XVI 883.

tas I, zak. *Binnəntas*, — binnenzak van een colbertjasje. Verkl. *tessien*. Vgl. Koffeman 44; Karsten II 152; Ter Laan 1012; Ned. wdb. XVI 1005.

tas II, kop. *Goed gəbrouwde, duurgəwaerke-
te tas koffie. Moet ja 'n tas? Koem er
dan in. Moet ja 'n bekkien?* Zie: *bekkien*.

teakən, teeken. *Gien toal of teakən. Zie:
toal.* Vgl. Koffeman 44.

teatarən, vlug spreken, ratelen. Zie:
teatərt. Vgl. Ter Laan 1038; Draayer
35; De Jager II 639.

teatərt, kletsious.

tedələk, tijdig, bijtijds. Zie ook *bətees*.
Vgl. De Vries, afl. 31.

teed, tijd. *Skelləvis is nog wat jənk in de
teed*, — 't is nog wat te vroeg voor
schelvisch. Zie: *jənk*. 'n *Mins störrəft
niet vòr z'n teed. Allə taeian eawən wier
taeian*, — pas op, na de vette komen
de magere jaren. *IJ et de teed, ij
komt van Orən.* Zie: *Orən*. Vgl. Mees
328; Karsten II 151.

teegoed. 'n *Poartjən teegoed*, — kopje en
schoteltje. *IJ j'ok 'n mooi poartjən
teegōed?* Vgl. Fri. wdb. III 278; Ter
Laan 1018; Ned. wdb. XVI 1791.

teenda, een vat dat gebruikt wordt om
melk in te laten zuur worden. Een
vat, nauw, hoog en schuin. Ver-
ouderd. Vgl. Koffeman 44; Fri. wdb.
III 286; Ter Laan 1028; Boeken-
oogen 1058; Karsten II 125.

teerak, rek met kopjes en schoteltjes, aan
den wand ter versiering. Vgl. Koffe-
man 42, i. v. *rim*; Boekenoogen
1056.

teffəns, tevens. Vgl. Fri. wdb. III 273;
Van Schothorst 209; Ned. wdb. XVI
1231.

teldər. In de uitdrukking: *Jə waffəl got
as 'n teldər z'n koentə.* Zie: *waffəl*,

koentə. Vgl. Fri. wdb. III 275; Ned.
wdb. XVI 1389.

tərōggə, terug, achteruit, uit den weg.
'n *Bietjən tərōggə goon.* Vgl. Koffeman
42; Ter Laan 1024.

teug, tuig van een schip. *Wat et dat
jacht 'n mooi teug òp.* Vgl. Ter Laan
1062; Van Schothorst 213; Gunnink
225.

teugzeudjən, ondeugende jongens. Vgl.
Ter Laan 1063; Van Schothorst 213.

teun, tuin. Vgl. Koffeman 44.

teus, thuis. *Welləkum teus, toatə. Bij wie
bin ja teus? Bij wie logeer je? Wə
kregən 'n poar dagən 'r iənə teus*, —
te logeeren. Zie ook *slapən*. 'r *Koemən
al skeutən teus*, — in de haven. Vgl.
Koffeman 44.

teusleggər, bestedeling. Spottend iemand,
die thuis weinig of niets te zeggen
heeft. Vgl. Koffeman 44; Fri. wdb.
III 279; Stoett 2260.

teutabel, 1. vischnet. 2. slordig mensch.
Jə likkən wel zo 'n ouwə teutabel. Vgl.
Koffeman 44; Fri. wdb. III 292;
Gunnink 222.

tevreen, tevreden. *IJ et nou alles vòr z'n
kontantəmint in ij is nog niet tēvreen.*

tibbənjàllə, vrouw die goed haar mond
weet te roeren, die ratelt. Verouderd.
Alleen nog in de uitdrukking:
'n *Woord kan 'n zwaerd worrən, zeen
Tibbənjàllə. Tibbənjàllə* was de bijnaam
van iemand, wiens vader uit Fries-
land kwam. Misschien was deze
doopsgezind. Vgl. Ned. wdb. XVI
1830; Fri. wdb. III 280; Gallée 45;
Halbertsma, *tibbe*.

tie, teen. Mw. *tien*. *Ik eaw tien tien.*

- Grotə tie, kleana tietjən. Tie van 'n koēs.* Vgl. Koffeman 44; Gunnink 222; Draayer 53; Van Weel 147; Van Schothorst 210.
- tīek*, beddetijk. Ook: *beddətīek, puləmtīek.* Vgl. Boekenoogen 1050; Halbertsma, tiik; Karsten II 152; Gunnink 222; Van Schothorst 210; Fri. wdb. III 273.
- tielt*, teelt, de tijd dat gevischt wordt. *Aringtielt* van Febr.—begin Mei, *ansooptielt* van begin Mei—1 Juli. Zie verder Verz. Rapp. *Də loggər-lōian koemən tugən Suuntərkleas mit bəuwən tielt*, — dan is de visscherij geëindigd. Zie: *loggər*. Vgl. Boekenoogen 1050; 1363; Karsten II 152; Ned. wdb. XVI 1185.
- tīemələn*, zaniken. Vgl. Ter Laan 1013; Boekenoogen 1053.
- tīemər*, gemaakt mensch. Zie: *geamələk, gouwənlīkkən*. Vgl. Boekenoogen 1053.
- tikkəltjən*, klein beetje. *Ik eaw maer 'n tikkəltjən gəbrukt. 'n Tikkəltjən mellək, koffīe, keazə, tee, sukkər*, enz. 't Wordt niet gebruikt van stoffen. Vgl. Draayer 53; Ter Laan 1031.
- tingə*, tijding, bericht. De dominee en een ouderling brengen de *tingə* van een doodelijk ongeluk op zee. *Wat tingə van də mol?* Zie: *mol*. Vgl. Boekenoogen 1057; Fri. wdb. III 286; Van Schothorst 210.
- tingəbringər*, zaadpluisje van een paardebloem.
- tīnkəl*, kleine kinkhoorn. Deze spoelden vroeger op Urk aan, alleen aan den Staart. Na de afsluiting van de Zuiderzee is dat opgehouden. Zie: *īnkəldəkorən, kukəldəkorən.*
- tīp*, lange, stijve punt aan den voorkant van het *mīddəldə*, om den buik te beschermen.
- tjoekən*, kloppen van een zweer. Vgl. Ter Laan 1036; Fri. wdb. III 351.
- tīnēgəntəg*, negentig. Zie: *nīēgəntəg*. Vgl. Koffeman 39; Van Schothorst 211; Gunnink 223; Ter Laan 1037.
- toai*, taai, moeilijk. *Dan ad 'k 't toai vər m'n gədachtən*, — ik had het moeilijk.
- toal*, taal. *Doar is gien toal of teakən van tə zien*. Vgl. Koffeman 44; Fri. wdb. III 260; Ter Laan 1038; Van Schothorst 209.
- toalən*, talen. *IJ et ər niet noa ətoald om 't an tə roerən*. Bv. van eten. Vgl. Koffeman 34; Ter Laan 1038; Van Schothorst 209.
- toalie*, touwtje. Zie: *rīftoalie*. Vgl. Ter Laan 1038; Fri. wdb. III 260.
- toatə*, vader. „Ik heb nooit gezegd van *toatə en mīmə*, want mijn vader was onderwijzer.” 't Werd over 't algemeen gezegd door de visschers. De niet-visschers zeiden voor 't meeren-deel vader en moeder. Vgl. Koffeman 44; Fri. wdb. III 270; Ter Laan 1015; Boekenoogen 1044; Karsten II 151; Mees 329; Halbertsma, mem.
- toch*. 'n *Örkər prəbiert alteeđ òm jə 'r tussən tə niemən. Dat ij jə ier toch*, — dat komt hier veel voor. *IJ zal ər wel kwoad òmmə worrən. Dat ij jə toch*.
- tocht*, tocht, trek. 'r *Kan 'm gien tochien bəwaeian*, — hij kan onmogelijk kou vatten, zit goed ingepakt. Vgl. Ter Laan 1039; Fri. wdb. III 294; Van Schothorst 211.

tòddə I, tor. Vgl. Koffeman 44.

tòddə II, oude lap. Vgl. Draayer 54; Gallée 46; Halbertsma, totdden; Dek 87; Gunnink 223.

tōē I, toen. *Tōē ging ie jə skabbəloarən!*
In tōē ging ie noar z'n toatə. Vgl. Van
Schothorst 213; Karsten II 155.

tōē II, bw. van richting. *IJ zou noa
boord tōē.* Vgl. Ter Laan 1049; Draa-
yer 54; Boekenooogen 1066; Karsten II
155.

tōē III, dicht, gesloten. *Də lòcht makt 'm
tōē.* Zie: *brik.* Vgl. Koffeman 28;
Van Schothorst 213; Draayer 54;
Gunnink 223.

tōē IV. *Joa, tōē maer*, — zeker, 't is wel
goed, ga je gang maar. *Joa, tōē maer*,
— dikwijls om instemming te be-
tuigen, als men naar iemand luistert.
*Is jə mimmə ok in eus? Nee, mos jə 'r
eawən? Nou, tōē maer!* — nee, laat
maar, nee, niets. Vgl. Ter Laan 1049.

toer I, moeilijk werk. 't *Is 'n toer om
'n ouwə oend blaffən tə laerən.* Schert-
sende opmerking. Vgl. Ter Laan
1041; Fri. wdb. III 294; Gunnink 223;
Van Schothorst 213; Boekenooogen
1067.

toer II, keer, tusschenpoos. *Peendə bij də
toerən*, — bij tusschenpoozen pijn.
Zie: *lijlānd.* Vgl. Ter Laan 1041;
Draayer 56; Pan 69.

toeta, vrouw of meisje, onbekwaam voor
haar werk. Zelden van mannen of
jongens. 'n *Goarə toeta*, — 'n sukkel.
Vgl. Halbertsma, tute.

toeval. *Gien toeval eawən*, — niet welkom
zijn. *Ik ad 'r gien toeval bij*, — ik was
niet welkom. Verouderd. Zie: *over.*

togən, sleepen, dragen, heen en weer
dragen. 'n *Rottə toogt alləs weg. Loop
nie so mit dat keend tə togən!* Vgl. Fri.
wdb. III 296; Boekenooogen 1069;
Karsten II 156; Taaltuin III 244
vermeldt „an 't waarek etoge” voor
Katwijk.

tölləp, stuk voor op een broek, om de
knoopen te bedekken. Vgl. Koffeman
44.

tonən, tanen. *Kōrrə tonən, nettən tonən.*

tòntəldozə, tonderdoos. Verouderd. Vgl.
Koffeman 44; Boekenooogen 1072;
Karsten II 156; Fri. wdb. III 299;
Ter Laan 1043; Gunnink 224.

toom, paardeleidsel. Zie: *fonnəkən.* Vgl.
Ter Laan 1044; Fri. wdb. III 271;
Gunnink 224.

top. *Om top lopən*, — het weilandge-
deelte van het eiland omwande-
len. Zie blz. 185.

toppə I, vingertop. Verkl. *töppien.*

toppə II, lok haar, voor het voorhoofd
recht neergekamd. Zie blz. 197.
Vgl. Ter Laan 1046.

torən, toren. *IJ moet vòr jə om də torən*,
— gezegd tegen een meisje dat op
den vasten wal dient, en zich te
goed voelt voor een visscher. *Om də
torən*, is om den vuurtoren van Urk,
dus: op zee het brood verdienen, met
alle gevaren van het visschersleven.

torənput, put met drinkwater bij den
vuurtoren. Deze wordt bij gebrek
aan water gebruikt. De meeste
mensen drinken gefiltreerd regen-
water. Zie: Harting 47, vlgg.

törrəf, turf.

törrəvən, brandstof inslaan voor den winter. *Die törrəvən wil, die törrəvən kan, die törrəvə vor Sint Jan*. Zie blz. 215. Vgl. Fri. wdb. III 353; Ter Laan 1048; Gunnink 224; Boekenoogen 1084; Tuinman II 24.

tot, bij. *Zə kōēmən 'n Zoaterdag wier tot enkangər*.

tovərskə, tooverheks. Zie: *kol*, en blz. 198.

tovərsə, toovenares. *Ouwə kollən wazzən tovərsən*. Zie blz. 198.

trāmpələn, ongeduldig heen en weer loopen, trappelen. *Wa stojjə tə trāmpələn? Wat bətrāmpəl jə nou toch*, — wees toch niet zoo onrustig! Vgl. Ter Laan 1055; Gunnink 224; Van Schothorst 212; Draayer 54; De Jager I 786.

trappən. Brood *trappən*, — 't deeg met de voeten kneden. Verouderd. Zie: *zwiet*.

trappierən, betrappen. Vgl. Fri. wdb. III 309; Ter Laan 1055; Draayer 54.

treen, treden. Brood *treen*, — deeg trappen. Zie: *trappən*.

trekkəgə, tocht. *Doen də duur dicht, want jə zittən ier in də trekkəgə*. Zie: *tocht*. Vgl. Boekenoogen 1077; Karsten II 157; Fri. wdb. III 312; Ter Laan 1056.

trekkən, tochten. Vgl. Karsten II 157; Fri. wdb. III 312.

trekkərag, tochtig. Vgl. Boekenoogen 1076.

trieoatər, draaitol. *Jə likkən wel 'n trieoatər*, — opm. tegen een bewegelijk kind.

trieoatərən, onrustig op je stoel heen en weer schuiven, onrustig zijn, onnoodige bewegingen maken.

trintjätrierən, leegloopen, lui rondloopen, doelloos heen en weer loopen. *Jə lopən maer tə trintjätrierən, in jə voerən niks eut*.

troet, meelkost. Zie: *pokkoek*, *potstroef*, *kliək*, *stroef*. Vgl. Boekenoogen 1078; Karsten II 158; Gunnink 225.

troon, 1. traan. Vgl. Koffeman 44; Ter Laan 1058; Van Schothorst 212; Gunnink 225. 2. levertraan. Vgl. Ter Laan 1058; Van Schothorst 212; Gunnink 225.

tröppöt, trekpot. *'k Eaw zo'n dorst, ik zal də tröppöt an mə keel vastbenən*. Vgl. Koffeman 44. Op Wieringen zegt men treppot.

truppə, trip. Muil met leeren bovenstuk, houten zool en leeren hak. Waarschijnlijk werden deze gespijkerd met *truppətoasies*. Zie daar. Vgl. Halbertsma, trippen; Ter Laan 1058.

truppətoasien, spijkertje met mooien kop voor leunstoelen. Ook vertinde kopspijker. Oorspronkelijk de spijkertjes waarmee het leeren bovenstuk van een *truppə* aan de zool werd gespijkerd. Vgl. Koffeman 44; Fri. wdb. III 261, taats; Van Schothorst 209, *tōəts*; Van de Water 138, *tats*.

trut, alleen in: *geamələkə trut*, — kinderachtig kind. Vgl. Boekenoogen 1080; Karsten II 158; Ter Laan 1060.

truzəloar, treuzelaar, iemand die langzaam iets doet, onnoodig omloopt. Vgl. Boekenoogen 1077; Fri. wdb. III 314.

tubée, dunne, zwarte wollen stof, thibet, rouwgoed voor de vrouwen, zomer- goed voor de mannen. Dikwijls uit- gesproken *tābee*. 'n *Dessien van tubee*. Zie: *tubejən*.

tubėjən, gemaakt van tubee. Bn. Ook wel *tābejən*. 'n *Tubejən pak*, 'n *tubejən dessien*, 'n *tubejən borstrok*. N. B. *ik eaw 'n tubesən rok, ik kreeg 'n tubejən rok*.

tugən, 1. tegen. 2. *tugənan*. *Aerəgəs tugənan* zien. Zie: *gəmoedərierd* en *aerəgəs*. 3. *Iēnə, die tugən jə ovər is*, — iemand die tegenover je zit. Vgl. Koffeman 44; Ter Laan 1017.

tugənstānd, tegenstand. Vgl. Koffeman 44.

tugənstoon, tegenstaan. Vgl. Koffeman 44.

tugənstootjən, tegenvaller, tegenslag. *Wat is dat keend vuurlək. Ja, maer ij et ok nog gien tugənstootjən ad*. Ook bij de visscherij: *IJ et nog al d'rs 'n tugənstootjən*. Vgl. Ter Laan 1018.

tugənwoordəg, tegenwoordig. 't *Is krim- mənīel zo weanəg bot as 'r tugənwoordəg is*.

tugənzin, antipathie, afkeer. Zie: *averzie*.

tukkien, slaapje. *IJ legt op z'n tukkien. Ik goon op 'n tukkien*. Vgl. Koffeman 44; Fri. wdb. III 351; Gunnink 225.

tuks, aanslag, poging om iets te ver- krijgen. *IJ et 'r genog tuksən op ədoon*.

tulləbānd, tulband, soort gebak. Zie ook *preuməsop*. Vgl. Ter Laan 1061.

tuntələn, karnen. Verouderd. Zie: *tuntən*. Vgl. Koffeman 44; Ter Laan 1062; Halbertsma, *tuntelen*; De Jager I 744, II 1191.

tuntən, karnen als men maar weinig melk heeft. Het wordt dan gedaan in een daartoe geschikte karn. Zie: *tuntələn*. Verouderd. Vgl. Koffeman 44.

tussənboatjən, *boatjən* dat, als het koud is, tusschen *ongər-* en *bovənboatjən* gedragen wordt.

tussənbroek, broek die bij erge koude tusschen onder- en bovenbroek ge- dragen wordt. Gemaakt van *du- vəlstaerək*, vroeger ook wel van baai. *Nou, moat, jə binnən ok əp jə tussən- broek noar də vroemoer əvleugən*, — spot- tend tegen een jongen echtgenoot, die erg bezorgd is voor zijn vrouw als het eerste kind komt.

tūtəbel, Zie: *teutəbel*.

tutərəg, in bochten, niet netjes, scheef. *Wat stot jōen ullə tutərəg, jə likkən wel zo 'n ouwə teutəbel*. Vgl. Ter Laan, 1061.

tut in gunt, zus en zoo. Verouderd. Zie: *gunt*.

tuttə, oudere zuster, ook wel door kinderen gezegd tegen de oudste zuster van hun moeder. Oorspron- kelijk een kinderwoord, maar 't wordt dikwijls door ouderen ge- bruikt. Vgl. Koffeman 44; Ter Laan 1060, *tudde*; Mees 329; Fri. wdb. III 354.

tuul, lust, zin. *IJ moet z'n tuul eut tulən*, — moet zijn zin doorzetten. *IJ et 'r z'n tuul əp əzet əm Örkəs tə laerən*, — hij heeft er zijn zin op gezet om Urksch te leeren. Zie: *zettən*, *euttulən*. Vgl. Fri. wdb. III 351; Karsten II 160; Westfri. ww. 101; Dek 88; Stoett 1589; Tuinman 227, 268.

tuut, zoen. Zie: *poes*. *Tōē*, geef *jə nonə* 'n *tuutjən*, — zegt een moeder tegen een klein kind. Alleen kleine kinderen geven een *tuut*, maar ze kunnen ook wel een *poes* geven. Vgl. Fri. wdb. III 354; Ter Laan 1064; Boeken-
oogen 1067.

twaernən, heen en weer loopen, ijsberen. *Loop daer nieso tə twaernən*, goon *lievər an jə waerək*, — zegt bv. een baas tegen een luiierenden knecht, een moeder tegen een kind. *Die lopt wier tə twaernən*, — die komt weer op een onge-
legen oogenblik. Vgl. Koffeman 44; Ter Laan 1065; Karsten II 160; De Jager II 842.

twest, vast. *Ik goon maer twest voort*. *Ik eaw twest 'n bietjən ɛneumən*. *Goon jīe nou twest noar eus*, ik koem zo.

twiēə, twee. *Twiedə*, tweede. *An twien*, in tweeën. Vgl. Koffeman 44; Boeken-
oogen 1085; Karsten II 160; Gunnink 226.

twieg, twijg. Zie: *twigt*. Vgl. Fri. wdb. III 357; Ter Laan 1065; Gunnink 226; Halbertsma, *twiig*.

twientag, twintig. Vgl. Koffeman 44; Gunnink 226; Van Schothorst 214.

twigt, twijg. Mv. *twieg*, ook *twegən*. Zie: *twieg*. Vgl. Koffeman 44.

twoalvə, twaalf. Zie ook *deat*.

U

uftər, gemeene kerel. Ook: vervelende jongen. *Smerəg' uftər*, — scheldwoord tegen een man die de vrouwen naloopt. Vgl. Karsten I 204; Boeken-
oogen 355.

ūgən, heugen, in de herinnering voort-

leven. 't *Kan mə niet maer ūgən*, — ik herinner het me niet meer.

ugt, huig. *Wə zulləm də ugt lichtən*, — we zullen hem tracteeren, op z'n nummer zetten. Vgl. Fri. wdb. I 541; Ter Laan 353; Van Schothorst 145.

ui. *Zo ui*, *zo fui*. — erg veranderlijk. *Jie bennən zo ui*, *zo fui*, — je waait met alle winden mee, je bent ongestadig, 't eene oogenblik vriendelijk, 't ander niet. Ook wel: *zo ui*, *zo fuis*. Van jongens en meisjes in de vlegeljaren, die het eene oogenblik voor iets warm loopen en er dan niet meer van willen weten. In Kampen: *te hoj* of *te foj*. Vgl. Stoett 879.

uissien, W. C. 'n *Ussien mit 'n uissien ɛran*. *Ik moet effən noa 't uissien*, — netjes uitgedrukt. Nog netter is, bv. als de dominee er is: *ik moet effən noa affərən*. Zie daar. Zie ook *kakkən*, *sketən*, *vat*. Vgl. Karsten I 205; Van Schothorst 146; Gunnink 227; Boeken-
oogen 359; Dek 90; Van Weel 107; Fri. wdb. I 543; Draayer 22.

uləkies, geheimzinnig, dubbelzinnig, stil-
letjes, slim. *IJ lacht zo uləkies*. *IJ out 'm uləkies*, — hij doet of hij van den prins geen kwaad weet. *Die ging 'r zo uləkies tussən eut*, — hij ging stilletjes weg. *Dat moet jə nou 'rs uləkies doen*, — behendig, slim doen.

ulla, muts. *Feen ulla*, — hul met Brabantsche kant. Zie: *kintjəsulla*, *stro-
kiesulla*, en blz. 197. Vgl. Koffeman 32; Boeken-
oogen 360; Karsten I 206; Ter Laan 350.

uspəs, lokroep voor eenden. Verouderd.

uspīen, jong eendje. Verouderd. *Jə*

gonən mit jə bessien mē noa d' uspies.
Kiek əs noa die mooie uspies!

ussien, Verkl. van *eus*. Op het schip: bergplaats voor brandstoffen. 't *Ussien van də boot*, — 't kantoortje van de Urker Stoomboot Mij. *Wə zullən 't ussien bij də skuur loatən*, — 't is nu genoeg, we zullen er nu een eind aan maken, er mee ophouden. Vgl. Koffeman 35; Stoett 2241.

utərdətuut, zie: *uut*. Vgl. voor dergelijke verlengingen Boekenooogen 706.

uufstərag, koud, huiverig. *Ik bin toch so uufstərag*, 'k wou dat 'k 'n lekkəre keul addə. Zie: *bükən*. Vgl. Boekenooogen 356; Karsten I 204; Fri. wdb. I 542.

uut, uit. Alleen in een rijmpje. Zie: *snuut*. *Utərdətuut*, 't vertellesien was *uut*. Zie: *eut*.

ūvəl, heuvel. Zelden gebruikt. *Də baerəgən in də ūvəls zullən van vreugdə ōpspringən*.

uwələk, huwelijk. Zie ook *elək*.

V

vaer, ver. 't *Is aerəg vaer*. *Vaer enə*, *vaer weg*. *IJ is vaer enə*, — erg ziek.

vaerdəg, vaardig. Verouderd. *Də gēst wordə vaerdəg ovər 'm*. Vgl. Koffeman 46.

vaerəkən, varken. Ook schertsend boos tegen een klein kind. Zie ook *snuut*. Vgl. Koffeman 45.

vaerəkiekər, verreijker.

vaertə, verte. 't *Dəndərt in də vaertə nog*.

vallən I, vallen. Vgl. Koffeman 46.

vallən II. Zie: *duvəl*.

vallətjən, valletje. Zie: *skoorstienvallətjən*, *rabat*.

van, van. *Də boot got van Keuzən of*, — de boot vertrekt van Enkhuizen.

vandagə, vandaag.

vanzelləf, 1. natuurlijk, vanzelfsprekend.

Dat is vanzelləf, dat spreekt van zelf.

2. stopwoord.

vast, vast, zeker. 't *Is nog nie so vast əs 'n mussə mit 'n keelbānd*, — 't is nog niet zeker. *Ik wist 't vast niet*, — niet heelemaal zeker. Zie: *niet*. Vgl. Stoett 1585; Tuinman I 59.

vastə-wallər, niet-Urker. Minder gebruikt dan *vreemdə*. Zie daar.

vastə-wals, niet-Urksch. *Vastə-walsə min-sən*, — niet-Urkers.

vat, vat. *Ik moet ōp 't vat*, — klein vaatje, dat aan boord als W. C. gebruikt wordt. *Ik moet van 'm ōp 't vat*, — ik heb maling aan hem. Zie ook *uissien*.

veansoard, veinzaard. Verouderd. Vgl. Koffeman 46.

veanzən, veinzen. Vgl. Koffeman 45.

veef, vijf. Zie: *vevə*.

veefdə, vijfde.

veefkop, vijfkop. Verouderd. *Veefkop aerəpəls*.

veeg, *Ik eaw 'm gōəd də veeg anəzegd*, — ik heb hem goed de waarheid gezegd. Vgl. Ter Laan 1158; Van Schothorst 224; Fri. wdb. III 341.

veer, veer (van een vogel). *IJ et nou weer proatjəs, ij kan wier 'n veer van z'n gat bloazən*, — hij is weer een beetje opgeknapt. *Jə kunən gien veer eut z'n art plökkən*, — je kunt niets van hem loskrijgen, hij wil niets afschuiven.

veevoek, zeester.

vegə, vijg.

vel, huid, vel. Als een kind vraagt: „Waar is moeder?” is het antwoord: *in dər vel*, of: *in dər vel, as zə niet əstroopt is, dan issər nog wel*. Zie: *paard, start*. Zie et 'm *də vellən əgēvən*, — zij heeft de verkeerig verbroken. Men verlooft zich niet op Urk. Op een gegeven moment is 't *an*.

veldrogə. 'n *Aring veldrogə*, — drogen zoodat alleen het vel hard is. Zie: *wiendrogə, spouwər*.

Vəlo, Vollenhove. *Doar lopən drie Vəlosən*, — drie Vollenhovērs.

venən, vinden. *Dat ij jə vvoendən*, — dat koopje is jou. Vgl. Koffeman 46; Boekenooen 1141.

vəraerjə, loop heen. Verouderd.

vərastərrierən, verzekeren, verklaren. *Ik wil jə wel vərastərrierən dat jə nou də mīestə woorden eawən*. Vgl. Fri. wdb. I 391; Ter Laan 1086; Gunnink 231.

vərbiełəgə, verbeelding. Vgl. Koffeman 45.

vərbraeiən, breien, opbreien. 'k *Moet nog 'n sluuf goarən vərbraeiən*. *Wat jə daags vərbraeiən, moet 's nachs gədaeiən*, — een gescheurde kor wordt overdag hersteld, dan kan er 's nachts weer mee gevischt en geld mee verdiend worden.

vərbreawən, breeuwen, 't heele schip breeuwen. *Iēləndal vərbreawd*, — heelemaal opnieuw gebreeuwd. Zie: *ovərsloon*. Vgl. Fri. wdb. I 394; Boekenooen 1118; Karsten II 167.

vərdagən, geraken, terecht komen. *Jə moetən zo an proatən vərdagən*, — zoo aan 't praten raken. *Ik vərdaagdə*

bij..., — kwam terecht bij, belande bij... *Də skeut vərdaagdə əp də dam*.

vərdeffə(r)dierəgien, verzetje. Zie ook *vərdəsvədierəgien*.

vərdeistok, vierduitstuk, plak, twee en een halve cent. Zie: *vierdeatstok*.

vərdestəwierən, kapotmaken. *Die noarə jəngə, et ie z'n ielə broek wier vərdestə-wierd; as z'n toatə teus kəmt krigt ie vor z'n koentə*. Zie: *vərrinnəwierən*. Vgl. Ter Laan 1088; Fri. wdb. I 395; Bergsma 81; Gallée 48; Mees 329; Van Schothorst 219; Dek 92; Van Weel 151.

vərdəsvədierəgien, verzetje. *Dat dot ie vor 'n vərdəsvədierəgien*, — voor de afwisseling. Vgl. Bergsma 81.

vərdijən, 1. iets niet willen doen, uit boosheid of koppigheid. *Ij vərdijt 't, ij vərtrapt 't, ij ontzegt 't*. 2. 't *Is vərdijt as dat kan*, — 't is onmogelijk. Zie: *vərluizən, vərtrappən, vərzeggən*. Vgl. Koffeman 45; Karsten II 167; Van Schothorst 218; Ter Laan 1090; Halbertsma, verdēyē; Fri. wdb. I 394; Dek 91.

vərdoen, verdoen, vernietigen, om het leven brengen. *Je zouən zə zo vərdoen*, — zeggen vader en moeder als de kinderen lastig zijn. Zie: *skeurən, skennən*. Vgl. Fri. wdb. I 396; Ter Laan 1089; Gunnink 229.

vərduld, verdraaid. *Ik wiet 't vərduld nie maer*.

vəreasn, eischen, noodzakelijk maken. *Oenzə teed vəreast, dat wə nou əpouwən*. Vgl. Fri. wdb. I 397; Ter Laan 1084.

vərgangən, verleden. *Vərgangən wientər*. Niet: *vərgangən week*. Zie: *vərlieden*. Vgl. Koffeman 46; Boekenooogen 1120; Fri. wdb. I 399; Ter Laan 1090; Gunnink 230.

vərgetalək, vergeetachtig. Vgl. Ter Laan 1091.

vərgoon, 1. vergaan. 't *Žal jə 'r noa vərgoon*, — je zal je verdiende loon wel krijgen, je trekken wel thuis krijgen. Zie: *dreupən*, *bessien*. 2. voorbijgaan. Zie: *vərgangən*. Vgl. Koffeman 45; Ter Laan 1091; Fri. wdb. I 398; Van Schothorst 218.

vərguld, namaakgoud, klatergoud. Zie: *klotən vərguld*.

vərhoarəgə, verjaring. Vgl. Koffeman 46.

vərhoarən, jarig zijn. Vgl. Koffeman 46.

vərkeaft, gecoeffeerd, verrukt. *Ik brocht 'm 'n zeutjən vis, in doar wassie zo mie vərkeaft*, — zoo mee in zijn schik.

vərkloemən, verkleumen. Vgl. Koffeman 45.

vərkouwən, verkouden. *Ik bin vərrouwən*. Vgl. Koffeman 46.

vərkövvərierən. *Dat vərkövvəriert wel*, — dat wordt wel beter. Vgl. Boekenooogen 482, 1330; Karsten II 34; Mnl. wdb. VIII 1927; Dek 92; Van de Water 144.

vərleend, verleden. *Iənəgə joarən vərleend*.

vərləgən, verlegen. 't *Is betər 'r mīe vərlegən as 'r òmmə vərlegən*. Vgl. Ter Laan 1096.

vərlieden, verleden. *Vərlieden joar, vərlieden week*. Zie: *vərgangən*. Vgl. Koffeman 46.

vərlochtən, een luchtje scheppen. Vgl. Fri. wdb. I 408.

vərlōēpən, verlopen. *Ž'n ielə boeltjən is vərloēpən*. Vgl. Koffeman 45.

vərluizən, iets niet willen doen, uit kwaadheid of nijdigheid. *Ik vərlois 't! Jie zouən 't vərluizən*. Zie: *vərzeggen*, *vərrappən*, *vərdijən*, Vgl. Koffeman 45.

vərmaerdəragə, vermeerdering, groei. *Vərmaerdəragə van joarən*, — verjaring. *Ik fizzələstier jə mit də vərmaerdəragə van jə joarən, in ik oop dat jə langə levən mugən in zoaləg stōrrəvən*.

vərneumən, noemen naar, een naam geven.

vərneutəls, 1. kunsten, gekkigheid. *Wat binnən dat nou vərneutəls*. Ook wel *vərnūtəls*. 2. *Da's ok niet veul vərneutəls*, — niet veel bijzonders.

vərdəngər, vooronder. Vgl. Ter Laan 1147.

vərpronkən, aan opschik verkwisten. 'n *Sloerdər vərslœrt mār as 'n pronkər vərprōnkt*. Vgl. Fri. wdb. I 412; Ter Laan 1099.

vərrinnəwierən, kapot maken. *Vərrinnəwierd*, — oud door slijtage en gebruik. Zie: *vərdestəwierən*. Vgl. Karsten II 170; Ter Laan 1100; Fri. wdb. I 414; Draayer 58; Van Weel 137.

vərskaeīən, verscheidene.

vərskietən, schrikken. *Bin jə vərskietən?* Vgl. Karsten II 171; Boekenooogen 1131. Ook aan de Zaan bekend in de beteekenis schrikken.

vərskil, ruzie. *Ik eaw vərskil ad*. Vgl. Fri. wdb. I 416; Ter Laan 1101.

versloerdər, iemand die den boel ver-
waarloost, versloert. Zie: *versloeran*,
sloerie, *sloerdər*.

versloeran, verwaarloozen, slordig zijn
op iets. *Də boel an boord versloeran*.
IJ et alləs versloerd. Zie: *sloerie*, *ver-*
sloerdər, *sloerdər*. Vgl. Fri. wdb. I 418;
Ter Laan 1102; Van Schothorst 219.

versnaeien, versnijden. Vgl. Koffeman 46.

verstānd, verstand. *Jə verstānd lopt duur*
jə kinnis enə, — je hebt er je hoofd
niet bij, je luistert niet. Voor zegsw.
Zie: *skuur*.

verstēnd, koppig, onredelijk. *IJ is ver-*
stēnd, — hij is koppig, voor geen
rede vatbaar, er is geen praten tegen.

verstoept, verstuikt.

vertelləsien, verhaaltje.

verteran, verteren. 'n *Veefoek verteert an*
woater, 'n *ziemeus verteert an zānd*, —
van een zeester blijft alleen wat
water, van een *ziemeus* wat zand over
als hij op het dek blijft liggen. Vgl.
Fri. wdb. I 422; Ter Laan 1104.

vertrappən, niet willen doen, uit boos-
heid. Zie: *verdiən*, *verzeggen*, *verluizen*.
Vgl. Koffeman 45.

vertreen, een loopje doen, een eindje
wandelen. Vgl. Ter Laan 1105.

verzeggen, niet willen doen, uit kwaad-
heid. Zie: *verdiən*, *vertrappən*, *ver-*
luizen. Vgl. Koffeman 45; Ter Laan
1109; Gunnink 233.

verzeupən, 1. verzuipen, verdrinken. Plat.
Verzeupən skōlla, zie: *skōl*. *IJ verzupt*.
2. opdrinken. *IJ zal alləs verzeupən*,
— z'n geld verdrinken. Vgl. Koffe-
man 45.

verzēkaragə, verzekering. Vgl. Koffe-
man 45.

verzindagə, verzending. Vgl. Koffeman
48.

verzinnagə, uitvlucht, smoesje. Verou-
derd. 'n *Verzinnagə is gien bətoalagə*, —
met praatjes kun je niet betalen. Vgl.
Koffeman 46.

verzoekagə, verzoeking. Vgl. Koffeman
45.

verzūtən, verzoeten. 't *Geld verzūūt de*
arrəbeid. Vgl. Koffeman 46.

vet, vet. *IJ kōmt mit z'n neus in 't vet*, —
hij valt met zijn neus in de boter.
Vgl. Ter Laan 125.

vetjən, Zie: *oekavetjən*. Verouderd.

vetmestən. *Ja zēkər, ik sal jə vetmestən*, —
opmerking tegen iemand die meer
wil hebben dan hem toekomt. Vgl.
Ter Laan 1111.

vettageid, vet- en vleeschwaren. 's *Wien-*
tərs eawən də minsən vettageid in eus.

veul, kwaad, venijnig. *Die oend is*
veul, — die hond bijt gauw. Vgl.
Boekenoogen 1173.

veust, vuist. *Vər də veust*. Vgl. Koffeman
46.

vevə, vijf. *Veef kop aerəpəls*. *Eaw 'k 'r nou*
vevə? *Veə*, maar *vijftəg*. Vgl. Mees
328.

vieg, Verouderd. *IJ is vieg*, — hij geeft
iets weg terwijl men dat in den regel
niet van hem verwacht. Vgl. Koffe-
man 45; Boekenoogen 1109.

vīenstar, venster, raam. *Astar 'n duur dicht got, got 'r 'n vīenstar eupan*, - als je 't eene verliest krijg je het andere wel weer. *As d'Erā 'n duur dicht dot, dot ie wel wier 'n vīenstar eupan*.

vierdeatstok, een plak, vierduitstuk. Zie: *värdeistok*. Vgl. Karsten II 172; Boekennoogen 1137.

viera, vier.

viertien, veertien. Vgl. Koffeman 47.

viezəlavoasies, nietige, onbelangrijke gedachten; kleine, weinig beteekenende bezigheden. Vgl. Koffeman 32; Ter Laan 1120; Fri. wdb. I 358; Dek 93; Van Weel 152; Tuinman I 273; Stoett 2596; T. M. B. 32, vs. 89.

viltjān, zwart, nogal laag bolhoedje, dat 's Zondags op Urk door de mannen gedragen wordt. 't Woord veroudert met het hoofddekseel. Zie: *karrəpōes* en blz. 195.

vingərōed, fingerhoed.

vingər wānt, handschoen. Lett. een want met vingers. Zie: *wānt*. Vgl. Koffeman 46.

vink, vink. Alleen de schildvink komt op Urk voor. Zie: *skildvink*. *Jā zittān as 'n vink die niet en kwinkt*. Citaat uit Cats. Vgl. Koffeman 45.

vinkiesgort, gebroken boekweit, boekweitegrutten. Meestal gegeten met *surəp in bottər*, soms met *breunə sukkər*.

vinnə, vin. *Mit z'n vinnən van 'm leggān*, — languit liggen, op z'n dooie gemak, met armen en beenen wijd van elkaar.

vint, vent, man. 'n *Bestə vint*.

vintən, bezoeken van de vaste klanten. *Vintən mit də bolləmāndə*, — brood rondbrengen met een mand. Verouderd.

vis, visch, Verkl. *vissien*. Vgl. Koffeman 46.

vissən, visschen. *Die 's nachs vist, moet daags drogān*. Zie: *nacht*.

vissəræiə, visscherij, het visschen.

vissərman, visscher. Visscher wordt niet gebruikt. Vgl. Fri. wdb. I 355; Ter Laan 1122.

vlaerəkān, heen en weer lopen, tegen een kind gezegd. *Wat moet jā ər eut doen tə vlaerəkān*, — wat moet je nu nog op straat doen?

vleas, vleesch. *IJ et lievər 't vleas as də bīenen*. 'k *Eaw m'n ouwə nog 'n grusien vleas an boord mīəgeven*.

vlessə, flesh. *Is ie nog an də pappə, of is ie al an də vlessə?* Zie: *pappə*.

vliegān, vliegen. *Gauw vliegān, ardə vliegān*, — hard lopen, voortmaken. *Ik bin 'r gauw een vleugān*, — er zoo snel mogelijk heengegaan. *Nou moet jā ardə vliegān!* — als een kind een boodschap moet doen. *Wat ij jā 'n koon, jā eawən zīekər wier lopān vliegān*. *Tōē maer, ij vligt zo vaer niet*, — hij gaat niet zoo ver van huis, loopt in geen zeven slooten tegelijk. Vgl. Fri. wdb. I 365; Ter Laan 1125.

vliegər, vlieger, jongensspeelgoed. Zie: *boerəneus*, *lik*, *prink*, *pinnebot*, *meuzə-tāndən*.

vlòcht, vlucht. *IJ is òp də vlòcht*.

vloekān. *Vloekān as 'n ketəlboeier*. Vgl. Fri. wdb. I 371; Ter Laan 1130.

vlug, vlug. *Zə is niet aerəg vlug*, — een beetje ziek, niet erg lekker. Vgl. Van Schothorst, 222.

vluus, vlies, op de melk bv. Verkl. *vlusien*. Vgl. Boekennoogen 1155; Karsten II 175; Ter Laan 1130.

voalwoatər, vaarwater. Speciaal de vaargeul tusschen Enkhuizen en Urk. Zegsw. *IJ et in mən voalwoater əzetən*. (De vorm vaalwater is ook bekend in Zuid-Afrika, waar hij vermoedelijk is ontstaan door associatie met de Vaalrivier. Hier misschien door dissimilatie?)

voar, vader. Plat, verachtelijk woord. Bedreiging: *As jə voar van də week teus kòmt . . . ! Ik zal 't tugən jə voar zeggən! Loop noa jə voar! Jə ouwə voar is an de kaərək* — je verzaakt je kinderplichten zoodanig dat je je ouders door de kerk laat onderhouden. Vgl. Koffeman 46; Fri. wdb. I 324; Ter Laan 1131; Gunnink 228.

voarən, 1. varen, 2. uitvaren. *Də skeutən binnən van də nacht əvoerən. Goe reazə as jə voarən*, — groet aan de visschers, 's Zondagsavonds. Vgl. Koffeman 45.

voart, vaart. Vgl. Koffeman 45.

voarteug, vaartuig. *Wier angərə voarteugen mit vis wazzən anəkeumən*.

voas, onaangenaam van smaak, van water dat lang heeft stilgestaan. Verouderd. Vgl. Koffeman 45.

voatoarən, inham in het vertrek, die gevormd wordt door de bedsteden in de lengte van het vertrek te plaatsen in plaats van in de breedte; de overschietende ruimte noemt men *voatoarən*. Verouderd. Vgl. Koffeman 46.

vòddəjtən, klein stukje goed. Zie: *fnoasien*.

voerəgien, voering.

vōet, 1. voet, ook voet van een kous. 2. lengtemaat.

vōetvegə, *Ik bin gien vōetvegə van jə*, — je kunt maar niet alles doen met me wat je wilt. Vgl. Fri. wdb. I 386; Ter Laan 1142; Gunnink 236; Van Schothorst 131.

vòl, 't Woater is vòl, — de waterstand is erg hoog. In de haven bv. Vgl. Fri. wdb. I 388.

vōləm, veulen. *Grotə vōləm, dat jə doar binnən!* — tegen een kind, dat zich kinderachtig aanstelt, met de gedachte: kind daar ben je veel te groot voor. Vgl. Draayer 61; Karsten II 176; Boekennoogen 1161.

vollək, visite. 'n *Gəzelləgə kamər mit vollək*. Zie: *baldoadəg*. Vgl. Boekennoogen 1159; Karsten II 176.

Vòlləndam, Volendam.

voort, weg, heen. *IJ got òm zes uur al voort*. — *Wə gonən voort*. 2. 'r *Got 'n uur mie voort*. 3. terstond. *Ik zal 't voort doen*. Vgl. Boekennoogen 1165; Karsten II 177; Ter Laan 1139; Fri. wdb. I 380; Gunnink 236.

vòr, 1. voor. Bw. van plaats. *Vòr Amə-lānd, vòr IJmōian, vòr Skevəlingən vis-sən*. Zie ook *an*. Vgl. Koffeman 46, *vor de duur*. 2. *IJ is vòr zūūt*, — houdt veel van zoet.

vörrək, vork. Verkl. *vörrəkien*. Vgl. Koffeman 46; Karsten II 179.

vörral, 1. een vierde el. *Veef vörral vör 'n bānd òp 'n rok*. 2. een vierde vat boter. Verouderd. Vgl. Koffeman 45; Boekennoogen 1129; Karsten II 179; Ter Laan 1132; Fri. wdb. I 358; Gunnink 236.

vörravən, schilderen, verven. 't *Vörravən van 't naeis skoel skiet oarəg òp*. Vgl. Karsten II 179; Boekennoogen 1133.

vörs, versch. *Vörs eutta novən*, — uit de eerste hand. Vgl. Koffeman 46.

vörsien, versje. *Dat vörsien kwam mən zo kloar tə vürən*. Zie: *kloar*.

vorst I. Verkl. *vörsien*. *Də vorst van 't dak*. Vgl. Koffeman 46.

vorst II, koude. *Də vorst zet niet duur*.

vörvə, verf. Vgl. Koffeman 34, 45; Van Schothorst 216.

vraeən, vrijen. *Wə vriənən nog in tōe is 't ofəraakt*.

vreemd, niet-Urksch. *Urkər vreems*, — de taal van iemand die Urksch en Nederlandsch door elkaar spreekt. *Jə proatən Urkərs of vreemd*. In 't *vreemd lofən*, — burger dragen. *Vreemdə nestən*, — niet-Urkers. Zie: *vreemde*.

vreemdə, een niet-Urker. Ook een Urker die op den vasten wal woont en op Urk Nederlandsch spreekt. „*Dag vreemdə*”, — zei een kind van drie jaar. Zie ook *nest*.

vretən, vreten. *Ik eaw 't vretən*, — ik heb het gedaan, ik ben de zondebok. *Ik eaw d'r gənòg òp vretən*, — ik heb daar lang genoeg mijn mond moeten houden.

vreulək, vroolijk. Verouderd. Zie: *vrolək*. Vgl. Koffeman 45.

vrevən, wrijven. Vgl. Koffeman 46.

vrie, vrij. Verouderd.

vriəkən, wreken. *M'n mimmə was d'r bij, zodoendə kòn ik m'n oard nie vriəkən*. Zie: *oard*.

vrind, vriend. Intiemer dan *vrind* is *moat*. Zie daar.

vrindələk, vriendelijk, gastvrij. *Zo vrindələk as blik*. *IJ was zo vrindələk as 'n ingəl*, — zeer gastvrij. *Də minsən in də Stad binnən aerəg vrindələk*, — erg gastvrij. Vgl. Koffeman 46.

vrindələkəid, vriendelijkheid, gastvrijheid. Zie: *vrindələk*. Vgl. Koffeman 46.

vrissən, onrustig zitten heen en weer draaien. *IJ zit tə vrissən òp z'n gat*, — hij zit onrustig heen en weer te draaien.

vro, vroeg. Verouderd. *Vro òp*, — vroeg op. Vgl. Koffeman 45; Boekennoogen 1170.

vroat, veelvraat. *Jie binnən 'n vroat*. Vgl. Koffeman 45.

vrōəd, wijs, verstandig. Alleen in: *tussən mal in vrōəd*. Zie: *mal*.

vroem, vroom. Verouderd.

vroemər, vroedvrouw. Verouderd. Zie ook *vroemoer*. Vgl. Koffeman 45.

vroemoer, vroedvrouw. Zie: *vroemər*. Vgl. Boekennoogen 1171.

vrolək, vroolijk. Zie: *vreulək*.

vrouwə, vrouw, echtgenoot. Zegsw., zie: *boas*. *Twē vrouwən*, maar: 'n *oop vroulōiən*. *Də vroulōiən zittən an d'iēnə kānt*, *də manlōiən an d'angərə kānt*. *Də manlōiən binnən vvoerən*, *də vroulōiən blevən teus*. Vgl. Koffeman 46; Karsten II 178.

vruttən, vroeten. Vgl. Koffeman 45.

vunstəg, vies, vuil, smerig. Verouderd.
Vgl. Koffeman 45.

(*tə*) *vūrən*. *Dat vōrsien kwam mən zo kloar tə vūrən*, — dat versje kwam me zoo heel bekend voor. Zie: *kloar*.

vurstə, voorste. *In də vurstə bank*.

vuul, veel. *Vuus tə vuul*, — veel te veel.
As 'n bietjən gōed is, kan vuul gien kwaad.

vuur, vuur.

vuurbəreidəgə, voorgevoel. Zie blz. 200.

vuurbēld, voorbeeld. Vgl. Koffeman 45.

vuurboēt, de oudste bekende vuurtoren.
De tegenwoordige is gebouwd in de 17de eeuw. Die daarvoor was van hout. Zie: *bōēt*, *baerəgvuurtjən*.

vuurdieləg, voordeelig. Vgl. Koffeman 45.

vuurdoen, voordoen. Vgl. Koffeman 45.

vūurduur, voordeur. Vgl. Koffeman 45.

vuurenteus, zitkamer, voorkamer, waar meestal ook geslapen wordt. Zie: *affərenteus*. Voor den woningbouw zie blz. 191. Vgl. Koffeman 45; Boeken-oogen 1196; Ter Laan 1114; Fri. wdb. I 375.

vuureus, voorhuis. Vgl. Koffeman 45.

vuurjokkən, voorjokken. Vgl. Koffeman 45.

vuurkoemən, uiterlijk, voorkomen. Vgl. Koffeman 45.

vuurländ, 1. deel van 't Urker weiland.
Vgl. Van Blom 46; 2. *Jə gat volłəgt jə in jə neuzə is jə vuurländ*. Zie: *gat*.

vuurlək, goed gezond, vlug in 't opgroeien, vlug met lopen enz. *Wat is dat keend vuurlək! Ja, maer ij et ok nog gien tugənstootjən ad*.

vuurliəgən, voorliegen. Vgl. Koffeman 45.

vuurmiddəg, voormiddag. *Zo lank as də vuurmiddəg*, — is iemand die heel lang opgeschoten is. Zie: *lank*.

vuurəp, voorop. *Jə zullen vuurəp zittən, dat jə affəren niet ofvallən*, — antwoord als iemand voorbarig iets vraagt, vooral aan kleine kinderen.

vuurskiətən, voorschieten. Vgl. Koffeman 45.

vūurtjən, licht. Aan het einde op den Westdam, genoemd naar 't oude *vūurtjən* op die plaats. Verouderd. Zie: *baerəgvūurtjən*.

vuurvallən, voorkomen, gebeuren. *Dat valt maer zeldən vuur*.

vuurvlochtən, voortvluchten. Ook: het werk misloopen. Verouderd. Vgl. Koffeman 45.

vuurvlōəd, begin van den vloed, opkomende vloed. Zie: *moon*.

vuurwoord, 't eerst spreken. 't *Vuurwoord eawən*, — iemand voor zijn met iets te zeggen. Ook gebruikt voor twee die ergens heen gaan en afspreken dat de een beginnen zal het woord te voeren.

vuus, veel. *Vuus tə kort in enkanəgər*, — te dicht op elkaar. Zie: *vuul*, *kort*. Vgl. Ter Laan 1112; Boeken-oogen 1110.

vuustən, elkander de hand geven. 't Wordt heel weinig gedaan. Vgl. Koffeman 46.

W

waen, waaien. Vgl. Koffeman 46, 26, *ofwaaien*.

waerda, waarde. Vgl. Koffeman 46.

waerag, dwars, tegensprekerig. Vgl. Boekennoogen 1187; Karsten II 183; Ter Laan 1165.

waerak, werk. Vgl. Van Schothorst 225.

waeraken, schoonmaken. Zie: *opwaeraken*.

waerakezer, iemand uitsturen op het *waerakezer*, — om de dakschaar sturen. Ook wel: *op de bout die bij 't gat ofabraken is*. Vgl. Ter Laan 794; Gunnink 116; Meyer 58; Bergsma 26, balkenscheere; Boekennoogen 129, 342, 806, 1299, 1351; Stoett 401; Schrijnen I 219.

waerakieskoes, kous, gebreid met slangvormige figuren. Zie blz. 195.

waerem, warm. *IJ kwam bij mij mit 'n waerem and an*. Zie: *and*. Vgl. Boekennoogen 1368.

waffel, 1. wafel. 2. mond. *Jā waffel got as 'n teldar z'n koenta*, — je mond gaat als een wekker. *Ik zit m'n waffel lova te proaten*. *Z'n waffel stot niet, ij zal 'm nog in de brand proaten*. *IJ dot gien waffel eupen*, — geeft geen antwoord. Vgl. Karsten II 180; Boekennoogen 1179; Fri. wdb. II 399; Stoett 2509.

wafferen, wat voor een? welke? „*D'r binnan twee studenten op Örrak, ienā kin ik 'r van*.” „*Maer wafferen bedoel je nou?*” — welke van de twee bedoel je? Vgl. Koffeman 46; Van Schothorst 224; Dek 95.

wagen, wagen. *Toe mimmā, gief m'n 'n bietjen vuul?* Antwoord: *Vuul lijjā op*

'n wagen. *Aftr de wagen raken*, — in een ellendigen toestand komen, door ziekte enz. 2. van een meisje gezegd: geen man krijgen. Vgl. Karsten II 180.

wallā, 1. 't vastland. Ook: *vastā wallā*. *An de wallā wōnen*, — niet meer op Urk wonen. 2. Op Urk een bepaald gedeelte van de haven. *'n Visserman legt an de dam; of an de wallā om te skiepen*. Zie daar.

wallagā, walg, afkeer. *Ik eaw 'n wallagā an die kost*. Vgl. Koffeman 47.

wallie, watblief? Verouderd. Zie: *wal-lief*.

wallief, watblief je? Verouderd. Zie: *wallie*.

wampelsturag, onhandelbaar. Alleen van menschen gezegd, en voor een gegeven oogenblik.

wanavendag, onbehoorlijk, ondeugend. *Jā wanavendag gedragen*. *Gedraag je nieso wanavendag in 't Suundasskoel, oor!* — pas goed op, gedraag je niet onbehoorlijk. Vgl. Boekennoogen 1184; Karsten II 182.

wangelan, wandelen. Zelden gebruikt. Zie: *kōiaran*. Vgl. Koffeman 47.

wang-oasem, begeerig, hebberig, schrok-kig.

wannaer, wanneer. Vgl. Koffeman 47.

wannagā, werveling. *'t Was net in de wannagā van de wiend*, — waar de wind het ongestadigst is, in een werveling.

wanslaap, toestand tusschen waken en droomen. *'k Was net in de wanslaap*, — ik sliep nog niet heelemaal. Zie: *zam*.

wānt, 1. want. Verkl. *wintjēn*. Voor visschers werden ze gemaakt van een flanelachtige, lichtgele stof. 2. onderarmbekleding, die door de vrouwen bijna uitsluitend naar de kerk werd gedragen. Een gebreid mofje van ongeveer 20 cm lang, uitlopend in een puntig kapje, dat werd omgeslagen. Vgl. Koffeman 46; Van Schothorst 225; Karsten II 182.

warrə, war. *In də warrə wezən*, — abuis, mis zijn. Zie: *abeus*.

warrəld, wereld. Zie ook *werrəld*. Vgl. Koffeman 46.

warrələn, dwarrelen. 't *Goed warrəlt òm də leen enə*, 't wil niet goed drogən, — 't waschgoed hangt te flapperen, 't vangt niet goed wind.

wartəl, wartel, ook een bout met een moer. Vgl. Boekenoogen 1189; Karsten II 183; Fri. wdb. III 409.

wasboaləm, waschtobbe. *Ik eaw d'ielə dag an də wasboaləm stoon tə bükən*.

wasmasienə, waschmachine.

waspot, de ijzeren pot waarin de kleeren gewasschen worden. Onderin brandt een vuur. De pot wordt buiten gezet bij mooi weer, en, als men in huis geen ruimte of schoorsteen ervoor heeft, ook bij leelijk weer.

wassən I, wasschen, de wasch doen. Vd. *wossən*. *Ik wist niet dat jə wossən*. De vragenlijst van 1879 geeft ook *wassen*. Zie: *wossən*. Vgl. Boekenoogen 1198.

wassən II, groeien. Zie: *wossən*. Vgl. Boekenoogen 1190.

wat, iets. Vgl. Koffeman 35.

weagerəg, weigerachtig. Vgl. Koffeman 47.

weagerən, weigeren. Vgl. Koffeman 47.

weanəg, weinig. 'r *Is tugənwoordəg zo weanəg bət*.

weanəgə. Zie: *Suuntərnentən, skip*.

weanən, wenden. *Jə kunən jə gat niet weanən, zo drok is ie*, — je kunt je niet omdraaien of dat kind voert weer wat uit.

weavən, wuiven.

wəbbəzoemərtjən, de tijd van de herfstdraden, nazomer, begin October.

weef, vrouw, wijf. Verkl. *wiffien*. 'n *Goed weef. Dat weef!* 'n *Smerəg weef*. Vgl. Koffeman 46.

weembrāuw, wenkbrauw. Vgl. Boekenoogen 1218; Karsten II 18; Fri. wdb. III 450; Ter Laan 1185, 1194; Van Schothorst 228; Opprel 89; Dek 97; Van Weel 157.

ween, wijn.

weensəl, windsel. Vgl. Koffeman 47.

wees, wijs. *Zo wees as 't skeeteus van Breaman*, — spottende opmerking over iemand die verwaand is. Zie *skeeteus*. Vgl. Boekenoogen 1218; Fri. wdb. III 443; Ter Laan 131, 46, 869, 1189; Van Duyse 195.

weeseid, wijsheid. *IJ is van weeseid òməvullən*. Zie: *òmməvullən*. Vgl. Koffeman 46.

weesneussien, wijsneusje. Vgl. Koffeman 46.

weesvingər, wijsvinger. Zie: *speldəmakər*.

weg I, weg. Bn. en bw. *M'n mes is weg*.

weg II, weg. Zn. *Ik loop op de weg.* Fig. *IJ bringt wat te wege*, — hij zet den boel op stelten, hij haalt wat uit.

wegən, wegen. Vgl. Koffeman 47.

wegge, wittebrood. *As de vissarlöian teus kwammen van de vangst, dan kriegən ze 'n skoot wegge mit beste böttər in breuna sukkər. Die möggie alliendəg opetən. Maer ie oorda z'n vrouw 'r twie plekkies van te gēven, in de kiengərən ok 'n indjən.* Een weduwe, die hertrouwen zou, heeft haar vissərman bedankt, toen ze gezien had dat: „*IJ d'ielə skoot wegge alliendəg opat*”. Vgl. Karsten II 186; Fri. wdb. II 441; Ter Laan 1175; Van Schothorst 225; Gallée 52; Halbertsma, weggen; Opprel 89.

wegmaeiən, iets door onvoorzichtigheid wegmaken. 't *Is weg of 't wegmaeid is*, — zegt men wanneer men lang naar iets gezocht heeft, en het niet terugvinden kan. Vgl. Koffeman 26.

wegmupələn, wegsnijten. *Mupəl dat ding toch weg.*

welders, weleens. 'k *Eaw welders in Keuzən əwest.* Vgl. Karsten II 187.

welləg, dik, grof. Verouderd. 'n *Grote welləg kaerəl.* Vgl. Boekenoogen 1209.

welləkum, welkom. 1. *Welləkum teus, toata*, — zegt het kind als vader van de vangst thuiskomt. *Welləkum teus, ouwə*, — zegt de vrouw. Zie: *ouwə*. 2. Zn.: wat lekkers dat de vader meebrengt. *IJ ja nog welləkum vər m'n mēəbrocht, toata?* — vraagt het kind. Vgl. Koffeman 46; Karsten II 187; Boekenoogen 344, i. v. Hoornsch; Fri. wdb. III 472.

wellinnək, welneen! Lett. wel neen ik. Zie: *wellint*.

wellint, welneen! Verouderd. Zie: *welinnək*.

wenən, winden. Verouderd. Zie: *opklōenən*. Vgl. Koffeman 47; Boekenoogen 1224.

werrəld, wereld. Verouderd. Zie: *warəld*. Vragenlijst Aardr. gen. 1879 geeft *waereld*. Vgl. Koffeman 46.

Westeandə, Westeinde van het dorp. Zie: *Oosteandə*. Vgl. Koffeman 47.

wezən I, wezen, zijn. Ww. Zie: *nodəg*.

wezən II, wijzen, aanwijzen. Vgl. Koffeman 47.

wichien, 100 pond. *Twie in twintəg grote sköllən in 'n wichien.* Als de schollen ongeveer gelijk van grootte waren, werden ze niet gewogen, maar geteld. Op de twee en twintig mocht de koopman er een uitzoeken, zoo gezegd voor de kat. Zie: *sköllə*. Vgl. Karsten II 187.

wiebəmeisie, bemoeial, jongen, die meisjeswerk doet, een man die zich te veel met vrouwenwerk bemoeit. Verouderd. *Ouwə wiebəmeisie.* Zie: *kakkəmaeia*.

wieban, twijgen vlechten tot een mat. Nieuw. Waarschijnlijk in gebruik gekomen onder invloed van den directeur van de mandenmakerij. De eerste kwam uit Kampen, de tweede uit Drente. Vgl. Boekenoogen 1215; Mnl. Wdb. IX 2669, wipē; Ten Doornkaat Koolman III 557.

wiedək, wijting (visch).

wiedəkvretər, scheldnaam voor de Enkhuizen.

wiedərvoarən, wedervaren, overkomen. Verouderd. Vgl. Koffeman 47.

wiedvrouwə, 't gewone woord voor weduwe. Zie: *wīduwə*.

wīduwə, weduwe. Weinig gebruikt. Zie: *wiedvrouwə*. Vgl. Koffeman 47.

wiegə, wieg.

wīek, week, nacht.

wīektə, weekte, plaats waar de zeebodem slap is. Zie: *stīen*.

wieləkən, fijn sneeuwen.

wiend, wind. *Ongər də wiend eut. Də kattə, da keend, die jongən, et wiend in z'n gat*, — de kat enz. is wat dol. *Ardə wiend*, — ong. windsterkte VI. *D'r was so vuul wiend, dat zuvən duvəls gien bussien ooi oppərdan bringən kōnnən*.

wiendappər, opschepper. *Die wiendappər et maer proatjəs as doadjəs*.

wiendrogə, 'n Aring *wiendrogə*, zoo drogen dat hij ook van binnen bijna droog is, en niet alleen het vel. Zie: *veldrogə, spouwər*.

wīenoar, weduwenaar. Vgl. Koffeman 47.

wientər, winter. Vgl. Koffeman 46.

wientərānnən, winterhanden. Zie: *kalvər-sanən*. Vgl. Koffeman 47.

wientərkelətə, winterkoude. Vgl. Koffeman 46.

wier, weer, terug. *Bin jə d'r wier? IJ jə nog wat wier ad?* — heb je nog wat toegekregen?

wiersédən, weerszijden. *Van wiersédən*.

wierwaerək, antwoord. *Ik sprak tugən 'm, maer ij gaf glaggien wierwaerək*, — heelemaal geen antwoord. *Gief nou wierwaerək*, — geef nou antwoord, verdedig je nou. Vgl. Boekenoogen 1203; Karsten II 185.

wīeskeend, weeskind. Vgl. Koffeman 47.

wīeten, weten. *IJ wiet 't wel, as ie 't maer oalən mag*, — opm. wanneer iemand doet of hij iets kan, maar de gelegenheid niet heeft om dit te toonen. Vgl. Koffeman 46.

wīetənskip, wetenschap. Vgl. Koffeman 46.

wīezə, wees. Verkl. *wīessien*. Vgl. Koffeman 47.

wijdroppəg, gulzig. *Ja, ik zal mən kiengərən zo wijdroppəg makən, zə moetən mit twī plekkies bol toe*. Zie: *roppəg*.

wikjə. *Eut m'n wikjə!*, — ga uit den weg, of: blijf hem uit den weg. Vgl. Koffeman 47; Boekenoogen 1217.

wikkəltjən, wakkəltjən, wankel. Zie: *wippərdəwap*. Vgl. Koffeman 46; De Jager I 898, 899, 853.

wikkən, wijken. Vgl. Koffeman 47.

wild. *Iēnə op 't wild jagən*, — het hoofd op hol brengen.

winsən, wenschen. *Winsən in wouwən is 'n aerəmoedəg eusouwən*. Zie: *nijjoar*. Vgl. Koffeman 47.

wintəldiefien, wentelteefje. *Kweeuwək* in de melk geweekt, in boter gebakken. Geschenk voor een kraamvrouw o.a. Zie: *preuməsop*. Vgl. Ter Laan 1198.

wippərdəwap, wankel. Zie: *wikkəltjən, wakkəltjən*. Vgl. Koffeman 46; Van Schothorst 229.

wissəldoaldər, IJ et 'n wissəldoaldər, — hij heeft altijd geld, en men weet niet hoe hij er aan komt. Zie: blz. 199. Vgl. Ter Laan 1202.

wit, vriendelijk, blijde. *Wit lachen*, — blij lachen. Vgl. Fri. wdb. III 465; Meyer 59; Stoett 2597.

woar, waar. 't *Is woar*, — het is de waarheid. Vgl. Koffeman 46.

woareid, waarheid. *In de Woareid stot . . .*, — in den Bijbel staat . . . Vgl. Koffeman 46.

woarniemaga, waarneming. Vgl. Koffeman 46.

woarniemən, 1. waarnemen. *Da sal ik wel effən vōr ja woarniemən*. 2. zien. 3. krabben, bijten. *IJ et gauw da keend woarneumən*. Vgl. Koffeman 46; Ter Laan 1206.

woarskōen, waarschuwen. *Ik wil ja nog ien keer woarskōen*. Vgl. Koffeman 46.

woarskoewaga, waarschuwing. Vgl. Koffeman 46.

woatər, water. *Nou, as 't bovən woatər kōmt, dan kree ja't*, — als 't terecht komt . . . Opm. wanneer iemand iets niet kan vinden waarnaar hij lang gezocht heeft, om het aan een ander uit te leenen. *Dat is woatər dat beutən ja geut òmməlopt*, — daar heb je niets mee nodig. 't *Is zundə as ie in skoon woatər verzūpt*, — 't is zonde als hij zou verdrinken. Zie echter ook *mieteroend*. *Verzūpən aer dat zə woatər zicht*, — door lichtzinnigheid gedwongen zijn om te trouwen. Zie: *keldər*. Vgl. Koffeman 46; Karsten II 184; Ter Laan 1213; Stoett 2535; Van Lennep 239; Waasch Id. 703.

wōenəga, woning. Weinig gebruikt. Zie: *eus*. Vgl. Koffeman 46.

wōenən, wonen. Vgl. Koffeman 46.

Woenəsdag, Woensdag. Ook *Woeniesdag*. Vgl. Koffeman 46; Boekennoogen 1227.

wōenploasə, woonplaats. *Dat dōrrəp, dat eus, is m'n wōenploasə*. Vgl. Koffeman 46.

Woggəlum, Wognum.

wonən, pootje baden.

wōrrəm, 1. worm. 2. medelijdende benaming voor een kind. Vgl. Koffeman 47.

worrən, worden. *Ik zal wat worrən astat woar is!* Vgl. Koffeman 47; Boekennoogen 1230; Karsten II 189; Ter Laan 1211.

wōrrəp, vier stuks. 'n *Wōrrəp aeringən 'n Wōrrəp testən*.

worst, 1. worst. Verkl. *wōrsien*. *Woordən as worstən, maer nieso vet*. 2. opgevulde rand, onder aan den rug van het *middəldə*, waar overheen de rokken wijd uithangen. Vgl. Koffeman 46; Boekennoogen 1368, i. v. woord.

wossən I, groeien. Verouderd. Vgl. Koffeman 47.

wossən II, wasschen. Verouderd. Vgl. Koffeman 47.

wroētən, wroeten. *In de kachəl wroētən*. Zie: *morən*.

wuppən, wippen, springen. *Poaltjəs wuppən*, — over een rij palen springen, een jongensspel. Maar: *pierəwippən*. Vgl. Boekennoogen 1226; Karsten II 190; Ter Laan 1215.

Z

zabbələn, sabbelen, van kinderen, op een korst brood bv. Vgl. Van Schothorst 230.

zaddoek, zakdoek, Weinig gebruikt. Zie: *diezakdoek*, *snoddoek*.

zaeiə, zeef. Verouderd. Vgl. Koffeman 48; Draayer 63.

zaeian, zaaien. Vgl. Koffeman 48.

zaer, zeer, zwerend. Zie: *spūūn*. Vgl. Koffeman 48.

zaerta, pijn. Vgl. Koffeman 48; Van Schothorst 231; Boekenoogen 1249.

zaft, 1. zacht. 2. allicht. *Da kuun jə zaft doen*, — dat kan je best even doen. *Da kòn jə zaft effies ədoon eawən*, dat had je nu best even kunnen doen. Vgl. Boekenoogen 1244; Ter Laan 853; Gallée 61; Gunnink 230; Karsten II 116; Draayer 45.

zaftsinnəg, zacht van aard.

zak, zak. Verkl. *zekkien*. *Də zak*, „’t slopien vòr də òpknappərsklīərən”. ’t Is rood of blauw, meestal geruit. In den zak gaan: *də òpknappərsbroek*, ’t *sarries rōkkien*, *goeie zwarta koezən in òpknappərsskōenən*. ’n *Deat in ’t zekkien doen*. ’n *Ouwə zak is ’n bee waerd*, — ook om een kleinigheid kan men nog wel beleefd vragen, van beleefdheid heeft niemand schade. Vgl. Koffeman 48.

zalm, psalm. Verouderd. Ook: *pəsaln*. Vgl. Koffeman 48; Van Schothorst 230; Van Weel 134.

zam, zacht, zoet, lekker. *Nou lag ik net so zam, in nou elləp jie mə in də wanslaap*, — nu verstoort je mijn slaap. Vgl. Gunnink 244; Draayer 63; Gallée 61; Halbertsma, sam.

zānd, zie: *skölləpzānd*. *Keuzərzānd*. Vgl. Koffeman 48, 49.

zāndərag, zanderig. Zie: *zāntəg*.

zāndskeut, ’n langzame werker. *Ouwə zāndskeut*, — ouwe zanikpot.

zanəkən, zeuren. *Over in wier zanəkən*, — babbelen. Zie: *klessən*. Vgl. Koffeman, 35 i. v. *klessen*.

zanəkər, ’n zeur, ’n dwingeland. Van een kind gesproken.

zanəkskeut, ’n zanik met praten, ’n zeur.

zanəkzak, iemand die niet opschiet met werk, met spreken.

zangərən, 1. gloeien. *As ik ər mīe zit, dan zangərt m’n bīen zo*, — van een verstuijken voet gesproken. 2. niet goed koken, van eten. Verouderd. Vgl. Koffeman 48; Boekenoogen 1246; Karsten II 192; Fri. wdb. III 55; Ter Laan 1221. Zie voor de verklaring: De Jager II 729, 733.

zāntəg, zanderig. Verouderd. Vgl. Koffeman 48.

zat, genoeg. *Wəatər zat*, — water genoeg.

zeal, zeil. Vgl. Koffeman 47.

zealən, zeilen. Vgl. Koffeman 47.

zeddərbet, zed. Verouderd. Vgl. Koffeman 49. *Zedderbet*, — gewone benaming voor Z. onder de ouden van dagen nog in gebruik, vooral wanneer „*Beabe of Bessien*” de taak op zich neemt, om de „*beabe in bessieszeggers* ’s *ochtes in ’s aves*” op te zeggen. Soort spelletje. *Beabe en bessien* zeiden de kinderen alfabetisch op.

zedə, zijde, kant. *Peendə in m’n zedə, stektə*

- in de zeda. 't Barst mē m'n zeden eut, — ik kan 't bijna niet langer verkroppen. Zie ook zwegan. Vgl. Koffeman 48.*
- zeggan. Zo gauw as de dag anbrak, was et oalen zegd, — moest het net ingehaald worden. Vgl. Winkler I 54.*
- zesindaertager. Ouwa zesindaertager, — spottende naam voor iemand met een bochel.*
- zetskipper, iemand die voor een reeder op diens botter vaart. Vgl. Fri. wdb. III 66.*
- zettan. Ik sal d'r wezen of 'k 'r zet bin, — ik kom vast. Iene in 't zunnatjen zettan, — iemand beet nemen. Zie: zunnatjen. IJ et 'r z'n tuul in tuul opzet, om Örkars te laeren. Zie: tuul. 't Lik zettan, — 't lik de juiste lengte, de juiste verhouding tusschen de beide deelen geven. Zie: lik, vlieger. IJ et mē vōr tien guldē an mē gat zet, — hij heeft voor tien gulden gekocht en niet betaald. Vgl. Koffeman 47; Ter Laan 1247, 1229.*
- zeudjen, zoodje. 1. zeudjen vis. 2. Scheldwoord. Dat zeudjen! Joe zeudjen dat ja doar binnē. Zie: teugzeudjen. Vgl. Koffeman 48.*
- zeugen, zuigen. Ik kan 't nie betan, ik zeug 't maer op. Wa zugan vast in 't zānd, op de strandē. De groend zugt 'r nogal. Jie zeugan overal fānient eut. Vgl. Gunnink 246.*
- zeul, zool, schoenzool. Fig. zeul over de tongē, — beslag op de tong, bv. wanneer iemand ongesteld is. Vgl. Koffeman 49.*
- zeunag, zuinig. Zeunaga kniepart, — een onaangenaam iemand, die een ander niets gunt. Zie: kniepart, gramiet. Vgl. Koffeman 48.*
- zeupen, 1. zuipen, veel drinken. IJ zupt as 'n krūpal, — het is een dronkaard. 2. drinken van dieren. De katta wil nie zeupen. Vgl. Koffeman 48; Ter Laan 1238; Boekenoogen 1270.*
- zeupart, zuiper, drinkebroer. Vgl. Koffeman 48.*
- zeuplappa, zuiplap. Vgl. Koffeman 48.*
- zeuver, zuiver, eerlijk. Zegsw. 't Is zeuver in ja moend, — 't smaakt erg lekker. Vgl. Koffeman 47.*
- zē I, zee. De gulle zē. Zie: gul. Zēan as kaerakē in torēns, — hoge golven. Vgl. Koffeman 47.*
- zie, zij. Pers. vnw.*
- ziedag, zedig. Verouderd. Vgl. Koffeman 48.*
- ziefien, zeefje. Ja moeten z'n woorden niet duur 'n ziefien gooien, — je moet hem niet altijd au serieux nemen.*
- zieg. Ja zieg in ja diēg varflōttan. Zie: diēg.*
- zīekar, zeker; temerig. 'k Wiet 't zīekar. IJ prot zīekar. Vgl. Koffeman 48; Karsten II 193; Boekenoogen 1251.*
- zīel I, trekzeel. Ja kunan 's ochts 't zīel om ja skoeran leggan, — je kunt aan 't werk gaan. Vgl. Boekenoogen 1248.*
- zīel II, ziel. Dink 'r omma, ja kregan op ja ziel. Maar: Dink om ja aerama zīelē. IJ is van de zīelē avullan, — flauw gevallen.*

zielment, *Jə kregən òp jə zielment*. Zie: *ziel*.

zielōi, zij. Pers. vnw.

zielōian, zeelieden.

zieməl, zemel. Vgl. Koffeman 48; Boekennoogen 1253; Van Schothorst 231.

ziemalknopər, iemand die traag of langzaam in zijn doen of spreken is. Zie: Koffeman 48.

ziemēūs, schaaldier, dat in diep water leeft. Zie: *värterən an*.

ziemslerənlapə, zeemleerenlap. Vgl. Koffeman 49; Ter Laan 1220; Van Schothorst 231.

ziēn, zenuw. In vleesch. Zie: *ziēnəg*. Vgl. Koffeman 47; Karsten II 193; Boekennoogen 1248; Westfri. ww. 106; Opprel 90; Van Weel 159.

ziēndərs, kijk eens, luister eens. Zie ook *weldərs*.

ziēnəg, zenig, taai, van vleesch. Zie: *ziēn*. Vgl. Koffeman 47.

ziēnəwachtag, zenuwachtig.

ziēnəwən, zenuwen. 'k *Loop mit də ziēnəwən òp m'n leef*, — ik ben vreese-lijk zenuwachtig. Vgl. Koffeman 47.

ziēp. „Ik sallət tугən jə mimmə zeggən”. „Nou zeggət, dan kree jə 'n brōggə mit *ziēp wier*”. De belooning voor een klikspaan. Vgl. Koffeman 49; Boekennoogen 1248.

ziēpkop, zeepkop, bakje voor groene zeep. Vgl. Ter Laan 1220.

ziēvə, zeef. Zie ook *zəiə*.

ziēvər, kwijl. *Də ziēvər liep 'm eut z'n moend*. Vgl. Van Schothorst 231; Gunnink 245.

ziēvərən, kwijlen, van kleine kinderen. Vgl. Gunnink 245; Van Schothorst 231; Ter Laan 900; Draayer 63; Van de Water 153.

zim, dun touw. Verkl. *zimməjtən*. Vgl. Koffeman 48; Boekennoogen 925.

zin, trek, lust. *IJ jə zin an drogə vis, Jan?* Vgl. Fri. wdb. III 76; Ter Laan 1233.

zindən, zenden. Vgl. Koffeman 48.

zinzə, zeis. Vgl. Koffeman 48.

zoa, afkeer, tegenzin. *Kool eaw ik də zoa in. In oal eaw ik də zoa əgetən*, — kool, aal, heb ik me tegengegeten.

zoad, zaad. Vgl. Koffeman 48.

zoaləg, zalig. Zegsw. *Bin jə niet zoaləg dan bin jə toch eut də biēnən*.

Zoatərdag, Zaterdag. Vgl. Koffeman 47.

zōddə, bezinsel in het water. Verouderd. Vgl. Koffeman 49.

zoedələn, 1. langdurig venten met koopwaar, die geen aftrek heeft. Verouderd. Zie: *zwindələn*. 2. Niet meer met z'n werk uit den weg kunnen komen. Als iemand oud wordt b.v.

zoegən, hijgen. Vgl. Koffeman 48.

zoemər, zomer. *Iēnə zwoaluw makt nog gien zoemər*. Vgl. Van Schothorst 233.

zōian, zuiden. 't *Zōianwiendjən*. Vgl. Koffeman 48.

zōiərən, niet flink koken. Verouderd. Vgl. Koffeman 48.

zok I, moedermelk. Vgl. Fri. wdb. III 165; Ter Laan 934; Van Schothorst 232; Gunnink 246.

zòk II, zulk. Vgl. Boekennoogen 1270; Karsten II 196; Van Weel 160; Gunnink 247.

zòkkən, zulk een, zoo een. Vgl. Koffeman 48; Fri. wdb. III 166.

zòks, zulke, zoodanige dingen. *Zə doen nou nooit maer zòks*, — ze doen daar nooit meer aan. Vgl. Boekennoogen 1270; Karsten II 196; Ter Laan 1245; Fri. wdb. III 166; Van Schotthorst 232.

zoldərtjən. *Over 'n papierən zoldərtjən lopen*, — op zwak, onbetrouwbaar ijs lopen. Vgl. Boekennoogen 1266; Tuinman I 69.

zonən, zoo een. Vgl. Koffeman 48.

zongərling, zonderling, vreemd. Vgl. Koffeman 47.

zool, 1. zool; van een schoen, een muil. 2. Zie: *zeul*. 3. In de zegsw.: *per slot van abbəzolən*, of: *òp slot van abbəzolən*, *wat eaw ik d'r nou miē nodəg*, — wat heb ik er per slot van rekening mee te maken. Zie: *slot*, *abbəzolən*. Vgl. Koffeman 49, *zeul*.

zoor, vast kastje, in 't *affərenteus*, om eten te bewaren. 't Had een schuin oplopend deurtje. Zie: *klappə*. Verouderd. Vgl. Koffeman 48.

zoordə, spekswoerd. Fig. *M'n zoordə zullən zə giemaer zien*, — ik kom er niet meer in 't vervolg (bij oneenigheid). Vgl. Koffeman 48.

zörgə, zorg. Vgl. Koffeman 48; Van Weel 159.

zòrrə, dor, droog; van water: hard, als 't niet genoeg schuimt, omdat de zeep niet goed oplost. *Rəgənwoatər is gōəd*, *maer pòmwpwoatər is zòrrə*. Vgl.

Koffeman 48; Boekennoogen 1268; Karsten II 196; Ter Laan 936; Dr. Volksalm. 1846, 270.

zoutən, inzouten van haring. Zie: *inleggən*.

zòvvəl, zooveel.

zukkən, zuigen. Alleen van kinderen. 't *Keend zukt*, *maer toe 't wat mankiərdə züüg 't ok niet*. *Zukkən an 'n drokfles*. 't *Vleas was so goar, jə kònnən 't wel zukkən*. Vgl. Koffeman 48; Van Schothorst 233; Houben 136; Westfri. ww. 106.

zuks, zulke, zoodanige dingen, Weinig gebruikt. Zie: *zòks*. *Zə doen nou nooit maer zuks*, — ze doen nooit meer daaraan.

zullən, zullen. 't *Zal wel*, — in verschillende intonaties, als antwoord op een mededeeling. „*Jə toatə is teus əkeuman*”. „'t *Zal wel*!” — ik geloof 't niet. „*In Keuzən is vuul aering əvòngən*.” „'t *Zal wel*!”. — dat kan wel uitkomen.

zulləvər, zilver. Zn. en bn. Vgl. Koffeman 48; Boekennoogen 1263; Karsten II 197; Fri. wdb. III 239; Ter Laan 1246; Gallée 54; Van Weel 159.

zundə, zonde, jammer. 'n *Broek makən òp də bəmməlsəfooi is zundə*.

zundəg, zondig. Vgl. Koffeman 47.

zundəgən, zondigen. Vgl. Winkler I 54.

zundoar, zondaar. Vgl. Koffeman 47.

zunəgə, trog, voerbak. Verkl. *zunəgien*. 'n *Vaerəkən it eut 'n zunəgien*. De *zunəgə* hangt buiten aan het hok. Vgl. Koffeman 48; Boekennoogen 1257; Karsten II 194; Van Schotthorst 232.

zunna, zon. *IJ kan niet velen dat de zunna in 't woater skint. In 't zunnatjen zettan*, — beetnemen. *IJ lot 'm mooi in 't zunnatjen zettan*, of: *Zet m'n nou maer niet in 't zunnatjen*. Vgl. Koffeman 47; Fri. wdb. III 77; Van Weel 159.

zunnabloem, zonnebloem. Vgl. Koffeman 48.

zūūn, 1. zoon. 2. aanspreekvorm voor jongen. *Bin j'in Abrams skoot, zūūn?* — heb je het nogal naar je zin zoo? Van een moeder tegen haar kleine jongetje. *Wat is 'r zūūn?* Vgl. Koffeman 47; Boekenoogen 1268; Karsten II 194; Fri. wdb. III 164.

zuurdoop, zure saus bij visch, bestaande uit: meel, ei, azijn, boter. Zie: *dopien*. Vgl. Boekenoogen 1271; Fri. wdb. III 242; Bergsma 87.

zūūt, zoet, lekker. *'t Levən is zūūt*, — levende visch is lekker. Opm. als er visch op tafel komt uit de ijskast. *IJ is aerəg vòr zūūt*. Vgl. Koffeman 48; Gunnink 248.

zuutjəs, voorzichtig, stil, kalm. *Zuutjəs lopen, angərs wordt ie wakkər. Nou, doen maer zuutjəs an, oor. 't Et zoon oast niet*. Vgl. Koffeman 48; Boekenoogen 1265; Karsten II 195; Gunnink 248.

zuvəmoantər, zevenmaandskind.

zuvəns, zeven. Vgl. Koffeman 48.

zuvənjoarən, lang bestaan. *Nou, tōe moar, 't zuvənjoart nog niet*, — schort je oordeel nog even op, 't kan op den duur nog wel veranderen. (Lett. Laat maar gaan, 't bestaat nog geen zeven jaar.)

zuvənkleurd, Gestreept wollen goed, witte ondergrond met verschillende kleuren. *Zuvənkleurdə rok*.

zuwə(n)ten, zeventien. Verouderd. Vgl. Koffeman 48.

zwabberən, langzaam het voorgestelde doel naderen. Verouderd. Vgl. Koffeman 48.

zwaerd, 1. zwaard van een schip. 2. *'n Woord kan 'n zwaerd worrən*. Vgl. Koffeman 48.

zwagər, zwager. *'t Is 'n zwagər van m'n mans bruur*, — spottend voor een heel verre verwantschap.

zweəlstokkən, zwavelstokken. Verkl. *zweəlstökkies*. Verouderd. Vgl. Koffeman 48; Fri. wdb. III 250.

zweegzaam, zwijgzaam.

zweemslag, zwijm. Jonger dan *zwiemslag*. Zie daar.

zwegən, zwijgen. *IJ mos zwegən, dattət z'n zedə eutbarst*, — hij moest zwijgen, het verkroppen.

zwiemslag, zwijm. Verouderd. *Dat mins is 'r van in 'n zwiemslag vullən*. Vgl. Ter Laan 1006.

zwiet. *'t Zwiet van de bakkər moet 't roggebrood lekkər makən*. 't Deeg werd met de voeten getrapt. Zie: *trappən*. Vgl. Koffeman 49; Fri. wdb. III 256; Boekenoogen 1275.

zwietən, zweten. Vgl. Koffeman 49.

zwieven, zweven. Vgl. Koffeman 49.

zwikkən, zwikken. Vgl. Koffeman 49.

zwikzwak, meestal van dingen die geteld kunnen worden. *IJ et sinten bij de zwikzwak*, — heeft veel geld. Zie: *klis*. Vgl. Karsten II 150.

zwindelən, langdurig venten met koopwaar die geen aftrek heeft. Verouderd. Zie ook *zoedelən*. Vgl. Koffeman 48.

zwoaien, zwaaien. Vgl. Koffeman 49.

zwoaluw, zwaluw. Verkl. *zwoaləpien*. Mv.

zwoaləwən. *Iēnə zwoaluw makt nog gien zoemər*. Vgl. Koffeman 48.

zwoar, zwaar Vgl. Koffeman 48.

zwoartə, zwaarte. Vgl. Koffeman 48.

zwoon, zwaan. Vgl. Koffeman 48.

zwörrəvən, zwerven. *Zwörrəvən ovər de aerde*, — bij den weg rondloopen. Vgl. Van Schothorst 233.

zij, zijde. Stofnaam. 'n *Zaeien jurk*.

LIJST VAN IN HET TAALKUNDIG GEDEELTE
AANGEHAALDE WERKEN

- Aardr. Gen.* — Enquêtes van het Aardrijkskundig genootschap van 1879 en 1895.
In hs. aanwezig in het Bureau der Dialecten-commissie te Amsterdam.
- Bakker* — C. Bakker, Volksgeneeskunde van Waterland. Amsterdam, 1928.
- Bartje* — Anne de Vries, Bartje. Nijkerk, 1935.
- Bergsma* — J. Bergsma, Woordenboek bevattende Drentsche woorden en spreekwijzen. Groningen, 1906.
- Van Blom* — D. van Blom, Dorpscommunisme uit geslachtenbezit? Gedenkboek ter herinnering aan den 70sten verjaardag van R. Schuiling. Groningen, 1925.
- Boekenoogen* — G. J. Boekenoogen, De Zaausche volkstaal, bijdrage tot de kennis van den woordenschat in Noord-Holland. Leiden, 1896.
- Boerenboek* — Groot-Nederlands boerenboek onder redactie van Anne de Vries, met dialectologische en folkloristische medewerking van P. J. Meertens. Nijkerk, 1936.
- Bouman* — J. Bouman, De volkstaal in Noordholland. Purmerende, 1871.
- Breuls* — C. Breuls, Vademecum, handelend over Maastrichtsch dialect. Maastricht, 1914.
- Van Dale* — J. H. van Dale, Groot woordenboek der Nederlandsche taal. 6e dr. (bewerkt door P. J. van Malssen Jr.) 's-Gravenhage enz., 1924.
- Dek* — J. Dek, Het Kruiningensch dialect. Overdruk uit het Archief, uitgegeven door het Zeeuwsch genootschap der Wetenschappen, 1928 en 1934. Middelburg, 1928, 1934, 2 dln.
- Ten Doornkaat Koolman* — J. ten Doornkaat Koolman, Wörterbuch der ostfriesischen Sprache. Norden, 1884.
- Draayer* — W. Draayer, Woordenboekje van het Deventersch dialect, 2de druk, bezorgd door J. C. L. van der Lande en P. Fijn van Draat. Deventer, 1936.
- Driem. Bl.* — Driemaandelijksche bladen, uitgegeven door de vereeniging tot onderzoek van Taal en Volksleven in het Oosten van Nederland. Utrecht, 1902—1927, 22 dln.
- Dr. Volksalmanak* — Drentsche Volksalmanak. Koevorden, 1837—.....
- Van Duyse* — Pr. van Duyse, Spreekwoorden aan geestelijke zaken ontleend. Belgisch museum, 1841.
- Eckart* — Rudolf Eckart, Niederdeutsche Sprichwörter und volkstümliche Redensarten. Braunschweig, 1893.
- Franck-van Wijk* — J. Franck, Etymologisch woordenboek der Nederlandsche taal, 2de druk, door N. van Wijk. 's-Gravenhage, 1912.
- Friesische Sagen* — Friesische Sagen von Texel bis Sylt, gesammelt von Hermann Lübbing. Jena, 1928.

- Fri. wdb.* — Friesch woordenboek (Lexicon Frisicum), bewerkt door Waling Dijkstra. Leeuwarden, 1898—1911. 4 dln.
- Fijn van Draat* — P. Fijn van Draat, Klankleer van den tongval der stad Deventer. Tijdschrift voor Ned. taal- en letterkunde, 42 (1923), blz. 194.
- Gallée* — J. H. Gallée, Woordenboek van het Geldersch-Overijsselsch dialect. Deventer, 1895.
- Grauls* — J. Grauls, De spreekwoorden van Pieter Bruegel den Oude ($\pm$ 1527—1569). Antwerpen, 1935.
- Gunnink* — J. Gunnink, Het dialect van Kampen en omstreken, Kampen, 1908.
- Van Haeringen* — C. B. van Haeringen, Supplement op het etymologisch woordenboek van Franck-van Wijk. 's-Gravenhage, 1936.
- Harrebomee* — P. J. Harrebomee, Spreekwoordenboek der Nederlandsche taal. Utrecht, 1858. 3 dln.
- Harting* — P. Harting, Het eiland Urk, zijn bodem, voortbrengselen en bewoners. Utrecht, 1853.
- Hollandse dialektstudies* — K. H. Heeroma, Hollandse dialektstudies, bijdrage tot de ontwikkelingsgeschiedenis van het algemeen beschaafd Nederlands. Groningen—Batavia, 1935.
- Helderman* — J. Helderman, Overijsselsche en Twentsche woorden en uitdrukkingen. — Overijsselsche almanak voor oudheden en letteren, 1840, blz. 15.
- Heukels* — H. Heukels, Woordenboek der Nederlandsche volksnamen van planten. Amsterdam, 1907.
- Hist. Gen.* — Bijdragen en mededeelingen van het Historisch Genootschap 52, (1931). (Journaal van den luitenant-admiraal Maarten Harpertszoon Tromp.)
- Houben* — J. H. H. Houben, Het dialect der stad Maastricht. Maastricht, 1905.
- I. F.* — Indogermanische Forschungen, 1892—. . . .
- De Jager* — A. de Jager, Woordenboek der frequentatieven in het Nederlandsch. Gouda, 1875, 1878. 2 dln.
- Karsten* — G. Karsten, Het dialect van Drechterland. Purmerend, 1931, 1934. 2 dln.
- Kiliaen* — Cornelis Kiliaen, Etymologicum teutonicae linguae sive dictionarium teutonico-latinum. Leiden, 1777.
- Koffeman* — K. Koffeman, Het Urker taaleigen. De taal- en letterbode VI, (1875), blz. 24—49; dez., De vervoeging in het Urksch, — t. a. p., blz. 220—224.
- Van der Kooy* — T. van der Kooy Dz., De taal van Hindeloopen. 's-Gravenhage, 1937.
- Ter Laan* — K. ter Laan, Nieuw Groninger woordenboek. Groningen, Den Haag, 1929.
- Van Lennep* — Mr. J. van Lennep, Zeemanswoordeboek, behelzende een verklaring der woorden, bij de scheepvaart en den handel in gebruik en een opgave der algemeene wetsbepalingen, daartoe betrekkelijk, en der spreekwijzen, daaraan ontleend, een en ander voorzien met taalkundige opmerkingen en aanhalingen uit onderscheidene schrijvers. Amsterdam, 1856.
- Leopold* — Joh. A. en L. Leopold, Van de Schelde tot de Weichsel. Nederduitsche dialecten in dicht en on dicht. Groningen, 1882. 2 dln.

- Mees* — G. Mees, Schokland. Overijsselsche almanak voor oudheden en letteren, Deventer, 1847, blz. 267.
- Meyer* — G. J. Meyer, Oude Nederlandsche spreken en spreekwoorden, met taalkundige aantekeningen. Groningen, 1836.
- Mnl. wdb.* — E. Verwijs en J. Verdam, Middelnederlandsch woordenboek. 's-Gravenhage, 1885—1929. 9 dln.
- Van Moerkerken* — P. H. van Moerkerken, Het Nederlandsche kluchtspel in de 17de eeuw. Sneek, 1898.
- Moormann* — J. G. M. Moormann, De geheimtalen, een studie over de geheimtalen in Nederland, Vlaamsch-België, Breyell en Mettingen. Zutphen, 1932.
- Nav.* — Navorscher, Amsterdam 1851—1941.
- Halbertsma* — J. H. Halbertsma, Woordenboekje van het Overijsselsch. Overijsselsche Almanak voor oudheid en letteren, 1836, aanhangsel.
- Ned. wdb.* — M. de Vries en L. A. te Winkel, Woordenboek der Nederlandsche taal. 's-Gravenhage en Leiden, 1864—....
- Ned. overleveringen* — K. ter Laan, Nederlandsche overleveringen. Zutphen, 1932.
- Op de Hoogte* — Maandschrift voor de huiskamer. Amsterdam, 1904—....
- Opprel* — A. Opprel, Het dialect van Oud-Beierland. 's-Gravenhage, 1896.
- Pan* — J. Pan, Drentsche woorden en spreekwijzen verzameld en toegelicht. Archief voor Nederlandsche taalkunde, I (1847—1848).
- Sarauw* — Chr. Sarauw, Vergleichende Lautlehre der niederdeutschen Mundarten. — Niederdeutsche Forschungen. Köbenhavn, 1921.
- Van Schothorst* — W. van Schothorst, Het dialect der Noord-West-Veluwe. Utrecht, 1904.
- Schrijnen* — Jos. Schrijnen, Nederlandsche volkskunde, 2de dr. Zutphen, 1930—1933. 2 dln.
- Stoett* — F. A. Stoett, Nederlandsche spreekwoorden, spreekwijzen, uitdrukkingen en gezegden naar hun oorsprong en beteekenis verklaard, 4de dr. Zutphen, 1923, 2 dln.
- Taaltuin* — Onze taaltuin, Maandblad voor de wetenschap der taal als volksuiting, nationale cultuurschat en instrument voor schoone kunst, onder redactie van Jac. van Ginneken, 1932—....
- T. M. B.* — Trou moet blijcken, tooneelstukken uit de zestiende eeuw, voor het eerst naar de hss. uitgegeven door G. Kalff. Groningen, 1889.
- Ts.* — Tijdschrift voor Nederlandsche taal- en letterkunde, uitgegeven vanwege de Maatschappij der Nederlandsche letterkunde te Leiden. Leiden, 1881—....
- Ts. Ned. Zeewezen.* — Tijdschrift van de vereeniging „Het Nederlandsche Zeewezen”. 's-Gravenhage, 1902—1921.
- Ts. Volkskunde* — Volkskunde. Tijdschrift voor Nederlandsche folklore. Gent-Deventer, 1888—....
- Tuinman* — Car. Tuinman, De oorsprong en uitlegging van dagelijks gebruikte Nederduitsche spreekwoorden. Middelburg, 1726—1727. 2 dln.
- Verz. Rapp.* — Verzameling rapporten uitgegeven door de Zuiderzeevereeniging. Leiden, 1905. 2 dln.

- Van Vloten* — J. van Vloten, Nederlandsche baker- en kinderrijmen, 4e druk. Leiden, 1894.
- Volkskar.* — P. J. Meertens en Anne de Vries, De Nederlandse volkskarakters. Kampen, 1938.
- De Vries* — C. de Vries, Urk in de eerste helft van de zeventiende eeuw. Urker courant, 1932, 1933, 1934.
- Waasch. Id.* — A. Joos, Waasch idioticon. Gent, 1900.
- Warenar* — P. C. Hoofts Warenar met eene inleiding en aanteekeningen door M. de Vries. Leiden, 1843.
- Van de Water* — A. van de Water, De volkstaal in het oosten van de Bommelerwaard. Utrecht, 1904.
- Van Weel* — M. A. van Weel, Het dialect van West-Voorne. Leiden, 1904.
- Westfri. ww.* — J. de Vries Azn. Westfriesche woorden. Nieuwe Niedorp, 1910.
- Winkler* — Johan Winkler, Algemeen Nederduitsch en Friesch dialecticon. 's-Gravenhage, 1874. 2 dln.
- Wisch.* — W. à Winschooten, Seeman, behelsende een grondige uitlegging der Nederlandse Konst- en Spreekwoorden, voor soo veel die uit de Seevaart zijn ontleend. Leiden, 1681.
- Zuiderzee* — De Zuiderzee, een herinneringswerk. Amsterdam, 1932.

LITTERATUURLIJST

- Guicciardin, Loys*, Description de tous les Pays-Bas. Arnhem, 1617. Hollandsche vertaling. Toevoeging van den vertaler, 467*b*.
- Pontanus, Joh. Is.*, Historiae Gelricae libri XIV. Hardervici, 1639, I, 38.
- Slichtenhorst, Arend van*, XIV boeken van de Geldersse geschiedenissen. Arnhem, 1653, I, 107.
- Landt-reght van Urck*, en Emeloort. Campen, 1687.
- Commelin, Casparus*, Vervolg van de beschrijving der stad Amsterdam. Amsterdam, 1693, 878—884.
- Dumbar, G.*, Analecta seu vetera aliquot scripta inedita, II. Deventer, 1721, 206.
- Schrassert, Joh.*, Hardervicum antiquum ofte beschrijvinge der stad Harderwijck, I. Harderwyck, 1732, 19.
- R(hijn), H. v(an)*, Historie ofte beschrijving van 't Utrechtsche bisdom. III. Utrecht, 1744, 337. Giftbrief van Otto aan de abdij van Elten, 968.
- Rijn, H. van*, Oudheden en gestichten van het bisdom van Deventer, II. Utrecht, 1744, 64—66.
- Wagenaar, Jan*, Historie, (Hedendaagsche), of tegenwoordige staat van alle volkeren, XVIII. Amsterdam, 1750, 626—631.
- Burger, Dirk*, Chronyk van de stad Medenblik, 4de uitgave. Hoorn, 1767, blz. 256. Hoorn, 1710; 2 Hoorn, 1728; 3 Hoorn, 1736; 2 dln., 256.
- [*Wagenaar, Jan*], Amsterdam in zyne opkomst, aanwas, geschiedenissen. . . 3de stuk. Amsterdam, 1767, 85—88.
- [*Dumbar, G.*], Tegenwoordige staat van Overijssel, IV. Amsterdam, 1781—1803, 182.
- Racer, J. W.*, Overijsselsche gedenkstukken, II. Kampen, 1782, 79.
- Gelder, Jacob de*, Aardrijkskundige beschrijving van het koninkrijk Holland. Amsterdam, 1809, 442.
- Aa, A. J. van der*, Iets over het eiland Urk. De Vriend des Vaderlands, IX, 1835, 720—729.
- Scheltema, Jacobus*, Proeve eener geschiedenis der Zuiderzee, in: Geschied- en letterkundig mengelwerk, VI, 2de stuk. Utrecht 1836, 97.
- Mees Az., G.*, Schokland. Overijsselsche almanak, XII, 1847, 271.
- Aa, A. J. van der*, Urk. Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden, XI. Gorinchem, 1848, 396—400.
- Bergh, L. Ph. C. van den*, Handboek der middel-nederlandsche geographie. Leiden, 1852, 179, 180.
- Harting, P.*, Het eiland Urk, zijn bodem, voortbrengselen en bewoners. Utrecht 1853.
- M.*, Geschiedkundige herinneringen omtrent Kuinre. Overijsselsche almanak, 1853, 17.

- Starling, W. C. H.*, Het eiland Urk, volgens P. Harting, en het Nederlandsch diluvium. Verhandelingen uitgegeven door de Commissie belast met het vervaardigen eener geologische beschrijving en kaart van Nederland. Haarlem, 1854, II, 1854, 157.
- Nog een bijdrage tot de geschiedenis van Urk en Emmeloord. Overijsselsche almanak 1855, 226—243.
- Bosch, R. B. van den*, Dubiae in de plantenlijst uit Harting, Het eiland Urk enz. Ned. Kruidk. Archief 1, IV, 1e st., 1856, 18—84.
- Allan, F.*, Het eiland Urk en zijn bewoners. Amsterdam, 1857.
- Esquiros, Alph.*, Nederland en het leven in Nederland geschetst. Naar het Fransch door N. S. Calisch. Amsterdam, 1858, 144, 145.
- Esquiros, Alph.*, La Néerlande et la vie hollandaise. Paris, 1859, I, 269—270, 272.
- Bijdrage tot de hervormingsgeschiedenis van het eiland Urk, medegedeeld door H. Q. Janssen. Kerkhistorisch archief, II, 1859, 467.
- Boecop, Arent to*, Kronijk. Codex diplomaticus Neerlandicus, 2de serie, V. Utrecht, 1860, 51.
- Journal der reize van den agent van nationale oeconomie der Bataafsche republiek Ao. 1800. Sloet's tijdschrift voor staathuishoudkunde en statistiek, 19, 1860, 256—259, Urk.
- Regten van Herman van Kuinre aan Urk en Emmeloord gegeven. Medegedeeld door P. C. Molhuijsen. Verslagen en mededeelingen der Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch regt en geschiedenis, 2, 1862, 89.
- De gelijkenis van den verloren zoon in den tongval van het eiland Urk. Medegedeeld door K. Koffeman, met aantekeningen van Joh. Winkler. Joh. Winkler, Algemeen Nederduitsch en Friesch dialecticon, II, 's-Gravenhage, 1874, 54.
- Havard, Henry*, La Hollande pittoresque. Voyage aux villes mortes du Zuiderzée. Paris, 1874, 296, 2me éd. Paris, 1875, 296.
- Havard, Henry*, Verleden en heden. Een togt langs de kusten van de Zuiderzee. Uit het Fransch door S. M. Campbell, met een woord vooraf van Jan ten Brink en een naschrift van Mrd. Cohen Stuart. Haarlem, 1875, 289.
- Lieftinck, J. W.*, Een reisje naar Urk. Volksalmanak voor het jaar 1875, uitgegeven door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, 153—164.
- Petermann, J.*, Ein Besuch auf der Insel Urk in der Zuydersee. Globus, XXVIII, 1875, 25—27, 42—43.
- Hengel, J. F. van*, Het eiland Urk. De Navorscher, 28, 1878, 236—237. Vgl. t. a. p. 237—238; 32, 1882, 371.
- N(anninga) U(itterdijk, J.)*, Het recht van Urk en Emmeloord, 1415. (Bijdragen tot de geschiedenis van Overijssel, V, 1879, 143—154, 368.)
- Genealogie van het geslacht Soudenbalch. De Navorscher, 33, 1883, 287—291.
- Suringar, W. F. R.*, Resultaten van een bezoek aan de eilanden Urk en Schokland. (Ned. kruidk. arch., 2, IV, 2e st., 1884, 145.)
- Ortigão, Ramalho*, A Hollanda. Porto, 1885, 95—96.
- Suringar, W. F. R.*, Verslag van den voorzitter der Nederlandsche Botanische Vereeniging, uitgebracht in de negenendertigste jaarvergadering, gehouden

- te Leiden den 30sten Juli 1884. Mededeelingen over nieuwe groeiplaatsen van zeldzame indigenen, over de flora van Limburg, van Urk en van Schokland. Ned. kruidk. arch., 2, IV, 3e st., 1885, 283—326.
- Leenbrief van de heerlijkheid van Urck en Emmeloord ten behoeve Jhr. Johan van de Werve tot Urck en Emmeloord An^o. 1616. Medegedeeld door C. F. Gijsberti Hodenpijl. Maandblad van het genealogisch-heraldiek genootschap „De Nederlandsche Leeuw”, 7, 1889, 45.
- Acta der provinciale en particuliere synoden, gehouden in de Noordelijke Nederlanden gedurende de jaren 1572—1620, verzameld en uitgegeven door J. Reitsma en S. D. van Veen. I. Noord-Holland 1572—1608. Groningen, 1892, 277, 281, 291, 313, 334, 348, 369, 384. — V. Zeeland, 1579—1620. — Overijssel 1584—1620. Groningen, 1896, 313, 351.
- Rengersen, A.*, Op de Zuiderzee. (De nieuwe bibliotheek voor de jeugd, VIIIe serie, no. 3. Doesburg, 1894.) Bevat een aantal visscherswoorden en -uitdrukkingen.
- Drie artt. in Urker dialect, in de N. R. C. van 25 Mei 1899, 22 Sept. 1900 en 28 Dec. 1900.
- Nomina geographica Neerlandica, 4, 1899, 4—7, 8—9.
- Wiersma, J. H.*, Het kerkje aan de zee. Ons tijdschrift 3, 1899, 145—151.
- G(ouwe, W. F.)*, Urk. Woord en beeld, 1901, 411, 447.
- H., K. de*, De burgemeester van Urk en zijn volkje. De Prins, 6, 1906—1907, 206—207, met afbeeldingen.
- Vries Jr., R. W. P. de*, Nationale kleederdrachten. Urk. Boon's magazijn, 1907, I, 13.
- Fransen Jz., P.*, Urk en de Urkers. Buiten, 1908, 112—115.
- Fransen Jz., P.*, Urk en zijn bewoners. Eigen haard, 1909, 522.
- Heimans, E.*, Urk. De Amsterdammer (weekblad), 4 Juni 1911.
- L.*, Naar 't eiland Urk. Een bezoek aan den Noordwesthoek van Overijssel. (Morks' Nederlandsche reisgidsen no. 17.) Dordrecht, 1912, 72—78.
- Courant, Urker, 1912—1934.
- Bronnen voor de geschiedenis der kerkelijke rechtspraak in het Bisdom Utrecht in de middeleeuwen, I. 's-Gravenhage, 1914, 323.
- Kruitwagen, B.*, HH. missen op Urk omstreeks 1630. De Tijd, 1 November 1915, 1ste blad.
- Feith, Jan*, Interneeringsellende op Urk. Algemeen Handelsblad, 4, 5, 6, 8, 9 en 17 Januari 1916, Av.
- Feith, Jan*, Interneeringsverhalen. Algemeen Handelsblad, 11, 14 en 18 Januari 1916, Av.
- La Pêche à l'île d'Urk au temps de Guicciardini. Revue de Hollande, II, 2, 1916, 1364.
- Molkenboer, Th.*, De Nederlandsche nationale kleederdrachten. Amsterdam, 1917, 196.
- Dorhout, U. G.*, Naar Urk. Op de hoogte, 15, 1918, 362.

- Ven, D. J. v. d.*, Neerlands volksleven. Zalt Bommel, 1920, passim (zie register).
- Dekker, M.*, Urk. De Hollandsche Revue, 26, 1921, Nederland in vogelvlucht, 29.
- Reijers, A. J.* en *H. J. Moerman*, Urk. Flevo, maandblad, gewijd aan de droogmaking der Zuiderzee, I, 1921, blz. 114—116, 134—136, 153—157.
- V., J.*, Een uitstapje naar Urk. Oprechte Haarlemsche courant, 28 Juni 1923.
- Blom, D. van*, Dorpscommunisme uit geslachtenbezit? Naar aanleiding van Urk en West-Ameland. Gedenkboek ter herinnering aan den 70sten verjaardag van R. Schuiling. Groningen, 1924, 43.
- Stukken betreffende Urk, Emmeloord en Ens uit de collectie Van Sypesteijn, berustende in het Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage. Verslagen omtrent 's Rijks oude archieven, XLVI, 1923, I, 's-Gravenhage, 1924, 123—125.
- Moerman, H. J.*, De geschiedenis van de Zuiderzee. Haagsch maandblad, IV, 1925, II, 344—356.
- Moerman, H. J.* en *A. J. Reijers*, Schokland. Tijdschrift van het Kon. Nederl. Aardrijksk. Genootsch., 2de serie, XLII, 1925, 151—188.
- D.*, Naar 't eiland Urk. Ons Nederland, IX, 1925—1926, 39—44. Met afbeeldingen.
- Koffeman, I. K.*, De geschiedenis van Urk. De Urker courant, 19 Aug. 1925—13 Jan. 1926.
- Dorhout, U. G.*, Naar 't eiland Urk. Op den uitkijk, 4, 1928, 162—166, 314—318.
- Dorhout, U. G.*, Urk. Onze aarde, 1928, 371, 393.
- Kaiser, L.*, La langue d'Urk. Archives néerlandaises de phonétique expérimentale, IV, 1929, 116—121.
- Ven, D. J. van der*, Onze Nederlandsche jeugd in nationale dracht. Haarlem, 1929, 22—25.
- Ven, D. J. van der*, Van vrijen en trouwen op 't boerenland. Amsterdam, 1929, 17, 18, 19, 24, 44—48; afbeeldingen 14 en 15.
- Briede, Joh.*, Urk. Ons eigen Tijdschrift, 1929—1930, 239—242.
- Cornelissen, Jozef*, Nederlandsche volkshumor op stad en dorp, land en volk, III. Antwerpen, 1930, 64.
- Thomas, Fred.*, Stervende binnenzee. Amsterdam, 1930. — 2de druk: Amsterdam, 1930.
- Ven, D. J. van der*, Heemschut, volkskunst en de drooglegging der Zuiderzee. Amsterdam, 1930.
- Vries Jr., R. W. P. de*, Dutch national costumes. Amsterdam, 1930, 14.
- Vries, C. de*, Urck in Almare. Timotheus, 36, 1930—1931, 511.
- Elout, C. K.*, In kleuren en kleeren. Amsterdam, 1931, 17. Overgedrukt uit: Handelsbl. 6 Nov. 1929, Ocht.
- Luber, Jet*, Dialectonderzoekingen op Urk. De Telegraaf, 20 Augustus 1931, Av.
- [*Meertens, P. J.*], Dialectonderzoek op Urk. Nieuwe Rotterdamsche Courant, 27 Augustus 1931, Av. B.
- Meertens, P. J.*, Van een eiland dat een dorp wordt. De Standaard, 29 Augustus 1931, Av.

- Vooy's, A. C. de*, Bijdrage tot de sociale geographie van het eiland Urk. Tijdschrift van het Kon. Nederl. Aardrijksk. genootsch., 2de serie, 48, 1931, 1017.
- Vries, C. de*, Zout wordt zoet. *Timotheus*, 37, 1931—1932, 542.
- Vries, C. de*, De Urker luidklok. *Timotheus*, 37, 1931—1932, 565.
- Vries, C. de*, Frankische graven op Urk. *Timotheus*, 37, 1931—1932, 394.
- Elout, C. K.*, De gedoemde binnenzee: Kampen en het eiland Urk. *Algem. Handelsblad*, 24 Januari 1932, Ocht.
- Franke, S.*, Sagen en legenden rond de Zuiderzee. Zutphen, 1932, 19.
- Ven, D. J. van der*, De stervende folklore der Zuiderzee. De Zuiderzee. Een herinneringswerk. Amsterdam, 1932, 77.
- Vooy's, A. C. de*, De trek van de plattelandsbevolking in Nederland. Bijdrage tot de kennis van de sociale mobiliteit en de horizontale migratie van de plattelandsbevolking. Groningen, 1932, 129.
- Vries, C. de*, Urk in de eerste helft der zeventiende eeuw. Nos. 1—34. De Urker courant, begin Dec. 1932—ongeveer 17 Mei 1934.
- Zwaagdijk, M.*, Kinderfolklore op Urk. *Eigen Volk*, IV, 1932, 134—135; V, 1933, 142—143.
- Kruijt, J. P.*, De onkerkelijkheid in Nederland. Haar verbreiding en oorzaken. Proeve ener sociografiese verklaring. Groningen, 1933, 47.
- Luber, Jet*, Urk. Meisjesleven, I, 1933, 349—351.
- Last, Jef*, Zuiderzee. Roman. Amsterdam, 1934. Vertalingen: Zuidersee. Roman. Vom Verfasser durchgesehene und autorisierte Übersetzung aus dem Holländischen von Harry Wilde. Paris, 1936. — Zuyderzée. Roman. Préface d'André Gide. Traduit du néerlandais par Eckman. Paris, 1936.
- Obreen, H. G. A.*, Oorkondenboek van Holland en Zeeland, afl. 1. 's-Gravenhage, 1937, no. 36, 38, 64, 120.
- Norel, K.*, Aan dood water. De laatste dagen van een eiland. Nijkerk, 1938.
- Norel, K.*, Rondom het land van morgen. Land en volk rondom de Zuiderzee. Wageningen, 1938.
- Het eiland Urk en de Noord-oostelijke polder. *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 17 Mei 1938, Av. A.
- Urk en de Noordoostpolder. *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 17, 20 en 29 Mei 1938, Av.blz.
- Wijhe-Smeding, Alie van*, De Zuiderzeeevissers. — P. J. Meertens en Anne de Vries. De Nederlandse volkskarakters, Kampen, 1938, 332.
- Plomp, Chr.*, Urk. Sociografie van een eilandbevolking. Publicaties van de Stichting voor het bevolkingsonderzoek in de drooggelegde Zuiderzeepolders, Sociografische sectie, no. 6. Alphen aan den Rijn, 1940. Ook als acad. proefschrift verschenen.
- Thomas, Fred*, Wijkend water. Het oude land in den greep van het nieuwe. Illustraties van Simon Switzar Jr. 's-Gravenhage, 1940.
- Thomas, Fred*, Urk. *Wereldkroniek*, 47, 1940, no. 2411, 10 Augustus 1940, blz. 8—9.
- Moerman, H. J.*, Verdronken land, dat terugkeert. *Volksche wacht*, 6, 1941—1942, 234—238.
- Vries, C. de*, Geschiedenis van Urk. Handschrift, in bezit van den schrijver.

KAARTEN

B. N., p. . . . , no. . . . Verzameling Bodel Nijenhuis van de Rijksuniversiteit te Leiden, portefeuille . .
nummer

R. A., no. . . . Algemeen Rijks-archief te 's-Gravenhage, no. van den gedrukten catalogus, tweede
gedeelte.

Kaart van het eiland Urk. A. van Dompelaar. B. N., p. 32, no. 117.

Kaart van het eiland Urk. Copie in kleuren uit 2 kaarten door M. Walraven, 1720.
B. N., p. 32, no. 118.

Kaart van het eiland Urk. z. j. Teekening in kleuren. B. N., p. 32, no. 119.

't Eyland Urk. B. N., p. 32, no. 120.

Kaart van het eiland Urk van J. Schilling, 1789. R. A., no. 2755.

Kaart van het eiland Urk, 1791. J. Schilling. B. N., p. 32, no. 121.

Kaart van het eiland Urk, 1804. J. Peereboom Bz. Kopy van 1805. R. A. Den Haag,
no. 2756.

Kaart van het eiland Urk enz. Ao. 1804. J. Peereboom Bz. B. N., p. 32, no. 122.

Kaart van het eiland Urk, met reparatiewerken die moeten worden uitgevoerd
in schaal van R. r. = o, 199 M. 1814. R. A., no. 2759.

Het Eiland Urk in 1852. P. Harting. B. N., p. 32, no. 123.

Kaartje van het eiland Urk 1856. F. Allan. B. N., p. 32, no. 124.

Gemeente Urk. Leeuwarden 1866. J. Kuyper. B. N., p. 32, no. 125.

Aanvulling bibliografie van Urk.

- 't Eyland Urk gelegen in de Zuyderzee (Tekening in hs.Schoenmaker,
K.B.,Den Haag)
- Het eiland Urk in de Zuiderzee uit het oost noord oost geschetst
in 1825.del. G.v.Olst (Rijksarchief Haarlem).
- K.Martin,Het eiland Urk.Eenige algemeene beschouwingen over de
geologie van Nederland.-Ts.v.h. Kon.Ned.Aandr. Gen. 1889.....
- P.H.Witkamp,Aardrijkskundig woordenboek(1871-1895)(Over de staart
van Urk.
- Détermination de la latitude et d'un azimut aux stations Oirschot,
Utrecht,Sambeek,Wolberg,Ziekzee,Terschelling,Ameland,Leeu-
warden,Urk,Groningue etc.(Delft 1904).
- Sasse Az.(J.),Kort verslag van het anthropologies onderzoek
der Urker levende bevolking en van een pas ontdekte,overoude
Germaanse begraafplaats te Katwijk bij Leiden.-Handelingen
XIIIde Nat.congres,1911,227.
- Sasse Az.(J.),Kort verslag van het anthropologies onderzoek der
Urk levende bevolking en van een pas ontdekte,overoude
Germaanse begraafplaats te Katwijk bij Leiden.-Hand. van het
XIIIde Nederl.Natuur- en Geneesk.Congres,1911,227.
- Mededeling(Voorlopige) over 't antropologies onderzoek op de ei-
landen Urk en Terschelling.-Nederl/Anthropol.Vereeniging,Bijbl
1913,8.
- Steenhuis (J.F.),Boringen op het eiland Urk.-Ts. v.h. Kon. Nederl.
Aandr.Gen.,2e serie,XXXII,1915,848.
- Flora en fauna der Zuiderzee.Monografie van een brakwatergebied
,onder redactie van H.C.Redeker.Helder,1922,28-32:litt.-lijst.
- Onderzoek(Anthropologisch) der Urkers.-Ts.v.h.Kon.Ned.Aandr.
Gen.,2e serie,XLIV,1927,793.
- Schuurmans Stekhoven Jr.(J.H.),De flora van Urk.-De Levende
natuur,33,1929,80.
- Swart(J.J.),Over de flora van Urk en Schokland-Nederl.Kruidk.
archief,1929,425.
- Urk(Mariap van),De legende van de hommel-bommelsteen.-Leeuwar-
der Nieuwsblad 26-4-1940.

Regesten van het archief der bisschoppen van Utrecht(722-1528)
door S.Muller Fz. Utrecht 1917,1922.3 dln. met register.

Hierin komen de volgende oorkonden voor:

2090. 1420 (Februari 21) Op sant Peters ad Cathedram.
Bisschop Frederic geeft vrijgeleide aan Herman van
Cuyne en zijne onderhoorigen te Orcke,ingaaende op
datum van den brief en durende tot veertien dagen na
de opzegging.

Afschr. - Reg. no.475 fol.40 vs.

1906. Z.j. (1413 November 30).

De gemachtigden van den heer van Voerst en Johanne van Voerst eenerzijds en Dirc de Zure Helmichz. anderzijds komen overeen, dat beide partijen zich op eene boete van 100 oude schilden zullen verbinden, om het geschil over de uit Dirc's kasteleinschap van het huis te Oirck voortspruitende vorderingen door de gemachtigden van beide partijen te laten beslechten, zoo noodig onder medewerking van een door den bisschop te benoemen oppersten scheidsrechter.

Afsch.- Reg.no.199, p.266.

N.B. De overeenkomst werd, blijkens de plaatsing in het judiciaal, gesloten 1413 (Nov. 30) ipso die Andree Apostoli, que fuit ultima Novembris.

4319. 1478 April 10.

Maximiliaen en Marie van Oostenrijk staan aan Evert Zoudenbalch, proost van St. Servaes te Maastricht, toe, de misdadigers binnen zijne heerlijkheid van Urcke en Emelwairde, anders genaamd Emeloirt, in sloten, huizen of gevangenissen te zetten (Opgenomen in eene akte dd. 1480 Juni 12.)

Afschr.-Reg.no.4 fol.191 vs.

4367 1480 Juni 12

Bisschop David vergunt aan Evert Zoudenbalch, heer van Urcke en Emelwairde, anders genaamd Emeloirt, om in aansluiting bij het hier geinsereerde privilege d.d. 1478 April 10, waarbij Maximiliaen en Marie van Oostenrijk, Burchgoengen enz. hem toestaan de misdadigers binnen zijne heerlijkheid in sloten, huizen of gevangenissen te zetten, zijne gevangenen over Stichts grondgebied daarheen te vervoeren, alsynde zijne ingezetenen voor pachten of breuken in rechte aan te spreke in het Sticht.

Afschr. - Reg.no.4 fol 191 vs.

